USTAŠE I TREĆI REICH

Bogdan Krizman 1

I ova knjiga o Anti Paveliću, treća po redu, bavi se djelatnošću poglavnika i njegovim režimom u drugom razdoblju postojanja ustaške države u sjeni i pod nadzorom Trećeg Reicha Adolfa Hitlera, kojem je Pavelić ostao vjeran sve do kraja. Dok je u prvoj knjizi, **Ante Pavelić i Ustaše**, predmet obrade bila tzv. prva ustaška emigracija (1929-1941), u drugoj, pod naslovom **Ustaše i Treći Reich** i **Mussolini**, obrađeni su i prikazani odnosi tzv. NDH kao izrazite satelitske tvorevine u razdoblju posebnog i nesimetričnog »suvlasništva« Rima i Berlina nad »kraljevinom« od njezina proglašenja 10. IV 1941. sve do pada fašističkog Ducea 1943. godine. Treća knjiga, **Ustaše i Treći Reich**, rastavljena u dva sveska, nastavak je druge i s njom čini cjelinu, samo što se položaj ustaške države u tom razdoblju, zbog »napukle Osovine Rim-Berlin«, temeljno mijenja. U knjizi se prikazuju diplomatsko-vojni odnosi na liniji Zagreb-Berlin, jer prijašnji trokut, zapravo, praktično više ne postoji. Središnje mjesto u prvom svesku zauzima kapitulacija Italije i njezine posljedice za položaj NDH i politiku ustaškog vodstva te osovinske tvorevine. U drugom je svesku opsežno i iscrpno obrađeno razdoblje povijesti NDH od afere Lorković - Vokić do Pavelićeva bijega iz zemlje. Čitalac će ovdje naći i konačni osvrt i ocjenu prikupljenih historijskih podataka o ustaškoj državi kao jedinoj »državi« koju je u toku rata stvorila i proglasila Osovina na jugoslavenskom državnom teritoriju što ga je (privremeno) pregazila svojom vojskom.

Bogata i pomno odabrana građa iz domaćih i stranih izvora, opsežna domaća i strana literatura kojom se služio autor, te način prezentacije pružaju čitaocu autentičnu sliku o jednom od presudnih razdoblja naše i opće povijesti, a povjesničarima nezaobilazan predložak za daljnja istraživanja.

1. B. Krizman: ANTE PAVELIĆ I USTAŠE (Globus, Zagreb, 1978.)
2. B. Krizman: NDH IZMEĐU HITLERA I MUSSOLINIJA (Globus, Zagreb, 1980.)
3. B. Krizman: USTAŠE I TREĆI REICH I/II (Globus, Zagreb, 1983.)

NAVA BIBLIOTEKA

J. E. Persico:

PRODOR U REICH

B. Krizman - B. Petranović:

JUGOSLAVENSKE VLADE
U IZBJEGLIŠTVU
1941-1945, I/II

I. Jelić:

KOMUNISTIČKA PARTIJA
HRVATSKE 1937-1945, I/II

A. Rupnik:

U ZNAKU »D«

D. Buvač:

JAPAN - ANATOMIJA USPJEHA

K. Štajner:

7000 DANA U SIBIRU

J. i S. Pool:

TKO JE FINANCIRAO HITLERA

K. Marx:
HISTORIJA TAJNE DIPLOMACIJE
18. STOLJEĆA

S. Vukmanović-Tempo:

REVOLUCIJA KOJA TEČE I/IV

M. Baletić:

POVRATAK ŽIDOVA
U ZEMLJU IZRAELOVU

I. Maček-Matija:

SJEĆANJA

D. Šepić:

VLADA IVANA ŠUBAŠIĆA

I. Katardžiev:

MAKEDONSKO NACIONALNO
PITANJE
1919-1930.

GLOBUS ZAGREB

KLAGENFURT
Villach
DRAVA
Maribor
Ptuj
Jesenice
Kranj
Stain
Celje
SAVA
Ljubljana
IDRIA
Gorica
Gunars
Dobena
Tržić
Daniel
Planina
Kukec
Olok
Kočevje
KUPA
Bistrica
Vodice
RIEKA
Kastav
Sušak
Pazin
Rovinj
Pulj
TRST
Tarris
Neres
Torento
Slapica
Prepala
Udine
Gadvoipo
Latisana
Cento
S.Mistel
Moniego
Pordenone
Saurie
Tolmezzo
S.Refre
S.Steffan
Cortina
Piesa
BELLUNO
Feita
Carteifranco
Treviso
VENEZIA
Operationszone
„ADRIATISCHES KÜSTENLAND"
ex jug. granica
granice provincija
sjedišta provincija

PLAVA BIBLIOTEKA

Urednik

Bogdan Krizman

USTAŠE
I TREĆI REICH

GLOBUS / ZAGREB

Predgovor

I ova knjiga, treća po redu, o Anti Paveliću bavi se, rastavljena u dva sveska, djelatnošću ustaškog poglavnika i njegova režima u drugom razdoblju postojanja ustaške države u sjeni i pod nadzorom Trećeg Reicha Adolfa Hitlera (1943—1945), kome je Pavelić ostao vjeran sve do kraja. Dok je u prvoj knjizi *(Ante Pavelić i ustaše,* Zagreb, 1978) predmet obrade bila tzv. prva ustaška emigracija (od 1929. do 1941), u drugoj, pod naslovom *Pavelić između Hitlera i Mussolinija* (Zagreb, 1980), obrađeni su i prikazani vanjski odnosi tzv. NDH kao izrazite satelitske tvorevine u razdoblju posebnog i nesimetričnog »suvlasništva« Rima i Berlina nad njom (»kraljevinom«!) od njezina proglašenja 10. IV 1941. sve do pada fašističkog Ducea u srpnju 1943. godine. U njoj sam pokušao, na temelju raspoloživih arhivskih izvora, prikazati (pretežno) diplomatsko-vojnu komponentu zbivanja u vezi sa NDH u trokutu Zagreb—Berlin-Rim do pada B. Mussolinija.

Treća knjiga, *Ustaše i Treći Reich (Pavelić s Hitlerom na nizbrdici* - I svezak; *Pavelić — Hitlerov poslednji saveznik* - II svezak) samo je nastavak druge, i s njom čini cjelinu, samo što se položaj ustaške države u tom razdoblju, zbog »napukle osovine Rim-Berlin« temeljno mijenja. U knjizi se prikazuju diplomatsko-vojni sastojci odnosa na liniji Zagreb—Berlin, jer prijašnji trokut, zapravo, praktično više ne postoji. Budući da je cjelina s drugom knjigom, tek će u drugom svesku treće knjige čitalac naći na kraju osvrt i ukupnu ocjenu prikupljenih historijskih podataka o ustaškoj državi kao jedinoj »državi« koju je u toku rata stvorila i proglasila Osovina na svojom vojskom (privremeno) pregaženom jugoslavenskom državnom teritoriju.

Gradivo prvog sveska podijeljeno je na šest poglavlja, drugi svezak ima četiri poglavlja, sa Zaključkom i Prilozima medu kojima se ističu tri: »završni izvještaj« Vladete Milićevića, glavnog jugoslavenskog policijskog referenta za pitanja ustaša, upućen ondašnjem predsjedniku jugoslavenske kraljevske vlade u izbjeglištvu Dušanu T. Simoviću, elaborat o razvitku ustaškog pokreta u inozemstvu, istražni elaborat Vjekoslava Servatzyja i historijski prikaz ustaškog pokreta koji je dao inž. Mimo Rosandić.

Grada ugrađena u ovu knjigu potječe pretežno iz domaćih arhivskih izvora. Uz mikrofilmove njemačke arhivske grade iz nacističkog ministarstva vanjskih poslova prikupljeno je i korišteno u njoj mnoštvo istražnih zapisnika i izjava pojedinih istaknutih ustaša, poput M. Budaka, SI. Kvaternika, A. Moškova, M. Alajbegovića, V. Košaka, VI. Krena i drugih, naravno i njemačkog poslanika u Zagrebu Siegfrieda Kaschea koji je u zatvoru, dok je čekao da počne suđenje, uspio napisati opsežan elaborat, od 269 strojem pisanih stranica, o strukturi, personalnom sastavu i djelovanju njegova poslanstva sve

do bijega iz Zagreba. Iskorišteni su i objavljeni njemački dokumenti vojnooperativne prirode (Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, Dokumenti Nemačkog Rajha u izdanju Vojnoistorijskog instituta u Beogradu), kao i mnogobrojni podaci iz prikladne domaće i strane (pa i ustaške!) literature.

Osjećam da mi je dužnost zahvaliti na ovome mjestu posebno onima koji su najviše pripomogli da završim taj posao, prije svega načelniku Vojnoistorijskog instituta JNA u Beogradu general-potpukovniku Fabijanu Trgu, Arhivu Instituta i njegovim arhivskim radnicima na susretljivosti, drugarskoj pažnji i velikom strpljenju prilikom mojih čestih boravaka i brojnih zahtjeva. Zahvalnost dugujem i direktoru Arhiva Jugoslavije u Beogradu dr Sidi Marjanović i njezinim arhivistima s kojima me veže skladna suradnja sve negdje tamo od osnivanja Arhiva, suradnicama Arhiva Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske u Zagrebu i mnogim drugim kolegama u poslu. Zahvaljujem recenzentu i moje treće knjige o Paveliću prof. dru Dragovanu Šepiću i svom marnom izdavaču direktoru Tomislavu Pušeku s kojim suradnja u pripremanju rukopisa za štampu može poslužiti kao primjer susretljivosti i razumijevanja, ne zapostavljajući pri tom nikad interes i uspjeh poduzeća »Globus« koje tako sigurno i požrtvovno vodi.

Ostajući vjeran svom dosadašnjem postupku da tekst i treće knjige o Paveliću bude znanstven po pristupu i dokumentaciji a po fakturi i izlaganju pristupačan širem krugu čitalaca, izražavam na kraju želju i nadu da naša čitalačka publika i moju treću knjigu dočeka i prihvati kao prethodne dvije. Tada bi nemali trud uložen u nju bio mnogostruko plaćen i preplaćen.

B. K.

PRVI SVEZAK

PAVELIĆ S HITLEROM NA NIZBRDICI

PRVO POGLAVLJE

Napukla Osovina Rim-Berlin

1. *Vijesti o situaciji u fašističkoj Italiji.* Ustaški novinar klerikalne prošlosti i orijentacije dr Franjo Dujmović uputio je u svojstvu ravnatelja i glavnog urednika N*ove Hrvatske* već 13. I 1943. pismo ministru vanjskih poslova Mladenu Lorkoviću[1] da bi mu u povjerenju priopćio ovo:

Jedan njegov poznanik razgovarao je prije dva dana s nekim talijanskim majorom redovite vojske i taj mu je, između ostalog, budući da su dosta intimni, saopćio da je u Italiji trebalo doći do promjene vlade s obzirom na bolest B. Mussolinija (rak na želucu), s tim da bi vodstvo preuzeo trijumvirat: u prvom redu prestolonasljednik princ Umberto, vojvoda Aimone, maršal P. Badoglio i od nacionalista L. Federzoni. Međutim, kad su Nijemci saznali za taj pokušaj, Hitler je »strašno zaprijetio Italiji«, pa je talijanska strana odustala. Major je sam priznao kako je Mussolini uvjeren da je Italija već izgubila rat, isto kao i sam generalštab od generala do posljednjeg vojnika. U Italiji strašno napadaju R. Farinaccija kao Hitlerovog plaćenika, a izdajnika Italije. Težnja Rima danas je spasiti Tripolis i Libiju, a ostalo su sve spremni napustiti. Talijani su uvjereni da će buduća granica između NDH i Italije biti rijeka Soča, a da bi im trebalo ostaviti samo Trst kao glavnu luku za istočni Jadran. U Italiji se pojavljuju brojne demonstracije, pa i pred samim kraljem; njemački vojnici bili su tvorno napadnuti u Milanu, dok su se demonstracije razvile u svim većim gradovima Italije protiv rata i za kruh.

»Danas je u Italiji — piše dalje Dujmović šefu ustaške diplomacije — vrlo aktuelna pjesma Mammelieva uperena protiv stranaca, t. j. protiv Nijemaca, a narodna stega je totalno podbacila. Sviesni su svih grieha što ih je Italija učinila na hrvatskom življu i uvjereni da će to Italija morati skupo platiti. Talijani računaju da će doći poslije rata do stvaranja balkanske federacije bivše Jugoslavije, Bugarske, Grčke i Albanije s oko 55 milijuna stanovnika. Jedva čekaju čas da Englezka i Amerika zauzmu Tunis i da Italija može iz ovog rata izaći. Talijani drže, da će Anglosaksonci svoj pohod u Europu izvršiti preko Turske, Bugarske i Rumunjske s tim da sprieče prodiranje Rusa u Europu i to da bi imalo biti već u toku 1943. te da izkrcavanje ni u kom slučaju ne će biti izvršeno preko Italije.

To su u glavnom — navodi Dujmović — najzanimljiviji detalji ovih bojnikovih izjava. Još je dodao da talijanski ratnici sabotiraju, da se ne će boriti i da

[1] Arhiv Vojnoistorijskog instituta (skraćeno A-VII), NDH, kut. 286, Br. reg. 12/5. Dujmović je u emigraciji objavio prilog pod naslovom: Od Narodnog vijeća do Rimskih ugovora, *Hrvatska revija* (Buenos Aires), god. XV (1965), sv. 1-2 (57-5«) (ožujak), str. 151-155.

njihove podmornice patroliraju u Sredozemnom moru, a da ne torpediraju englezke brodove.«

Kao da sadržaj gornjeg pisma novinara Dujmovića nije utjecao na Lorkovića, jer je ubrzo potom uputio pismo (Zagreb, 21.1 1943)[2] poslaniku NDH u Rimu Stijepi Periću prožeto optimizmom. U njemu javlja Periću da u stvari odnosa s Italijom nije ništa poduzimao poslije Perićeva dolaska niti je za to vrijeme vidio ikoga od Talijana. Od Roatte[3] primio je upravo pismo kao odgovor na Lorkovićev *Appunto* od 24. XII koje je »puno novih laži i izmotavanja«. Roatta, među inim, tvrdi »da nakon 15. X doista nije više nijednoga četnika naoružao, ali je ipak 3.000 četnika, koji su već surađivali u njegovoj miliciji, ali nisu bili formalno u nju uvršteni, preuzeo na hranu i plaću. Suviše dodaje, da će u slučaju većih operacija u Hercegovini morati uzeti nekoje jedinice iz Crne Gore, koje međutim po njegovom shvaćanju ni jesu četnici«.

»Tvoj brzojav o predstojećem opozivu Roatte primio je Poglavnik sa najvećim zadovoljstvom - piše dalje Lorković — da o sebi ne govorim. Robotti se doduše u Ljubljani slabo slagao sa našim prijateljem Graziolijem, ali je napose u poslednje vrieme pokazivao prema nama dosta sklonosti. Inače čini se nije osoba naročitog značenja, te bi njegovo imenovanje zapovjednikom II. Armate poslije Ambrosia i Roatte značilo, da se ovoj pripisuje nešto manje značenje. Mi svakako vjerujemo, da opoziv Roatte znači konac četničke politike, kao što je opoziv Ambrosia doista značio konac okupatorskoga nastojanja.[4] Mi ćemo sve sa svoje strane učiniti, da se s novim zapovjednikom izravnaju pogreške prošlosti i konačno stvore uvjeti za onakove odnošaje, kakovi su na početku bili mišljeni i obim stranama bez sumnje prieko potrebni.«

Jučer — piše dalje Lorković — otpočela je velika njemačka ofenziva protiv partizana s velikim snagama (jedna SS-divizija iz Karlovca, dvije daljnje potpune i dijelovi četvrte, s tim da je peta divizija u Sarajevu u izvjesnoj rezervi; legionarska divizija NDH, četiri bataljuna domobrana, dok Talijani duž ličke pruge uglavnom s defenzivnim zadatkom s 21 bataljunom, od čega sedam hrvatskih).[5] Pri tom Lorković moli Perića da prednje podatke smatra najvećom tajnom i nastavlja ovako: »Iz njih vidiš, da se radi doista o velikom podhvatu, koji ne će prestati do konačnog uništenja svih pobunjenika u čitavoj Hrvatskoj. Ovaj podhvat od koga se nadamo podpunom preokretu unutarnjeg položaja je posljedica Poglavnikovog posjeta kod Fiihrera,[6] te veoma odlučnih koraka, koje smo poduzeli odmah poslije izkrcavanja Amerikanaca u Sjev. Africi. S njemačke strane saobćeno mi je povjerljivo, da su Ciano i Cavallero kod zadnjeg posjeta u Njemačkoj i sa svoje strane tražili njemačku akciju u Hrvatskoj.«

[2] A-VII, NDH, kut. 306, Br. reg. 8/6-1.

[3] Mario Roatta bio je prvo zapovjednik *Druge (talijanske) armate,* a zatim šef talijanskog generalštaba.

[4] O talijanskom generalu Ambrosiju opš.: Eugen-Dido Kvaternik, Talijanska politika spram N.D.H. 1941. i 1942. Prigodom smrti generala Vittoria Ambrosija, *Hrvatska revija* (Buenos Aires), god. IX (1959), sv. 2 (lipanj), str. 164-187.

[5] O toj ofenzivi (tzv. »Četvrtoj«) opš.: Bogdan Krizman, *Pavelić između Hitlera i Mussolinija,* Zagreb 1980, str. 471 i dalje. U vezi s njom, poslanik Kasche otposlao je u Bosnu svog ađutanta na teren kod zapovjednika njemačkih snaga u Hrvatskoj da bi »s njim raspravio trenutačne političke poglede koji proizlaze iz položaja nastalog najnovijom fazom operacija.« (Arhiv Jugoslavije, skraćeno AJ, mikrofilm T-120, rolna 1077, Nachlass Kasche)

[6] Opš.: B. Krizman, nav. djelo, str. 545 i d.

»S njemačkim generalima - nastavlja Lorković svoj izvještaj - bilo je nešto diskusije o preuzimanju vlasti u operacijonom području, ali je pitanje ubrzo rješeno na podpuno zadovoljavajući način, u okviru našeg zakona o iznimnom stanju, koji Ti prilazem te uz naročite garancije o podpuno privremenom značaju ovih mjera izključivo u svrhu vojničkih podhvata. Preuzimanje izvršne vlasti po vojničkom zapovjedniku, u tom slučaju generalu Lüthersu, uobće ne će biti za javnost objelodanjeno, čime unaprijed gubi svaki politički značaj. Mužko srbsko pučanstvo u pobunjenim područjima od 15-50 godina biti će odvedeno po Nijemcima bilo kao zarobljenici bilo na rad. Na taj način može se doista očekivati temeljito smirenje.«

Doskora izaći će zakon o spajanju domobranstva i *Ustaške vojnice* u ministarstvo oružanih snaga. To ne znači njihovo potpuno stapanje i iste uniforme, no potpuno organizaciono sjedinjenje, čime će — po Lorkoviću — biti uklonjene dotadašnje »loše posljedice takmičenja«, a ostat će sačuvan posebni značaj vojnice kao male stajaće, ideološki naročito pouzdane vojske. Može se očekivati da će ubrzo biti imenovan i ministar oružanih snaga.

»Kako vidiš - zaključuje Lorković - u novu godinu ulazimo pod osobito povoljnim predznacima. Prema tome promjenilo se je mnogo i javno mišljenje te se sada po prvi puta šire neistinite viesti u korist vlade.«

U cirkularnom pismu ustaškog ministarstva vanjskih poslova od 27. I[7] upućenom pojedinim poslanstvima NDH u inozemstvu[8] nabrojene su poteškoće nastale na terenu s Talijanima poprimivši vrlo ozbiljne razmjere.

Koncentracija četnika vrši se u području Knina sve do Gračaca i Like s

[7] A-VII, NDH, kut. 256, Br. reg. 25/6 - 2.

[8] Ustaško ministarstvo vanjskih poslova u svom dopisu poslanstvu NDH u Rimu od 18. V 1943. izvijestilo je ovako: »U odgovoru na Vaš brzojavni upit čast je izviestiti, da se naša država nalazi u ratu sa Savezom sovjetskih socijal. republika obzirom na činjenicu da se hrvatski dobrovoljački odredi bore na istočnom frontu te u ratu sa USA i Engleskom na temelju proglasa Poglavnika od 14. prosinca 1941.

U diplomatskim odnosima nalazi se naša država sa sliedečim državama, koje su nas priznale *de iure:* 1.) Madžarska, 10. travnja 1941., izjava Nj. V. Regenta Horthya, objavljena hrvatskoj državnoj vladi; 2.) Njemačka, 15. travnja 1941., brzojav Führera Poglavniku; 3.) Italija, 15. travnja 1941., brzojav Ducea Poglavniku; 4.) Slovačka, 15. travnja 1941., odluka slovačke vlade potvrđena brzojavom Predsjednika Slovačke republike upravljenog Poglavniku; 5.) Bugarska, 21. travnja 1941., brzojav Nj. V. Kralja Borisa Poglavniku; 6.) Rumunjska, 8. svibnja 1941., brzojav generala Antonescua Poglavniku; 7.) Španjolska, 27. lipnja 1941., pismo ministra vanjskih poslova Španjolske ministru vanjskih poslova Nezavisne Države Hrvatske; 8.) Finska, 2. srpnja 1941., nota ministra vanjskih poslova Republike Finske Hrvatskoj državnoj vladi; 9.) Danska, 10. srpnja 1941., pismo danskog ministra vanjskih poslova ministru vanjskih poslova Nezavisne Države Hrvatske; 10.) Japan, 7. lipnja 1941., brzojav ministra vanjskih poslova Japana Poglavniku; 11.) Nacionalna vlada u Nankingu, 5. srpnja 1941., brzojav ministra vanjskih poslova u Nankingu ministru vanjskih poslova Nezavisne Države Hrvatske; 12.) Mandžukuo, 2. kolovoza 1941., brzojav ministra predsjednika Poglavniku i 13.) Thailand, 27. travnja 1943., brzojav ministra vanjskih poslova Thailanda ministru vanjskih poslova Nezavisne Države Hrvatske.

Osim ovih još su i sliedeće države priznale Nezavisnu Državu Hrvatsku *de facto:* 1.) Švicarska, trgovački ugovor od 10. rujna 1941., Švicarski konzulat u Zagrebu; Stalno hrvatsko trgovačko predstavništvo u Ziirichu; 2.) Francuska, trgovački ugovor od 16. ožujka 1942., Francuski konzulat u Zagrebu; Stalno hrvatsko izaslanstvo za gospodarske poslove u Lyonu; 3.) Vatikan; Delegat hrvatske državne vlade kod Sv. Stolice.« (A-VII, NDH, kut. 306, Br. reg. 17/5 - **2)**

Prema »Popisu predstavničtava N.D.H. u inozemstvu (radi dostave okružnica)« nanizana su ova poslanstva NDH: Berlin, Rim, Bratislava, Budimpešta, Bukurešt, Sofija, Helsinki, Madrid; generalni konzulati: Beč, Milano; dokonzulati: Prag, Zadar; konzulati: Graz, München, Ljubljana, Rijeka; konzularno zastupstvo: Beograd; Stalno trgovačko izaslanstvo u Ziirichu i Lyonu i Socijalno predstavništvo u Mariboru, Konzularna agencija u Firenci i sedam počasnih generalnih konzulata u Njemačkoj. (A-VII, NDH, kut. 275, Br. reg. 21/1 - F9)

tobožnjom svrhom borbe protiv partizana — stoji u cirkularu. Ti su četnici pojačani s kojih 4.500 tisuća novopridošlih, dobro naoružanih i organiziranih kao dio »jugoslavenske vojske« iz Hercegovine, a bilo je predvideno da dode još 4.000 iz Hercegovine i Crne Gore. Četnici su pojačani i jednim odredom iz Splita, dobrim dijelom katolika, bivših orjunaša, sokolaša i si. naoružanih od Talijana. »Zapovjedničtvo nad ovim četnicima preuzeo je major Bačević, koji se označuje kao zamjenik Mihajlovića, a iz govora, zapoviedi i letaka ovih četnika proizlazi sa sigurnošću, da se oni smatraju kao dio 'jugoslavenske vojske' Mihajlovića, makar su naoružani i plaćeni od talijanskih vojničkih vlasti. Ove su ih i prebacile u taj kraj, gdje oni predstavljaju veliku opasnost za hrvatsko pučanstvo. Oni su preuzeli vlast u Gračacu i tvrdili su, da će je preuzeti i u Kninu. Politički vođe Jevđević, Birčanin i drugi nalaze se također u Kninu, ali izgleda, da sada glavnu ulogu igraju Bačević i časnici. Nastojanje ovih četnika ide za tim, da pravoslavno pučanstvo organiziraju u veliko--srbskom duhu i da prošire svoj upliv i na susjednu zonu. Vojnički je važno, da su oni svojim dolaskom ovladali sa stratežki vrlo važnim područjem na tromeđi Bosna-Lika-Dalmacija i time i sa najvažnijim prielazima preko dinarskih planina, položaj, sa kojega bi ih danas i Talijani i da hoće težko mogli odstraniti.«

Talijanske čete, dalje, vrše prilikom akcija protiv partizana i nadalje vrlo teške represalije nad stanovništvom ne pitajući koliko je zaista krivo i ima li neke veze s partizanima ili nema. Kraj nedjela koja su proteklih mjeseci vršili četnici — bilo sa sličnim obrazloženjem, bilo i bez toga, jednostavno s tendencijom da se uništi hrvatski živalj ili da se postigne da ovaj bježi iz krajeva, primjerice, istočno od Neretve ili oko Gračaca, talijanske snage vrše i samo uništavanje hrvatskih sela oduzimanjem pokretne imovine, stoke i namještaja, pa sve do obične pljačke po hrvatskim selima, čim se vode borbe u njihovoj blizini ili ako su partizani u njima neko vrijeme boravili.

»Najvažniji primjeri su uništenja, izvršena na otoku Hvaru, svojedobno na Pelješcu i jedan slučaj u Lici kod Lovinca - navodi se izrijekom u cirkularu. - Stanovište, koje je talijansko ministarstvo rata zauzelo u pogledu odštete u slučajevima, gdje su spaljene kuće i uništena imovina nedužnih ljudi, tvrdeći, da su to ratni događaji i da oni ne mogu platiti nikakove odštete, pa da odštetu može, ako hoće, platiti hrvatska vlada, otežava još više ove prilike. Tu treba spomenuti, da se radi čak i o slučajevima, gdje su spaljene kuće naših boraca, pa i takovih sa iztočnog fronta ili domobrana, koji se u blizini bore zajedno sa Talijanima. Svi do sada poduzeti prosvjedi ostali su bez učinka, a obećanja Talijana, da će talijanske čete prilikom svojih akcija surađivati sa hrvatskim vlastima, pa i prilikom tih represalija, nisu skoro nikada izvršena.«

Drugi incidenti poput hapšenja gotovo cijelog osoblja lučkog zapovjedništva u Makarskoj i držanja u zatvoru u Splitu pod vrlo nepovoljnim uvjetima punih dvadeset dana ili pomicanje granice za kilometar do dva u Konavlima kod Dubrovnika (sela Kuna i Pridvorje) izvršeno jednostrano i bez pristanka vlasti NDH samo pridonose pogoršanju međusobnih odnosa. Posebno je ogorčenje izazvala vijest da general Roatta namjerava prevesti željeznicom šest do osam tisuća crnogorskih četnika iz Nikšića prema Ivan-planini. No, od te se namjere, čini se, ipak odustalo.

»General Roatta, koji je dobio razne prosvjede odgovorio je prije nekoliko dana jednim pismom ministru vanjskih poslova[9] — piše na kraju cirkulara — u

[9] A-VII, NDH, kut. 256, Br. reg. 52/6 -1.

kome je nastojato da se opravda; priznao je da su mu poznate tendencije četnika, ali tvrdio je, da mu je glavno da se oni bore protiv partizana. Za Crnogorce objasnio je da su to borci u službi Italije, a ne četnici i da ih želi upotriebiti protiv crnogorskih partizana u Hrvatskoj. Priznaje, da četnici imaju djelomično srbske i jugoslavenske grbove, ali tvrdi, da ne nose srbsku zastavu, iako je to nedvojbeno ustanovljeno, pa i slikopisima. Po do sada još tajnim viestima iz Rima, predstoji smiena generala Roatte, a na njegovo mjesto trebao bi doći general Robotti, prijašnji zapovjednik corpusa u Ljubljani.«

U »vrlo tajnom« cirkularu ministarstva (Zagreb, 24. II 1943)[10] u kojem je riječ o općem političkom položaju ocrtana je na uvodnom mjestu politička situacija u obalnom pojasu i prema Italiji. »Pored viesti sadržanih u tjednim izvještajima odsjeka za romanske zemlje — stoji u njemu - može se naglasiti da se svim sredstvima nastoji postići: a) likvidacija ili bar olakšanje u četničkom pitanju, posebno i za to što četnici predstavljaju ogromnu opasnost za hrvatsko pučanstvo, čim nastupe u operacijama ili i prolaze kroz hrvatske krajeve; b) promjenu metoda represalija kod akcija talijanskih četa prema nedužnom pučanstvu (pljačka, paljenje sela, strieljanje bez procedure). Tu se traži postupak, kao da su u vlastitoj zemlji i prisustvo hrvatskih organa kod akcija, što je načelno već u studenom 1942. bilo prihvaćeno, ali što se većinom ipak nije primjenilo; c) puštanje interniranih, koji su dobrim dielom nedužni.

Ad a) U pogledu četnika se je stvar opet pogoršala savezno s pokretima partizana, potisnutih sa sjevera i sjevero-istoka u pravcu željeznice oko Ivan-Planine i prema Mostaru, gdje su Talijani najprije — da štede svoje čete i da pojačaju svoj odpor — zvali četnike u pomoć, pa ih sada ima i u Mostaru samom oko 1.000. Njihovi vođe šire tom prilikom viest da će se istočna Hercegovina pripojiti Crnoj Gori i izazvali su i inače uzbunu kod pučanstva. Sada je talijansko *Comando Supremo* 20. II 'za slučaj nužde' dozvolilo i dolazak 'crnogorskih dobrovoljaca' u to područje, čiji je dolazak 26. I. bio spriečen energičnim intervencijama. Nastoji se svim razpoloživim sredstvima onemogućiti ovu mjeru i ako to ne ide, bar ograničiti je. Kao najbolja mjera smatra se dolazak hrvatskih i njemačkih četa, koje će svakako utjecati na težku situaciju oko Mostara, koji je bio ugrožen od partizana (ali ta opasnost je sada smanjena). Hrvatske čete nadiru iz Sarajeva prema jugu i prošle su već Konjic (te su željeznicu očistile od partizana, koji su se povukli na planine zapadno od željeznice nakon što su ovu težko oštetili). Novo nastala situacija savezno s pokretima partizana pred pritiskom njemačkih i hrvatskih četa otežava dakle likvidaciju četničkog pitanja, za koju su i Niemci.«

U izvještaju se dalje navodi da će novopostavljeni »opći upravni povjerenik« NDH kod *Druge armate* veliki župan David Sinčić ubrzo preuzeti službu na Sušaku i da je dobio uputu da djeluje u suradnji s poslanstvom NDH u Rimu (koje će nadalje nastojati da kod tamošnjeg ministarstva vanjskih poslova i talijanske *Comando Supremo* isposluje prihvaćanje zahtjeva ustaške strane). Osim toga, i »opći vojnički povjerenik« kod *Druge armate* bit će smijenjen i za to mjesto predviđen je general Rumler kao komandant snaga NDH u Obalnom pojasu.

»Glede puštanja interniranih — piše u cirkularu — postignut je za sada službeni pristanak talijanske vlade da se Hrvati iz Hrvatske i anektiranih krajeva u logoru Gonars (4.000, većinom žene i djeca) prebace u Hrvatsku.

[10] A-VII, NDH, kut. 256, Br. reg. 51/6 - 1.

Ustmeno dobio je poslanik u Rimu i načelni pristanak da se svi Hrvati internirani u Italiji oslobode i upute u Hrvatsku. Broj je navodno velik. 2 delegata Crvenog Križa i 'Udružbe'[11] odputovala su u Rim da urede detalje i da prisustvuju konkretnim pregovorima poslanika s vlastima. Za smještaj žena i djece iz Gonarsa (to su uglavnom oni iz sada razpuštenog logora u Rabu, gdje je veliki broj umro) poduzete su ovdje potrebne pripreme. Nije razumljivo kako je moglo doći do toga, da se tako slabo postupilo s ovim internircima, koje same talijanske vlasti u većini označuju kao 'zaštitno internirane' (a ne 'represivne') i koji su bili odvedeni prilikom spaljenja sela, evakuacije pučanstva i si. Loš postupak izrazio se je u smještaju (šatori i si.), slaboj prehrani, slabim higijenskim prilikama, pomanjkanju odjeće, prievozu pod slabim prilikama i si. što je izazvalo veliki mortalitet. Izgleda da je to i posljedica slabe organizacije. Za logor u Gonarsu tražena je i pomoć u liekovima od međunarodnog Crvenog Križa u Švicarskoj. Naročito zanimala se je za to pitanje i Sv. Stolica. U pogledu obćeg izpražnjenja logora nastojati će se da se oni u Dalmaciji (naročito Molat) izprazne tako, da se ljudi vrate kući i u koliko to ne, idu u Hrvatsku.«

»Savezno s ovim nastojanjem raditi će se i dalje na tome - zaključuje se u cirkularu - da se talijanska politika u Dalmaciji promjeni, jer je ova i po priznanju mnogih Talijana - pored talijanskih metoda u Obalnom pojasu glavni uzrok sadašnjih težkih prilika u blizini granica a donekle i u Hrvatskoj uobće.«[12]

Razlažući opću političku situaciju, kao i onu na ratištima, u cirkularu se konstatira da je teško - prema srazmjerno oskudnim vijestima kojima u Zagrebu raspolažu - stvoriti sliku, ali po svemu što se saznaje iz raznih zemalja nema sumnje da se nalaze u razdoblju vrlo žive političke i ratne aktivnosti. Stoga je ministar i naredio nekim poslanstvima da što češće, po mogućnosti i svakog dana, javljaju vijesti o položaju služeći se šifriranim brzojavom.

Opći položaj karakteriziraju — prema cirkularu - ovi glavni elementi: a) uspjeh *Crvene armije* na ratištu — nadiranjem u dosta važna područja; savezno s tim zamašnim gubicima njemačke vojske u ljudskom materijalu (prema nekim berlinskim vijestima oko pola milijuna), teškoj opremi i zalihama u skladištima u blizini fronte; zatim b) opsežnim mjerama poduzetim u Reichu u prilog totalitarnog rata i otvorenim, a možda i pretjeranim crnim prikazivanjem unutrašnjeg položaja, uz izražavanje odlučnosti da se rat nastavi svim sredstvima sve do konačne pobjede (govoreći prvenstveno o pobjedi na istoku); te c) propagandnim prijetnjama Anglosasa uz isticanje moći (u prvom redu materijalne) i tvrdnje da se traži kapitulacija; d) ipak, uza sve to živahno pisanje neutralnog novinstva o pitanjima budućeg uređenja Evrope, prvenstveno računajući, doduše, s uspjehom Anglosasa; e) promjena vlade u Italiji gdje su jače ličnosti smijenile slabije, više administrativne, no za Ducea pouzdanije; jačanje uloge samog Mussolinija i imenovanje grofa Ciana za poslanika kod Vatikana a, čini se, i vrlo živ rad talijanske diplomacije; f) za ustaški režim zanimljiva činjenica da je neutralno novinstvo — svakako na poticaj a u nekim slučajevima upravo pozivom na britanske i američke izjave —

[11] To je bilo ustaško »ministarstvo udružbe«.

[12] M. Lorković je 27. II 1943. sastavio ovakav koncept šifriranog telegrama za poslanika NDH u Rimu Stijepu Perića: »Casertano pravi sve žešće rekriminacije. Četnici napustili Mostar ali ostaju u okolici. Nemojte nikako otići na dopust. Pismo sliedi.« (A-VII, NDH, kut. 25f, Br. reg. 43/4 - 2)

u posljednje vrijeme mnogo pisalo o Hrvatskoj, o odnosima Hrvatske prema mogućim budućim kombinacijama i si.; g) očekivanje jače vojne akcije Anglosasa u proljeće i novinarsko nagađanje o njihovim budućim velikim potezima; h) već dugo srazmjerno pasivno držanje Japana u ratu i dotad tako reći pune neutralnosti Japana u njemačko-sovjetskom konfliktu; i) odnosi između Anglosasa i Sovjetskog Saveza koje karakteriziraju nesuglasice.

U vezi s nabrojenim elementima - tvrdi cirkular - postoje opet glasine da se i pored, naizgled, nepopustljivog stava glavnih protivnika priprema teren za pregovore, osobito između Osovine i anglosaksonskih sila, a možda i između Italije i njih, bilo za sebe, bilo i za sebe i Njemačku. Čini se da su vatikanski krugovi nekako zadovoljni današnjim položajem, što bi možda moglo značiti da oni na tome rade. Uopće se i misija američkog biskupa Spellmana smatra zanimljivom, iako se službeno tvrdi da ima samo crkveno svojstvo. Svakako se mnogo govori o posredovanju Vatikana da se zaključi mir i o nekim kontaktima u tom pravcu. S druge strane ponavljaju se i vijesti da Japan nastoji da dođe do mira između Njemačke i Sovjetskog Saveza (što bi svakako dobro došlo Japanu). Pri tom cirkular ministarstva s puno vjere citira članak talijanskog novinara V. Gajde u kojem se — s prilično »tankom« argumentacijom — govori o neslomljivosti Osovine Rim—Berlin—Tokio budući da »tripartitni narodi imaju i sredstva za odpor do skrajnosti«. Odlučni su — kako piše Gaj da — da ne popuste ni pred žrtvama, znajući da bi žrtve nepravednog mira bile okrutnije, a to počinje uviđati i anglosaksonska strana. Tripartitni narodi — zaključuje se teatralno — vide sigurnost pobjede u svom otporu!

Neutralno novinstvo raspravljalo je mnogo o pitanjima uređenja prostora bivše Jugoslavije — tješi se sastavljač cirkulara načelnik političkog odjela dr V. Bačić — a u vezi s tim piše se mnogo i o Hrvatskoj, koja je »tim nekako ušla u središte zanimanja i za koju svi vele da treba naći povoljno rješenje, jer da je očigledno da hrvatski narod nije htio prije postojeće odnose. Izgleda da su velikosrpske tendencije i u Engleskoj izgubile na terrainu. Osim toga i pored pisanja o raznim mogućim rješenjima u prostoru Podunavlja i Jugoistoka (o 'federacijama', 'restauraciji' i si.) razpravlja se mnogo i o Poljskoj, Benešovim projektima i si.«

U svakom slučaju promjena vlade u Rimu (odlazak grofa G. Ciana) došla je i za rimske krugove iznenada i ona se smatra za znak pojačane volje u Italiji da se rat nastavi na strani Njemačke — zaključuje se u cirkularu.[1]

[13] Zanimljivo je što je Perić, u dopisu Lorkoviću (Rim, 27. II. 1943), javljao. Prvo javlja sadržaj svog razgovora s »prijateljem« koji, nažalost, nisu dovršili. »Prijatelj« mu je tom prilikom povjerio da između zapadnih saveznika i SSSR-a postoje velike opreke; unutar zapadnih saveznika postoje razilaženja u pitanju uspostave Jugoslavije uopće, a njenih granica napose; Njemačka će u toku ljeta tući Rusiju, ali da li će dotući, to je neizvjesno; konzervativci u Engleskoj protivni su Rusiji i boje se boljševičke prevlasti u Evropi ako pobijedi Njemačku; nastojanja talijanske politike idu u pravcu ujedinjenja Evrope pod vodstvom Njemačke, Italije, Engleske i Francuske u cilju da se odupru imperijalizmu SAD i boljševizaciji Evrope; rat će najvjerojatnije završiti s nekim kompromisom između (spomenutih) velesila. U pogledu situacije u NDH rekao je Periću da prilike u Hrvatskoj uznemiruju; zadnja dva mjeseca nastupilo je osobito pogoršanje; od akcije koja je u toku (operacija *Weiss)* bit će malo koristi; Hrvatska predstavlja najplodnije tlo za komunističku propagandu na Balkanu jer je gospodar hrvatskih masa danas VI. Maček i njegovi najuži suradnici, a srpske mase bezobzirnim pokoljem ljeta 1941. god. ne samo da su se silom otuđile od države, nego su postale njen najveći neprijatelj. Hrvatske pak mase, koje su se u početku bile priklonile Ustaštvu i poglavniku, ostavile su ih zbog velikih političkih grešaka koje su počinile, a »jedna od glavnih je uništavanje Srba uopće, a ponapose prije nego je odluka u ratu pala«; Hrvatska nije dorasla borbi koja joj je unutar zemlje nametnuta jer je seljaštvo uz Mačeka; ustaška vlada mora sve učiniti da pridobije seljake, zato ne vidi razloga zašto se Mačeka i njegove ne bi uvuklo u vladu ako su pripravni na suradnju.

U drugom jednom cirkularu ustaškog ministarstva (Zagreb, 9. III 1943)[14] govori se opširnije o odnosima s Italijom i pri tom se navodi ovo: »Razgovori u Rimu prilikom boravka njemačkog ministra vanjskih poslova bili su, što se tiče Hrvatske, vodeni u veoma povoljnom pravcu, u duhu naših tendencija i u pravcu poboljšanja od nas toliko iztaknutih nedostataka.[15]

Novi Obči upravni povjerenik D. Sinčić nastupio je svoju dužnost i imao je 8. ožujka prvi duži sastanak s novim zapovjednikom *Superslode* M. Robottiem. Ovaj je izrazio svoju najbolju namjeru da se stanje popravi, ali je priznao da je 'težko riešiti sve probleme na jedan put' uz primjedbu da treba nešto učiniti u obim glavnim pitanjima: četnika i represalija. Iztaknuo je 'da Duce želi bezodvlačno konsolidiranje Hrvatske i prijateljstvo između oba naroda'. Talijansko se vodstvo boji, da bi jake partizanske snage mogle sebi prokrčiti put do Crne Gore ili do blizine mora i nikako ne žele da se s njima vodi borba blizu mora. Poduzeti će stoga sve i upotrebiti sva sredstva (i četnike) da se partizani drže što dalje od mora.«

»Na prilike u sjevernom dielu obalnog područja i Riječke provincije utjecale su nepovoljno nove represalije izvršene 17. i 18. veljače u području Kastavštine - nastavlja cirkular - gdje je spaljeno 110 kuća i odvedeno 1500 ljudi u internaciju radi toga, što su partizani tu odveli 40 mladića. Po našim izvještajima su vlasti od pučanstva bile upozorene na tu opasnost, ali one nisu ništa poduzele za zaštitu sela, što je i kod građanstva Rijeke izazvalo veliko

»Iz njegovog razlaganja — nastavlja Perić svoje pismo — dobio sam dojam, da im je glavni cilj pobijanje komunističke opasnosti, pa bilo to u saradnji i sa vragom, a kamo li ne sa četnicima. On vjeruje, da će se Hrvatska održati i ako pobjede saveznici. Za ovaj slučaj boje se provale boljševika - bolje Rusije - na Jadran, pa bi htjeli toj opasnosti predusresti stvaranjem i izgradnjom građanske Hrvatske. Za ovu izgradnju potrebno je zadobiti hrvatske seljake, jer bez njih ne ide.«

Perić svoje pismo zaključuje ovako: »Na koncu slobodan sam još jednom opetovati svoje mišljenje, za koje Ti dobro znaš da nije od jučer. Ono je danas samo aktuelnije, jer je opasnost veća, a Hrvatska i pokret koji je vodi, svakim danom slabiji. Ovo je, Mladene, stvarnost i sviest odgovornosti nalaže nam, da dobro otvorimo oči. Moje je mišljenje, da saradnju, koju nam nude Mačekovi ljudi, prihvatimo. Hrvatska od toga ne može ništa izgubiti. Hoćeš li Ti u takovom slučaju ostati na svome dosadanjem položaju, a ja na mome, to je, gledajući sa stanovišta interesa narodnog kolektiva irelevantno. Ako su Mačekovci anglofili, neka nas ta okolnost ne smeta - dapače, neka nas raduje. Glavno je, da sjeverni i zapadni susjedi dadu na to pristanak, a oni bi ga, mislim, danas rado dali, jer trebaju mir na našem području. Misle, što nije uspjelo nama samima, možda nam uspije u društvu sa Mačekovcima.« (A-VII, NDH, kut. 306, Br. reg. 5/5 - 1)

[14] A-VII, NDH, kut. 256, Br. reg. 56/6 - 1.

Ustaško ministarstvo vanjskih poslova je dopisom (Zagreb, 6. ožujak 1943) javilo poslanstvu u Rimu kao neprovjerenu vijest da je u Rim prije nekoliko mjeseci otputovao beogradski advokat i publicist Vladislav Stakić (u originalu pogrešno: Vladimir); da se doznaje da je Stakić otputovao kao neslužbeni delegat srpske (Nedićeve) vlade sa ciljem da produbljuje odnose između Italije i Srbije, kao i da bude tumačem lojalnosti srpske vlade prema Italiji. (A-VII, NDH, kut. 256, Br. reg. 54/6 - 1)

[15] Poslanik M. Budak je 5. III 1943. ovako telegramom iz Berlina izvijestio ministarstvo: »U Rimu Ribbentrop ozbiljno govorio o čišćenju u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj uz razoružanje četnika.« (A-VII, NDH, kut. 257, Br. reg. 45/4 - 2»

Perić je ovako opisao, u pismu Lorkoviću (Rim, dne 1. III 1943), svoj razgovor s v. Ribbentropom u *Villa Madama* 28. II1943:

»Čim smo se sjeli, pitao me je kako je Poglavnik. Odgovorio sam, da je od zdravlja dobro, ali da mu razvoj prilika u domovini savezno akcije partizana, problema četnika i talijanske okupacione politike zadaju mnogo briga i stvaraju mnogo poteškoća. Odgovorio mi je, da će akcija, koja je u toku protiv partizana, znatno poboljšati naše unutarnje prilike, da je ostatak partizana opkoljen (prema onim zadnjim viestima, koje je on primio) i da će biti uništeni. Na ovu primjedbu nadovezao je pitanje, da li partizani sarađuju sa Dražom Mihaljevićem (sic!). Odgovorio sam mu, da mislim da ne sarađuju, ali da se u pravcu saradnje sa obe strane sprema teren i vrši pritisak iz Londona i Moskve. Upopunio sam ovaj odgovor time, da sam mu razjasnio, da se mase

nezadovoljstvo. Odnosni manifest na pučanstvo bio je podpisan od dosadašnjeg prefekta Teste prije njegovog odlazka. Manifest govori samo o spaljenju 32 kuće, dok je broj stvarno mnogo veći.«

U pogledu interniranih u Italiji - navodi se dalje - došlo je prilikom prvih dogovora u Rimu do teškoća, jer su talijanski pregovarači ustvrdili da su pod načelnim pristankom podrazumijevali samo državljane NDH, a ne Hrvate uopće. »Primjedba, da se radi o humanosti i da su kod prve partije u pitanju djeca i žene, nije imala učinka, a glede pučanstva anektiranih krajeva, izjavio je jedan izaslanik rimskog ministarstva unutarnjih poslova, da Italija može s tim ljudima raditi što hoće 'pa i staviti ih na zid'. Za sada obećano je, da će se odmah pripremiti vraćanje hrvatskih državljana, u koliko se nisu borili protiv talijanskih četa i da će se kod ostalih najprije izpitati, da li će se ti internirci smatrati kao državljani talijanski ili i dio predati Hrvatskoj. Poslanstvo voditi će dalje o tome pregovore, pozivajući se na načelne izjave, koje je bilo dobilo. Položaj je u toliko ozbiljan, za internirane, jer je broj onih koji umiru u logorima (i osobito onih koji su već umrli) vrlo velik. Izgleda da su talijanske vlasti poduzele razne mjere za premještaj interniraca u druge logore i si. i da je barem za Gonars za sada postignuto neko poboljšanje takovim premještajem iz Gonarsa u Treviso. Vatikan zanima se i dalje jako za to pitanje i dao je daljnju novčanu pomoć.«

U pogledu vojnih operacija kod kuće - navodi se dalje - koje utječu i na prilike u obalnom području općenito se može reći da su glavne partizanske snage potisnute prema jugoistoku i opkoljene na širem prostoru oko Tomislavgrada i od Prozora do željezničke pruge u dolini Neretve kod Drežnice. Sa sjevera nadiru protiv njih jake »hrvatske i njemačke snage, ali južni rub prema njima drže uglavnom talijanske čete uz četnike, djelimično isto u napadu. Operacija se je do sada odigrala povoljno a računa se da je, što uništeno, što zarobljeno 15.000 oružanih partizana od okupno oko 25.000. Iako su imali tendenciju da se izvuku iz obruča, to im većim dielom nije uspjelo. Samo iz početka su neki odredi uspjeli izbjeći iz područja Slunj prema zapadu i ti su se opet pojavili na Kordunu. I drugi raštrkani odredi pokazuju sada jaču djelatnost, da time olakšaju položaj glavnima. I prema njima su operacije u toku, ukoliko to dozvoljavaju razpoložive snage«.[17]

Iz raznih izvora - stoji dalje u cirkularu - pristiže sve više vijesti o kontaktima da se sklopi mir ili bar primirje na zapadu i u raznim krugovima Rima govorilo se o tim kombinacijama u vezi s boravkom biskupa Spellmana i dolaskom njemačkog ministra vanjskih poslova v. Ribbentropa, a po svemu

boraca kod partizana i četnika sastoje od pravoslavaca, da ovi ne poznaju razlike između komunističke i nacionalno srpske ideologije, da su svi protiv sila Osi, specijalno protiv Njemačke, a za Rusiju. I ovo sam mu potanje obrazložio tradicijom simpatija pravoslavnog slovenstva juga prema Rusiji. Priznao sam mu, da vođe četnika nisu komunisti, jer vjeruju u pobjedu Londona, ali da bi svi bez iznimke radije primili pobjedu Rusije nego Njemačke.

Pitao me je koliko ima četnika. Odgovorio sam mu oko 80.0001 taj broj specijalizirao ovako: a) u II zoni 20-25.000; b) u ostaloj Hrvatskoj 4-6.000; c) u Crnoj Gori 30.000; d) ostatak u Srbiji i Sandžaku. Molio me za razjašnjenje značaja i funkcije organizacije četnika u prošlosti. Kratkim rečenicama kazao sam mu, da su prvobitno to bili borci (onda da su se zvali komite) protiv turske vlasti pa kasnije austrinske, dok konačno nisu postali dio regularne jugoslovenske vojske. Odlika im je srpski šovinistički osjećaj i mržnja prama Turcima, Niemcima i Hrvatima, koji su im u prošlosti stajali na putu pri ostvarenju Velike Srbije.« (A-VII, NDH, kut. 306, Br. reg. 6/5 - 1)

[16] A-VII, NDH, kut. 256, Br. reg. 10/7 - 1.

[17] Opš.: Rudolf Kiszling, Die Kroaten. Der Schicksalsweg eines Südslawenvolkes, Graz—Köln 1956, str. 190-192.

izgleda da je nešto na stvari i da je Vatikan vrlo aktivan na tom polju.[18] Štoviše, primijećeno je neko dobro i optimističko raspoloženje kod vodećih ljudi u Vatikanu, no konkretnih informacija o tome još nema. Zatim se u cirkularu opširnije raspravlja o pozadini dolaska biskupa Spellmana koji je navodno - kako se u Italiji govorka - donio u svojoj torbi neke prijedloge na koje je, možda, odgovoreno protuprijedlozima, a da nije poznato da li je moguće naći stvarnu bazu za pregovore i dodirne točke. Čini se kao da bi se radilo o tome da se zbog Sovjetskog Saveza - radi opasnosti koju predstavlja za Evropu - nađe put za prekid neprijateljstva na zapadu.

I prilikom razgovora s raznim ličnostima u pojedinim zemljama - tješi se sastavljač cirkulara - čulo se mišljenje da bi slično rješenje bilo moguće. Zapad se boji boljševizacije Evrope, a sistem malih državica ili njihovih kombinacija ne bi pružio dovoljnu garanciju u konfrontaciji sa Sovjetskim Savezom. Kad bi Engleska i imala mogućnost da svlada Njemačku, ona ne bi - kako tvrde pojedine ličnosti - sad imala interes da se Njemačka kao sila odstrani iz Evrope. Osim toga, ni položaj na ratištu nije takav da Anglosasima omogućuje lak i odlučan uspjeh. Kad je navodno Rooseveltov izaslanik M.Taylor donio prve prijedloge u Rim, položaj za zapadne sile bio je povoljniji. To je bilo prije pothvata u sjevernoj Africi, pa su tada Velika Britanija i Sjedinjene Države bile uvjerenije u svoju pobjedu. Danas je položaj za Britaniju izmijenjen: uviđa se da nije tako lako pobijediti, a da se mora računati i s- tim đa će daljnje ratovanje za čovječanstvo imati strašne posljedice, osobito ako bi se sredstva za ratovanje usavršila i pooštrila. Anglo--Amerikanci su s Afrikom postigli izvjestan uspjeh i time bi se mogli i zadovoljiti. Zato je sada pred novim velikim događajima povoljan trenutak, a uvjeti koje je valjda donio Spellman mogli bi biti prihvatljivi. S druge strane, tvrde neke ličnosti, upućene u japanska pitanja, da Japan zagovara obustavu rata između Rusije i Njemačke, a čuje se i mišljenje da bi bio moguć i kompromisni mir Japana sa SAD i V. Britanijom, i to stoga što ni Japan ne može više mnogo postići, dok ga drugi teško mogu napasti. Zanimljiva je pri tom i vijest prema kojoj se navodno ambasador v. Papen u Turskoj sastao s britanskim premijerom Winstonom Churchillom!

Prelazeći na vojno-strategijsku situaciju, cirkular upozorava da je na ruskom ratištu — nakon teškog položaja prije nekoliko tjedana — došlo do povoljnog preokreta za Nijemce, osobito na jugu gdje je njemački protuudarac bio uspješan, dok se na sjevernom dijelu fronte još osjećaju jaki ruski napadi i osobito tzv. Timošenkove ofenzive koja je - iako uglavnom do tada bez većih uspjeha — još u toku. Na sjevernim dijelovima fronte provode i sami Nijemci skraćivanje fronte, što je navodno u vezi s planovima i namjerama novih komandanata. Glavni je zapovjednik na cijelom južnom dijelu feldmaršal v. Mannstein.

»Ostali vojnički položaj prema anglo-saksonskim vlastima je za sada - stoji dalje u njemu — još vrlo nejasan, a o tome se prave mnoge kombinacije.

[18] U svom tjednom političkom izvještaju br. 7 ministru Lorkoviću poslanik NDH u Helsinkiju dr Ferdo Bošnjakovič ovako je kratko javio o sastanku nadbiskupa Spellmana s državnicima Osovine: »Ovdje se govori, da je sigurno, da se Ciano, a i von Ribbentrop sastali (!) sa Spellmanom, a jedan član tal. poslanstva to otvoreno priznaje.« (A-VII, NDH, kut. 303, Br. reg. 20/8 - 1)

Opš. o njernu: Uspomene diplomatskog predstavnika N.D.H. u Finskoj. Sjećanja i svjedočanstva dra Ferde Bošnjakovića. Zabilježio: Marko Čović, *Hrvatska revija* (München), god. XXVII (1977), sv. 3 (107), rujan, str. 321-335.

Za Tunis izgleda da su tu osovinske, pretežno njemačke snage dovoljno jake, oko 250.000 ljudi i da je prevažanje četa i tvoriva, iako uz gubitke, uspjelo u dovoljnoj mjeri uzprkos činjenice da osovinska tonaža na Mediteranu nije obilna. Zadnji uspjesi osovinskih četa, iako pretežno lokalnog značaja, učvrstili su taj položaj i za sada, prema dosadanjim iskustvima, izgleda da će se Tunis i dalje dobro držati. To je značajno za promet na Sredozemnom Moru, jer se veći prievozi izravno sa zapada na istok kroz Mediteran ne mogu zamisliti za Anglosakse, dok Niemci drže Tunis. Oni bi bili težko provedivi u masama i onda kad Tunis ne bi bio u osovinskim rukama, dok su na Siciliji jake zračne snage Osovine.«

Pretresajući mogućnost anglo-američke invazije, najavljene u Casablanki u toku od devet mjeseci (što može biti i izjava dana radi obmane — upozorava cirkular), valjalo bi u prvom redu znati je li takav velenapad moguć s obzirom na položaj na moru. Takav napad zahtijeva golemu tonažu i pokret velikog broja konvoja. Britanski i američki izvori, međutim, govore prilično pesimistički o stanju rata na moru, pa je stoga moguće da do većeg napada na Evropu i ne dođe u toku godine, i to već iz razloga što za to nema dovoljno tonaže. To se često čuje iz njemačkih izvora. Ako bi se, međutim, takve kombinacije izjalovile i ako bi zapadni saveznici ipak našli dovoljnu tonažu za prijevoz i dovoljne pomorske snage za njegovu zaštitu, onda treba računati s raznim mogućnostima, a upravo ta tema pobuđuje zanimanje u evropskim krugovima.

Tu je, dakako, kombinacija o mogućem napadaju na Balkanu, što je izazvana i »nemirima« u raznim zemljama kao i nadom da će ta invazija naići na djelotvornu podršku i pomoć tamošnjeg stanovništva, o čemu se na primjer u Americi govorilo otvoreno.

No, pri tom — kako sada stvari stoje - ne mogu jače snage za invaziju doći kratkim putem iz Atlantskog oceana ili sjeverne Afrike kroz Sredozemno more do obala Balkana. One mogu doći ili s Bliskog istoka (Egipat, Sirija), gdje ih za takvu glomaznu operaciju još nema dovoljno, ili oko Afrike. To zahtijeva kudikamo više tonaže nego bilo koja veća operacija bilo gdje na zapadu od prolaza Tunis—Sicilija. I daljnje podržavanje takve operacije zahtijeva veliku tonažu zbog dugačkog puta morem. Na drugoj strani, Moreja i neki drugi dijelovi Grčke mogli bi se, možda, napasti bez većih daljnjih priprema, no rezultat takve operacije ne bi bio naročito velik, a za ozbiljniji pothvat u pravcu sjevernog dijela Egejskog mora trebalo bi prije toga zauzeti Kretu, dok bi sama operacija morala biti najvećih dimenzija. Osim toga, politički odnosi s obzirom na Sovjetsku Rusiju morali bi se raščistiti prije toga, a da tome nije tako, razvidno je iz najnovijih vijesti o sovjetskom protestu protiv neke akcije na Balkanu.

»Ako se uzima u obzir razlika u tonaži koju bi veliki Balkanski pedhvat značio za Anglo-Amerikance u odnosu prema drugim mogućnostima, onda se takav podhvat za sada mora smatrati kao manje vjerojatan. To bi potvrdile i razne primljene viesti po kojima se u pogledu Balkana radi samo o velikoj diverziji. Ipak saznaje se, da su razne mjere poduzete od strane Osovine, kao utvrđenje obale Egejskog Mora, osobito u Bugarskoj, druga utvrđenja na Balkanu, izvjestne mjere od strane Talijana u Boki i u području Dubrovnika, među ostalim polaganje novih minskih polja i si. Balkan bi lakše mogao doći u obzir, ako bi Angloamerikancima prije toga uspjelo da osiguraju put na Sredozemnom Moru. [1]

Zato se prave kombinacije o mogućnosti *napadaja na Italiju* kao prvi

korak na kontinent, u koliko se Angloamerikanci ne bi odlučili za više politički udarac, koji bi mogao biti slično zamišljen kao u Sjevernoj Africi, Španjolskoj i Portugalu (slično kao u Napoleonskim ratovima). Kod napadaja na Italiju mogli bi Angloamerikanci računati i s političkim momentima (u Italiji se često šire glasine da se sprema uzpostava protu-vlade grofa C. Sforze u Tripolisu). Ako bi im uspjelo iz rata eliminirati drugog partnera Osovine, bio bi to i veliki politički uspjeh. Mogućnost takovog napadaja zavisila bi od sposobnosti talijanske vojske, da brani Italiju i onda ako bi napadaj usliedio uz političke parole. Vojnički bio bi za sada i pristup talijanskim obalama vrlo riskantan, već i radi jakog zrakoplovstva na Siciliji i Sardiniji. Razumije se, da bi i takav podhvat morao biti najvećih dimenzija i da bi provedba - u koliko bi ona danas bila moguća - značila i veliku neizvjesnost i riziko, ali i dobar prvi korak za daljnje operacije u Europi. Imamo i neke viesti o tome, da se u nekim glavnim gradovima spominje mogućnost napadaja na Italiju.

Osim ovih mogućnosti postoji i ona napadaja na Norvežku. Ovi podatci — zaključuje se u cirkularu - dostavljaju se za informaciju svih poslanstava i radi obče orientacije, tim više što među ostalim sadrže i neke viesti primljene od naših predstavničtava.«[19]

2. *Osovinski partneri među sobom.* Mussolini, sve više pritisnut uza zid, stao je razmišljati o mogućnosti kako da se izvuče iz škripca. Zato je u pismu Hitleru (Rim, 25. ožujka 1943)[20] predložio da sa Sovjetskim Savezom poku-

[19] U cirkularu ustaškog ministarstva vanjskih poslova (Zagreb, 23. ožujka 1943) stoji o općem položaju ovakva analiza: »Nisu primljene nikakove daljnje viesti osobitog značaja o kontaktima radi možebitnih pregovora o miru. U Rimu je boravak nadbiskupa Spellmana svakako izazvao mnogostruke komentare, ali u nekim zemljama se smatra da kontakti nisu uspjeli ili da bar za sada nisu još dali rezultata. Po jednoj verziji postoji baš kod predsjednika U.S.A. tendencija, da dođe u Europi do mira na zapadu i to savezno sa sliedećim izborima predsjednika u Americi, do kojih sadašnji predsjednik nebi mogao postići nikakove velike uspjehe u ratu. I opasnost komunizma u Americi mogla bi tome pridonjeti isto kao i rezultati podmorničkog rata - tj. savezno s tim poteškoćama u pogledu velikih ratnih prievoza. U pogledu nastojanja da se dođe do mira bili bi dakle danas vodeći s jedne strane U.S.A. a sa druge strane Italija. Po jednoj viesti iz Švedske tamošnji veleobrt računa sa mogućnošću skorog prekida rata i vrši odnosne pripreme za prielaz na mimodobsku proizvodnju (u Švedskoj proizvađa se mnogo ratnog tvoriva).

Govori vodećih političkih ličnosti u zadnje vrieme su - iako i dalje u prijašnjem stilu - mnogo umjereniji nego prije i u Churchillovom govoru upada naročito u oči izjava, da se pobjeda može očekivati tek u sliedećoj godini ili 1945. kao i da se Rusija bori za obstanak, što sve izaziva utisak pesimističkog prikaza položaja.

U pogledu Turske nema novih momenata ali izgleda, da za sada nema izgleda skore promjene u njezinom držanju.«

Autor cirkulara (pročelnik političkog odjela ministarstva dr Vili Bačić) daje ovakvu ocjenu vojnih operacija: »U pogledu operacija hrvatsko-njemačkih četa protiv partizana u Hrvatskoj može se zaključno za zadnjih četrnaest dana kazati, da je glavnina partizana razbijena, da je imala daljnje teške gubitke i da su velika područja baš ona gdje su do nedavna imali partizani sve u rukama, danas u hrvatskim rukama, tako područja uz Unu, Bihać, Kulen Vakuf, Bosanski Petrovac, Glamoč, Livno, Tomislav-grad, Imotski, Ljubuški i zapadno od Neretve.

Pojedine grupe ostale su još na području: tako jedna oveća na Dinari, sjeverno od Sinja i uobće najviše na rubu talijanskog okupiranog područja, tako na Mosoru, Biokovu, kod Gračaca, na cesti Bihać-Knin i već od prie postojeće grupe koje nisu do sada bile izložene snažnim podhvatima kao južno i iztočno od Delnica (Gorski Kotar), jugozapadno od Samobora i preostala grupa u Petrovoj Gori i druge. Jedna veća grupa ostatak glavnine, nekoliko tisuća ljudi, kreće se u povlačenju iztočno od Neretve prema Cmoj Gori, gdje je naišla na četnike i zauzela Nevesinje. Još je težko predvidjeti da li će ova grupa biti zaustavljena ili će uspjeti proći prema Crnoj Gori. Jedna veća akcija je zadnjih dana u toku protiv prilično jake grupe koja postoji sjeverno od Požege i iztočno od Daruvara. Hrvatske čete napreduju za sada uspješno u tom području.« (A-VII, NDH, kut. 306, Br. reg. 8/5 - 1)

[20] B. Krizman, nav. djelo, str. 528-529.

šaju zaključiti separatni mir. Istakao je pri tom da ga do toga dovodi uvjerenje kako Rusiju neće moći nikad potpuno uništiti. Nju brani njena prostranost, njen teritorij koji je tako velik da ga nitko neće moći ni osvojiti ni držati. Ne mogu beskonačno nastavljati s ljetnim ofenzivama i zimskim uzmacima, a da ne dodu do iscrpljenosti koja će — ako i jest obostrana — donijeti koristi samo Anglosaksoncima. Dodao je i to da su trenutačni odnosi između Staljina i Saveznika daleko od toga da budu dobri i da je stoga trenutak za akciju vrlo prikladan. Uvjeren je da je nemoguće uništiti Rusiju zbog njenih golemih dimenzija, a to čak tada ako i Japanci uđu u rat, a ta vjerojatnost — po Mussolinijevoj ocjeni — nije velika. Zbog toga treba zaključiti to rusko poglavlje na ovaj ili onaj način. Postignu li to, mogu izvjesiti zastave u znak slave, jer konačna pobjeda u tom slučaju ne bi bila daleko. Kad je jednom uklonjen kontinentalni saveznik Britanije — onaj s kojim ona najviše računa — Osovina može pritisnuti svim svojim snagama na zapadu i tu preuzeti strategijsku ofenzivu koja je od jeseni i na kopnu i u zraku prešla na stranu neprijatelja.

»Treba priznati — ističe Duce na kraju — da je anglo-američko iskrcavanje u sjevernoj Africi sretno zamišljena inicijativa koja je prouzrokovala situaciju strategijski potpuno novu, a istodobno omogućila i ostvarenje planova, i to planova koji su se prije činili čistim apsurdom. Ne sumnjam ni najmanje u to da takvi planovi postoje i da se neprijatelj priprema da ih ostvari.«

Bila je prijeka potreba da se zabrinutom i malaksalom talijanskom partneru ubrizga pozamašna injekcija ratobornosti. To je Hitler pokušao u toku njihova sastanka u dvorcu Klessheim kod Salzburga, održanom od 7. do 10. IV 1943.[21] Talijanska je delegacija na put ponijela nacrt zajedničke izjave od četiri točke kao neku »Evropsku povelju« za države Osovine i poneku neutralnu evropsku državu. Okupivši ih tako u evropski front na diplomatskom planu — a u njemu bi se nalazila i ustaška NDH! — talijanska je delegacija htjela da Mussolini tom prilikom privoli Hitlera bar na defenzivnu strategiju na Istočnom frontu (da ne bi svako ljeto napredovali, a zimi uzmicali!), ako već nije moguć separatni mir s Moskvom, a da Španjolsku prinude — kako bi tako uspostavili političku i vojnu ravnotežu na Sredozemlju - da uđe u rat na strani Osovine. Tako bi se stvorili uvjeti za otpočinjanje mirovnih pregovora sa SSSR-om, SAD i V. Britanijom na bazi kompromisa. Ako to ne bi pošlo za rukom, Njemačka bi bila dužna Italiji, ugroženoj s juga, dati svaku moguću pomoć kako bi složno ojačali južni front.

U razgovorima osovinskih partnera v. Ribbentrop je isticao da će nastaviti rat iscrpljivanja na Istoku, jer je rat dobiven onog časa kad ruskim jedinicama ponestane daha. A Rusija je već u dvije trećine gotova! Za ratište na Sredozemlju šef njemačke diplomacije je ustvrdio da ne prijeti neposredna opasnost Italiji, Siciliji i francuskoj obali gdje će uostalom njemačke jedinice spriječiti iskrcavanje.

Tako se Mussolini vratio s tog sastanka prazne torbe: bez Hitlerova pristanka na promjenu stava i zaokret prema Sovjetskom Savezu i bez pristanka na »Evropsku povelju«. Dobio je samojDregršt obećanja da će držati Tunis i pružiti savezniku obilnu vojnu pomoć.[22]

[21] Pojedinosti o tom sastanku: Isti izvor, str. 529 i. d.

[22] U političkom izvještaju ustaškog ministarstva vanjskih poslova (Zagreb, 6. travnja 1943) o Tunisu piše ovo: »Glede Tunisa su prve jake borbe prošle bez odlučnog rezultata, iako su osovinske snage morale izprazniti najjužniji dio tog područja. U Italiji i Njemačkoj čuje se sve više

Inteligentan i prema ustaškom režimu sve kritičniji Glaise-Horstenau, njemački opunomočeni general u Hrvatskoj, obavijestio je 20. IV[2'] njemačkog glavnokomandujućeg u Solunu gen. A. Lohra da je Hrvatska, prije svega, političko pitanje na koje je svakako vrlo teško odgovoriti bez razjašnjenja »kondominija« (zajedničkog vladanja) s Italijom.'[4] Talijanski poslanik R. Casertano razvija posljednjih tjedana u Zagrebu upadljivu zaposlenost. Poslije nedavnog Duceova posjeta (Salzburg) šire se intenzivno iz talijanskog poslanstva glasine da će se sada Italija moći iznova mnogo jače »pozabaviti« Hrvatskom. Nemir u svim hrvatskim krugovima, ispunjenim uvećanom mržnjom prema Italiji; daljnja zakopčanost prema Nijemcima koja ionako raste od prošle jeseni (napetost zbog položaja na ratištu). S tim je u vezi i pitanje *Druge zone.* Sažimajući sve, Glaise upozorava da je od odlučne važnosti suzdržljivost Talijana. Od nje zavisi hoće li njemačka strana moći siliti Hrvatsku na, po mogućnosti, primjeren doprinos cjelokupnom vodenju rata.

»Poglavnikov režim - ističe Glaise — stoji na vrlo slabim nogama; mržnja i otklon dopiru sve do njegove okoline. On i njegova država žive isključivo od milosti Njemačke. 'Smjene straže' koje provodi' za masu naroda nisu zanimljive i lišene su učinka. Saveznička naklonost NDH zbog toga je problematične vrijednosti. Dalekosežno preuređenje autoritativnog režima na političkoj bazi, koje je prošlog ljeta još bilo moguće (zamijeniti ustaše *Seljačkom strankom),*[26] uvelike je otežano zbog nesklonosti novih snaga prema državnoj odgovornosti, sve većoj nepopularnosti talijanske hipoteke i prijetećem gubitku vlastitih pristaša.«

»Zato zasad daljnje 'krparenje' *(Fortwursteln)* s ustaškim poglavnikom, uz naglašeno udaljavanje Njemačke od posebnih izroda.[27] Poglavniku se mora

da ne će biti moguće trajno držati ovaj odsjek, jer su snage napadača velike i jer su vjerojatno i prievozi tvoriva previše izloženi. Po jednoj verziji pokušat će se ipak uztrajnom obranom i dalje braniti Tunis ili bar napadaču nametnuti što veću cienu za njegov uspjeh. Postoji i mogućnost, da dode do postepenog evakuiranja. Kod mogućeg povlačenja, mora se naravno kao kod svake operacije ove vrsti računati s mogućnošću većih gubitaka u kritičnom času, jer je ukrcavanje četa i tvoriva kod evakuacije uviek spojeno s velikim rizikom. Mnogo bi u tom slučaju zavisilo od toga, koliko će Osovini uspjeti da si put preko mora u kritičnom času osigura.« (A-VII, NDH, kut. 306, Br. reg. 12/5-1)

U drugom izvještaju (od 21. IV) stoji o sjevernoj Africi ovo:

»Sada je momentalno položaj neodreden, a sprema se bitka za Tunis i Bizertu (tj. veliki napadaji). U Rimu ne gleda se optimistički na cielu stvar, a većina tvrdi, da se Tunizija ne će moći držati trajno. Slično i u drugim mjestima, ali ima i mišljenja, da će biti moguće držati Tunis još dulje vremena. Svakako je stvar do sada bolje prošla nego što su mnogi mislili. Sada je problem u tome: ili će uspjeti dalje držati Tunis gdje su Arnianove snage sada ipak jake, kad je sve povučeno na srazmjerno kratku frontu, eventualno tim da se dio suvišnih snaga postepeno evakuira ili će se Tunis morati napustiti, a u tom slučaju će svakako biti najveća potežkoća u tom, da se uz što manje gubitke evakuiraju snage. Promet između Sicilije i Tunizije je intenzivan; i ako se s englezke strane i javljaju potapanja i uništenja nekih prievoza, pokazuje to ipak da se tu prievozi vrše (bilo pojačanja bilo evakuacija).« (A-VII, NDH, kut. 306, Br. reg. 16/5 - 1)

[23] B. Krizman, nav djelo, str. 536-538.

[24] O gen. Glaiseu opš.: Gert Fricke, *Kroatien 1941-1944. Der »Unabhängige Staat« in der Sicht des Deutschen Bevollmächtigten Generals iri Agram, Glaise v. Horstenau,* Freiburg 1972.

Usp. i recenziju te knjige iz pera Ernesta Bauera, službenika ustaškog ministarstva vanjskih poslova: General Glaise v. Horstenau i Hrvatska 1941-1944, *Hrvatska revija* (München), god. XXIII (1973), sv. 1 (89) (ožujak), str. 66-77.

[25] »Rekonstrukcije« ustaške vlade bile su uvijek površinske, ograničene na istu Pavelićevu kadrovsku zalihu.

[26] Mačekovci su održavali dodire s Nijemcima u Zagrebu ili pak s pojedinim ustaškim ministrima: A. Košutić i I. Andres s gen. Glaiseom; I. Pernar i B. Smoljan s Artukovićem, itd.

[27] Glaise je posebno zazirao od Vjekoslava-Maksa Luburića, a za nj je pak Pavelić izjavljivao da mu Luburić više vrijedi nego sto sveučilišnih profesora!

jasno staviti na znanje da je pri teškim pogreškama njegova režima u prošlosti (vidi generalove izvještaje na koje se Glaise na ovom mjestu poziva) i približavanja rata hrvatski suverenitet mnogo više mjenica za budućnost nego činjenica sadašnjosti. To vrijedi osobito za vojno polje (organizacija, izobrazba, upotreba i vodstvo hrvatskog vojnika); uz to za održavanje mira i reda (SS--policija). *Ustaški pokret* je počinjenim pogreškama, zločinima i pojavama korupcije tako kompromitiran — ističe Glaise — da bi državna egzekutiva (domobranstvo i redarstvo) morala biti od njega odijeljena, čak uz napuštanje svake vanjske povezanosti. (Osobito loš utjecaj poglavnikovih najbližih prijatelja iz emigracije iza kulisa: V. Tomić, Vj. Luburić, A. Moškov, E. Lisak.) [8] To bi se razdvajanje moglo za početak prostorno svrsishodno postići tako da se *Ustaška vojnica* izvuče iz hrvatskog prostora za okosnicu treće legionarske divizije i prebaci u Reich, u logor za izobrazbu. Za legionarsku diviziju nepotrebni dijelovi *Ustaške vojnice* mogli bi se staviti na raspolaganje policijskom vodi (K. Kammerhoferu) da posluže kao pomoćni žandari. Time bi, doduše, dosad postavljeni program ugrađivanja ustaša u bataljune lovačkih i gorskih brigada (zdrugova), kao i u one za osiguranje, doživio izmjene, ali bi ipak ostala sačuvana prednost jedinstvene njemačke izobrazbe pod vodstvom njemačkih oficira i podoficira. Slabljenje borbene moći u Hrvatskoj, koje bi nastupilo zbog prebacivanja *Ustaške vojnice* u Reich, moralo bi se izjednačiti bar privremenim upućivanjem njemačkih jedinica. Budući da se u sadašnjem vremenu ne može pomišljati na istrebljenje jednog i pol milijuna Srba (»pravoslavaca«) — što pojedini ustaški krugovi još uvijek provode — kao ni na iseljavanja, mora se poglavnik odlučiti da pravoslavnom stanovništvu, koje je *njegov* režim u 50 posto slučajeva otjerao u šume, prizna jednakost pred zakonom, osiguranje života, slobode i imetka, kao i skromno sudjelovanje u javnim službama. U pogledu njemačkih oružanih snaga poglavnik bi morao načelno pristati na proširenje područja nad kojim njemački komandant ima izvršnu vlast u smislu sporazuma od 17. siječnja 1943, pri čemu bi se imalo osigurati jedinstveno upravljanje i rješavanje svih vojnih i vojnopolitičkih pitanja na odgovornost samog komandanta.

Ne postignu li se na tom putu upotrebljivi rezultati - upozorava Glaise — morali bismo pristupiti, kao jedinom rješenju vremenski neodređenog trajanja, uvođenju nekoga njemačkog upravnog vrha, bar za njemačko okupaciono područje, a po mogućnosti za cijelo hrvatsko područje koje Talijani nisu

[28] Uznemiren vijestima o policijskoj akciji u Srijemu po nalogu velikog župana Elickera, poučen prošlogodišnjom krvavom akcijom Viktora Tomića na tom terenu, general Glaise je uputio Paveliću pismo od 31. V 1943. u kojem ga, u vezi s tim vijestima, podsjeća na to da se takve policijske akcije - u skladu s promemorijom od 10. XI 1942. - imaju prethodno najaviti njemačkom opunomoćenom generalu u Hrvatskoj. (AJ, T-501, rolna 268)

Pavelić mu je odgovorio pismom 3. VI 1943. i upozorio Glaisea da je on (Pavelić) od protekle jeseni opetovano upozoravao na hitnu potrebu da provedu temeljito čišćenje slavonsko-srijemskog područja. I to iz tri razloga: 1) Preko tog područja prolazi željeznička veza sa Solunom koja je ujedno i glavna saobraćajnica NDH; 2) slavonsko-srijemski prostor predstavlja žitnicu Hrvatske; 3) to područje kao uopće ono između Save i Drave predstavlja najnapučeniji kraj Hrvatske. - Prebacivanjem daleko najvećeg broja njemačko-hrvatskih vojnih snaga u područja južno od Save, u spomenutom prostoru nastala je praznina koja je uvjetovala već mjesecima pojačanu djelatnost neprijateljskih bandi ; situacija je takva da prijeti opasnost da hrvatska država izgubi najveći dio žetve, ukoliko ne provedu prije prvog srpnja radikalno čišćenje tog slavonsko-srijemskog prostora i ne pojačaju znatno tamošnje garnizone. Stoga Pavelić moli da se Glaise zauzme kod nadležnih njemačkih mjesta da dovoljne hrvatske ili umjesto njih njemačke snage prije kraja lipnja pristupe radikalnom čišćenju slavonsko-srijemskog područja da bi tako u zadnji čas otklonili najtežu opasnost koja im prijeti. (Isti izvor)

anektirali, pri čemu bi kod vojnički osnovne usmjerenosti i tradicije Hrvata i Bošnjaka došao u obzir samo jedan (njemački) vojni zapovjednik (slično Srbiji). Taj bi se morao osloniti, prirodno, također u što je moguće širem obujmu na domaće elemente, ali bi morao imati i određeni broj *njemačkih* snaga za učvršćenje svoga režima.

O pitanju njemačkog sudjelovanja u Hrvatskoj treba uopće reći - zaključuje Glaise - da se *nipošto* ne mogu odrediti, ako se računa s pojavom neprijateljskih jedinica na Balkanu, prisutnosti minimuma njemačkih, a ne samo legionarskih jedinica, imajući pred očima zamorenost ratom hrvatskog naroda i dnevno sve jače djelovanje neprijateljske propagande, budući da bi njemačka strana u protivnom bila izložena svim mogućim iznenađenjima.«[29]

Dan kasnije (21. IV)[30] Glaise je obavijestio Lohra o personalnim promjenama u vrhu ustaške države koje se pripremaju u Zagrebu. Idućih dana — javlja on glavnokomandujućem — bit će Lorković razriješen dužnosti ministra vanjskih poslova. Ostat će u vladi kao ministar bez portfelja, pri čemu će biti nadležan, uz ostalo, za koordinaciju općih vojnopolitičkih predmeta.[31] Ministarstvo vanjskih poslova preuzet će dr M. Budak, dotadašnji poslanik NDH u Berlinu.[32] Ministar unutrašnjih poslova A. Nikšić, koji uz svoju beznačajnost

[29] Iznenađenja za Njemačku bila su moguća na više strana, čak i na dalekom sjeveru: u Finskoj. Tamošnji poslanik F. Bošnjaković je u pismu Lorkoviću (Helsinki, dne 14. travnja 1943) javio o pritisku SAD na finsku vladu da se što više prikloni Washingtonu, pa je Njemačka zaprijetila Finskoj vojnom okupacijom.

»Sad sam došao sa objeda od talijanskog poslanika - piše Bošnjaković - te sam tamo čuo od madžarskog poslanika, da je stanje još uvijek vrlo napeto. Njemci su se ozbiljno zaprietili sa okupaciom Finske. Jedno što Fince malo umiruje, jeste, da računaju s time, da bi to Njemačkoj politički škodilo, no unatoč toga su obećali sve učiniti, da svoj položaj poprave.« (A-VII, NDH, kut. 303, Br. reg. 3/8 - 1)

[3U] B. Krizman, nav. djelo, str. 538.

Dr V. Bačić je ispred ministarstva cirkularnim pismom 21. IV 1943. izvijestio sva diplomatsko-konzularna predstavništva NDH u inozemstvu ovako:

»Po osobnom nalogu gospodina ministra vanjskih poslova izvješćujem o sliedećem:

Gospodin ministar Dr. Mladen Lorković imao je utisak da se njegova osoba s talijanske strane već izviesno vrieme smatra kao nepodesna za uzdržavanje dobrih odnosa s Italijom. On je stoga podnio ostavku Poglavniku već prije duljeg vremena, a ova je ostavka sada uvažena. Ovih dana, najkasnije 23. ili 24. travnja bit će stoga razriešen dužnosti ministra vanjskih poslova i upotrebljen na drugom odgovarajućem položaju u zemlji. Za ministra vanjskih poslova bit će imenovan Doglavnik Dr. Mile Budak. Tim se vanjska politika Poglavnika i Hrvatske ni u čem ne će mienjati.

Prednje se dostavlja za obaviest poslanika (glavara).« (A-VII, NDH, kut. 256, Br. reg. 31/7 - **2)**

[32] Svojevrstan »portret« M. Budaka u Berlinu objavio je Luka Fertilio pod naslovom: Poslanici Nezavisne Države Hrvatske u Trećem Reichu: Mile Budak, *Hrvatska revija* (München), god. XXIV (1974), sv. 2 (94) (lipanj), str. 143-153.

[33] Stijepo Perić, u opširnom pismu Lorkoviću (Rim, 3. travnja 1943), opisao je svoje korake kod vodećih ljudi talijanskog ministarstva vanjskih poslova (Pietromarchi i Bastianini) da bi suzbio »intrige« talijanskog poslanika u Zagrebu Casertana. Prilikom razgovora s Bastianinijem 2. IV Talijan je zanijekao neku filočetničku politiku talijanske strane. »Osporio je postojanje politike četnika - rekao je on - rekavši da ta ne postoji, jer oni nisu razgovarali sa Mihaljevićem (sic!) niti se prama bilo kome od četnika politički bilo kako obavezali. Mi smo samo izkoristili jedno raspoloženje među izvjesnim dielom Srba - nastavio je - naime njihovu pripravnost, da se bore i ginu u borbi protiv partizana, organizirali smo i upotrebili u borbi. Dobacio sam mu, da su oni malo partizana ubili, ali zato mnogo nedužnih Hrvata. Gdje i kada, pitao je. Razložio sam mu, a na to on meni, da je to valjda bilo u vezi sa borbom protiv partizana, jer da ima dobar broj Hrvata među partizanima.«

Prilikom idućeg susreta (3. VI) Bastianini je spominjao Glaisea, E. Bulata i ing. Bulića. Potužio se Periću ovako: »Da se svudje i uviek napadaju Talijanci i njihova vojska. Traži se, da talijanska vojska ostavi Hrvatsku, a o njemačkoj se ne govori, da bi trebala to isto učiniti. Kada

održava odredene odnose s generalom Ambrosijem, postaje poslanik u Rimu gdje se dotadašnji poslanik drS. Perić zamjerio samoinicijativnim nastupom protiv zagrebačkog poslanika Casertana.[33] Perić odlazi u Madrid za koje je mjesto, doduše, malo podoban.[34] Ministarstvo unutrašnjih poslova ima preuzeti, umjesto Nikšića, dotadašnji ministar pravosuđa A. Artuković, ličnost koja, također, nije jako značajna. Talijanski poslanik srušio je Lorkovića; Casertano se uopće — kako Lorković obavještava Glaisea - sada živo trudi da u krugovima vlade izigrava jednu grupu protiv druge, pri čemu se javljaju tri grupe: prva, grupa ustaških pukovnika, a to je pet do šest emigranata koji iza kulisa imaju najmoćniji utjecaj na poglavnika (»rasovi«); druga, grupa »starih političara« s bivšim ministrom Milovanom Zanićem, oženjenim Židovkom, i drom M. Pukom, bivšim ministrom pravosuđa i jednim od zagovaratelja istrebljivačkog kursa protiv »pravoslavnih«; treća, grupa »mladih političara« s Lorkovićem, VI. Košakom, V. Vrančićem, itd. Prve dvije grupe odlikuju se užim vezama s talijanskim poslanstvom, dok ono žestoko pobija treću grupu. Tako talijansko poslanstvo u Zagrebu nastoji i jednu aferu s krijumčarenjem zlata (»Afera Kolak-Havranek«), kojom se javno mišljenje živo bavi a koja je dovela do justifikacije dvojice ljudi Lorkovićeva i Košakova povjerenja, izvanredno iskoristiti protiv treće grupe (»mladih političara«).[35]

talijanska vojska u borbi sa partizanima užeže koju kuću, priča se da su popaljena čitava sela, a kada Niemci to isto i gore čine, onda to nitko od Hrvata ne zamjeri itd. itd. U stvari sve ono što si od Casertana sto puta čuo. O dobrim akcijama Talijana, o uslugama učinjenim Hrvatskoj, o njihovim žrtvama itd. nitko ne govori, nitko ne ukazuje zahvalnosti. Treba poraditi na tome, da naša javnost promjeni mišljenje o njima, i o nekim njihovim navodnim neprijateljskim namjerama prema Hrvatskoj. Italija ne će ništa Hrvatskoj uzeti, ona je garant njene teritorijalne cjelovitosti i njene nezavisnosti. Jer ili rimski ugovor nema više važiti, a onda smo neprijatelji, ili se on ima sprovoditi i po slovu i po duhu onako kakav je. Ili Lorković ne će ili je bezpomoćan da utječe na promjenu ove atmosfere. Vodećim ljudima Hrvatske treba da Poglavnik predoči potrebu našeg prijateljstva i obavezu našeg prijateljstva i da traži, da se njegova volja poštuje. Treba putem zborova, sastanaka itd. ovo propagirati.«

Zanimljivo što Perić prognozira u vezi s talijansko-njemačkim odnosom: »Misleći na veliko nepovjerenje, koje vodeći Talijanci ukazuju prama Niemcima i to zadnje vrieme prilično otvoreno, izključujem, da će ovaj današnji talijansko-njemački odnos biti trajnije naravi. Bude li bog rata u toku ove godine nesklon Niemcima, ovi će u povoljnom času, nađu li razumjevanja kod Anglosasa, izvršiti podpuni okret u svojoj politici.« (A-VII, NDH, kut. 306, Br. reg. 9/5 - 1)

Zanimljivo je što je jugoslavenski otpravnik poslova u Madridu Lj. Višacki o poslaniku NDH grofu Pejačeviću javio SI. Jovanoviću, predsjedniku jugoslavenske vlade u Londonu pismom od 1. VI 1943.

»Pejačević se pre nekoliko dana vratio iz Zagreba, gde je bio pozvat u vezi sa nameravanom promenom hrvatskog Poslanika u Madridu - javlja Višacki. Pejačević, koji je skoro od početka svoje misije u Madridu imao ambiciju da kod naših saveznika pridobija milost za ustašku Hrvatsku, navaljivao je i ovoga puta na Pavelića da pokuša da se obezbeđuje i na drugoj strani. Prema rečima Pejačevića, koje su mi bile donete, Pavelić mu je odgovorio: »Mi padamo sa Italijom.« Iz toga je Pejačević izveo zaključak: 1.) Da je Pavelić svestan da njegova Hrvatska neće preživeti pobedu saveznika. 2.) Da pad Pavelićeve Hrvatske nije čak vezan ni za pad Nemačke, nego za pad Italije, a što u današnjim prilikama ne izgleda nešto što je vremenski mnogo udaljen.« (Aj, Emigrantska vlada kraljevine Jugoslavije - London (1941-1945), kut. 103, fasc. 59)

[35] Opš.: B. Krizman, nav. djelo, str. 524-525; 527-528.

Iz uspomena Matije Kovačića *(Od Radića do Pavelića, Hrvatska u borbi za svoju samostalnost. Uspomene jednoga novinara,* München—Barcelona 1970, str. 172) proizlazi da je zatvaranju Kolaka i Havraneka »kumovao« ustaški povratnik Ante Godina, suprug »lijepe plavojke« iz atentata u Marseilleu.

»Kada su Kolak i Havranek uhićeni - piše dalje M. Kovačić - zauzeli su se kod Poglavnika za ovu dvojicu mnogi ministri. Starčević i ja zatražili smo posebnu audijenciju radi dra Kolaka, koga smo poznavali kao rodoljuba. Posjetio sam osobno ministra unutarnjih poslova i zaklinjao ga, neka se zauzme za dra Kolaka i Havraneka, koji su već bili osuđeni na smrt. Artuković je samo stavio prst na usta prošaptavši triput: »Mate, šuti, ja ne mogu ništa učiniti.«

Primajući niz vodećih ljudi iz satelitskih država Osovine, što ih je Hitler zaredom primio u proljeće 1943. godine, nalazio se i ustaški poglavnik Pavelić. Do tog sastanka došlo je također u dvorcu Klessheim 27. IV. Poslanik Reicha u Zagrebu S. Kasche, nakon povratka u Zagreb, za svoj je arhiv sastavio bilješku o tom razgovoru Hitler-Pavelić.[36] U njoj je Kasche pribilježio ovo:

1. Za vrijeme toga razgovora Führer je, između ostalog, rekao:

Nema, zapravo, neke posebne želje; htio je mnogo više da opet jednom porazgovori s poglavnikom o općem položaju. Za početak izrazio je još jednom zahvalnost i priznanje za izvanredne borbe hrvatskih jedinica u Staljingradu.[37]

Njemačka u Hrvatskoj nema vlastitih želja. Zelja joj je samo da prijateljski pomaže kako bi se Hrvatska što brže sredila. Tri ratna zahtjeva, dakako, ipak ima koja - kao i prije - mora postaviti Hrvatskoj, a to su: a) osigurati željeznički put granica Reicha—Zagreb—Zemun; b) po mogućnosti znatne liferacije boksita za Njemačku; c) smiriti zemlju da bi mogli osloboditi, po mogućnosti, doskora njemačke jedinice iz Hrvatske.

Njemačke policijske snage koje su sada dodatno angažirane imaju proširivati vojne mjere na terenu, povezujući se s njemačkim oružanim snagama kao neka vrsta proširene vojne žandarmerije.

Ne želi se miješati u unutrašnje stvari Hrvatske; to je isključivo pitanje Hrvatske i njegovo uspješno rješenje može poglavniku samo poželjeti.

Srbe je Führer označio kao stare smutljivce (narušitelje mira). Poznato mu je vrlo dobro da se s tim mora računati i u budućnosti kako je to bilo i u prošlosti.[38] Njemačka ne može imati nikakav interes da opet pomaže ove smutnje i nerede. Hrvatska je oduvijek bila usko povezana s Njemačkom i u staroj Austriji bila je jedna od njenih najvjernijih zemalja. Siguran je da će to i u budućnosti omogućiti najužu povezanost Reicha s Hrvatskom.

U privrednom pogledu ima ovo gledište: da se cijela Evropa - kao što je to Reich postigao kod kuće — sredi kako bi se osigurala, prije svega, egzistencija seljacima. Njemačka je uklonila židovstvo s njegovih privrednih pozicija i stvorila poredak koji sad već deset godina služi na korist svima. Stoga mu pred očima lebdi za budućnost na području tržišnog poretka evropska suradnja koja bi zajamčila svim zemljama jednaku sigurnost. Njemačka nema nikakvih eksploatatorskih namjera. Ona će pomagati radi dobrobiti svima i sudjelovati u poslijeratnom sređivanju.

2. Poglavnik je u toku ovog razgovora izjavio da se Führer bezuvjetno može pouzdati u vjernost Hrvatske u ratu. Što je od privrednih proizvoda potrebno za rat, neće biti predmet trgovinskih pregovora, nego ratnih mjera.

Dru Mladenu Lorkoviću ostalo je tajnom zašto je zapravo njegov tajnik dr. Ivo Kolak izgubio život. Nije poznavao pozadinu. Nu taj događaj nije puštao s vida, iako nije povukao konsekvencije. Tada još nije imao jakih sumnja gledom na dra Pavelića i u njemu gledao sudbinsku ličnost i velike nade za državni život, premda ga je njegov prijatelj dr. Košak uvjeravao o protivnom.« (Isti izvor, str. 172-173)

[36] B. Krizman, nav. djelo, str. 555-556.

Gen. Glaise je u pismu 29. I 1943. obavijestio Pavelića da je protiv pukovnika Viktora Pavičića, zapovjednika 369. hrvatskog puka, pokrenut postupak jer je bez naređenja odletio iz tvrđave Staljingrad. Ukoliko ga uhvate, provest će se protiv njega postupak pred ratnim sudom. (AJ, T-501, rolna 268)

[38] Hitler je u ratu bio izraziti srbofob. Sjećajući se kao Austrijanac zbivanja pred rat 1914-1918. i propagande u toku rata, Srbija mu je ostala u svijesti kao »balkanski osinjak«, kao »zemlja zavjerenika«, »ubojica austrijskog nasljednika prijestolja«, »Crne ruke«, itd. Puč gen. Simovića 27. III 1941. samo ga je u tome učvrstio.

Hrvatski željezničari su izvršili svoju dužnost. Iz njihovih redova nisu potekli veći akti sabotaže niti su ih oni pomagali.

Kao svoju želju poglavnik je izrazio da njemačke oružane snage u Hrvatskoj dođu pod jedinstvenu komandu kako bi se izbjegla višetračnost u suradnji. Führer je uputio feldmaršala Keitela da to pitanje raspravi s generalom Glaiseom.

3. Führer je, na kraju, pokazao poglavniku veći broj snimaka utvrđenja »Atlantskog bedema«.[39]

Za razliku od Glaisea kao opunomoćenog predstavnika njemačkih oružanih snaga u ustaškoj državi poslanik Kasche kao diplomatski predstavnik Reicha sve se više zagrijavao za ustaše i njihovog poglavnika osobno.[40] U tome je Kasche znao otići tako daleko da ga je njegovo ministarstvo u Berlinu moralo opominjati na diplomatsku suzdržljivost već zbog osjetljivosti talijanskog partnera.

Tako je na primjer i tih dana stigla Kascheu opomena iz Berlina. Ministar vanjskih poslova Reicha J. v. Ribbentrop preko ambasadora K. Rittera upozorio je 29. IV[41] poslanika na smjernice i držanje u Hrvatskoj prema Italiji, i to ovako: njemačka strana želi, s jedne strane, koristiti se za zajedničku borbu raspoloživom ljudskom snagom hrvatskog naroda privlačenjem novaka u njemačke oružane snage i razvojem vlastitih domaćih oružanih snaga, uključujući vojnu žandarmeriju u što većem opsegu, i da tu namjeru i ministarstvo vanjskih poslova — ako bi to bilo potrebno - nasuprot eventualnim talijanskim prigovorima podrži i provede; s druge strane da se sva njemačka mjesta moraju striktno pridržavati Führerovih smjernica o *talijanskom prvenstvu* u svim ostalim hrvatskim pitanjima i da bude osiguran prijateljski odnos Reicha s Italijom.

I säm je Ribbentrop, 1. V,[42] u svom brzojavu upućenom osobno poslaniku u Zagrebu ponovno upozorio Kaschea da pripazi. Iz Kascheova ranijeg telegrama i iz Kascheu poznatih talijanskih pritužbi na adresu gen. Glaisea ministar saznaje da su se nedavno opet pojavile nesuglasice u suradnji s Talijanima u Zagrebu. Ako pri tom bude imala udjela i osoba poslanika Casertana, kao i ostale okolnosti na koje poslanstvo ne može utjecati, ministar je ipak prisiljen da još jednom posebno upozori na to da hrvatska pitanja - u usporedbi s važnošću dobrog odnosa između Njemačke i njenoga osovinskog partnera Italije - imaju za Reich drugorazrednu važnost. Poslanstvo mu je i nadalje odgovorno - zaključuje Ribbentrop — da nipošto ne smiju iz držanja njemačkih organa u Zagrebu nastati njemačko-talijanske teškoće.«

General Glaise u pismu glavnokomandujućem na Jugoistoku Löhru (Zagreb, 26. svibnja 1943)[43] piše da će mu (Glaiseov) novi šef štaba (generalštabni pukovnik Kaulbach) podnijeti izvještaj o položaju u Hrvatskoj. Na unutrašnjem planu postoji u hrvatskom sektoru samo daljnje krparenje. Svi gledaju kao kunić kobru zlog neprijatelja u Sredozemlju. Što se tiče savezničkog druga (Italije), nitko ne pita »da li«, nego samo »kada«. Na žalost, čini se da gore mnogo ne razmišljaju o takvim, ipak mogućim eventualnostima, nego se

[39] To je bio tzv. Atlantikwall, podignut kao brana protiv invazije Anglo-Amerikanaca s mora.

[40] Pavelić je znao obilato darivati poslanika Reicha u Zagrebu da bi mu pojačao simpatije za ustaški režim i njega osobno.

[41] B. Krizman, nav. djelo, str. 557.

[42] Isti izvor, str. 557.

[43] Isti izvor, str. 569.

igraju noja gurajući glavu u pijesak. U otpornost materije sad više ne sumnjaju ni novoiskrsli SS-ljudi (Kammerhofer i Obwurzer). Dojedrili su ovamo punim jedrima, a zatim doživljavaju razočaranje za razočaranjem, usprkos surovosti koju pokazuju. Premda im Glaise pomaže i popušta do samozataje, tj. sve do ugrožavanja vlastitih interesa *Wehrmachta*, brijeg koji se ruši rodio je do sada samo malog miša. Ne bez razloga molio je Reichsführera SS H. Himmlera da svim akcijama vrbovanja prethodi obećanje kako će razne nove formacije upotrijebiti samo unutar Hrvatske. Ovako se može razviti protupropaganda, pozivajući se na sudbinu legije kod Staljingrada,[44] protiv koje su najveći privredni mamci SS-a bezuspješni. Javljaju se mnogi, no kad valja pridoći, ne pojavljuju se. Naravno da je pri tom i reosiguranje u igri, ali na kraju će se, vjerojatno, reći da se opunomoćeni general nije dovoljno zauzimao za njih. Glaise će to, svakako, spriječiti prikladnim izvještavanjem samog Himmlera.[45]

Poslanik Kasche je u brzojavu 28. V[46] informirao Berlin o podužem razgovoru s ustaškim poglavnikom. Pavelić mu je povjerio da neće provesti promjenu na poslaničkom mjestu u Madridu i da će ondje ostaviti grofa

[44] Opš. ali ne uvijek i točno: Dragan Kljakić, *Ustaško domobranska legija pod Staljingradom*, Zagreb 1979.

[45] Nešto ranije je general W. Warlimont, zamjenik gen. Jodla u Hitlerovu Glavnom stanu, pismom od 20. IV 1943. upućenom ambasadoru K. Ritteru, obavijestio ministarstvo vanjskih poslova da su predbježno okončane operacije protiv komunista zauzimanjem boksitnog područja oko Mostara i dosegnućem obale Neretve. Jačim neprijateljskim snagama pošlo je za rukom da izbjegnu uništenje pravodobnim pokretom prema jugu u području pod talijanskom okupacijom, a prije svega prelazom preko Neretve u jugoističnom pravcu. No, smirenje zemlje može stoga biti trajno samo onda, ako se na mjere vojne prirode nadovežu u akciji za obnovu zemlje sve njene snage.

Stoga je glavnokomandujući na Jugoistoku izložio u jednom memorandumu Vrhovnoj komandi ovo:

1) Operacije vojne prirode mogu biti trajno uspješne, ako se na njih smjesta nadovežu temeljite političke, upravne i privredne reforme. Politička situacija u Hrvatskoj pokazuje da Hrvati nisu sposobni da sami upravljaju. Na drugoj strani seljaci prilaze komunistima koji vrlo vješto postupaju s narodom. Sređen privredni život u Hrvatskoj više ne postoji.

2) Na temelju takvog položaja bez radikalnih reformi stanje će se samo pogoršati. Tada će biti prisiljeni da računaju s tim da željeznički saobraćaj zataji, djelatnost poduzeća zanimljivih za njemačku ratnu privredu zakaže, a hrvatske legionarske jedinice prestanu služiti Reichu kao upotrebljive pomoćne jedinice (»brauchbare Hilfstruppen«).

3) Cilj reformi — po Löhru — mora biti: jedna vlada u Zagrebu pod upravom Njemačke koja je u stanju razumnim mjerama stvoriti povjerenje, mir i red te oživljenje privrede; oružane snage i policija da postanu instrument države uz solidno osoblje na željeznici, disciplinirano radništvo zadovoljno ishranom, imuno za komunističku propagandu nesklono sabotaži i seljaštvo koje ponovno zadobiva povjerenje u državu, pa se vraća iz šume i podržava borbu protiv bandi.-

Vrhovna komanda je već u tom pravcu - nastavlja Warlimont — poduzela već otprije određene mjere, što je ministarstvu poznato. I to: reorganizaciju hrvatskih oružanih snaga; osiguranje boksitnog područja; proširenje njemačke okupacije na područja *Druge zone* koja napuštaju Talijani; pripreme za raspuštanje četničkih odreda koje su Talijani naoružali. Daljnji dio prijedloga glavnokomandujućeg od bitne važnosti ostvarit će se zadatkom od 10. III 1943. što ga je Führer povjerio Reichsführeru SS Himmleru: da njemačku policiju upotrijebi u iznova oslobođenim područjima za daljnje smirivanje i za formiranje jednog jezgra za unutrašnju upravu. No, Reichsführer SS u tu svrhu raspolaže zasad s relativno malobrojnim snagama. Vrhovna komanda moli da ostale prijedloge glavnokomandujućeg podvrgnu podrobnijem ispitivanju. Pri tom treba, kao i ranije, poći od činjenice da su obale u jugoistočnom prostoru osobito ugrožene perspektivom eventualnog iskrcavanja neprijatelja, tako dugo dok pozadina (zaleđe) nije u potpunosti smirena. Taj se cilj ne može postići - zaključuje Warlimont - samo angažiranjem oružanih snaga koje će još k tome brojčano ostati nedovoljne. (*Griff nach Südost-Europa. Neue Dokumente über die Politik des deutschen Imperialismus und Militarismus gegenüber Südosteuropa im zweiten Weltkrieg.* Herausgegeben und eingeleitet von Wolfgang Schumann, Berlin 1973, str. 218-219)

[46] B. Krizman, nav. djelo, str. 569-570.

Pejačevića. Napustio je plan da ga **premjesti** u Vichy, na čelo tamošnjega trgovinskog izaslanstva NDH.[47] Zamolio je Kaschea da pribavi mišljenje ministarstva o priznanju NDH od Francuske i isposluje priznanje. Pokazao je i pismo švicarskoga *Crvenog križa* kojim pozivaju djecu iz Hrvatske na oporavak. Složili su se da je poziv prilično nevažan, a njegovo prihvaćanje moglo bi, zbog ovdašnjih nepovoljnih prilika, dati mogućnost za neprijateljsku propagandu. Poglavnik želi donijeti konačnu odluku tek pošto ga Kasche upozna sa stavom Berlina o tome. Stoga Kasche moli upute o tom pitanju. Raspravljali su i o daljnjoj izgradnji oružanih snaga. Poglavnik se nosi mišlju da iznova postavi u Staljingradu izgubljeni puk u sastavu *Wehrmachta.* Kasche ga u tome podržava, i poglavnik će to raspraviti s gen.Glaiseom i Lorkovićem i tada, vjerojatno, podnijeti prijedlog. Kasche moli da ministarstvo u tom pravcu još ništa ne poduzima kod Vrhovne komande. I legija izgubljena kod talijanske armije na Istoku bit će uskoro, u skladu sa sporazumom zaključenim s talijanskom vojnom misijom u Zagrebu, ponovno postavljena u većoj brojčanoj snazi (3700 ljudi). Kasche smatra da je to povoljno i dobro za talijansko-hrvatski odnos. Poglavnik mu je rekao i to da će otpustiti državnog tajnika I. Bulića.[48] Pokazao je Kascheu dokumente prema kojima je Bulić posljednjih mjeseci davao izjave koje su štetne za zajedničku ratnu politiku. Budući da Bulić više mrzi Italiju nego što ljubi Hrvatsku, dolazi do takvih njegovih shvaćanja - rekao je Pavelić. Njemu je osobno Bulić savjetovao da pripremi politički put ako pobijede neprijateljske sile. Osobito se često zalagao za vodećeg pristašu Mačeka inž. Augusta Košutića da mu posreduje razgovor s poglavnikom. Jednom je do toga **i** došlo, **i** tu je Košutić, također, naglašeno zastupao potrebu uzimanja u obzir neprijateljske pobjede.[49] Kasche je požalio Bulićev odlazak, jer su **s** njim do sada izvrsno surađivali, ali se nije mogao oprijeti Pavelićevoj argumentaciji. Poglavnik je opširno govorio o političkim pitanjima. Mnogi hrvatski intelektualci — govorio je — stekli su iz razdoblja opozicione borbe navike i shvaćanja koji nisu pogodni za upravljanje državom. Ako bi se čovjek htio osigurati na sve strane, Hrvatska bi izgubila poštovanje sviju, a time i svoju upravo osnovanu državu. I on (Pavelić) voli jadransko obalno područje i suosjeća s tamošnjim stanovništvom u nevolji jer je i sam, i njegova obitelj, iz onih krajeva.[50] Međutim, on nosi odgovornost za državu i cijeli narod i ne smije je žrtvovati za volju jednog grada ili pokrajine. U političkom radu mora vladati razum, a ne osjećaji. Bio je uvijek neprijatelj oscilirajuće politike, a ta ne bi odgovarala ni njegovom karakteru. Ostao je vjeran putu kojim se zaputio u opoziciji i toga će se pridržavati i sada na čelu države, bez obzira na to znači li to život ili smrt.[51] Takvo poglavnikovo razmišljanje, izraženo u mirnom tonu i ležerno, potvr-

[47] U Ziirichu je također postojalo trgovinsko izaslanstvo NDH.

Ing. I. Bulić sve se više udaljavao od službenog ustaškog kursa; naglašavao je sve glasnije svoju isključivo pronjemačku orijentaciju i tako dolazio u sve veći raskorak s Pavelićem, pa je na kraju i emigrirao u Njemačku (Beč).

U jednoj povjerljivoj informaciji za Nijemce tvrdi se (valjda säm Bulić) da je zapravo on proveo preuzimanje vlasti u Hrvatskoj 10. IV 1941. zahvaljujući »svom poznatom utjecaju«! (AJ, **T-501,** rolna 267)

[49] Vodeći mačekovci u Zagrebu (Košutić, Andres, Smoljan, Pernar i Torbar) održavali su dodir s pojedinim ustaškim ministrima.

[.0] A. Pavejić rođen je slučajno u Bradini, a to mjesto ne pripada »jadranskom obalnom području«. Podatke o svom djetinstvu i đakovanju iznio je Pavelić u prvoj knjizi memoara: *Doživljaji,* Madrid 1968.

[51] Zato je i »slavno« pobjegao zapadnim saveznicima ispred Jugoslavenske armije.

đuje iznova tvrdnju - zaključuje Kasche - da će poglavnik u upravljanju državom koračati s Njemačkom u dobru i zlu.

Novi državni sekretar u berlinskom ministarstvu vanjskih poslova i nasljednik E. v. Weizsäckera Gustav Adolf barun Steengracht brzojavom je, 29. V,[52] upućenim osobno poslaniku, obavijestio Kaschea o koraku talijanskog ambasadora D. Alfierija. Alfieri mu je po nalogu talijanske vlade izjavio da još nije osigurana suradnja između njemačkih i talijanskih ustanova u Hrvatskoj, usprkos prije nekog vremena postignutom sporazumu i da uzajamnim odnosima na objema stranama ponekad nedostaju željena srdačnost, ispunjena povjerenjem, i sloga. To naročito vrijedi za podređene njemačke i talijanske organe. Postoji namjera da se načelno razmotre ovdje (u Berlinu) u pojedinostima još nepoznate talijanske pritužbe i želje i to između talijanske ambasade i ministarstva vanjskih poslova. O toku tih pregovora poslanik će biti obaviješten. Pozivajući se na telegrafsku uputu ministra v. Ribbentropa u brzojavu br. 252. od 2. III Steengracht moli Kaschea da učini sve ne samo za unapređenje srdačnih i povjerljivih odnosa, u skladu sa savezničkim odnosom između Njemačke i Italije, sa svojim talijanskim kolegom i između jednog i drugog poslanstva, nego da utječe i na ostale njemačke ustanove u Hrvatskoj.

Generalštabni pukovnik Schuchardt, šef odjela za atašeje u generalštabu kopnene vojske *(OKH— Oberkommando des Heeres),* zamolio je gen. Glaisea pismom od 12. V[53] da mu pošalje »privatno-službeno pismo« o trenutačnoj unutrašnjoj i vojnoj situaciji u Hrvatskoj. Glaise se odazvao molbi i napisao odgovor na trinaest gusto otkucanih stranica. U uvodu je Glaise pokušao ocrtati unutrašnji položaj NDH, dakako iz svog ugla predstavnika njemačke *okupatorske* vojske. Ako sad u početku posvete pažnju unutrašnjem položaju mlade hrvatske države - započinje Glaise svoje pismo - pokazuje se da se pri sve većoj zategnutosti još samo jače uočavaju njene pogreške pri porodu i djetinje bolesti.[54] Njemačko-talijanski kondominij pritište je to jače što nakon gubitka Tripolisa Talijani - koje Hrvati svakog dana sve više mrze — preko državnog tajnika G. Bastianinija i njegova poslanika u Zagrebu opet vrlo snažno, a ne uvijek umješno, najavljuju svoje »pravo prvorođenja«; uz to, neprestano raspiruju nepovjerenje Hrvata svojom izrazito velikosrpskom politikom na jadranskoj obali i na jugu zemlje (pomaganje četnika DM!). Vlada, koju podržavaju elementi nakon duge emigracije vraćeni kući, bez korijena u zemlji, dijelom sumnjivi i korumpirani, kao i njen šef, nepopularniji su nego ikad prije. Ustaški režim, doduše, postao je ponešto umjereniji nakon Glaiseove intervencije prošle jeseni, ali krivnja za krvoprolića kojom se opteretio za godinu i po dana ostaje nezaboravna, a da mu uopće ni najmanje nije pošlo za rukom da istrebljenjem snažne pravoslavne manjine pretvori u stvarnost fikciju hrvatske nacionalno jedinstvene države. Situacija u vezi s ustankom, dijelom izazvanim upravo spomenutom ustaškom politikom, a zasigurno znatno uvećanim nakon početka »ruskog rata«, nije zabilježila neko zadovoljavajuće smirivanje.[55] To loše stanje i privredne nevolje nedvosmisleno

[52] B. Krizman, nav. djelo, str. 570-571.

[53] Isti izvor, str. 571-575.

[54] Jednom zgodom došlo je do ovakvog dijaloga između gen. Glaisea i dra Edmunda Veesenmayera koji je asistirao SI. Kvatemiku prilikom proglašenja NDH:

Glaise: »Bili ste loša primalja pri proglašenju NDH.«

Veesenmayer: »A vi ste loša dadilja!«

[55] Povodom sukoba njemačkog komandanta mjesta kapetana Holeczeka s jednim odredom ustaša u Ivanić-gradu zbog njihove pljačke mještana i okolnih sela 20. i 21. V 1943. došlo je do

se pripisuju na teret Nijemaca, a neprijateljska propaganda i ukupna ratna situacija pridonose ostalo, tako da raspoloženje još više opada, pri čemu i broj onih koji sebi osiguravaju leda nije malen. Ne prevelik broj stanovnika računa s pobjedom Njemačke. Pravoslavni (srpski) dio naroda — usprkos hrvatskoj (bolje-ustaškoj) politici istrebljenja, još uvijek od ukupno šest milijuna milijun i po — vidi već opet pred sobom kako nastaje u najboljem slučaju kao Jugoslavija prikriveno velikosrpsko carstvo. Hrvati u užem smislu, najviše njih tri milijuna, jedva da znaju što zapravo hoće. Uviđavniji medu njima su načisto da samo^ potpuna pobjeda Njemačke osigurava biološki opstanak njihove nacije. Široki krugovi tih Hrvata u užem smislu traže opet na ideološkom planu put povratka nekom jugoslavenstvu čiji istinski nosioci nisu nikad bili Srbi, nego od Ljudevita Gaja i Strossmayera uvijek Hrvati, no čije bi ponovno buđenje zapravo bilo - nakon krvavoga građanskog rata posljednjih dviju godina - kraj hrvatstva. Mala grupa intelektualaca tješi se možda i time da bi u slučaju njemačkog poraza »Podunavska federacija« mogla još donijeti spas; oni pri tom upućuju na sličnosti sa slovačkom situacijom. Državnopolitički čine Hrvati u užem smislu - usprkos njihovom istinskom ili navodnom perzijsko-gotskom porijeklu[56] — pogrešku mnogih slavenskih naroda: nisu državotvorni, nego negiraju državu i načelno su opozicionari koje svojstvo je njihova povijest još pojačala. Za današnju Rusiju vrlo su brojni komunisti kojih ima mnogo i u redovima inteligencije. Poneki su od inteligencije i anglofili. Od Muslimana (oko 800.000) većina je danas još germanofilska. Stariji među njima čeznu da njihova bosanska domovina stekne položaj zemlje Reicha *(Reichsland),* poput onog u staroj Austriji. Katolička crkva drži i nadalje seljačke mase hrvatskog naroda. Ona i njeni prvaci ne pokazuju, doduše, simpatiju za nacionalsocijalizam, ali prema Njemačkoj nisu načelno neprijateljski raspoloženi zbog boljševičke opasnosti.

Glaise dalje opisuje u pismu privrednu situaciju, organizaciju domobranstva i *Ustaške vojnice,* četvrtu i petu ofenzivu te odjeke Pavelićeva susreta s Hitlerom. No prije nego što bi završio svoju podugačku epistolu, Glaise je napisao i ovo:

Usprkos iznova naglašavanoj pretenziji njemačkog saveznika (Italije) na Hrvatsku, sigurno je da država i režim jedino i isključivo, odmah od početka, počivaju na vršku njemačke bajonete. Istodobno bi trebalo imati na umu da se

intervencije Pavelića kod generala Glaisea. Pavelić je, naime, posredstvom šefa svog Vojnog ureda Perćevića zatražio od Glaisea da sazna ime toga njemačkog oficira.

Glaise je Paveliću hladno odgovorio poduljim pismom i u njemu branio postupak kapetana Holeczeka koji je intervenirao zato da spriječi daljnje ispade ustaške jedinice, kojim je teško bio ugrožen javni red i mir. Upozorio je Pavelića iznova na promemoriju od 10. XI1942. i obavezu da se s namjeravanim policijskim akcijama s hrvatske strane prethodno upozna njemački general u Hrvatskoj, a također na potrebu da raspuste Prometne zdrugove i podvedu ih pod komandu Njemačkog štaba za osiguranje željezničkog saobraćaja u Hrvatskoj. (AJ, T-501, rolna 268)

I komandant njemačkih jedinica u Hrvatskoj gen. Liiters, u pismu Glaiseu 6. VI 1943, ukazao je na porast divljanja ustaša, zapažen od početka 1943. god. a osobito poslije poglavnikove posjete u Fiihrerovu Glavnom stanu. Pri tom Liiters navodi i pojedine primjere i ističe da *Wehrmacht* ne može to, ipak, mirno promatrati. Naprotiv, prisiljeni su da u operacionom području spriječe, pa i oružjem, da ljudi zločinačke prirode poput dra Gutića zauzimaju važne položaje u državi i da sistematski i svjesno sabotiraju akciju smirivanja. Njemačka vojska — zaključuje Liiters — ne prinosi iznova žrtve u krvi za pročešljavanje i čišćenje hrvatskog područja da bi nesavjesni ili kratkovidni elementi vladali po miloj volji. Zato Liiters moli Glaisea da ozbiljno skrene pažnju vladi u Zagrebu na takve pojave jer, u protivnom, bit će prinuđeni da njena rješenja stave van snage odnosno da spriječe njihovo sprovođenje. (AJ, T-501, rolna 267)

[5] To su poznate teorije Stjepana Buća i Kerubina Šegvića.

uloga Hrvatske u problematici rata danas ipak bitno jače ocrtava nego prije godinu dana, i to zbog blizine neposredno ugrožene Italije, zbog pripadnosti Hrvatske Balkanu, i s obzirom na njen smještaj neposredno pred vratima u jugoistočni dio Njemačke. Zato bi trebalo već sada izabrati osobu koja bi prema gore nosila najveću odgovornost, iako je ne bi trebalo odmah imenovati. Trenutačno u Hrvatskoj postoje i djeluju: jedan poslanik Reicha (Kasche), jedan opunomoćeni general (Glaise-Horstenau) i jedan zapovjednik njemačkih jedinica (R. Lüters). Njima su se pridružili i pojedini SS-uredi, a neposredno nadredena komanda nalazi se u dalekom Solunu (Lohr) koji je teško dostižan čak telefonom! Zato je prijeko potrebno uvesti osobu kojoj će osnovna zadaća biti *vojnopolitičke* prirode.

Državni tajnik Steengracht je u brzojavu, 3. VI,[57] namijenjenom osobno ambasadoru u Rimu, saopćio v. Mackensenu da se u današnjem prethodnom razgovoru s ambasadorom Alfierijem o obradi otvorenih pitanja u Hrvatskoj složio s Alfierijem da idućih dana u Berlinu razmotre pojedina pitanja uz sudjelovanje stručnih referenata. Steengracht je tom prilikom potvrdio Alfieriju - u skladu s već prije danim nedvosmislenim izjavama Führera i ministra v. Ribbentropa da političko vodstvo u Hrvatskoj pripada Talijanima — da se takvo njemačko shvaćanje nije niukoliko izmijenilo. Sve druge tvrdnje šire neodgovorni elementi, koje vjerojatno plaća neprijatelj, kako bi narušili bratstvo po oružju osovinskih partnera. Steengracht moli da Mackensen drugom prilikom upozna Bastianinija s oblikom rasprave o hrvatskim pitanjima dogovorenim s Alfierijem i da ga istodobno upozori na spomenuti njemački stav u pogledu Hrvatske.

Ambasador Alfieri - zapisao je Steengracht u zabilješci od 7. VI[58] - izrazio je posebnu zahvalnost vlade u Rimu ministru v. Ribbentropu da raspravu o pojedinim hrvatskim pitanjima umjesto u Zagrebu održe u Berlinu. Spomenuo je sasvim općenito da je riječ o pitanjima političke i privredne prirode kao i o pitanju mornarice. Steengracht ga je zamolio da mu pojedine točke navede detaljnije kako bi ih mogli razmotriti u Berlinu. Odgovorio je da ne može to sada učiniti jer nije ponio sa sobom potrebne dokumente i zamolio je načelnu suglasnost da ih donese iduće srijede. Želio bi da ih prethodno prouči sa svojim stručnim referentom. Steengracht se složio s predloženim i rekao Alfieriju da će tom prilikom pozvati nadležnog referenta u berlinskom ministarstvu da bi ispitali pitanja. Alfieri je zatim spomenuo da je riječ o tome kako se na nekim stranama, između ostaloga, govori da bi dalmatinska obala kasnije morala opet doći pod vlast Njemačke i da Hrvati dobiju vlastitu ratnu mornaricu. S odgovorom državnog tajnika kako pretpostavlja da se tako glupoj brbljariji, koja potječe iz engleske propagandističke kuhinje, u Italiji ne vjeruje, Alfieri se složio. Čini mu se — nastavio je Steengracht — da elementi plaćeni od neprijatelja šire glupe priče samo da bi narušili vjerno bratstvo po oružju osovinskih partnera. Može samo ponoviti da su Führer i ministar vanjskih poslova jasno definirali Duceu držanje Njemačke prema Italiji u pogledu Hrvatske i da se u tome nije ama baš ništa izmijenilo. Alfieri je, potom, spomenuo da po nekim pojavama (odašiljanje jednog službenika protokola i šefa sigurnosne službe k Duceu) ima dojam kako se u sjevernoj Italiji poduzimaju pripreme za sastanak Ducea s Führerom.

[57] B. Krizman, nav. djelo, str. 575.
[58] Isti izvor, str. 576.

3. *Potezi Davida Sinčića.* Vjekoslav Vrančić, osoba Pavelićeva povjerenja, nagovarao je nekoliko puta kninskoga velikog župana Sinčića, politički ambicioznog,' da preuzme dužnost općega upravnog povjerenika kod *Druge armate* na Sušaku, jer bi Sinčić — poznavajući talijanske smicalice i namjere — mogao s tog položaja dosta učiniti kako bi se onemogućile talijanske namjere. Sinčić je tada već bio povezan s pojedinim mačekovcima u Zagrebu (J. Torbarom i drugima), pa mu je tako doprla do ušiju navodna Krnjevićeva poruka iz Londona.

»Početkom aprila rekao mi je Torbar — izjavio je Sinčić u istrazi 1946. godine[59] - da Krnjević poručuje aktivizaciju HSS-a u zemlji jer da će uskoro uslijediti događaji koji će slomiti njemački front u Italiji i na Balkanu. Kad su bile u toku najuspješnije akcije saveznika u Africi, upozoravao je da će se u Italiji desiti događaji koji će Italiju dovesti u stav barem neutralnosti, a tad će i njemački front na Balkanu biti pokoleban. U Italiju da treba poslati nekog čovjeka koji će motriti događaje. On da je s Ivanom Meštrovićem stupio u vezu, ali da Meštrović nije politička osoba i da Meštrović traži jednog političkog čovjeka.[60] U vezi svega ovoga oni su se bavili mišlju da Dr. B. Pešelja pošalju u Rim,[61] ali on nije mogao dobiti putnice i premda si je nastojao preko Lorkovića. Tad su bili jako zategnuti odnosi između režima i HSS-a. Pešelj je prijatelj Lorkovićev i nastojao je kod njega, ali je dobio odgovor da Lorković ne može ilegalan rad, pa ni njegov poduprijeti. Rekli su mu da je Krnjević urgirao i da u Italiju treba nekoga poslati ne samo radi motrenja događaja, već i radi stupanja u kontakt sa talijanskom opozicijom koja tamo postoji, radi ili će u Italiju iz inozemstva doći, t.j. pojedini vođe opozicije, jer talijanska vojska, t.j. najviši zapovjednici da opoziciju štite. Na koncu došlo se do toga da je jedini izlaz da (ja) koji poznam talijanski jezik i kome se nudi diplomatska služba u Italiji tamo odem. Pogotovo jer ja dobro sam poznavao Meštrovića, koji je iz Drniša i koji sam s njime u Zagrebu prije nego je pošao kurir razgovarao još dok sam bio veliki župan, jer se on interesirao za prilike svog rodnog kraja, a o meni je imao najbolje mišljenje. Tako je došlo do toga da sam ja prihvatio poći za povjerenika i tako dobiti diplomatsku putnicu za Italiju, a svoju odluku priopćio sam Vrančiću i koncem aprila, početkom maja (1943), ja sam pošao na Sušak.«

Sinčić je priznao da je dva puta i to duže boravio u Rimu. »Tamo sam se

^ A-VII, NDH, 1.0.9 Br. reg. 6/7 - 1-87, zapisnik saslušanja Davida Sinčića.

Meštroviću je pošlo za rukom da u društvu s Vladimirom Kirinom napusti Zagreb i otputuje u Rim da bi se kasnije sklonio u neutralnu Švicarsku.

Opš.: Ivan Meštrović, *Uspomene na političke ljude i događaje,* Buenos Aires 1961, str. 367 i d.

Zagrebački odvjetnik Branko Pešelj, blizak VI. Mačeku, pratio ga je pri bijegu iz Zagreba u svibnju 1945. u svojstvu njegovog »tajnika«.

Zanimljiva je njegova polemika s pisanjem Eugena-Dide Kvaternika u emigraciji. Tu Pešelj pise i ovo: »Govoriti i pisati danas - 16 godina nakon propasti Nezavisne Države Hrvatske - da smo mogli sačuvati hrvatsku državu osnovanu 10. travnja 1941., »pravovremenim oslonom na Zapadne Saveznike«, ili »uvjeravanjem Saveznika, da Hrvati žele svoju nezavisnu državu«, ili »suradnjom Mačeka i HSS u Hrvatskoj vladi«, ili sličnim potezima, priče su za djecu, koje se temelje na pobožnim željama i na proizvoljnim kombinacijama, a ne na stvarnim činjenicama, koje su postojale u ono vrijeme. Nezavisna Država Hrvatska od 10. travnja 1941. djelo je Ustaškog pokreta. On ju je stvorio kao dio nastojanja »Nove Evrope«, koja je trebala da nikne na razvalinama Versaillesa. Ta i takova država nestala je i morala je nestati onim časom, kad su "«tale sile, čijim blagoslovom i pomoći je bila omogućena, to jest, kada su nacistička Njemačka i fašistička Italija izgubile rat.« (Branko M. Pešelj, Neke opaske na pisanje Eugena Kvaternika o dru Anti Trumbiću, *Hrvatska revija* (Buenos Aires), god. XII (1962), sv. 3 (rujan), str. 278.

sastao s Meštrovićem i to je bilo u mjesecu junu 1943. g. Doznao sam od Meštrovića da se u Italiji sprema pad fašizma, da su aktivni talijanski opozicioneri i da Krnjević već zna da ja imam doći u Italiju, a Meštroviću da je poručio da ja trebam da stupim u vezu sa Brosijem, koji je već u Italiji i sa De Gasperijem, koji će doći iz Švicarske. Ja sam Meštroviću pričao o prilikama u zemlji, a najviše o četnicima, kao opasnosti za hrvatski narod, ako njima saveznici dadu podršku. Meštrović je tražio od mene dugi pismeni elaborat baš o tom pitanju, a kojemu ima svrha biti desavuiranje četnika pred saveznicima zbog njihove saradnje s Talijanima, o čemu sam ja imao dosta podataka. To mi je Meštrović rekao da će poslati Krnjeviću kao i pokazati prijateljima u Rimu. Opet je tražio od mene podatke o HSS-u i raspoloženju u vojsci. Meštrović je imao vezu sa Švicarskom, ali ne znam kako. On je, premda smo se poznavali, veliku bojažljivost pokazivao u svom radu.«

»Vidio sam u Rimu i doznao — nastavlja dalje Sinčić svoj iskaz — da se u Vatikanu vode pregovori talijanskih opozicionara sa Englezima, t.j. njihovim poslanikom (engleskim poslanikom u Vatikanu), a da i pojedini fašisti kao Ciano i drugi prilaze toj akciji i pomažu je. Doznao sam da neku odlučnu ulogu u dogadajima igra i neki engleski pukovnik Poili. Ja sam došao u vezu sa Guarigliom i Gallijem, kao prvima i trojicom sveučilišnih profesora, koje je Meštrović poznavao. Ja sam ovima bio pretstavljen kao mačekovac, a oni su se interesirali za HSS. Ja sam im rekao kao i kasnije ostalima da je HSS-u nemoguć rad, ali čim Nijemci koji podržavaju ustaštvo dodu u težak položaj, da će i vojska hrvatska i mnogi Hrvati prići uz Mačeka. O četnicima sam najnegativnije govorio. O NOP-u nije bilo mnogo riječi, ali zaključak razgovora o tome bio je da je NOP preslab da säm završi borbu i da će tek kad HSS stupi u akciju i vojska, a u času prvog koraka saveznika na Balkan moći uspješno borbu završiti protiv Nijemaca. To su sve ali bili razgovori bez ikakvih zaključaka kao informativne prirode, jer ja za drugo nisam bio ni ovlašten. Ja sam preko Guariglie, Gallija, jer sam se tužio na rad *II. armate* došao do sastanka sa generalom Ambrosijem, koji je sa spomenutim surađivao. Kad sam doznao da je i Roatta u toj vezi, a od vojničkih da sa njima rukovodi Badoglio, koji je tada bio u mirovini. Sastanak kod Ambrosija trebao mi je radi onoga što sam tražio i zahtijevao od *II. armate*, a već sam to iznio.[62] Kad sam dobio odluku o onom nedavanju oružja četnicima i dobio, ali tek načelan pristanak radi raspuštanja logora. Međutim, na tome sam insistirao, a pošto sam preko spomenutih došao u vezu sa biskupom Mellom, koji je osobni tajnik pape, to sam po savjetu spomenutih i Melle napravio privatni posjet papi. Sa spomenutim Mellom sam se kasnije par puta sastao. Uvjerenje je postojalo u svim krugovima u kojima sam govorio da će uskoro i na Balkanu doći do promjene, da će Jugoslavija biti uspostavljena, radi se samo o tome kome će sada Englezi dati podršku. Mene je najviše zanimalo i u tom pravcu sam govorio, naime, da to ne bi bili četnici.«

Sinčić je na povratku iz Rima sastavio iscrpan izvještaj i poslao ga dru Josipu Torbaru (za vodstvo mačekovaca oko inž. Košutića) i nekoliko dana nakon toga i säm pošao u Zagreb.

»Govorio sam i pisao sam ono — iskazivao je Sinčić dalje u istrazi — što sam tamo opazio, uglavnome da će zbilja u Italiji uslijediti promjena, a po

[62] Da talijanske komande ne naoružavaju i ne pomažu četnike u prvom redu.
Opš. o ponašanju *Druge armate* s ustaških pozicija: Dr Vjekoslav Vrančić, *Urota protiv Hrvatske,* Zagreb 1943.

mišljenju ljudi s kojima sam razgovarao, da će doći do engleske akcije ne samo u Italiji, već i na Balkanu. Doznao sam u Zagrebu da Krnjević opet poručuje da HSS mora biti pripravna za događaje, inače u vojsci ojačati svoje pozicije. Doznao sam tom prilikom da su HSS-ovci u vezi sa ing. Bulićem, koji je bio državni tajnik kod javnih radova, da on baš sa Košutićem razgovara i da se radi na tome da se Lorkovića pridobije za pregovore. Pošto me stvar interesirala, ja sam govorio i sa Bulićem, ali ne o onome što ja znam, već o tome kako bi bilo potrebno da ustaše konačno dođu do pameti. On mi je rekao da je u vezi s Košutićem, a istovremeno da nagovara Lorkovića da pregovara sa HSS--om.«

Nakon tih razgovora u Zagrebu Sinčić se vratio na Sušak da dalje prati zbivanja.

4. *Kriza je na pomolu.* Kasche je slutio da su talijanske strijele i prigovori upućeni i na njegovu adresu i stoga je 22. VI[63] telegrafski izvijestio svoje ministarstvo — prije nego što u Berlinu otpočne talijansko-njemačko razmatranje otvorenih pitanja u ustaškoj državi — da je suradnja s poslanikom Casertanom bila s njemačke strane otvorena, dok je s talijanske strane bila suzdržljiva i nepouzdana. Talijani nisu dosad nikad iznijeli da bi njemačke ustanove surađivale s takozvanim hrvatskim iredentistima. To bi i bila neistina. Između talijanske i njemačke strane postoji načelna razlika u svim pitanjima: njemačka strana želi izgradnju i angažiranje svih hrvatskih snaga na strani Osovine u zajedničkom ratu; talijanska strana želi kvarenje (slabljenje) hrvatskih snaga da bi pri svršetku rata postigla daljnje političke koristi. Ako njemačka strana želi načelno popustiti Talijanima, ona mora odustati od sudjelovanja Hrvata u zajedničkom vođenju rata i prije ili poslije cijelu Hrvatsku pretvoriti u neprijatelja. Ako to ne želi, Italija mora u skladu s Rimskim ugovorima (1941), također, pozitivno surađivati i ukloniti elemente kvarenja ili opet - ako joj to nije moguće postići - moraju dalje pokušavati da laviraju. Talijanski posebni položaj u Hrvatskoj praktično je teško ostvariti ako njemačka strana mora osigurati da W*ehrmacht* pridonosi razvitku oružanih snaga Hrvatske, da hrvatska privreda bude što prilagođenija njemačkom ratnoprivrednom programu, da *Volksdeutschen* u Hrvatskoj zadrže svoj posebni položaj i da njemačka ratna propaganda upravlja na temelju direktiva hrvatskom »promičbom«. Kasche, dakako, može i dalje svrsishodno surađivati ovdje u Zagrebu s talijanskim poslanstvom poštujući te njemačke interese. No tada mora biti misao vodilja središnjeg dogovora angažiranje svih snaga za zajedničko vođenje rata a ne *bianco-punomoć* Italije u Hrvatskoj. Kasche smatra da Njemačka pomaže Duceu više ako nepokolebljivo služe zajedničkom vođenju rata i ako uklanjaju talijanske omaške protiv toga, nego da daju *bianco-punomoć* koju će podređeni talijanski organi samovoljno iskoristiti.

Evo nekoliko činjenica:

1 • Talijanska *Druga armija* uzela je Židove iz Hrvatske pod svoje okrilje i nije ih dosad izručila usprkos opetovanim Duceovim odlukama i obećanjima.

2. Talijanske jedinice uzimaju Njemačkoj sklone manifestacije stanovništva u Hercegovini, pri prolazu njemačkih jedinica, za povod da pristupe hapšenjima. Naknadno se konstruiraju razlozi koji govore o tome kako njemački kontrolni organi huškaju u krugovima stanovništva protiv Italije i daju podršku hrvatskom iredentizmu.

[63] B. Krizman, nav. djelo, str. 579-580.

3. Hrvatski mornari u njemačkoj ratnoj mornarici na Crnom moru[64] dobro su se iskazali u borbi. Moguće je pojačanje takvog angažiranja. Nerazumljiv talijanski stav protiv svakog angažiranja Hrvata i protiv pjevanja hrvatskih mornarskih pjesama mora to angažiranje sprečavati i onemogućavati borbenu spremnost tih mornara.

4. Tvornica eksploziva *Mahično* vlasništvo je jednoga hrvatskog društva sa znatnim njemačkim udjelom još iz vremena mira. Talijani su s vojskom zaposjeli tu tvornicu i puštaju da posluje, a da vlasnika ne uključuju. Eksploziv kojeg su se dočepali pomoću vojnih sredstava moći, a oslobođeni državnih nameta za hrvatsku državnu blagajnu, nude stoga sada jeftinije nego što mogu Nijemci i tako narušavaju normalan privredni tok i razvoj.

Kasche vjeruje da se ta i druga pitanja moraju raščistiti ako žele ovdje njegovati zaista dobru suradnju. Uostalom, ne bi moglo služiti političkom prestižu osovinskih sila ako bi talijanskom politikom i nadalje bila slabljena i razarana jedina država koju su zajednički stvorili za vrijeme rata. Zbog djelovanja poslanstva Reicha neće ovdje nastati prema Italiji nikakvo opterećenje. No Kasche moli da njegova, ionako teška pozicija bude ovdje takva da ne postane neodrživa prema vladi NDH.

Kasche se okrenuo i vojnicima da ih opširnije informira o svojim pogledima i ocjenama. Uputio je glavnokomandujućem na Jugoistoku opširno pismo na 16 otkucanih stranica (Zagreb, 25. lipnja 1943)[65] i u njemu odmah naveo kako ga dva razloga nagone — pošto je više puta razgovarao s generalom Glaiseom — da Löhru uputi pismo. Prvo, u vezi sa zapažanjem nedostatne njemačke suradnje u Hrvatskoj i, drugo, u vezi s izvještajima njemačkih ustanova koje poslanstvo prima. Kasche odmah ističe kako nije njegov zadatak da se miješa u pitanja vojne prirode; njegova je dužnost da promatra politički položaj i pažljivo prati njegov razvitak. Pri tom mora ipak konstatirati u pogledu vojnog područja da nije osiguran jedinstven postupak njemačkog *Wehrmachta* i policije. Poglavnik mu je, naime, jednom rekao da mu nije lako - budući da njegove jedinice sada isključivo stoje pod njemačkom komandom, a oduzete su njegovoj — što jednom mora pregovarati s generalom Glaiseom, pa zatim s generalom Lütersom a sada još i sa SS-Brigadeführerom Kammerhoferom. Veliki župan dr Jakob Elicker, Nijemac koji se nalazi u posebno teškom položaju kao veliki župan u Srijemu, žali se kako se kapetan Hicke u Vrdniku sve više miješa u unutrašnju hrvatsku upravu, izdaje odobrenja za putovanja, određuje razdiobu cipela i prema državnim vlastima ne pokazuje nikakvu pažnju. Uz to su Kascheu pokazali letak neke njemačke zrakoplovne komande predviđen za bacanje u predjelu Vrdnika kao najavu bombardiranja pojedinih sela radi odstranjenja »bandi« koje ugrožavaju Vrdnik. U Sarajevu se SS-oficir von Krempler, zadužen za vrbovanje, izrazio o unutarnjonjemačkim razilaženjima i vanjskopolitičkim pitanjima u pogledu bosanskih Muslimana tako da to njemačkom ugledu može samo škoditi. Prijevremeno povlačenje dvaju bataljuna iz sastava odreda *Volksdeutschem (Einsatzstaffel),* angažiranih kod Požege i Virovitice, omogućilo je »bandama« u tim krajevima nove uspjehe i područje požeške kotline, naseljeno s oko 7000

[64] To je bio tzv. »Hrvatski pomorski sklop« koji je po dijelovima bio upućivan u Varnu na Crnom moru. Tamo je — po završetku obuke na njemačkim minolovcima i podmornici — ušao u sastav njemačke mornarice na Crnom moru.

Opš. o mornarici NDH: Elaborat o njoj u A-VII, NDH, kut. 134a, Br. reg. 6/1 - 17-20; Mladen Colić, *Takozvana Nezavisna Država Hrvatska,* Beograd 1973, str. 247 i d.

[65] B. Krizman, nav. djelo, str. 581-584.

Volksdeutschem, a poljoprivredno izvanredno vrijedno, za neko je vrijeme prepušteno partizanima. Za operacije zapovjednika njemačkih jedinica u Hrvatskoj Kasche je odredio savjetnika poslanstva dra Kühna kao oficira za vezu. On je imao zadatak da kod zapovjednika brine brigu o svim pitanjima suradnje, osobito onima njemačkih privrednih interesa.[66] Njegove radne mogućnosti nisu bile povoljne, jer je općenito kod zapovjednika prevladavalo shvaćanje da je za suradnju s poslanstvom nadležan opunomoćeni general u Zagrebu (Glaise-Horstenau).

Ozbiljne brige zadaje mu činjenica - nastavlja Kasche — što nije osigurano jedinstvo u vodenju svih njemačkih oružanih odreda. Pri tom je prisiljen upozoriti na posebne odnose u pogledu nadležnosti opunomoćenog generala u Zagrebu i zapovjednika njemačkih jedinica na terenu; uz to, Führerovo naređenje o angažiranju njemačke policije i žandarmerije nakon okončanja operacija — koliko mu je poznato — nije do sada bilo izvršeno, a upravo je nepodnošljiva zbrka na polju mobiliziranja ljudskog materijala u Hrvatskoj. Zadovoljavaju mjere u pogledu suradnje kopnene vojske; poduzete mjere u vezi sa zrakoplovstvom također, a u redu je i vrbovanje za mornaricu. Ali vrbovanje u Bosni za *Waffen-SS,* često s opasnim političkim metodama, odgovara bar u osnovnim linijama prijašnjem dogovoru. Vrbovanje u jedinice hrvatskih oružanih snaga, a da se prije toga ne pita njemačkoga opunomoćenog generala, Kasche označuje kao korak vrijedan žaljenja jer ugrožava moral i povezanost (koheziju) hrvatskih oružanih snaga. Njemačka žandarmerija vrbuje slično, a k tome i paralelno; sve to unosi smutnju u redove *Njemačke narodne skupine,* i Kasche je prisiljen da te pojave okvalificira politički štetnim za interese Reicha.

Prelazeći na temu privrednih odnosa između Reicha i NDH i političko držanje u Hrvatskoj, Kasche konstatira da je sve više njemačkih ustanova i pojedinaca koji se upleću i nastoje povećati svoj utjecaj i važnost. Naročito su osjetljive mjere i zahvati na polju prehrane i formiranja cijena (tu Kasche navodi kao primjer štetan postupak njemačkoga vojnog intendanta u Zagrebu koji je za nabavku stoke u Hrvatskoj odredio više cijene nego što je učinila država). Konstatira dalje da je Hrvatska u pogledu ratne privrede izvanredno važna za Reich; usuđuje se tvrditi da je vlada u Zagrebu na tom polju zabilježila uspjehe i pobija izvještaje onih civilnih, pa i vojnih predstavnika Reicha koji govore o tome kako njeno stanovništvo živi od crne burze (šverca), jer je državno snabdijevanje, navodno, potpuno zatajilo, što - prema Kascheu — ne stoji! Dalje Kasche kritizira sve veće korištenje u Hrvatskoj u vojnoj i policijskoj obavještajnoj službi sumnjivih ljudi kao agenata koje pogrešno nazivaju povjerenicima *(V-Leute).* Političku liniju Reicha i prema Hrvatskoj određuje Führer, a on je priznao »Nezavisnu Državu Hrvatsku« i njenu vladu u Zagrebu, pa time i njen državnotvorni ustaški pokret. Führer je Kascheu, kao predstavniku Reicha u njoj, povjerio dužnost da se brine za provođenje političke linije koju je on (Führer) odredio. No i na tom polju posluju mnoge (njemačke) ustanove i ličnosti koje prate zbivanja i daju ocjene, ali to često čine tendenciozno, nastojeći da utječu na tok zbivanja. Mnogobrojnim Hrvatima i drugim državljanima NDH, koji se odavno bave političkim spekulacijama, pošlo je za rukom da se povežu s njemačkim ustanovama i ličnostima kako bi ih pridobili za vlastite interese, a to je uspjelo i brojnim

[66] Savjetnik poslanstva dr Friedrich Kühn bio je zadužen privrednim pitanjima u zagrebačkom poslanstvu Reicha.

neobično spretnim Srbima koji se trude da u Hrvatskoj svoje interese povežu, prije svega, s ustanovama *Wehrmachta* i policije. Imaju li te ličnosti veću važnost nego one iz državnog, od nas priznatog vodstva? - pita se Kasche. Imaju li one pouzdanije ocjene, veću političku pouzdanost i više poduzetnosti nego one u vladi? Je li sigurno da one uistinu imaju slične poglede, a ne traže li samo veze s njemačkim ustanovama da bi postigle korist za sebe? Sigurno je samo to da bi pri promjeni državnih datosti ponajprije nastupilo razdoblje nesigurnosti, privikavanja i prevladavanja teškoća s dotadašnjim vlastodršcima.

Njemački prigovori - upozorava Kasche u pismu - upravljeni su, prije svega, na adresu ustaša. Oni se odnose u biti na neobuzdana ustaška nasilja iz 1941. i 1942. godine. Njih, kao ni odgovornost vodećih hrvatskih ličnosti ne može se negirati. No isto se tako ne može negirati da se revolucionarni čini ne zbivanju u mirnim građanskim oblicima. Još više: takvim postupcima pridružuju se često osobni i kriminalni akti za koje je potrebno određeno vrijeme da bi se prevladali. Kad to ne bi priznali, značilo bi da zatvaraju oči pred političkim pojavama. Činjenica je da se vlada u Zagrebu potvrdila u obustavi tih izgreda i da je to i postigla u određeno vrijeme, i utoliko joj se to mora priznati. Politička ustaška organizacija danas predstavlja snagu koja, zbog unutrašnjopolitičke orijentacije na liniji zajedničkog vodenja rata, može biti za njemačku stranu vrijedna pomoć, ako joj pristupe s povjerenjem. Neprekidno predbacivanje, nepovjerenje i paktiranje s opozicionim elementima mogu samo slabiti njenu volju da se bori. Daljnja je činjenica, koju samo potvrđuju pristigle vijesti o borbama, da *Ustaška vojnica* nije već gotovo godinu dana počinila izgrede, da se reorganizirala i razvila svoju borbenu snagu. Današnji šef štaba *Vojnice* ustaški pukovnik Oton Čuš sposobna je ličnost kojoj nema prigovora. Kasche je o zapovjednicima pet ustaških brigada (zdrugova) čuo posljednjih mjeseci dosta pozitivnog. U posljednjim borbama u požeškom području istakao se XVI ustaški bataljun i stekao zaslugu što je sudjelovao u obrani naselja *Volksdeutschera,* kad već sami njihovi odredi *(Einsatzstaffel)* nišu bili raspoloživi, odnosno ostaci su im bili preslabi. Razbiti tu borbenu snagu u njenom razvitku i razmrviti tu ipak značajnu borbenu vrijednost te organizacije smatrao bi Kasche činom dostojnim najvećeg žaljenja. Ustašama se mora priznati da žele surađivati pri novom uređenju evropskih odnosa i da se trude da u tom pomažu. Da im se prizna vrijeme za razvitak, potpuno je prirodno. Stoga je Kasche prisiljen da s posebnim naglaskom odvraća od onih misli kojima se ustaše brišu iz razmišljanja na njemačkoj strani i njih nadomještava situacijom koja ostaje nejasna. Maček nije ličnost na koju bi se njemačka strana mogla osloniti. *Seljačka stranka* je pojam koji nešto može značiti u opoziciji, ali ima sumnjivu vrijednost za borbenu i konstruktivnu politiku. Ako se tvrdi da su ustaše poubijali 400.000 »pravoslavaca«, to je opasno pretjerivanje i - prema Kascheu - ne odgovara činjenicama. Istraga u šest istočnobosanskih kotareva, osobito jako zahvaćenih nemirima 1941/42. god., utvrdila je ovaj broj poginulih: 2.400 »katoličkih Hrvata«; 13.400 »muslimanskih Hrvata« i »pravoslavnih« 19.300. Isto takve, no nepotpune istrage u četiri srednjobosanska kotara utvrdile su ove brojke poginulih: 6.000 »katoličkih Hrvata«; 11.000 »muslimanskih Hrvata« i 18.000 »pravoslavnih«. Te su brojke dosad jedine donekle pouzdane. Izgredi su otpočeli — u slučajevima koje je Kasche »ispitao« — zbog nasilja pojedinih »pravoslavaca« ili pripadnika bivših jugoslavenskih jedinica (!!!). Udarac ustaša bio je, svakako, vrlo radikalan. Kasche pri tom napominje da ne poznaju druga načela pri sužbija-

nju bandi. Ne želi uljepšavati često užasne oblike borbe koje prakticiraju i jedna i druga strana. No konstatira da ustaška djela nisu bila nikada uperena protiv Nijemaca i njihovog vodenja rata u suprotnosti s onima bandi. Vlada je u toku proteklih godina provela prilične promjene. Kasche pri tom skreće pažnju na to da posebno treba voditi računa o talijanskom utjecaju, jer je Reich politički priznao Italiji prvenstvo (primat) u Hrvatskoj. Za Hrvate nastaju tako često teške prilike, pa Kasche nije smatrao za svoju dužnost da ih još više otežava. U zagrebačkoj vladi nalazi se niz ljudi koji vrše svoju dužnost u okviru danih mogućnosti i oni su njemačkoj strani vrlo vrijedni kao suradnici. Pri tom je dovoljno spomenuti dra M. Lorkovića. Razvitak vlade mora se uvažiti i unaprijediti. Potpunom izmjenom vlade, uz prijelaz izvršne vlasti na Reich, uklonio bi se sadašnji režim hrvatske države i razbili preduvjeti za suradnju Hrvata na njemačkoj strani. Stoga je Kasche smatrao svojom dužnosti da odlučno odvraća od takvih ideja. Sigurno su sposobnosti njemačkih upravnih činovnika veće, no svaka zemlja i svaki narod imaju vlastito lice, pa i na polju uprave. Da im jednostavno nameću njemački stil značilo bi stvoriti bolju upravu, ali i izazvati opasnost da se još više udalje široki narodni krugovi od Nijemaca. Ne bi se ovdje smjeli varati o takozvanom germanofilstvu; ono ide sve dotle dok ga »mali čovjek« vidi u suglasju sa svojim često instinktivno naslućenim narodnim interesima. Mnoge negativne pojave u tom pravcu, koje se danas zapažaju, vuku korijen iz njemačkih pogrešaka u prošlosti. Nije na mjestu usporedba njemačke uprave s onom u NDH. Hrvatska uprava je primitivna i načelno drukčija nego njemačka. No i u Austro-Ugarskoj Monarhiji za vrijeme svjetskog rata u ovim krajevima mnogo je toga bilo teško i nesavršeno, kao npr. snabdijevanje životnim namirnicama i pojava »zelenog kaderä«. Uredba šefa civilne uprave kod njemačkog zapovjednika i hrvatskih ministara kod njemačkih divizija općenito kao da se dokazala. Rezultati te suradnje, koje Kasche neprekidno prati, potvrđuju da razvoj ide nabolje. Zadatak je propagande i jačanje utjecaja na stanovništvo, a držanje njemačkih jedinica dragocjen je sastavni dio te propagande. Na žalost, upravo spomenuti kontakti s mnogim krugovima opozicije i ne uvijek taktičan stav prema državi, vladi i upravi ponekih vojnih i policijskih ustanova Reicha nemaju takav učinak. Njemačka je strana priznala državu (NDH) i njena je vlada suradnica u zajedničkom ratu i zato može postojati samo jedna službena zadaća za njemačku stranu: najuže surađivati s njom; ubrizgavati joj povjerenje i pouzdanje i jačati njen autoritet. No osobno mora se ta suradnja proširiti njegovanjem odnosa s državotvornim krugovima, a suzdržljivošću prema opozicionim krugovima. Stoga Kasche žali što dosad gotovo i nije postojala težnja da se uspostavi i njeguje drugarski odnos s ustaškim krugovima i da, osim toga, nije čak ni za istaknute ustaške vođe bio podnesen nikakav prijedlog za odlikovanje.

General pukovnik Lohr odgovorio je Kascheu pismom od 5. srpnja[67] i uvodno istakao da se rado s njim slaže u poticaju da pokušaju ostvariti bolje usmjerenje djelovanja raznih njemačkih ustanova u Hrvatskoj, to više što je oduvijek zastupao mišljenje da je upravo u inozemstvu prijeko potrebno jedinstvo u akciji. Vrlo zapleteni odnosi zahtijevali bi raspravu, no Löhrova zadaća na Jugu tako ga osobno zaokuplja da se trenutačno ne može jače posvetiti Hrvatskoj. Stoga mu zasad odgovara pismom i sebi pridržava pravo da cijeli predmet po mogućnosti kasnije usmeno detaljnije razmotre.

[57] B. Krizman, nav. djelo, str. 586-587.

Pojednostavljenje na vojnom polju u međuvremenu je utoliko nastupilo — piše dalje Lohr - što je nakon dovršenja pothvata u Crnoj Gori (operacija *Schwarz)*[69] zastupanje svih njemačkih vojnih interesa prema Hrvatskoj prešlo opet isključivo u nadležnost opunomoćenog generala (Glaisea). Jedinstveno provođenje regrutacije moći će se provesti uz izuzetak organizacije SS koja postupa na temelju neposredno primanih uputa. I na ostalim područjima, koja spominje Kasche, bit će Löhru dijelom moguće da utječe, ali dijelom i neće, zbog centralističkog uredovanja. Ali, svakako, postoje izgledi da se ponešto približe izjednačavanju.

Ipak, ta djelomična rješenja ne mogu biti odlučno važna sve dok nije načelna orijentacija svih faktora koji su u pitanju usmjerena istim pravcem. Koliko je ona sada različita pokazuju najočitije izvještaji koji se međusobno razilaze, a na koje 'je Kasche upozorio u svom pismu. Ako je riječ o vojnim instancama, koje su njemu osobno (Löhru) podređene, ne mogu se njihove vijesti označiti kao izrazito optimističke. No one odgovaraju — ne ulazeći u pojedinosti — cjelokupnom vojnom položaju u Hrvatskoj: jer činjenica jest da je ova prijateljska država (NDH) sve više crpla njemačke jedinice, da su njenim oružanim snagama morali sve više dovoziti njemačko naoružanje, pa čak i prehrambena sredstva *Wehrmachta,* i da sva žrtvovana njemačka krv nije mogla zaustaviti postepeno pogoršavanje odnosa. Ratnoprivredni doprinosi Hrvatske, koji se tome suprotstavljaju kao protuargument, veoma zaostaju, a vojni doprinos Hrvatske na Istočnom frontu pada *kvantitativno* ispod svake mjere. Pri takvoj notornoj situaciji ne može se, dakle, postići neko poboljšanje vojnog izvještavanja.

U pogledu sporazuma Reicha s Italijom, što ih Kasche spominje u svom pismu, jedva da treba ukazati na to da su bili zaključeni pod temeljito drukčijim pretpostavkama nego što su danas. U vojnom pogledu Njemačka je htjela Hrvatskoj pomoći na temelju izričito izražene želje, a i tada samo savjetom; sve ostalo bilo je prepušteno Italiji. Poznato držanje Italije i razvoj u Hrvatskoj doveli su, ipak, do toga da su njemačke jedinice okupirale najveći dio nezavisne države i njene oružane snage uvelike uzele pod izrazito njemačko okrilje. To je bilo svrsishodno, u prešutnom sporazumu s Italijom, tako da se nisu otkazivali spomenuti sporazumi.

Daleko mu je svaka pomisao - piše Lohr - da iz toga izvodi zaključke za njemačku politiku koju Kasche säm zastupa u Hrvatskoj. No kako Kasche predlaže - što i Lohr najtoplije zagovara - bolje usmjerenje njihovih područja djelovanja, Lohr je prisiljen upozoriti ne samo na faktično stanje na vojnom polju nego i kazati da ono, prirodno, izražava Führerovu volju i da ga moraju uzeti kao neizmjenjivu činjenicu.

Na kraju, Lohr se kurtoazno zahvaljuje Kascheu na iscrpnom i otvorenom pismu na koje säm jednako iskreno odgovara, u nadi da će im poći za rukom - usprkos vrlo zapletenim i teškim odnosima u Hrvatskoj - uspostaviti kompaktnost njemačkog fronta u Hrvatskoj koju je Kasche osobno neprekidno unapređivao a koju su general Glaise i on (Lohr) osobno, također, neprekidno željeli.

[68] To je tzv. »Peta ofenziva«.

Opš. o njoj kao i o prethodnoj četvrtoj: Zbornik *»Neretva - Sutjeska 1943,* Beograd 1969. Vidi još: Franz Schraml, *Kriegsschauplatz Kroatien. Die deutsch-kroatischen Legions-Divisionen* - 369., *373., 392. Inf. Div. (kroat.) - ihre Ausbildungs- und Ersatzformationen,* Neckargemünd 1962; Otto Kumm, *»Vorwärts Prinz Eugen!«. Geschichte der* 7. *SS-Freiwilligen-Diirision »Prinz Eugen«,* Osnabrück 1978.

Posjetio ga je jučer - javlja Kasche telegrafski, 6. VII,[69] ministarstvu u Berlinu - novi poslanik NDH u Rimu Ante Nikšić nakon svoga prvog povratka iz Italije. Kasche iz razgovora s njim izvlači ovo: Nikšić je bio osobno kod talijanskog kralja, vojvode od Aoste (Tomislava II) i Bastianinija.[70] Kralj ga je obilno obasuo pitanjima o Sjedinjenim Državama Amerike; vojvoda od Aoste držao se, navodno, vrlo suzdržljivo i saopćio Nikšiću da se može upuštati u razgovor s hrvatskom gospodom samo na temelju posebne dozvole talijanskog ministarstva vanjskih poslova. Bastianini je na Nikšića ostavio pozitivan dojam, posebno se čini da želi poštovati iskustva iz dosadašnjeg razvoja odnosa s Hrvatskom. Nikšić je naglasio da je položaj, dakako, vrlo težak, to više što je 70.000 Hrvata u talijanskim koncentracionim logorima. Novi talijanski poslanik u Hrvatskoj Luigi Petrucci, kao ličnost, ostavio je na nj vrlo dobar dojam. Petrucci je u razgovoru neprekidno isticao svoje dobre odnose s Nijemcima za vrijeme službovanja u Münchenu. Čini se da je u usporedbi sa Casertanom otvoreniji i pristupačniji u pogledu političkih pitanja.[71] Razgovori s kraljem Vittoreom Emanuelom i vojvodom od Aoste bili su vođeni na njemačkom; s Bastianinijem i Petruccijem na njemačkom i talijanskom jeziku. O Duceu je Nikšić rekao kako je već trebalo da ga primi, no primanje je u posljednji čas otkazano. Duce je talijanskog ministra Bigginija, koji je prije nekoliko dana došao u Zagreb, prije puta mogao primiti u krevetu. Sigurno je ozbiljno bolestan, pretpostavlja se od čirova na crijevima. Nikšić je o položaju u Italiji rekao da se krugovi rimskog društva odnose skeptično prema ishodu rata. Bezuvjetna vjera u pobjedu postoji kod Ducea i samo sasvim malog kruga njegovih najbližih suradnika. Generalni sekretar stranke Carlo Scorza nesumnjivo je pun jake volje i dobar čovjek, ali fašizam u Rimu ima malo probojne snage. Jako se zapaža porast utjecaja crkve i Vatikana. Nedavne sovjetske izjave o stvaranju hrvatsko-slovenske države, uključujući Istru i Trst, pobudile su, dakako, u Rimu veliku pozornost i kod Talijana ojačale odlučnost da se brane. Nikšić je izrazio svoje zadovoljstvo i primanjem na koje je naišao kod tamošnjeg ambasadora Reicha.

Kasche je u brzojavu, 8. VII, [2] za ministra v. Ribbentropa najavio da je odnos njemačkih vojnih ustanova kao i onih organizacije SS prema Hrvatskoj u posljednje vrijeme zapao u teškoće. Postoji kriza povjerenja. Razvoj prijeti da dođe do vrhunca ako se najbrže ne poduzmu odlučne mjere. Pri tom Kasche upućuje na svoj izvještaj o suzbijanju ustanka i suradnji s njemačkom stranom od 2. VI i svoje pismo upućeno državnom sekretaru v. Steengrachtu od 25. VI s priloženom kopijom pisma za generala Lohra. Jučer je Kammerhofer — po nalogu Reichsführera Himmlera — rekao Kascheu da je od njega (Himmlera) primio ovakvo naređenje (otprilike): 1. vrbovanje u novu SS--diviziju ne zadovoljava i da ga — prema Himmlerovim informacijama — Hrvati sabotiraju; prema krivcima ima se smjesta postupiti njemačkim policijskim mjerama; 2. Himmleru je poznato da se u hrvatskom koncentracionom logoru nalaze muškarci koji su se prijavili u *Waffen-SS;* njemačka policija ima

B. Krizman, nav. djelo, str. 587-588.

Opš. o kralju Tomislavu II: Stevan K. Pavlowitch, The King Who Never Was: An Instance of Italian Involvement in Croatia, 1941-3, *European Studies Review (Sage,* London and Beverly Hills), Vol. 8 (1978), 465-87.

Petrucci je tih dana predao svoje vjerodajnice Paveliću.

Tekst Petruccijeva govora i Pavelićeva odgovora na njemačkom jeziku: AJ, T-501, rolna 267.

[72] B. Krizman, nav. djelo, str. 588-590. Zanimljivo je da taj brzojav poslanika Kaschea nisu predočili ministru v. Ribbentropu!

smjesta pretražiti hrvatske koncentracione logore, a krivce — po potrebi — kazniti smrću; 3. bosanska SS-divizija *(Handžar)* smije brojiti deset od sto katolika i ima se od prvog u idućem mjesecu postaviti na noge sa 26.000 ljudi; da bi to proveli, Reichsführer zahtijeva da se smjesta mogu održavati u muslimanskim dijelovima jedinica hrvatskih oružanih snaga predavanja u prilog vrbovanja za *Waffen-SS.* — Kammerhofer je upoznao i Lorkovića s onim podatkom o koncentracionim logorima, a Lorković je na to Kascheu izjavio kako je neistinita tvrdnja da Hrvati sabotiraju postavljanje te SS-divizije. Za slučaj što ga spominje Reichsführer dokazano je da je pogrešno prenesen Berlinu. Hrvatska se strana ne može — pozivajući se na izmjenu nota - suglasiti s takvim ograničenjem broja katoličkih dobrovoljaca u bosanskoj SS-diviziji. Vrbovanja u Hrvatskoj moraju nadalje dovesti do najgorih posljedica i stoga nisu moguća. Krivnju za nedostatke snosi isključivo samovoljni postupak SS--Führera, zaduženog za to, a vlada NDH mora za to otkloniti svaku krivnju. Općenito, Lorković se sporazumio s Kammerhoferom da do daljnjeg obustave vrbovanje i da mu hrvatske oružane snage stave na raspolaganje 16.000 do 18.000 koji još nedostaju.

Lorković mu je — javlja dalje Kasche - iznio usmeno i pismeno ove prigovore hrvatske strane:

1. Odgovorni SS-oficiri nisu se obazirali pri vrbovanju za tu diviziju odmah od početka na zaključene dogovore. Surađivalo se sve više s protudržavnim elementima i otklanjala hrvatska suradnja ili, čak, sprečavala. Pridodanoj hrvatskoj komisiji (formiranoj na temelju dogovora) nije se omogućivao uvid u vrbovanje i logor već prijavljenih, tako da hrvatska vlada doživljava da joj se u vlastitoj kući uskraćuje nadzor nad njenim državljanima. Iz Kammerhoferova ureda primio je Lorković sada prvi popis od 9.500 ljudi; među njima ima velik broj *Volksdeutschera* iz *Einsatzstaffela,* a i cijela lista privedenih Albanaca koji se Hrvatske ne tiču.

2. Vrbovanje za *Waffen-SS* i policiju u redovima hrvatskih oružanih snaga i policije dovelo je do zabrinjavajućih pojava rasula. Vrbovanje od SS nije imalo nikakvog obzira na disciplinske odnose i angažiranost jedinica, nego su bezobzirno agitirali, ukazujući na materijalno bolju situaciju u redovima *Waffen-SS* i time izazivali i pojavu dezertiranja. Ima obavijesti da se to osobito zbilo u istočnobosanskoj ustaškoj brigadi (zdrugu) koja je već, prema poglavnikovom nalogu, bila ustupila Kammerhoferu jedan čitav bataljun; njeni ljudi neprekidno primaju pozive u *Waffen-SS,* i to je izazvalo krizu u redovima brigade, tako da je ta, inače dobra jedinica morala otpasti iz akcija u tamošnjem području, hitno potrebnih protiv pojačanih »bandi«.

3. Kammerhofer proširuje svoju djelatnost ne samo na pobijanje »bandi« i smirivanje u operacionom području, nego je cijelu zemlju posuo svojim uredima i zahvaća u policijski suverenitet Hrvatske.

Lorković je sažeo svoju ocjenu položaja riječima da je posljednjih mjeseci u njemačko-hrvatskoj suradnji bilo sto puta više okapanja i trvenja nego u cijelom prošlom razdoblju od osnivanja države. On osobno, a i ostali ministri izrazili su u posljednje vrijeme najveću zabrinutost u pogledu daljnjeg razvoja.

Kasche primjećuje - navodi se dalje u brzojavu - da se Kammerhoferova policijska akcija temelji na Führerovoj naredbi od 10. ožujka 1943.[73] Kammerhofer je stigao u Zagreb 29. III i - pošto su razmotrili, u opetovanoj

[73] *Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije,* Tom XII, knjiga 3, Dokumenti Nemačkog Rajha 1943, str. 155-156.

izmjeni telegrama s ministarstvom, obostrane zahtjeve, ovdašnje prijedloge i rezerve, uz intervenciju poslanika NDH u Berlinu - bila je, 24. IV, potpisana zajednička zabilješka Pavelić-Glaise.[74] Dosad nije uslijedilo policijsko angažiranje u područjima koja su već pročešljale vojne jedinice, i Fiihrerova naredba od 10. III nije prema tome izvršena. Suradnja poslanstva s Kammerhoferom osobno je zadovoljavala, ali je on od viših primao naređenja, Kascheu u pojedinostima nepoznata, koja su stvarala neprekidno novu situaciju. U razgovorima s njim Kasche se pozivao na Fiihrerovu naredbu i u tom smislu stavljao prijedloge. Kammerhofer uviđa da će navedena direktiva Reichsfiihrera Himmlera morati izazvati najnegativnije posljedice i stoga želi razgovarati s Himmlerom.

Ministarstvo mu je naredilo da postavi jednu SS-diviziju od »hrvatskih dobrovoljačkih regruta« telegramom od 13. II, i Kasche ga je pozitivno riješio svojim izvještajem od istog dana potrebnim dogovorima s poglavnikom. Zatim je stigla hrvatska ponuda kojom se predlagalo bezodvlačno stavljanje na raspolaganje 6.000 ustaša, ali i otklon i posebne želje vodstva SS. Hrvatska je strana, napokon, popustila u neposrednim pregovorima s vođama SS, tako da su na konferenciji, 5. III, bile razmotrene smjernice za formiranje bosanske SS-divizije a utvrđene (pismeno) u izmjeni nota, 30. III [5] i 17. IV.[76] U međuvremenu je vrbovanje u Bosni već otpočelo i oficiri SS su od početka javljali o velikim brojčanim uspjesima, što se kasnije pokazalo netočnim. Ti njihovi podaci stvorili su kod Reichsführera SS vrlo optimističku, ali, na žalost, i pogrešnu procjenu položaja. Već potkraj ožujka uslijedile su pritužbe s hrvatske strane na samo provođenje vrbovanja, osobito na Hauptsturmführera von Kremplera, i o njima su Hrvati raspravljali ili neposredno s vodstvom SS ili preko poslanstva Reicha i opunomoćenog generala. Krempler se i pred Hrvatima izražavao prezrivo o Kascheu, diskutirao pred njima o suprotnostima između SS i *Wehrmachta* i počinio grube političke promašaje, tako da je Kasche u pismu opunomoćenom generalu od 26. VI morao zatražiti Kremplerov bezodvlačni premještaj. Kammerhofer mu je jučer izjavio da je premještaj i uslijedio.

Kasche je u razgovorima s Obergruppenführerom Phlepsom i SS-Standartenfiihrerom v. Obwurzerom, zaduženim za formiranje divizije, neprekidno upozoravao na poštovanje dogovorenog. Obwurzer mu je, 16. VI, rekao da je dosadašnji rezultat vrbovanja 8000 do 9000 ljudi, no da općenito ne ispunjava očekivanja. Prije svega, htio bi vrbovati u redovima hrvatskih oružanih snaga i medu ustašama. Danas javljaju da su dosad ukupno dosegli brojku od 7000. Lorković i vlada NDH otklanjaju za to svaku odgovornost, jer se njihovi prijedlozi odmah od početka nisu prihvaćali, a provodile su se posebne želje vodstva SS. Lorković, Glaise i on (Kasche) složni su u tome da je postavljanje divizije najbržim putem potrebno, usprkos svim teškoćama, a Lorković je to obećao i već naredio i mjere za to. U tom pogledu Kasche se poziva na svoj brzojav br. 2702 od 1. srpnja.

Imajući pred očima takve postupke i u više navrata javljane poteškoće u vezi sa stavom prema mjerama general-pukovnika Lohra, Kasche izražava mišljenje o nužnoj potrebi da se postigne jednodušnost između berlinskog ministarstva vanjskih poslova, Vrhovne komande i vodstva SS. Mora se pri

[74] Isti izvor, str. 236-237.
[75] A-VII, NDH, kut. 256, Br. reg. 24/7 - 2.
[76] A-VII, NDH, kut. 256, Br. reg. 24/7 - 3.

tom osigurati odlučno uvažavanje političkih gledišta i njihovo poštovanje pri izvršavanju. Angažiranje vojnih snaga u Hrvatskoj, uključujući SS i njemačku policiju, smije služiti samo suzbijanju bandi i ratnim operacijama, a ne provođenju političkih težnji u unutarhrvatskim odnosima kao, na primjer, u pogledu Muslimana, *Njemačke narodne skupine,* policije i privrede. Moguće je u skladu sa željama generala Lohra i Reichsfiihrera Himmlera dosadašnju politiku u Hrvatskoj izmijeniti i umjesto dosadašnje suradnje provesti jednostrano rješenje pomoću njemačke zapovijedi. No, Kasche smatra da bi tada nastupilo daljnje propadanje hrvatske suradnje koja je ionako već izvanredno oslabljena zbog talijanskog držanja. Njemačka strana morala bi sve više angažirati svoje snage, jer bi sve više snaga ovdje u Hrvatskoj ustajalo protiv nje. Kascheov položaj, kao njemačkog poslanika u Zagrebu, ne bi tada više tu bio održiv.

Uslijedio je posjet SS-Obergruppenführera Gottloba Bergera Zagrebu (na osobni poziv novog .ministra vanjskih poslova M. Budaka) - javlja Kasche telegrafski ministarstvu, 12. srpnja.[7] Negativan stav u pogledu odlikovanja Bergera, što je Kascheu bio saopćen, povjerio je Kasche više puta ministru Budaku i poglavnikovoj kancelariji ordena.[78] Ipak, do podjele odlikovanja Bergeru danas je došlo. Kasche je skrenuo pažnju Budaku da ne može poglavniku zanijekati pravo dodjele odlikovanja, ali za Bergera vrijedi njemački zakon, prema kojem se za dodjelu i nošenje odlikovanja predviđa Führerovo odobrenje. Stoga su i želja da se odlikovanje ne izvrši bez tog odobrenja i säm čin predaje odlikovanja Bergeru neugodni. U stručnom pogledu Bergerov posjet bio je utoliko koristan što se säm mogao uvjeriti u sadašnje nedostatke (o čemu je Kasche izvijestio ministarstvo brzojavkom br. 2769 od 7. VII i izvještajem od 8. VII). Potpisali su dogovor (Berger i Glaise s njemačke strane a V. Begić i Lorković u ime NDH), u kojem su potpuno došla do izražaja Kascheova politička gledišta. Bitna zasluga za to pripada Kammerhoferu. Kasche optimistički ocjenjuje buduću suradnju i na kraju javlja da je Berger, zajedno s Glaiseom i Kammerhoferom, 12. VII oko podne odletio u Berlin. Glaise i Kammerhofer vodit će razgovore s Himmlerom. Istodobno s Bergerom boravio je u Zagrebu SS-Obergruppenführer von den Bach, kojemu je u štabu Reichsführera SS povjerena zadaća vodenja svih operacija suzbijanja bandi da bi se na samom mjestu informirao o situaciji na terenu. Kod Kaschea je informativno razgovarao o položaju s Kammerhoferom i SS--Gruppenführerom Roessnerom iz Štajerske.

Kasche je pred Bergerov odlazak, 12. VII,[79] osobno predao Bergeru kraću zabilješku o principima njemačke suradnje i njemačkog nastupanja u Hrvatskoj. U njoj stoji:

1. Podrška političkoj liniji dana priznanjem države (NDH) i sadašnje vlade. Najveća suzdržljivost prema utjecajima opozicionih krugova. Nikakva suradnja s krugovima muslimanskih autonomista u Bosni, koja bi kod njih mogla pobuditi nade u ostvarenje njihovih težnji. Kako je poslanstvo odgovorno za političku liniju, u svim događajima povezanim s političkim pitanjima treba zatražiti od poslanstva savjet i djelovati u skladu s njegovim političkim smjernicama. Isto vrijedi za sve postupke njemačkih ustanova koje služe propagandi ili mogu imati politički utjecaj.

[77] B. Krizman, nav. djelo, str. 591.

[8] Ivan pl. Perčević-Odavna bio je u NDH predstojnik Vojnog ureda poglavnika i »bilježnik redova NDH« (šef ureda za odlikovanja).

[79] B. Krizman, nav. djelo, str. 591-592.

2. Budući da je privredna i prehrambena situacija izvanredno napeta, i u Hrvatskoj postoji najveća opasnost inflacije zbog opravdanih zahtjeva za hrvatskim plaćevnim sredstvima vezanim za angažiranje njemačkog W*ehr-**machta*** i policije; stoga je potrebna štednja u svim izdacima koji nisu nužni za izvršenje zadataka postavljenih od Führera. Što je moguće manje postavljati i premještati logore i ostale vojne uređaje koji nisu neophodni za borbu; najveća suzdržljivost u materijalnim zahtjevima.

3. Bezuvjetno jedinstvo pri nastupanju svih njemačkih ličnosti i ustanova prema inozemstvu. Stoga koncentracija svih pitanja njemačkoga vojnog angažiranja u Hrvatskoj kod njemačkoga opunomoćenog generala. Jasni dogovori s vlastima NDH i njihovo pouzdano izvršavanje.

4. Angažiranje njemačkih oružanih snaga i policije radi slamanja neprijatelja, osobito ustaničkih bandi. Izvan toga, što je moguće manje zahvaćanje u unutrašnjohrvatske poslove. Odgovornost mora načelno ostati pri hrvatskim vlastima, jer razvoj njihova djelovanja služi zajedničkom ratnom interesu. U operacionom području vrijedit će hrvatski zakon o iznimnom stanju, prema kojem izvršna vlast prelazi u ruke njemačkog zapovjednika operacija, a kojemu je dodan šef civilne uprave. Operaciona područja prostorno i vremenski po mogućnosti malo proširivati.

Dva dana kasnije[80] Kasche je brzojavno obavijestio ministarstvo kako ga je prvi put u Zagrebu posjetio njegov talijanski kolega. Petrucci je u razgovoru uvodno ukazao na svoj boravak u Münchenu i pitanja vezana za to njegovo konzularno djelovanje, a zatim se općenito pozabavio prilikama u Hrvatskoj i opširno ispitivao Kaschea o nemirima »bandi«. Kasche mu je o tome dao potrebna objašnjenja. Pri tom je napomenuo kako se Petrucci iznad svega čudi tome što inače tako miroljubivi Slovenci danas tako žestoko vode »rat bandi«. Ustvrdio je općenito — govoreći o Hrvatskoj — da se mogla odmah od početka voditi drukčija politika, ali se Petrucci nije izjasnio o tome kakva politika. Nije ni aludirao ni naznačio nešto u vezi s talijanskim držanjem prema Hrvatskoj. Na kraju, govorio je s nekom zabrinutošću o položaju na Siciliji. Izrazio je mišljenje da će se talijanske jedinice dobro boriti, no nisu dovoljno naoružane. Talijansko zrakoplovstvo najvećim je dijelom izgubljeno. Talijanskoj industriji nedostaju najvažnije sirovine i stoga ne može dostatno naoružati svoju vojsku. Izrazio je mišljenje da i Njemačka mora shvatiti situaciju i tako povoljnu mogućnost da se ondje sada porazi stisnuti protivnik. To bi bilo krajnje važno i za propagandu prema protivniku i za onu u Italiji. U Italiji ne postoji, na žalost, ministar za propagandu, i Duce ne može sve säm učiniti. U izlaganju talijanskog poslanika osjećale su se sumnja i zabrinutost. Osobno je Petrucci — zaključuje Kasche — izraziti nacionalist. Izrazio je, na primjer, mišljenje da bi se rado — poput Japanaca — obrušio na neki neprijateljski bojni brod i tako ga potopio. Kascheov je prvi dojam da će suradnja s njim biti dobra.

General Glaise je, 16. VII,[81] u telegramu generalu Foertschu (za gen. Lohra) ovako ocrtao položaj u Hrvatskoj: Zbivanja posljednjih dana (Sicilija, zahvaćanje »pokreta bandi« u neposrednoj okolici Zagreba, itd.) dovela su do neke vrste paničnog raspoloženja. Ljudi iz bliže okoline šefa države (Pavelića), među niima jedan posebno istaknuti zagovornik dosadašnjeg kursa, priznaju da se došlo do kraja njihovog umijeća i razmatraju s Glaiseom potpuno

[80] Isti izvor, str. 592.
[81] Isti izvor, str. 592-593.

otvoreno potrebu da ostvare proširenje baze režima i vlade, pri čemu bi, prije svega, došli u obzir prvaci *Seljačke stranke?*[2] Predsjednik vlade, o poglavniku uvelike neovisan, imao bi odgovorno voditi poslove. Može li se šef države pridobiti za takve projekte, to je, dakako, pod znakom pitanja kao i sklonost seljačkih predstavnika na drugoj strani da u ovom času preuzmu suodgovornost na svoja leđa. Općenito se smatra među svima, koji ne pripadaju najbližem krugu bivših ustaških emigranata među vlastodršcima, da je ustaški kurs dotrajali glasovir s kojim se više ništa ne može uraditi. Čak i nedavno sazvani politički dužnosnici ustaškog pokreta dali su — prema informaciji jednoga mjerodavnog sudionika sastanka - najoštriju kritiku vladinog kursa. U krugovima oficira kruži već četrnaest dana anonimna spomenica u kojoj se položaj jednako tako označuje neodrživim. Autora spomenice, koji se u pojedinostima ograđuje i od njemačkog vodstva, treba tražiti medu višim oficirima. Sami po sebi dobro smišljeni propisi o predaji (otkupu) poljoprivrednih artikala čije bi izvršenje, dakako, pretpostavljalo jaku državnu vlast, izazvali su u redovima seljaštva znatnu uznemirenost. Postoje dvije prihvatljive političke platforme: jedna se sastoji u borbi protiv komunizma i njegovih nosilaca i seljaštvu bliska, a druga - ako dođe do neželjenog raspleta na drugoj obali Jadrana — nada u ponovno zadobivanje obale. Za obranu od britansko--američkog iskrcavanja ne bi se više mogle pridobiti značajnije hrvatske snage. Na drugoj strani, u taboru ustanika množe se znakovi zamorenosti, iz čega bi kurs u pravcu unutrašnjeg mira, koji bi u narodu pobudio više povjerenja, mogao izvući prednosti. Za držanje prostora prema van morale bi se brinuti njemačke oružane snage. I legionarske su jedinice u tom pogledu - prema Glaiseovoj ocjeni — samo od izvanredno problematične vrijednosti. Najsmireniji sud, koji nije pod dojmom trenutačnih događaja, obvezuje Glaisea na takve ocjene za koje istodobno moli da ih Solun proslijedi Vrhovnoj komandi, Odjelu za operacije (gen. Jodl), na ruke Jodlova zamjenika generala Warlimonta za isključivu orijentaciju vojnih organa.[8']

Mađarski poslanik u Berlinu saopćio mu je 15. VII — stoji u zabilješci državnog podsekretara A. Henckea od dan kasnije[84] — da mađarsko poslanstvo u Zagrebu javlja o određenoj uznemirenosti u hrvatskim vladinim krugovima koja se neugodno prima na njemačkoj strani. Hrvati se pribojavaju da bi talijanske jedinice mogle napustiti Hrvatsku zbog zbivanja u Sredozemlju. Tako bi ta područja postala poprište djelovanja partizana. Hencke je odgovorio mađarskom poslaniku da iz Hrvatske nisu primili takve vijesti, pogotovo ne o povlačenju talijanskih divizija. Uostalom, položaj u Hrvatskoj nije tako kritičan kako se često prikazuje. Da su tamo bande djelatne, to je opće poznato, no njih suzbijaju osovinske jedinice odlučno i uspješno.

Kasche je pod »najhitnije«, 17. VII,[85] telegrafski obavijestio ministarstvo da ga je Mile Budak toga dana posjetio i ispričao mu se zbog pojava koje su pratile boravak Gottloba Bergera u Zagrebu. Što se tiče odlikovanja, spomenuo je poslaniku da poglavnik nije više mogao odustati od predaje odlikovanja, jer je očito policijski ataše u Berlinu Branko Buzjak Bergera već prije bio

[82] Istaknuti zagovornik takvog kursa u ustaškoj vladi bio je Mladen Lorković.

[83] Spomenica koja se tu spominje (u njemačkom prijevodu): AJ, T-501, rolna 267. Warlimont je poslije rata objavio omašnu i zanimljivu knjigu svojih ratnih uspomena pod naslovom: *Im Hauptquartier der deutschen Wehrmacht* 1939—1945. *Grundlagen — Formen - Gestalten,* Frankfurt am Main 1962.

[84] B. Krizman, nav. djelo, str. 593.

[85] Isti izvor, str. 594.

obavijestio o namjeri ustaške vlade da mu dodijeli odlikovanje. Budak žali što tako nisu mogli prihvatiti Kascheovu želju da sačekaju s dodjelom odlikovanja. O novinskoj obavijesti nije Budak ništa saznao. Kascheovu primjedbu da je ataše za štampu poslanstva pravodobno i prikladno obavijestio nadležnog referenta Budak je primio s riječima kako mu nije bilo ništa poznato i da žali zbog objavljivanja vijesti koje međusobno nisu bile usklađene. Kasche je s njim opširno razgovarao o tom pitanju, käo i o pitanjima uzajamnih poziva, i Budak ga je uvjeravao da će ubuduće posvetiti najveću pažnju tim pitanjima. Pozabavili su se i pitanjem primanja novoga talijanskog poslanika (Petruccija) i njegova ranga u diplomatskom koru u Zagrebu. Budući da je i säm Petrucci suzdržljiv u tom pravcu, Budak namjerava pustiti da to pitanje zasad miruje. Kasche je rekao kako to prepušta vladi NDH i da neće stvarati teškoće nijednom od mogućih rješenja. Sigurno je da se Budak iznad svega trudio da stvori bolju klimu. Treba računati s tim da će i u budućnosti - s obzirom na Budakovu čudnu prirodu — doći još do takvih raznoraznih teškoća.[86]

Savezničko iskrcavanje na Siciliji i izvanredno rovita situacija u samoj Italiji ponukale su Hitlera da se u sjevernoj Italiji sastane s Mussolinijem. Taj »Blitz-sastanak« bio je organiziran na brzinu u vili iz XVIII stoljeća kojoj je vlasnik bio senator Gaggia, u blizini mjesta Feltre, a održan je 19. srpnja.[87] Razgovoru Hitlera i Mussolinija prisustvovali su: državni podsekretar Bastianini, ambasador Alfieri i gen. Ambrosio na talijanskoj, ambasadori Mackensen i Hewel, feldmaršal Keitel i generali Warlimont i Rintelen na njemačkoj strani. Govorio je, zapravo, samo Hitler i iz petnih se žila trudio — prema Schmidtovom zapisniku[88] — da ohrabri svoga saveznika koji je za cijelo vrijeme konferencije sjedio šuteći. Već u početku dugotrajnog monologa Hitler je učinio nekoliko općih napomena o ratu, ukazujući zatim na premoć Njemačke u broju industrijskih radnika u usporedbi s V.Britanijom i SAD, količini proizvodnje željeza i ugljena, mangana, molibdena, kroma, nikla i bakra (iz pretežno okupiranih područja Balkana), snabdjevenosti naftom (Rumunjska), namirnicama (Ukrajina) i ostalom. Pri tom je istakao posebnu važnost balkanskog prostora u pogledu liferacije bakra, kroma i molibdena. Hitlerovo izlaganje na jednom je mjestu prekinuo dolazak Duceova tajnika koji je Mussoliniju predao bilješku o savezničkom zračnom napadu na Rim, što je Duce u prijevodu saopćio prisutnima. U tom teškom napadu stradali su središnji kolodvor, Corso Vittorio Emanuele, sveučilište i drugi dijelovi »vječnoga grada«. Kako bi što više ohrabrio šutljivog (i bolesnog!) Mussolinija, Hitler je naveo da raspolaže dvama novim oružjima koja će upotrijebiti na izmaku zime protiv Engleza, a od kojih nema obrane.[89] No, nije im htio otkriti pojedinosti. O operacijama je rekao, između ostalog, da je tu riječ o načelnoj odluci žele li se boriti ili ne žele. Ako žele, treba fanatično iz toga izvući sve konzekvence; ako ne žele, šteta je svakog čoveka koga bi još poslali na Siciliju.

Tek na kraju govorio je i o Jugoistoku i naglasio da je posada na Kreti premala i da je poredak u pozadinskom prostoru krajnje važan. Iz kojih se razloga razaraju željezničke pruge, iz simpatije ili antipatije prema Osovini, sasvim je svejedno: šteta je jednaka. Zato u balkanskom prostoru ne smije biti

Do »raznoraznih teškoća« s Budakom je ubrzo i došlo.

Opš.: F. W. Deakin, *The Brutal Friendship. Mussolini, Hitler and the Fall of Italian Fascism*, London 1966, str. 435 i d.

[88] AJ, T-129, rolna 60, Fii 34/43.

To su bile famozne rakete V, i V_2 kojih djelovanje nije bilo onakvo kakvo je to Hitler očekivao.

nikakvog puškom naoružanog pojedinca, osim njemačkog i talijanskog vojnika. Balkan moraju neprekidno pročešljavati, sve dok i posljednji ilegalni naoružani pojedinac ne bude uhvaćen i uništen. Vrijeme tolerancije definitivna je prošlost. Oružje smiju nositi samo Nijemci i Talijani; inače će se Englezi iskrcati na obali, pa u Srbiji, Crnoj Gori i možda čak u Hrvatskoj kod tamošnjih komunista smjesta imati na raspolaganju vojsku koju treba samo još naoružati modernim oružjem. Raduje vijest da su »bandama« u posljednje vrijeme zadani teški udarci pod kojima su mnoge od njih uništene. A prije nego što sve te bande ne budu uništene, neće biti mira. Stoga moraju akcije protiv njih i dalje energično teći. Hitler je pri tom najavio da će u balkanski prostor, posebno u Grčku, biti odaslano mnogo više njemačkih divizija. Za obranu obale nije do sada učinjeno ništa ili gotovo ništa.

U pismu državnom sekretaru v. Steengrachtu (Zagreb, 22. srpnja 1943)[90] Kasche javlja, između ostalog, i ovo: Sada postoje i dvije brige koje ga more i koje Kasche pokušava ukloniti. Prva: odnos prema Talijanima ovdje u Hrvatskoj. Vjeruje da će moći surađivati s novim talijanskim poslanikom, no talijanski vojni predstavnici vode iznova na dalmatinskoj obali politiku nevjerojatnog favoriziranja četnika. Pokazali su mu fotografiju na kojoj se vidi talijanski general kako prije nekoliko dana sudjeluje na četničkoj proslavi u nekom selu u okolici Knina. Pri tom je slika kralja Petra bila na počasnom mjestu, a nošene su i »velikosrpske borbene zastave«. Osim toga, javljaju mu iz boksitnog područja za izjave talijanskih oficira o tome kako je za njih rat završen. Druga: političke tendencije angažiranja SS i policije u Hrvatskoj. Kascheu je poznato iz sasvim pouzdanog izvora da je Reichsführer SS dao Gruppenführern Kammerhoferu nalog da pridobije novcem više ustaške starješine. U tu mu je svrhu, navodno, stavljena na raspolaganje svota od dva milijuna maraka. Kascheu nisu poznati razlozi koji Reichsführera navode na takve poteze. Zbog njihove orijentacije prema Reichu i zajedničkom vođenju rata kod ustaških starješina nije potrebno neko posebno pridobivanje, jer su silom prilika, a i dosadašnjom suradnjom, upućeni u potrebnom smjeru. Prema tome, takvo ulaganje novca moglo bi služiti samo tome da se te ličnosti specijalno povežu s organizacijom SS. To, međutim, ne bi nikako bilo u suglasju s cjelokupnom njemačkom politikom.[91]

Kasche moli državnog sekretara da gornje navode uzme na znanje i o njima osobno obavijesti ministra Ribbentropa. Za sada Kasche ne može, bez odavanja izvora, iskoristiti te činjenice.

Njemačke oružane snage osnivaju sada daljnje vojne komandanture širom Hrvatske kojima se pridavaju upravni činovnici. Kasche će se potruditi da se u postupku i nadalje uvažavaju politička gledišta poslanstva. Iz odgovora generala Lohra razabire da postoje određene nade za uspjeh u tom pravcu.

Na kraju pisma Kasche upozorava Steengrachta na tešku situaciju u kojoj se nalazi privreda NDH, a za položaj ustanka ističe da se malo izmijenio. Ne daje povoda za preveliku zabrinutost, ali nije ni ružičast, s obzirom na mogućnost neprijateljskog iskrcavanja. Kasche iznova izlaže svoje mišljenje da bi se pitanje odvojenog postupka s Titovim partizanima političkim putem ipak

[90] B. Krizman, nav. djelo, str. 595-597.

[91] Kasche nikako nije mogao zaboraviti i oprostiti Himmleru i njegovima što mu je život visio o koncu prilikom krvavog obračuna s vodstvom SA god. 1934. (E. Röhm i drugovi). Više o tome: Hans Bernd Gisevius, *Bis zum bitteren Ende. Vom 30. Juni 1934 zum 20. Juli 1944*, Frankfurt am Main — Berlin, 1964, str. 71 i d.

moralo uzeti u razmatranje, pa na taj način pocijepati neprijateljske snage, a vlastite ojačati.[92] O tome će Kasche — čim se eventualno pokažu znaci - dalje izvještavati.

U međuvremenu zbili su se u Rimu događaji koji su uzdrmali same temelje osovinske koalicije i odjeknuli cijelim svijetom. Zbog neposrednog približavanja operacija talijanskom poluotoku došlo je do saziva Velikoga fašističkog vijeća za 24. VII. Poslije dramatične sjednice u toku koje je Duce pri glasanju ostao u manjini, Mussolini je u audijenciji sutradan bio zamoljen da preda ostavku i odmah zatim pred dvorom i uhapšen. »Duce talijanskog fašizma« postao je tako zatočenik talijanskog kralja i etiopskog cara, dok je novu vladu formirao maršal Pietro Badoglio.[9']

Dakako, taj je događaj imao velik odjek u Njemačkoj. Hitler je već otprije zastupao tezu da jedini njegov oslonac u Italiji ostaje Mussolini osobno i borbeni fašistički krugovi.

»Vijesti koje su u toku noći 24./25. VII i rano ujutro 25. VII stigle u Vrhovnu komandu i u Ribbentropovo ministarstvo vanjskih poslova prenesene su Hitleru na konferencijama koje su se kod njega održavale oko podne 25. VII i nastavile slijedeće noći i sutradan.[94] Prve vijesti koje je prenio Hitleru i prisutnim generalima Walter Hewel, ambasador iz ministarstva vanjskih poslova, bile su još neodređene. Hewel je mogao samo upozoriti na zamršenost situacije u Italiji:

»Ambasador u Rimu Mackensen poslao je depešu u kojoj stoji da bismo trebali izjaviti kako putovanje Reichsmarschalla Göringa u Rim nije više sigurno zbog događaja. Ali očekujemo točnije informacije. Do sada je saznao da je grupa oko Farinaccija konačno uvjerila Mussolinija u potrebu da sazove Veliko fašističko vijeće. To je bilo prvobitno u programu za jučer, ali je odgođeno do danas u deset sati navečer, jer nije bila postignuta suglasnost o dnevnom redu. Saznao je iz raznih izvora da je sastanak bio izvanredno buran. Još ništa autentično nije saznao zato što su se učesnici zakleli da će očuvati tajnu; kolaju samo razne glasine. Jedna od najpouzdanijih glasina što ih je čuo kaže kako je bilo pokušaja da se Mussolini privoli da postavi novog šefa vlade, jednog posebnog ministra predsjednika u ličnosti političara Orlanda kojemu su 83 godine i koji je igrao istaknutu ulogu u prvom svjetskom ratu; Mussolini bi imao postati predsjednik Velikog fašističkog vijeća. Ali, to su sve glasine. Moramo još čekati. Također se govori da su jutros u 10 sati Duce i izvjestan broj generala otišli kralju i da su još tamo. On prima istaknute ličnosti jedne za drugima. Između ostalih tamo je i Buffarini.«

Nastavljajući dalje, objašnjavao je:

»Buffarini je fašist .*.. Također se govori da je Mussolini, koji je pod jakim utjecajem sastanka u Sjevernoj Italiji, čvrsto odlučan da nastavi rat. To je sve što smo do sada primili.

Navečer istoga dana situacija u Rimu još se nije potpuno jasno vidjela u Hitlerovu Glavnom stanu. Ipak, promjene su se nazirale utoliko da je na osnovi njih Hitler mogao donijeti odlučujuće zaključke i djelovati. Te večeri u

Prema tome, Kasche je bio i nadalje zagovornik pokušaja da uspostave most s partizanima, kao što je to bilo prilikom misije Milovana Dilasa u Zagrebu.

Više o toj misiji: B. Krizman, nav. djelo, str. 539 i d.

Opš.: Ive Mihovilović, *Posljednja avantura Benita Mussolinija,* Zagreb 1965.

Vojmir Kljaković — Bogdan Krizman, *Ljudi i događaji Drugoga svjetskog rata,* Zagreb 1960, str. 208 i d.

prisutnosti feldmaršala Keitela, generala Zeitzlera, Jodla i drugih ovako se odvijala diskusija:

»Hitler: Znate li za razvoj događaja u Italiji?

Keitel: Ne, čuo sam samo kraj vaše diskusije.

Hitler: Mussolini je podnio ostavku. Još nije potvrđeno. Badoglio je preuzeo vladu.

Keitel: Je li dobrovoljno, Führern?

Hitler: Vjerojatno na kraljev zahtjev, pod pritiskom dvora. Jučer sam vam govorio o stavu kralja... Badoglio, naš najljući neprijatelj, preuzeo je vladu. Moramo smjesta rješavati kako ćemo prebaciti naše ljude sa Sicilije na kontinent.

Jodl: Odlučujuće je hoće li Talijani nastaviti borbu ili neće.

Hitler: Oni kažu da će se boriti, ali to je sigurno izdaja. Moramo shvatiti da je to otvorena izdaja. Ja samo čekam obavještenje o tome što će reći Mussolini... Hoću da Mussolini dođe ravno ovamo... Hoću da dođe izravno u Njemačku. Razmišljam o tome da naredim 3. *oklopnoj grenadirskoj diviziji* da okupira Rim i zarobi cijelu vladu. Tu treba učiniti samo jedno, to jest da se vojnici koji su još na Siciliji ukrcaju na njemačke brodove, makar morali napustiti opremu. Do vraga i oprema. To ništa ne znači. Vojnici su mnogo važniji. Čekam još vijesti od Mackensena. Poslije toga bit ćemo u mogućnosti da izdamo naređenja...«

I dok traje diskusija, u kojoj vodi glavnu riječ, postavlja pitanja, traži objašnjenja od prisutnih generala, oficira i predstavnika ministarstva vanjskih poslova, Hitler grozničavo razvija svoje planove i odlučuje se na mjere kojima će Italiju okupirati snagama sa sjevera, zapada i onima s juga koje će napustiti Siciliju.

»Hitler: Najvažnija stvar u ovome trenutku jest da se osiguraju prijevoji preko Alpa i da budemo spremni da uspostavimo kontakt s talijanskom 4. armijom, tako da možemo odmah zaposjesti francuske prijevoje. To je najvažnije od svega. Radi toga moramo uputiti dolje neke jedinice, čak i 24. *oklopnu diviziju.*

Keitel: To bi bilo najgore što bi se moglo desiti - da ne zaposjednemo prijevoje.«

Ponesen tom mišlju, Hitler pokazuje prisutnima kako treba izvesti manevar zaposjedanja alpskih tjesnaca njemačkim snagama koje se nalaze u Francuskoj. I odmah zatim razmatra problem okupacije južne Italije i Rima:

»Hitler: Je li 3. *oklopna grenadirska divizija* kod Rima u punom sastavu?

Jodl: Ona je tamo, ali nije potpuno pokretljiva, nego samo djelomično.

Hitler: Kakvo joj je naoružanje i koliko ima jurišnih topova?

Buhle: Treća oklopna grenadirska divizija ima 42 jurišna topa.

Hitler: Hvala bogu. Tamo imamo još padobransku diviziju. One borce na Siciliji treba spasiti pošto-poto. Ondje dolje nisu ni od kakve koristi. Treba ih povući. Naročito padobrance i vojnike *divizije Hermann Göring.* Njihova oprema ne igra nikakvu ulogu. Neka se potroši ili uništi, ali vojnike treba dovesti natrag. Sada ima tamo 70.000 vojnika... Osim ličnog naoružanja neka sve ostave... S Talijanima možemo izaći na kraj i ličnim naoružanjem. Važno je da se te jedinice izvuku i da se stavi u pokret *Leibstandarte* (Hitlerova tjelesna garda).«

Na te konkretne zadatke dane njemačkim trupama Jodl je upozoravao da treba ipak sačekati točne izvještaje o tome što se događa u Rimu. Ali je i na to Hitler reagirao brzo:

»Ipak treba unaprijed sastaviti plan. Oni će bez sumnje kao izdajnici objaviti da će nam ostati lojalni, ali to je izdaja. Naravno, neće ostati lojalni.«

Na Keitelovo pitanje, da li je netko razgovarao s Badogliom, Hitler je obavijestio prisutne:

»Jučer je Mussolini prisustvovao zasjedanju Velikog fašističkog vijeća. Vijeću je prisustvovao i Grandi, koga sam uvijek nazivao svinjom, pa Bottai, a iznad svih Ciano. Na sastanku Vijeća govorili su protiv Njemačke, naročito kako nema smisla nastaviti rat i da treba pokušati da se Italija na neki način izvuče iz rata. Malo je njih među prisutnima bilo protiv ovoga. Farinacci itd., bili su također protiv nas, ali ne tako izrazito kao oni koji su zastupali takav potez. Te večeri Mussolini je upoznao Mackensena da će svakako primiti bitku, ali da neće kapitulirati. Potom sam iznenada čuo da je Badoglio tražio da razgovara s Mackensenom. Mackensen mu je rekao da mu nema što reći. Na to je Badoglio još više inzistirao i konačno mu poslao nekog čovjeka...«

Na Hewelovu primjedbu da je Mackensen poslao jednoga od svojih ljudi Badogliu, Hitler je dodao:

»Rekao je da mu je kralj upravo povjerio da sastavi vladu, pošto je Mussolini predao ostavku svog kabineta. Sada je Ribbentrop naredio Mackensenu da posjeti ministarstvo vanjskih poslova. Tamo će vjerojatno dobiti službenu izjavu. Pretpostavljam da je sve to točno. Drugo, Ribbentrop želi da zna slažem li se s tim da Mackensen smjesta posjeti Mussolinija. Kazao sam mu da ga Mackensen smjesta posjeti i pokuša nagovoriti Mussolinija da dođe u Njemačku. Pretpostavljam da bi on želio razgovarati sa mnom. Ako Mussolini hoće da dođe, onda je sve u redu. Ako ne htjedne doći, onda ne znam. Ako Mussolini hoće da dođe u Njemačku i da razgovara sa mnom, to će biti dobar znak. Ako ne dođe ili ne bude mogao otići, ili ako to odbije zato »što se ne osjeća dobro« — a tome se ne bih začudio od takve družine izdajica — onda se ne može znati. Ako bi taj i taj smjesta izjavio da će se rat nastaviti, to ne bi mijenjalo stvar. I ako nešto kažu, to će biti izdaja.«

»Igrat ćemo istu igru - zaključio je Hitler - sve dok se ne spremimo da svu tu bandu zgrabimo jednim potezom, da pohvatamo tu fukaru!«

DRUGO POGLAVLJE

Mussolini - zatočenik talijanskog kralja

1. *Odjeci i reakcija.* Poslanik Reicha Kasche brzojavom br. 3118 od 26. VII,[1] iz Zagreba, javio je ministarstvu vanjskih poslova u Berlinu kako su zbivanja u Italiji ponukala poglavnika da ga toga dana primi dva puta da bi jednom sam, a zatim u prisutnosti Budaka, Lorkovića i gen. Glaisea otvoreno razgovarao s Kascheom o situaciji. Pri tom kao i pri promatranju raspoloženja ovdašnjeg stanovništva pojavila se ocjena da su događaji u Italiji prvi korak separatnom miru. Stoga se ljudi djelomično raduju jer očekuju da će za Hrvatsku otpasti talijanski pritisak u Dalmaciji. Poglavnika muči posebna briga da bi se neprijateljske sile pri negativnom raspletu u Italiji mogle brzo iskrcati i stvoriti nove opasnosti. Stoga je gen. Glaiseu naročito skrenuo pažnju da pravodobno povedu računa kako bi se na obali njemačko-hrvatske jedinice suprotstavile takvom razvoju. To bi stvorilo ponovno dobro raspoloženje u tamošnjem stanovništvu za njemačku stranu, dok bi se, vjerojatno, pri prijevremenom neprijateljskom iskrcavanju više okrenulo na stranu neprijatelja. U držanju prema stanovništvu vlada NDH potpuno slijedi njemačku liniju. Podredit će se pozitivnom ishodu u Italiji i time - kao dosad - daljnjem vođenju rata. No, poglavnik je naredio da se ubrzaju dogovorene mjere za postavljanje njemačkih i hrvatskih oružanih snaga. Da bi se osigurala po mogućnosti dobra veza sa stanovništvom i upravom NDH, postojali su već do sada - u skladu sa sugestijama poslanstva - hrvatski ministri i slične ličnosti kao ljudi za vezu, dodani pojedinim (njemačkim) divizijama. To se pokazalo dobrim i ta će se mjera smjesta protegnuti na sve njemačke borbene divizije koje se trenutačno nalaze u Hrvatskoj. Uz to će se ovdašnje ministarstvo oružanih snaga reformirati u strukturi i personalnom sastavu, u skladu s prijedlozima njemačkih generala o tome. Sef generalštaba Ivan Prpić vjerojatno će otići jer je vrlo skučen u mišljenju i djelovanju. Poglavnik bi rado Lorkovića imenovao za ministra rata, ali misli đa bi to izazvalo suzdržanost kod Talijana. Stoga će od toga odustati; ministarstvo će ostaviti bez ministra, a Lorkoviću će dati ovlaštenja kojima će osigurati njegov utjecaj na cjelokupne hrvatske oružane snage.[2] Ta će mjera biti korisna njemačkoj strani. Već tjednima objavljenu opću regrutaciju godišta 1908. do 1919, koju će provesti na početku kolovoza, poglavnik želi uzeti za povod snažnoj političkoj demonstraciji za ratno angažiranje na njemačkoj strani. Slijedećih dana razmotrit će s Kascheom postupak u pojedinostima i potrebne propagandne mjere. Obećaju

[1] B. Krizman, nav. djelo, str. 598-599.

[1] Nakon ostavke u svojstvu šefa ustaške diplomacije M. Lorković je postao državni ministar u predsjedništvu vlade.

sebi ovdje, uz trenutačni položaj i prikladno odabrane parole, snažan i povoljan utjecaj na raspoloženje i držanje stanovništva, bez obzira na to hoće li talijanski razvoj krenuti ovim ili onim pravcem. Posebnu zabrinutost pokazuje vlada u Zagrebu zbog četnika koje su Talijani posljednjih tjedana naročito pomagali. Isto se tako pribojava da bi se partizani, pri nepovoljnom djelovanju talijanskih zbivanja na ovdašnje talijanske jedinice, mogli u znatnim količinama domoći oružja. Partizani i četnici bi tada — ako se na njemačkoj strani ne bi pravodobno donijele dostatne mjere opreza - na obali i u pozadini potpomogli neprijateljske okupacione mjere. Kasche izražava mišljenje da tu činjenicu ne smiju nikako zanemarivati. I talijansko-slovensko područje, kojim gotovo u cijelosti gospodare »bande« i odakle u posljednje vrijeme neprekidno upadaju u njemačko područje Reicha, izvanredno je opasan klin za njemačke saobraćajne linije. Pobrinuti se da budu spremni za svaki slučaj čini se Kascheu potrebnim i u političkom i u vojnom pogledu. Ovdašnji talijanski poslanik (Petrucci) danas rano posjetio je poglavnika i po nalogu iz Rima izvijestio ga o promjeni vlade i saopćio da položaj Italije u sadašnjem sukobu ostaje neizmijenjen. No, nije se složio da to njegovo saopćenje objave. Usmeno je, navodno, rekao da je do te promjene - prema njegovu osobnom mišljenju - trebalo doći već odavno. Petrucci nije ništa rekao Kascheu, a gen. Re je obavijestio gen. Glaisea i pri tom pokazao općenito raspoloženje ispunjeno pouzdanjem. O ovdašnjem izaslanstvu *Fašističke stranke* javljaju da su njeni članovi izvanredno zaprepašteni događajima u Rimu.

Prilikom uličnih manifestacija u Rimu priređenih na vijest da je Duce pao s vlasti jedna skupina manifestanata na Trgu S. Silvestro 26. VII strgnula je zastavu NDH sa službenog automobila poslanstva i zgazila je nogama. Poslanstvo je dan kasnije verbalnom notom ministarstvu[3] upozorilo talijansku stranu na to (»questo disgustoso fatto«) i uljudno zamolilo da je uzme na znanje i poduzme potrebno kod nadležnih vlasti. Protokol talijanskog ministarstva u verbalnoj noti od 31. VII[4] izrazio je živo žaljenje (»vivo rincrescimento«) povodom tog incidenta i istodobno saopćio da je ministarstvo o tome obavijestilo nadležne talijanske vlasti.[5]

Dakako da su njemačke komande s posebnom pažnjom pratile zbivanja u Italiji i oko nje. Tako je, na primjer, general-pukovnik Lohr kao glavnokomandujući na Jugoistoku u Solunu u svom strogo povjerljivom izvještaju 19. VII[6] istakao da je opća situacija u području Jugoistoka nepromijenjena u odnosu na prethodni mjesec. Protivnik je sada pri napadu na Siciliju angažirao toliko snaga da zadnjih tjedana ne treba računati s većim napadom na područja komandanta Jugoistoka. Međutim, »situacija u unutrašnjosti dalje se zaoštrava. Uspesi protivnika u Sredozemlju podstakli su skoro sve stanovništvo u Grčkoj da stupi na stranu saveznika, a bande, koje se i dalje povećavaju (pod engleskom komandom i engleskim starešinskim kadrom) pojačavaju borbu«.[7]

[3] A-VII, NDH, kut. 263, Br. reg. 51/1 - 4.

[4] Isti izvor, kut. 263, Br. reg. 51/1 - 3.
O svemu tome je poslanstvo NDH u Rimu izvijestilo ustaško ministarstvo vanjskih poslova dopisom od 7. VIII 1943. i zaključilo ovako: »Kako se iz gornjih nota razabire ovaj je nemio slučaj potpuno izglađen te se prednje saobćuje samo radi znanja.« (Isti izvor, kut. 263, Br. reg. 51/1-2)

[6] *Zbornik dokumenata...,* Tom XII, knjiga 3, Dokumenti Nemačkog Rajha, str. 444 i d.
Opš.: Phyllis Auty — Richard Clogg, *British Policy Towards Wartime Resistance in Yugoslavia and Greece,* London 1975.

Ocjenjujući vlastitu situaciju, Lohr navodi kako je dobio naređenje da iskoristi vrijeme dok se vode borbe na Siciliji da bi pojačao svoje obrambene snage, da popuni postojeće praznine i da iskustva stečena pri vođenju borbi za Siciliju primijeni na svoje područje. »Pri odmeravanju naših snaga - upozorava glavnokomandujući — treba uzeti u obzir to da će delatnost unutrašnjeg neprijatelja znatno porasti i da će isti povezati druge svoje jake snage prilikom daljih uspeha saveznika, a naročito pri napadu na naše područje.«

Lohr je dalje upozoravao da je borbena moć talijanskih jedinica neznatna, a da isto tako vijesti iz talijanskih izvora moraju ocijeniti kao nepouzdane.

O situaciji u NDH javio je ovo:

»Prema proceni situacije za juni - bez bitnih promena. Pasivno i delom prema Nemcima neprijateljsko zauzimanje stava hrvatskih vojnih instanci, koje je opisano u proceni situacije, pokazalo se na novim primerima.

Prebacivanje 100. lov. div. i 92. gren. peš. puka (mot.) u Grčku počinje krajem jula. Otprilike u isto vreme završiće se prebacivanje 173. rez. div. u severoistoč. Hrvatsku i Srbiju. Planirano je da se komanda 69. rez. korpusa za vreme izvođenja operacije potčini komandantu nem. trupa u Hrvatskoj (Ltitersu) i da joj se ustupi rejon severno od Save. Obe rez. devizije mogu se samo ograničeno *aktivno* boriti protiv bandi.

Za podizanje hrvatskih oružanih snaga nedostaje nemačko nastavno osoblje. Pre nego što se ono u predloženom broju dovede, ne mogu se jedinici izdavati već postojeće rezerve oružja, odeće, opreme, pošto bi bez nemačkog nadzora za kratko vreme najveći deo opreme bio neupotrebljiv.

Ne postoji obalska odbrana između Trsta i Albanije. Jedino su obezbeđene luke nedovoljnim snagama..Neke nemačke divizije u Hrvatskoj, koje služe kao rezerve za napad, ne dolaze u obzir za puno angažovanje u obalskoj odbrani pošto će ih u borbi vezati unutrašnji neprijatelj, čija će se delatnost umnogostručiti prilikom neprijateljskog desantnog napada.«

Nastavljajući svoj izvještaj Lohr je dao ovakvu procjenu situacije u skoroj budućnosti:

»1) Može se pretpostaviti da će protivnik posle posedanja Sicilije pre svega nastaviti svoj napad na italijansko kopno ili posle prethodnog zauzimanja Sardinije i Korzike ili neposredno, i da se pre toga neće okrenuti *jakim* snagama prema području Jugoistoka. Očekuje se da će protivnik posesti italijansku jadransku obalu usled čega će se konačno promeniti situacija na Jugoistoku. Udaljenost od obale do obale biće kraća nego dosada od Afrike. Front na obali na području Jugoistoka produžiće se za okruglo 1000 km od jugoistoč. od Valone do Tršćanskog zaliva. Područje Jugoistoka dobiće time za vođenje opšteg rata veći značaj kao: a) duboki desni bok istočnog fronta; b) politička prepreka za eventualno ulaženje Turske u rat na strani protivnika; c) oblast sirovina važna za vojnu privredu.«

Glavnokomandujući na Jugoistoku je 25. VII[8] — na vijest da je Mussolini pao i da je u Rimu novu vladu formirao Badoglio — radiogramom informirao gen. Lütersa ovako:

»1) Prema tek pristiglim izveštajima maršal Badoljo je preuzeo vlast u Italiji. Duče je odstupio i navodno je stavljen u pritvor. Maršal Badoljo namerava, tobož, da i dalje vodi rat na strani Nemačke. Uprkos tome, treba računati na odvajanje italijanskih snaga.[9]

[8] *Zbornik dokumenata...*, Tom XII, knjiga 3, Dokumenti Nemačkog Rajha, str. 464 i d.

[9] Badoglio je poslije rata objavio historiografski vrlo »tanke« uspomene.

2) Naređenje o novom regulisanju komandovanja u Grčkoj pre svega se odlaže. K-nt Jugoistoka preuzima hitno komandu nad celokupnim snagama nemačkog Vermahta na teritoriji Jugoistoka.

3) Zadatak nemačkog Vermahta na Jugoistoku, u slučaju ispadanja iz stroja italijanskih jedinica, može postati preuzimanje odbrane obale u vidu otpornih tačaka. U tu svrhu preduzeti sve pripreme i pripremiti sledeče pokrete putem prikupljanja.«

Lohr, dalje, dodjeljuje pojedinačne zadatke komandirajućem generalu u Srbiji, komandantu njem. snaga u NDH i opunomoćenom generalu (Glaise--Horstenauu). Liitersu je naredio da SS-diviziju *Prinz Eugen* dovede u rajon Mostara radi posjedanja Dubrovnika i Splita, a 114. lov. diviziju za posjedanje Šibenika i Zadra; Glaise da 100. lov. diviziju prebaci u Skoplje u roku od šest dana dok gren. puk 92 smjesta odmaršira prema Skoplju, s tim da će poduzimanje grupne obrane biti u danom slučaju posebno naređeno.

»4) Naročito je važno — naređuje Lohr dalje — u svim zonama obezbeđenje postojećih uzletišta. Osim toga, zavisno od okolnosti, obezbediti sa svim sredstvima železnice, magistralne puteve i puteve nužne za pokret ka obali, kao u vezi obaveštenja. Dosadašnji važni vojnoprivredni objekti povlače se stoga pozadi. Policijski puk 14 da se upotrebi za pojačanu zaštitu železnica u Hrvatskoj.

5) Ove pokrete treba prikrivati od italijanskih službenih mesta, a u slučaju potrebe obrazlagati drugim zadacima. Organizovati neupadljivo osmatranje držanja Italijana i takođe javiti pri pozitivnom zauzimanju stava.

6) U slučaju ispadanja italijanskih jedinica važe sledeče direktive:

a) Celokupno naoružanje i zalihe svih vrsta treba odmah zapleniti, a u slučaju potrebe uništiti. Jedinice razoružati.

b) Svako iskorišćavanje železnica od strane Italijana prvenstveno sprečiti. 0 eventualnoj evakuaciji odlučuje komandant Jugoistoka.

c) U slučaju suprotstavljanja, bezobzirno upotrebiti oružje.

7) Svaku manifestaciju stanovništva, u svim oblastima, ugušiti najoštrijim sredstvima. Sve po život važne pogone koji dalje rade treba obezbediti.«

Nespretni, neuravnoteženi i za diplomatsku službu potpuno nepodobni šef diplomacije NDH Mile Budak uputio je 27. VII[10] svim poslanstvima NDH u inozemstvu brzojav ovog sadržaja:

»Savezno sa promjenama u Italiji mirno prosuđujemo događaje i čekamo razvoj. Naše će držanje biti u najvećem skladu sa njemačkim. Svakako držimo da je Italija na putu separatnog mira. Kakov će isti biti, može se samo naklapati bez uporišta i spremati za svaku eventualnost. Mi to činimo.«

Kasche je telegramom, istog dana,[11] prenio ministarstvu što je gen. Glaise javio svojim pretpostavljenima. Kako saznaje iz apsolutno pouzdana izvora — javlja Glaise — novi talijanski poslanik Luigi Petrucci izjavio je pred drugim ovdašnjim stranim poslanikom da svoju glavnu zadaću u Hrvatskoj vidi u tome da suprotno prethodniku (Casertanu) dokrajči njemački utjecaj u zemlji 1 time je potpuno prevede na talijansku liniju. Jesu li popratne okolnosti takve politike, koja bi prirodno s vremenom pred Hrvatima otkrila »suprotnost«

[10] A-VII, NDH, kut. 257, Br. reg. 19/5 - 1-2.

Budak je svoju nespretnost i nepodobnost za šefa diplomacije i takve »države« kakva je bila NDH ubrzo manifestirao »kiksom«: pozivom upućenim na svoju ruku nekom Adolfu Dresleru koji je izrazio namjeru da napiše biografiju A. Pavelića. O tome: telegram S. Kaschea iz Zagreba od 29. VIII 1943. (AJ, T-120, rolna 212, Nr. 3655 od 28. VIII)

B. Krizman, nav. djelo, str. 599-600.

između dvaju osovinskih partnera, u sadašnjem trenutku i uz raspoloženje koje vlada u unutrašnjosti zemlje, poželjne, ostaje otvoreno pitanje. Za žaljenje je što i novi predstavnik Italije u Zagrebu svakako polazi od predodžbe da se nesklonost Hrvata prema osovinskom partneru Njemačke svodi isključivo na njemački utjecaj koji se bori protiv Italije kao takmaca. Takvo shvaćanje nije samo djetinjasto, nego i uvredljivo za njemačkog predstavnika u Hrvatskoj. I poslanik i Glaise trudili su se odmah od početka da svladavaju izvanredno tešku situaciju uistinu drugarskim djelovanjem, spremni na nagodbu. Na vojnom polju, na primjer, bili bi već odavno neusporedivo dalje da se nisu suzdržavali u hrvatskim pitanjima do kraja 1942. god., zbog osjetljivosti (? — nejasna grupa šifri) osovinskog partnera Njemačke sve do odricanja samog sebe. Svatko tko imalo poznaje prilike u Hrvatskoj zna da hrvatsko-talijanske suprotnosti nisu od jučer i danas, nego da sežu u daleka stoljeća, duboko u doba Venecije i da su te suprotnosti, dakako, u najnovije vrijeme iznova snažno izbile na površinu zbog talijanskih aspiracija na istočnu obalu Jadrana, koje zaista teško pogađaju Hrvatsku, i svakodnevnog sve jasnijeg istupanja i podrške Talijana velikosrpskih težnji na obali.

Istog je dana[12] Kasche telegrafski prenio ministarstvu što policijski ataše Hans Helm javlja svojima o trenutačnoj situaciji u Hrvatskoj.[15] Promjena vlade u Rimu bila je u Zagrebu — javlja Helm — već poznata u nedjelju navečer (25. VII). Vijest se proširila nevjerojatnom brzinom u svim krugovima društva. Budući da je vijest bila proširena preko londonskog radija, mogao se istodobno u tome vidjeti i podatak koliko hrvatsko stanovništvo sluša neprijateljske emisije vijesti. Hrvatski šef države saznao je u 23.30 sati — kako doznaju iz njegove okoline — za promjenu vlade u Rimu i posumnjao u istinitost te vijesti. Usprkos izvjesnom pribojavanju ponedjeljak (26. VII) protekao je u Zagrebu mirno. Redarstvo se nalazilo u povećanoj pripravnosti; svi referenti i agenti imali su vanjsku službu, jer se očekivalo kako će u Zagrebu doći do protutalijanskih demonstracija. Iz razgovora s nekim policijskim referentom političkog redarstva saznalo se da bi takve demonstracije imao osigurati *Ustaški glavni stan,* u ponedjeljak poslijepodne. Ipak, slika na ulicama bila je upadljivo mirna. Do demonstracija nije došlo. Moglo se ustanoviti da su talijanske vojne straže bile povučene ispred zgrada talijanskog poslanstva i talijanske vojne misije i zamijenjene hrvatskim redarstvenim stražama. Bilo je upadljivo da se, 26. VII, nije pokazao nijedan uniformirani Talijan na zagrebačkim ulicama. Isto tako nije se mogao vidjeti ni Talijan s fašističkom značkom. U krugovima ustaša raspoloženje je vrlo sklono akciji. Povjerljivo se saznaje da komandant PTS-a pukovnik A. Moškov, 26. VII od 10 sati prije podne, održava kod poglavnika s raznim ustaškim starješinama savjetovanje radi ulaska ustaša u Karlovac gde se nalazi 8.000 talijanskih vojnika. U najširem obliku raspravljalo se o mogućnostima ulaska hrvatskih jedinica u Dalmaciju i ponovnom zauzimanju hrvatske obalne zone za što postoje — s obzirom na raspoloženje - povoljni preduvjeti. Saznalo se i to da se neki krugovi u ustaškom vodstvu nose mišlju o rekonstrukciji vlade koja bi se imala usmjeriti potpuno na njemačku liniju.[14] Pojedinci čak zagovaraju misao

[12] Isti izvor, str. 600-601.

[13] O nacističkoj obavještajnoj službi opš.: Branislav Božović, *Nacistička obaveštajna služba,* Beograd 1963; *Noć i magla,* I—II, Zagreb 1977.

[14] Nijemci u Zagrebu saznali su ubrzo o ideji da Pavelić ostane i nadalje šef države, a da predsjedništvo vlade preuzme A. Artuković. Takvom rekonstrukcijom vrha bavio se ponajviše M. Lorković.

da proglase u odsutnosti za šefa države hrvatskog nacionalistu dra Branimira Jelića (Jelić je — kao što je poznato - bio uhapšen u Gibraltaru i interniran u Engleskoj) i njemu podrede novu vladu. Usprkos svim mogućim glasinama, može se reći da se ustaško vodstvo sada drži lojalno i dosljedno protutalijanski. U nižim ustaškim redovima i kod nacionalno orijentiranih Hrvata, u suprotnosti- s dosadašnjim držanjem, pojavilo se donekle jedinstveno držanje. Smatra se da je došao čas obračuna s Italijom. Postoji stoga izvjesna opasnost da nepromišljeni elementi i ekstremni hrvatski nacionalisti mogu prije vremena otpočeti akcije koje bi dovele do političkih teškoća. Posebnu pažnju treba posvetiti mogućnosti da bi *Komunistička partija* u Zagrebu,[15] koja je po sebi jaka i djeluje s nacionalnim parolama, mogla otpočeti takve akcije pod protutalijanskim, a istodobno i protuustaškim parolama, na primjer s geslom nacionalnog preporoda u Zagrebu i ostalim većim hrvatskim gradovima. Stoga se i preporučilo nadležnim hrvatskim mjestima da poduzmu preventivne mjere i na neko vrijeme zatvore prema kartoteci evidentirane i poznate komuniste u gradu i ostale, danas opozicione elemente. Promjena vlade u Rimu negativno je utjecala na hrvatsko domobranstvo. Već dosad poznata politička razilaženja u vodećem štabu ministarstva oružanih snaga veoma su uvećana. Diplomatski krugovi u Zagrebu potpuno su iznenađeni i dezinformirani. Posvuda se iz Berlina očekuju komentari kojih do sada nema; u upućenim krugovima računa se s Führerovim govorom. Pokazuje se — kako se moglo utvrditi — da je komunistička organizacija u Hrvatskoj potpuno dorasla situaciji i da se stoga u hrvatskim policijskim krugovima računa s većim sabotažnim akcijama po nalogu Moskve unutar gradskih četvrti koje su partizani dosad poštedjeli. U hrvatskom vodstvu može se zapaziti bezglavost koja se ne može prikriti. Ustaše su u stavu očekivanja. Stanovništvo vidi da se približava dan obračuna s Italijom i ujedinjuje se donekle u stavu protiv talijanske izdaje. Zahtijeva ulazak u hrvatska područja pod talijanskom okupacijom. Valja spomenuti da pouzdanici iznose misao da se u najkraće vrijeme na njemačkoj strani, uz hrvatsku pomoć, organiziraju nacionalne naoružane grupe u hrvatskim područjima pod okupacijom Talijana i u hrvatskom prostoru kako bi se, u trenutačno nejasnoj političkoj situaciji, bilo spremno na sve talijanske mjere. Pa i dalje od toga: da na upute njemačkih vojnih komandi pristupe ili razoružavanju talijanskih borbenih snaga ili pak angažiranju na drugi način.

Helm, na kraju, moli da s tim upoznaju Glavnu upravu za sigurnost Reicha u Berlinu, a Kasche je pripisao da to ipak prenosi, ali da se u pojedinostima ne želi složiti s Helmovim prikazom, osobito što se tiče Branimira Jelića, razrožnosti u hrvatskom domobranstvu i bezglavosti u vodstvu. ,

No, Hitler säm nije htio ništa oklijevati, nego je već dan ranije (26. VII) potpisao direktivu br. 48.[16] U njoj stoji:

»I. *Neprijateljska akcija u istočnom delu Sredozemnog mora* u vezi sa napadom na Siciliju[1] daje povoda da se može očekivati skori početak akcije iskrcavanja i napada na zaprečni front na Jegejskom moru, a na liniji

[15] Opš.: Narcisa Lengel-Krizman, *Zagreb u* N*OB-u*, Zagreb 1980.

[16] *Zbornik dokumenata...*, Tom XII, knjiga 3, Dokumenti Nemačkog Rajha 1943, str. 472—477.

[17] 10. VII 1943.

Peloponez-Rodos **i protivu grčke zapadne obale kao i na jonska ostrva koja** se **nalaze pred njom.**

U slučaju prenosa neprijateljskih operacija na južnotalijansko kopno, mora se računati i sa napadom na jadransku obalu severno od Otrantskog kanala.

Neprijateljsko komandovanje, osim toga, svoje planove oslanja i na banditske pokrete u unutrašnjosti Jugoistoka, kojima ono u sve većoj meri upravlja.[18]

Neutralno držanje Turske je zasada izvan svake sumnje, ali i dalje iziskuje potrebnu pažnju.

II. Na osnovu ovakve situacije, a u dogovoru sa savezničkom Italijom, komandovanje na Jugoistoku je uređeno prema sledećim smernicama:

A. *Vojska:*

1.) K-nt Jugoistoka na dan 27. 7. 43. u 00.00 časova preuzima komandu nad italijanskom 11. armijom.

2.) Pod taktičkom komandom italijanske 11. armije biće sve nemačke jedinice koje se nalaze na njenom području, a na nemački LVIII. arm. korpus biće preneto komandovanje svim nemačkim i talijanskim trupama na Peloponezu, s tim da se italijanski VIII. arm. korpus premesti na prostor severno od Korintskog kanala.

Nemačke jedinice koje su angažovane za neposrednu odbranu obale stoje pod komandom italijanskih komandanata divizija koji dotičnim odsecima komanduju.

3.) Nemačke trupe koje privremeno dolaze u Albaniju, Crnu Goru i od strane italijanskih trupa posednuto područje Hrvatske u blizini obale, stavljaju se pod taktičku komandu italijanske Grupe armija »Istok« odnosno italijanske 2. armije.

B. *Ratna mornarica i Vazduhoplovstvo.*

Za uticaj Ratne mornarice i Vazduhoplovstva na saveznike i dalje važe dosadašnje smernice. Komandujući admiral Jegejskog mora osigurače sprovođenje nemačkih načela u svim pitanjima odbrane obala od strane nemačke Mornarice na području italijanske 11. armije.

III. Najglavniji zadatak k-nta Jugoistoka je priprema odbrane grčkih obala na ostrvima i na kopnu. Kao preduslov za izvršenje ovog zadatka je uništenje bandi u Grčkoj, Srbiji i Hrvatskoj kojim bi se omogućilo osiguranje puteva za dotur, a naročito glavnih železničkih linija i pozadine.

Za odbranu obala, u pogledu posedanja i izgradnje istih, merodavna su samo nemačka načela, a ovo se odnosi i na italijanske jedinice.

Za potpomaganje Italijana na najugroženijim obalskim odsecima, upotrebiti nemačke tvrđavske bataljone, a, ukoliko ovih ne bude dovoljno, takođe i delove nemačkih divizija koje su predviđene kao rezerva i koje se nalaze na obali ili u njenoj blizini. Isto tako treba zahtevati da važne italijanske obalske baterije i ključni položaji budu pojačani nemačkim *ljudstvom.*

Ukoliko nemačke jedinice kao pomoćne rezerve ne budu dovoljne, upotrebiti pripremljene italijanske jedinice pod nemačkom komandom i prošarane nemačkim jedinicama.

Aerodrome koji se nalaze u blizini obala braniti nemačkim trupama.

Pri izboru i izgradnji odbrambenih postrojenja i pri izvođenju pripremnih položaja voditi računa o očekivanoj neprijateljskoj nadmoćnosti u vazduhu.

[18] To, dakako, ne važi za NOVJ!

Najhitniji zadatak k-ta Jugoistoka *u pozadini* je da se unište bande u Srbiji i Hrvatskoj sa tačkom težišta na saobraćajnim linijama sa Grčkom.

Uskom saradnjom sa italijanskom Grupom armija »Istok« odnosno italijanskom 2. armijom i eventualnim pomeranjem nemačkih snaga mora se postići da se suzbijanje bandi sprovede najvećom energijom i to prvenstveno banditskih hordi koje se nalaze u blizini obala i koje bi prilikom neprijateljskog iskrcavanja mogle da pretpostavljaju (predstavljaju) naročitu opasnost. Osim toga, Grupa armija mora uvek da bude spremna da pri odgovarajućem razvoju situacije priskoči u pomoć sa što je moguće većim nemačkim snagama i odbrani obale u italijanskom području.

IV. Podela snaga koju je 26. 7. 43. predložio k-nt Jugoistoka, uglavnom je usvojena. Pojedinosti će se posebno narediti.

O dovođenju trupa iz rezerve Kopnene vojske sleduje naređenje.

Osim toga u sledečim mesecima je predviđeno prikupljanje jedne operacijske armije duž prostora Beograd—Larisa koja će se formirati od 2 tenkov. ili tenkov.-grenadirske divizije, 2 brdske divizije i 2 lovačke divizije — a koje će biti dovedene sa Istoka.

Dalja naređenja po ovome će se naknadno dostaviti.

V. A. 1.) Područje koje su posele nemačke trupe i bugarska 7. divizija, uključivo ostrva i neutralnu zonu u Trakiji, je *operacijsko područje.* K-nt Jugoistoka na ovom području ima izvršnu vlast i ima pravo da svoju punomoć prenese na *vojnoupravnog komandanta Grčke.*

Njegova ovlašćenja će urediti načelnik Vrhovne komande Vermahta posebnom službenom direktivom, prema načelu da, shodno situaciji, sve nemačke komande i ustanove koje se nalaze ili koje će doći u Grčku, a koje ne pripadaju trupama pod komandom komandanta Jugoistoka, budu potčinjene vojnoupravnom k-tu Grčke i pripojene njegovom štabu. Pravo stručnog upravljanja najviših vlasti Rajha, ovim potčinjavanjem neće biti povređeno, samo će službeni put voditi preko vojnoupravnog k-ta.

2.) Od ovoga su do konačnog uređenja sa Min. spoljnih poslova izuzeti opunomoćenik Rajha kod grčke vlade i poslanik Nojbaher (Hermann Neubacher), čija posebna ovlašćenja zasada ostaju nepromenjena. Između ove dvojice i vojnoupravnog komandanta regulisati najužu saradnju službenom direktivom.

3.) Komandant Jugoistoka će na italijansku vojnu upravu u oblastima koje su posele italijanske trupe vršiti uticaj samo u onoj meri koja je potrebna nemačkom vojnom vodstvu. Ako se sa italijanskim službenim organima ne može da postigne sporazum, podneti odgovarajući predlog Vrhov, komandi Vermahta.

B. 1.) Na operacijskom području Srbije i Hrvatske će komandant Jugoistoka koristiti svoja ovlašćenja za vršenje izvršne vlasti koja ima kao 'vojnoupravni k-dant Jugoistoka', služeći se pri tome u Hrvatskoj komandantom nemačkih trupa u Hrvatskoj.

2.) Izvanredan značaj srpskih prostora za vođenje borbe na Jugoistoku zahteva prikupljanje i sadejstvo svih nemačkih komandi i ustanova. Stoga će sva nevojna nadleštva i ustanove koji se nalaze u Srbiji biti potčinjeni vojnoupravnom komandantu Jugoistoka i uvrščeni u njegov štab.

Ovim neće biti povređeno pravo stručnog naređivanja najviših vlasti Rajha, ali će ipak službeni put ići preko vojnoupravnog komandanta.

Načelnik Vrhovne komande Vermahta izdaće potrebnu službenu direktivu.

3.) Komandant nemačkih trupa u Hrvatskoj i nemački opunomoćeni general u Hrvatskoj zadržavaju svoja dosadašnja ovlašćenja i zadatke.

VI. Naređenja potrebna za preformiranje štabova i komandnih vlasti izdaće načelnik Vrhov, komande Vermahta po mome nalogu.

Sve odredbe koje stoje u suprotnosti sa ovom naredbom ukidaju se.«

Kasche je, 28. VII,[19] telegrafski iz Zagreba izvijestio svoje ministarstvo da je dan ranije u ovdašnjoj kasarni čete fašističke milicije došlo do demonstracija. Razbijena je kraljevä-slika; održani su govori; iskrcavanje na Siciliji omogućila je samo izdaja; fašistička milicija želi stupiti u *Waffen-SS.* Aklamiralo se Duceu, Führern i poglavniku. Kod Talijana u Zagrebu - zaključuje Kasche svoj telegram — nervoza; velika potražnja za izlaznim vizama.

Istoga dana predvečer[20]" Kasche je poslao ministarstvu opširniji brzojav u kojem javlja da je dan ranije u pratnji savjetnika poslanstva K. von Schuberta imao odulju konferenciju s Budakom, M. Starčevićem, M. Lorkovićem i Matijom Kovačićem, glavnim ravnateljem za »promičbu«. Razmatrali su prije svega pitanja vezana za propagandu vlade NDH. Ta konferencija nadovezivala se na dogovore vođene posljednjih dana s poglavnikom i na pitanja vojne suradnje, obostrano riješena u toku proteklih tjedana. U toku jučerašnjeg dogovora obje su strane bile suglasne u tome da je potrebno snažno političko djelovanje hrvatske vlade kako bi se suprotstavili sve raširenijoj neprijateljskoj propagandi i nepovoljnim posljedicama talijanskih zbivanja. Hrvatski su sugovornici u tim pitanjima uglavnom zastupali ista shvaćanja kao i njemačka strana. Njima je pričinjao izvjesnu brigu razvoj unutar vlade do kojeg je došlo zbog poznatog postupka Casertana uperenog protiv Lorkovića kao ministra vanjskih poslova. To stanje dosad još nije sređeno, a zasigurno škodi svakoj jačoj vladinoj aktivnosti i dobroj suradnji unutar pojedinih resora. Kasche primjećuje da neka promjena na tom polju nije moguća prije nego što se raščiste odnosi u Italiji. Uglavnom zastupao je gledište da je potrebno da poglavnik i vlada potpuno jasno odrede političko stajalište hrvatskog naroda. Nasuprot neprijateljskoj propagandi i poznatom posljednjem govoru Jurja Krnjevića u Londonu koji nije nikada izrazio spremnost da prizna postojanje hrvatske države stoji činjenica da Hrvatska pod Pavelićevom vladom ima državu koju priznaje većina evropskih država i s njima povezane izvanevropske velesile.[2] Nasuprot pokušajima pojedinaca - engleskih plaćenika da hrvatski narod učine objektom političkog mešetarenja mora se potaknuti osjećaj časti i samosvijest svakog pojedinog Hrvata. Ukazivanje na prijašnja i sadašnja djela i žrtve u krvi hrvatskih vojnika za slobodu i čast svog naroda mora se povezati s tvrdnjom da bi bila sramota za hrvatsko ime htjeti pozvati hrvatski narod na izdaju i tako ga zloupotrijebiti. Što bi se, uostalom, moglo očekivati od neprijateljskih sila pokazuju već danas bande koje se u zemlji međusobno bore za Rusiju, odnosno Englesku i SAD. Već ako pristaše nisu složni, što bi trebalo tek očekivati od uspjeha njihovih velikih poslodavaca u pozadini? Uostalom, dovoljno je osmotriti samo djela tih bandi da bi se moglo prosuditi donose li narodu mir i izgradnju ili razaranje i propast. Tvrdnja neprijateljskih sila da su njemački okupatori zavili zemlju u crno može se pobiti na taj način ako se ustvrdi da su njemačke jedinice 1941. god. gotovo u

[19] AJ, T-120, rolna 212, Nr. 3143 od 28. VII.

[20] Isti izvor, Nr. 3146 od 28. VII.

[21] O dolasku prvih stranih diplomatskih predstavnika u Zagreb opš.: B.Krizman, nav. djelo, str. 17 i d.

cijelosti bile povučene, a da su upad po Moskvi i Londonu potaknutih bandi iz Crne Gore, Srbije i Slovenije, prebacivanje zračnim putem neprijateljskih agitatora i djelovanje malih grupa komunista doveli do jednog stanja koje se moglo ukloniti samo akcijom savezničkih njemačkih jedinica. Dakle, ne njemački saveznik, nego bande koje je plačao neprijatelj unijele su u zemlju rat i nesreću. Stoga može za svakog pojedinog Hrvata postojati samo jedno: da se slože, da rade i da se bore za čišćenje zemlje od tih bandi i za uspostavu slobode i časti hrvatskog naroda. Kasche je izrazio mišljenje da bi na temelju takvog gledišta bilo dobro iznijeti takve misli pred narod velikom manifestacijom uz sudjelovanje poglavnika, a zatim preko različitih ministara i drugih vodećih ličnosti, pa onda dalje aktivirati cjelokupno propagandističko djelovanje u tom pravcu. Prikladan povod za takvo istupanje bila bi mobilizacija godišta od 1908. do 1919. predvidena za početak kolovoza. Prisutna hrvatska gospoda - javlja dalje Kasche — složila su se uglavnom s takvim gledištima. Hrvatski ravnatelj za »promičbu« Kovačić zauzet će, osim toga, u štampi stav protiv Krnjevićeva govora. Kod hrvatskih opunomoćenika koji su dodijeljeni njemačkim divizijama postavit će se činovnici ili oficiri od strane propagande NDH da bi u područjima operacija osigurali po mogućnosti djelotvornu propagandu u suradnji s organima *Wehrmacbta.*

Napokon, razgovaralo se i o daljnjoj aktivizaciji na polju društvenih, umjetničkih, znanstvenih i socijalnih priredaba. Pri tom je na hrvatskoj strani pogled na Italiju imao posebnu ulogu jer se pribojavaju i nadalje sloma i kao njegove posljedice izručenja oružja talijanskih jedinica u Dalmaciji u ruke četnika i partizana. Vjerojatno se također pribojavaju da bi ostajanje Italije na dosadašnjem putu bez zaokreta moglo dovesti do toga da nova talijanska vlada iznudi od njemačke strane odlučne koncesije u hrvatskom pitanju.

Okončali su razmišljanja s konstatacijom da valja sačekati daljnji razvoj, no da u svakom slučaju moraju snage naroda prikupiti u najvećoj mjeri. U pogledu tretiranja pitanja Talijana u javnosti ostaje na hrvatskoj strani na snazi i nadalje uputa pridržavanja općenito njemačke linije; izbjegavati da narod bude potaknut i naveden na ispade protiv Talijana i tako nadalje izbjeći da na razvoj zbivanja u Italiji nepovoljno utječu ovdašnje pojave. Ipak, ostaje neizgovoreno izvjesno shvaćanje u vladi NDH koje drži da bi mali protutalijanski znakovi kao i najodlučniji nastup hrvatskog naroda u svom zalaganju za zajedničko vođenje rata mogli povoljno utjecati na talijanski razvitak.

Pavelić je na mjesto Budaka kao poslanika NDH u Berlinu - politički najvažnije mjesto u hijerarhiji diplomatskih predstavnika ustaške države — doveo za politiku neukog i zbunjenog profesora Stjepana Ratkovića[22] koji je jednom priznao svom novinskom izaslaniku u poslanstvu (L. Fertilio) da je oduševljeno pozdravio proglašenje NDH, jer je uvijek vjerovao da samo jaka hrvatska država može ostvariti dobro susjedstvo hrvatskog i srpskog naroda i da će NDH blagoslovljeno djelovati na preporod svih balkanskih naroda. U tom smislu bio je »jugoslavenski orijentirani ustaša«![23]

Poglavnik je to uradio smišljeno da bi »uškopio« diplomatsko predstav-

O Ratkoviću kao berlinskom poslaniku opš.: Luka Fertilio, Poslanici N.D.H. u Trećem Reichu: Stjepan Ratković, *Hrvatska revija* (München), god. XXV (1975), sv. 3 (99) (rujan), str. 396—401. Tu njegov portretist navodi da je nekoliko tjedana nakon Ratkovićeva dolaska u Berlin bio izvršen atentat na Hitlera. Međutim, Ratković je stigao u Berlin 22. V 1943. dok je atentat na Hitlera bio izvršen dobru godinu kasnije! Za njega Fertilio navodi i to da je Ratković u NDH bio »prvi ministar prosvjete« (a ne Mile Budak)!

[23] Isti izvor, str. 397.

ništvo u Berlinu, pa da se sve odigrava i rješava u Zagrebu preko njemu sve sklonijeg S. Kaschea kao predstavnika njemačkog ministarstva vanjskih poslova. Na drugoj strani dotadašnjem berlinskom poslaniku (Budaku) povjerio je istaknuti položaj ministra vanjskih poslova, čvrsto uvjeren da će se ubrzo poskliznuti i završiti u političkom autu kao ustaški doglavnik. Tako će se riješiti čovjeka koji bi ga jedini po svojoj ustaškoj prošlosti mogao ugroziti, a svojoj supruzi Mari - vrlo utjecajnoj iza kulisa - prirediti posebno zadovoljstvo uklanjanjem čovjeka njoj nesimpatičnog i mrskog još iz razdoblja zajedničkog života u emigraciji.

Ratković je stigao u Berlin 22. V, no v. Ribbentrop je pustio da profesor dugo čeka da bude primljen. Početkom srpnja je donio odluku - stoji u jednoj zabilješci protokola njemačkog ministarstva vanjskih poslova od 29. VII[24] — da sa službenim primanjem čekaju dok ne bude (Ribbentrop) ponovno u blizini Führera. Protokol stoga moli da saznaju je li ministar voljan da sad primi Ratkovića i da zatim uslijedi predaja akreditivnih pisama Führern. Već svojedobno su predali ministru zabilješku za razgovor s poslanikom, kopije Ratkovićeva kredencijala kao i one njegovih prethodnika (Benzona i Budaka, a zabilješka za razgovor osvježena je novim podacima i nalazi se u prilogu.

U zabilješci za prof. Ratkovića stoji da je rođen u Glini 10. listopada 1878. i da je dovršio studije na filozofskom fakultetu u Zagrebu i Beču; bio je profesor na raznim srednjim školama, profesor i rektor Pedagoške akademije u Zagrebu a u razdoblju 1941/42. ministar nastave NDH. Oženjen je i ima odraslu kćer; supruga mu je njemačkog porijekla. Ratković i članovi obitelji govore tečno njemački.

Vanjskopolitičke odnose hrvatske države pri njenom stvaranju — navodi se dalje u tom dokumentu — označuje povlačenje njenih granica raznim državnim ugovorima u svibnju, lipnju i srpnju 1941. god. s Reichom, Srbijom i Italijom. Od samog početka zapleteni odnosi s Italijom doživjeli su zaoštrenje zbog zaposjedanja jednog dijela dalmatinske obale na koji je Italija reflektirala kao i činjenice da su Hrvati smatrali kako imaju razloga vjerovati da talijanske komande podržavaju veze sa srpskim ustanicima. Nagomilani materijal za sukob doveo je nedavno do oštrog napada talijanskog poslanika Casertana protiv hrvatskog ministra vanjskih poslova Lorkovića, što je dovelo do Lorkovićeve ostavke i do imenovanja M. Budaka za ministra vanjskih poslova.

Odnos prema Mađarskoj je korektan, a odnosi NDH s Bugarskom, Rumunjskom i Slovačkom su dobri. S Njemačkom povezuje Hrvatsku usko prijateljstvo koje je došlo do izražaja prilikom nedavnog posjeta poglavnika Führern.

Unutrašnjopolitički položaj mlade hrvatske države - nastavlja se u zabilješci - doživio je prvo opterećenje u krvavim obračunima Hrvata, Srba i Muslimana do kojih je došlo na hrvatskom području. Na njih su se nadovezale borbe bandi u kojima su najveću ulogu imali srpski četnici, najvećim dijelom pod vodstvom generala Draže Mihailovića, kojega je za ministra vojske imenovala jugoslavenska emigrantska vlada u Londonu,[23] i komunističke bande partizana najvećim dijelom pod vodstvom Tita (Josipa Broza). Da bi se

[24] AJ, T-120, rolna 212.

[25] Opš.: Bogdan Krizman, *Jugoslavenske vlade u izbjeglištvu 1941—1943. Dokumenti,* Zagreb 1981; Branko Petranović, *Jugoslovenske vlade u izbeglištvu* 1943—1945. *Dokumenti,* Zagreb 1981.

suzbila ta djelatnost bandi, koja je ozbiljno štetila hrvatskoj privredi, bila je provedena poznata akcija njemačkih, talijanskih i hrvatskih jedinica,-no ona nije uspjela — usprkos zabilježenim uspjesima — spriječiti daljnju djelatnost bandi/[6]

Rezultati hrvatske države posebno su zapaženi na polju sudjelovanja u borbi protiv boljševizma, zatim u uvažavanju želja na području pitanja vezanih za njemstvo a uvjetovanih prisutnošću njemačkih jedinica u Hrvatskoj i, na kraju, u gotovo potpuno riješenom problemu Židova.

Usprkos početnim uspjesima hrvatske vlade pri izgradnji državne organizacije nije joj pošlo za rukom da ostvari stvarnu konsolidaciju odnosa, koje i nadalje karakterizira svojstvo krize.

Privredni položaj: Ispadanje važnih poljoprivrednih područja koja su zauzeli ustanici, kao i znatna oštećenja prometnica i proizvodnje izazvali su nestašicu živežnih namirnica i potrošačkih dobara, a time izvanredno visok porast cijena na svim sektorima. Zagreb se sada snabdijeva najvećim dijelom samo preko šverca. Njemačka je strana uvelike priskočila u pomoć: u tekućoj godini otpremila je 45.000 tona krumpira, 30.000 tona krušnih žitarica i 12.500 tona šećera da bi se dosegla nova žetva, a stavljeno je na raspolaganje sjeme za unapređivanje poljoprivrede. Sad je najvažnija zadaća hrvatske vlade da organizira novu žetvu koja obećava rekordne rezultate. Vodstvo službe snabdijevanja u rukama je *Volksdeutschera* državnog tajnika Krafta koji, doduše, ipak susreće u još mladom birokratskom aparatu mnogo teškoća.

Njemačka je strana posebno zainteresirana za dovoz boksita, tanina, drva i voća.

Teško financijsko opterećenje nastaje i proizlazi trenutačno iz izdataka za dijelove W*ebrmacbta* koji se bore u Hrvatskoj. Mjesečne potrebe iznose sada jednu milijardu — 50 milijuna Reichsmaraka (ukupni opticaj 24 milijarde; godišnji budžet 16 milijardi kuna). Na njemačkoj će se strani — koliko je moguće — pomoći tako da se najveći dio živežnih namirnica za njemačke jedinice i druge potrebe dovozi iz Njemačke, a da se kod potrebnih izdataka u zemlji po mogućnosti što više štedi.

Kulturne veze Njemačkog Reicha i Hrvatske imaju staru tradiciju. Njeguju se brojnim predavačkim putovanjima njemačkih učenjaka. Njemački znanstveni institut u Zagrebu već je započeo rad i ubrzo će biti službeno otvoren. Institut se bavi prije svega pravnom znanošću, privrednim i poljoprivrednim pitanjima.

Njemački jezik zajedno s talijanskim glavni je strani jezik u hrvatskim školama.

Vrlo je živa razmjena i na polju glazbe, kazališta i umjetnosti.

Za razgovor ministra s Ratkovićem protokol preporučuje:

— podsjetiti ga — za vrijeme Austro-Ugarske Monarhije bio je službenik zemaljske vlade u Dalmaciji — na njegovu djelatnost ustaškog ministra nastave i bogoštovja i njegovo kasnije djelovanje u Državnom vijeću;

— upozoriti poslanika na daljnju spremnost njemačke strane da pruža pomoć Hrvatima — koliko je moguće — u njihovom teškom privrednom položaju, osobito na polju snabdijevanja. No, za osiguranje snabdijevanja, vrlo je važno da se nova žetva pravilno ubere;

— spomenuti mu izvanredno živu umjetničku razmjenu između NDH i Reicha. Hrvatski književnici često borave u Reichu. Jedna grupa književnika

[26] To je bila tzv. Četvrta ofenziva.

koja je prošle godine putovala po Njemačkoj objavila je značajno djelo pod naslovom »Vidjeli smo Njemačku«. Hrvatsko pjesništvo sada je u Reichu sve poznatije. Drama M. Budaka, današnjeg ministra vanjskih poslova, pod naslovom »Ognjište« prikazuje se s izvanrednim uspjehom na njemačkim kazališnim daskama. Trenutačno se izvodi u Beču u njemačkom »Volkstheatru«.

Ustaško ministarstvo vanjskih poslova u Zagrebu primilo je 29. VII šifrirani brzojav konzulata (trgovinskog izaslanstva) NDH u Ziirichu koji - uzet u cijelosti — nije sasvim jasan, a glasio je doslovce ovako:

»Ovdje se uporno tvrdi, da Italija već vodi pregovore za primirje. Štoviše, danas je bilo govora o izvršenoj kapitulaciji. Svakako danas nisam mogao razgovarati s Milanom radi obustave brzoglasne veze. Duce je navodno u Španjolskoj. Prema informacijama do abdikacije kralja nije došlo radi nepopularnosti i nedovoljne sposobnosti Umberta. Za daljni razvoj spominje se mogućnost da kralj abdicira u korist nasljednika prijestolja, u ime kojega bi vladalo namjesništvo. Ovdje se jako zanimaju za odjek u NDH i daljni pravac naše politike. Nisam podložan uplivima, ali gledajući odavde opće razvijanje držim, da je već sada t. j. prije konačnog sloma Italije potrebno misliti na skretanje našeg političkog puta od onog, da bi u odlučnom momentu mogli sprovesti. Mislim na mogućnost zakonske aneksije hrvatskih krajeva: S tim bi imali pravo neuređeno, ali moralno i vojnički domišljati granicu talijanske od sadašnje (nečitka šifra) je svakako otvoren (nečitka šifra). Naš ugled bi s tim u inozemstvu postao veći, a kod kuće bi vjerojatno digli moral. Naše izloženom obalnom obrana naših i sjeverno savezničkih snaga: Molim za najžurnije upute o hrvatskom stanovištu prema sadašnjem položaju.«[27]

Nadovezujući na Helmov telegram od 27. VII Kasche je dva dana kasnije[28] brzojavno dostavio ministarstvu nastavak informacija policijskog atašeja.

U hrvatskim krugovima zapaža se izvjesno razočaranje - javlja Helm - povodom objavljivanja komentara njemačke štampe u Zagrebu, prije svega isticanje zasluga maršala Badoglia kao borca i vojnika, što Berlin ne zauzima jasan i jednoznačan stav. U ustaškom vodstvu iskristaliziralo se raspoloženje u ideju da talijanske jedinice, po njihovu mišljenju, ne smiju s oružjem napustiti hrvatski teritorij. Njihovo razoružanje mora se provesti ovako ili onako. Dalmacija i talijanske okupacione zone moraju se osigurati pomoću jedinica hrvatskog domobranstva i ustaške *Vojnice*, a gradove Split, Šibenik i Kotor da zauzmu njemačke snage. Izdat će se i objaviti zahtjevi na Trst za Njemačku i Rijeku za Hrvatsku kao parole za demonstracije. Oslobođenjem Dalmacije nastupit će puna rehabilitacija poglavnika — misle ustaški krugovi - jer bi se tako pružio dokaz kako je poglavnik bio prisiljen zaključiti s Italijom ugovore koji su u osnovi bili protiv interesa Hrvatske. Kao unutrašnjopolitički uspjeh oslobođenja okupiranih područja predstavljat će zadobivanje široke narodne baze okupljene oko ustaškog pokreta, a za državno vodstvo i na planu vanjske politike ističe se porast povjerenja u Njemačku. Prema mišljenju vodećih ustaških krugova postojala bi mogućnost za Njemačku da ponovno pridobije za sebe hrvatski narod ako bi jednu samostalnu hrvatsku stranu i samo neslužbeno podržavala, i to tako da bi njemačke snage zauzele ona područja koja bi primjerice hrvatske jedinice u prolazu napustile.

Službeno njemačko stajalište prema Italiji ne bi tako — prema ustaškom shvaćanju — bilo dodirnuto i sve mjere koje bi hrvatske snage u usporedbi s

[27] A-VII, NDH, kut. 257, Br. reg. 21/5 - 1
[28] AJ, T-120, rolna 212, Nr. 3168 od 29. VII.

držanjem Italije prema četnicima u Hrvatskoj poduzimale ne bi se mogle označiti kao nelojalne. Istodobno bi se moglo riješiti pitanje partizana na okupiranim područjima jer bi preostali kao protudržavni elementi samo organizirani komunisti i četnici.

Prema mišljenju pouzdanika iz ustaškog vodstva trenutačno upravo pitanje četnika zaslužuje posebnu pažnju, jer njihova je jedina zadaća da podrže iskrcavanje neprijatelja i svaku neprijateljsku akciju u hrvatskom prostoru.

Kao pretpostavku za namjeravane vojne akcije označavaju udaljavanje državnog tajnika u ministarstvu oružanih snaga generala Vilka Begića.

Prema izvještaju jednog pouzdanika iz ministarstva oružanih snaga u Zagrebu, pozitivne snage u hrvatskom domobranstvu dijele mišljenje po kojem bi Hrvatsku imala Njemačka uputiti aktivno protiv Italije, s tim da se Berlin pri tom ne opredjeljuje javno.

U diplomatskim krugovima posebno živo sudjeluju u diskusijama Mađarska i Bugarska povodom vijesti koje neprekidno stižu. U diplomatskim i novinarskim krugovima živahno se raspravlja o proglasu *»Azione Popolare«* u torinskom listu *Štampa* (novine talijanskog generalštaba), što su ga potpisali predstavnici pet stranaka. Proglas je sadržajem uperen protiv dvadesetogodišnjeg fašističkog tlačenja i protiv rata što su ga izazvali fašisti. Taj proglas pojavio se dan nakon formiranja nove vlade.

U svim hrvatskim krugovima zastupa se mišljenje da je trenutačno Albanija najugroženija točka gdje Talijani mogu Englezima omogućiti iskrcavanje. Također se govori da događaji u Rimu nalikuju na one u Beogradu 27. III 1941. (puč gen. Simovića). Ustaška vlada zasjeda od ponedjeljka, a i ustaški funkcionari stalno održavaju sjednice.

Kakvo raspoloženje vlada u vodećim klerikalnim krugovima Zagreba razaznaje se iz izjave papinog legata Don Ramira Marconea koji je rekao jednom vodećem hrvatskom političaru 27. VII da će Italija kapitulirati za pet dana, a Njemačka najkasnije za dva mjeseca.

Promjena vlade u Rimu odrazila se unutar fašističke milicije u Zagrebu krajnje revolucionarno. Prema informacijama pouzdanika, zbivanja u Rimu djelovala su krajnje demoralizirajuće na većinu pripadnika fašističke milicije. Vojnici i podoficiri bili su sasvim utučeni i očajni. Prvu reakciju izrazile su riječi: »Mi smo izdani. Zašto Duce prije toga nije izdao neko naređenje ili bilo kakvo objašnjenje? Potpuno je nemoguće da su se stvari u Rimu odigrale kako valja. Zna se kakav je Duce i njemu se vjeruje. Njega su zasigurno namamili u neku zamku, jer tako Duce ne daje ostavke.« Pošto je bila objavljena proklamacija maršala Badoglia i kralja, zavladalo je posvuda u fašističkoj miliciji uvjerenje da se ovdje radi o sramotnoj izdaji kralja i reakcionarne vojne klike.

Pripadnici milicije koji su nedavno bili na dopustu u Italiji izjavljuju da su zapazili kako netko narod odozgo podjaruje, i to kako protiv fašističke milicije tako i protiv njemačkog *Wehrmachta.* Talijansko radništvo u znatnoj je mjeri zaraženo komunizmom i radnici su okrenuli leđa svojim negdašnjim prijateljima koji su pripadnici fašističke milicije. Ono što se zbivalo u Rimu prelazi sva očekivanja. Izdajice su prevarili fašiste i to su bili oni isti koji su na Siciliji pucali talijanskom artiljerijom na dva (pod komandom generala Fredericija) bataljuna crnih košulja što su se suprotstavili savezničkom iskrcavanju i bili potpuno uništeni. Bili su to isti izdajice koji su danima zadržavali transporte namirnica i municije, samo da Italija tako izgubi rat. Takvi akti sabotaže odigravali su se svakodnevno u čitavoj talijanskoj vojsci, najčešće po uputama izdajničkih oficira. Samo kod crnih košulja nije se to događalo.

Međutim, ako kralj i njegovo »visoko društvo« (alta societä) misle da bi fašistička milicija bila spremna da izda Italiju i Ducea, grdno se varaju. Fašisti su na sve spremni, samo ne na nečasnu kapitulaciju. Postepeno se u redovima fašističke milicije proširila vijest da je Duce uhapšen, što je izazvalo opće zgražanje. Maršal Badoglio žigosan je kao slobodni zidar, reakcionar i dindušman Ducea, a ni kralj pri tom ne prolazi bolje. Duce je bio previše lojalan, inače bi se mogao pravodobno osloboditi tog opasnog rivala.

Jedan vojnik fašističke milicije izjavio je da je dobrovoljno stupio u redove Ducea i da mu je ostao vjeran u Etiopiji i Španjolskoj, a i u ovom ratu. On i tisuće drugih podnijelo je najveće žrtve i stoga ne može vjerovati da tolike žrtve, odricanja i toliko vjere, da je sve to bilo uzalud. Duce će se vratiti, no tada će on načiniti »čist stol« *(tabula rasa)* i cjelokupna fašistička milicija stajat će uz njega. Iz izjava različitih pripadnika fašističke milicije može se najbolje saznati raspoloženje u tim krugovima. Tako je neki vojnik izjavio: »Nedavno sam morao službeno u Karlovac. U vlaku su se nalazili pripadnici talijanske vojske. Gotovo su me popljuvali kao fašista. Ti su ljudi bili potaknuti. Psovali su u svim tonovima Njemačku, no što su pričali, sve to bile su prazne riječi i optužbe. Treba li se još čuditi da na Siciliji pri iskrcavanju Anglo-Amerikanaca nije pao ni jedan hitac? Vojsku su sistematski podjarivali protiv milicije. Oni koji su to otpočeli sjede sada u Rimu kod kralja i čekaju kapitulaciju.«

Drugi vojnik izjavio je: »Uz Ducea je omladina i najmanje 70 posto naroda. Potrebna je sad samo jedna iskra i tad započinje u cijeloj Italiji revolucija protiv kralja i izdajica. Fašizam nije mrtav. Badoglio treba ljude samo zatvoriti u kuće i zabraniti im da otvaraju prozore. Jednog dana nastat će veliki koncert. Ako to ne učine fašisti, učinit će 'crveni' kao u Španjolskoj.«

Opet jedan drugi: »Nas je stid. Ne želimo da se vratimo u Italiju. Pribojavamo se da bi nas razoružali. Mi svi, ja i moji drugovi, radije idemo u *Waffen-SS.* Valjda će uskoro uslijediti odlučan korak Njemačke. Svi čekamo na nj.«

Dalje: »Samo još Njemačka može spasiti nas fašističke vojnike. Nemamo ništa s Badogliom. Sad se moramo nazivati 'Dobrovoljačka milicija', da se ne smijemo! Stavili smo se na raspolaganje Duceu, ali nikada izdajicama. Ako bi nas pozvali u Italiju, pobjeći ćemo i prijeći na njemačku stranu.«

Pa zatim: »Može se stvar s kraljem okretati na koju god stranu, uvijek ispada jednako trula. Kralj i Umberto su stari prikriveni neprijatelji Ducea. Zasigurno su ga pozvali u Kvirinal i ondje ga na prepad uhitili. U *Palazzo Venezia* to, naime, ne bi bilo moguće. Tamo sam mjesecima držao stražu. Iz te palače (službenog sjedišta Ducea u Rimu) ne može nitko izaći tko je jednom ušao i nešto loše snuje. Želimo se boriti skupa s Nijemcima. Pribojavam se da je naš prestiž i tamo kod njih po ničem. Što možemo mi fašisti za to?«

Iz svih tih izjava jasno proizlazi da su redovne talijanske jedinice sabotirale rat prema naređenjima s višeg mjesta i da su se u oficirskom koru nalazili izdajice, špijuni i otpadnici koji su potkopavali moral trupa i oni tako nose glavnu krivnju za sadašnji katastrofalni razvoj zajedno s rojalistima. U garnizonu fašističke milicije u Zagrebu - javlja dalje Helm Berlinu - zbio se u noći od 26. na 27. VII ovaj događaj:

Ispred garnizona zauzele su mjesta hrvatske straže (policisti). Crnokošuljaši nisu te večeri imali izlaz. U spavaćim prostorijama došlo je do gužve uz poklike »Živio Duce!« i »Dolje izdajice!«. Fašisti su išli iz prostorije u prostoriju i razbijali drškom revolvera i šakama kraljeve slike koje su, pokraj

one Ducea, visjele po zidovima. Slike su kidali iz okvira i trgali na komadiće, a potom gazili nogama. Podoficiri su ili aktivno sudjelovali ili pasivno promatrali. Jedan pripadnik fašističke milicije koji je opisivao ta zbivanja rekao je doslovce ovo: »Da smo znali da se među ovdašnjim talijanskim diplomatima nalaze izdajice i pristaše ove zavjere, otišli bismo do njih i poubijali ih. Tako bismo bar imali zadovoljštinu.«

U noći od 27. na 28. VII demonstrirali su u Zagrebu pripadnici *Fašističke stranke* i fašističke milicije u prilog Mussolinija s poklicima: »Dolje izdajice!«. Jedan talijanski novinar, član *Fašističke stranke,* koji se upravo vratio iz Rima, rekao je o raspoloženju u Italiji ovo: »Vratio sam se ispunjen čvrstim pouzdanjem, iako i otrežnjen i sabran u pogledu vojnih opasnosti. Vrijeme riječi za nas je Talijane prošlo. Tri godine govorilo se i pisalo previše, često mimo činjenica. Italija je sad izgubila sedam pokrajina; u prošlom ratu izgubila je samo dvije, kad je talijansko ratno vodstvo 1917. god. prevladalo najniži stupanj u naoružavanju. Vjerojatno će to uspjeti i ovog puta. Raspolažemo s dovoljno trupa, no s premalo ratnog materijala, prije svega nedostaju nam avioni. Ne polažem mnogo na momente raspoloženja koje je izazvalo bombardiranje Rima. Malo nam koriste u sadašnjem položaju. Nije tako loše ako strada nekoliko crkava i spomenika. Takvih građevina ima u Italiji dovoljno. Možemo ih nanovo sagraditi. Gore bi bilo razaranje naše industrije i preopterećenih saobraćajnica. Sve dotle dok se razaraju crkve, položaj nije bez nade. Budimo, međutim, načisto da stojimo vrlo loše. Njemačka bi morala priskočiti s fiferacijama materijala u povećanoj mjeri. No, priznajemo i to da velike bitke materijala na Istoku mogu također biti od odlučujuće važnosti.«

Jedan fašistički vojnik stražarske čete stacioniran u Zagrebu izjavio je ovo: »U redovima fašističke milicije nitko ne pomišlja da napusti borbu. Na žalost, tako nije u redovima kraljevske vojske. U ovom ratu bilo je mnogo izdajica u oficirskom koru. Mnogi vide izlaz u primirju, no gorko će se razočarati. Kad sam nedavno bio u Italiji na dopustu, morao sam sa zaprepaštenjem utvrditi da su široki krugovi u pozadini komunistički orijentirani, tj. domovinski front nije, na žalost, tako monolitan kako bi to danas bilo potrebno. No, ako bi s Italijom stvari, ipak, pošle nizbrdo, što svi želimo izbjeći, mi smo, odnosno naši drugovi, izjavili da ćemo složno prijeći u redove njemačkih oružanih snaga. Borbu moramo pošto-poto nastaviti, zajedno s Italijom ili bez nje.«

Na kraju telegrama Helm moli da se gornje smjesta dostavi Glavnoj upravi za sigurnost Reicha u Berlinu.

Sutradan (30. VII) ustaško ministarstvo vanjskih poslova, Ured ministra, primilo je ovu šifriranu brzojavku poslanstva NDH u Sofiji:

»Odugovlačiti agoniju vrlo je opasno, jer se pokušava pokolebati bugarsku politiku. Što se NDH-e tiče također i japansko je mišljenje da bi trebalo tražiti da se talijanska vojska u Dalmaciji brzo zamijeni njemačkom vojskom.«[29]

[29] A-VII, NDH, kut. 257, Br. reg. 22/5 - 1.

U posebnom izvještaju poglavniku br. 15 od 31. VII 1943. poslanik NDH u Sofiji dr Vladimir Židovec navodi »opasnosti i povoljne izglede koji se kriju iza dogodaja u Italiji«:

»Kako sam već izviestio, ovdje nitko ne vjeruje da bi se Italija mogla ili htjela dalje boriti. To se jednako zaključuje iz svih vanjskih znakova (iz proklamacije talijanskog kralja jasno se vidi što)e na stvari), kao i na temelju poznavanja talijanskih prilika i psiholoških razloga (jasno je kad bi se radilo o daljnjoj borbi, da onda kralj ne bi s Musolinijevih leda uzimao svu odgovornost i riziko na sebe). Jučer sam bio s prof. Oršanićem kod Filova, pa je i on izrazio uvjerenje, da Italija izlazi iz

Očito se radi samo o uvjetima koje Talijani žele postići.

Kasche je istog dana, 30. VII,[30] obavijestio telegramom ministarstvo u Berlinu da je proteklog dana imao razgovore redom s Edom Bulatom, Vladimirom Košakom i M. Lorkovićem koji su ga posjetili. Bulat, u početku voda ustaša u Splitu, kasnije poslanik NDH u Rumunjskoj, a sad ravnatelj ustaškog Nakladnog zavoda, izjašnjavao se o Italiji i dalmatinskom pitanju na način koji je ovdje u Zagrebu uobičajen i o kojem je poslanstvo već izvijestilo. Bulat se pribojava da bi talijanske jedinice u Dalmaciji mogle paktirati s neprijateljskim snagama i pustiti ih da se iskrcaju. Ako do toga i ne dode, moralo bi se, ipak, računati s pojavom osipanja i opasnošću predaje oružja u ruke bandi. To zahtijeva da njemačke i hrvatske jedinice budu spremne kako bi to spriječile. Dalje je Bulat spomenuo bojazan da bi pojedini »divlji ustaše« koji su sad odstranjeni mogli izazvati teškoće koje se već spremaju. Bulat, koji je proteklih mjeseci bio izvanredno potišten zbog situacije u njegovoj domovini, bio je sad pun želje za akcijom i prožet uvjerenjem da će doći do zadobivanja Dalmacije i pravodobnog uređenja obalne obrane od neprijateljskog iskrcavanja. No, istakao je da su Talijani toliko pokvarili raspoloženje stanovništva da će najveći odziv izazvati onaj tko se prvi pojavi na obali, Hrvati i Nijemci, ili neprijateljske sile i bande. Kasche je uvjeren da Bulat i njegovi prijatelji »pod pokrivačem« pripremaju sve potrebno. Poslanik mu je ukazao samo na to da se ništa ne smije dogoditi što bi povuklo za sobom razaranje danas dane spremnosti Italije da nastavi rat. Priznao mu je da im vrijeme nameće, ipak, dužnost da budu spremni na sve mogućnosti. Uostalom, Bulat je pričao kako su ga tik pred odlazak pozvali Casertano i Giustiniani da

U tome razvoju imade vrlo povoljnih izgleda za Njemačku, te posebno za Hrvatsku (kao i za Bugarsku), ali kriju se i znatne opasnosti na koje želim ukratko upozoriti.

Umeda (japanski diplomat u Sofiji - opaska B. K.) dao je 27. VII. o. g. podatke koje [je] upravo prikupio od agenata japanske tajne službe u Berlinu. Prema tim podatcima prevrat u Italiji bio je već davno pripremljen od kralja i od Badoglia, a zasjedanje velikog fašističkog savjeta, koje je produžilo cielu noć od subote na nedjelju, te nedjelju prije podne, Badoglio je izkoristio za posljednje pripreme. Za razliku od službenih izvještaja Musolini nije pao u fašističkom savjetu, nego je kasnije, kad se je vratio kući, bio zadržan i prisiljen na ostavku od jedne skupine časnika. Već 26. VII. održao je Hitler sa svojim najužim suradnicima nacional-socijalističkog pokreta sastanak, na kome je zaključeno da se ipak mora priznati nova vlada, te da bi trebalo dati vojničku pomoć Italiji, radi čega je odmah njemački vojni predstavnik stupio u vezu s novom vladom. Japansko službeno stanovište je u tome, da treba priznati novu vladu i da treba nastojati da trojni pakt ostaje na snazi i u tu svrhu učiniti pritisak na Njemačku da vojnički pomogne Italiju, te naročito da se pokuša zadržati u Siciliji. Međutim unatoč tih službenih stanovišta, kaže Umeda, u Berlinu nitko ne vjeruje u dobru volju te u sposobnost Italije da dalje vodi rat. Hrvatska sa svoje strane, savjetuje Umeda, trebala bi učiniti sve što je potrebno da talijanska vojska čim prije napusti cielu dalmatinsku obalu, te da dode njemačka vojska (do istog zaključka dolazi Yamaji, dok Beckerle, a isto tako i bugarski političari vjeruju u takav razvoj). Iz okolnosti što Japan uzimlje ovakovo službeno stanovište vidi se, koliko se on boji za Evropu i koliko je Japanu stalo da se nađe neko povoljno riešenje.

Umeda (29. VII.) izriče da Italija traži najbolje ponude sa strane Niemaca i Japanaca, a onda trguje s anglo-saksoncima.

Iz svega može se zaključiti da danas Italija doista nastoji postići što bolje uvjete za separatni mir. U tom nastojanju Italija bi bila sretna kad bi na svoju stranu mogla dobiti Bugarsku, Rumunjsku i Madžarsku, jer bi onda ona time, uvjerena je, mogla odlučiti u ratu, te bi pred anglo-saksoncima mnogo porasao njen ugled i njena važnost. Ovdje se čuju uznemirujuće viesti iz Madžarske, pa mi Plesoianu (29. VII.) kaže da je položaj tamo tako nepovoljan, da može doći čak do njemačke okupacije te zemlje. Ovdje u Bugarskoj želja za mirom te uobće ovakova protunjemačka politika također imade svojih moćnih pristaša, pa baš ovih dana podzemno sve vrije, ali može se s pravom očekivati, da ovakova politika u Bugarskoj neće triumfirati. Obratno, čitava Bugarska sve više živi u nadi i u uvjerenju, da će novi dogodaji konačno dovesti do toga, da će između Njemačke, Rusije i Japana doći do suradnje.« (A-VII, NDH, kut. 275, Br. reg. 19/3 F2)

[30] AJ, T-120, rolna 212. Nr. 3183 od 30. VII.

bi s njim razmotrili pitanje Dalmacije. Pri tom su priznali da je stanovništvo hrvatsko, a ne talijansko, no u ratu se ne mogu mijenjati granice. Dalje su izjavljivali da je dalmatinsko stanovništvo etnički nešto drugo nego hrvatsko i da Dalmatinci u Hrvatskoj imaju zapravo više prava da sudjeluju u vladi nego drugi. Giustiniani je navodno rekao i to da Hrvatska, ipak, nije uopće nezavisna, jer Njemačka zapovijeda i da posebno državni tajnik — *Volksdeutscher* dr Kraft određuje.

Košak koji je zatim posjetio Kaschea stigao je kao tamošnji poslanik NDH iz Budimpešte prekjučer. Pričao mu je da su on, Lorković i njihovi prijatelji uručili poglavniku kraću promemoriju o položaju i njemu u vezi s rekonstrukcijom vlade u jesen prošle godine - koju je Casertano u toku proljeća uspio dijelom osujetiti — predložili da sada učini daljnji korak, da odstrani negativni akt tog proljeća i ostvari jedno proširenje vlade. Poglavnik je bez daljnjega prihvatio to gledište. Spominjali su također pristup osobama oko Mačeka kojima bi se sad ponudila suradnja, a oni su se i trudili da im se to ponudi.[31] Ako bi je mačekovci otklonili, izgubili bi političko pravo da se pred narodom prikazuju kao da su isključeni iz suradnje. Ako bi, pak, prihvatili, bili bi spremni da im se — ne staru stranku, nego ličnosti iz kruga Mačekovih pristaša - povjere odgovorna mjesta. Ustaše treba nešto povući s javne pozornice, ali ih probrati i zaposliti u polju političkog prosvjećivanja naroda. Pojedinačno, poglavnik namjerava Lorkovića imenovati ministrom oružanih snaga i, možda, Artukovića unaprijediti za ministra predsjednika; ministar privrede treba, izgleda, biti uklonjen, a Košak možda imenovan za ministra unutrašnjih poslova. Vrančić će vjerojatno postati ministar saobraćaja. Ime još nije definitivno utvrđeno, ali će odluka pasti za nekoliko dana. Neizvjesno je da li će Budak ostati ministar vanjskih poslova ili neće; ne bi ga htjeli žalostiti, ali on nije potpuno dorastao svom sadašnjem položaju. Razgovor koji je kao uvijek bio vrlo otvoren dodirnuo je i sadašnje prilike u Italiji.[32] I Košak je uvjeren da će tamošnji razvoj dovesti do sloma i da stoga valja provesti najbrže pripreme za sve mogućnosti. O Mađarskoj je Košak izrazio mišljenje da upravo talijanski događaji jačaju germanofilske krugove, jer razvoj u Italiji očigledno naginje unutrašnjem neredu i boljševizaciji, što se u Mađarskoj promatra s posebnom zabrinutošću. U nedjelju će se Košak zasad vratiti u Budimpeštu.

" Predvodnik te akcije bio je Lorković.

Židovec u svom tjednom političkom izvještaju br. 32 od 7. VIII 1943. zabilježio je ovo: »Njemački novinski dojavni ured »Transcontinental-Press« dobio je ovih dana brzojav, da su u Hrvatskoj povedeni pregovori s Mačekovcima sa svrhom da Maček ili nekoliko njegovih drugova udu u vladu. Bugarska cenzura nije dozvolila da se ovaj brzojav objavi u novinama, i to radi toga jer sa hrvatske strane nije bilo nikakove službene potvrde te viesti. Tu se može dodati, da Bugari uviek pokazuju zanimanje za konsolidaciju unutrašnjih prilika u Hrvatskoj, kao i za ojačanje hrvatske vojske. Zbog toga se češće mogu čuti primjedbe u tom pravcu.« (A-VII, NDH, kut. 302, Br. re|. 30/4 - 1)

Kasche je o VI. Košaku u istrazi izjavio ovo:

»Moji lični odnosi prema ministru Košaku bili su isti kao i prema ostalim ministrima. Pošto je bio pametan, kultiviran čovjek i pošto je raspolagao sa obrazovanim znanjem ekonomije - što je bila rijetkost u zemlji - ja sam se rado sa njim zabavljao. On je učinio veliku uslugu zemlji time sto je njemačkim ministrima jasno pretstavio hrvatski privredni položaj i time mogao postići mnoge od onih njemačkih pomoći, koje su bile Hrvatskoj pružane usprkos teškog ratnog položaja Reicha (kao primjeri bez da hoću označiti naročite teme pregovora ministra Košaka, mogu važiti: preuzimanje po Reichu plaćanja i većine opskrbe njemačke vojske u zemlji, preuzimanje na snabdjevanje sa strane Reicha 40/60.000 hrvatskih vojnika, odricanje njemačkih Guttmann-zahtjeva.« (Arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske; skraćeno A-IHRPH, mikrofilm SUP, Zagreb, MF-5)

Na kraju ga je posjetio Lorković koji mu je slično govorio o pitanjima promjene vlade. Složili su se da pitanje ministra oružanih snaga, unutrašnjih poslova i jednog eventualnog ministra predsjednika odgovara njihovim dotadašnjim razgovorima. Što se tiče osobe Andrije Artukovića, bili su suglasni da je takvo združenje u pomanjkanju boljeg na mjestu i opravdano, jer je Artuković pouzdani sljedbenik poglavnika i ima mnogo pristaša u Hercegovini i medu ustašama a da nije povezan s prijašnjim ispadima. U razgovoru Kasche je zastupao gledište da ne smiju apelirati na bivšu *Seljačku stranku* kao takvu, jer inače ne bi narod priveli na suradnju s vladom, nego vladu ponizili do pasivnosti strančara HSS-a. Jedno dekorativno postavljanje Mačeka, možda u Državnom vijeću, moglo bi, možda, biti korisno. Od odlučne bi važnosti bile sloboda djelovanja i djelotvornost vlade. Lorković je zastupao gledište da razvoj sigurno vodi do ispadanja Italije, što će za Hrvatsku imati posljedicu da okupira Dalmaciju. To će u cijelom narodu izazvati snažne nacionalne emocije, a za vladu bi s tim povezan politički uspjeh mogao značiti poticaj da ga sama iskoristi za sebe. Ako sada nudi Mačekovim pristašama da surađuju i sudjeluju u tom uspjehu, to dokazuje da ustaše nisu uskogrudni i da su spremni privući sve pozitivne Hrvate na suradnju. No, dužnost je vlade da se distancira od anglofilske tendencije Mačekovih krugova.

Zatim sif — javlja dalje Kasche — razmatrali vojna pitanja, i Lorković ga je usrdno molio da sve njemačke mjere osiguraju sudjelovanje njemačkih jedinica u zemlji radi osiguranja obale, tekuće formiranje i naoružanje hrvatskih jedinica i najbržu upotrebu Hrvata u obalnom području koje treba osigurati.

Kasche mu je obećao podršku i sad će opširno razgovarati o tome s generalom Glaise-Horstenauom. Lorkovićeva zabrinutost nije sasvim bez osnova, jer postupak pri vrbovanju u *Waffen-SS*, kao i držanje mnogih njemačkih vojnih ureda posljednjih mjeseci — o čemu se različito obavještavalo — ostajali su Kascheu često nerazumljivi i prouzrokovali su, sa stanovišta današnjeg položaja, neodgovorna narušavanja i zakašnjavanja zajedničkog razvoja. Kasche skreće pažnju da je nesumnjivo došlo vrijeme za pripreme da iregularni hrvatski odredi dobiju oružje i pojačanja za koje akcije ne dolaze u obzir jedinice same iz političkih ili vojnih razloga. Kasche stoga moli da ministarstvo zastupa ta gledišta kod Vrhovne komande, da ništa ne propuste što bi priječilo najbržu mogućnost akcije mnogih i mnogostrukih snaga. Kao vrlo koristan doprinos utvrdili su Lorković i on u toku razgovora to što su prekjučer Lorković i gen. Glaise potpisali zabilješku o brojčanim kontingentima pri izgradnji hrvatskih oružanih snaga i njemačkih jedinica iz hrvatskih regrutnih popisa. O tome će Kasche dostaviti ministarstvu poseban izvještaj s pojedinostima da bi uzmogli izmjenom nota obostrano potvrditi činjenično stanje.

Jednako tako složili su se i u tome da je potreban oprez i briga za to da se ništa ne dogodi što bi moglo narušiti eventualno još uvijek prisutnu spremnost Italije da nastavi rat. Kasche je sa svoje strane istakao kao svoju dužnost da ostane prisutan u tim političkim razgovorima kako mu rasplet ne bi ispao iz

Košaka je prilikom »afere Lorković-Vokić« 1944. god. zaštitio Kasche:

»Kada mi je Poglavnik saopćio - rekao je u istrazi - opozivanje Lorkovića i Vokića, spomenuo je namjeru da opozove i Košaka, kojeg da smatra da je povezan vrlo usko sa ovom dvojicom, te da je nepouzdan. Ja sam naprotiv ukazao na to da je mjesto berlinskog poslanika već previše često bilo mjenjano, te da stoga savjetujem da se Košaka za sada tamo ostavi. To, kao i svaki politički dogodaj izvjestio sam u Berlin. Na to nije uslijedio nikakav odgovor. Ali Košak nije bio opozvan.« (Isti izvor)

ruke. Osim toga, moglo bi biti od odlučne važnosti radije iznositi previše razmišljanja i mjere opreza nego doći prekasno. Na kraju Kasche želi istaknuti da je hrvatsko držanje u pogledu sudjelovanja u borbi i ratu kod poglavnika i vlade navlas isto Njemačkoj u prilog kao i do sada. Narod se također neće kao ni dosad opirati tom stavu; prije će biti privučen u vlastitu pojačanu aktivnost zbog razvoja uzrokovanog drugim razlozima.

Kasche je 1. VIII[33] telegrafski dostavio Berlinu daljnje informacije policijskog atašeja poslanstva H. Helma. U njima stoji:

1. Kod ustaškog vodstva u središtu je pažnje poglavnikov posjet grupi od oko 300 ustaških emigranata koji su boravili u Italiji s poglavnikom i pripadnika njegove garde *(PTS),* posjet do kojega je došlo 28. srpnja. Poglavnik se pojavio u pratnji ustaškog vodstva i tom im je prilikom rekao povodom aktuelnih događaja ovo:

Zbivanja u Italiji prolazne su prirode i odvijaju se tako kako je on (Pavelić) predvidio. Nema nikakva razloga za uznemirenje, iako je položaj ozbiljan i čovjek mora biti spreman na sve. Prije svega, pripadnici ustaške emigracije ne smiju ništa poduzeti bez njegova znanja i moraju čekati u svakom pogledu njegove upute.

Poglavnikova izlaganja komentiraju se tako kao da on zastupa mišljenje kako je moguće da u Italiji ekstremna ljevica preuzme maha. Što je poglavnik u ovom trenutku učinio posjet grupi emigranata koja se sama po sebi trenutačno nalazi na mrtvom kolosijeku, tumači se kao znak nesigurnosti poglavnika kao vođe ustaša i kao pokušaj približavanja, jer je utjecaj te grupe još i danas najjači u ustaškom pokretu. Osim toga, oni su pretrpjeli najteže žrtve prilikom borbi u Bosni. Od ukupno 500 ustaških emigranata navodno je u Bosni do sada palo 200, odnosno bilo teško ranjeno. Općenito, svi krugovi čekaju na znak iz Berlina da bi mogli započeti akciju; ustaška *Vojnica* stoji s puškom k nozi, ali se drži disciplinirano.

2. Jedan Helmov pouzdanik koji je zaposlen kod ministra dra Lorkovića izjavljuje da se čeka na najsitniji mig njemačke strane pa da otpočne razoružavanje Talijana i ponovno oslobođenje okupiranih zona. Nezavisne akcije na hrvatskoj strani nalaze — kako je povjerljivo saopćio jedan visoki ustaški dužnosnik — u samom poglavniku najveću zapreku. Svoju »neodlučnost« on pokušava prikriti bezbrojnim konferencijama i svoju »nesposobnost da djeluje« čekanjem na inicijativu njemačke strane.

Isti pouzdanik izjavljuje dalje da moraju poglavniku pripisati u sadašnjem trenutku sve moguće, jer on u najvećoj dubini svoga srca ništa ne mrzi tako kao Nijemce, i ako su interesi hrvatskog naroda izjednačeni (koordinirani) s interesima njemačkog naroda, bio bi on (Pavelić) spreman na svaku izdaju. Pouzdanik se poziva na činjenicu da je proveo s poglavnikom u emigraciji deset godina i da ga stoga vrlo dobro poznaje. Kao značajan trenutak poglavnikova stava ispričao mu je pouzdanik ovu epizodu: »Kada su na Liparskim otocima, gdje su ustaški emigranti i poglavnik bili smješteni,[34] uslijedile prijave pripadnika ustaša kao dobrovoljaca za generala Franca u Španjolskoj, poglavnik je bio protiv tih dobrovoljnih prijava izjavivši da bi mu bilo milije kad bi se ti dobrovoljci borili na strani Narodnog fronta.«

[33] AJ, T-120, rolna 212, Nr. 3218 od 1. VIII.

[34] Netočna je gornja tvrdnja da je Pavelić poslije Marseillea bio smješten na Liparima. O tome opširnije u poglavlju »Razdoblje velike šutnje« u knjizi B. Krizmana: *Ante Pavelić i ustaše,* Zagreb 1978, str. 161 i d.

3. U hrvatskim vojnim krugovima očekuje se uskoro smjenjivanje državnog tajnika u ministarstvu oružanih snaga generala Begića. Čini se da je izbor novog šefa generalštaba naišao na posebne teškoće, jer se spominje samo mali broj kandidata. U ustaškim se krugovima računa s mogućnošću da na čelo hrvatskih oružanih snaga dode jedan ustaški pukovnik. Postoje i struje koje bi na mjestu generala Begića željele vidjeti ministra Puka. Za situaciju u hrvatskim oružanim snagama izvanredno je značajno da je danas objavljena poglavnikova naredba kojom se za hrvatske generale osniva poseban ratni sud. Tom sudu mogu poglavnik i šef vojnog sudstva predavati na postupak posebne slučajeve. Pretpostavlja se da će jedan od prvih kojima će takav sud suditi biti sadašnji šef operativnog odjela general F. Dragojlov koji je zajedno s generalom Prpićem prije svega odgovoran za zbivanja u Lepoglavi (juriš na tamošnji zatvor koji su izvršili partizani, a omogućen je izdajom jednog majora). Dalje je značajno da je neprijateljska propaganda osobito u krugovima hrvatskih oružanih snaga uhvatila dubok korijen, pa sad već postoji psihoza da će Hrvatska postati ratno područje.

4. Razvoj u fašističkoj miliciji odvija se prema liniji ocrtanoj u Helmovom izvještaju od 29. VII. Demonstracije (do kojih je sada došlo u Zagrebu) se pripisuju isključivo fašističkoj miliciji. Tako su, na primjer, uveče 27. srpnja pripadnici fašističke milicije (oko 130 ljudi) pod zabranom izlaska pjevali u kasarni kraj otvorenih prozora fašističke pjesme i izvikivali parole za Mussolinija. Pošto se pred kasarnom skupila oveća gomila ljudi, izvikivali su u koru između ostalog ove parole: »Dolje kuća savojska!«, »Dolje kralj!«, »Osveta izdajicama!«, »Oslobodite Ducea!« itd. Pola sata kasnije pojavio se predstavnik talijanske vojne misije i zabranio službujućem poručniku fašističke milicije slične izjave. Jedan pripadnik fašističke milicije (stražarska četa Zagreb) izjavio je jednom pouzdaniku doslovce ovo: »Mi svi (130 ljudi) želimo zajedno s našim poručnikom (Roberto Rumini) sastaviti listu s našim imenima i predati je komandi *Waffen-SS*. Želimo prijeći zajedno s našim podoficirima na njemačku stranu i čekamo samo da Berlin nešto poduzme. Komandantu fašističke milicije koji ovih dana treba da se vrati iz Italije pripadnici fašističke milicije predat će molbu za prijelaz u redove W*affen-SS*, ako do tada ne stignu druge povoljne direktive. Pripadnici fašističke milicije koji su se ovih dana vratili iz Italije pričaju da ulicama vladaju najvećim dijelom komunisti i lijevo orijentirani elementi. U Firenci je plebs — pošto se saznalo za zbivanja u Rimu - ubio fašističke funkcionare; u Bologni je spomenik Garibaldiju bio prekriven crvenim zastavama i komunistički su omladinci koračali gradom uklanjajući s javnih zgrada liktorske svežnjeve pred očima redarstva. I u Trstu je došlo do većih sukoba, jer su željeznički službenici odbili da uklone fašističke simbole. U Torinu su javno raspačavani komunistički leci. Torinske novine* *Tribuna* objavile su antifašistički manifest pun oštrih riječi osude. Vlada mišljenje da posvuda komunistički elementi snuju osvetu i prevladava bojazan da će doći - ako se fašisti ne počnu braniti - do komunističke revolucije u Italiji. Zabrana *Fašističke stranke* u Zagrebu postala je poznata zahvaljujući neprijateljskom radiju. Fašistička je grupa deprimirana i ne zna smije li izraziti svoje mišljenje jer u svakom vidi izdajicu ili špijuna. Zastupa se mišljenje da se

[35] To je bio domobranski bojnik (major) Demeter Varda, komandant art. garnizona Jalkovec, simpatizer NOP-a i glavni organizator jalkovečke akcije. Tom prilikom je na stranu partizana prešao artiljerijski garnizon u Jalkovcu kod Varaždina, da bi zatim pomoću jalkovečkih topova napali kaznionicu u Lepoglavi.

mora računati s komunističkim nemirima u pojedinim talijanskim gradovima. Talijanske jedinice koje su stacionirane u Hrvatskoj krišom provode pripreme za odlazak. Treba računati s tim da talijanski oficiri ubrzo neće više moći gospodariti momčadi. Već je odavna poznato da je *Druga armata* uvelike prožeta komunističkim elementima i da se također pojavljuje opasnost da se pripadnici talijanske vojske u okupiranim područjima i u *Drugoj zoni* slože s komunističkim snagama da zajedno nastupe.'Već sada stižu vijesti da talijanski vojnici jeftino prodaju svoje oružje; Karlovac se spominje prvenstveno kao centar prodaje talijanskog oružja. Općenito, u Zagrebu je mirno. Slika ulica izmijenila se samo utoliko što se ne vide uniformirani Talijani osim pojedinih pripadnika fašističke milicije. Pripadnici talijanske vojne misije izlaze u civilu. Značajna je s tim u vezi još jedna povjerljiva pismena obavijest dosadašnjeg predstavnika *Agencije Štefani* (Solari Bocci) od 8. VII 1943. koja glasi ovako: »Ne treba se brinuti za vojnu pripravnost Osovine. Što međutim mene i mnoge Talijane ispunjava zabrinutošću jest okolnost da imamo računati s brojnim velikim i malim 'Darlanima' koji bi u odlučnom času mogli postati opasni ustancima oficira i državnim udarom, jer ti ljudi čekaju samo to da se jednog dana slože s Englezima i Amerikancima u zajedničkoj borbi.«

O daljnjem toku zbivanja podnosit će se izvještaji.

Helm, na kraju, moli da prednje dostave Gl. upravi za sigurnost Reicha.

Kasche je na kraju telegrama dopisao svoje napomene:

Ad 1. Poglavnikov posjet bio mu je poznat i svrha mu je bila da spriječi preuranjene akcije tih ustaša protiv Italije.

Ad 2. Poglavnikova suzdržljivost odgovara shvaćanju njemačke strane. On sam opterećuje se takvim sumnjičenjima za volju osovinske politike. To ukazuje na složenost položaja. Poglavnik je Hrvat koji iz uvjerenja ide s Njemačkom.

Ad 3. To su vrlo dvojbene tvrdnje. Dragojlov, na primjer, uživa danas posebno poštovanje poglavnika; uostalom, on je jedan od njemačkih najpouzdanijih prijatelja. Kasche daje dalje te Helmove izvještaje, iako zna da je najveći dio sadržaja sumnjiv i neprikladan za raščišćavanje situacije. U njima se, međutim, odražava zamršenost svemogućih shvaćanja, glasina, mišljenja i nastojanja koji su ovdje u opticaju, a jednako tako i veliko opterećenje kao i opasnost za Hrvatsku i zajedničku ratnu politiku; stoga pokazuju uvjerljivo kako je ovdje potreban jedinstveno upravljan i na svaku potrebnu akciju spreman njemački postupak.

Kasche je istog dana, 1. VIII,[36] telegrafski obavijestio ministarstvo u Berlinu da mu je 31. VII ministar Janko Tortić, nekadašnji generalni tajnik *Seljačke stranke*,[3] govorio da Kasche podrži rekonstrukciju vlade. Tortić želi da prošire vladu uvrštenjem u nju bivših jugoslavenskih ministara, a dijelom drugih koji su Kascheu poznati kao politički pozitivni, ali su općenito nedovoljno poznati ljudi. Sam Tortić htio bi postati ministar unutrašnjih poslova. Protivan je Budaku, Puku i Žaniću.

Kasnije mu je pričao Budak kako ga je iznova posjetio talijanski poslanik Petrucci da razmotre pitanje kralja. Na poslanikovo pitanje zašto nije bila pravljena nikakva propaganda za kralja (Tomislava II), Budak je odgovorio da je to onemogućila talijanska politika u Dalmaciji. Petrucci je nato navodno istakao da je Italija doista počinila tu pogrešku.

3® ᴬJ> T-120, rolna 212, Nr. 3219 od 1. VIII.
To Janko Tortić nije bio.

Poslijepodne pozvao je poglavnik Kaschea i gen. Glaisea da dođu kako bi raspravljali o sastavu vlade. Saopćio im je sadržaj svog razgovora s inž. Augustom Košutićem od 30. VII koji mu je savjetovao kao mišljenje pristaša VI. Mačeka da formira generalsku ili činovničku vladu.[38] Pri tom je poglavnik pravio komentare u pogledu oponašanja Italije i straha od odgovornosti; što se tiče popunjavanja ministarstva oružanih snaga ima sad nove rezerve u pogledu eventualnog imenovanja M. Lorkovića na taj položaj. Misli.da bi trebao radije to biti oficir. Pri tom je spomenuo ime nekog pukovnika Rubčića protiv koga predleže na njemačkoj strani određene političke rezerve, no istakao se u akcijama — iznova treba postaviti ravnatelja državnih željeznica.

Poglavnik namjerava odustati od preširoko razgranatih mjera prije nego što se raščisti položaj u Italiji. Uostalom, pokazao je živu potrebu da se osloni na shvaćanje njemačke strane. To se temelji na položaju koji je za nj izvanredno značajan, ali i težak. Idućeg tjedna želi donijeti prve odluke. Kasche je iznova savjetovao da izvrše snažan politički i propagandistički utjecaj na stanovništvo. I na tom polju zapreka je nejasna situacija u Italiji. Na žalost, njemački vojni i politički uredi u suzdržljivosti prema Hrvatskoj i hrvatsko-ustaškim posebnim mišljenjima prije su daljnje zapreke za ovdašnje odluke nego izvori pouzdanja i odlučnog postupka — zaključuje Kasche.

Helm je 1. VIIInadovezao na svoje prijašnje informacije u novom brzojavu Kaschea ministarstvu i javio ovo:

1.) Daljnje izviđanje pokazuje da se raspoloženje zagrebačkog stanovništva okrenulo u prilog saveznika. U početku primijećeni znaci eventualnog obračuna s Italijom radi ponovnog zadobivanja Dalmacije - izuzevši ekstremno nacionalističke krugove — u opadanju su. Mjerodavne za to imale bi biti emisije neprijatelja. Također se može zapaziti dnevno sve jače zamjetljiva usmena propaganda anglofilski orijentiranih grupa. Širenje shvaćanja tih elemenata odigrava se tako otvoreno da se to mora ocjenjivati prema državnom autoritetu i vlasti upravo kao izazivanje.

Oni koji politički drukčije misle, a nalaze se u manjini, ne usuđuju se više ili tek u malom omjeru nastupiti protiv tih grupa. Situaciju u pogledu raspoloženja uspoređuju s onom u Beogradu na dan puča 27. III 1941. Kao i tada, stanovništvo se bez otpora prepušta jednoj manjini da ga pridobije za raspoloženja i dopušta da postaje zagovornik parola u koje donedavna nije ni izdaleka ozbiljno htjelo vjerovati. Pretpostavlja se da je isključivi cilj zastupnika angloamerikanskih parola koji se sad iznenada upadljivo pojavljuju da se

[18] Prethodno je s A. Košutićem pregovarao M. Lorković.

»Tako su dr. Lorković i dr. Starčević iznijeli Poglavniku prijedlog, da se poradi na tome, da u vladu udu predstavnici HSS, u prvom redu August Košutić. S tim prijedlogom moralo se doći pred Poglavnika bez prethodnih razgovora s prvacima HSS, jer su svi bili pod paskom. Razgovori s njima bez pristanka Poglavnika mogli bi se shvatiti kao urota. Bili smo iznenađeni, kad je Poglavnik dao pristanak i ovlastio dra Lorkovića i dra Starćevića za pregovore s ing. Augustom Košutićem i drugovima. »Dobro, reče Pavelić, idite i razgovarajte s njima, ali ne dopuštam razgovor s drom Mačekom!« Na primjedbu, da će prvaci HSS sigurno tražiti, da se posavjetuju s drom Mačekom, Pavelić je samo dodao: »Neka oni odluče bez njega, dr. Maček ima ostati po strani!« Time je bila stvorena prva zapreka za uspješne pregovore. Ing. Košutić, unatoč zabrani sastanka s drom Mačekom, razgovara sa svojim zastupničkim drugovima. Dva dana kasnije saopćuje Lorkoviću, da HSS ne prihvaća ponudu za ulazak u vladu. Premda je ova akcija propala, nije ostala bez svakog traga. To je bio prvi dodir dvojice istaknutih ljudi vlade s predstavnicima HSS, na koje se apeliralo, da suradnjom pripomognu poboljšanje položaja u zemlji.« (M. Kovačić, nav. djelo, str. 176)

[39] AJ, T-120, rolna 212, Nr. 3220 od 1. VIII.

pravodobno predstave ličnostima poznatim po svom anglofilstvu kako ne bi za svaki slučaj propustili priključak.

Hrvatska policija ne postupa protiv tih anglofilskih proizvođača raspoloženja. To se temelji na unutrašnjoj orijentaciji većine hrvatske policije protiv ustaškog režima. Hrvatska policija se ugl. bavi praćenjem raspoloženja stanovništva i dopušta da je zaraze vlastita opažanja. Samo u pitanju komunističke agitacije - ako je uopće mogu primijetiti — primjenjuju se metode suzbijanja.

U komunističkim se krugovima širi parola da će nakon pada Ducea **uslijediti** ubrzo i odlazak Fiihrera. U Njemačkoj se — prema tim izjavama — imaju spremati na taj čas već četiri i pol milijuna komunističkih ili drugih političkih protivnika režima.

Glasine koje šire anglofilski krugovi protežu se uglavnom na ove točke:

a) Njemačke oružane snage pripremaju se za povlačenje njemačkih jedinica iz Hrvatske da bi ih rasporedile na granici Reicha. Očekuje se skorašnja invazija saveznika, na Balkan.

b) Pripadnici njemačke kolonije u Zagrebu nastoje urediti sve formalnosti u vezi s pasošem za odlazak ako bi iznenada zatrebalo.

c) Službenici njemačkog poslanstva već se pripremaju da prebace u Reich dijelove svog kućanstva.

d) Poglavnik i njegova obitelj pripremaju se za odlazak u Švicarsku. I mjerodavni ustaški dužnosnici bave se mogućnošću da odu u emigraciju.

e) Da bi pokvarili odnos između Italije i Njemačke, šire glasine da je njemačka policija u Zagrebu sprovela brojna hapšenja Talijana.

Sve te glasine služe jedinom cilju da pokolebaju dio hrvatskog stanovništva koje je još otporno u svom stavu i da ga usmjere u duhu saveznika.

2.) Krugovi zagrebačkog stanovništva koji još vjeruju u Njemačku i njenu pobjedu iznose uvijek iznova rezerve u pogledu budućeg držanja talijanskih oružanih snaga. Pretpostavlja se da će Talijani najkasnije za četiri tjedna ponuditi svoju kapitulaciju. Do tada će saveznici okončati svoje pripreme za invaziju na Jadranu i tako će doći do predaje bez borbe položaja na Jadranu koje drže Talijani. Sve je glasnija želja da njemačke jedinice zauzmu jadransku obalu. Povjerljivim putem saznaje se za izjavu jednog suradnika talijanskog policijskog atašeja Verdianija koji je ovako ocrtao buduće držanje Italije: Ako Führer ne održi svoje obećanje o liferaciji naoružanja dano talijanskoj vladi, Italija će najkasnije za četiri tjedna kapitulirati.

Mjere koje su bezodvlačno potrebne Helm predlaže:

Prvo — formirati hrvatsku vladu koja može ponovno steći povjerenje stanovništva (prije toga iskopčati ustaško vodstvo);

drugo — da jadransku obalu zauzmu hrvatske ili njemačke oružane snage iz strategijskih i vojnih razloga.

Helm moli da prednje dostave Glavnoj upravi za sigurnost Reicha.

Kasche se, na kraju, poziva na svoje završne napomene iz ranijeg telegrama i navodi da su dojmovi pod 1. samo nove pojave »raspoloženja« i »shvaćanja« mnogih »ljudi koji šire glasine«. Oni su beznačajni sve dotle dok vlada i njemačka strana ne dopuste da utječu na njihovo djelovanje i dok provode svoju politiku i izgradnju obostranih sredstava moći.

Sutradan, 2. VIII,[40] Kasche je telegrafski obavijestio ministarstvo o zajedničkom gledištu proizašlom iz razgovora s gen. Glaiseom.

[40] AJ, T-120, rolna 212, Nr. 3226 od 2. VIII; također i: AJ, T-501, rolna 265; preveden u *Zborniku dokumenata* ..., Tom XII, knjiga 3, Dokumenti Nemačkog Rajha 1943, str. 482-484.

Razvoj situacije u Italiji — javlja on — diktira da se prije svega razmisli o svakoj mogućnosti u slučaju negativnog ishoda i da se pravodobno pripremi sve što je potrebno.

1.) U *političkom* pogledu: Čim se bar donekle pokaže sigurnim da će Talijani izaći iz rata, hrvatska vlada mora ponovno istaknuti svoje neograničeno pravo na Dalmaciju i tamošnju upravu. To će zahtijevati odgovarajuće mjere i jedan proglas na hrvatski narod. Svrha tog proglasa bila bi prije svega da se objavi oslobođenje obalnog područja sa strane Hrvatske i Reicha kako bi se predusrela jednaka mogućnost neprijateljske strane i bandi. S naše strane mora se u odgovarajućem proglasu objaviti pristanak na proglas hrvatske vlade. Što se tiče slovenskog područja Ljubljane koji je pripao Italiji ne treba da se izdaju nikakve definitivne izjave o njegovu pripadanju kao ni državnoj strukturi, nego da se jednim proglasom upućenim tamošnjem narodu u tom prostoru njemu odobre sva narodska prava i uređenje prostora u skladu s voljom naroda. S tim u vezi general Glaise-Horstenau misli da takav proglas ne bi mogao pustiti Donju Štajersku nespomenutu, pa da je stoga problematičan.

U pogledu Crne Gore bila bi korisna odgovarajuća izjava a da se pri tom ne izrekne njeno definitivno priznanje kao države. U njoj bi se istaklo priznanje uređenja koje želi narod i kasniji razvitak državnog života u skladu s voljom naroda. Muslimanima Sandžaka mora se u jednoj izjavi garantirati njihov narodski i kulturni opstanak. U pogledu narodskog ne bi se smjelo ulaziti u pobliža izjašnjavanja, jer bi Hrvati sasvim razumljivo istakli hrvatstvo, što, međutim, s obzirom na položaj u vojnoupravnom području Srbije, ne bi bilo korisno.

Moralo bi zatim uslijediti bezodvlačno osnivanje jednog njemačkog konzulata u crnogorskom području, i Kasche preporučuje da taj konzulat prema van bude neposredno podređen ministarstvu vanjskih poslova, a prema unutra za sada zagrebačkom poslanstvu.

2.) U *vojnom* pogledu: njemačko-hrvatska vojna i policijska suradnja uređena je posljednjim mjerama o kojima je podnesen izvještaj. Hrvatska bi sad smjela formirati neregularne Organizacije za pothvate u obalnom području. Trebalo bi osigurati da jedinice *VVehrmachta* koje su tu nalaze osiguraju tim organizacijama oružje, municiju i opskrbu. Dogovoreno je da njemačka strana Hrvatskoj ne može službeno najaviti takve mjere niti ih priznati. Čini se potrebnim da Hrvati smjesta izbiju na obalu čim nastupi pretpostavljeni slučaj. Pomicanje njemačkih jedinica i njima priključenih priznatih odreda u blizini obale treba već sada vršiti u svim slučajevima kad je to moguće s obzirom na dosadašnju suradnju s Talijanima. Prije svega na području obale između ušća Neretve i granice kod Splita. Ondje je osiguranje boksitnog područja priznata pretpostavka za njemačko vojno angažiranje. Dalje treba mijenjati njemački stav prema partizanskim bandama od slučaja do slučaja, ovisno o spremnosti tih bandi da se povodom akcije na obali priključe hrvatskoj državi. Prema četnicima bio bi potreban velik oprez zbog njihova pristajanja uz Mihailovića, a prema tome i uz neprijateljske sile, što ne bi smjelo isključiti taktične obzire u pojedinom slučaju.

Kasche je izjavio generalu Glaiseu da komandant njemačkih jedinica u Hrvatskoj mora dobiti punomoći da ovu suradnju s Hrvatima i napredovanje radi osiguranja sektora obale podredi svim drugim vojnim mjerama. Dalje — da se dosadašnja ograničenja kod te komande prema hrvatskoj državi moraju odmah povući, pa i onda ako bi u pojedinom slučaju mogla biti opravdana.

3.) Za njega (Kaschea) bilo bi osim toga potrebno da na vrijeme dobije obavještenje koje ga osposobljava da otpočnu mjere u pogledu ovdašnjih Talijana - zaključuje Kasche.

2. *Opet David Sinčić.* General Glaise obavijestio je 30. VII[41] telegramom Vrhovnu komandu što mu je upravo poglavnik priopćio, tj. da se David Sinčić, upravni povjerenik NDH kod *Druge armate,* sastao u Veneciji kao pratilac generala Robottija s generalom Roattom neposredno nakon Mussolinijeva pada.[42] Roatta je bez ikakvog ustručavanja izjavio Sinčiću da su izjave vjernosti Badoglia Njemačkoj samo bitka da se dobije na vremenu. Italija ima sve šanse da ubrzo prijeđe u status neutraliteta. Anglosasi će kraljevstvo ostaviti po strani i otprilike za mjesec i pol upustiti se u opći napad na Balkan. Roatta je ostavljao dojam potpuno zadovoljna čovjeka.

I poslanik Kasche je istog dana[43] sa svoje strane izvijestio brzojavom što mu je upravo rekao Pavelić o sastanku u Veneciji Roatta-Sinčić. Uvjeravanja maršala Badoglia — izjavio je Roatta — o nastavljanju rata samo služe dobivanju na vremenu da zaključe primirje s neprijateljima s kojima je već otprije postojao kontakt.

Poglavnik mu je dalje pričao kako je otposlao u Dalmaciju povjerljive ljude sa zlatom, satovima i novcem da iskoriste priliku i pri raspadanju talijanskih jedinica kupe oružje kako bi tako spriječio da padnu u ruke bandi. Dok se Kasche još nalazio kod poglavnika, saopćio je Artuković telefonski da su njemačke jedinice zaposjele Trst, Pulu i Rijeku.

Hrvati računaju s krajnjim posljedicama i spremni su za bilo koju akciju. Vanjsko je držanje, uostalom, korektno, i poglavnik je još jučer podijelio odlikovanja talijanskim vojnicima. Osigurano je da će (ustaški režim) slijediti njemačku liniju. Lorković i Košak forsiraju rekonstrukciju vlade, o čemu su ga danas obavijestili, kako bi tom rekonstrukcijom proširili njenu povezanost s narodom.

Poglavnik mu je dao — javlja Kasche novim brzojavom istog dana[44] - pojedinosti o razgovoru Sinčić-Roatta u Veneciji. Roatta je tom prilikom izjavio i to da neprijateljske sile neće okupirati Italiju, nego se samo ograničiti na Balkan. Talijani će ponovno zadobiti Libiju, Eritreju i protektorat nad Etiopijom. Istočnu obalu Jadrana morat će iznova odstupiti, a i Albaniju. Poglavniku preporučuje (Roatta) da proširi svoju vladu i uvede demokratske odnose.

Poslanik Petrucci koji je danas razgovarao s poglavnikom također se izjasnio o potrebi da se hrvatska vlada reformira na demokratskoj bazi. Uostalom — pozivajući se na neke torinske novine — Petrucci je izjavio da će Italija nastaviti rat i pri tom raspolagati boljim snagama zahvaljujući mnogim dobrovoljcima. Nadalje je poglavniku izlagao kako posjeduje informaciju o puču hrvatskih oficira pripremljenom za koji dan na poticaj njemačkih oružanih snaga. U tu bi se svrhu imale održati u Zagrebu velike protutalijanske manifestacije u toku kojih bi imali biti odstranjeni poglavnik i vlada da bi se dovela na vlast nova vlada i proglasio njemački protektorat. Bez sumnje će

[41] AJ, T-501, rolna 264, IIa Nr. 01448/43 g. Kdos.
Taj Sinčić bio je politički »hermafrodit« i sjedio je na dvije stolice: bio je ustaški veliki župan u Kninu i upravni povjerenik kod *Druge armate* a na drugoj strani izdavao se za vrlog mačekovca.

[42] AJ, T-120, rolna 212, Nr. 3187 od 30. VII.
Isti izvor, Nr. 3182 od 30. VII.

se Talijani sada truditi da ovdje provode politiku zavlačenja. Velika je opasnost u tome da neprijateljske snage mogu stvarati mogućnosti za iskrcavanja na dalmatinskoj obali. Tko se prvi ondje pojavi i smijeni Talijane, toga će narod pozdraviti kao oslobodioca i taj će zadobiti stanovništvo za sebe.

Arthur Haeffner, vrli obavještajac generala Glaisea, dostavio mu je kratku informaciju od 31. VII[45] kojom ga obavještava da je povjerenik Sinčić 30. VII posjetio šefa talijanske vojne misije u Zagrebu, generala Rea, i da ga je zatekao u potpuno rastresenom stanju. Na sva pitanja koja mu je Sinčić postavljao odvratio je da ništa ne zna što se zbiva jer nema nikakve veze. Gen. Re ostavlja dojam potpuno slomljena čovjeka.

U drugoj informaciji istog datuma[46] Haeffner javlja Glaiseu kako su raspoređene talijanske divizije na Jadranu: po jedna komanda divizije nalazi se u Kotoru, Dubrovniku, Splitu, Kninu, Zadru, Senju, Sušaku, Ogulinu; u Karlovcu se nalazi detaširani odjel, a u Istri su divizije podijeljene ovako: Rijeka, Trst, Pazin i Pula. Osim toga duž istarske obale raspoređena je jedna divizija mornaričke obalske zaštite.

Vojni izaslanik kod poslanstva NDH u Rimu uputio je poseban izvještaj (Rim, 31. srpnja 1943) ministarstvu oružanih snaga u Zagrebu o situaciji u Italiji.

»Pad Mussolinia, svršetak jedne velike i moćne vladavine jedne stranke na način, kao da nije postojala 20 godina, već 20 dana — piše potpukovnik J. Vernić u svom izvještaju — vrlo je značajan za Italiju, a i za daljni tok ovoga rata. Ti događaji, kao i oni, koji će brzo slijediti vrlo su važni za našu domovinu. Pojedinosti ovog državnog udara donešeni su od novinstva pa ih stoga ovdje ne navadam. Da bi se ali tok daljnih događaja pravilno ocienio, potrebno (je) dublje zaći u pozadinu događaja i položaja sadanje Italije uzev u obzir njezine težnje i konačan stav.

U mojim prijašnjim izvještajima — nastavlja potpukovnik Vernić — ja sam napose upozoravao, da Italija ne će moći ovaj rat više nastaviti, kad će on od nje tražiti maximum napora i žrtava. Ta ociena bila je izpravna, i ima se samo još odigrati drugi i treći čin ove drame, a da bude ona u cielosti potvrđena. I ako je proglas maršala Badoglia napose istaknuo »rat se vodi dalje«, pita se danas taljanski narod a i protivnik što je onda trebalo rušiti fašistički režim. Konačno treba imati na umu, da je slom stranke uništio i ono malo otpornosti ciele nacije, i da je danas *nemoguće* pronaći čovjeka ili stranku, koja bi bila u stanju trgnuti narod na novi uspješan otpor u slučaju, da protivnik ne bi htio pristati na uslove »častnog mira«, kojeg je Roosevelt onomadne prije sloma stranke obećao. Stoga trieznij i krugovi danas s pravom pitaju, zašto je bilo potrebno rušiti jedno stanje prije nego se je unapried osigurao izlaz, koji-bi postojeće stanje olakšao.

Ta kritika se sve više pooštrava — piše on dalje - kad se zna, da su dapače sami fašisti preuzeli ministarstva i druge visoke položaje. Istina je, da se putem Vatikana već dulje vrieme sondira teren, da Italija izađe »častno« iz ovoga rata, po mogućnosti bez gubitaka i »sramote«. Ta historijska »sposobnost«, koja je sazriela kod samih prvaka stranke imala je u prvom redu cilj, osobne sigurnosti pod zaštitom Krune, koja je isto osjećala, da je njezin autoritet u narodu vrlo pao, i da ga treba jednim uspješnim manevrom spasiti. Sva ta

[45] AJ, T-501, rolna 265.
[46] Isti izvor.
[47] A-VII, NDH, kut. 81, Br. reg. 21/12 - 1.

predmjevanja polazila su sa stanovišta, da se Italiji omogući primirje na način, Ja njezino područje ostane izvan daljnih ratnih operacija i da ne bude upotrebljeno od strane protivnika kao baza za buduće ratne podhvate protiv »tvrđave Europe«. - Ako bi to uspjelo, onda bi Njemačka kao saveznik još nekako mogla oprostiti »drugo izdajstvo u zadnjih 25 godina«, jer su vojnički i ostali uspjesi tog saveznika bili stalno u negativnom razmjeru spram materijalne i moralno-političke pomoći, koja je Njemačku jako opterećivala. Protivnik to dobro zna, pa kada već mora u slučaju kapitulacije preuzeti cieli materijalni teret, onda je prirodno, da ga mora u vojničkom pogledu izkoristiti. Tome naprotiv stoji činjenica, a na ovu kartu izgleda mi vodeći krugovi današnje a većinom i prijašnje Italije polažu najveću važnost, da će protivnik, ako dopusti Italiji častan izlaz primirja bez bilo kojeg daljneg sudjelovanja pružiti svim ostalim saveznicima Njemačke stvaran dokaz dobronamjernosti, za kojim mamcem bi se onda mogle sve ostale ratujuće države opredjeliti. Taj račun drži danas protivnika u najvećoj napetosti, tim više, što se zna da u Europi postoje ne samo u ratujućim, već i u neutralnim državama jaka strujanja naklona boljševizmu, što dokazuju zadnji dogodaji u Portugalu.

Vlada Maršala Badoglia rekla je - stoji u izvještaju iz Rima - da vodi rat dalje i Njemačka, i ako zna, da će ta tvrdnja u praksi drugačije izgledati ne može za sada na području Italije ništa drugo poduzeti, već držati svoje pozicije, što su mi i ovdašnji najviši vojni krugovi potvrdili. Prema zadnjim tvrdnjama protivnika, on će uskoro još većim udarcima napasti cielu Italiju i prisiliti je na kapitulaciju. Ja držim, da je to manevar, kako bi se vodeće krugove prisililo na daljna popuštanja. Sigurno je ali da to razdoblje vremena čekanja neće dugo potrajati. Današnja vlada prima već od mnogo strana preteče peticije i ona će uskoro morati, ili promjeniti svoj dosadanji stav, ili odigrati već unapried spremljenu komediju, dokazujuć svoju dobronamjernost ali i nemogućnost sprovođenja svog »programa«. Postoji stoga velika vjerojatnost, da vlada prede u ruke ljevičara, koji bi onda »a da sprieče nerede« u zemlji otvorili vrata Anglosasima i dozvolili im uz manji otpor zaposjednuće područja Rima, a kad padne taj grad, opredjelenje ciele Italije na strani protivnika ne bi se dalo spriečiti. U takovom kaosu njemačke čete, koje se još nalaze u Italiji bile bi smatrane protivnikom, i Njemačka bi imala opravdanje zaposjesti one predjele Italije, koje smatra za vodenje rata i za obranu svog južnog sektora potrebnima.

Takav razvitak događaja od nedogledne je važnosti za našu domovinu - zaključuje potpukovnik Vernić — a napose za odluke naših Oružanih Snaga. Treba imati na umu, da se na našem i anektiranom području nalazi velik broj taljanske vojske, čije povlačenje će biti skopčano sa velikim teškoćama, pa postoji opasnost, da oružje i ratna sprema dođe u nezvane ruke. Treba ići i dalje i poduzeti protumjere, da te taljanske čete ne bi »u cilju vlastite sigurnosti« dopustile ulaz Anglosasa na našu obalu i otvorile dugo željenu »treću frontu«, bez da je to politika Rima sankcionirala i mogla spriečiti.«

Vojni izaslanik NDH u Rimu gornjem je izvještaju dodao i nastavak (Rim, 31. srpnja 1943)[48] i u njemu upozorio na ovo:

»Ima konačno još jedna važna činjenica, koju se ne smije zaboraviti — piše on. — U Italiji ima mnogo našeg interniranog življa, koji bi došao u beznadan položaj, kad bi čete došle u izravnu opasnost ili bile tvorno ugrožene. Težina problema leži baš u tome, što za stvarne mjere ne predleži u ovaj čas potrebna

[43] Isti izvor.

legitimacija, a kad će ona postojati manjkati će potrebno vrieme. Riešenje je potrebno ipak pronaći i ponajprije spriečiti, da bi te čete mogle imati od ikoga u našim krajevima bilo kakove pomoči. U takvom slučaju one bi mogle pristati da i naše čete udu u anektirano područje, tim više, što je obrana obala samo onome omogućena, koji razpolaže sa pozadinom, kao što su to operacije u Tuneziji dokazale. Izmjena taljanskih četa sa našim i njemačkim iziskuje žurna potreba strateškog položaja na Jadranu. Toj potrebi sljediti će i ona za Istru. Stojeć opet na našim obalama imati ćemo u rukama daleko širi krug vriednosti i odluke.

Operacije na Siciliji — nastavlja Vernić — skoro će ući u svoju završnu fazu. Protivnik javlja do danas oko 75.000 zarobljenika većinom taljanskih četa. Opet dokaz, da se taljanske čete nisu borile. Glavni otpor na bojnoj crti, koja se danas nalazi: S. Stefano (na sjev. obali) na jug prelazeći nekoliko km. sjev. istočno od grada Etne u pravcu južno Catanije daju tri ili četiri njemačke divizije. Južno i zapadno od Catanije brdovito područje omogućuje obranu. Namjere protivnika leže duž sjeverne obale prodrijeti do Messine i odrezati uzmak četama kod Catanije ili ih prisiliti bez borbe na uzmak. Nadopuna Messinskim tjesnacem je svaki dan teža i skopčana velikim gubitcima. Nakon pada Sicilije Badogliova izjava izgubiti će svoju vriednost.«

Na rimskoj pozornici ponovno se pojavio David Sinčić.

»... polovinom jula sam već bio u Rimu - izjavio je u istrazi[49] — kad je tamo Guariglia bio ministar vanjskih poslova u Badogliovoj vladi i tad sam došao u vezu i sa Brosijem i sa De Gasperijem, koji je u međuvremenu došao iz Švicarske i za kojeg sam utvrdio da pozna Krnjevića. Vidio sam da je pitanje odstupa Italije iz rata sigurna stvar, a i direktan napad Italije s Englezima na Njemce. Osim što sam obratio pažnju konačnom likvidiranju pitanja otpuštanja naših interniraca, u čemu sam sad odmah uspio, razgovarao sam jedamput sa Guarigliom i tom prilikom bio je prisutan Brosio. Osim njihovog interesiranja o prilikama kod nas, na koje sam ja zauzeo stanovište kao i prije već u spomenutim razgovorima, bilo je riječi o pogreškama talijanske vojske u hrvatskim krajevima, koje pogreške su izazvale neprijateljsko raspoloženje hrvatskog naroda ne samo protiv fašizma, nego protiv opće Talijanima, i dosta sam govorio im o radu te talijanske vojske.

U kući profesora Rizi - nastavlja Sinčić svoj iskaz — sastao sam se sa De Gasperijem na koga sam bio upozoren. Tu je došlo do od svega važnijih i nešto konkretnijih razgovora. Doznao sam ja da je i Rumunjska i Mađarska u kontaktu sa Englezima i baš i säm Antonescu da na tome radi. Konkretno da se vode pregovori sa Englezima kad i kako će Italija vojnički skupa sa Englezima napasti Njemce i kako će brzo čitava Italija biti očišćena od Njemaca, bilo kakvog njihovog utjecaja, te Englezi brzo preko Italije napasti i direktno Njemačku, a tad bi imala uslijediti akcija i na Balkan. Govoreći o prilikama na teritoriji Jugoslavije, De Gasperi je zauzimao slijedeće stanovište: Englezi računaju, kako se iz dosadanjeg vidi, u Jugoslaviji i na četnike i na partizane. Nakon događaja u Italiji i pred akcijom na Balkan bit će najinteresantnije motriti za buduće držanje Engleza i za sudbinu Jugoslavije. Da li će Englezi davati pomoć, koja će od tada svakako biti pojačana, u prvom redu u oružju i slično ili partizanima ili četnicima. Ako hrvatski narod, kako ja kažem, negativno se odnosi na četnike, potrebno je radi nje same, a i radi hrvatskog naroda, te buduće događaje u Jugoslaviji da HSS nastupi što brže

A-VII, NDH, I.0.9, Br. reg. 6/7 - 1-87, zapisnik saslušanja Davida Sinčića.

kao još jedan politički faktor na kojeg će Englezi računati, a istovremeno da HSS nastupi zajedno s partizanima s ciljem da time najbolje isključi se pred saveznicima svaka mogućnost da Englezi računaju više na četnike, a ujedno kad su već isključeni četnici preko toga i HSS što više za sebe dobije.

Ja sam tada odobravao takovo stanovište — nastavlja Sinčić. — To je bilo dugo vremena i u mojem kasnijem odnosu s HSS temeljem mojih naziranja, te uzrokom mojeg kasnijeg udaljavanja od Pernara i Torbara, koji su još uvijek računali na četnike, iako ne zato što bi ih voljeli, nego jer su smatrali da će svakako Englezi njima dati podršku i moje kasnije razgovaranje s Košutićem o mogućnostima i potrebama dolaženja u kontakt s partizanima. Govorio sam o neopravdanim zahtjevima Italije prema područjima na kojima žive Hrvati, kao problemu koji vječno koči prijateljstvo između jednih i drugih. Konkretno govoreći o Dalmaciji i Istri De Gasperi je iznio svoje mišljenje kako on stoji na stanovištu da je pitanje Dalmacije, Zadra i Istre neosporno riješeno, jer da to Italija ne može imati i nema nikakovih prava na ta područja, a pitanje Trsta da se po njegovom mišljenju ima rješiti plebiscitom.

Ja sam istovremeno tad u Rimu doznao — navodi Sinčić — a to je bilo u augustu, da je u Zagrebu došlo do kontakta između Lorkovića i Košutića. Ja sam otišao na Sušak i poslao opširno pismo Torbaru o mojim zapažanjima i savjetovao ubrzanje pregovora u Zagrebu, ako se oni vode, kako sam čuo, o predaji vlasti HSS-u. Upozorio sam da će uskoro Italija boriti se protiv Njemaca, a Englezi napraviti invaziju na Balkan. Ja sam bio odlučio očekivajući brzi tok događaja u Italiji, a nešto produljeni tok događaja za rat na Balkanu, u ovoj situaciji otići i ostati u Rimu. I spremao sam sve da familiju, koja mi je bila tada u Ičićima u Istri, odvedem u Rim.

O tome sam govorio sa Castelanijem, koji je bio savjetnik ministarstva vanjskih poslova u kome je Guariglia bio ministar. On mi je rekao da će mi u svemu pomoći, što se tiče mog boravka i dolaska u Rim. Međutim, u toku mojih priprema prije određenog termina, jer stvar je imala uslijediti tek koncem septembra, došlo je do kapitulacije Italije, prije nego li je glavno zapovjedništvo talijanske vojske imalo po određenom planu izvršiti predvidene koncentracije talijanskih grupa u sjevernoj Italiji, a što je imalo omogućiti brzo nadiranje Engleza s juga i onemogućivanje prodora Njemaca sa sjevera. Došlo je đo kapitulacije prije nego su zapovjednici talijanskih armija dobili instrukcije, što je prouzrokovalo nepredviđeni slom talijanske vojske. Ja sam u planu kad sam imao da odem u Italiju i baš u Rim, poslao prvih dana septembra pismenu ostavku u Zagreb na svakom sadašnjem i dalnjem položaju, a neposredno nakon toga zatekla me je vijest o kapitulaciji i nastala je zbrka u talijanskoj vojsci, zapravo rasulo i bježanje.«

3. *General Rendulic dolazi na Balkan.* Načelnik njemačke Vrhovne komande feldmaršal W. Keitel potpisao je specijalno naređenje uz direktivu br. 48 od 3. VIII[50] u kojoj se naređuju pojedini zadaci njemačkih snaga ako dođe do kapitulacije Italije. U pogledu Grčke navodi se da će se oblasti Grčke koje su do tada zauzimale talijanske jedinice u danom slučaju pripojiti području njemačkoga vojnoupravnog komandanta Grčke i da će se njegova ovlaštenja proširiti i na te oblasti. Za pripajanje albanskog i crnogorskog teritorija koji se trenutačno nalazi pod Talijanima treba Generalštab kopnene vojske (*OKH)* da najprije izvrši pripreme u skladu s odgovarajućim naređe-

[50] *Zbornik dokumenata...*, Tom XII, knjiga 3, Dokumenti Nemačkog Rajha, str. 484-485.

njem VK, a da se cjelokupni hrvatski teritorij pripoji području pod vlašću njemačkoga opunomoćenog generala u Hrvatskoj (Glaise-Horstenaua).

»Ostale mere — naročito reorganizacija odnosa nemačkih vojnih i nevojnih nadleštava prema hrvatskoj vladi i jednih prema drugima - zavise od razvoja političke situacije u Hrvatskoj i od direktiva koje će u slučaju potrebe biti s personalne strane izvršenje zadataka koji bi mogli da iskrsnu prilikom te reorganizacije.«

Zanimljiva je promemorija na njemačkom jeziku sa zaglavljem ustaškog ministarstva vanjskih poslova predana kao prijedlog endehaške strane gen. Glaiseu 4. VIII, a ovog je sadržaja:

1.) *Vojna akcija.* Koje će hrvatske jedinice maršírati i u kojem pravcu? Hitna je potreba brzih pojačanja radi zaštite pozadinskih veza.

2.) *Pitanje četnika.* Sadašnje stanje: organiziranih i pod talijanskim vodstvom - ogulinska grupa 2.000 ljudi (1.000 Ogulin, 500 H. Moravice, 500 Gomirje), sušačka grupa 1.500 ljudi (Sušak, Selce, Crikvenica), kninska grupa 4-5.000 ljudi (Strmica, Grahovo, Zrmanja), svega 8.000-10.000 ljudi. Rasuto po Hercegovini: 7.000-8.000 ljudi, ukupno 15.000-18.000 ljudi. Potrebno je razoružanje četničkih jedinica i konfinacija vođa.

3.) *Uprava.* Pokraj vojne uprave (njemačke) treba u cijelom etnički hrvatskom obalnom području smjesta uvesti hrvatsku civilnu upravu. Pitanje suvereniteta može se riješiti kasnije.

4.) *Oružje.* Zaplijenjeno oružje u obalnom području ima se principijelno upotrijebiti za potrebe Hrvatske, jednako tako ratni pribor i uniforme. Na taj će se način moći riješiti pitanje vojničkog materijala jedne zone koja ima više od 1,500.000 stanovnika, kao i hitno pitanje mjesne zaštite u cijeloj Hrvatskoj.

5.) *Amnestija za bande.* Prilikom ulaska ima se garantirati život i sloboda svima koji se predaju s oružjem, a život i rad pod nadzorom onima koji se predaju dobrovoljno bez oružja. Ubrzo zatim ima se, povodom oslobođenja obale, izdati odgovarajuća amnestija za cijelu Hrvatsku.

6.) U Splitu i Sušaku smjesta će se imenovati opunomoćenik vlade NDH za organiziranje mjesne zaštite koji će - u najužoj suradnji s njemačkim vojnim komandama — organizirati mjesnu zaštitu obalske zone. —

Kasche je istog dana, 4. VIII,[52] telegrafski obavijestio ministarstvo u Berlinu da ga je posjetio državni ministar Lorković kako bi mu još jedanput izložio svoju brigu u vezi s Dalmacijom. Lorković se pribojava da će se pri napredovanju njemačkih jedinica na obalu otkloniti sudjelovanje hrvatskih jedinica pa bi se tako mogli kod stanovništva obalnih područja pobuditi i izazvati politički dojmovi štetni za hrvatske interese i zajedničko vođenje rata. Kasche mu je objasnio da u danom slučaju s Italijom ulazak hrvatskih jedinica u talijansku Dalmaciju ne smije doći u pitanje. Prilikom napredovanja prema obali hrvatske Dalmacije izgleda i njemu (Kascheu) svrsishodno da prije svega za to upotrijebe hrvatske jedinice. Lorković je bio zadovoljan tim shvaćanjem, ali je naglasio svoju najveću zabrinutost ako bi njemački vojni postupak ostavio hrvatske političke poglede sasvim po strani. Stoga Kasche moli ministarstvo da se ono zauzme kod VK da se to uvaži. Upravo je već zamolio gen. Glaise-Horstenaua da kod glavnokomandujućeg na Jugoistoku i komandanta njemačkih jedinica u Hrvatskoj izvrši odgovarajuća upozorenja. Ko-

[51] AJ, T-501, rolna 267.
[52] AJ, T-120, rolna 212, Nr. 3263 od 4. VIII.

mandant je - prema informacijama koje je Kasche dobio od Glaisea — do sada namjeravao da hrvatske jedinice u danom slučaju ne sudjeluju u napredovanju prema obali. Takvo shvaćanje Kasche označava politički neodrživim i mora ga otkloniti.

Nakon razgovora s Lorkovićem bili su obojica kod poglavnika. I kod njega su raspravljali o pitanju dalmatinske obale. Poglavnik je pokazao puno razumijevanje za svaki obzir na talijansku pripravnost da nastavi rat. Saopćio je Kascheu da je tog istog dana primio mjerodavne Dalmatince i opomenuo ih da se ponašaju razumno. Osim toga je poslaniku saopćio da mu je hrvatski povjerenik kod talijanske *Druge armate* danas referirao ovo: iz pouzdanoga talijanskog izvora Sinčiću je poznato da su u toku pregovori Njemačke s Moskvom u kojima još samo pitanje Finske izaziva različite ocjene. Kako bi Njemačkoj pošlo za rukom - ako pregovori uspiju - da četiri milijuna vojnika upotrijebi protiv Engleske i Amerike, Italija će, dakako, sačekati da tu šansu iskoristi za sebe. Ne uspiju li njemačko-ruski pregovori, Italija bi smjesta prešla na stranii neprijatelja. Ako bi je Njemačka htjela u tome spriječiti, Italija bi smjesta zaključila savez s neprijateljskim snagama. Prema Hrvatskoj Italija će se u svakom slučaju tako držati kako to odgovara držanju (... nejasna grupa šifri) prema Italiji. To je kraj Sinčićeve informacije.

Kasche je prednje komentirao tako da Talijani koji su to saopćili Sinčiću smjeraju na to da vrše jednu demonstraciju prema Hrvatskoj kako bi utjecali na njeno političko držanje. Poglavnik je dopunjujući ukazao na to da ima nove vijesti prema kojima Talijani od četnika traže (... nejasna grupa šifri) angažiranje i da ih naoružavaju. On je to povezivao s tendencijom koja proizlazi iz Sinčićeva izvještaja.

Zatim je poglavnik govorio o planovima formiranja nove vlade. Izgleda da je prilično odlučan da Artukovića imenuje ministrom predsjednikom i da mu on, zatim, podnese listu ministara. Samo se Budak izjasnio protiv Artukovića. Tortić je govorio u poglavnikovo ime s I. Andresom i dr I. Pernarom koji je svojedobno bio ranjen (1928) prilikom atentata u Narodnoj skupštini na Stjepana Radića. Rasplet će, čini se, tražiti još nekoliko dana. U oružanim snagama želi poglavnik imenovati jednog komandanta. Misli prije svega na sadašnjeg pukovnika Rubčića. Organizaciju vodstva oružanih snaga želi Pavelić provesti prema prijedlozima njemačkog generala Juppea.

Komandant njemačkih snaga u Hrvatskoj gen. Liiters izdao je 6. VIII[53] upute SS-diviziji *Prinz Eugen* u vezi s pripremama i postupkom pri razoružavanju talijanskih oružanih snaga. Naređenje za nastupanje njemačkih jedinica i za izvršenje ostalih mjera u danom slučaju izdat će se pod lozinkom: »Osovina« *(Achse).*

U točki 2) stoji izrijekom ovo:

»Kada nastupi vreme, treba zadržati na našoj strani one komandante italijanske vojske i milicije s njihovim jedinicama koji su voljni da se sa nama bore, a ostale razoružati. Sprovođenje ovih mera u slučaju šifre »Akse« zahteva da odmah započnu pregovori komandanata sa mesnim ital. komandama i komandantima jedinica, da bi se doznao stav starešina. Pri tome nije merodavno samo prazno obećanje, nego stvarno držanje. To zahteva kontrolu. Pokreti jedinica koji moraju početi sa šifrom »Akse« ne smeju se odugovlačiti.

[53] *Zbornik dokumenata...,* Tom XII, knjiga 3, Dokumenti Nemačkog Rajha, str. 485—486.

Pripreme za taj korak moraju se do u tančine izvršiti, a nemačke oficire koji će voditi pregovore odrediti poimence.

Imena odredenih oficira treba dostaviti komandantu.

Krug osoba upoznatih sa tim merama treba svesti na neophodnu meru, da bi se na svaki način izbeglo opravdano podozrenje ital. komandi. Svaki nepromišljen i preuranjen postupak nižih komandi može da dovede do najtežih posledica.

U slučaju da kod suprotne strane ne postoji spremnost za pregovore, treba starešine odmah staviti u pritvor. U tom smislu treba takode izvršiti pripreme koje garantuju uspeh.

Prilikom pregovora treba se pozivati na viteštvo i dosadašnje drugarstvo po oružju, dok s druge strane treba jasno ukazati na novu izdaju koju sigurno nije želela italijanska vojska. Osim toga, treba naglasiti da u slučaju odbijanja saradnje nemačke jedinice imaju naređenje da ih razoružaju i da su spremne da to bezobzirno izvrše, već zbog njihove sopstvene bezbednosti. U tom slučaju snage nemačkog Vermahta ne bi im mogle obezbediti zaštitu od napada bandi koji se očekuju, niti organizovano povlačenje italijanskih jedinica.«

Posebno je zanimljiva točka 3) koja glasi:

»Da bi se sprečilo da Italijani prodaju oružje bandama, divizije su ovlašćene da preko odgovarajućih posrednika kupuju (!) italijansko oružje. U tu svrhu će vojni intendant u Hrvatskoj dostaviti blagajnama 114. lov. div. i SS--div. »Princ Eugen« telefonski 10 miliona kuna.

Iznose koji se daju za kupovinu oružja treba posebno čuvati i posle završetka akcije izvestiti.«

U brizi zbog položaja u Italiji i u želji da se kako-tako osigura od iznenađenja na Jadranu, njemačka Vrhovna komanda izdavala je određena organizaciona naređenja i vukla pojedine kadrovske poteze između kojih se nalazilo novo zaduženje za štab *Druge oklopne armije* i njenog zapovjednika gen. Lothara Rendulica.

Rendulic je bio opozvan s Istočnog fronta i stigavši u Führerov Glavni stan u Istočnoj Pruskoj, primio ga je 6. VIII kasno poslijepodne — kako to säm opisuje u svojoj knjizi uspomena *Gekämpft-gesiegt-geschlagen*[54] — šef operativnog odjela VK general-pukovnik Alfred Jodl. Jodl koji je važio kao »mozak« Vrhovne komande uputio ga je u novo zaduženje koje mu povjeravaju: da kao komandant formira na zapadnom Balkanu armiju. U tu će svrhu štab *Druge oklopne armije* biti izvučen iz sastava fronta u Rusiji i u drugoj polovici kolovoza upućen u Beograd. U Hrvatskoj, od koje su jedan obalni pojas i Dalmacija bili pod okupacijom Talijana, stajalo je u to vrijeme — navodi Rendulic — sedam njemačkih divizija pod komandom »komandanta--Hrvatska«. Talijani su osim toga okupirali Crnu Goru i Albaniju i ondje su raspolagali sa svega 15 divizija. Vlada maršala Badoglia u pregovorima je sa saveznicima i treba računati sa skorim ispadanjem Italije. Talijani se tad moraju smatrati za neprijatelje. Dok je u Srbiji vladalo gotovo potpuno zatišje i tamo se nalazilo malo njemačkih jedinica pod komandom »zapovjednika--Srbija«, u Hrvatskoj — kojoj je pripadala i Bosna — borba s Titovim partizanima bila je neprekidna. Snaga partizana cijenila se na 150.000 ljudi. Rendulic priznaje da ga nije malo pogodio i zabrinuo nerazmjer između snage postojećeg i pretpostavljenog budućeg protivnika i snage u vlastitim jedinicama

[54] Nav. djelo, str. 155 i d.

kojima je raspolagao. Na pitanje može li računati na dodatne snage, Jodl mu je odgovorio da će mu prilikom ispadanja Italije uputiti predbježno jednu, a vjerojatno dvije divizije. Kako su mu familijarno i savladljive izgledale njegove dotadašnje — ako i najvećim dijelom teške — zadaće u Rusiji u usporedbi sa svim tim novim što ga je očekivalo!

Rendulic je tog 6. VIII razgovarao prvi put s Hitlerom. U Glavnom stanu održavali su dnevno dvije konferencije o položaju koje su trajale više sati, od kojih je jedna u pravilu otpočinjala u podne, druga oko 10 sati navečer.[55] Najčešće je bilo prisutno 15 do 20 osoba. Prilikom večernje konferencije prijavio se Hitleru. Führer mu je upravio nekoliko pohvalnih riječi za uspjeh u bitki kod Orela i zatim je ušao u razmatranje položaja na Istočnom frontu. Prešlo se dalje na Balkan i tu je Hitler prvenstveno govorio Rendulicu kao budućem glavnokomandujućem na zapadnom Balkanu. Izrazio je nezadovoljstvo s hrvatskom vladom kojoj do tada nije pošlo za rukom da organizira vojni potencijal zemlje na široj osnovi. Partizanski je pokret — govorio je Hitler — u porastu i njega moraju odsad to energičnije suzbijati jer je on pri eventualnom savezničkom pokušaju iskrcavanja u Dalmaciji ili Albaniji velika opasnost. Predvidivo ispadanje Italije stvorit će na Balkanu novu situaciju stoga što bi vrlo brojne talijanske snage stacionirane u obalnom području mogle preko noći postati neprijateljske i lako formirati mostobran za iskrcavanje saveznika. Zbog toga situacija zahtijeva pri ispadanju Italije brzo iskopčavanje tih snaga. Od životne je važnosti da Njemačka drži i brani Balkan, jer bi njegov gubitak značio smrtno ugrožavanje srca Reicha i opasnost za južno krilo Istočnog fronta.

Hitler je tako govorio o tim pitanjima oko pola sata i navodio kao objašnjenje svojih misli i brojne pojedinosti. Njegovo izlaganje bilo je jasno i sigurno, iznošeno s mnogo temperamenta. Katkad se imao dojam — navodi Rendulic — da je i Hitlerov brz govor prepolagano sredstvo da slijedi misao. Svoje sudove iznosio je s razumljivošću postojećih činjenica o kojima nema nikakve dvojbe i u koje osobno nikako ne sumnja.

Na kraju svojih izlaganja ovako je sažeo Rendulicev zadatak: »Iskoristite vojni potencijal Hrvatske; razbijte Tita; iskopčajte u slučaju potrebe Talijane u obalnom području po mogućnosti zarobljavanjem; zaposjednite zatim Dalmaciju, Crnu Goru i Albaniju i branite obalu.«

Kasche je dan kasnije, 7. VIII,[56] telegrafski izvijestio berlinsko ministarstvo da mu Lorković saopćava primljenu informaciju hrvatske komande u Dubrovniku prema kojoj su Talijani pozvali tu komandu da se pripremi za preuzimanje svih vojnih postrojenja. Talijanske će se doskora povući, a lazaret i druge ustanove imaju se već sada povući iz Dubrovnika. Lorković to živo pozdravlja, ali se pribojava da će četnici poduzeti ofenzivnu akciju protiv sasvim neznatnog broja hrvatskih jedinica. Kako hrvatske oružane snage zavise od njemačkog komandanta, umolio je Lorković gen. Glaisea i Kaschea da ishode kod komandanta da hrvatske jedinice za Dubrovnik stavi na raspolaganje, a da i njemačke jedinice dođu tamo. Kasche zagovara taj prijedlog i moli ministarstvo da se založi kod VK i isposluje da se bezodvlačno pristupi zaposjedanju Dubrovnika od strane pretežno hrvatskih, ali i njemačkih jedinica. Pri tom se mora Hrvatima prepustiti mogućnost — savjetuje Kasche - da iz toga izvuku snažan politički uspjeh. A to je potrebno i zbog

[55] Prva tzv. »Mittagslage«; druga »Abendlage«.
[56] AJ, T-120, rolna 212, Nr. 3326 od 7. VIII.

osipanja dalmatinskih partizanskih jedinica koje su organizirane samo protiv Talijana![57]

Ernst Kaltenbrunner na čelu Glavne uprave za sigurnost Reicha u Berlinu uputio je istog dana[58] brzojav H. Himmleru, Reichsfiihreru SS i šefu njemačke policije, i ministarstvu vanjskih poslova kojim javlja ovo: Iz izvještaja koji pristižu u Upravu iz Hrvatske razabiru da položaj u Zagrebu karakterizira upravo zbunjujuća gomila raznih glasina, mišljenja i nastojanja svake vrsti. Iz njih dalje proizlazi koliko je trenutačno potrebna njemačka akcija u Hrvatskoj spremna na sve što bi bilo potrebno.

Vrhovna komanda je 7. VIII[s9] izdala specijalno naređenje br. 3 uz direktivu br. 48 u kojem stoji da će Führer prenijeti komandu u cjelokupnoj njemačkoj operacionoj zoni Jugoistoka u ruke komandanta *Grupe armija* »F« feldmaršala Freiherra v. Weichsa (Beograd). Preuzimanjem komande ograničava se djelokrug komandiranja *Grupe armija* »E« na Grčku uključujući i otoke, s tim da otpada dotadašnji naziv »komandant Jugoistoka«. *Grupa armija »E«* (Lohr) bit će potčinjena *Grupi armija »F«.*

Zbog toga nastaju i promjene u organizaciji snabdijevanja i uprave na Jugoistoku pa jedinstveno rukovođenje snabdijevanjem na cjelokupnom teritoriju Jugoistoka preuzima načelnik pozadine *Grupe armija »F«,* koji kao ispostava načelnika pozadine Generalštaba kopnene vojske zadržava prava što su mu prenijeta naređenjem od 2. VIII 1943. Izvršnu vlast u cjelokupnoj njemačkoj operacionoj zoni Jugoistoka provodi »vojnoupravni komandant Jugoistoka u Beogradu« (gen. Felber) i komandanti koji su mu potčinjeni: vojnoupravni komandant Grčke (Atena) i njemački opunomoćeni general u Hrvatskoj (Zagreb), dok je säm vojnoupravni komandant Jugoistoka u Beogradu neposredno za Srbiju.

Kaltenbrunner je sutradan, 8. VIII,[60] telegrafski iz Berlina izvijestio Himmlera i ministarstvo vanjskih poslova da kriza vlade — prema pristiglim izvještajima iz Zagreba - još nije okončana. Pavelić neprekidno pregovara sa svojim najbližim suradnicima među kojima mjerodavnu ulogu imaju komandant njegove tjelesne garde ustaški pukovnik A. Moškov, poglavnikov ađutant pukovnik V. Prebeg i potpukovnik Oras (?). Političko vodstvo nove vlade imalo bi se nalaziti u rukama grupe Lorković-Košak-Artuković uz podršku ravnatelja RAVSIGUR-a dra Crvenkovića. Očekuje se ostavka generala Prpića neposredno pred objavljivanje sastava nove vlade (najkasnije 18. kolovoza). Ministar oružanih snaga ima postati Lorković smatran za eksponenta

[57] Ambasador K. Ritter je telegramom 11. VIII upozorio Kaschea da VK upravo javlja o kasnijoj vijesti generala Glaisea prema kojoj nije točno da talijanske jedinice namjeravaju napustiti Dubrovnik. Zato mole dopunski izvještaj u suglasju s gen. Glaiseom. (AJ, T-120, rolna 212, Nr. 1208 od 11. VIII)

Kasche je odgovorio Ritteru 14. VIII 1943. i izvijestio da mu je s hrvatske strane odgovoreno da je u Dubrovniku tehnički ured talijanske armije pozvao hrvatski tehnički ured da izvrši pripreme za preuzimanje vojnih uređaja da bi se mogla izvršiti predaja prilikom eventualnog povlačenja talijanskih jedinica. To je hrvatska strana u početku tumačila preširoko. No, i ovdje javljeni obujam ukazuje na razmišljanja koja bi mogla biti politički povoljna za talijansko--hrvatske odnose. Mogućnosti povlačenja nesumnjivo postoje, kako to također spominje i Ritterov brzojav. Uostalom, *Šesti armijski korpus* (talijanski) u Dubrovniku nije više podređen *Drugoj armati* na Sušaku nego talijanskoj komandi u Crnoj Gori. Hrvati se pribojavaju da bi tako favoriziranje četničkog pokreta koje Talijani njeguju u Cmoj Gori moglo ojačati i u Hrvatskoj. Kasche ne smatra da bi to bezuvjetno moralo nastupiti. (AJ, T-501, rolna 265)

[58] AJ, T-120, rolna 212.

[59] *Zbornik dokumenata...,* Tom XII, knjiga 3, Dokumenti Nemačkog Rajha, str. 487-489.

[60] AJ, T-120, rolna 212; također: AJ, T-120, rolna 1757.

njemačke linije. Stvarno vodenje ministarstva namjerava se međutim povjeriti (zloglasnim) ustaškim dužnosnicima V. Tomiću i V. Luburiću. Obojica se odnedavno nalaze u Zagrebu i vida ih se neprekidno kod poglavnika. Ostavku ministra Puka i Dumandžića poglavnik nije prihvatio. Do nje je došlo u znak protesta protiv gen. Prpića povodom partizanskog prepada na Lepoglavu.

Istog je dana[61] Kasche poslao osobno državnom sekretaru v. Steengrachtu telegram u kojem mu javlja da Costar usrdno upozorava da treba hitno osigurati njegovu korespondenciju, između ostalog onu s Mussolinijem kao i njegovu dokumentaciju o povezanosti talijanskih vodećih krugova sa židovstvom i slobodnim zidarima. Njezino je značenje za političku ocjenu i pozadinu talijanskih vojnih i političkih stavova jedinstveno, i gospođa Costar može dati informaciju o tome gdje se taj materijal nalazi, a vjerojatno, osim nje, profesor Hoppenstedt i dr Prinzing. Nadalje, Costar je izvanredno zabrinut za stanje i budućnost svog imetka i osoblja.

Sutradan, 9. VIII, Kasche je telegrafski obavijestio ministarstvo kako njemački generalni konzul u Dubrovniku L. Aeldert brzojavlja da su svi tamošnji talijanski štabovi poslali u Italiju svoje povjerljive arhive specijalnim avionom. Protivno glasinama koje kruže, Talijani ne prazne svoje magazine municije i živežnih namirnica.

Poglavnik mu je tog dana — javlja Kasche telegramom 10. VIII[62] ministarstvu — povjerio što je razgovarao D. Sinčić s generalom Robottijem koji se vratio iz Rima. Robotti je Sinčiću u toku razgovora rekao da Englezi i Amerikanci nisu iskoristili talijansku šansu. Talijani su uklonili fašizam da bi dobili mir. Englesko-američki zahtjev na kapitulaciju i okupaciju Italije od dotadašnjih neprijateljskih snaga radi vođenja rata protiv Njemačke išao je suprot talijanske časti. Italija je mogla u sporazumu s narodima Balkana otvoriti taj prostor, ali nikada pristati na to da Italija sama postane ratno područje. Prema tome, borit će se dalje.

Robotti je o razgovoru obojice ministara vanjskih poslova (Guariglia i Ribbentrop) saopćio kako je Italija zahtijevala da joj se i nadalje priznaju neograničeno njeni posebni interesi u Hrvatskoj. Robotti je u tom pogledu postavio, odnosno obnovio stari talijanski zahtjev da Hrvati imaju stupati u mješovite dobrovoljačke odrede koje će formirati talijanska vojska. Nadalje su Robotti i drugi Talijani, od kojih prvenstveno talijanski prefekt na Rijeci, ispitivali Sinčića o tzv. njemačko-ruskim pregovorima s kojima Talijani izvanredno računaju. Pri tome tvrde kako je Njemačka spremna da učini Rusiji velike koncesije na Balkanu. Poglavnik je pri tom izrazio svoje mišljenje da Talijani takvim aluzijama žele na Hrvate utjecati u pogledu Njemačke.

Što se tiče vlade, poglavnik je očigledno riješen da u toku idućih dana imenuje sadašnjeg vojnog atašeja u Rumunjskoj, pukovnika avijacije F.Navratila, za ministra oružanih snaga a da ga prije toga unaprijedi u generala. Zatim je povjerio poslaniku da će ubrzo, također iz političkih razloga, imenovati ministra predsjednika. Lorković će zasad ostati na istom mjestu (državnog ministra u predsjedništvu vlade). Iz ministarstva narodne privrede imali bi se izvući poljoprivreda i snabdijevanje i okupiti u samostalno ministarstvo. Izgleda da je poglavnik voljan napustiti Balena, ali želi za volju pariteta da ista sudbina zadesi i državnog tajnika dra Krafta.

[61] AJ, T-120, rolna 212, Nr. 3327 od 8. VIII.
[62] AJ, T-120, rolna 212, Nr. 3329 od 9. VIII.
[63] AJ, T-120, rolna 212, Nr. 3358 od 10. VIII.

Kasche je izrazio rezervu da se u to vrijeme vrši promjena u vodenju poslova snabdijevanja. Uostalom, Kasche je saslušao poglavnikova izlaganja a da se nije upuštao u pojedinosti. Samo je istakao da mu se čini potrebnim aktivizacija vlade i odlučno usmjeravanje naroda, jer se — po njegovoj osobnoj ocjeni — ništa ne može očekivati od suzdržljivosti i čekanja.

Kako su predviđali da će se štab *Druge oklopne armije* u Beogradu prikupiti tek između 20. i 25. VIII, Rendulic je prvo »skoknuo« do Beča da posjeti svoju obitelj, a potom je odletio u Solun da obiđe tamošnjeg komandujućeg generala Lohra, poznatog mu otprije iz zajedničkog službovanja u austrijskom ministarstvu narodne obrane u Beču.

Dakako, Lohr i Rendulic u svojim su solunskim razgovorima posvetili veliku pažnju partizanima i Titu, jer se partizanski pokret postepeno bio proširio na cijelu zemlju i dopro sve do ulaza u veće gradove. Zahvatio je i hrvatsko obalno područje pod talijanskom okupacijom a također i Crnu Goru pod Talijanima. Zimi 1942. god. i u proljeće 1943. god. vođene su uz suradnju Talijana veće akcije protiv partizana koje su im nanijele teške udarce, ali od kojih su se ubrzo opet oporavili.[64]

Lohr je govorio s velikim priznanjem o organizacionim i komandantskim sposobnostima Tita. Dakako, pri tom je — po Rendulicu — pripomogla malobrojnost njemačkih jedinica i neraspoloženje koje je u zemlji vladalo protiv vladajućeg ustaškog režima ü Zagrebu. Tito je također znao da iz držanja Talijana izvuče koristi jer su Talijani, doduše, prigodice suzbijali partizane, ali su im na drugoj strani ipak potajice liferovali oružje i municiju. U svakom slučaju, ne mogu se uspoređivati srpski četnici DM, a ni grčki partizani s Titovom organizacijom. Tito je svoje snage — da bi ih mogao uspješno voditi — pojedinačno formirao u samostalne brigade, ali masu u divizije. Brigade i divizije sačinjavale su korpuse. No, ti odredi nisu, doduše, odgovarali uobičajenim odredima jedne vojske. Tako je jedna divizija partizana brojila 3.000 do 5.000 ljudi naoružanih puškama i mitraljezima. Tu ili tamo raspolagali su i pojedinim topovima i bacačima mina. U to vrijeme bilo je tridesetak (34) divizija i, kao najvećih jedinica, osam korpusa.

Partizani su predstavljali prvi problem na Balkanu; Talijani su bili drugi od trenutka kad se računalo s njihovim ispadanjem. Na Balkanu je u to vrijeme stajala talijanska *Grupa armija »Est«* kojoj se glavni stan nalazio u Tirani, glavnom gradu Albanije. Njoj je pripadala *11. armija* u Grčkoj koja se Rendulica nije ticala. No, u Albaniji, Crnoj Gori i hrvatskom obalnom području ležala je talijanska *Deveta armata* s glavnim stanom također u Tirani. Njena jakost (brojčana) iznosila je 5 do 6 armijskih korpusa, 15 divizija i više tenkovskih odjela i bataljuna crnih košulja. To su bile snage s kojima je Rendulic imao računati.

Držanje Talijana - piše Rendulic[65] - bilo je krajem 1942. god. vrlo hladno. To je bilo u vezi s otklanjajućim držanjem visokih vojnih krugova prema Mussoliniju i s nevoljkošću da snose teret partizanskog ratovanja. Nakon Mussolinijeva pada došlo je do očite napetosti između njemačkih i talijanskih jedinica na Balkanu. To se imalo u prvom redu pripisati glavnokomandujućem *Grupe armija »Est«* u Tirani, no kad je za nj kucnuo jedinstveni trenutak da se pokaže, zatajio je potpuno.

[64] I.. Rendulic, nav. djelo, str. 166 i d.
[65] Isti izvor, str. 167 i d.

Nekoliko dana kasnije Rendulic je odletio u Zagreb da uspostavi kontakt — kako piše — s tamošnjim šefom države (Pavelićem) i vojnim ustanovama. Priredili su mu — priča Rendulic — veliko vojno primanje a zatim i svečani doručak kojom su prilikom bila upotrijebljena sva sredstva reprezentacije. Pavelić je na Rendulica ostavio dojam mirnog i sabranog čovjeka usprkos uzburkanom životu što ga je vodio. U toku razgovora je — smiješeći se — povjerio Rendulicu da je prvih godina emigracije u Italiji živio pod Renduliće-vim imenom. Veliku mu je brigu zadavala raširenost partizana. Bilo mu je u svakom slučaju jasno da se njegov režim lišen podrške njemačkih jedinica ne bi mogao održati. Njegove dotadašnje vladine mjere nisu bile prikladne da taj režim učvrste u narodu. Kod njega Rendulic nije našao nikakvu konstruktivnu misao da se takvo stanje poboljša. Možda se u tom režimu koji je Hrvatima donio talijanskog kralja ona i nije mogla naći. U svakom slučaju Rendulicu je tom prilikom postalo jasno da s te (Pavelićeve) strane ne može očekivati nikakvu podršku, i to ne iz zle volje, nego zbog nedovoljne sposobnosti. Kasnije su tome pridošla teška razilaženja zbog politike hrvatske vlade prema »pravoslavnima«. Tako je tadašnji Rendulicev posjet Zagrebu bio prvi i posljednji u deset mjeseci njegova komandiranja na Balkanu. To mu je pribavilo srdžbu njemačkog poslanika u Zagrebu i ministra vanjskih poslova Reicha i vodilo — s njihove strane — mnogim uzaludnim intervencijama protiv njega kod Hitlera.

LTZagrebu je Rendulic zatekao i generala v. Glaise-Horstenaua koji je bio proizašao iz k. u. k. generalštaba stare Monarhije, bio je školovan kao generalštabac i priznati vojni historičar. Rendulic mu je bio zahvalan kad mu je Glaise bez okolišanja priopćio svoje poglede na odnose na Balkanu. Njihova ispravnost pokazala se kasnije u više navrata.

Komandantu njemačkih jedinica u Hrvatskoj — navodi Rendulic — bile su podredene i jedinice hrvatskih oružanih snaga u jačini oko osam brigada. Njihova borbena vrijednost bila je mala jer se na njih prenijelo raspoloženje naroda. Također su se pripadnici u vojsci pribojavali represalija partizana nad članovima njihovih obitelji. Stoga je dolazilo do brojnog dezertiranja. Drugi dio hrvatskih oružanih snaga predstavljali su ustaše. Sastojali su se od jedne divizije stacionirane u Zagrebu i pojedinih brigada (zdrugova) i bataljuna. Ustaše su isključivo bili podređeni hrvatskoj vladi, a divizija stacionirana u Zagrebu bila je poglavnikova tjelesna garda *(PTS).* Pripadnici ustaških jedi-nica bili su smrtni neprijatelji partizana i njihove borbe s partizanima karakte-rizira najveća okrutnost — po Rendulicu — u skladu s balkanskom tradicijom.

Vrlo je zanimljivo opširno pismo (Zagreb, 13. kolovoza 1943)[66] što ga je gen. Glaise uputio šefu odjela za atašeje Vrhovne komande kopnene vojske *(OKH)* u Berlinu, generalštabnom pukovniku Schuchardtu.

Nakon poduže pauze Glaise želi da obavijesti Schuchardta o položaju u Hrvatskoj. Nakon posljednjeg Glaiseova pisma došao je Orel, došla Sicilija, došao pad Mussolinija i svi ti događaji više su stanovništvo iznutra uzbunili nego što se to primjećuje izvana.

Najveći dojam ostavila je promjena u Italiji. Ne može se reći da je ovdje u Hrvatskoj pobudila žalost. Svi su se nadali da će ubrzo zatim očekivani slom Osovine Hrvatima ili Jugoslavenima — čovjek može sebi izabrati što od toga hoće — vratiti od Talijana otetu a tako žarko ljubljenu obalu, uključujući talijansku Dalmaciju, Sušak, Rijeku, istočnu Istru nastanjenu Hrvatima i

"" AJ, T-501, rolna 264.

otoke. Uzbuđenje je veliko i kako se stvar sad odvija mnogo polaganije nego što se predmnijevalo, to djeluje kao teško razočaranje.

Pri tom valja zasigurno uzeti u obzir — piše dalje Glaise — da Nijemci moraju, ako žele uopće nešto izvući za sebe iz unutrašnjeg položaja Hrvatske (o kojem će još u pismu biti riječi), najveću pažnju posvetiti pitanju obale. Sve dotle dok na njemačkoj strani Talijani ostanu, žele, moraju i mogu, sve dotle nema se, prirodno, na tome ništa dirati. Ako dode do promjene (čega se na kraći ili dulji rok treba pribojavati), onda mora njemačka strana - u utrci za predaju obale Hrvatima između Nijemaca, partizana i Anglosasa - bezuvjetno biti pobjednik. Ne pođe li joj to za rukom, onda je profućkala svoj posljednji adut u Hrvatskoj. Nijemci bi tada postali u očima sviju samo mrski »okupatori«. Čak i samo prijevremena proklamacija Anglosasa o budućim posjedovnim odnosima na jadranskoj obali mogla bi to imati za posljedicu. U protivnom mogu računati s promjenom raspoloženja u prilog njemačke strane, što bi joj pomoglo da prevlada poneke teškoće. To nije samo političko, nego po svojim posljedicama i izrazito vojno pitanje. U predodžbama koje katkad vladaju u berlinskom ministarstvu vanjskih poslova bilo bi dobro na to pravodobno upozoriti.

Trenutačno stoje u Hrvatskoj stvari tako da su Nijemci kao »pobjednici« u tom rvanju uvelike otpisani. Nikakva propaganda to ne može popraviti. Paralelno s tim nazaduje — ako je to uopće još moguće - u očima javnog mišljenja pozicija poglavnika i njegova ustaškog režima. I säm poglavnik pomišlja — u trenucima kad se trijezni od iluzije nekog božanskog poslanja — na potrebu da proširi vladinu platformu. Za to bi uglavnom mogle doći u obzir samo ličnosti iz bivše *Seljačke stranke* koju je emigrantsko društvo poglavnika prilikom proglašenja države — uključujući i stranačku militantnu organizaciju *Zaštitu* — budalasto u cijelosti iskopčalo. Zajednička baza za suradnju mogla bi se naći na terenu suzbijanja komunista. Također žele obje grupe prilično jednodušno — pristaše *Seljačke stranke* bar uz dalekosežno odmicanje od jugoslavenske ideologije — nacionalno hrvatsku državu kao takvu. U tom pogledu došlo je upravo posljednjih dana do važne odluke. Emigrantska vlada Srbina M. Trifunovića srušena je istupom hrvatskih ministara pristaša *Seljačke stranke* J. Krnjevića i J. Šuteja, jer Srbi ne žele priznati ni »Sporazum« — hrvatsko-srpsku Nagodbu iz 1939. god.[67] U novoj činovničkoj vladi Božidara Purića nije zastupljen ni jedan član bivše *Seljačke stranke.*[68] Koliko su iza kulisa ove glavne i državne akcije zastupljene Engleska i Rusija ne može se razaznati. U svakom je slučaju »Velika Srbija« u moskovskom i londonskom kabinetu adut koji igra, i siromašni Hrvati bez razlike opredjeljenja vide se za slučaj pobjede protivnika Njemačke - pri dubokom jazu koji ih neprispodobivo više nego prije dijeli od Srba - izvrgnuti biološkom uništenju.

Iz tog najnovijeg razvoja - nastavlja Glaise - mogla bi jedna manje omrznuta vlada od sadašnje Pavelićeve mnogo toga izvući što bi koristilo i njemačkom vodenju rata. Ali s poglavnikom i ustašama ne žele drugi apsolutno ništa započinjati. Tako su razgovori do sada vođeni protekli bez rezultata. Pri tom se zasigurno ne može sasvim zanijekati da bi bivši pripadnici HSS-a sudjelujući u vladi mogli imati ulogu trojanskog konja. No, što pomaže ako je sadašnja vlada u Zagrebu već sada jedna raga (mrcina) na kojoj se

[67] Opš.: Košta St. Pavlovič, Pad Trifunovićeve vlade prema britanskim dokumentima, *Glasnik srpskog istorijsko-kulturnog društva »Njegoš«*, sv. 42 - juni 1979, str. 3-17.

[68] Netočno: član Punčeve vlade bio je i Milan Martinović (HSS).

doskora neće više uopće moći jahati. Izlaz bi se možda mogao naći u »neutralnom kabinetu ličnosti« pri istovremenom ograničenju poglavnika na dužnosti šefa države. I za takvo rješenje ne može se pridobiti poglavnik koji jednostavno ne želi vidjeti kakvo je stvarno stanje u zemlji. Sva moguća rješenja mogla bi se sigurno lakše provesti prije odrona zemlje u Italiji.

S provođenjem hrvatskog vojnog programa što ga je propisala Vrhovna komanda organizaciono se djelomično napreduje. Treća legionarska divizija prikupit će se u Döllersheimu. Četiri lovačke brigade (zdrugova) postoje i popunjavanje četiriju gorskih brigada (zdrugova) na po šest bataljuna svaka je u toku. Značajno je ipak da se ni komandant njemačkih jedinica (u Hrvatskoj) ni on sam (Glaise) ne mogu pravo odlučiti da izdaju lovačkim brigadama (zdrugovima) njemačko oružje koje već pristiže jer se pribojavaju stvoriti tako partizanima nove liferante oružja.

Sada postoji kod Hrvata vrlo mala sklonost da zadovolje apetite SS--formacija. Muslimani — nazvani »Muslogermani« — odlaze »kap po kap« u južnu Francusku gdje se ima formirati hrvatska dobrovoljačka SS-divizija.[69] I sami njemački zapovjednici izrazili su sumnju o svrsishodnosti izvlačenja Muslimana već ponešto upućenih u upotrebu oružja u sadašnjem trenutku iz zemlje i odašiljanju u inozemstvo. Reichsführer SS je odbacio takve sugestije iz »važnih političkih razloga«.

I priliv policijskoj organizaciji Kammerhofer je opao, tako da će njena izgradnja potrajati duže nego što je bilo planirano. Svim pritiscima s njemačke strane - sve do najvišeg mjesta - Hrvati pružaju u najmanju ruku pasivnu rezistenciju u čemu su oduvijek bili majstori.

Opće raspoloženje — piše dalje on — odražava se svuda i na borbene jedinice. Osobito su vođe svih vrsta postali vrlo letargični i puštaju da stvari teku onako kako upravo teku. Da se izlože za Njemačku ponekad je opasno za egzistenciju.

Povjerenje u njemačku vojsku također je mnogostruko opalo, no ono još uvijek postoji. Na žalost, nije uvijek lako dijelovima jedinica (njemačkih), koje se vide uvučene u građanski rat, snaći se u posebno zapletenim političkim odnosima. Po sebi neizbježne i potrebne mjere kazne i odmazde vrše se katkad nad krivo odabranima pa one tako ne pridonose smanjenju, nego porastu ustaničkog pokreta. U prostoru između Kirkenesa i Kap Matapana ne može se sve raditi prema istom kalupu.

Ustanički pokret više je raspršen (rasut) nakon akcije Weiss i *Schwarz*, no i dalje buja i to tako da područja koja pokret nije bio zahvatio sve više nestaju. U neposrednoj blizini Zagreba partizani po planu posjećuju sva mjesta, pri cemu se na primjer radi za njih samo o tome da tamošnjim legionarima na dopustu oduzmu njihove njemačke uniforme i po mogućnosti ih spriječe da se vrate u jedinicu. Na sarajevskom aerodromu ustanici su u jednoj od posljednjih noći uništili više nego tucet pretežno hrvatskih aviona »po svim pravilima«, a da pri tom nisu brojne objekte ni dirnuli. Između Splita i ušća Neretve partizani gospodare najvećim dijelom obale dok u drugima sjede nacionalistički četnici koje Talijani puštaju i pomažu. Politika Velikosrba Draže Mihailovića, imenovanog ponovno za jugoslavenskog ministra vojske, i nada-

[69] To su bili pripadnici SS-divizije *Handžar* stacionirani u gradu Villefranche de Rouergue u južnoj Francuskoj. U noći između 16. i 17. rujna 1943. došlo je do pobune koju su Nijemci krvavo ugušili. O tome je pisala *Hrvatska revija* u više brojeva, a na francuskom jeziku izašla je 1980. god. o tome i knjiga Louisa Erignaca: *La Revolte des Croates.*

lje je oštro antikomunistička, što stvara mnoge neugodnosti Britancima koji se nalaze i u glavnom štabu partizanskog vode Tita. Sto bi jedno neprijateljsko iskrcavanje na Balkanu ili baš na dalmatinskoj obali predstavljalo ne treba pobliže opisivati.

Ponašanje Talijana na njemačkom području nije jednoznačno. Mussolinijev pad nisu pozdravile samo crne košulje. U vojsci je izazvao razne provale radosti. I šef zagrebačke talijanske vojne misije gen. Re vidi u tome više poboljšanje nego pogoršanje položaja. S druge strane, razabiru se pojave osipanja na brojnim točkama, što se prije svega očituje u cvatućoj trgovini oružjem u kojoj sudjeluju sve moguće stranke. Da se armiji gen. Robottija *(Drugoj armati)* pripiše neka posebna borbena moć, bilo bi zaista vrlo pogrešno. Čini se, prirodno, na njemačkoj strani sve da Hrvate uzdrže od nepromišljenih čina za koje bi bilo podloge. Zasad im je to polazilo za rukom. Ovdašnji talijanski poslanik Petrucci, nasljednik stopostotnog fašista Casertana, nije skrivao svoje zadovoljstvo kad je 25. srpnja uveče u kući svoga mađarskog kolege saznao za pad B. Mussolinija...

Na taj je način — piše na kraju Glaise — naveo sve bitno o hrvatskom pitanju kako se ono trenutačno postavlja. U tim njegovim izvodima sadržano je mnogo političkog, no to se nije moglo izbjeći, jer ako igdje, to su sada u njemačkom prostoru najuže povezani politika i vodenje rata i njih moraju s posebnom pažnjom usklađivati. A kao ispriku za svoje opet tako dugačko pismo Glaise navodi to što je Hrvatska — sve donedavno ružica koja skriveno cvate — sada snažno zakoračila u svjetlost razmatranja kao bočni dio njemačke pozicije na Balkanu i bedem *(glacis)* njemačkog Jugoistoka.

Glaise se 17. VIII sastao s Pavelićem i tom su prilikom — prema sačuvanoj zabilješci o tom razgovoru [0] — raspravljali o više pitanja, na primjer: o reorganizaciji ministarstva oružanih snaga (na temelju prijedloga general-pukovnika Juppea)'[1]; o glasinama o namjeravanom penzioniranju generala Lemešića i generalštabnog potpukovnika I. Babića; o smjenjivanju državnog tajnika Markovića (koje je postalo hitno potrebno); eventualno novom popunjavanju mjesta ravnatelja ravnateljstva za javni mir i sigurnost na mjestu dosadašnjeg Filipa (Crvenkovića) koji u poslu ne pokazuje dovoljno spremnosti da surađuje s njemačkim organima; o unapređivanju hrvatskih oficira dodijeljenih organizaciji SS; o snabdijevanju nekadašnjih legionara (»boraca za Staljingrad«); popravku mostova u Bos. Krupi i Otoku; o položaju u Bjelovaru gdje novi šef policije Imper vrši brojna strijeljanja u kojima čak i osobno sudjeluje (to je poglavnik negirao Glaiseu!); o kaznenim istragama protiv oficira hrvatskih oružanih snaga.

U Zagreb je dan kasnije (18. VIII) stigla brzojavka Thakin Nua, burmanskog ministra vanjskih poslova, upućena iz Rangoona 17. VIII Mili Budaku, ministru vanjskih poslova NDH, koja u službenom prijevodu s engleskog glasi ovako: «

»Čast mi je s dubokom zahvalnošću potvrditi primitak Vaše brzojavke, kojom obavješćujete, da je hrvatska vlada priznala Državu Burmu. Uvjeren sam, da će se normalni i prijateljski odnosi između naših zemalja zauvijek nastaviti, te se čvrsto nadam, da će veze između nas biti u buduće ojačane i da

" AJ, T-501, rolna 267. Za taj razgovor pripremili su kod Glaisea i shemu (gen. Juppe) kako sebi njemačka strana u Zagrebu predstavlja kadrovski raspored vodećih mjesta u ministarstvu oružanih snaga na čelu s generalom Friedrichom Navratilom! (Isti izvor)

[71] To je bila ta shema (iz bilj. 70) od 14. VIII 1943.

će pridonieti povećanju napredka iztočno-azijskog prostora. Primite, Preuzvišenosti, ponovno izraze mog najvišeg štovanja.«

Toj službenoj obavijesti prethodila je obavijest istog burmanskog ministra o formiranju (satelitske) države Burme. Upućena ministru vanjskih poslova NDH Budaku, glasila je u prijevodu ovako:

»Gospodine Ministre,

Kako Vam je poznato iz proglašenja nezavisnosti Burme, čast mi je obaviestiti Vašu Preuzvišenost, da je Burma voljom naroda sastavila samostalnu vladu i podpuno prekinula veze s Englezkom i Britanskim Carstvom, te stvorila Državu Burmu prvoga dana rastućeg mjeseca po Waggaungu 1305. (burmanska godina, što odgovara prvome danu mjeseca kolovoza 1943. kršćanske ere). Zatim je ustavotvorna skupština Burme to svečano proglasila u ime cielog burmanskog naroda. Ovom prilikom izrazujem Vam živu želju, da se osnuju prijateljski odnosi između Vaše zemlje i Države Burme. Izvolite primiti, gospodine Ministre, izraze moga najodličnijeg poštovanja.«[73]

Načelnik njemačke VK feldmaršal W. Keitel potpisao je naređenje komandantu Jugoistoka od 18. VIII [4] u kojem stoji, između ostaloga, i ovo: Komandant Jugoistoka *(Grupa armija »F«)* s glavnim stanom u Beogradu (Weichs) preuzima komandu na cijelom njemačkom operacionom području na Balkanu, s tim da je granica prema *Grupi armija »B«* sjeverozapadna granica Hrvatske; njemu su potčinjene *Grupa armija »E«* s glavnim stanom u Solunu (Lohr) i komanda *Druge oklopne armije* s glavnim stanom u Kragujevcu (Rendulic), s tim da je linija razgraničenja između *Grupe armija »E«* i komande *Druge oklopne armije* sjeverna granica Grčke.

Ustaško ministarstvo vanjskih poslova u Zagrebu primilo je 20. VIII brzojav svog poslanstva u Bratislavi koje je brzopleto javilo ovo:

»Autentična viest: Hitler, Goering, Ribentrop i Keitel sastali su se između Trevisa i Udina s Badogliom. Raspravljana su isključivo vojnička pitanja savezno s dalnjim držanjem Italije. Tvrdi se da je Badoglio dao zadovoljavajuću izjavu. Hrvatska također bila je predmetom razgovora u toliko da bi se talijanska vojska na hrvatskom području zamijenila njemačkom koja bi zaposjela i Kvarner.«[75]

Kaltenbrunner je istog dana, 20. VIII,[76] obavijestio svog vrhovnog šefa (Himmlera) i ministarstvo vanjskih poslova da i u Hrvatskoj postoji općenito nada — uvjetovana zbivanjima u Italiji — da se sada nađe mogućnost kako bi se ponovno zadobila Dalmacija. Sada i službena mjesta nastoje pripremiti takav razvoj. Ministar unutrašnjih poslova Artuković organizira kupnju talijanskog oružja u velikim količinama i također pokušava pripremiti eventualni ulazak njemačkih i hrvatskih jedinica u obalnu zonu. No, i niz drugih visokih hrvatskih dužnosnika djelatni su u tom pravcu i već su dobili takva zaduženja. Tako, na primjer, stalni zastupnik predsjednika vlade državni tajnik Vj. Vrančić, koji već neko vrijeme boravi u obalnoj zoni. Dalje, bivši ministri Marijan Simić, inž. Ivica Frković i admiral Jakčin, za koje se u upućenim krugovima već govori da su predviđeni za upravitelje obalnih pokrajina. Za sličnu zadaću bio je predviđen i poslanik dr Edo Bulat koji međutim pokušava drugim

[72] A-VII, NDH, kut. 310[b], Br. reg. 51/3-1.
[73] A-VII, NDH, kut. 260, Br. reg. 23/5 - 1.
Zbornik dokumenata..., Tom XII, knjiga 3, Dokumenti Nemačkog Rajha, str. 504-506.
[75] A-VII, kut. 257, Br. reg. 29/5 - 1.
[76] AJ, T-102, rolna 212; također: T-120, rolna 1757.

putem postići isti cilj. Bulat je u Zagrebu formirao jedan odbor za ponovno pripojenje Dalmacije i Primorja u kojem se nalazi oko 50 istaknutih hrvatskih nacionalista. Među njima nema ni polovica ustaša. *Seljačku stranku* zastupa samo jedan, ali zato vrlo utjecajan predstavnik: narodni zastupnik Ivanko Farolfi.[77] Staru *Stranku prava* zastupa u odboru dr Buć.[78] Program te akcije formulira dr Bulat u rečenici: »Cjelokupna Hrvatska i rat na strani Njemačke do konačne pobjede.«

Bulat, osim toga, ide i za jednim unutrašnjopolitičkim ciljem koji se već nadaje iz sastava odbora, naime proširenje baze vlade. Iako ta nastojanja zasad još nisu naišla na službeni odjek u vladinim krugovima, ipak se primjećuje da se ovdje radi o jednoj vrlo značajnoj akciji iza koje prvi put ideološki stoje narod i vlada.

Kasche je 19. VIII 1943.[79] izvijestio ministarstvo vanjskih poslova u Berlinu da je novi armijski zapovjednik gen. Rendulic bio kod njega prošla dva dana kako bi se temeljito porazgovorili. Izjavio je poslaniku da mu je Führer povjerio ovakav zadatak: da smiri Hrvatsku, drži Srbiju u pokornosti i spriječi iskrcavanje neprijatelja na jadranskoj obali.[80] Njegov se sektor proteže sve do Albanije (uključujući i nju). Iz razgovora vodenih u Zagrebu i osobnih razmišljanja proizlazi namjera da mora u bilo kojem obliku hrvatsku upravu zamijeniti njemačkom vojnom upravom. Priznaje pri tom optičke obzire prema hrvatskoj državi. U razgovorima s njim Kasche mu je predložio da nastave s dotadašnjom suradnjom, ali se suprotstavio preuzimanju odgovornosti za upravu iz poznatih razloga. Razgovore nisu okončali. Kasche mu je dao napismeno svoje stajalište i stav prema Rendulicevim prijedlozima, a daljnji razgovor predviđen je za što kraći rok. Kasche pozdravlja što su Rendulicu očigledno — po Führerovoj odluci — podređene sve njemačke oružane snage. Izjednačivanje njemačkih ratnih mjera u ovdašnjem prostoru i jasno unapređivanje suradnje s Hrvatima bit će — čini se — moguće. Kasche se nada da će Rendulic moći djelotvorno pomagati na liniji koja uvažava gledišta jedne i druge strane. Međutim, morao je generalu kazati da je za njega (Kaschea) velika teškoća uzimanje u obzir talijanske hipoteke, što mu je zadano kao direktiva. Preinaka zahtijeva u vlastitom interesu oprezno krmanjenje. Kasche moli da ministarstvo gornje uzme, zasad, samo na znanje. U danom trenutku Kasche će dalje izvještavati.

Ministarstvo vanjskih poslova Reicha (ambasador K. Ritter) odgovorilo je poslaniku Kascheu telegramom od 21. VIII[81] da su izjave generala Rendulica o eventualnom uvođenju vojne uprave u Hrvatskoj nepravilne. Prvo: Vrhovna komanda saopćava s tim u vezi da je gen. Rendulic izričito zadužen samo zadacima vojnog vodstva jedinica i da bilo kakva pitanja vojnoupravne prirode u području podređenom mu za njegovo vojno vodstvo jedinica ne ulaze u krug njegovih nadležnosti. Već iz tih razloga nema se gen. Rendulic baviti pitanjima vojne uprave u Hrvatskoj ili kojem drugom području. Drugo: Osim ovog osobnog razloga VK je potpuno načisto da su za Hrvatsku pretpostavke eventualnog uvođenja njemačke vojne uprave sasvim drukčije nego u drugim područjima Jugoistoka u kojima je njemačka vojna uprava već

[77] Ivanko Farolfi vršio je za vrijeme NDH u Zagrebu dužnost tajnika seljačke stranke.
[8] *Stranku prava* predstavljao je u odboru dr Stjepan Buć, »hrvatski nacionalsocijalist«.
[79] AJ, T-120, rolna 212, Nr. 3508 od 19. VIII.
[80] L. Rendulic, nav. djelo, str. 156.
[81] AJ, T-120, rolna 212, Nr. 1257 od 21. VIII.

uvedena ili treba ubrzo da iznova bude uvedena. Ako bi se kasnije u vezi s eventualnim vojnim razvojem postavilo pitanje uvođenja njemačke vojne uprave i za dijelove Hrvatske, razumije se samo po sebi da bi se to moglo izvesti samo u sporazumu s hrvatskom vladom.

Ambasador Ritter, na kraju, upozorava Kaschea da gornje saopćava u sporazumu s Vrhovnom komandom. Povjerava poslaniku da pri predviđenim daljnjim pregovorima s gen. Rendulicem obavijeste generala u gornjem smislu na prikladan način.

Sam Rendulic je 24. VIII — kako piše u svojim memoarima[82] - odletio u Beograd gdje se skupio štab *Druge oklopne armije* došavši iz Rusije. Tu se nalazio i pukovnik, kasnije general v. Grolman, novoimenovani šef štaba *Druge oklopne armije* koji mu je bio dragocjeni suradnik pri rješavanju teških političkih i vojnih problema Balkana. U Beogradu je primio i naredbeno pismo o rasporedu vojnog vodstva na Balkanu koji je imao stupiti na snagu. Cjelokupne borbene snage bile su njime podređene *Grupi armija »F«* pod komandom feldmaršala M. v. Weichsa. Grupa armija dijelila se u *Drugu oklopnu armiju,* kojoj je područje bilo u početku Hrvatska, kasnije i Dalmacija, Crna Gora i Albanija, te u *Grupu armija »E«* u Solunu ograničenu na Grčku. Srbijom je upravljao vojni zapovjednik podređen neposredno Vrhovnoj komandi kopnene vojske *(OKH),* a samo u čisto vojnim pitanjima i komandantu *Grupe armija »F«.* Rendulic je odabrao za sjedište svog štaba Kragujevac i 26. VIII štab se uputio onamo, no brzo je odlučio da promijeni sjedište i štab preseli u Vrnjačku Banju gdje su smještajne prilike bile mnogo povoljnije. Osim toga, kraj obližnjeg Kraljeva nalazio se veliki aerodrom.

Hitler je potpisao naređenje od 24. VIII[83] o imenovanju posebnog opunomoćenika ministarstva vanjskih poslova na Jugoistoku. U tom se naređenju, osim ostalog, navodi da se ukazala potreba — pošto je direktivom br. 48 od 26. VII bilo jedinstveno uređeno vojno vodstvo i uprava na Jugoistoku, određuje se »specijalni opunomoćenik ministarstva vanjskih poslova za Jugoistok« sa sjedištem u Beogradu. Zadatak mu je da se brine - prema uputama ministra vanjskih poslova Reicha - za jedinstvenu obradu vanjskopolitičkih pitanja u tom prostoru. Specijalni opunomoćenik obavještavat će vojne organe na Jugoistoku o vanjskopolitičkim namjerama i mjerama Reicha kao i uputama ministarstva vanjskih poslova koji su od važnosti za vojno vodstvo ili upravu na Jugoistoku. Jednako tako imaju nadležne vojne komande na Jugoistoku obavještavati specijalnog opunomoćenika O' namjerama vojnog vodstva i uprave koje su vanjskopolitički važne. Naređuje se specijalnom opunomoćeniku i vojnim komandama Jugoistoka kao dužnost da međusobno usko surađuju prožeti uzajamnim povjerenjem. Za specijalnog opunomoćenika imenuje se poslanik Hermann Neubacher, s tim da se u njegove dosadašnje zadatke ne zadire ovim imenovanjem.[84] Hitler, na kraju, pridržava sebi pravo drukčijeg rješenja ako bi na Jugoistoku došlo do ratnih operacija većih razmjera.

L. Rendulic, nav. djelo, str. 171 i d.

AJ, T-501, rolna 267. Opš.: Hermann Neubacher, *Sonderauftrag Südost 19*40-1945. *Bericht eines fliegeAden Diplomaten,* Göttingen 1957; o Neubacherovom planu velikosrpske federacije vidi raspravu prof. Jovana Marjanovića: The Neubacher Plan and Practical Schemes for the Establishment of a Greater Serbian Federation (1943-1944) u zborniku radova *The Third Reich and Yugoslavia 1*933-1945, Beograd 1977, str. 486-501.

Neubacher je do tada već imao više zaduženja na Balkanu, posebno u vezi s rumunjskim petrolejom.

Glaise je telegrafski, 24. VIII,[85] obavijestio Vrhovnu komandu i glavnokomandujućeg na Jugoistoku da mu je M. Lorković dan ranije saopćio po nalogu poglavnika kako je general Robotti 20. VIII priopćio hrvatskom opunomoćeniku u njegovu štabu na Sušaku D. Sinčiću da će biti prisiljen - suočen s opasnostima jednog anglosaksonskog iskrcavanja — da svoje jedinice uže prikupi. Pri tom je ukazivao na to da će, ipak, zasad još pokušati da područje koje je Italija bila stvarno anektirala (Sušak, sjevernu Dalmaciju, otoke) drži pod kontrolom. Što se tiče ulaženja njemačkih i hrvatskih jedinica u *Drugu zonu* uključivši obalu i otoke prepuštene Hrvatskoj ne postoji, prema tome, više nikakva zapreka. Kao točke koje bi Talijani ponajprije napustili Robotti je označio Sinj, Omiš, Knin i Drniš, a za njima će doskora slijediti i druge.

Glaise, na kraju, skreće pažnju da odašilje prednju vijest sa svim potrebnim rezervama.

Istog je dana[86] Glaise telegramom informirao Vrhovnu komandu da je 23. VIII u 20 sati izvršen na generala I. Prpića. šefa hrvatskog generalštaba, na stepeništu njegova stana pokušaj atentata revolverom.'" Počinitelji atentata Prpiću su nepoznati. Prpić se branio tako vješto da je samo lako ranjen. Hrvatska javnost nagađa općenito da se radi o političkom atentatu. Počinitelji koje se uspjelo uhvatiti jesu, čini se, ustaše i u istrazi su izjavili da su radili po višem nalogu. Atentat je u hrvatskim oružanim snagama i šire pobudio najveću pažnju.

Državni poglavar (Pavelić) poduzeo je kod poslanika Kaschea korak (demarš) - javlja gen. Glaise telegrafski 26. VIII[8S] Vrhovnoj komandi i komandantima u Beogradu - kojim želi postići da se, u duhu prijašnjih dogovora, postigne jače ukopčavanje hrvatske vlade i njenog vojnog vodstva u vojno planiranje. Posljednji poticaj tom koraku dalo je iznenadno napuštanje područja Jajce—Travnik-Livno što ga je naredio komandant njemačkih jedinica u Hrvatskoj a s posljedicom da je taj prostor bio prepušten partizanima, te akcija *Trećeg SS-oklopnog korpusa* u politički i vojno vrlo osjetljivom području Zagreba do koje je došlo bez prethodne najave i upoznavanja zagrebačke vlade. Pri svim rezervama koje već više od dvije godine ima prema toj vladi — ističe Glaise u telegramu — osobno zagovara ispunjenje te Pavelićeve želje u granicama mogućeg. Njemačka vanjska politika usmjerena je i nadalje prema ideji hrvatskog suvereniteta i toj ideji proturječi ako njemačka strana toliko iskopčava Hrvate u vojnom pogledu, kako se to faktično zbivalo od početka 1943. godine. Još više: vodenje rata,"politika i uprava povezani su međusobno tako usko da je nemoguće Hrvate na jednom od tih područja potpuno razriješiti odgovornosti. Ako njemačka strana, na primjer, nedavno napušta velika područja hrvatskog teritorija a da o tome prije toga ne obavještava vladu u Zagrebu, Hrvati neće propustiti priliku da iz toga ne izvuku korist: da njemačku stranu čine odgovornom za upravne teškoće koje iz takvog koraka nastaju, za smanjenje međusobnog povjerenja i posljedice takvih primjera, koliko god takav korak bio neizbježiv. Također bi hrvatska vlada radije vidjela da *Treći SS-oklopni korpus* nije bio predviđen za zagre-

[85] AJ, T-501, rolna 264, Nr. 01639/43 g. Kdos.

[86] Isti izvor, Nr. A 3452/43 geh.

[8] Kod Glaisea nalazi se i zabilješka o »Gen. P,- iz koje proizlazi da su se ustaški pukovnik I. Herenčić i kapetan (satnik) I. Kirin nalazili u blizini stana gen. Prpića u »kritično vrijeme«. (AJ, T-501, rolna 267)

Prpić je u to vrijeme očijukao s mačekovcima.

[88] AJ, T-501, rolna 264, Nr. 01652/43 g. Kdos.

bačko područje, nego da su ga uputili u Srijem i sjeveroistočnu Bosnu, u područja s više nacionalnosti.

' Postoje samo dva rješenja: ili uopće likvidirati hrvatski suverenitet (za što na njemačkoj strani nedostaje politička volja a tehnički bi aparat tek morao biti stvoren), ili hrvatsku vladu u jednom neopasnom omjeru učiniti suodgovornom. Hrvati bi željeli — prema predanom pismenom demaršu — da na vojnom sektoru tu minimalnu mjeru postignu postavljanjem jednoga njemačkog komandanta u Zagrebu, pri čemu misle - kako je to bilo prilikom poglavnikovih posjeta Fiihreru u rujnu mjesecu 1942. i krajem travnja 1943. godine - na njemačkoga opunomoćenog generala (Glaisea). Takvo je rješenje u danim uvjetima iz mnogostrukih razloga zamišljeno laički (amaterski). No, Glaise zato predlaže da ga kao opunomoćenog generala u Hrvatskoj opet više ukopčavaju (uključuju) u formuliranje odluka i njemu, u okviru njegovih odgovornosti, prepuste odluku u kojoj bi mjeri mogli i smjeli privući i upoznavati hrvatsku vladu uz uvažavanje potrebnog čuvanja tajne. Pri ponavljanju rezervi podignutih protiv te vlade u Zagrebu, smatra Glaise ipak korisnim — imajući u vidu vojnu iscrpljenost hrvatskog naroda — održavati mjerodavne ličnosti NDH donekle dobro raspoložene i ne davati im u ruke argumente za izgovor pri vlastitim promašajima.

Dva dana kasnije Glaise je telegrafski saopćio komandantu *Grupe armija »F«* v. Weichsu i generalu Rendulicu da su ga Budak i gen. Re obavijestili o tome da su njemačke jedinice ušle u Ljubljanu. Ne bi bilo — za ispunjavanje njegovih zadataka u Zagrebu — nevažno ako bi on (Glaise) s *njemačke* strane primao najnužnije informacije o zbivanjima u susjednoj Kranjskoj (talijanska Slovenija). To bi bilo utoliko poželjnije što bi dogadaji na tom šavnom mjestu (točki) mogli biti usko povezani s razvojem u prostoru Karlovac-Ogulin—Sušak koji je još uvijek pod talijanskom okupacijom a kojim prolazi s onu stranu Ogulina izvanredno osjetljiva, načičkana raznim objektima željeznička pruga prema obali. Taj se prostor može najbolje nadzirati iz Zagreba. Kako se iz Karlovca i Ogulina — iz ovog posljednjeg od tamošnjega velikog župana — neprekidno javlja, Talijani su u svakom slučaju žustro zaposleni s transportom dobara kojih se mogu odreći. Oko Ogulina čeka nekoliko tisuća četnika da preuzmu od njih nasljedstvo, pri čemu bi Hrvati trpjeli. Sjeveroistočno od Karlovca proteže se talijanska zona sve do pred vrata Zagreba. Zumberačko gorje kod Samobora služi hrvatskim kao i slovenskim ustanicima za omiljeno sklonište. Glaise još, na kraju, primjećuje da Hrvati smatraju Sušak, Rijeku i istočni dio istarskog poluotoka etnički za svoje interesno područje.

Ustaško ministarstvo vanjskih poslova primilo je 30. VIII iz Berlina od svog poslanstva, šifriranu brzojavku ovog sadržaja:

»Poslanika (Ratkovića) jučer poslie podne (29. VIII) primio u Glavnom stanu najprije ministar vanjskih poslova. Govoreno mnogo o prilikama u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Ministar vanjskih poslova dva puta tvrdio da je od koga (kada?) oružje ustupljeno Nezavisnoj Državi Hrvatskoj došlo 100.000 pušaka u ruke partizana. Molim za brzojavni odgovor koliko njemačkog oružja dosada dobili smo i koliko je došlo u ruke partizana da se mogu eventualno ispraviti obarati podatke. Führer poslie predaje zadržao me na razgovoru u prisutnosti ministra vanjskih poslova, šefa odjela protokola i upravitelja ureda predsjedništva vlade. Führer čvrsto uvjeren u snagu Nje-

[89] AJ, T-501, rolna 264, Nr. 01668/43 g. Kdos.

mačke. Zračna obrana već sada ruši 20 do 25% neprijateljskih zrakoplova, a s novim sredstvima rušit će 30, 50 i 60% što će onemogućiti dalnje napadaje. Novi uredaj podmornica već gotov i skoro će se ponovno javiti njihovo djelovanje. Novo oružje koje se sprema učiniti će svoje. Treba samo strpljenja i jakost za prebroditi časovitu seriju nedaća. Za poglavnika rekao da zna da otvoreno i vjerno sliedi utvrđeni smjer te da ni časka nije odstranio od ravne crte. Podrobni izvieštaj sliedi po kuriru. Poslanik.«[90]

Glaise je telegramom, 30. VIII,[91] informirao Vrhovnu komandu, Berlin i Beograd u svojstvu vojnog atašeja u Zagrebu da je položaj u Hrvatskoj i njenim oružanim snagama ispunjen napetostima koje rastu. Atentat na gen. Prpića izazvao je u krugovima viših oficira priličnu paniku jer se i sami osjećaju ugroženima zbog tajnovitih okolnosti pod kojima se odvijao atentat. Mnogo toga govori u prilog tvrdnji da su bili na djelu pojedinci kao oruđe jedne mafije koja se na neki način pruža do emigrantske kamarile tajanstvenih ustaških pukovnika (»rasova«) koji okružuju poglavnika a koje i bolji ustaše otklanjaju.[92] Oni su, međutim, sebi stvorili — svi znaci na to ukazuju — jedan sistem terora pomoću kojeg žele da se održe na vlasti, što je međutim - mjereno ukupnom igrom snaga — preslabo i stoga mnogo više služi povećavanju protivničkih snaga. Broj onih koji se u toj nuždi nadaju da će ih ponovno Njemačka spasiti u novom je porastu, usprkos inače i nadalje nepovoljnom raspoloženju prema Nijemcima. Samo bitno pojačano angažiranje za borbu sposobnih njemačkih jedinica u Hrvatskoj moglo bi ga znatno poboljšati. S druge strane, teško je zadržati propadanje vojničkog duha u redovima hrvatskih oružanih snaga. Povećava se broj prebjega, pa i kod oficira. Neprijateljska propaganda uperena protiv vojne izobrazbe u Njemačkoj dobiva na terenu. Prilikom izdavanja njemačkih uniformi odjelima lovačkih brigada oklijevali su hrvatski oficiri da ih označene hrvatskim oznakama činova obuku, jer su se pribojavali da će kasnije biti poslani na Istočni front. Pritjecanje Muslimana za dobrovoljačku SS-diviziju u južnoj Francuskoj uvelike zaostaje za očekivanjima. Vlada se po svim znacima upinje da prema Nijemcima posvjedoči svoju lojalnost, no u nju mnoga njemačka mjesta sumnjaju. Pasivna i aktivna rezistencija protiv suradnje s njemačkom stranom u svakom je slučaju u porastu. Isto tako, snaga ustanika je u porastu. Oni teroriziranjem uspješno ometaju čak i u Zagrebu pokret novačenja. Područje djelovanja državne uprave sve se više smanjuje. Kritika na njenu adresu izražena je na uvjerljiv način, primjerice, u cenzuriranim pismima iz cijele zemlje. Poglavnik - ubrzo najomrznutiji čovjek u cijelom narodu — bavi se svim mogućim »mislima o smjeni straže«, kojima se pri planiranom izvođenju - ako do njega uopće i dođe — mora osporiti svaki učinak. U danima koji slijede avijatički general F. Navratil, dotadašnji vojni ataše u Bukureštu, ima biti imenovan za ministra oružanih snaga. To je zasigurno jedan od najboljih oficira koji je - 50 mu je godina - započeo svoju oficirsku karijeru u austro-ugarskoj vojsci, zatim službovao u Jugoslaviji, ali se razišao s vladom godinu dana prije izbijanja rata zbog prevelikih simpatija za Nijemce i ubrzo ga je - nakon proglašenja države - vojskovođa Kvaternik stavio na led kao konkurenta, postavivši ga za vojnog atašeja u Bukureštu. Njemačko ga zrakoplovstvo posebno cijeni, a i general-pukovnik Lohr sjeća ga se u povoljnom smislu

[90] A-VII, NDH, kut. 257, Br. reg. 32/5 - 1.
[91] AJ, T-501, rolna 264, Nr. 01683/43 g. Kdos.
[92] M. Kovačić je ovako nanizao »rasove«: Lisak, Moškov, Servatzy, Herenčić i Luburić.

iz austrijskog razdoblja. Sve je ovdje eksperiment i od odlučujuće važnosti ostaje prije svega hoće li se Navratil kao novi čovjek moći nametnuti zloj tajnoj vladi oko poglavnika.

Otpravnik poslova u Zagrebu savjetnik v. Schubert istog je dana[93] telegrafski obavijestio ministarstvo u Berlinu (da prenesu poslaniku Kascheu pozvanom u međuvremenu u Führerov Glavni stan) kako mu je ministar Lorković preko Standartenfiihrera Requarda dostavio izvod iz pisma hrvatskog opunomoćenika kod *Druge armate* D. Sinčića o razgovoru s gen. Robottijem. General mu je tom prilikom rekao da njegove jedinice moraju provesti potrebne i odgovarajuće pregrupacije, jer postoji i mogućnost i opasnost iskrcavanja neprijateljskih snaga na istočnoj obali Jadrana. Njegove (Robottijeve) jedinice ne smiju više biti rasute, i general je prisiljen da male rasute garnizone spaja u velike jedinice prikladne za pokrete i akcije većeg stila protiv neprijatelja, kako u pozadini tako i s morske strane. Iz svih tih razloga general će morati povući posade iz pojedinih mjesta *Druge zone* bez ikakve daljnje obaveze, niti u vezi s područjem iz kojeg će se jedinice povući niti s obzirom na vrijeme kad budu povučene. Vjerojatno će biti napuštena mjesta: Sinj, Omiš, Knin, Drniš kao i mnoga druga iz *Druge zone* i cijela *Druga armata* bit će isključivo koncentrirana u velike jedinice. Predbježno neće napustiti anektiranu Dalmaciju. Usprkos Sinčićevim nastojanjima da dokaže štetnost naprijed spomenutih mjera, talijanski je general ostajao pri svome i rekao da se ovdje radi o jednom naređenju iz Rima. Obećao je Sinčiću da će ga rano obavijestiti 0 napuštanju važnih mjesta. Prvo će napustiti Sinj. Zatim mu je general rekao da sada mogu njegove hrvatske a i njemačke jedinice doći na područje *Druge zone* i tako s jedne strane osigurati pojedina mjesta prije nego što Talijani odu, a s druge pomoći Talijanima u obrani istočne obale Jadrana. Rekao je Sinčiću 1 to da je o svemu tome istog dana obavijestio Nijemce. Ako postoji bilo kakva mogućnost da njemačke i hrvatske jedinice uđu u *Drugu zonu,* hitno je da njeno zaposjedanje provedu odmah i bilo bi potrebno da se gen. Lohr i Robotti dogovore da talijanske posade ne napuste *Drugu zonu* prije nego što je zaposjednu njemačke ili hrvatske snage. Koliko je poznato — završava v.Schubert svoj brzojav — već se vode odgovarajući dogovori između gen. Lohra i gen. Robottija.

Hrvati-ga obavještavaju danas — javlja v.Schubert 30. VIII[94] telegramom ministarstvu — da su im Talijani ponudili prije tri dana preuzimanje luke Ploče,

[93] AJ, T-120, rolna 212, Nr. 3657 od 30. VIII.

O v. Schubertu izjavio je u istrazi VI. Košak ovo:

»Schubert je negdje početkom 1943. godine bio imenovan prvim savjetnikom njemačkog poslanstva u Zagrebu. Na tom je položaju njegova referada morala biti prvenstveno političkog karaktera, a obuhvaćati također i sve druge poslove poslanstva. Schubert je na tom položaju bio i prvim pomoćnikom njemačkog poslanika Kaschea, a u slučaju njegove otsutnosti i Kascheovim zamjenikom u svakom pogledu, te ujedno i »otpravnikom poslova« njemačkog poslanstva. Kako |e, međutim, Schubert nastupio svoje mjesto u Zagrebu upravo u vrijeme, kada sam ja Zagreb napuštao, to mi iz njegovog rada nešto konkretno nije poznato.« (AJ, Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača; skraćeno DK, Dos. Br. 4849, K24300; iz saslušanja VI. Košaka 5. V 1947)

[94] AJ, T-120, rolna 212, Nr. 3665 od 30. VIII.

Na taj telegram nadovezuje se drugi istog datuma u kojem v. Schubert javlja da je savjetnik detaljno razgovarao s poslanikom V. Bačićem pošto su saznali da je zagrebačko ministarstvo vanjskih poslova vodilo neke pregovore s Talijanima. Bačić je tom prilikom saopćio da je poslanstvo NDH u Rimu prije oko tri dana primilo usmeno a zatim i pismeno talijansku ponudu da preuzmu luku Ploče u suradnji s tamošnjim mjesnim talijanskim vlastima. Pitanje su raspravili s državnim tajnikom za javne radove I. Bulićem, pri čemu je Bačić izrazio svoje čuđenje

no to su otklonili sve dok im Talijani ne vrate dva plivajuća bagera i ne osiguraju vojnu zaštitu za daljnju izgradnju luke. Poslanstvo će s Hrvatima u zajednici s opunomoćenikom ući u pregovore o tom pitanju.

4. *Kasche u Führeroim Glavnom stanu*. Kasche je u međuvremenu bio pozvan na referat Ribbentropu i navečer 30. VIII bio je »na raportu« kod Hitlera u *Vučjoj jami*.[95] Hitlera je zanimalo pitanje o sve brojnijim pojavama raspadanja unutar hrvatskih jedinica, o čemu su u Vrhovnoj komandi primali više vijesti. Nasuprot nepovoljnim vijestima koje su u VK pristizale iz vojnih izvora, Kasche je i tom prilikom u razgovoru zastupao i nadalje gledište da je ustaška država životno sposobna i da joj vojne vlasti (njemačke) moraju dati podršku većim obzirom i uvažavanjem psihološki razumljivih težnji za samostalnošću. Možebitno ispadanje Italije dalo bi, osim toga, državnoj svijesti - koja je ustupanjem Dalmacije Italiji odmah na početku pretrpjela težak udarac - velik poticaj. Vojne mjere, osobito regrutacija za najrazličitije njemačke ciljeve, moraju se sažeti oštrije. Führer je ovako sažeo rezultat razgovora: poglavnikova vlada jedino je moguća i nju stoga treba jačati. Pri tom opasnost koja prijeti izvana zahtijeva da se što brže likvidira kaos. Hrvatskoj državi kao takvoj očigledno nedostaje potrebna kičma; stoga su njemački vodeći elementi, osobito na vojnom polju i nadalje prijeko potrebni. No, oni moraju postupati s mnogo takta i tražiti - prema riječima Bismarcka - samo ono što se mora tražiti. Ustaše moraju i nadalje ostati sačuvani kao jedini državotvorni pokret.

Kasche je iskoristio priliku boravka kod Hitlera u »Vučjoj jami« da dogovorno 31. VIII posjeti generala Jodla kako bi s njim — nadovezujući na razgovor s Führerom od dan ranije — razmotrio pojedinosti.[96] Kasche je tom prilikom obrazlagao Jodlu ovako:

1. Na području njemačko-hrvatske suradnje na vojnom polju treba prije svega drugog i smjesta uspostaviti za suradnju nužno povjerenje i djelovanje razvijati isključivo po političkoj liniji zacrtanoj za Hrvatsku. Kasche osobno misli da se ne može ništa očekivati od shvaćanja koja svjedoče principijelno nepovjerenje i omalovažavanje Hrvata. Do sada je iz toga izviralo mnoštvo zakašnjavanja pri vojnoj izgradnji. A potrebno je, međutim, ubrzano i sa svom energijom provoditi njenu izgradnju. Ako se ne mogu odlučiti u prilog povjerenja, mora se uopće odustati od Hrvata, što je, ipak, bolje od polovičnih i zakasnjelih mjera uvjetovanih suzdržljivošću i rezervama.

General Jodl se složio s tim pogledima.

2. O izgradnji hrvatskih oružanih snaga Kasche je naglasio da bi bila

što ministar Budak nije — kako je navodno namjeravao — obavijestio o tome njemačko poslanstvo. U toku dotadašnjih neobaveznih razgovora u Rimu hrvatska je strana ukazivala na potrebu da im predaju dva plutajuća bagera koji su hrvatsko vlasništvo. Na hrvatskoj strani razmišljaju o tome da razgovaraju s Talijanima o zaštiti. Njihov generalštab u Zagrebu izjavljuje da nije u mogućnosti preuzeti zaštitu luke Ploče. Hrvatska je strana u tom pitanju vrlo suzdržana, ako ne i negativno opredijeljena budući da su je Talijani teško povrijedili u cjelokupnom pitanju pomorske plovidbe, a osobito u pitanju luke Ploče. Skloni su da uđu u pregovore s njemačkom stranom o luci, no traže obavezne izjave o njenoj zaštiti. Uviđajući važnost tog pitanja, v. Schubert moli da mu ministarstvo dostavi uputstva. (AJ, T-120, rolna 212, Nr. 3675 od 30. VIII)

[95] *Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht (Wehrmachtführungsstab),* Band III: 1. Januar 1943 — 31. Dezember 1943, Zusammengestellt und erläutert von Walter Hubatsch, Zweiter Halbband, Frankfurt am Main 1963, str. 1035; G. Fricke, nav. djelo, str. 131.

[96] AJ, T-120, rolna 212, Aufzeichnung betreffend Besprechung mit General Jodl, OKW, dn. Wolfschanze am 31. August 1943.

potrebna najširа odgovorna suradnja hrvatskoga oficirskog kora. Prijašnja ostvarenja Hrvata kao oficira a također velik broj dokazivih uspješnih djela posljednje tri godine opravdavaju takvo povjerenje. Želi li se njemačke oficire uključiti u izgradnju hrvatskih oružanih snaga, to mora biti učinjeno u obliku koji njeguje unutrašnju spremnost svih hrvatskih vojnika da surađuju. Kasche je u tu svrhu predložio oblik razmjene oficira u kojoj bi hrvatski oficiri dolazili u njemačke oružane snage gdje bi ih mogli prilagoditi W*ehrmachtu* stručno i duhovno. Troškove takve razmjene treba preuzeti njemačka strana zbog financijske slabosti Hrvatske.

Dalje je Kasche predložio da njemačkom armijskom zapovjedniku (Rendulicu) dodijele hrvatski štab za vezu u dobrom sastavu koji bi se bavio obrađivanjem pitanja u vezi s upotrebom hrvatskih jedinica u okviru te armije i želja hrvatske vlade u pogledu vođenja operacija u Hrvatskoj.

Za izgradnju gorskih i lovačkih divizija hrvatskih oružanih snaga molio je usrdno Jodla da bez daljnjeg otezanja postupe što brže kako bi se osiguralo povjerenje i vjera u njemačka obećanja i uspostavila puna pripravnost za akciju.

Kasche je o temi: ustaše opširno izlagao Jodlu i ocrtao mu današnju vrijednost *Ustaške vojnice;* njenih pet brigada (zdrugova) istaklo se posljednjih mjeseci. Molio je da VK prihvati već zaključeni dogovor s gen. Glaiseom o formiranju jedne kompletne divizije iz *Ustaške vojnice* i da joj pruže istu podršku kao i lovačkim brigadama.

Gen. Jodl primio je prednje s razumijevanjem i nije ničemu prigovorio.

3. Prikazao je Jodlu i situaciju u vezi s regrutacijom. Pri tom je Kasche ukazao na to da su utvrdili — u toku konferencije s ministrom Lorkovićem i oficirima jedne i druge strane sazvanu na inicijativu poslanika — plan o brojčanoj podjeli hrvatskih vojnih obveznika. Kasche je zamolio da taj plan ne preokrenu novim mjerama. Postojanost bila bi sada jednako tako potrebna kao energično i ubrzano promicanje provedbenih mjera.

Kasche je u razgovoru zastupao i poglavnikovu želju da bosanska SS--divizija ima obzira s teškoćama u regrutaciji. No, budući da je Führer otklonio da tu diviziju u formiranju prebace u Hrvatsku, Kasche je zamolio da je izobraze s onoliko regruta koliko ih sada ima a da njeno proširenje odn. dopunu prema danim mogućnostima vremenski nešto odgode.

Gen. Jodl se s tim složio. Pitanje bosanske SS-divizije riješit će s Reichsführerom Himmlerom.

4. Kasche je ukazao na potrebu formiranja hrvatskih »Štrajfkora« koje bi mogli izvježbati i upotrijebiti osobito za borbu s bandama. Pri tom je naglasio da dosad nije bilo ostvareno potrebno jedinstvo u vođenju, kao ni planska izobrazba a ni korištenje iskustava u borbi protiv bandi. S njemačke strane osigurat će se planska usmjerenost pri izobrazbi i naoružanju.

Gen. Jodl je za to pokazao razumijevanje i obećao podršku.

5. Kasche je predložio da prebace jednu malu jedinicu hrvatske legije njemačke ratne mornarice, makar samo privremeno, na dalmatinsku obalu, ako bi razvoj omogućio pozitivno tretiranje dalmatinskog pitanja. To bi bilo politički od najveće važnosti i korisno za regrutaciju u svrhe ratne i trgovačke mornarice, a isto tako za izgradnju osiguranja obale.

Gen. Jodl priznao je utemeljenost tog razmišljanja i pribilježio ga.

6. Kasche je saopćio da se trenutačno reorganizira hrvatsko ministarstvo oružanih snaga prema prijedlozima njemačkog generala Juppea. Pri tom je Kasche istakao da je gen. Juppe dosad imao »sretnu ruku« u tretiranju

hrvatskih pitanja i tako naišao na najbolji prijem i uvažavanje kod hrvatske vlade i poglavnika. Izrazio je uvjerenje da bi gen. Juppe kao savjetnik i nadglednik pri izgradnji hrvatskih oružanih snaga mogao biti dragocjen.

7. Prikazao je odnose u hrvatskoj upravi, osobito ustanovu šefa civilne uprave. Pri tom je naglasio da mu je gen. Liiters na pitanja uvijek odgovarao da je zadovoljan suradnjom. Kasche je izrazio uvjerenje da će dosad započete razgovore s gen. Rendulicem u tom pogledu moći uspješno nastaviti. To više što je Führerova odluka na tom planu stvorila jasnu situaciju; naime, da za Hrvatsku ne dolazi u obzir njemačka vojna uprava. Uvjeren je osobno da je moguće ostvariti hrvatsku suradnju preko ustanove šefa civilne uprave. Ne bi se - po njemu - također moglo prigovoriti formiranju njemačkih Feld- i Ortskommandantura u Hrvatskoj, no one se moraju, ipak, suzdržavati od miješanja u hrvatsku upravu i privredu. Kasche je tu iznio primjer njemačke Feldkommandanture u Zagrebu koja ondje postoji od 1941. god. i potpuno se dokazala.

Gen. Jodl se s tim složio i dijelio Kascheovo mišljenje i nadu da će moći okončati s gen. Rendulicem daljnje razgovore radi uspostave potpune suglasnosti i sloge. Tu je Jodl izrazio i svoje razmišljanje o tome da opunomoćenoga njemačkog generala u Hrvatskoj (Glaisea) odsad podrede glavnokomandujućem na Jugoistoku generalfeldmaršalu Freiherru v. Weichsu a da komandant Jugoistoka ne bude nadležan za Hrvatsku.

Kasche je to Jodlovo razmišljanje ocijenio kao korisno.

8. Na kraju je Kasche prikazao smetnje nastale u suradnji između vojnih instanca i poslanstva u Zagrebu izazvane suzdržljivošću general-pukovnika Lohra.

Gen. Jodl opravdavao je ranije mjere gen. Lohra utoliko što je za operaciju *Weiss* postojalo specijalno naređenje Fiihrera o čuvanju tajne. Sad je, međutim, nastala druga situacija i drugi odnos i samo se po sebi razumije da moraju uspostaviti što bolju suradnju između službenih instanca W*ebrmachta* i zagrebačkog poslanstva. Koncentracija svih njemačkih operativnih snaga u armiji gen. Rendulica i cjelokupnih teritorijalnih naredbodavnih ovlaštenja u rukama njemačkoga opunomoćenog generala u Hrvatskoj olakšat će tu suradnju.

Kasche se s tim složio.

Gen. Jodl je u zaključku izjavio da mu Kascheov razgovor kod Fiihrera i sve što su obojica sad riješili izvanredno koristi. Sve potrebno sabrat će u opsežno naređenje što bi ga izdali kao naređenje Fiihrera da tako povedu računa o zajedničkim spoznajama proizašlim iz netom vođenih razgovora. Jedan primjerak tog naređenja dostavit će Kascheu.

Kasche se zahvalio generalu na razumijevanju i njegovim obećanjima.

Na kraju zabilješke Kasche je dopisao da su razgovori bili dragocjeni za raščišćavanje obostranih odnosa. Ako se obećano naređenje izda i njegovo provođenje ubrzo postane djelotvorno, Kasche se nada da će ono znatno pridonijeti unapređenju suradnje. No, i bez toga Kasche je sad u mogućnosti da na temelju Fiihrerovih odluka i vodenih dogovora s Jodlom odmah uspješno okonča pregovore s gen. Rendulicem i Glaiseom. —

Kasche je u *Vučjoj jami* slučajno sreo Himmlera[9] i Reichsführer SS odmah mu je spomenuo pitanje regrutacije za *Waffen-SS* u Hrvatskoj. Bio je očigl'e-

[97] AJ, T-120, rolna 212, Aufzeichnung betreffend Besprechung mit fyeichsführer SS Himmler in Wolfschanze am 31. August 1943.

dno površno upoznat s Kascheovim razgovorima kod Hitlera 30. VIII i odbrusio je poslaniku da će nastaviti s regrutacijom bez obzira na to kakva se shvaćanja tome protive.

Kasche mu je prvo tumačio poglavnikovu želju koju je Kasche ovdje u *Vučjoj jami* zastupao da produže rokove za regrutaciju u *Waffen-SS* zbog teškoća koje su u međuvremenu nastupile i da po mogućnosti bosansku SS--diviziju koja se sad nalazi u stadiju izobrazbe prebace u Hrvatsku. Prema tome, nije se radilo o otklanjanju regrutacije, nego samo o uzimanju u obzir da do tada zadane termine nije moguće održati.

Himmler je jednako kao i Führer otklonio prebacivanje jedinice koja je u fazi izobrazbe, ali je obećao dovršenje četne obuke do 1. XI 1943. uz kasnije što brže njeno prebacivanje u Hrvatsku. U pogledu broja regruta rekao je Kascheu da već imaju 16.000 ljudi, a da će uspjeti da taj broj povise na 18-19.000 u dogovorenom vremenu. Što se tiče preostalog broja, rado će uzeti u obzir hrvatske teškoće. Kad jednom divizija bude u Hrvatskoj, bit će mu bez teškoća moguće ostvariti da dobije novih 10.000 regruta.

Kasche se s tim složio.

Razgovarali su zatim o operacijama u Crnoj Gori, pri čemu je Himmler izrazio nepovoljnu ocjenu o borbenoj vrijednosti hrvatskih legionarskih divizija u sastavu njemačke vojske s kojom se Kasche, međutim, nije mogao složiti na temelju danih činjenica. Himmler je pak izrazio mišljenje da može na temelju izvještaja SS-Obergruppenführera Phlepsa (komandanta SS-divizije *Prinz Eugen)* dokazati kako su zatajile spomenute legionarske jedinice.

Na kraju su razgovarali i o opunomoćeniku Reichsführera SS u Hrvatskoj Gruppenführern Kammerhoferu. Složili su se u pozitivnoj ocjeni osobe i njenog djelovanja.

Kasche dodaje, kao zaključnu primjedbu, da je razgovor s Reichsführerom stvarno razjasnio teškoće oko regrutacije. Himmler je nastupio odlučno u prilog svojih namjera u pogledu formiranja jedinica, ali je inače u svakom pogledu bio susretljiv. —

Kasche se vratio u Zagreb, a gen. Glaise je 2. IX — radi daljnjeg razjašnjavanja svih elemenata situacije u Hrvatskoj i nastojanja da što bolje iskoriste borbenu snagu NDH — bio pozvan u Führerov Glavni stan na referat.

Prije nego što je gen. Glaise napustio Zagreb - odazivajući se naređenju pretpostavljenih - razgovarao je 1. IX 1943. s poglavnikom o više otvorenih pitanja.[98] Pozivajući se na svoj prethodni razgovor s Pavelićem (od 17. VIII 1943), Glaise je ponovio molbu da što hitnije smijene glavnog ravnatelja Ravnateljstva za javni red i sigurnost (RAVSIGUR) Filipa Crvenkovića. Sve nadležne instance posebno preporučuju za Crvenkovićeva nasljednika referenta u RAVSIGURU dra Benaka. Njegovo imenovanje osiguralo bi uspješnu suradnju hrvatskih i njemačkih nadleštava na tom polju. Zatim su nasjekli pitanje pregovora o razmjeni za potpukovnika Pokaya koji je kod Lupoglava pao u ruke partizana. Partizani su za njega u zamjenu tražili profesora Ivu Marinkovića koji se navodno nalazi u nekom hrvatskom zatvoru pod imenom Franjo Šulentić. Kao i kod ranijih traženja, s ustaške se strane niječe da taj čovjek postoji. Stoga se u zabilješci izriče molba da ga na temelju priloženih fotografija pronađu i kao uhićena za razmjenu najhitnije predaju Feldkom-

[98] AJ, T-501, rolna 267, Vorsprache des Deutschen Bevollmächtigten Generals in Kroatien beim Poglavnik am 1. september 1943.

mandanturi 725 Zagreb." Raspravili su i pitanje podređivanja ustaških prometnih zdrugova *(Željezničke ustaške vojnice)* (njemačkom) štabu za osiguranje saobraćaja odnosno komandi njemačkoga divizijskog komandanta zaduženog za osiguranje željezničkih pruga. Taj su zahtjev 15. V 1943. bili uputili komandi spomenute *Vojnice* i njen odgovor (28. V 1943) bio je pozitivan, samo što je rok izvršenja odgođen na neodređeno vrijeme. Prema primljenim vijestima odredi te *Vojnice* još uvijek vrše akcije za svoj račun što se protivi cjelokupnoj zadaći osiguranja željezničkih pruga, kod najavljene reorganizacije mlađa se godišta *Vojnice* imaju uvrstiti u borbene jedinice, a starija dodijeliti žandarmeriji. Pozabavili su se i onim slučajem kad je odred ustaša 26. VIII 1943. poduzeo policijsku akciju kod Vrapča o kojoj njemački organi — protivno obavezi iz promemorije od 10. XI 1942. — nisu bili prethodno obaviješteni. Stoga se izražava molba da sve ustaške instance upozore na potrebu da ubuduće blagovremeno obavještavaju o svojim akcijama. Na kraju je njemačka strana izrazila želju da o svakom tretiranom pitanju dobije s ustaške strane i pismeno rješenje.

[99] »Predstojnik Poglavnikova Vojnog ureda« general I. pl. Perčević odgovorio je - ovlašten po Paveliću - Glaiseu pismom od 8. IX 1943. da se dotad ne pojavljuje u evidencijama policijskih uhićenika ime prot. Ive Marinkovića a ni Franje Sulentica. Prema predanoj fotografiji - koja bi navodno imala predstavljati Marinkovića ili Šulentića - ustanovili su u RAVSIGUR-u da se ovdje radi o uhićeniku vodenom u evidenciji pod imenom Franjo Golik, rod. 13. XII 1905. u Sutivanu na otoku Braču. Taj Golik bio je u znak odmazde zbog komunističkih atentata strijeljan 14. IV 1943. Stoga ne stoji više na raspolaganju - »žali« Perčević - za razmjenu s potpukovnikom Pokayem. Prema tome, Ivo Marinković bio je strijeljan 14. IV 1943. o čemu dosad nisu bili pronađeni izvori. Usp. biografiju I.Marinkovića Đure Zatezala i Tomislava Majetića, Karlovac 1975, str. 143 i d.

Povodom pitanja podređivanja prometnih zdrugova pod njemačku komandu Perčević ističe da više ništa ne stoji na putu izvršenju. Neka njemačka strana što prije pošalje opunomoćenika komandantu *Ustaške željezničke vojnice* puk. Herenčiću da se dogovore o konkretnom izvršenju. Za policijsku akciju u blizini Vrapča navodi Perčević da su njemačku stranu blagovremeno o njoj obavijestili dan ranije (25. VIII). (AJ, T-501, rolna 267)

TREĆE POGLAVLJE

Lozinka: »Osovina« (Achse)

1. Novi ustaški »foteljerosi«. Već neko vrijeme bili su vodeni u krugu ustaških ministara u Zagrebu razgovori o eventualnom sastavu nove vlade s predsjednikom vlade na čelu. Inicijator tih neformalnih razgovora i dogovora bio je Mladen Lorković koji je tragao za prikladnom ličnosti ministra predsjednika. Razmišljalo se da bi to, ipak, mogao biti Andrija Artuković — u pomanjkanju boljega.

Zanimljivo je što o tome piše tadašnji glavni ravnatelj za promičbu Matija Kovačić, blizak Lorkoviću, u knjizi svojih uspomena *Od Radića do Pavelića:*

»Poslije neuspjelog pokušaja uvlačenja HSS u državnu vladu, dr. Lorković i dr. Starčević, ministar prosvjete, poduzimlju odlučnu akciju, da se imenuje predsjednik vlade i dokrajči onaj interregnum, za vrijeme kojeg je vlada postojala, ali nije odlučivala. Tako su u Lorkovićevom stanu započele konferencije, na kojima se raspravljalo o svim visećim pitanjima državnog života, medu ostalim i nekim kaotičnim pojavama gledom na kompetencije. Bilo je, primjerice, slučajeva, kada su pojedini ustaški pukovnici i generali zaustavljali i zapljenjivali vlakove s hranom, koja je imala drugo .odredište. Kada bi odgovorni ministar prosvjedovao, dobio bi odgovor: »Sto se nas tiče vlada.«[1]

Zbog toga su na sastanke u Lorkovićevom stanu bili pozivani ne samo ministri, nego i neki domobranski generali. Te neslužbene konferencije službenih osoba, koje su trebale donijeti kao rezultat imenovanje predsjednika vlade i jednu djelotvornu vladu, bile su u Banskim dvorima gledane sa srdžbom. Poglavniku su ti sastanci, kojima sam i ja prisustvovao, izgledali kao neka urota, kojoj se ne vidi zamašaj, unatoč tome, što su na sastanke namjerno i

[1] »Neposredno nakon pada Mussolinija sazvao je Poglavnik na sjednicu nekoliko ministara, medu njima dra Milu Budaka, draDžafera Kulenovića, dra Milu Starčevića, dra Mladena Lorkovića, i, ako se dobro sjećam, postrojnika dra Lovru Sušića. Prisustvovao je također Ivan Oršanić i ja kao ravnatelj za promičbu. Odmah na početku sjednice Poglavnik je rekao da želi čuti mišljenje prisutnih, što je sve nužno učiniti da se poboljšaju prilike u NDH i osujeti negativni utjecaj pada Mussolinija. Time je ograničio predmet vijećanja na unutarnjo-političke probleme.

Obrativši se dru Mili Budaku riječima: »Što Ti veliš?«, dobio je odgovor: »Ja sam ministar vanjskih poslova i ne želim dati moje mišljenje o pitanjima unutarnje politike.« Svi smo se, dakako, zgledali, ali smo shvatili razlog ovakvog odgovora. U raspravi su sudjelovali samo Lorković, Starčević, Kulenović i Sušić, također i ja. Potpredsjednik vlade Kulenović govorio je na njemu svojstven način, mirno, važući svaku riječ. Ipak je iznio niz istina, razne pojave, koje su smetale državnom životu. Odlučnije su govorili Lorković i Starčević. Sve je to bilo, međutim, samo ponavljanje naših nevolja, za koje nije bilo rješenja radi Poglavnikove politike.« (Nav. djelo, str. 187)

Novi poslanik NDH u Rimu Ante Nikšić je pismom od 18. VIII 1943. dostavio Budaku opširan izvještaj o »promjeni od 25. srpnja u Italiji« i daljnjem razvitku. (A-VII, NDH, kut. 306, Br. reg. 15/6 - 2)

smišljeno, bila pozivana i dvojica ministara, koji su Poglavniku bili odani na život i smrt, i sve štogod bi on rekao, bila je svetinja za njih. Lorkoviću i nama bilo je pred očima samo to, da se dokrajči pogubni interregnum. Trećeg dana vijećanja kod Lorkovića dolazi jedan ministar i saopćuje, da mu je Poglavnik rekao: »Kakvi se to konventikli drže u Lorkovićevom stanu? Vi se svi igrate glavama!« Dotični ministar, čije ime ne spominjem, nije se igrao glavom! Nakon ovog saopćenja, sastanci kod Lorkovića bili su prekinuti. Lorković je zatražio audijenciju i objasnio, da se ne radi o nikakvim konventiklima sa sumnjivom svrhom, nego o potrebi, da se imenuje predsjednik vlade. Kako je to pitanje visjelo u zraku već duže vremena i postalo predmetom rasprave ministara, Poglavnik je bio prisiljen na odluku.

Tih dana — piše M. Kovačić - posjećivao sam potpredsjednika vlade dra Kulenovića i s njime razgovarao o istom predmetu.[2] On nije dolazio na sastanke kod Lorkovića, samo je preporučivao puni oprez, jer bi akcija mogla biti krivo shvaćena.[3]«

Otpravnik poslova njemačkog poslanstva u Zagrebu v. Schubert informirao je Berlin brzojavom, 2. IX,[4] da je poglavnik tog istog dana imenovao dra Nikolu Mandića za predsjednika vlade. Mandić je negdašnji član bosansko--hercegovačkog Sabora, a poslije civilni guverner u bosansko-hercegovačkoj vladi i šef Računskog suda; poslije svršetka rata 1918. god. nije više nastupao u javnosti. Nacionalni je Hrvat i klerikalac - saopćava Schubert kao prvu informaciju o Mandićn.

U istrazi je sam Mandić 28. V 1945.[1] izjavio o sebi i svom imenovanju ovo:

»Početkom 1943. godine tražio sam od tadanje N. D. H. da mi se radi slabog materijalnog stanja i zbog toga, što sam imao pravo još iz vremena Austro-Ugarske na penziju guvernera, odobri penzija. Ta mi je penzija po vladi NDH odobrena, pa sam dobio plaću III. čin. razreda kao državni tajnik 18.000 Kuna mjesečno.

Augusta 1943. god. stigla mi je u Sarajevo poruka da se primim mjesta pretsjednika Vlade N.D.H. Prije nego što sam stvorio odluku o tome, odlučio sam da se posavjetujem sa bivšim pomoćnikom Ministra Stjepana Radića, profesorom Janković Stjepanom, istaknutim prvakom HSS, koji je održao jednu konferenciju sa tri Srba, 3 Muslimana, par Hrvata i jednog Židova i on mi je poručio, da su oni odlučili da mi preporuče, da se primim tog položaja kako bi na taj način pomogao narodu u koliko je to moguće.

[1] Džafer Kulenović bio je već prije 1941. god. kao kraljevski ministar u Beogradu zakleti ustaša!

[3] M. Kovačić, nav. djelo, str. 178.

[4] AJ, T-120, rolna 212, Nr. 3720 od 2. IX.

Gen. Glaise je brzojavno 2. IX u svojstvu vojnog atašeja javio svojim nadređenima da je poglavnik imenovao bosanskog Hrvata dr Mandića za predsjednika vlade. Pri tom je izrazio skepsu i istakao da to imenovanje ne će ispuniti očekivanja koja hrvatski narod povezuje s imenovanjem jednog predsjednika vlade, a čini se - po Glaiseu - da ni Pavelić ne uzima to imenovanje previše ozbiljno.

Glaise je istovremeno javio da je general Navratil imenovan za ministra oružanih snaga. Uživao je još u vrijeme Jugoslavije izvanredno dobar glas kod pripadnika njemačkih zračnih snaga — služio je sasvim mlad u austrijskom zrakoplovstvu gdje ga je upoznao generalpukovnik Lohr - a treba vidjeti da li će se Navratil u vrlo zapletenim odnosima moći snaći. (AJ, T-501, rolna 264, Nr. 3921/43 geh.)

Čini se da je Pavelića upozorio na Mandića kao vjernog suradnika zemaljskog poglavara Bosne i Hercegovine gen. Sarkotića pripadnik Sarkotićeva kruga u Beču u međuratnom razdoblju I. pl. Perčević.

[5] A-VII, SUP - Zagreb. MF-23.

Ja sam tada pošao u Zagreb i poglavnik me je primio. Njemu sam odmah predložio da se ustaški pokret ne miješa u politiku, da se ukinu razni zakoni, da se ne čine represalije za one koji su odbjegli i da se donese ustavna Uredba kako bi se Država zasnovala na općim principima slobode naroda. Na predlog poglavnika da položim ustašku zakletvu ja sam se tome usprotivio i tako ja nikada ustaške zakletve položio nisam. Naglašujem da nikada ustašama nisam pripadao.«

No, ostavimo ove Mandićeve »priče za malu djecu« bez komentara i saznajmo kako su pojedini članovi ustaške vlade saznali tko im je iz Bosne došao za predsjednika vlade.

»Ne znam, da li je od Lorkovićeve audijencije prošlo tjedan dana - piše Pavelićev šef propagande[6] — kada sam ujutro rano bio pozvan u audijenciju. U salonu za primanje nasuprot Poglavniku sjedi jedan stariji, stasit gospodin. Približivši se, prepoznah dra Nikolu Mandića.

Poglavnik: »Predstavljam ti predsjednika vlade dra Nikolu Mandića. On će sada s Tobom ići u Glavno ravnateljstvo. Uzmi sve potrebne podatke o njegovom životu, napose o njegovom političkom predživotii u Bosni i Hercegovini.«

Nakon što sam izvršio nalog, nazvao sam dra Lorkovića i dra Starčevića i priopćio im veliku novost. Odmah smo se sastali i bili složni u tome, da Poglavnikov izbor ne unosi nikakve bitne promjene u situaciju, jer ličnost dra Mandića, uza svu njegovu političku kulturu, ne će na položaju predsjednika vlade značiti ništa ili vrlo malo, i samo izvršavati naloge Poglavnika. A i säm značaj dra Mandića, kraj sveg rodoljublja, nije u onakvim vremenima mogao služiti potrebi časa. On je bio već u poodmakloj dobi života, političar staroga kova, za ona vremena previše uglađen, i za onakvu sredinu potpuno nedorastao.

Naš odgovor na Mandićevo imenovanje — piše dalje Kovačić — bile su ostavke. Lorković ju je podnio usmeno, Starčević i ja pismeno. Dr. Starčević je osobno uručio obrazloženu ostavku. Poglavnik mu je odgovorio, da se njegova ostavka prima, a za mene ne reče ništa. Tako sam još dva mjeseca, premda u ostavci, ostao na položaju glavnog ravnatelja, bez mogućnosti ikakvog telefonskog ili usmenog dodira s Poglavnikom.

Starčević i ja, kako ostavka dra Lorkovića nije bila primljena, savjetovali smo mu, neka ne inzistira na ostavci. Dali smo mu neke vrsti moralno odrešenje, također i s namjerom, da u vladi ostane barem jedna osoba, koja ispravno uočuje probleme onog kritičnog vremena.«

Istog dana (2. IX),' ali kasno u noći, v. Schubert je telegrafski obavijestio svoje ministarstvo u Berlinu da je poglavnik dotadašnjeg vojnog atašeja u Bukureštu pukovnika F. Navratila tog istog dana imenovao za novog ministra oružanih snaga uz istovremeno Navratilovo unapređenje u čin generala.

Miroslav Navratil - koji se odjednom u NDH pretvorio u Friedricha Navratila! — bio je bez sumnje kandidat Nijemaca (Glaisea) i njegovo imenovanje nije zasigurno izazvalo takvu reakciju kao ono Nikole Mandića, bliskog suradnika gen. Stjepana Sarkotića, zemaljskog poglavara Bosne i Hercegovine za vrijeme rata 1914-18.

Säm Navratil izjavio je u istrazi 7. II 1947.[8] da je u Rumunjskoj u svojstvu

[6] M. Kovačić, nav. djelo, str. 179-180.
[7] AJ, T-120, rolna 212, Nr. 3722 od 2. IX.
[8] A-VII, SUP - Zagreb, MF-23.

vojnog atašeja ostao sve do konca kolovoza 1943. dok ga nije pozvao državni tajnik gen. V. Begić da odmah dode u Zagreb i da se javi poglavniku. Na pitanje isljednika kako je došlo do toga da je postao ministar oružanih snaga NDH, Navratil je odgovorio ovako:

»Mislim da je tome mnogo uvjetovala sama politička situacija u Hrvatskoj, a naročito stanje posije pada Musolinija i kapitulacije Italije, kada je Pavelič trebao novih ljudi, koji bi ojačali povjerenje ustaških vlasti pred narodom, a koji nisu bili kompromitovani. Također mislim da su i Njemci forsirali ulazak novih ljudi u vladu, pa je tada ušao u vladu Dr. Mandić, Dr. Hefer, Dr. Toth i Cabas. Pored toga i u samom »ministarstvu oružanih snaga« vladale su haotične prilike. Održavanje primljenih obaveza prema Njemcima postajale su sve teže, obzirom na velike koncesije date u tom pogledu Njemcima. Dalje jačanje samih ustaških snaga moglo se je vršiti samo na štetu domobranstva, a što je Pavelič želio, ali da to od sada uradi neko drugi. Pavelič je nastojao da pojača ustašku vojnicu sa novim snagama. Njemci su tražili da se obaveze izvršavaju, da se pored toga popunjuju »gorski zdrugovi« i da se hrvatska oružana snaga pojača. Pošto su nastupale sve veće i teže komplikacije u održavanju obaveza prema Njemcima, zatim sam položaj Hrvatske po odstupanju Musolinija, a i samom »ministarstvu oružanih snaga« sve je išlo nizbrdo, to mislim da su i Njemci forsirali da se jednom uvede red u to ministarstvo i da to preuzme jedno stručno — vojno lice. Tako su svi ti faktori uvjetovali da ja postanem ministar.«

Navratil se osjećao tako siguran — obasjan podrškom Nijemaca — da je Paveliću postavljao uvjete pod kojima je voljan preuzeti ministarstvo. U aktu (U Zagrebu dana 9. kolovoza 1943)[9] pod naslovom: »Uslovi prema kojima bih se po svojoj savjesti i svom uvjerenju prema današnjim prilikama mogao primiti dužnosti ministra oružanih snaga« a's vlastoručnim potpisom u svojstvu pukovnika, Navratil zahtijeva potpunu slobodu i nezavisnost u donošenju odluka u svim osobnim pitanjima; potpuno isključenje svakoga stranog utjecaja bilo kojih osoba ili ustanova ustaškog pokreta na rad ministra oružanih snaga; reformu ustaških vojnih postrojbi osim PTS-a; puno i bezuvjetno poglavnikovo povjerenje; osobno unapređenje u čin generala s rangom od 10. IV 1941. kao »priznanje za moju borbu i stradanje pod jugoslavenskim režimom«[10]; punomoći i ovlaštenja prema prednjim točkama uvjeta da mu se izdaju pismeno.[11]

Pavelič je na Navratilove »uslove« pristao ili, bolje, morao pristati. »Od Pa veliča — iskazao je dalje Navratil u istrazi 17. II 1947[12] — dobio sam pri preuzimanju ministarstva oružanih snaga obavještenje, da on smatra domobranstvo nesigurnim i nepouzdanim, da ono neće da se bori, da mnogi oficiri i vojnici prelaze u šumu k partizanima, te da je naročito nesiguran i nepouzdan generalštab, iz kojeg bi trebao izvjestan broj lica odstraniti, kao i uopće provjeriti ispravnost i povjerljivost oficira u domobranstvu. Dalje mi je rekao da nema discipline i da bi po svim tim pitanjima trebalo preduzeti neke mjere, koje bi to stanje poboljšale. Još da bi trebalo pomagati jačanje ustaških

[9] A-VII, SUP - Zagreb, MF-23.

[lu] To »stradanje« Navratila sastojalo se u ovome: god. 1939. bio je premješten u Zemun za drugog pomoćnika komandanta zrakoplovstva, a u srpnju 1940. bio penzioniran zbog izrazitog germanofilstva!

[11] Nesumnjivo su iza tog imenovanja stajali Nijemci jer se u shemi generala Juppea o kadrovskim promjenama u ministarstvu oružanih snaga Navratil spominje na prvom mjestu.

[12] A-VII, SUP - Zagreb, MF-23.

jedinica, koje su pouzdane i sigurne. Sa njemačke strane preko štaba njemačkog generala Horstenau-a bio je odreden njemački general Juppe da se stara o spremi i obskrbi i naoružanju hrvatske vojske. On je nešto poslije mene imenovan na tom mjestu i kazao mi je da mora da se najprije uputi i obide izvjestan broj hrvatskih jedinica, da bi mi podnio prijedloge, koji bi sa njemačke strane bili postavljeni da se popravi stanje kod hrvatskog domobranstva. Njegovi prijedlozi koji su kasnije dostavljeni svodili su se u glavnom na jednu reorganizaciju ministarstva oružanih snaga, na način preoružanja hrvatskih gorskih i lovačkih zdrugova, kao i smanjenje osoblja u Minorsu. Osim toga, pošto je bio nadležan da se kontroliše prema primljenim obavezama hrvatski lovački i gorski zdrugovi (ukupno njih 8 na broju) održavaju popunjeni sa potrebnim ljudstvom, a što nije bio slučaj, to je predlagao da se ukine ustaška vojnica i sa time ljudstvom da se popunu gorski i lovački zdrugovi. Njemački inspektor kod hrvatske vojske general Juppe zahtjevao je od mene da se obaveze koje je hrvatska vlada ranije primila u pogledu popune legijskih i drugih jedinica koje su stajale pod njemačkom komandom da se moraju bezuslovno izvršiti.«

Ministarstvo vanjskih poslova Reicha uputilo je poslanstvu u Zagrebu 4. IX" brzojav za »osobnu informaciju« poslanika. Na temelju Führerova naređenja od 26. VII o jedinstvenom uređenju komande i obrane u jugoslavenskom prostoru[14] VK je izdala novo naređenje o uređenju operativne komande i vođenja uprave i intendanture u tom prostoru.[15] Za zadatke uprave i snabdijevanja Jugoistoka imenovan je vojnoupravni komandant Jugoistoka sa sjedištem u Beogradu koji vrši izvršnu vlast u njemačkoj operacionoj zoni u Grčkoj, Srbiji i Hrvatskoj, s tim da za Hrvatsku vrijede svojevremena ograničenja. U tom cilju su mu podređeni: za Grčku komandant Grčke, a za Hrvatsku njemački opunomoćeni general (Glaise). Pored komandanta Jugoistoka — a na taj je položaj postavljen general Felber — stoji, u skladu s Führerovim naređenjem, poslanik H. Neubacher kao »specijalni opunomoćenik ministarstva vanjskih poslova za Jugoistok« sa sjedištem u Beogradu. Neubacherov je zadatak da se brine za jedinstveno obrađivanje vanjskopolitičkih pitanja u vezi s Jugoistokom. Štab komandanta Jugoistoka — prema jednoj službenoj uputi koja se priprema — sastojat će se od načelnika štaba, komandnog štaba i upravnog štaba s upravnim i privrednim odjelom, kao i komandanta SS i policije.

Kasche se vratio u Zagreb, preuzeo od savjetnika v. Schuberta u ruke vođenje poslova poslanstva i telegramom, 7. IX,[16] obavijestio ministarstvo u Berlinu da je, nakon povratka s puta, razgovarao s poglavnikom, novim predsjednikom vlade Mandićem, VI. Košakom i više puta s Lorkovićem. Iz tih razgovora kao i iz onih što su ih vodili njegovi (Kascheovi) suradnici izlazi ovakva slika:

Pozivanje Mandića izazvalo je oštar otklon Lorkovića, Košaka, Starčevića

[13] *Zbornik dokumenata...,* Tom XII, knjiga 3, Dokumenti Nemačkog Rajha 1943, str. 533-534.

[14] To je bila Führerova direktiva br. 48 (*Hitlers Weisungen für die Kriegführung* '939—1945. *Dokumente des Oberkommandos der Wehrmacht;* herausgegeben von Walther Hubatsch, München 1965, str. 253-258. Imala je dvije dopune: 2 i 3 (od 3. VIII i 7. VIII 1943) (isti izvor, str. 258-259; str. 259-262). Prevedeno: *Zbornik dokumenata* ..., Tom XII, knjiga 3, Dokumenti Nemačkog Rajha 1943, str. 472-477; str. 484-485; str. 487-489.

[15] *Zbornik dokumenata...,* Tom XII, knjiga 3, Dokumenti Nemačkog Rajha 1943, str. 504-506.

[16] A-VII, T-120, rolna 212, Nr. 3788 od 7. IX.

i M. Kovačića. Oni su željeli snažniju ličnost za predsjednika vlade i politički izvanredno aktivnu vladu. Žele također privoljeti i grupu oko Augusta Košutića koja se poziva na Mačeka da u vladi sudjeluje, a s njom je Lorkovič imao opetovano razgovore.[1] Poglavnik je mišljenja da velika politička aktivnost još nije moguća, imajući pred očima labilnost položaja u Italiji, a da je mnogo potrebnije organizirati vladu za u punoj mjeri vrijedan stvarni rad pri smirivanju unutarhrvatskih odnosa. Pozvat će dosadašnju vladu da da ostavku; sutradan (8. IX) održat će sjednicu ministarskog savjeta i iduća dva dana iskoristiti da razgovara sa svim ličnostima i grupama koje dolaze u obzir. Do kraja tjedna želi sastaviti novu vladu. Mandić je za svoje godine tjelesno još krepak, duševno značajno živ. Naglašava svoju namjeru da nastavi politiku u bezuvjetnom naslonu na Reich, da nametne sređen i u pogledu uprave u punoj mjeri vrijedan rad vlade te rješavanje vladinih poslova na sjednicama vlade da tako uvelike rasterete poglavnika. Zamolio je Kaschea - navodeći pri tom pojedinačne primjere — da se uklone neskladni odnosi između njemačkih oružanih snaga, SS-a i policije na jednoj, a hrvatskog stanovništva na drugoj strani kako bi tako ponovno uspostavili dobre odnose hrvatskog naroda s Reichom. Što se tiče vođenja rata, Mandić je Kascheu obećao podršku ustaške vlade bez ikakvog obzira na birokratske zapreke. Moguće je da Mandić, ipak, bude politički djelotvorniji nego što se pretpostavljalo. Grupa oko Košaka kao da je postala ponešto nesigurna zbog snažne propagande Titovih partizana protiv Mačeka. Mačekovci su pred Lorkovićem posvjedočili relativno dalekosežno otvaranje u pogledu njihove (eventualne) suradnje. Dakako, srž njihovih želja sastoji se u sazivanju Sabora i uvođenju izvjesnih metoda vladanja koje imaju demokratski prizvuk. Također traže da mogu jednom razgovarati s Mačekom (u Kupincu) s kojim već dvije godine nemaju dodira. Sto se tiče sudjelovanja u vladi, ova gospoda pokazala su se zasad suzdržljiva — javlja Kasche.

Jednom riječju stvari su u pokretu. Shvaćanja u redovima stanovništva kao i ona njemačkih ličnosti najraznolikija su. Sam Kasche je u pogledu njemačke vojne aktivnosti u ovdašnjem prostoru izjavio poglavniku da njemačka strana mora inzistirati na tome da dobije što brže za partnera jedinstvenu, snažnu i u punoj mjeri djelotvornu vladu. Poglavnik će ga sutradan dalje izvijestiti o tome. Pred Lorkovićem je Kasche zauzeo stav protiv njegove ostavke. Za suradnju s njemačkim oružanim snagama Kasche je preporučio organiziranje Lorkovićeva dotadašnjeg ureda s većim ovlaštenjima i izgradnju pozicija vladinih opunomoćenika na terenu i kod njemačkih komandi. Poglavnik, Lorkovič i Glaise-Horstenau suglasni su s tim; Lorkovič također, izuzimajući sebe kao osobu koja će taj položaj preuzeti.

Pri pozivanju Mandića iz Sarajeva — zaključuje Kasche — čini se da je predstojnik Pavelićeva Vojnog kabineta gen. pl. Perčević imao posebnu ulogu. Perčević je bio bliski suradnik generala St. Sarkotića koji je 1918. god. bio šef zemaljske uprave u Bosni, a kod njega je Mandić bio šef civilne uprave. Perčević — u srodstvu sa židovskim rođacima preko supruge (rod. Vest) koji žive u Mađarskoj; njezin brat (Fedor) je ovdje u Zagrebu vrlo aktivan na privrednom planu i kao čovjek povjerenja mađarskog poslanika[18] — nije bez

[17] O djelatnosti mačekovaca u tom razdoblju! Fikreta Jelić-Butić, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska* 1941-1945, Zagreb 1977, str. 278 i d.

[18] Prema »Popisu članova diplomatskog zbora u Zagrebu« protokola ustaškog ministarstva vanjskih poslova za 1943. god. Njemačku, Mađarsku, Rumunjsku, Italiju, Bugarsku, Španjolsku i Slovačku predstavljali su u Zagrebu izvanredni poslanici i opunomoćeni ministri; Finsku i Japan

veze u toj stvari. Međutim, ne postoje znaci koji bi upućivali na to da bi Mandićevo pozivanje bilo u vezi s nekim nastojanjem ovdašnjega mađarskog poslanika.

Kasche je istog dana (7. IX)[19] brzojavno javio u Berlin da ga gen. Glaise obavještava: Talijani su zagrebačkoj vladi saopćili da će ubrzo napustiti prostor oko Karlovca i Ogulina, svoje jedinice povući s onu stranu talijansko--hrvatske granice u prostoru Ljubljane i osiguranja pruge držati samo na sektoru od Sušaka do Vrbovskog. General Re je to — priupitan od Glaisea o tome — potvrdio i izjavio da Talijani službeno saopćenje o tome upućuju samo Hrvatima. Na Glaiseovo pitanje o puštanju njemačkih jedinica u slobodan prostor odvratio je Re da se o tome Nijemci moraju dogovoriti s Hrvatima. Kasche se slaže s Glaiseom u tome da se njemačke i hrvatske jedinice prilikom povlačenja Talijana imaju smjesta uputiti onamo. Budući da se momentano u okolici Zagreba nalazi jedan oklopni korpus SS-a, mogao bi se on proširiti u tom pravcu zajedno s hrvatskim jedinicama. Bilo bi preporučljivo premjestiti njegovu generalkomandu u Karlovac gdje se dosad nalazila komanda talijanske divizije. Kasche, na kraju, moli da ministarstvo taj prijedlog zagovori kod Vrhovne komande.

Kao rezultat razgovora i izlaganja Kaschea i Glaisea u Fiihrerovu Glavnom stanu i imajući u vidu veliku važnost teritorija NDH pri ispadanju Italije iz rata, Hitler je izdao 7. IX naređenje o podizanju hrvatske borbene moći.[20] U njemu se uvodno ističe:

I. Da je njemačka strana pri cjelokupnom položaju, posebno položaju na jugoistočnom prostoru u povećanoj mjeri upućena na usku suradnju s hrvatskom državom i na dalekosežno uključivanje hrvatske^borbene moći. To, međutim, traži jedinstvenu, pozitivnu orijentaciju svih njemačkih nadleštava prema hrvatskoj državi. Politički temelj za to jest priznanje Hrvatske kao samostalne države pod vodstvom poglavnika s vlastitom hrvatskom upravom, dakle bez njemačke vojne uprave. Priznanje suvereniteta Hrvatske i namjera njemačke strane da borbenu moć tog naroda ubuduće više nego dosad uključi u zajedničku borbu, zahtijeva energičnu i pozitivnu suradnju hrvatske vlade pri izgradnji njenih oružanih snaga i svih vojnih mjera koje se odnose na tu zemlju.

II. Hrvatsko vojno vodstvo imaju - koliko to pri namjerama na vojnom polju dopuštaju obziri prema čuvanju tajne - više nego dosad obavještavati o vojnim akcijama u hrvatskom prostoru, a povrh toga i potaknuti uvećanu mu aktivnost pri izgradnji hrvatskih oružanih snaga.

Ti zadaci u nadležnosti su njemačkoga opunomoćenog generala u Hrvatskoj koji po vlastitoj odgovornosti preuzima orijentaciju hrvatskog vodstva oružanih snaga o pitanjima vođenja i jako utječe na izgradnju, izobrazbu i snabdijevanje hrvatskih oružanih snaga. U vezi s prednjim izričito se objavljuje da će hrvatske jedinice - uključujući tu i legionarske divizije i bosansku SS-diviziju - biti upotrijebljene samo za obranu Hrvatske. Ne postoji namjera da ih upotrijebe ni na istoku ni na zapadu.

III. Te dodatne mjere treba — koliko je potrebno - provesti u sporazumu s hrvatskom vladom: 1. mjere za uže povezivanje i jedinstveno međusobno obavještavanje; 2. mjere za povećanje samopouzdanja hrvatskih oružanih

otpravnici poslova; pored njih nalazila se i delegacija Apostolske stolice: dr Giuseppe Ramiro Marcone, delegat Apostolske stolice. (A-VII, NDH, kut. 269, Br. reg. 4/5 - 1)

[19] A-VII, T-120, rolna 212, Nr. 3789 od 7. IX.

[20] KTB, Band 111, Zweiter Halbband, str. 1456-1459; vidi i str. 1071-72.

snaga; 3. mjere za ubrzanu izgradnju hrvatskih oružanih snaga uvećanjem njemačkog utjecaja na njihovu organizaciju i izobrazbu.-

Iz *Vučje jame* bio je 7. IX preko Ribbentropova ureda (kompozicija vlaka *Westfalen*) i Berlina otposlan brzojav[21] osobno poslaniku Kascheu u kojem ministar v. Ribbentrop traži od poslanika stav i komentar vijesti agencije *Transkontinentpress* iz Zagreba o rekonstrukciji vlade NDH. Prema navedenoj vijesti te agencije jedna grupa članova zagrebačke vlade pod vodstvom prijašnjeg ministra vanjskih poslova, a sada državnog ministra u predsjedništvu vlade predala je poglavniku kao prvo ostavke usmeno, a zatim — kad nisu bile uvažene — i pismeno. Lorkovič je u savjetovanjima koja su prethodila Mandićevom imenovanju za predsjednika vlade zastupao gledište da se mora formirati radno sposobna i odgovorna vlada. Budući da poglavnik nije Mandiću povjerio mandat da sastavi vladu, nego ga je jednostavno postavio za ministra predsjednika, taj Lorkovićev zahtjev nije bio ispunjen, nego se mora pretpostaviti da će se ustrajati pri dosadašnjoj praksi koja — kako se pokazalo - sprečava konstruktivan rad. Novoimenovani predsjednik vlade slabo je poznata ličnost u zemlji i, posebno, kod mlade generacije. Mandić je imao u vrijeme Habsburga izvjesnu političku ulogu i bio je tada blizak dvoru. Pokušaj da ga upravo u današnje vrijeme politički aktiviraju izazvao je opće čudenje. I za pripadnike *Seljačke stranke* jedan je od prvih preduvjeta za sudjelovanje u vladi formiranje jedne odgovorne vlade.

2. *Nakon objave o kapitulaciji.* U Rimu je politički predstavnik Führera dr Rudolf Rahn nakon svog dolaska u »vječni grad« 3. IX[22] — u trenutku potpisa na Siciliji (mjesto Cassibile) instrumenata o kapitulaciji! — primio usmena uvjeravanja maršala Badoglia o tome kako njegova vlada ostaje lojalna svom osovinskom partneru i zatražio od Rahna da zahtijeva od njemačkih vojnih vlasti da odustanu od »provokativne akcije«. »Ja sam maršal Badoglio - *maršal* Badoglio, govorio je on njemačkom diplomatu. Ja sam jedan od trojice najstarijih maršala u Evropi: Mackensen, Petain i ja... Nepovjerenje njemačke vlade prema meni nerazumljivo je. Dao sam riječ i ostajem pri njoj. Molim vas, vjerujte mi!«

Obostrano njemačko-talijansko obmanjivanje potrajalo je do 8. rujna. Vijest o predaji vlade maršala Badoglia saveznicima poslanik Rahn je čuo na američkom radiju tog dana poslije podne (u 17,45 sati). Još toga istog dana primio ga je u audijenciju talijanski kralj koji ga je također uvjeravao da se Italija neće nikada predati. »Na kraju razgovora — javlja Rahn - kralj je naglasio odluku da nastave borbu do kraja na strani Njemačke s kojom je Italija vezana na život i smrt.«

Čuvši tu vijest o kapitulaciji na radiju, Rahn je telefonski nazvao generala Roattu, šefa talijanskog generalštaba, i Roatta mu je rekao da je taj izvještaj iz New Yorka drska laž britanske propagande koju on (Roatta) odbacuje s indignacijom!

U 19 sati Rahn je posjetio talijansko ministarstvo vanjskih poslova na traženje ministra Guariglie, i Talijan mu je iznebuha rekao: »Imam Vam saopćiti da je maršal Badoglio — suočen s očajnom vojnom situacijom — bio

[21] AJ, T-120, rolna 212, Nr. 1328 od 8. IX.

[22] Opš. o tim danima: F. W. Deakin, *The Last Days of Mussolini,* London 1966, str. 15 i d.: B. H. Liddell Hart, *History of the Second World War,* London - Sydney 1974, str. 467 i d.; Raffaele Guariglia, *Kicordi* 1922-1946, Napoli 1949, str. 571 i d.

prisiljen zatražiti primirje.« Rahn mu je na to odbrusio da je to izdaja zadane riječi, dodavši da je vidio maršala 3. rujna, na dan potpisa instrumenata o kapitulaciji, i da ga je Badoglio uvjeravao, na časnu riječ jednog maršala, da neće biti nikakve kapitulacije.

Vijesti o talijanskom primirju stigle su u Berlin na sličan način, preko londonskog radija, i njemačka je strana reagirala spremno, brzo i odlučno.

Kako je to bilo u Zagrebu?

Saznavši iz vijesti britansko-američkog radija sinoć u 20 sati o zaključenju primirja s Italijom i primivši potvrdu te vijesti od ministarstva — javlja Kasche iz Zagreba telegramom ministarstvu vanjskih poslova 9. IX[23] — održan je u poslanstvu u 21.30 dogovor uz sudjelovanje ministra Lorkovića, SS-Gruppenfiihrera Kammerhofera, majora Freiherra v. Potta kao zastupnika opunomoćenog generala (koji se tog časa nalazio u Beogradu na konferenciji) i članova poslanstva. Na tom sastanku bile su dogovorene pojedinosti zaposjedanja talijanskih nadleštava i internacija talijanskih ličnosti. Mjere su bile provedene do ponoći. Istodobno je njemačka žandarmerija u Zagrebu razoružala bez borbe oko 500 talijanskih vojnika. U toku noći Hrvati su razoružali u Karlovcu i Jastrebarskom — usprkos malobrojnosti a brojčane premoći talijanske strane — tamošnju talijansku diviziju uključujući tu njenog komandanta i štab. Razgovori s gen.Glaiseom upoznali su njega i *Grupu armija* u Beogradu da u toku kasne večeri narede potrebne mjere. S komandantom ovdašnjega oklopnog korpusa SS, Obergruppenführerom Steinerom koji se danas (9. IX) upućuje u Karlovac i Ogulin dogovorio je Kasche da uzmu u obzir politička gledišta pri svom napredovanju. Njegove jedinice trenutačno marširaju prema Karlovcu. Generalni konzul Aeldert (Dubrovnik) izvijestio je u ponoć da su Talijani u Dubrovniku obećali Nijemcima zaštitu, dok četnici marširaju prema gradu. U gradovima unutrašnje Hrvatske talijanski su uredi zaposjednuti i ličnosti internirane. Sinoć u 22.30 sati razmatrao je s poglavnikom u prisutnosti Budaka, Lorkovića, Navratila i Bulata nastalu situaciju. Na to je poglavnik poslije ponoći u jedan sat izdao proglas preko radija o oslobođenju Dalmacije. Proglas je već predan. Danas rano ovdašnji su Dalmatinci održali oveće skupove i objavili osnivanje dalmatinske legije. U toku dana želi poglavnik govoriti i dati najšira saopćenja u pogledu unutrašnje politike da bi tako ostvario slogu i spajanje svih snaga. I vladu želi formirati na širokoj osnovi što je brže moguće, a pismeni izvještaj ministarstvu o toku zbivanja poslat će Kasche po kuriru.

Kasche je istog dana (9. IX)[25] sastavio zabilješku o tome da je u 10.30 sati pošao poglavniku na Markov trg. Ondje su već bili: poglavnik i ministar Budak. Predao je Paveliću izjavu Führera i ministra vanjskih poslova, prema kojoj Njemački Reich jamči neograničenu nezavisnost Hrvatske uključujući tu

[23] AJ, T-120, rolna 212, Nr. 3817 od 9. IX; isti brzojav: Politisches Archiv (skraćeno PA), Bonn, Nachlass S. Kasche, paket 10.

»Pred nama je originalni zapisnik noćne sjednice u Pavelićevu kabinetu, kojoj pored Pavelića, prisustvuju Budak, Lorković, Navratil i njemački poslanik u Zagrebu Siegfrid Kasche. Datum: 8. septembra 1943., vrijeme 23 sata. Atmosfera - svaki opis suvišan.

»Talijanska kapitulacija: Kasche saopćava, da po nalogu Ribbentropa izlaže odluku Führera, da Hrvatska imade pravo povratiti izgubljena područja na Jadranu. Poglavnik zahvaljuje. Kasche iznce nadu, da će doći do proširenja baze vladavine, napose u pravcu Mačekove grupe, i to što k' se u tom povijesnom času povezale sve snage. Poglavnik kaže, da na tom radi i da će učiniti sve moguće.« (Mato Rajković, Prošlost na optuženičkoj klupi (peti nastavak), *Vjesnik u srijedu*, 1. X. 1958).

[u] AJ, T-501, rolna 265; isti tekst: PA Bonn, Nachlass S. Kasche, paket 10.

cijelu hrvatsku jadransku obalu. Raspravili su o daljnjim mjerama u odsutnosti ministra Lorkovića koji je u međuvremenu stigao — i Kasche je predložio bezodvlačan proglas preko radija upućen hrvatskom narodu i za drugi dan veliki govor samog poglavnika. Zamolio je Pavelića da u najširem obliku pruži ruku svim hrvatskim grupama, pa osobno i VI. Mačeku i njegovim prijateljima i da brzo i na najširoj osnovi formira vladu. Preporučio je također poziv i ustupke Hrvatima koji su zbog Talijana prebjegli bandama. Lorkovič je sastavio proglas što ga je poglavnik sam 9. IX u jedan sat pročitao na radiju. Pripreme za skupštinu i govor drugog dana već se vrše. Kasche je sugerirao dalje da poglavnik izda naređenje oružanim snagama koje je sastavio on zajedno s pridošlim ministrom oružanih snaga Navratilom i ministrom Lorkovićem. U međuvremenu je došao glavni ravnatelj F. Crvenković (RAVSIGUR) kome je oko 11 sati bio izdan nalog da zaposjedne talijansko poslanstvo i ostale talijanske urede. Od hrvatskog ministarstva vanjskih poslova bio je određen da surađuje dr VI. Mintas, a od njemačkog poslanstva dr Zoller. Oko 11.30 pojavio se pukovnik Moškov. S njim i s generalom Navratilom Kasche je razmotrio vojne mjere na taj način da se ministar Navratil smjesta povezao s uredom opunomoćenog generala u Hrvatskoj kako bi se hrvatske jedinice pod komandom generala I. Tomaševića kod Karlovca — u posjedu naređenja da razoružaju talijanske jedinice — povezale s oklopnim korpusom SS-a. Predvidjeli su i dopunsku akciju četa PTS-a. DrBulat koji je stigao kasnije dobio je od poglavnika zadatak da sutradan u 10 sati predvede poglavniku ovdašnje Dalmatince kojima bi poglavnik htio održati govor. A zatim bi se Bulat imao uputiti jedinicama koje se nalaze na maršu prema Splitu. Kasche je preporučio Bulatu da kod njemačkih jedinica razgovara s ministrom I. Frkovićem koji se kod njih nalazi kao opunomoćenik kako bi se dogovorili o jedinstvenom postupku.

Objavljeno je'da su cijelu Dalmaciju zaposjeli Hrvati nakon poglavnikova proglasa prošle noći — javlja Kasche ministarstvu 9. IX brzojavom.[26] Poslaniku je bilo upućeno pitanje o proširenju tog akta na Istru. Kasche je to otklonio da tako izbjegnu dalekosežne postupke koje, uostalom, kasnije još mogu provesti. Hrvatska se akcija, dakle, odnosi na cijeli obalski prostor uključujući otoke pred obalom, i to između granice južno od Dubrovnika i uključivši Sušak. Sto se tiče slovenskog područja Ljubljane, Kasche drži potrebnim poseban postupak. Hrvati nemaju nikakav interes za to područje zbog mogućih sukoba sa Slovencima. Pripajanje tog područja ne bi došlo u pitanje; ostaje da ga ostave pod izrazito vojnom upravom ili da mu dadu autonomiju. Stavljanje pod vojnu upravu učinilo bi tamošnje stanovništvo još većim neprijateljem Reicha. Stoga Kasche predlaže da u načelu priznaju za to područje slovensku autonomiju. U privatnim razgovorima sa štajerskim Gauleiterom S. Uiberreitherom utvrdio je nedavno da i on misli tako. Ne pribojava se reakcije za njegovo područje uprave (Gau Štajerska plus anektirana Spodnja Štajerska). Naprotiv, smatra da bi Njemačka imala na tom području velike mogućnosti da iznova pridobije Slovence za sebe. Budući da Kascheu nisu poznate vodeće ličnosti koje bi došle u obzir za ostvarenje te autonomije, Kasche preporučuje da radi toga (pronalaženja prikladnih ličnosti) angažiraju njem. konzulat u Ljubljani. No, usrdno preporučuje da se ne plaše ulaženja u suradnju i s dotadašnjim partizanskim grupama iz Slovenije. I one su velikim dijelom pošle u šumu iz nacionalnih razloga zbog talijanskog tlačenja. Pri

[26] AJ, T-120, rolna 212, Nr. 3816 od 9. IX; isti tekst: PA Bonn, Nachlass S. Kasche, paket 10.

brzom i vještom postupku Kasche drži da može proreći povoljan razvoj za Njepiačku. Što se tiče Crne Gore i Albanije, *Armijska grupa »F«* v. Weichsa priznala je autonomiju i dala da se proglasi. Njemačke jedinice momentano ulaze u ta područja. Budući da u Crnoj Gori nemaju predstavništvo, Kasche preporučuje ministarstvu bezodvlačno osnivanje konzulata. Ako nema boljeg kandidata,~Kasche predlaže da predbježno i smjesta povjere vodenje konzularnih poslova dru Viktoru Krenneru, bivšem austrijskom vicekonzulu. Krenner je ovdje obrađivao crnogorsko pitanje, govori jezike i smjesta je na raspolaganju. Pitanje suradnje s političkim grupama koje se nalaze u Crnoj Gori trebalo bi također predbježno oprezno ispitivati i razvijati a da se ne opredjeljuju unaprijed ni za jednu od njih. Tek nakon razjašnjavanja i ocjene snage imala bi biti moguća odluka. Dr Krenner mogao bi iz Zagreba otići njemačkim jedinicama i s njima se uputiti u Crnu Goru.

Na kraju Kasche javlja ministarstvu kako mu je gen. Glaise iz Beograda saopćio da će *Wehrmacht* objaviti priključenje Dalmacije Hrvatskoj. Za to je potrebno Fiihrerovo naređenje. *Grupa armija* je od toga odustala jer im je Kasche ukazao na postupak koji je ovdje u Zagrebu dogovoren.

Ured ministra Ribbentropa obavijestio je Zagreb brzojavom, 9. IX popodne,[2] da je Vrhovna komanda (OKW) naredila — s tim da ta odredba stupa smjesta na snagu - zatvaranje osobnog saobraćaja na talijansko-hrvatskoj granici od točke gdje se sijeku njemačko-hrvatska i talijansko-hrvatska granica do Rijeke. Provedba te odredbe povjerena je glavnokomandujućem na Jugoistoku dok osiguranje te granice ne preuzme carinska granična služba. Osim toga, bit će prolazno zatvorena njemačko-hrvatska granica sve dok ne osiguraju hrvatsko-talijansku granicu. Mole stoga poslanika da o tome obavijesti hrvatsku vladu i zamoli je da znatno pojača broj hrvatskih graničnih organa kako bi se podržale njemačke mjere. Osim toga, sav promet i protok informacija između Italije i Hrvatske obustavljeni su do daljnjega.

Kasche je istog dana sastavio zabilješku[2S] koju je nešto kasnije iskoristio i za idući svoj brzojav ministarstvu. Posjetio ga je — piše on — general Giancarlo Re u pratnji njemačkih oficira (Selchowa i v. Brauchitscha) i uručio mu protest — prije toga predan Gruppenführern Kammerhoferu — protestnu zabilješku zbog okupacije njegove vojne misije i hapšenja kako njega osobno tako i njegovih oficira. Kasche mu je odvratio da žali što mora s njim u takvoj situaciji raspravljati o potrebnim stvarima. Objava primirja od Italije, činjenica da je primirje 3. IX 1943. bilo već zaključeno, a da od talijanske strane nije bilo saopćeno Njemačkom Reichu, daljnja činjenica da britansko-američke objave na radiju govore o stavljanju talijanskih jedinica na Balkanu pod komandu neprijateljskih snaga, sve to prisiljava ga na takve mjere. General Re nije htio priznati saopćenja preko radija kao zadovoljavajuću podlogu. Kasche, opet, ukazivao mu je na osobnu dužnost da poduzima mjere opreza. Uvjeravao ga je da će njemu i njegovim oficirima biti zajamčen primjeren postupak u granicama mogućeg i poštovanja diplomatskih privilegija.

General Re je zatim na Kascheovu telefonu razgovarao s talijanskim poslanikom Petruccijem koji je govorio iz talijanskog poslanstva. Petrucci je tom prilikom rekao generalu da će ulaženje u talijansko poslanstvo spriječiti pošto-poto. Nakon razgovora Kaschea s ministrom v. Ribbentropom mogao je Kasche prenijeti Talijanima ovu odluku Berlina: talijansko poslanstvo

[27] AJ, T-120, rolna 212, Nr. 1331 od 9. IX.
[28] AJ, T-501, rolna 265.

ostaje zasad blokirano; nitko ne smije ni ući ni izaći; Petrucci može pod njemačkom policijskom stražom u svoj stan da ondje i ostane; daljnje odluke donijet će se kasnije. Petrucci je izrazio zahvalnost njemačkoj strani što mu je izišla u susret.

U svoj idući brzojav ministarstvu (9. IX)[29] Kasche je unio pojedinosti iz svoje zabilješke i naveo da su talijansku vojnu misiju zatvorili sinoć u 23.30 sati odredi vojske i policije, a talijansko poslanstvo hrvatski odredi oko 24 sata. General Re došao je u noći 8. na 9. IX Kascheu da uloži protest protiv takvog postupka. Re je iz njemačkog poslanstva govorio s Petruccijem koji je također odlučno protestirao. Kasche je tim povodom razgovarao telefonski sa svojim šefom. S hrvatskom je stranom dogovorio jedinstveni postupak u vezi s talijanskim poslanstvom i priključenim mu uređajima. Prema tome: 1. talijanska vojna misija ostaje zaposjednuta od njemačke vojske; daljnje odluke o u njoj interniranim oficirima donosit će gen. Glaise; ako oficiri imaju svojstvo diplomatskih predstavnika, tretirat će se kao osoblje poslanstva; 2. talijansko poslanstvo i njemu priključena zgrada ostaju zatvoreni i pod stražom hrvatske policije; nitko nema pravo izlaza i ulaza; odustaje se zasad od pretrage; 3. diplomatsko i kancelarijsko osoblje talijanskog poslanstva i priključenih ureda ostaje zasad internirano; sa svakim pojedinim postupat će se sa što je moguća većim obzirom. Čim ga sastave, Kasche će dostaviti ministarstvu popis osoba ovako interniranih. Istodobno nastoji saznati koliko je moguća suradnja pojedinaca s vladom Farinaccija. Na kraju moli upute, a posebno obavještenje o tome koliko Berlin zna o postupku s poslanstvom NDH u Rimu.

U novom telegramu tog dana[30] — kad je oko Kaschea bilo vrlo živo — Kasche je upozorio ministarstvo na potrebu da ono preispita tretiranje Titovih partizana. Hrvati će u proglasima jamčiti amnestiju svima onima koji su pošli u šumu iz nacionalnih razloga. Njemačke oružane snage *(Wehrmacht)* priključit će se tom postupku. Osim toga, bilo bi potrebno da i za Sloveniju i Crnu Goru postupe jednako uz najšire tumačenje pojma »iz nacionalnih razloga«. Ako bi se povrh toga ukazala mogućnost uspostave dodira s Titom, Kasche je za to da se iskoristi svaka mogućnost koja bi mogla dovesti do obustave njegove borbe s Nijemcima." Što se tiče četnika, postupit će jednako velikodušno, pri čemu nisu isključeni manji incidenti. Ipak, Kasche smatra da je i nadalje potreban najveći oprez s četnicima s obzirom na poznate postupke u radu Draže Mihailovića i neprijateljsku taktiku. Prema hrvatskim obavještenjima imao bi boraviti u Ljubljani četnički vođa D. Jevđević. Jevđević je u posljednje vrijeme tražio dodir s Nijemcima i Hrvatima. Kasche drži da bi ga mogli privući dok bi u sumnjivim slučajevima četnike razoružali.

U posebnom brzojavu[32] prezaposleni Kasche prenio je tekst poglavnikove poruke Führern koja glasi ovako:

»Führern, dvije i pol godine su protekle otkada je hrvatski narod, u trenutku pobjedonosnog napredovanja Vaših junačkih jedinica, vidio svoju tešku borbu za slobodu okrunjenu osnivanjem Nezavisne Države Hrvatske.

Danas Vam iznova hrvatski narod izražava svoju zahvalnost, duboko uzbuđen, za ponovno dobivanje svojih žarko voljenih obalnih zemalja i

[29] AJ, T-120, rolna 212, Nr. 3818 od 9. IX.
[30] AJ, T-120, rolna 212, Nr. 3827 od 9. IX.
Poslanika ne napušta ta ideja eventualnog dodira s Titom poput neke njegove fiks-ideje!
[32] AJ, T-120, rolna 212, Nr. 3832 od 9. IX.

velikodušno priznanje prava hrvatskog naroda na ponovno pripojenje izgubljenih hrvatskih zemalja na Jadranskom moru.

Ujedinjena Hrvatska stoji u obrani svojih najviših nacionalnih dobara u zahvalnosti i legendarnoj hrvatskoj vjernosti nepokolebivo uz Vas, Führern, i Vaše nepobjedive oružane snage. Ante Pavelić.«

Kasche, dalje, moli da u Führerov odgovor ude izjava kako Reich preuzima zaštitu Hrvatske. Budući da ne postoji neki formalni dogovor o tome, njemu također ne izgleda da je taj trenutačno svrsishodan i najbolje bi odgovarala jednostavna formulacija u spomenutom smislu. Hrvati namjeravaju sutra objaviti u štampi gornji telegram — Pavelićevu poruku Führern.

Međutim, tih prvih dana ispadanja Italije iz kola nije bilo živo samo oko njemačkog poslanstva, nego i u Pavelićevoj rezidenciji na Trgu Stjepana Radića. Evo što o tome piše M. Kovačić, ustaški J. Goebbels u to vrijeme:

»Puna dva mjeseca - piše Kovačić[33] — bio sam nakon neprimljene ostavke kao odrezan od Banskih dvora. Nisam bio pozivan u audijencije, niti me je Poglavnik nazivao telefonski. Bio sam iznenađen, kada sam na dan stupanja Badogliove Italije na stranu zapadnih saveznika bio oko 10 sati navečer pozvan u audijenciju. U Poglavnikovom radnom kabinetu nadoh Poglavnika u razgovoru s poslanikom Kascheom. Poglavnik mi reče: »Pozvao sam Te, jer se nalazimo pred novim stanjem odnosa s Italijom. Nastupio je čas, da poništimo Rimske ugovore i ponudu savojskom princu, da bude kralj Hrvatske. Ja ću odmah preko radija obavijestiti narod, da se Rimski ugovori i izbor kralja proglašuju neobvezatnim za Hrvatsku, a Ti ćeš iza toga održati govor na radiju.« Moglo je biti oko 10 i pol sati noću. Nisam znao, da li Poglavnik ima već sastavljen proglas. Bio sam u neprilici, trebalo je održati govor bez ikakve pripreme, a radilo se o tako krupnom događaju i svaka riječ mora biti na svom mjestu. Zamolio sam Poglavnika, da mi dade uvid u svoj proglas, ako ga već ima pripremljenog. Nato će Poglavnik: »Znaš, bit će bolje da Ti govoriš sutra!« Kod toga je i ostalo.«[34]

Pavelić je te noći u jedan sat po ponoći održao na radiju ovaj govor:

»Hrvatski narode!

Hinbeni saveznik bio je nametnuo hrvatskom narodu u času uzkrsnuća Nezavisne Države Hrvatske ugovore i granice, kojima je velik dio hrvatske jadranske obale bio odtrgnut od tiela Hrvatske.

Kroz dvie i pol godine hrvatski je narod sa najdubljom boli u duši trpio to nasilje, a napose Hrvati tih krajeva pretrpili su na slobodi, na životima i na imovini najveće patnje.

Današnjim danom sama je talijanska vlada svojim postupkom riešila hrvatski narod i hrvatsku državu svake obveze proiztekle iz nametnutih ugovora.

Veliki vođa Reicha Adolf Hitler izjavio mi je večeras, da priznaje Nezavisnoj Državi Hrvatskoj granice, u kojima su uključene odciepljene hrvatske zemlje na Jadranu.

Hrvatski narode!

U ovome poviestnom času okupimo se svi poput jednog čovjeka oko svojih oružanih snaga, koje će u zajednici sa savezničkim njemačkim oružanim snagama osloboditi hrvatske zemlje na Jadranu!

[33] M. Kovačić, nav. djelo, str. 191.

[14] Kovačić je bio razriješen dužnosti glavnog ravnatelja »Glavnog ravnateljstva za promičbu« tek 21, siečnja 1944, i na njegovo mjesto bio je istog dana imenovan Ivo Bogdan.

U ovome času u ljubavi prema Domovini i prema nesretnoj braći, koju ćemo osloboditi i prigrliti, ujedinimo se svi imajući na umu samo sreću i slobodu hrvatskoga naroda te svoju vlastitu Nezavisnu Državu Hrvatsku.

Hrvatskim oružanim snagama izdao sam zapovied, da izvrše svoju hrvatsku i vojničku dužnost.

Hrvati!

Poduprite svi hrvatsku vojsku u izvršenju te njezine poviestne dužnosti.

Hrvati Primorja i Dalmacije, koji ste napustili svoje domove radi talijanskih nasilja na vama izvršenih, pridružujte se hrvatskim oružanim snagama, da vam domovi budu opet vaši!

Od današnjeg dana sloboda i nezavisnost Hrvatske nije više ničim ograničena!«[35]

Poslije Pavelića ministar i zapovjednik oružanih snaga gen. Navratil pročitao je na radiju ovu poglavnikovu dnevnu zapovijed:

»Hrvati vojnici!

Domobrani, ustaše, zrakoplovci i mornari!

Postupak Italije razriešio je hrvatsku državu svih nametnutih obveza, koje su sputavale razvoj Nezavisne Države Hrvatske, a napose razvoj hrvatskih oružanih snaga.

Uslied toga Nezavisna Država Hrvatska ima dužnost i pravo, da s oružjem u ruci zauzme i brani one hrvatske zemlje, koje su joj bile oduzete.

Hrvatski vojnici!

Pod vodstvom vašega zapovjedničtva zapada vas čast i dužnost, da u najvećoj stezi i sa poviestnim junačtvom hrvatskih vojnika oslobodite odciepljene hrvatske zemlje i da razvijete slavnu hrvatsku zastavu na Jadranu, pod kojom će na našem moru-svanuti sretniji dani hrvatskome narodu. U tom podhvatu pomoći će vas bratski oružane snage savezničke Njemačke.

Hrvatski vojnici!

U ovom poviestnom času siguran sam, da ćete izvršiti svoju vojničku i hrvatsku dužnost, a time će biti izpunjena i vaša najvrućija želja, da povratite svojoj domovini i svome narodu ono, što nam je bilo oduzeto i za čim je krvarilo vaše srdce.

Hrvatski vojnici, hrvatski mornari!

Došao je davno žuđeni i težkim mukama očekivani čas. Hrvatskoj se vraća njezino more! Vi ćete ga braniti!

Zivile hrvatske oružane snage!

Živila cielokupna Nezavisna Država Hrvatska!

Poglavnik
Ante Pavelič.«[36]

Sutradan, 10. IX, bio je priređen manifestacioni zbor na Trgu Stjepana Radića u Gornjem gradu. Opunomoćeni ministar drEdo Bulat pozdravio je poglavnika kao »državnog poglavara« u ime jadranskih Hrvata, i to ne samo kao obnovitelja Nezavisne Države Hrvatske, nego i kao njena ujedinitelja. Uzeo je riječ poglavnik i u svom govoru rekao, između ostalog, i ovo:

»Braćo! Da se to (pripojenje Dalmacije — napomena B. K.) i čim prije izvrši, da se to čim prije i stvarno u djelo provede, a već smo na poslu, potrebno je, da u ovom velikom času, poviestnom času hrvatskog naroda, svi

" *Hrvatski narod,* god. V, bi*. 829 od 9. rujna 1943.
[56] Isti izvor.

oni Hrvati, da svi oni hrvatski sinovi, koji su na bilo koji način a najviše od pritiska osobito na obalama Jadrana i u onom kraju od pritiska uljeza bili izagnani iz svojih domova, a mnogi otišli i u šumu, a mnogi i u najboljoj vjeri, najboljoj namjeri otišli krivim putem, da se vrate i da se priključe hrvatskim oružanim snagama, da š njima zajedno povrate svoju zemlju sebi i Hrvatskoj.

U Dalmaciji i u ostalim zemljama hrvatskog Jadrana uskoro će se vijati hrvatska zastava, uskoro će hrvatska vojska zaposjesti gradove i sela i onda hrvatska Dalmacija ne može i ne smije biti u šumi, nego mora biti u svojoj vlastitoj kući, u svojim domovima na svom braniku, pod hrvatskom zastavom na obalama, da ih štiti, da ih brani.

Braćo! Tkogod pokaže volju u svome srdcu, tko se god založi za hrvatsku Dalmaciju, za hrvatsku obalu i za hrvatski Jadran, tko god pristupi hrvatskim oružanim snagama, tko je za borbu sposoban, a tko se vrati domu na posao, i na rad, ako za oružje nije sposoban, nema nikoga, tko će ga na odgovornost pozvati za ono, što je bilo, jer u ovom času, svi Hrvati, svi vojnici, svi oni koji pušku imaju, imaju samo jednu dužnost, zajednički osvajati i zajednički braniti svoje more. Hrvatska je mati — a nema matere, koja svome sinu ne bi oprostila zablude, koja ga ne bi prigrlila na svoje grudi u času, kad njoj prilazi, kad njoj dolazi, i kad se pod njezino okrilje stavlja.

Hrvatski državni zakoni, hrvatske oružane snage, hrvatska vlada, hrvatska država zajamčuje život, slobodu i povratak natrag svakome onome, tko ostavi šume i pođe da brani i štiti Hrvatsku, da brani i štiti hrvatsko more, hrvatski Jadran! Svakome tko se povrati u normalni život.«

»Braćo i prijatelji! To je, što se tiče onih — nastavio je Pavelić — koji imaju oružje u ruci, ili ga mogu nositi. Nu, reći ću i glede svih, ne samo na polju oružanom, nego i na polju političkom.

U ovom velikom času, u vrieme ujedinjenja svih hrvatskih zemalja u hrvatsku državu i u vrieme, kada u to čitav svoj narod mora uložiti čitav svoj trud, ima samo jedna politika, a ta je hrvatska i narodna. U tom času ne može biti nikakve razlike shvaćanja, i svaki čovjek, svaki Hrvat dobre volje, dobre misli ima mogućnost i dužnost da svoje snage, svoje sile uloži i u političkom radu za hrvatsku državu i za hrvatski narod.

Stoga svaki Hrvat u tom času, siguran sam, gledat će na najviši probitak, a to je probitak države i naroda. Svaki političar neka od srdca, neka s dušom prione u zajednički rad za ovo veliko narodno dobro, a ja kao poglavar Nezavisne Države Hrvatske kažem, neka se ujedine i sve političke snage hrvatskog naroda u času, kad se hrvatska država ujedinjuje i obnavlja, da sa svim hrvatskim snagama tu državu hrvatskom narodu osiguramo, da ga obranimo i da stvorimo sretnu i dobru budućnost svim hrvatskim pokoljenjima u svim krajevima i u svim narodnim slojevima.

Braćo! — uskliknuo je Pavelić. — U ovom času smatram upravo svojom dužnošću, da ovdje pred vama izrečem hvalu i zahvalnost Führern Velikog Njemačkog Reicha koji nije ni časa časio, nije niti na naš glas čekao, nego je odmah noćas meni poručio, po svom velevriednom predstavniku njemačkom poslaniku Kascheu, da on i njemački Reich i veliki njemački narod priznaju hrvatskoj državi granice, u koje se ima uključiti svaka hrvatska zemlja, koja nam je oduzeta.«

Pavelić je istog dana (10. IX) potpisao izjavu o ništavosti »označenja« kralja Tomislava II. Ta je izjava glasila ovako:

[37] *Hrvatski narod,* god. V, br. 830 od 10. IX 1943.

»Budući dne 18. svibnja 1941. godine označeni Kralj Hrvatske nije sve do danas od toga označivanja učinio nikakove porabe, to izjavljujem, da su za Nezavisnu Državu Hrvatsku kako ponuda tako i samo označenje postali bezobvezatni i ništetni.«[38]

Potpisao je i drugu izjavu: o razrješenju Rimskih ugovora, a glasila je ovako:

»Dne 18. svibnja 1941. godine sklopljeni su između hrvatske vlade i talijanske vlade Rimski ugovori, i to: Ugovor o određivanju granica između Nezavisne Države Hrvatske i Kraljevine Italije, Ugovor o jamstvu i suradnji između Nezavisne Države Hrvatske i Kraljevine Italije, Sporazum o pitanjima vojničkog značaja, koji se odnose na jadransko-primorsko područje te izmjena pisama glede upravnog uređenja občine Split i otoka Korčule.

Ni jedne obveze iz ovih Rimskih ugovora nije talijanska vlada sa svoje strane izvršila, napose ne u pitanju granica, jamstva za političku nezavisnost i teritorijalnu cjelovitost te upravnog uređenja občine Split i otoka Korčule, pa uslied toga ovi ugovori nisu nikada ni stupili u život. Naprotiv svi oni probitci Nezavisne Države Hrvatske, koji su gornjim ugovorima imali biti zaštićeni, bili su sa strane Kraljevine Italije trajno povrieđivani.

Ovi su ugovori bili sklopljeni uz izričitu napomenu o članstvu ugovarajućih stranaka u novom evropskom poredku.

Nakon što je Kraljevina Italija bez znanja i pristanka svojih saveznika utanačila primirje sa neprijateljskom ratujućom strankom, i time se izdvojila od dosadanjih saveznika, nema nikakove stvarne ni pravne mogućnosti, da bi i unapred sa strane Kraljevine Italije ti ugovori bili u život privedeni.

S tih razloga kao podpisnik tih ugovora izjavljujem, da oni nemaju nikakove obvezatnosti ni za Nezavisnu Državu Hrvatsku.«[39]

I šef ustaške diplomacije nije tih dana bio bez posla. Budak je u dosluhu s Nijemcima 10. IX[4"] potpisao ovu odredbu o postupku s talijanskom imovinom:

»Ministarstvo vanjskih poslova dogovorilo je sa Njemačkim poslanstvom iz Zagreba sliedeća privremena načela u pogledu postupka prema Talijanima i njihovoj imovini:

1. Temelj za postupak prema Talijanima daje činjenica, da je Kraljevina Italija primirjem sa neprijateljem jednostrano prekršila svoje ugovorne obveze. Okolnosti, pod kojima je primirje zatraženo i neprijateljske viesti koje su tim povodom izdane sile nas na primjenu potrebnih mjera opreza.

Sadašnji odnos sa Kraljevinom Italijom nije više savezнички odnos, no ne predleži niti ratno stanje, a niti stanje neutralnosti. Do razbistrenja ovog odnosa provode se potrebne mjere opreza.

[38] Isti izvor, br. 831 od 11. IX 1943.

[39] Isti izvor. Tekst tih dekreta Kasche je dostavio svom ministarstvu brzojavom 11. rujna 1943. (AJ, T-120, rolna 212, Nr. 3859 od 11. IX)

Gen. Oiaise je na zagrebačkom radiju 10. IX 1943. održao govor u kome je u ime njemačkih oružanih snaga pozvao hrvatske voinike da slijede poziv svoje domovine i da podu izvjesiti zastave Hrvatske, ne samo u Senju i Dubrovniku, nego i na Rijeci i Sušaku, u Zadru, Šibeniku i Splitu da svoju braću oslobode jarma koji su teško podnosili. (*Hrvatski narod*, god. V, br. 831 od 11. DC 1943)

Opš. o svemu tome s ustaških pozicija: Tihomil Drezga, Razrješenje »Rimskih ugovora«, *Spremnost*, rujan 1943, br. 83. Drezga je bio načelnik pravnog odjeljenja ustaškog ministarstva vanjskih poslova. Zanimljive su njegove pribilješke o tome: A-VII, NDH, kut. 310[b], Br. reg. 44/3 - l^t i Br. reg. 55/3 - 16-17.

[40] A-VII, NDH, kut. 91, Br. reg. 49/22 - 2-4.

2. Mjere opreza, koje se poduzimaju, ravnaju se izključivo prema političkim obzirima i vode se na području Nezavisne Države Hrvatske sa strane hrvatskih oblasti, u koliko vojničke vlasti nisu prisiljene primieniti osobito vojničke mjere opreza. Suradnja Njemačkog poslanstva u Zagrebu kod primjene ovih mjera posljedica je samo potreba, da se i sa strane Njemačkog Reicha u ovom času osiguravaju njemački politički interesi.

Primienjene mjere ravnaju se prema držanju talijanskih službenih mjesta u odgovarajućim slučajevima na području na kojemu Kraljevska Talijanska vlada još vrši vlast, a primienjuju se samo po potrebi i nužnim oprezom, već obzirom na novo stvorenu talijansku nacionalnofašističku vladu (Farinacci).

3. Mjere internacije primienjuju se prema Talijanima samo u slučajevima kada se radi o službenim osobama, kojima treba do daljnjega oduzeti mogućnost obavljanja legalnih ili ilegalnih službenih čina. Posebnici Talijani se stoga u načelu nemaju dirati. Podređenom osoblju talijanskih službenih mjesta, kod kojega ne postoji bojazan u pogledu obavljanja kakovih službenih čina, može se narediti, da se dnevno prijavi redarstvu.

U pogledu talijanskih diplomata treba primieniti uobičajene naročite obzire, tako da se i mjere internacije, - tamo gdje su potrebne, — imadu primieniti u najblažem obliku i uz najveće osobne obzire.

4. Kod pravnih odnosa u pogledu talijanskog vlasničtva i talijanskih uređaja ne nastupa do daljnjega nikakova promjena. Treba najpomnije izbjegavati bilo kakove povrede u tom smislu.

Talijanski uredi imadu se staviti pod stražu, a promet u njima imade se ograničiti na najpotrebnije uzdržavanje prostorija. Zapliena uređaja, spisa i drugih sastavnih dielova našastara, ne smije se uobće vršiti.

Posebnički stanovi, u koliko su u njima internirani Talijani, imadu se također staviti pod stražu, kako internirani ne bi mogli pobjeći i kako k njima ne bi imale pristup nepozvane osobe. Brzoglasn'i i drugi dojavni uređaji imadu se prekinuti, a interniranima onemogućiti svaki saobraćaj dojavnog značaja.

Talijanski stanovi ne mogu se do daljnjega uobće zaplieniti, a niti se ne mogu iz njih ukloniti bilo kakovi predmeti.

Umoljavate se - stoji na kraju — da podređenim službenicima izdate najstroži nalog, da se gornjih načela izvole bezuvjetno pridržavati, kako bi se onemogućio svaki prigovor u pogledu postupka sa hrvatske strane u ovim poviestnim časovima.«

Taj Budakov akt bio je u obliku okružnice preko predsjedništva vlade dostavljen ministarstvu oružanih snaga, unutrašnjih poslova, državne riznice, narodnog gospodarstva i *Glavnom ustaškom stanu (GUS).*

• 1 Budakovo ministarstvo je sa svoje strane posebnim aktom protokola (dr V. Mintas)[41] nakon tri dana dostavilo ministarstvu oružanih snaga spomenutu okružnicu i u popratnom dopisu upozorilo da sve mjere u pogledu talijanskih državljana i talijanske imovine vrše isključivo vlasti NDH^a njemačke vojne i redarstvene vlasti stoje im na raspolaganju radi zaštite, odnosno pomoći. Građanske i vojne vlasti NDH snose odgovornost za provođenje odnosnih mjera, kao i za sam način provođenja. Talijanski državljani — ako protiv njih ne postoji ništa u političkim i kaznenim evidencijama — imaju se pustiti na slobodu, ali im upravne vlasti trebaju oduzeti njihove putnice i moraju se svaki dan prijavljivati tim vlastima, a zabranjuje im se i da napuštaju mjesto u kojem borave.

[41] Isti izvor, kut. 91, Br. reg. 49/32 - 6.

Nošen euforijom tih prvih dana — koja je, međutim, bila kratkog vijeka — Pavelič je pokušao baciti most - u duhu svog govora i njemačkih sugestija - baciti most na dvije strane. Pozvao je na razgovor potpredsjednika *Hrvatske seljačke stranke* inž. Augusta Košutića, a nešto kasnije — Miroslava Krležu!

Nije bilo prvi put da se njih dvojica (Košutič i Pavelič) sastanu, jer je na Pavelićevu dozvolu kontakt s Košutićem kao najviđenijim iz grupe mačekovaca, koji se nisu javno htjeli opredijeliti za ustašku stranu a zazirali su od lijeve orijentacije i eventualne suradnje s NOB-om, održavao Mladen Lorkovič. Lorkovič je u to vrijeme bio veliki zagovornik zbližavanja s mačekovcima, ali u tome - sredinom 1943. godine — nije uspio.

»Nekoliko mjeseci nakon ovog neuspjelog pokušaja ulaska HSS u vladu bio sam pozvan u Banske dvore - piše M. Kovačić u svojoj knjizi uspomena.[42] - Nisam slutio, da ću biti prisutan jednom sastanku i razgovoru, koji treba pripasti povijesti. Ušavši u Poglavnikov radni kabinet, odmah primijetih, da sučelice Poglavniku sjedi potpredsjednik HSS, ing. August Košutič. Kasnije saznah, da je do ovog sastanka došlo na Poglavnikov poticaj.

Približivši se stolu, Poglavnik je ustao i rekao:

»Vi se vjerojatno poznajete?« Pozdravio sam se s ing. Košutićem. Poznavao sam ga dobro još iz vremena, kada sam bio aktivni član HSS-a, a viđao sam ga i kasnije u svojstvu novinara. Nato će Poglavnik: »Gospodin Košutič u razgovoru sa mnom iznio je slijedeće mišljenje o sadašnjoj situaciji: On smatra, da će Njemačka, Italija i Japan izgubiti rat. To da će kobno utjecati na sudbinu Hrvatske. On drži, da će Sovjetska Unija u ovome ratu biti među pobjednicima, i to će odlučno utjecati na jačanje komunističkih snaga na području Srbije i Hrvatske, odnosno na čitavom području bivše Jugoslavije. Položaj Hrvatske, po mišljenju g. Košutića, može se poboljšati, ako bude sreće, samo na taj način, da sve hrvatske protukomunističke snage stupe u vezu s prvacima protukomunističkih snaga Srbije i na jednoj zajedničkoj platformi borbe pokušaju spriječiti, da Hrvatska i Srbija padnu pod komunističke režime i u političku zonu Moskve. Da bi se omogućila takva suradnja, trebalo bi pitanje »Jugoslavija ili ne« ostaviti za nakon rata, pa neka zainteresirani sami odluče, da li su za Jugoslaviju ili protiv nje. Što Ti veliš na to?«

Bio sam svijestan, da u audijenciju nisam pozvan, da sudjelujem u razgovoru s ing. Augustom Košutićem. Nisam bio pregovarač, kada se radilo o Košutićevom ulasku u vladu. Da je Poglavnik trebao još neke sudionike, trebao je u prvom redu pozvati dra. Mladena Lorkovića. Postavljeno pitanje u onom času nije imalo druge svrhe, osim da Poglavnik po mom držanju vidi, da li se dr. Lorkovič i dr. Starčević slažu s gledanjem ing. Košutića i ne postoji li već kakva tajna suradnja između njih. Zato sam na pitanje odgovorio ovako: »Mislim, da mišljenje i prijedlog g. ing. Košutića nisu realistički. Ne verujem, da bi se u ovom času, poslije svega, što se odigralo između Hrvatske i Srbije, moglo naći utjecajnih prvaka glavnih srpskih političkih stranaka, koje su uvijek vodile protuhrvatsku politiku, a sada bi prihvatile takvu suradnju s nama i Slovencima protiv partizana. Nedićevci, Ljotićevci i četnici, također su nepouzdani. Mislim, da Srbi ne bi pristali na to, da se plebiscitima pod međunarodnom kontrolom odluči, tko je za Jugoslaviju, a tko protiv nje, jer Srbi znadu, da bi takvi plebisciti ispali loše za Srbiju.« Nato će ing. Košutić: »Ali se može pokušati, jer i oni znadu, što ih čeka, ako se u Srbiji uspostavi komunistička vlast.«

[42] M. Kovačić, nav. djelo, str. 177-178.

Nisam se mogao solidarizirati s mišljenjem ing. Košutića također iz razloga, jer bi neizravno bio priznao potrebu mijenjanja vlade u Hrvatskoj. Ova audijencija bila je posljedica sumnjičavosti, koja je kod Poglavnika vladala gledom na HSS, i činjenice, da bi njemački politički i vojnički krugovi dobro primili promjenu vlade u Hrvatskoj radi provedbe politike, koju je predlagao August Košutić.«

Drugi sastanak je sam Košutić opisao ovako:

»Odmah drugog dana nakon kapitulacije Italije pozvao je Pavelić mene i Pernara da ga posjetimo.[43] Odmah na početku tog posjeta on nam je rekao da je kapitulacijom Italije Dalmacija vraćena Hrvatskoj, što predstavlja veliki uspjeh za NDH. Zatim nas je upitao: 'Ne mislite li da je sada došao čas da idemo zajedno i da tako taj uspjeh bude zajednički?' On je sam predložio da porazgovaramo s Mačekom. Pernar je odmah prihvatio njegov prijedlog i čini mi se da je još iste noći ili sutradan posjetio dra. Mačeka. Vođa naše stranke tražio je u stvari isto ono što smo tražili i mi — prijelaznu vladu. Čini se da se Pavelić s time zadovoljio i da je mislio da je time postavljena baza za daljnje kontakte i razgovore koje će nastaviti predsjednik vlade dr. Mandić. Tako je i bilo.«[44]

Marija Kovačić je 12. IX održao preko radija svoje predavanje.[45] Odmah na samom početku istakao je oduševljenje kojim su hrvatska braća na Jadranu dočekala hrvatsku vojsku i savezničke njemačke čete. Spomenuo je primorske gradove i nije zaboravio - pored Splita, Šibenika i drugih — spomenuti Zadar i Rijeku, a prorekao je i to kako je sigurno da će i onaj dio Istre koji nam pripada etnički i historijski doskora biti naš! Prorekao je dalekovidno i to da daljnji tok rata neće završiti pobjedom ni Moskve ni židovstva ni angloameričkih plutokrata, pa da neće moći uništiti, a ni okrnjiti ostvareno pravo hrvatskog naroda!

»O partizanstvu, o partizanskoj djelatnosti, njezinim ciljevima — nastavio je Kovačić — mi smo već sve rekli i nemamo više što dodati. Nakon što su cielo vrieme iz shvatljivih razloga upravo bjesomučno napadali Hrvate ustaše, nakon što su se ne manje žestoko počeli obarati na one Hrvate, koji nisu bili ili sada nisu formalno pripadnici ustaškog pokreta, nakon što su se oborili i na one prvake Hrvatske Seljačke Stranke, koji su bili izvan javnih funkcija u hrvatskom državnom životu, nakon što su se dakle oborili na sve Hrvate, jer su u ogromnoj većini, u jezgri hrvatskoga naroda naišli na nesavladiv odpor, sjedinjuju se sada ponovno sa četnicima Draže Mihajlovića, da bi Hrvatskoj i hrvatskome narodu zaboli nož u leđa u času njegove najveće radosti i njegovog najvećeg uspjeha. Nu tu su se grdno preračunali. Prikupljaju se silne vojničke snage, koje će taj bodež okrenuti na one, koji ga dižu na Hrvatsku.«

Spomenuo je onaj »naš nevoljni sviet u Gorskom Kotaru, u Hrvatskom Primorju, te u Dalmatinskoj Hrvatskoj, koji je pod tuđinskim terorom morao napustiti svoje domove i potražiti utočišta u šumi« i rekao ovo: »Poglavnik je dao svima amnestiju. Ona je javno proglašena i za nju znade $vatko. Domovina oprašta svojim sinovima, koji su pod sticajem raznih okolnosti bili po

[J] Pernar je često vidan na Markovom trgu, obilazeći nadleštva i obavljajući odvjetničke intervencije. Posebno je dobro bio viden kod Artukovića.

Pernar je kod ustaša bio dobro viden kao žrtva atentata Puniše Račića u Narodnoj skupštini 1928. godine. Nosio je Punišin metak nad srcem budući da su se liječnici ustručavali operativno ga odstraniti.

[45] *Hrvatski narod,* god. V, br. 833 od 14. IX 1943. M. Kovačić (nav. djelo, str. 192) navodi da je govorio na radiju 11. IX 1943.

šumama. Ona ih prima u svoje krilo. Nu tkogod za račun Moskve ili drugog neprijateljskog tabora bude i dalje ustajao protiv svoje države i naroda, mora računati s time, da će ga u narodnom ustanku nestati s ove zemlje. Ni jedan Hrvat ne smije i ne će više služiti velikosrbskoj partizansko-četničkoj uroti protiv hrvatskoga naroda i države,[46] nego će, ako u njemu imade još hrvatske duše, hrvatskog srdca, ako u njemu još imade uobće nekog osjećaja o domovinskoj i narodnoj- pripadnosti, smjesta poduzeti sve, da u protuhrvatskoj uroti više ne sudjeluje, nego da ustane protiv nje!

Ako pobijedi razum, uvjereni smo, da će se ovih dana vratiti svojim kućama i svi pravoslavni, koji se ne osjećaju Hrvatima, a kojima je hrvatska domovina ne od jučer, i kojima će hrvatska biti sretna domovina, ako se oni prema njoj budu odnosili kao vjerni sinovi, koji vrše svoje dužnosti. U šumama će ostati samo provalnici sa Balkana, plaćenici neprijatelja, razbojničke nepopravljive rulje, za koje su liek bili uviek jedino tane ili vješala. Neka medu svim prevlada onaj zdravi osjećaj, koji smo — s radošću to ustanovljujemo — primietili kod svih onih, bivših partizana Hrvata, koji su se vratili iz šuma, te mole i zaklinju, da irri se omogući, a to im se i ne će uzkratiti, da s puškom u ruci budu na straži naše oslobođene jadranske obale. Progovorila je krv, hrvatska krv, koju su lukavi velikosrbski urotnici pokušali otrovati, ali ne sa željenim uspjehom.«

Kovačić je svoj govor završio ovako:

»Oko 600.000 tvojih sinova, hrvatski narode, sa jadranskih žala i sa obala naše Istre, vraća se u krilo hrvatske države. Vraćaju se materi zemlji, da pod njezinim okriljem uživaju sreću slobode i napredka. S njima se veoma jača i snaga, koja će našoj narodnoj državi dati još više životne čvrstoće, a napose odpornosti prema neprijatelju.

Hrvati!

Od sada ima za sve nas samo jedan jedini najveći i najljepši program: Očuvati ovu našu Hrvatsku, ovu našu domovinu, jednu od najljepših zemalja na svietu, ovu našu dragu i vječnu zemlju, koja ima sve uvjete za veliki i sretan život! Kroz stoljetne Scylle i Charybde doveli smo naš narodni brod u luku spasa. Imajmo vječno r)a umu silne nevolje i patnje, koje smo podnesli, dok smo stigli do ovog cilja. Neka nam sviest o tome bude poticaj za razvijanje svih stvaralačkih snaga, s kojima razpolaže naš hrvatski narod! Kroz bure i oluje suvremenog doba izniet ćemo ovu našu veliku Hrvatsku čvrstu i neokrnjenu, a onda dolazi život u slobodi, radi kojeg će nas blagoslivljati sva buduća pokoljenja narodna!«

Kasche je već 10. IX[47] javio svom ministarstvu kako postoji mogućnost da pripadnici ovdašnjega talijanskog poslanstva, a i oficiri, žele doći u dodir s nacionalnofašističkom vladom Farinaccija i pridružiti se borbenim jedinicama. Stoga predlaže da jednog ili dva Talijana puste da otputuje iz Zagreba kako bi to ostvarili. Bilo bi najvažnije kad bi što veći broj ovdašnjih Talijana surađivao s tom vladom.

[46] Na liniji »četničke urote protiv hrvatskog naroda i države« je knjiga Ive Omrčanina: *Istina o Draži Mihailoviću,* München - New York 1957.

O četnicima znanstveno i objektivno: Jožo Tomasevich, *War and Revolution in Yugoslavia,* 1941-1945. *The Chetniks,* Stanford 1975; prijevod: *Četnici u Drugom svjetskom ratu* 1941-1945, Zagreb 1979.

[47] AJ, T-120, rolna 212, Nr. 3851 od 10. IX.

Kasche je također 10. IX izdao upute o držanju prema Talijanima (poput Budaka): AJ, T-501, 265.

Međutim, pozdravio bi tek u kasnijem roku osnivanje poslanstva nacionalfašističke vlade ovdje, u Zagrebu. Za početak dostajalo bi primanje konzularnih predstavnika nacionalfašističke vlade. Pitanje povlači za sobom i problem priznanja od ovdašnjeg režima, a to bi trebalo tek pripremiti. Stoga moli hitno ministarstvo da mu što prije jave odluku da li, kada i kamo da putuju radi uspostave kontakta.

Razgovarao je danas s poglavnikom, Budakom i Lorkovićem — javlja Kasche sutradan ministarstvu — o granici Hrvatske na Jadranu. Razmatrali su namjeru da povuku granice Hrvatske i da ih njemačkoj strani naznače u jednoj noti radi priznanja. Namjera hrvatske strane da zahvate cijelo obalno područje uključujući Zadar i sve otoke, počevši od dosadašnje granice između ... (nedostaje tekst u dešifriranom telegramu) i talijanskog područja Kotora južno od Dubrovnika sve do (uključivši) Sušaka. Povrh toga, želja im je da uvuku hrvatsko zaleđe Surmana i jedan mali dio istočne obale Istre. To su čisto hrvatski krajevi. Granična linija prolazila bi od Raške drage preko Barbana, Picana, Boljuna, Klane prema Gerovu na sadašnju talijansko-hrvatsku granicu. Kasche je ostao rezerviran i izjavio svojim sugovornicima da mora pribaviti upute. Njegovo je osobno gledište o tome da je zahvaćanje cijeloga obalnog pojasa, uključujući sve otoke, u skladu s Führerovom odlukom o priznanju Dalmacije Hrvatskoj. Područje oko Sušaka pripadalo je također u Jugoslaviji hrvatskom upravnom teritoriju. Istra je prema austrougarskim statistikama iz 1910. god. bila u većoj polovici nastanjena hrvatskim življem. Snažna propaganda za Istru sadržana je u propagandi došaptavanjem posljednjih godina koju je dijelom pothranjivao i neprijatelj. Priznanje tog područja Hrvatskoj bez sumnje bi vrlo snažno istaknulo dojam zauzimanja stava u prilog Hrvatske i razvoju u zemlji izvanredno bi koristilo.

Već postoje izvještaji - javlja dalje on - da se ljudi vraćaju iz šume i da napuštaju bande. Nastavljanje započetog razvoja pomognutog poglavnikovim mjerama u pravcu sad otpočete izgradnje vlade pojačat će ulog i angažiranje snaga Hrvatske u ratu na njemačkoj strani. Stoga Kasche predlaže da se njemačka strana suglasi s hrvatskim namjerama. Nakon saopćenja Kascheova stava utvrđivanje granične linije od države i njena notifikacija Reichu i drugim silama bila bi odgovarajući postupak.

Pitanje preuzimanja zaštite nasjekao je Budak, no u razgovoru s Pavelićem i Lorkovićem — primjećuje Kasche — obojica su to pitanje tretirala vrlo oprezno. Razmišljanja o njemu moraju se upravljati prema ovdašnjim datostima. Sad je izazvan snažan impuls uspostavom pune državne nezavisnosti Hrvatske, što je i njemačka strana naglasila. Ako bi izjava o zaštitničkom odnosu taj dojam suzila, to bi nepovoljno djelovalo na zalaganje hrvatskih snaga na njemačkoj strani. Preduvjet su za takvu izjavu i uspješnost u borbenim akcijama i zaposjedanje cijeloga obalnog pojasa. Položaj bi se slijedećih dana u tom pogledu imao raščistiti, a u krugovima stanovništva vlada suzdržljivost, jer je u posljednje vrijeme niz njemačkih mjera provedenih suprotno onome što je Kasche savjetovao pokazao više bezobzirnosti i prema

[48] AJ, T-120, rolna 212, Nr. 3853 od 10. IX.

Glaise je istog dana (10. IX) telegrafski obavijestio komandu *Druge oklopne armije* i zamolio je - pozivajući se pri tom na odobrenje *Grupe armija* »F« - da izda uputstva komandama jedinica koje operiraju u hrvatskom prostoru da najoštrije istupe protiv eventualnih presezanja pojedinih ustaških formacija i odgovorne uhapse. Pri tom valjalo je posebno - po Glaiseu — pripaziti da se negdje ne bi pojavili zloglasni ustaški dužnosnici Luburić i V. Tomić. (AJ, T-501, rolna 264, Nr. 01769/43 g. Kdos.)

ovdašnjim odnosima i stoga izazvao otklon širokih slojeva više nego što to koristi Reichu. Posebice su to izazvali izvanredno nesretno vrbovanje za *Waffen-SS*, provedba niza kaznenih mjera njemačkih jedinica i više ili manje potpuno iskopčavanje hrvatskog sudjelovanja u pitanjima koja se odnose na hrvatske oružane snage. Tako je nastala psihoza protiv službe u jedinicama *Waffen-SS* i izobrazbe u Reichu, kao i nepovjerenje u njemačke namjere u pogledu državnosti Hrvatske. Ako bi njemačka strana željela da za ljubav jedne formalne demonstracije istakne te dojmove, morala bi primiti i daljnje nedostatke za njenu politiku. Stoga Kasche moli suglasnost ministarstva za ovakav prijedlog:

Kad se donese odluka o naprijed iznijetoj graničnoj liniji i kad se u Zagrebu sastavi nota o utvrđivanju i povlačenju granice, Kasche će predložiti da toj noti priključe hrvatsku molbu da se hrvatskoj državi u tako označenim granicama odobri zaštita Reicha. Kao odgovor bi se s njemačke strane imala objaviti potvrda hrvatskih granica i državna nezavisnost Hrvatske. Objavu preuzimanja zaštite Hrvatske sa strane Reicha trebalo bi tada formulirati otprilike ovako: »Budući da je ovim Njemački Reich udijelio priznanje stoljetnih težnji hrvatskog naroda, a obje će zemlje ubuduće zajedno živjeti u najužoj susjedskoj povezanosti, Reich preuzima za budućnost zaštitu nad nezavisnom državom Hrvatskom!«

Moramo pri tom' biti načistu da je od odlučne važnosti za povezanost Hrvatske s Reichom razvoj zbiljskih odnosa. Mi ćemo ovdje to uspješnije Hrvatsku povezati s Reichom na privrednom, vojnom, kulturnom i političkom polju, što Hrvati budu u sebi imali svijest o svom vlastitom državnom životu — zaključuje Kasche svoj brzojav.

Istog dana[49] Kasche je telegrafski poslao Berlinu raspoložive podatke o pokretima jedinica za koje i sam priznaje da su vrlo nepotpuni. Zasad je sigurno da su hrvatske jedinice razoružale talijansku diviziju *Lombardia* u Karlovcu, o čemu je Kasche već bio izvijestio. Iz Ogulina su se Talijani povukli prema Sušaku ponijevši sa sobom oružje. Njemačke su jedinice zaposjele Ogulin. Zadar i Split, prema talijanskim vijestima, zaposjele su navodno njemačke *(114. divizija)* i hrvatske jedinice; aerodrom kod Zadra preuzelo je njemačko zrakoplovstvo. Kod Dubrovnika je divizija *Prinz Eugen* pozvala Talijane na kapitulaciju pod prijetnjom upotrebe štuka. Izgleda da u tome nisu uspjeli i tako su ondje borbe. Izbjegavanjem takvih službenih najava brzo stvaranje gotovih činjenica vjerojatno bi bilo uspješno. Hrvate brine akcija mornarice na obali jer sami imaju još samo nekoliko stotina mornara i nepripravljenih na raspolaganju, a čini se da i vozila nedostaju. Kod Bjelovara i Križevaca već su se prijavili pripadnici partizanskih bandi iz šume da bi se stavili na raspolaganje vladi u Zagrebu.

General Glaise obavijestio je 11. IX[50] nadležne komande Jugoistoka o potrebi - pozivajući se na Führerovu odluku od 9. IX 1943 - da stave izvan snage prijašnju odluku iz siječnja 1943. o prenošenju izvršne vlasti na zapovjednika njemačkih jedinica u Hrvatskoj. Na to će Glaise o tom koraku obavijestiti poglavnika koji je - uz sudjelovanje poslanika Kaschea - izvršio ovakvu podjelu na polju hrvatske uprave:

A. Za povjerenike hrvatske vlade u vršenju djelatnosti kao šefovi civilne uprave imenovani su državni tajnik dr Oskar Turina za velika županstva

[49] AJ, T-120, rolna 212, Nr. 3854 od 10. IX.
[50] AJ, T-501, rolna 264, Nr. 01780/43 g. Kdos.

Ogulin, Senj i Gospić kao i za novopridošla područja oko Sušaka; opunomoćeni ministar dr Bulat za velika županstva Omiš i Knin, kao i za dosadašnju talijansku Dalmaciju sa sjedištem u Splitu; ministar I. Frković za velika županstva Sarajevo, Tuzla, Travnik i Brod sa sjedištem u Sarajevu; opunomoćeni ministar A. Benak za velika županstva Banja Luka, Bihać, Jajce, Mostar i Dubrovnik sa sjedištem u Banjoj Luci.

B. Za opunomoćenike hrvatske vlade kod njemačkih komandi postavljeni su opun. ministar Benak kod XV. *gorske annijske komande;* državni tajnik Marković kod *III. oklopnog korpusa* SS; ministar Frković kod 369. *pješ. divizije* (zvane »Vražja«); pukovnik Rukavina kod 373. *pješ. divizije;* potpukovnik Govedić kod *114. lovačke divizije;* admiral Duro Jakčin kod SS--divizije *Prinz Eugen.*

Svi opunomoćenici pod A. i B. podredeni su središnjoj upravi preko ministra M. Lorkovića koji je zadužen da u načelnim pitanjima civilne uprave drži vezu s njem. opunomoćenim generalom u Hrvatskoj. Uskom suradnjom opunomoćenika s vojnim komandantima i min. Lorkovića s opunomoćenim generalom treba se osigurati uspješno djelovanje.

Hrvatska je vlada odobrila amnestiju za sve one ustanike koji bi se u toku trenutačnih operacija njemačkih i hrvatskih jedinica predali. Ta bi odluka mogla dobiti na važnosti, jer su upravo stanovnici obalnog područja često prilazili ustanicima zbog nevolja koje su im nanosili Talijani.

Provedba te akcije smirivanja zadatak je ministra Lorkovića i opunomoćenika pod A. i B. i Glaise moli nadležne da upoznaju svoje podređene komande s prednjim.

Kasche je iz Vrhovne komande 12. IX[s]' primio telegrafsku obavijest da je VK uputila ovu uputu glavnokomandujućem na Jugoistoku, vojnom zapovjedniku Jugoistoka i njemačkom opunomoćenom generalu u Hrvatskoj:

Führer je donio odluku da nije dopušteno narušavanje suvereniteta poglavnika. Otklanja se prijedlog o prenošenju izvršne vlasti u Hrvatskoj na zapovjednika *Druge oklopne armije* i podvrgavanje hrvatskih oružanih snaga preko dosadašnjeg okvira.

Kasche je istog dana (12. IX)[52] telegrafski dostavio ovakav izvještaj o trenutačnoj situaciji:

Pregovori u Dubrovniku 11. IX okončani i njemačke jedinice su umarširale onamo. Sjeverno od Karlobaga hrvatske su jedinice stigle do Senja i razoružale Talijane. Tako je sve do prostora oko Rijeke gotovo cijela obala u njemačko-hrvatskim rukama. Položaj Hrvata na sektoru Gospić-Karlobag--Senj - usprkos uspješnom napredovanju - traži podršku jer su hrvatske snage slabe i svuda opkoljene bandama. Talijanska *Druga armata* s najmanje dvije kompletne divizije u prostoru Rijeka-Sušak. Oklopni korpus SS kod Karlovca i Ogulina nije prikladan za velike operativne zadatke jer je samo ograničeno naoružan. Po hrvatskim vijestima Talijani su kod Metlike 25 km sjeverozapadno od Karlovca predali bandama oružje uključujući devet haubica i sad, čini se, provode izobrazbu. Izgleda da njemačke jedinice nisu ni dirnule prostor južno i jugoistočno od Ljubljane. Treba čistiti to područje i zaposjesti Rijeku. Pri tom Kasche podsjeća na već iznijete prijedloge o Ljubljani.

Titovi partizani posljednjih su dana manje aktivni. Snažna i uspješna akcija hrvatske vlade i hrvatskih jedinica u vezi s njemačkima, kao i politički

[51] AJ, T-120, rolna 212.

[52] AJ, T-120, rolna 212, Nr. 3864 od 12. IX.

uspjesi prilikom zaposjedanja obalnog područja uz suglasnost Reicha kao da su u partizana izazvali snažno političko previranje. Zato su vijesti o prebjezima već češće, a Hrvati i njemačke vojne komande to uvažavaju. Propagandna akcija je međusobno dogovorena i pojačat će se idućeg tjedna.[53]

Istog dana ustaško ministarstvo vanjskih poslova primilo je ovakav brzojav poslanstva u Madridu:

»Na primanju 9. rujna kod Caudila isti je pokazao živ interes za pitanje Dalmacije. U privatnom razgovoru složio se je sa postupkom Nezavisne Države Hrvatske i izrazio mišljenje da Nezavisna Država Hrvatska ne može bez Dalmacije, a Dalmacija... (nejasan tekst u šifri) jer je Dalmacija pogodio radi poduzetog u pitanje Dalmacije. Viest o kapitulaciji Italie — ovdje primljena prezirno. Viest o Dalmaciji nije za javnost.«[54]

Dva dana kasnije[55] poslanstvo je dalo dopunu prednjem brzojavu pa nejasnu rečenicu ispravilo ovako: »... a Dalmacija bez Hrvatske, jer su Dalmacija pluća Hrvatske. Glavar ministarstva vanjskih poslova čestitao je radi poduzetog u pitanju Dalmacije.«

Arthur Haeffner, agilni i dobro postavljeni obavještajac njemačkoga opunomoćenog generala u Hrvatskoj, poslao je Glaiseu 12. IX svoj povjerljivi izvještaj o razgovoru što ga je tog istog dana vodio s istaknutim prvakom *HSS* dr Ivanom Pernarom.

Otišao je dru Pernaru — izvještava Haeffner - da provjeri je li točno da je Pernarov jučerašnji dvosatni posjet dru Mačeku na njegovu imanju u Kupincu uslijedio na poticaj poglavnika kako bi se razmotrile mogućnosti političke suradnje *Seljačke stranke* s ustašama. Dr Pernar je priznao da je posjetio dra Mačeka, ali je odlučno zanijekao da mu je poglavnik povjerio bilo kakav politički mandat. Do tog posjeta došlo je tako što je Pernara jednom prilikom upitao njegov dobar znanac, ministar unutrašnjih poslova A. Artuković, želi li posjetiti dra Mačeka. Pernar mu je odgovorio da se samo po sebi razumije da bi ga veselilo da nakon tako dugog vremena ponovno vidi svoga nekadašnjeg stranačkog vođu i prijatelja, na što je Artuković odvratio da će o tome govoriti s poglavnikom. (Haeffnerova napomena: Gotovo je sigurno da su s tim bile povezane izvjesne političke namjere ustaša, odnosno samog poglavnika.) S tim u vezi bio je Pernar dva puta pozvan poglavniku, no pri tom nisu dodirnuli nikakvo političko pitanje, nego samo razmotrili modalitete pod kojima će zapovjednik PTS-a, ustaški pukovnik Moškov, pripremiti posjet. Razgovor s drom Mačekom Pernar je mogao voditi u četiri oka. Zatekao je Mačeka vrlo ostarjelog i potištenog. Koliko god se dr Maček silno radovao viđenju s Pernarom, zamolio ga je a i sve ostale prijatelje da odustanu od posjeta kako ne bi pobudili dojam kao da se vode politički pregovori koje on (Maček) beskompromisno otklanja sve dotle dok je lišen ne samo svoje slobode djelovanja nego i slobode kretanja.

Pod uvjetom najstrože diskrecije (a to već i zbog vlastite osobne sigurnosti) — nastavlja Haeffner svoj izvještaj — Pernar mu je povjerio još i ovo: Maček je od 15. listopada 1941. do 15. ožujka 1942, dakle punih pet mjeseci, proveo u koncentracionom logoru Jasenovac; bio je smješten u nekoj jadnoj šupi i to

[53] Akcija gen. L. Rendulica u vezi s kapitulacijom Italije: L. Ren du 1 ic, nav. djelo, str. 173 i d.

[54] A-VII, NDH, kut. 257, Br. reg. 34/5 - 1.

[55] Isti izvor.

[56] AJ, T-501, rolna 265. Zanimljivo da je Glaise na izvještaj pribilježio ovo: »Gut!« (dobro) i »Schade, dass das nicht geschehen ist« (šteta što se to nije dogodilo).

vrijeme označio je kao najstrašnije razdoblje svog života, iako je za vrijeme Jugoslavije u zatvorima beogradskog režima bio naviknut da svašta podnosi.[5] Dovoljno je upozoriti na to da je Maček s normalnom tjelesnom težinom od 70-72 kilograma napustio Jasenovac nakon pet mjeseci potpuno iscrpljen s težinom od sama42 kilograma. Morali su ga nositi jer nije bio u stanju stajati na vlastitim nogama. Iako je sve vrijeme teško bolovao, ustaše mu nisu ni jednom dopustili zamoljenu lječničku pomoć. Uopće je čudo da je dr Maček mogao preživjeti to vrijeme.

I sadašnja internacija dra Mačeka na njegovom imanju u Kupincu vrlo je mučna i ponižavajuća, jer ga nadziru na nesnosan način i prisiljen je da podnosi ustašku stražu takoreći na vratima, što je bolno i za njegovu obitelj. Mačeka čuva ustaška straža od 200 ljudi. To je - kako misli Maček - nagrada za to što se on 1941. god. kao član jugoslavenske vlade Dragiše Cvetkovića usprotivio zahtjevu srpskih kolega da pristup Jugoslavije Trojnom paktu vežu za uvjet izručenja A. Pavelića i njegovih ustaša. Dr Maček se tada, navodno, zalagao u vladi za to da spriječe daljnje terorističke akte ustaša iz emigracije tako da im stvore u novom svijetu preko mora mogućnost egzistencije.[58]

[57] U istrazi je Ljubo Miloš izjavio o Mačeku ovo:

Oko jedanaestog mjeseca 1941. (to je bilo 15. X 1941 — opaska B. K.) Mačeka su u Kupincu uhapsili ustaše (V. Luburič iz Ureda III). Bio je odveden u Jasenovac (barutanu), a ta se nalazi pored ceste koja vodi iz Jasenovca u Novsku. Tu je ostao dvadesetak dana. U međuvremenu obišao ga je Dido Kvaternik u pratnji Luburića. Zatim je bio premješten u zgradu zapovjedništva radne službe logora Jasenovac (ciglana). Poslije nekog vremena Luburič je doveo Vladu Singera u istu sobu s Mačekom. Nitko Mačeka nije posjećivao osim Luburića. Iz Jasenovca Maček je bio premješten na imanje u Kupinec (16. III 1942 — opaska B. K.) gdje je bio interniran sa čitavom svojom obitelji. To je uslijedilo poslije Pavelićeva govora u Saboru (i interpelacije saborskih »mačekovaca«! — opaska B. K.), a Ured III je nadalje osiguravao Mačeka (ustaška jedinica od 300-400 momaka iz *Ustaške obrane* kojoj je zapovjednik bio bojnik Mate Mandušić). Zapovjednik unutrašnjeg osiguranja bio je zastavnik Božo Naletilić koji je na toj dužnosti ostao do bijega iz Zagreba u svibnju 1945. pred ulazak jedinica JA. Ured III vršio je samo osiguranje, dok sve ostalo (postupak, dolazak liječnika ili rodbine, sloboda kretanja za pojedine članove obitelji, itd.) ulazilo je u nadležnost generala Moškova. Krajem 1943. ili početkom 1944. god. (pogrešno: 9. I 1943 - opaska B. K.) bio je prebačen u Zagreb u stan Vjek. Luburića (Bulićeva ul. 10 - opaska B. K.) do 9. III 1943. kad je opet bio premješten u Kupinec gdje je ostao sve do 9. XII 1943. (opaska B. K.). Tad su ga prebacili u zagrebački stan (Prilaz br. 9) gdje je ostao sve do odlaska u emigraciju. (A-VII, SUP-Zagreb, MF-25)

Opš.: Vladko Maček, *In the Struggle for Freedom,* New York 1957, str. 240 i d.

[58] Poslije kapitulacije Italije i razoružanja Talijana Moškov je posjetio Mačeka u Kupincu. »Tada smo pričali o svojim uspomenama a ja sam se inače interesirao o njegovom mišljenju i o pogledima njegovima na sve skupa — iskazao je Moškov u istrazi. Njemu su prilike bile, vidio sam odmah, dosta dobro poznate. Primao je i novine a imao je i radio. Slušao je koliko naše vijesti toliko i partizanske. Njegova najkarakterističnija izjava tada je bila: »Bilo bi najidealnije kada bi Hrvatska ostala nezavisna i kako ju vi zamišljate (ja), ali bojim se ne bu tak bilo. Englezi su već duboko u Italiji, a oni što zauzmu drže čvrsto, tu se fronta ne bu menjala. A sa kapitulacijom Italije brzo će doći i do naših obala. I prije nego što se nadate mogli bi Englezi biti u Dalmaciji. Onda se je bojati, da Srbi ne dodu u Zagreb jer onda bu svašta.« Ja sam tada rekao »a šta mislite ako pobjede partizani« a on je doslovce odgovorio »onda bu zlo po sve nas, ali ja ne vjerujem u njihovu pobjedu«. On mi se tada tužio na stražu koja ga je čuvala da mu gdjekad ne dozvoljavaju ići djeci ni izvan dvorišta iako da je rekao Luburič da obitelj može izlaziti. Isto tako tužio se da je on osobno i njegova kćerka bolesni te da je molio da mu kćerka bude pregledana po njegovom kućnom liječniku, ali da još nikakvoga odgovora da nije na tu molbu dobio. Ja sam obećao da ću 0 tome govoriti Paveliću. Pričao je mnogo o svojim uspomenama sa večera sa knezom Pavlom kao 1 njegovom suprugom. A isto tako mi je pričao i momenata prilikom bijega vlade iz Beograda Početkom marta. On je tada tvrdio da je samo Kmjević dobrovoljno pobjegao iz zemlje i to govoreći da on ne želi dopasti u njemačke šake jer da on (Kmjević) mrzi Njemce. Ostali Hrvati da su bili od strane Srba primorani, da bi se i to isto i njemu dogodilo da nije pobjegao od njih. Mislim da mi je govorio da je pobjegao od vlade iz Vrnjačke Banje. Ne sjećam se da li tom prilikom ili u kasnijim razgovorima s njim pričao mi je kako mu je njemački poslanik u Beogradu

I dr Pernar zamjera poglavniku - s kojim je prije bio sprijateljen - što je prekršio zadanu riječ jer je od Pavelića prilikom njegova povratka 17. IV 1941. dobio pismenu izjavu da neće politički progoniti nijednog pristašu *Hrvatske seljačke stranke.* To Pavelića, međutim, nije omelo da dra Mačeka liši slobode bez nekog posebnog povoda, da kasnije pohapsi gotovo sve bivše prvake *Seljačke stranke* i stavi ih »onkraj brave«.[59]

Kako je dr Pernar ispričao, dr Maček je odmah nakon ulaska njemačkih jedinica u Zagreb bio odveden komandirajućem generalu (vjerojatno je to bio komandant oklopne divizije gen. Kühne — napominje Haeffner). Upitan, izjavio je generalu da bi za obje strane, po njegovu mišljenju, bilo najkorisnije ako bi sačuvali teritorijalnu cjelovitost Jugoslavije i u Hrvatskoj također uveli vojnu upravu (njemačku), s tim da joj pomaže činovnička vlada sastavljena od domaćih ljudi.[60]

U svom brzojavu (13. IX)[61] Vrhovnoj komandi i nadležnima u Beogradu dao je gen. Glaise ovakvu sliku položaja u Hrvatskoj:

Vraćanje obale Hrvatima — javlja on — kao posljedica talijanskog sloma dovelo je u zemlji bez sumnje do porasta raspoloženja, koji je doduše umanjen time što se ponovno stjecanje tih dijelova odvija u znaku jedne tako omrznute ličnosti kao što je ustaški poglavnik. Taj se, ipak, upinje da iz tog događaja izvuče što više _kapitala za sebe i ustaški pokret, koliko god on u dosadašnjim manifestacijama — ne na posljednjem mjestu zahvaljujući Glaiseovu savjetu — stavlja u prvi plan cjelokupne hrvatske interese nasuprot stranačkih. Sadržajno su te manifestacije usklađene sa željama berlinskog ministarstva vanj-

ili njemački konzul u Zagrebu nudio da preuzme vlast u Hrvatskoj, ali da je on to odbio. Također mi je u jednom od razgovora pričajući o danima raspada Jugoslavije rekao da je pozvao narod da bude miran, da je dao onu poznatu izjavu pozvavši narod na mir i slušanje prilikom uspostave NDH. Mislim da mi je tada rekao da je stari Kvaternik došao k njemu i da je putem njega to objavio. Iz svega sam mogao vidjeti da on nije vjerovao u njemačku pobjedu što je i otvoreno govorio, te da je mislio da će Englezi i Amerikanci okupirati Hrvatsku. Tada smo razgovarali i o pojedinim ljudima koliko ustašama toliko i HSS-ovcima, koji su nam bili zajednički poznanici. O Paveliću osobno mi nije ništa govorio, samo da njegova politika nije dobra. Za Luburića je govorio da je inteligentan i od prirode nadaren, ali da izgleda kao razbojnik. Za Talijane je govorio da su prema njemu bili vrlo pristojni kada su" prve dane došli u Kupinec. Tužio se i na seljake tamošnje da mu nisu htjeli obraditi zemlju, da mu traže vrlo skupo za obradu, i molio me ako bi bio koji od izbjeglica da bi ga on unajmio da mu obraduje zemlju.

Iz svega njegovog razgovora sam mogao zaključiti da je smatrao jednim od najvećih uspjeha svoje politike zadnji sporazum sa Beogradom - sa Cvetkovićem. Od partizana se je bojao i došao je sa mnom u Zagreb.« (A-VII, NDH, Zapisnik saslušanja Ante Moškova, I. O. 9 1/4 (1-117)

[59] Pavelič je u ljeto 1942. dao pohapsiti grupu mačekovaca i otpremiti ih u Lepoglavu. Kasnije su bili pušteni na slobodu.

»U razgovoru sa Pernarom - iskazao je Moškov u istrazi - ovaj mi je otvoreno govorio da su oni svi za hrvatsku državu a nekada je spomenuo doslovno za Nezavisnu Državu Hrvatsku, samo da treba provesti izbore. Isto tako mi je govorio i [Božo] Vučković, a jedan i drugi su isticali da treba neke ustaške postrojbe razoružati. Vučković mi je govorio da će doći njihovo vrijeme te da sa Jugoslavijom više nitko ne računa, pa ni HSS. Vučković je osobno, kako mi je pričao, prilično pretrpio od strane nekih istaknutih ustaša koji su mu se ne samo zaprijetili nego i istukli ga, a onda mu život tobože poklonili ali pod obavezom da ima sve dojavljivati što se kod njih događa. To mi je on sve pričao nakon svršetka rata u Austriji.

Znam za Pernara da je išao češće kod Artukovića dok je bio Artuković ministar unutrašnjih poslova.

Negativnog stava, koliko se moglo razumjeti po njihovom pričanju, prema državi Hrvatskoj nije bilo, naprotiv, ali o pojedinim ljudima na istaknutim položajima imali su dosta slabo mišljenje. Pernar mi o Paveliću do poslije rata nije nikada ništa loše pričao. Dočim Vučković kada bi bili sami, uvijek se znao šaliti na račun Pavelića i ne baš laskavo se o njemu izražavati.« (A-VII, NDH, Zapisnik saslušanja Ante Moškova, I. O. 9 1/4 1-117)

[61] AJ, T-501, rolna 264, Nr. 01800/43 g. Kdos.

skih poslova. U teritorijalnom pogledu ministarstvo se suglasilo da Hrvatska protegne svoju teritorijalnu vlast na cijelu obalu od Rijeke (uključivo) dd Bokokotorskog zaljeva (isključivo). O sudbini ovog posljednjeg kao i istočnog istarskoga obalnog pojasa pretežno naseljenog Hrvatima još je u toku izmjena mišljenja između Berlina i Zagreba. Vojni položaj u važnom uglu Opatija-Rijeka—Sušak gdje se nalaze ne baš neznatne talijanske snage pod komandom gen. Robottija još je sasvim nerazjašnjen, ier njemačke jedinice još nisu pošle tim pravcem. Međutim, dalmatinsku su obalu uglavnom zauzele njemačke snage, dok je sudbina otoka, gdje su djelomično Hrvati razoružali talijanske straže, još neizvjesna. Hrvati — domobrani, ustaše i dobrovoljci — sudjeluju u akciji s oduševljenjem. Partizani pokazuju suzdržljivost — djelomično i zbog nepopularnosti koju bi, ipak, pobudilo suprotno držanje. Nije neznatan, čini se, ni broj ustanika koji bi se htjeli vratiti kućama, pogotovo među onima koji su otišli u šumu zbog stvarno vrlo velikog terora Talijana. Vlada se trudi da izađe u susret takvim raspoloženjima. I sam Glaise izrazio je iste misli u jednom svom predavanju na radiju upućenom hrvatskim vojnicima koje je prilično dobro odjeknulo. Na žalost, uska baza poglavnikova režima ne pruža masama takvo jamstvo kakvo bi pružala vlada koja je bolje utemeljena. Upravo netom pozvani sijedi predsjednik vlade dr Mandić — sigurno čovjek koji pobuđuje poštovanje, prožet najboljim namjerama, ali lišen ikakva oslonca na bilo kojoj strani - potpuno je bez utjecaja. Od mjerodavnih faktora - poglavnika na jednoj i prvaka *Seljačke stranke* na drugoj strani — nitko nije ozbiljno voljan da s drugim surađuje. Tako se na dulju etapu neće moći iskoristiti polet duhova u željenom obujmu.

Zasad nije došlo do službenog raskida između Hrvatske i Italije zahvaljujući politici Njemačke. Njemačka je strana upravljala akcijama protiv talijanskih misija u Zagrebu. Na svojim skupovima poglavnik je proklamirao punu nezavisnost hrvatske države, ništavost Rimskih ugovora od 18. svibnja 1941. i poništenje kandidature vojvode od Aoste-Spoleta.

Prolazno preuzimanje izvršne vlasti u novoposjednutim krajevima Hrvatske od njemačkog zapovjednika stornirano je po Führerovom naređenju. Hrvatska je vlada povjerila pojedinim hrvatskim ličnostima da regionalno ponovno organiziraju hrvatsku upravu. Dr Bulat imenovan je državnim ministrom za Dalmaciju; formalno vodstvo u rukama je dra Lorkovića.

Tako je gen. Glaise javljao svojima 13. IX, a već dan ranije — 12. IX — Skorzeny po direktnom Hitlerovom naređenju oslobađa Mussolinija iz kraljevskog zatočeništva na Gran Sassu. Pojavom Ducea na sceni nastaje nova situacija.

3. *Novi koraci i potezi.* Poslanik Kasche je u brzojavu 13. IX[62] upućenom ministru v. Ribbentropu opširno izvijestio o dotadašnjem toku ustaško--mačekovskih pregovora. Razgovori posljednjih dana, vođeni — uz izvjesno sudjelovanje samog Mačeka — između poglavnika i Lorkovića na jednoj a Košutića, Pernara i Andresa iz bivše *HSS* na drugoj strani, daju ovakvu sliku:

Poglavnik je izjavama od 9. IX pozvao na suradnju sve hrvatske krugove. Zapravo, vrata vlade stoje otvorena. No, u toku razgovora pokazalo se da Košutićeva grupa nije dosad imala vezu s Mačekom, pa nije ni djelovala u njegovo ime niti namjerava sudjelovati u jednom odlučnom kursu vlade. Košutić i njegovi prijatelji uvijek su iznova izražavali želju da bi im se pružila

[62] AJ, T-120, rolna 212, Nr. 3865 od 13. IX.

prilika da uspostave dodir s narodom na terenu kako bi mogli donijeti odluke. Takav postupak je poglavnik morao otkloniti da ne bi dopustio uvoz demokratskih metoda i nanovo zbunjivanje naroda. Uz to su Košutić i njegovi prijatelji na sve moguće načine pokušavali uspostaviti vezu s (njemačkim) poslanstvom. Pri tom su izražavali proturječna shvaćanja. Jednom su htjeli surađivati s poglavnikom; drugi put su pak tražili prethodno da Pavelić odstupi. Značajno je bilo i to da se Pernar - navodno po Mačekovom nalogu - prije tjedan dana obratio Kascheu s jednom intervencijom za trojicu »pravoslavaca« s kojima je Pernar u prijateljstvu. Kad ga je Kasche pozvao da dođe u poslanstvo kako bi s jednim službenikom poslanstva razmotrio to pitanje, Pernar je predložio da se sastanu na drugom mjestu. Budući da je Kasche morao otkloniti takav prijedlog, Pernar nije došao u poslanstvo. Njegov posrednik je naveo kako Pernar misli da se na jednoj strani mora zabrinuti jer bi ga ustaše uhapsili ako bi ustanovili vezu s poslanstvom; na drugoj da otklanja da razgovara s drugim službenicima poslanstva osim s Kascheom. Na to je Kasche odbio svaki daljnji razgovor.

Säm Kasche je izbjegavao — nastavlja dalje on — razgovarati s ljudima oko Košutića da tako ne potpomaže njihove demokratske i za njemačko vođenje rata nejasne interese. Kasche je Košutićeva šurjaka Krešu Devčića, zeta Stj. Radića, primio ovih dana pošto je Devčić imao razne razgovore sa službenicima poslanstva. Pokazalo se da je Devčić pozitivno orijentiran za suradnju u vladi. Kasche je pred njim zastupao otprilike ovakva shvaćanja: Koliko mu je poznato, poglavnik je spreman uvrstiti u vladu odgovornosti svjesne i za zajedničko vođenje rata pozitivno orijentirane ljude iz kruga prijatelja dra Mačeka. Želi li se taj korak povezati s beskrajnim diskusijama o pitanjima koja su dijelom sporedna, to se ne bi moglo ostvariti. Takve bi probleme otvarali u toku vladinog djelovanja i njih, prema razvoju rata, već sada, ili pak u miru riješili. Od odlučne je važnosti, dakle, da se nađu na bazi potvrde države i dane ratne politike u zajedničkoj suradnji i radu u rješavanju mnogostrukih zadataka. Zbivanja na Jadranu i koncesije od strane Reicha u pogledu Hrvatske omogućili su da je za hrvatsku državu kucnuo veliki čas. Sad je na hrvatskom narodu da dokaže kako shvaća važnost tog časa i da suradnju u svojoj državi stavi ispred dosadašnje razrožnosti i nesloge. Reich otklanja da se miješa u unutrašnje poslove prijateljskih naroda, jer oni svoju sudbinu mogu samo sami riješiti. Devčić je ta razmatranja općenito primio pozitivno.

Istog dana bio je Pernar - na poglavnikov zahtjev - kod Mačeka. Maček je tjelesno oslabio i u ostalom ogorčen. Sve dotle dok je interniran u svom zavičajnom mjestu, ne želi razgovarati o politici. Iz tog posjeta proizašli su razgovori 10. i 11. rujna između Košutića, Pernara i Andresa kod poglavnika i Lorkovića. Košutić je 10. IX također posjetio privatno i generala Glaisea. Glaise je informirao o tome Kaschea i rekao da je iz razgovora s Košutićem stekao dojam kako se pribojava odgovornosti i da je nesklon da je prihvati. Međutim, izgleda da je u toku jučerašnjeg razgovora kod Lorkovića nastupilo izvjesno bistrenje. Lorkovič je Kascheu odmah nakon razgovora ovako prikazao njegov tok: Pernar se trudio da istakne Mačekov otklanjajući stav uza sva priznanja danih velikih mogućnosti za Hrvatsku. Dakako, Košutić i Pernar izrazili su mišljenje da Hrvatska mora sada tražiti i cijelu Istru i dio Bačke koji je bio pripao Mađarskoj, kao i Međimurje. Lorkovič je to označio kao demagogiju što je, čini se, i točno. Na to im je säm rekao ovo: Ako Vi i Vaši prijatelji sada ne želite prihvatiti velikodušne ponude poglavnika koji je čak

spreman da Kolutića imenuje za predsjednika vlade, Lorković ocjenjuje položaj tako da će gospoda oko Mačeka, kao što je to bilo uvijek, preuzeti odgovornost samo u nevolji. Budući da se, međutim, može očekivati na terenu snažno psihološko djelovanje njihova ulaska u vladu, moraju se baviti guranjem u tom pravcu. Pri radu u vladi oni će spoznati stvarne teškoće, tako će zahvaljujući suodgovornosti biti ukopčani da ponesu i zajedničke terete. Čak i ako bi prepustili položaj predsjednika vlade Košutiću ili kojem od njegovih prijatelja, zabrinutost za vanjskopolitičku liniju vlade ne bi bila umjesna, jer položaj poglavnika i njegovih ljudi može jamčiti za nju. Kasche smatra da je sve to pravilno, no istodobno upozorava da, po njemu, ne treba previše očekivati od ulaska tih ljudi oko Košutića u vladu.

Formiranje vlade s Mandićem kao predsjednikom bilo je u toku prije 8. rujna. Lorković, Košak, Starčević i Kovačić izjasnili su se protiv Mandićeve kandidature i namjeravali su predati ostavke. To je, međutim, sređeno. Lorković se i sada dokazuje kao najjača ličnost i najodlučnija glava u hrvatskoj vladi. Pri tom pokazuje jednu za Hrvata značajnu samozatajnost. Poglavnik je manje brz u svom razmišljanju i drži se radije rezervirano. No kao uvijek posjeduje u velikoj mjeri jasnoću u svojoj političkoj liniji i snagu živaca, što mu valja posebno priznati pri opterećenju koje-leži na njemu.[63] Ostalim članovima vlade pripada samo drugorazredna uloga.

[63] Kasche je o Paveliću u istrazi izjavio ovo:

»Poglavnika sam prvi puta vidio 21. aprila 1941, a posljednji puta 8. maja 1945. Službene razgovore sam sa njim vodio u njegovoj radnoj sobi, većinom kod njegovog pisaćeg stola; samo kada je bio prisutan veći krug osoba sjelo se je k stolu za pregovore. Češće sam bio säm ili sa mojom ženom pozivan k njemu na večeru. Tada su samo rijetko bila razmatrana službena pitanja. Nakon jela je obično bio prikazivan tjedni pregled i filmski igrokaz, te smo se nakon predstave opraštali. Prilikom većih i velikih priredbi Poglavnika jedva da je dolazilo do službenih razgovora sa njim, jer je bio previše zauzet kao domaćin. Ljeti sam više puta bio kod njega preko nedelje u Novim Dvorima ili säm ili sa mojom ženom ili sa jednim od naših generala. Ti posjeti su često služili razgovorima kojima je trebalo posvetiti dulje vremena i mira. U tim prilikama običavao je Poglavnik sa mnom i manjom pratnjom jašiti po poljima i susjednim mjestima. Pri tome smo često razgovarali o poljoprivrednim pitanjima, lovu, konjima i upravi imanja.

Bilo je teško stupiti sa Poglavnikom u unutarnju vezu. On je uvijek ostajao jednako miran, suzdržljiv i samosavladljiv. On je govorio o stvari, ali ne o svojim unutarnjim poticajima, namjerama, planovima, osjećajima. Samo nakon prvog pregovora sa Talijanima o granici, doživio sam sa njegove strane žestoki osjećajni pokret, kada mi je kazao da će radije otići sa svojim pristašama u šumu, nego da prizna takovo traženje. 1944. stavljao mi je zgodimice ogorčene primjedbe radi stava njemačkih generala u prošlim godinama - koji su doduše u dobroj vjeri u ispravnost svojih shvaćanja - bili protiv jedinstvene hrvatske vojske, a prema tome i protiv njenog jakog razvitka. Ali i te primjedbe bile su samo kratke, više nagovještavanje nego izraz njegovih osjećaja.

Izgledalo mi da je njegov politički stav prije svega historijski uslovljen. Rado je govorio o pitanjima hrvatske povijesti. Bio je bezuslovni hrvatski nacionalista, koji je htio ponovno uspostaviti nezavisnost svog naroda, po uzoru na srednjevjekovno hrvatsko kraljevstvo. Naprama bivšoj austrijskoj tvorevini imao je isto tako otklanjajući stav kao i prema jugoslavenskoj. Tako je upravna podjela zemlje na velike županije bila njegovo vlastito djelo po povjesnom uzoru. Stoga mi je izgledalo - ne samo zbog taktike prema Italiji - da je u prvim godinama isticao i hrvatsku kraljevsku ideologiju. Stoga je često u razgovorima naglašavao osobenosti hrvatskih vladinih ustanova (sabor, državni prabilježnik i ost.). Njegova misao je bila da se kasnije glavni grad premjesti u Banja Luku, dakle u srce zemlje. Moj utisak je bio da mu Zagreb kao glavni grad iz austro-ugarskog vremena ne odgovara za tu svrhu u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (NDH). Privrednom značaju grada nije u tom pogledu pridavao osobitu važnost.

Njegova lična uzdržljivost, a vjerojatno i dugogodišnje vrijeme emigracije uslovljavali su hladno i odbojno držanje prema njegovim suradnicima, ukoliko nisu sa njim bili u emigraciji, što je mogao primjetiti i onaj koji je stajao po strani. Mislim da to njegovo držanje nije bilo uslovljeno obzirom na njegov uzvišeni položaj poglavara države. Pri tome mora da su veliku ulogu igrale i ljudske smetnje. Vjerojatno je bila posljedica dugog vremena emigracije da se jače razvila

Ministarstvo oružanih snaga pod generalom F.Navratilom — nastavlja Kasche — djeluje pozitivno, i to u suradnji s njemačkim generalom Juppeom koji je sad Kascheu iznio dogotovljen plan izgradnje hrvatskih oružanih snaga. Uspjesi hrvatskih jedinica u akciji protiv Talijana pružili su za to vrijednu moralnu podršku. Najzad, Kasche bi htio obavijestiti ministra v. Ribbentropa da je Lorkovića pogodila vijest o oslobođenju Ducea. Smjesta je upitao neće li to sad opet utjecati na izmjenu danih njemačkih obećanja Hrvatskoj u pogledu

suzdržljivost i nepovjerenje prema ljudskim i stručnim datostima, i izvjesna stranost prema vlastitoj zemlji. Manjkala je prevladujuća snaga u duši osnovanog uvjerenja, koju duga, naporna i požrtvovna borba za vlastitu ideju unutar vlastitog naroda daje onima koji su je konačno doveli do uspjeha. U krugu svojih sudbinskih pratioca bio je Poglavnik otvoren, mogao je pokazivati veselje i rado je sa njima pjevao. Na svaki način to je radio i onda kada se je nevezano mogao pokazati u krugu svojih vojnika. Povezanost sa starim pratiocima iz borbe i emigracije imala je bez sumnje lijepu crtu vjernosti vode sljedbeniku. Nažalost je zbog toga veoma teško mogao da dode do odluke da nešto poduzme protiv zlih elemenata u tim krugovima. Tu nije mogao u dovoljnoj mjeri naći razvitak koji vodi od poglavice jedne političke borbene grupe, koji je usko povezan sa svojim ljudima, do poglavara države, koji je sada prije svega obavezan prema narodu i državi. Nikada mi nije bilo sasvim jasno, da li je tu imalo neki uticaj i nepoznavanje ljudi. S jedne strane imao je u ovoj najužoj okolini lično i karakterno punovrijedne ljude — kao Wernera, Lisaka, Moškova i ost. — s druge strane sasvim bezvrijedne kao Tomića i ost. Izloženom manjku bio je bez sumnje uvijek nanovo uzrok talijanski postupak 1941/1943. Imao sam utisak da Poglavnik prije svega trpi od toga što su ga usta naroda i neprijateljska propaganda, prije svega unutarnje-politička, prikazivali kao izdajicu. Meni je jednom izjavio da on nema nikakovih obaveza koje ga bi vezale uz Italiju. Međutim pošto je Italija tako postupala, a on nije imao protiv toga nikakovih sredstava, vodio je u tom pravcu prikrivenu, konspirativnu politiku, koja je primjenjivala stare metode borbe i kroz to držala u opozicionalnoj ideologiji koja im je bila poznata, mnoge od njegovih užih saradnika. To je međutim dovelo njegovo vodstvo države u nove poteškoće, kojima bi jedva bile dorasle i veće ličnosti. Kao poglavar države morao je svoj narod otvoreno predobiti i voditi; međutim u onoj ideologiji bilo je utemeljeno da ju je morao prikrivati — zbog okoline — pred svojim narodom i nositi sumnju izdajice, bez da ju je svojim nastojanjima mogao odkloniti. Međutim one snage koje su djelovale u takovoj prikrivenoj politici morale su ostati nestalni revolucionari, strani uredbom državnom i narodnom životu. Nije mogao postupiti protiv ne glasnih, loših elemenata među njima, jer ih se je, prvo, teško moglo prepoznati, drugo, jer se konspirativna djelatnost mjeri drugom mjerom nego uredna politička djelatnost i treće jer je pri tom bila očita opasnost izdaje.

Bio je vjeran — posvjedočuje i Kasche — u svojoj savezničkoj politici prema Njemačkoj. Zbog toga se je često u njega sumnjalo, sa mnogih strana podmetale su mu se tajne veze sa neprijateljskim silama. Ja sam uvijek zastupao mišljenje da on neće prekršiti savez. Ne zbog toga što mi je dva puta izjavio da će do zadnjega ustrajati na njemačkoj strani. Takove izjave mogu u politici služiti i u suprotne svrhe. Moj sud osnivao se je na mojim osjećajima a bio je pojačan i slijedećim zapažanjima i saznanjima: hrvatski narod bio je u sva vremena neudobna i kritičan, ali vjeran; u protivnosti prema nevjernoj Italiji poticala je sve Hrvate koji su bili povezani sa NDH skrajnja vjernost; biću Poglavnika više je odgovarala postojana vjernost nego promjenljivost velikih, ali bezskrupuloznih državnika; vlastita hrvatska država bila je dana samo putem NDH, a ne na strani Anglo-Amerikanaca niti na strani Sovjetske Unije. Imao sam pravo. Ali gorki ishod i tragedija vlade i vojske NDH, koju Njemačka nije mogla zaštititi i koju je morala predati, su mi teški duševni teret...

Iako je uvijek samnom razgovarao mirno i stručno, ipak je bilo vidljivo da u Srbima gleda naslijeđenog neprijatelja. Sa godinama je izgledalo da izvlači sve više pouka iz razvitka. Konačno je pozitivnije ocijenjivao pravoslavnu crkvu te mi je više puta izjavio da ima namjeru da kod konačnog uređenja u miru, izvjesna područja odstupi Srbiji i Crnoj Gori. Svakako mi je u nekim prilikama objašnjavao da pravoslavci iz zapadne Bosne i neki iz istočne Bosne nisu Srbi nego da su Vlasi, a drugi da su dio naroda kojeg su doveli Turci, te da su se zbog svoje pravoslavne vjeroispovjesti priključili Srbima. Pri tome je ukazivao i na štetno djelovanje takovih preseljavanja kakova su u Bosni vršili Turci, a u Vojnoj krajini Austro-Ugarska prošlih stoljeća. On je izjavio i svoje mišljenje da će nakon rata - nakon spomenutog uređenja granice u korist Srbije i Crne Gore — zamijeniti pravoslavno i muslimansko stanovništvo između Hrvatske i Srbije (iz pograničnih područja i Sandžaka), da bi na taj način odstranio žarišta napetosti. Neznam ukoliko je on imao uticaja na radikalne mjere progona Srba. U razgovorima o tome ukazivao je na postupke četnika, te je vlastite slučajeve terora prikazivao više kao osvetu nego kao plansko djelovanje.« (A-VII, SUP-Zagreb, MF-5)

jadranske obale. Kasche ga je primirio i uvjeravao da će zasigurno ostati na snazi izjava Führera kojom se Hrvatima priznaje neograničeno dalmatinska i hrvatska obala Jadrana. Lorković je zamolio Kaschea da što brže pribavi odgovor o odredivanju granice kako bi se granica mogla i zakonski odrediti i povući. Stoga Kasche moli svog ministra da mu dostave upute.

Za njemačku stranu neželjeno zakašnjavanje pri formiranju vlade nema odlučnu važnost. Kasche je s vladom razmotrio pitanje uvođenja hrvatskih šefova civilne uprave u Sarajevu, Banjoj Luci, Splitu i Sušaku i oni posjeduju dostatne punomoći da njemačkim vojnim komandantima osiguraju suradnju hrvatske uprave pri ratnim zadacima. Osim toga, kod njemačkih armijskih korpusa i divizija nalaze se opunomoćenici vlade koji stoje na raspolaganju za suradnju i ospkrbljeni svim ovlaštenjima poglavnika da u danom slučaju provedu kod hrvatskih vlasti zahtjeve koje nameće rat. Šefovi civilne uprave i opunomoćenici kod njemačkih komandi podređeni su do daljnjeg ministru Lorkoviću koji, opet, surađuje s generalom Glaiseom.

Kasche je u noći istog dana (13. IX)[64] telegrafski poslao ministarstvu tekst poruke što je poglavnik šalje Führeru. Taj Pavelićev brzojav koji Kasche prenosi glasio je ovako:

»Führeru,

Njemački poslanik upoznao me je s Vašom velikodušnom odlukom da se Hrvatskoj vraćaju odstupljena područja na istočnoj jadranskoj obali.

Izražavajući još jednom najdublju zahvalnost čitavoga hrvatskog naroda, osobito oslobođenih sunarodnjaka na Jadranu, koji su dočekali i pozdravili njemačke i hrvatske jedinice s najvećim ovacijama, uzimam slobodu da izložim svoje mišljenje o graničnim pitanjima na istočnom Jadranu na ovaj način: Cjelokupno obalno područje od Istočne Istre do Kotora sa svim otocima pred njim etnički je izrazito hrvatsko i do godine 1918. ga je tadašnja uprava takvim priznavala i s njim postupala. Dijelovi te hrvatske obale bili su odijeljeni od hrvatskoga narodnog tijela u dvije etape. Prvo ga je otrgnuo rapallski ugovor (1920) kao dio versajskih mirovnih ugovora (istočnu obalu Istre s njenim hrvatskim zaleđem, Rijeku i pojedine otoke), a zatim su Rimski ugovori (1941) priključili Italiji čitavu sjevernu i srednju Dalmaciju, Kotor, sjeverno zaleđe Rijeke i gotovo sve jadranske otoke. Na temelju saopćenja prenesenog mi od strane njemačkog poslanika uveče 8. IX objavio sam priključenje Hrvatskoj čitave Dalmacije, Rijeke s njenim sjevernim zaleđem i istočnojadranskih otoka. Istovremeno sam njemačkom poslaniku saopćio svoje gledište u pogledu istočne Istre koje sam slobodan da Vam, Führeru, ovdje izložim.

Istočna i srednja Istra etnički su čisto hrvatski nacionalni teritorij, dok su zapadna i sjeverna Istra mješovito talijansko-hrvatsko, odnosno slovensko--hrvatsko područje. Povrh toga, istočna Istra predstavlja privredno i saobraćajno (morem) jednu cjelinu s Rijekom i hrvatskim otocima koji se nalaze pred Rijekom, dok su zapadna i sjeverna Istra privredno i saobraćajno povezane s Trstom i Pulom. Istočna Istra pripadala je i historijski hrvatskoj državi.

Stanovništvo istočne Istre kao i čitav hrvatski narod nadaju se čvrsto uvjereni da će istočna Istra — ne dirajući u željezničku prugu Trst—Pula — biti priključena Hrvatskoj. Izražavajući ove osjećaje hrvatskog naroda, kojima nije narušeno nijedno tuđe pravo, molim Vas, Führeru, da se dobrostivo složite s priključenjem istočne Istre Hrvatskoj. Točno određivanje granične

[64] AJ, T-120, rolna 212, Nr. 3883 od 13. IX.

linije može što je moguće brže utvrditi odgovarajuća granična komisija uvažavajući etničke, privredne i saobraćajne kriterije.

Hrvatski će narod — duhovno i materijalno ojačan oslobođenjem svojih najdražih i najvrednijih zemalja — na Vašoj strani, Führern, dati sve od sebe za pobjedu i za sva vremena osjećati se sudbinski povezan sa sudbinom njemačkog naroda.«

Kasche, na kraju, moli da se prednje dostavi na najbrži mogući način.

Sutradan, 14. IX,[65] bio je iz Hitlerova Glavnog stana otposlan telegram upućen osobno zagrebačkom poslaniku. U njemu mu poručuju da će 1. ubrzo primiti obavijest o tome kako u Glavnom stanu gledaju na rješenje pitanja granice; 2. ministar v. Ribbentrop moli poslanika da dalje ne forsira pitanje preuzimanja zaštite Hrvatske, nego da ga napusti, jer takvo preuzimanje zaštite — kako to proizlazi iz Kascheovih izvještaja — ne odgovara tamošnjim željama. Kasche stoga neka se ne bavi više tim pitanjem.

Ustaško poslanstvo u Berlinu poslalo je 15. IX[66] ministarstvu u Zagrebu ovaj šifrirani telegram poslanika Ratkovića:

»Danas sam podtajniku Heinekeu [Henkeu] notificirao poglavnikove odredbe i zapoviedi u vezi s oslobođenjem jadranskih krajeva. Ujedno sam izrazio Ducea zahvalnost poglavnika, vlade i cijelog hrvatskog naroda. Tekst svog govora šaljem po kuriru. Iz razgovora stekao uvjerenje, da je oslobođenje Ducea samo osobna stvar i da neće ništa utjecati na sadašnji smjer političkog zbivanja.«[67]

Njemačka je štampa objavila vijest da je B.Mussolini 15. rujna ponovno preuzeo vrhovnu upravu fašizma u Italiji. Tog dana izdao je pet dnevnih zapovijedi i u drugoj imenovao Alessandra Pavolinija privremenim tajnikom *Fašističke nacionalne stranke.*

U brzojavu sutradan (16. IX)[68] upućenom osobno ministru v. Ribbentropu Kasche je izvijestio da mu je poglavnik ponovno spomenuo pitanje granice. Kasche stoga daje kraći pregled zbivanja: Ministar v. Ribbentrop ga je 8. rujna uveče telefonski nazvao i zadužio da obavijesti poglavnika da Hrvati mogu uzeti obalno područje. Prilikom jednog drugog telefonskog naziva upitao je ministar Kaschea ne bi li Hrvati htjeli uzeti i Sloveniju, što je Kasche zanijekao, a kad je hrvatska strana pokazala želju da povuku graničnu liniju (novu) preko stare jugoslavenske granice, uslijedio je na Kascheov savjet upit preko telegrafskog izvještaja. Pri tom je poslanik izjavio kako pretpostavlja da se Führerovo obećanje odnosi na sve nekadašnje jugoslavenske teritorije, no nije sigurno da li i dalje od toga, izuzevši Zadar i otočje srednje Dalmacije, što bi Hrvati mogli zahvatiti. Tako bi pripali Hrvatskoj svi otoci uključujući Krk i Lastovo.

Istražiti bi se dakle trebalo zahvaćanje grada Rijeke, otoka Cresa i Lošinja

[65] AJ, T-120, rolna 212.

[66] A-VII, NDH, kut. 257, Br. reg. 36/5 - 1.

[67] Kasche je telegramom 15. IX 1943. izvijestio ministarstvo da su raspravili pitanje sudbine plijena nakon razoružavanja Talijana, kao i talijanskog tranzitnog dobra u Hrvatskoj. Ovdašnje tumačenje je ovo: načelno plijen (oprema, oružje, municija) pripada onim oružanim snagama koje su provele razoružavanje Talijana. U pogledu pripadnosti većih količina namirnica postoji dogovor između gen. Glaisea i ministra Lorkovića da one pripadaju njemačkoj strani za snabdijevanje u Njemačku otposlanih talijanskih interniranih vojnika. U pitanju pripadnosti tranzitnog dobra valja ga načelno — po ocjeni poslanika — priznati hrvatskoj strani. Ostaje otvoreno pitanje pošiljki petroleja iz Rumunjske za koje je posebno zainteresirana Vrhovna komanda, pa Kasche stoga moli o tome što hitnija uputstva. (A-VII, T-120, rolna 212, Nr. 3930 od 15. IX)

[68] AJ, T-120, rolna 212, Nr. 3932 od 16. IX.

te istarskog sjeveroistočnog krajička. Rijeka je jedan grad sa Sušakom koji pripada Hrvatskoj. Zalede bi i tako došlo u sastav Hrvatske. Gradski dio Rijeke säm teško bi mogao postojati. Razlog koji je Italiju vezao za taj grad, prestiž D'Annunzija, otpada za njemačku stranu. Uostalom hrvatska je štampa u posebnim izdanjima označila grad, kao hrvatski pod njegovim hrvatskim imenom Rijeka i objavila da postaje sjedište novoga hrvatskog civilnog komesara. Na taj položaj već je imenovan dr Oskar Turina, jedan dobar, vrlo pozitivan čovjek. Kasche zagovara dalje da se Hrvatskoj prepuste i otoci pred istarskom istočnom obalom. Ostajanje pri izvorno tako velikodušnoj izjavi politički je ovdje (u Zagrebu) od odlučne važnosti. I mala razočaranja nakon proteklih dana štetna su. Trebaju cijelu hrvatsku snagu sada, osobito na obali. Njihova je akcija ionako opterećena neprijateljskom propagandom i pretjeranim zahtjevima ljudi oko Mačeka koji traže cijelu Istru i dijelove danas mađarske Bačke. Povlačenje od teritorijalnog proširenja objavljenog u štampi moralo bi djelovati nepovoljno. Kasche moli što hitniju odluku.

Šef ustaške diplomacije Budak uputio je 16. IX[69] svim poslanstvima NDH i Stalnom trgovinskom izaslanstvu u Ziirichu brzojav ovog sadržaja:

»Oslobođenje Musolinijevo znači bravurozni uzpjeh njemačkog podhvatnog duha i dokaz kako Führer shvaća prijateljstvo. Politički taj događaj vjerojatno neće imati velikog značenja, a nikakova za naša nacionalna teritorialna prava, koja je Führer već u glavnom priznao. Još se samo radi o pitanju Istre u većem ili manjem obsegu.

Stanje na našem primorju nije jasno. Senj je u našim rukama, Crikvenica u partizanskim a oko Sušak—Rijeke još velika zbrka. Među partizanima Hrvatima veliko previranje kao i među četnicima. Srbstvo se grupira, no čini se da Srbi partizani ipak neće Draži.«

Poslanik Kasche je tog istog dana [0] održao predavanje za domaće i strane novinare, posvetivši najveću pažnju pitanju sudbine jadranske obale. Spomenuo je, dakako, izdaju vlade maršala Badoglia i rekao: »U tome trenutku Führer je ponovno pokazao svoje prijateljstvo prema hrvatskom narodu i njegovu neželjenom položaju u pogledu njegove države, te je odmah i bez ikakva pitanja priznao obalu Jadrana Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Da je ta rieč i taj dokaz prijateljstva Führerova pred poviešću za hrvatski narod od odlučne vriednosti, pokazuje dosadašnji odnos Reicha prema Hrvatskoj. Da Führer uviek stoji uz svoje prijatelje, dokazuje i junačko oslobođenje Ducea iz pandža njegovih dušmana.«

»Velikosrbski četnici generala Mihajlovića — govorio je dalje Kasche — nisu, čini se, tako uvjereni i pouzdani u vojničku pobjedu svojih englezkih i američkih gospodara. O ogromnoj pomoći velikoj ofenzivi protiv Italije nisu vidjeli ništa. Izgleda, da je u toj skupini izčezlo povjerenje u emigrantsku vladu u Londonu, jer je ta emigracija tako nesložna i nejedinstvena, te je doživjela do sada mnogobrojne obrate i promjene. Kako će onda tek biti s tom vladom, kad sa svojom vladom dođe u kakvu zemlju, te se sukobi s ogromnim potežkoćama?

Drugčije je sa Titovim partizanima. Oni su sebe nazvali »oslobodilačkom vojskom« i govore, da se bore protiv t.zv. okupatora. S ponosom se nazivaju antifašistima. Oni su htjeli iztjerati talijanske čete iz Hrvatske. — Sada pak

[69] A-VII, NDH, kut. 257, Br. reg. 37/5 - 1.
[70] *Hrvatski narod,* god. V, br. 837 od 18. IX 1943.

čujemo, kako su oni sami u jednome proglasu od 12. IX. 1943. proglasili ovo: »Dalmatinci, ujedinite se s talijanskim vojnicima i vodite s njima zajedničku borbu protiv okupatora i ustaša.«

»To je dakle očita laž - nastavljao je on — kada se Titovi partizani izjašnjuju, da vode borbu protiv okupatora. Oni su ljudi, koji pripravljaju put okupatorima, oni su se udružili s četama talijanske Badogliove vojske, da do kraja zarobe hrvatsko područje na Jadranu, oni žele uvesti u Hrvatsku englezke i američke okupatore i tako opustošiti groznim ratom čitavu hrvatsku zemlju.«

Osvrnuo se diskretno i na mačekovce i rekao: »Idealne države nema, isto tako kao što nema niti nepogrješive vlade. U ratnim vremenima ne može se održati mirnodobski mir. A kad se bori za život, ne može se udobno smjestiti. To mogu zaključiti svi, koji si pokušavaju u današnje vrieme stvoriti sud. Jer, kad bi u današnje vrieme sve razmišljanje i svi razgovori bili usmjereni na pitanje, kako da pomognem državi, kako da koristim svojoj zemlji i kako služim njezinoj budućnosti, onda bi svaki vladin rad tražio zajednički napor snaga, da se učini nešto veliko za budućnost. Sa stanovitim žaljenjem gledam ponekad da se često puta više misli i govori o tome, kako bi se kritiziralo vladu i kako bi se učinilo druge ljude ministrima. To gledajući iz povjestne perspektive predstavlja težak grieh prema budućnosti.«

Hitler je u međuvremenu pozvao gen. Rendulica na referat u Glavni stan i tako je 16. IX navečer Rendulic po drugi put razgovarao s njim. [1] Tu je sreo i Mussolinija koji je došao Hitleru da mu se zahvali za oslobođenje iz zatočeništva. U toku večernje konferencije o položaju na ratištima (tzv. *Abendlage)* Hitler je izrazio svoje zadovoljstvo povodom brzog uklanjanja opasnosti koja je prijetila s talijanske strane i ukazao na važnost tog čina za položaj na Balkanu i za vođenje rata uopće. Podsjetio je prisutne oficire na bitku kod Orela i uručio Rendulicu u znak priznanja visoko, odlikovanje (Eichenlaub zum Ritterkreuz). Govorio je — zapazio je Rendulic — prijateljski i slobodno, ali je iz njega zračio autoritet. To, međutim, nije ponukalo Rendulica da sve što Hitler kaže uzme »pod gotov groš« — za razliku od servilne najbliže Hitlerove okoline (Keitel, Jodl i drugi).

Prvo su razmatrali — prema tradiciji — položaj na Istočnom frontu i tom je prilikom Rendulic primijetio da su Hitlerove ocjene pravilne, samo što se upušta u pojedinosti kojima se Vrhovna komanda ne bi uopće trebala baviti. Zatim su prešli na Balkan i Hitler je, dakako, najviše govorio, ali zatim je i Rendulic došao do riječi. Stao je na desnu Hitlerovu stranu i prikazao razvoj od trenutka objave kapitulacije Italije do jutra 16. IX. Kad je Rendulic ustvrdio da su njegovim mjerama zahvaćene sve talijanske snage osim jedne divizije na sjeveru, kod Senja, južno od Rijeke i za koju mu nedostaju jedinice, pa da će vjerojatno divizija nastojati da se ospe i probije u Italiju, s tim da jedan dio njenog naoružanja dođe u ruke partizana, Hitler ga je prekinuo. »To je, međutim, neugodno. Tu se mora nešto poduzeti« - rekao je on. Rendulic je odvratio da nema za to snaga i da ne vidi put kako bi to mogli spriječiti. Hitler je smjesta reagirao rekavši: »Uzmite jedan bataljun iz puka upućenog prema Splitu i pošaljite ga na Senj. Mi ćemo također iz Rijeke nešto poslati onamo.« Okrenuvši se gen. Jodlu, upitao je: »Što možemo osloboditi na Rijeci?« Jodl mu je odgovorio da trenutačno nemaju ništa na raspolaganju, a Hitler se na to obratio Rendulicu: »Tada morate vi to učiniti vlastitim snagama.« Rendulic je

[71] L. Rendulic, nav. djelo, str. 182 i d.

shvatio Hitlera da i tu diviziju-moraju zarobiti s njenim naoružanjem, ali je uvidio i to da Hitler nema uvid u pojedinosti položaja. Zato je ovako odvratio: »Prema Senju upućene jedinice morale bi proći kroz jedno područje koje su partizani posebno dobro organizirali, a koje je dosad ležalo u talijanskom sektoru, a nisu ga ni stalno najvećim dijelom držali pod okupacijom. Nijedan njemački vojnik nije na nj dosad zakoračio. Prolaz preko tog područja sa slabim snagama ne bi se mogao izvršiti. Oduzeti jedinicama upućenima prema Splitu jedan bataljun značilo bi tamošnju akciju u najvećoj mjeri ugroziti, a taj bataljun bio bi za Senj i preslaba snaga. Morao bi izvršiti velik i dugotrajan obilazan put kroz Hrvatsku i došao bi u svakom slučaju prekasno. Zato, moj Führeru, ostajem pri svojoj odluci.«

Za vrijeme tog suprotstavljanja čulo se mrmljanje i šaputanje prisutnih kao što je uvijek bilo na takvim konferencijama. No, pošto je Rendulic završio, nastala je mrtva tišina. Hitler koji je za vrijeme Renduliceva tumačenja položaja bio nagnut nad karte, polako se uspravio, promatrao je generala nekoliko sekunda začudeno i rekao mu prigušenim glasom: »Ako tako mislite, onda molim.« Rendulic je zatim mirno nastavio .svoj referat.

General Glaise je 17. IX[72] brzojavno obavijestio feldmaršala v. Weichsa da priključenje jadranske obale hrvatskoj državi — po njegovoj osobnoj ocjeni — nije ni kod hrvatskih oružanih snaga ni kod stanovništva postiglo ono djelovanje koje se očekivalo. Sigurno se prvih dana moglo zapaziti izvjesno povišeno raspoloženje, no to je kasnije, relativno brzo, uvelike splasnulo. Glavni razlog leži u općem razočaranju što uz ponovno zadobivanje vruće željenih obalnih krajeva nije bila izvršena temeljita rekonstrukcija vlade u Zagrebu koju priželjkuju i kojoj se nadaju već mjesecima a koju su upravo očekivali u vezi s priključenjem obalnog područja, što je, međutim, izostalo zaslugom Nijemaca jer odlučno podržavaju poglavnika i njegovu kliku. Hrvati ne žele jednostavno priuštiti svom šefu države, koji je zaključio teške ugovore od 18. V 1941, slavu da je »uvećavatelj carstva«. K tome pridolazi i nepovoljna ocjena koju u svim hrvatskim krugovima doživljava položaj na ratištima općenito, a nade u pobjedu Njemačke posebno, pa se ljudi pribojavaju da će njene darove morati opet vratiti. Ovdašnji njemački poslanik — napominje Glaise na kraju - ne dijeli, dakako, ovo mišljenje, nego, ipak, vjeruje da zapaža brojne znakove povišenog raspoloženja.

Zanimljivo je kakvu je ocjenu dao gen. R. Lüters, komandant njemačkih jedinica u Hrvatskoj, u svom mjesečnom izvještaju od 19: IX[73] za razdoblje od 16. VIII do 15. IX 1943.

»Politička situacija je nepromenjena. Državno rukovodstvo je pokušalo da ojača vladu. Poglavnik je naimenovao za predsednika vlade dr Mandića, a za ministra rata, čijim je resorom on do sada istovremeno upravljao, generala Navratila. Prema mišljenju Hrvata, novi, vrlo stari predsednik vlade neće moći, i pored svog bogatog iskustva, da promeni korumpirane i haotične odnose, kao što ni ministar rata neće moći da zadrži rasulo hrvatskih domobrana.

Uticaj vlade se danas, uglavnom, ograničava samo na veće gradove koji su posednuti nemačkim jedinicama. Seosko stanovništvo u poljoprivredno siro-

[72] AJ, T-501, rolna 264, Nr. 1832/43 g. Kdos.
[73] *Zbornik dokumenata...*, Tom XII, knjiga 3, Dokumenti Nemačkog Rajha 1943, str. 557-562.

mašnoj Bosni, Hercegovini i Dalmaciji sve više pada pod uticaj komunističke propagande, kao i radno stanovništvo gradova.

Izgleda da je u Hrvatskoj seljačkoj stranci došlo do rascepa. Dok se jedan deo pod dr Mačekom drži starog programa stranke, vodeći ljudi stranke u Dalmaciji idu uz narodnooslobodilački pokret.

Firerovo dodeljivanje Dalmacije Hrvatskoj, koje je usledilo posle Badoljove vlade, izazvalo je samo lokalna oduševljenja. Ipak, treba sačekati da se vidi da li će se to odraziti u stavu stanovništva i vojske prema Nemačkoj. U tom pogledu se za sada ne vide promene.«

Glavni ravnatelj ustaške »promičbe« održao je 19. IX [4] govor na radiju i u uvodu žigosao djela i nedjela talijanskih generala (Ambrosija, Roatte i Amica), a zatim se pozabavio pitanjem Pavelićeve amnestije nastojeći da za nju pridobije i »pravoslavne« u redovima partizana.

»Hrvati partizani Primorske Hrvatske, partizani Zumberka, Gorskog Kotara, Like i Dalmatinske Hrvatske! Vi u ogromnoj većini niste komunisti - ustvrdio je M. Kovačić. — Ne dajte se dalje zavoditi od šačice plaćenika Moskve, nepopravljivih komunista i zločinaca. Imajte u vi.du, koliko je već opustošenih domova u primorskoj Hrvatskoj, koliko je izginulih naših ljudi. Ne dopustite, inače će vas pratiti prokletstvo, da i jedan Hrvat iz vaših redova pogiba dalje u međusobnoj borbi za volju neke tobožnje ideologije, iza koje se krije urota protiv hrvatskog naroda i države. Nalaže vam pamet, nalaže vam održanje hrvatskoga naroda na Jadranu, da se smjesta pridružite svome narodu, da ostavite društvo neprijatelja hrvatskoga naroda. Jer, ako bi protivno radili, nestat će vas, morat će vas nestati u borbi, u kojoj, jer se radi o neizmjernim vriednostima, nema i ne može biti pardona!

Sjetite se, da je već oko 80 tisuća partizana, 80 tisuća nesretnika, izgubilo svoje živote u službi velikosrbskog partizanskog vodstva ne dočekavši obećavanog im časa pobjede Moskve, odnosno Anglosasa, koju je ovo najavljivalo od prije dvie godine pa do danas. Spriečite da vas zadesi ista sudbina. Pamet i srdce, ako u vama još imade, a sigurno imade rodoljublja i čovječanskih osjećaja, nalažu vam, da poslušate glas Poglavnika, da poslušate glas svoje države, da poslušate glas svoga naroda. Šteta za svaki hrvatski život. Šteta za svakog državljanina Hrvatske bio Hrvat ili ne! Dosta je i predosta u crninu zavijenih hrvatskih i pravoslavnih majka, otaca, sestara, braće i djece za volju tuđina.

Vratite se svojoj, sada podpuno slobodnoj velikoj Hrvatskoj, koja premda s mnogo rana neuništive životne snage ide k danima mira, kada ju više nitko ne će uznemiriti ni na Jadranu ni sa iztoka ni sa juga. Nestat će i Tita, nestat će i Draže Mihajlovića, kao što je nestalo i protuhrvatskih i protueuropskih talijanskih generala iz primorske Hrvatske, a Hrvatska, vaša domovina, ostat će neokrnjena i velika kakva je sada! Ne zadavajte joj više nikakvih neprilika i nikakvih boli. Ona vas zove na rad, na stvaranje, na lječenje rana, koje su joj zadali velikosrbi i talijanski urotnici.«

Sutradan (20. IX) [5] stigao je Kascheu brzojav min. Ribbentropa kao odgovor na njegova tri telegrama (br. 3865, 3883 i 3932 od 13. i 16. IX). U njemu Ribbentrop saopćava ovo:

I. Ribbentrop moli poslanika da Kasche usmeno saopći poglavniku kao odgovor na telegram upućen Fiihreru 13. IX ovo:

[74] *Hrvatski narod*, god. V, br. 839 od 21. IX 1943.
[75] AJ, T-120, rolna 212, Nr. 1468 od 19. IX.

Führer i vlada Reicha pozdravili su što je nedavni politički razvoj omogućio ponovno sjedinjenje jadranskih krajeva s Hrvatskom. Führer je čestitao poglavniku osobno, posebno zato što je ta želja hrvatskog naroda bila ispunjena, jer je taj uspjeh (ispunjenje želje) ujedno i ispunjenje politike koju je poglavnik osobno vodio s toliko energije i mudrosti.

Führer je uzeo na znanje poglavnikove poglede na pojedinosti graničnih pitanja na istočnoj obali Jadrana, osobito u pogledu istočne Istre, Rijeke i zaleđa, kao i sjeverne otočne grupe. Za Führera su, ipak, sada, u sadašnjem položaju vojne nužnosti u središtu svih ocjena. Spomenuta područja predstavljaju strategijske točke prvog reda i stoga su se morale proglasiti operacionim područjem njemačkih oružanih snaga. Izjave koje je Kasche bio prenio poglavniku odnosile su se stoga samo na područja Dalmacije koja su zbog teritorijalnih zahtjeva Italije u god. 1941. bila odvojena od Hrvatske. Na istočnu Istru, Rijeku i spomenutu grupu otoka izjava njemačke strane nije se odnosila. Osiguranje tih područja — kako od vojnog zahvata Engleza i Amerikanaca tako i od ustanika — učinilo je nužnim da ta područja zauzmu njemačke oružane snage, da ih brane i da njima upravljaju. Samo moć njemačkog oružja u tim područjima može hrvatskom narodu zajamčiti i pouzdanje da su sadašnja velika teritorijalna dostignuća Hrvatske konačna.

Njemačka strana zna pouzdano da će poglavnik i hrvatski narod uočiti te vojne nužnosti i da će razumjeti ako se Führer želi u tome ograditi od bilo kakvih teritorijalnih odredenja. Führer je s posebnim zadovoljstvom primio na znanje poglavnikova uvjeravanja o tome da će hrvatski narod, duhovno i materijalno ojačan oslobođenjem novopridošlih područja Hrvatskoj, učiniti sve što je u njegovoj moći za pobjedu. — Svršetak usmenog saopćenja.

II. Za osobnu informaciju Kaschea ministar još napominje ovo:

Obalno područje i cijelo alpsko područje Italije proglašeni su za operacionu zonu. Ta područja bit će zaposjednuta i njima će se upravljati pretežno s vojnog gledišta. Komandantu njemačkih jedinica generalfeldmaršalu E. Rommelu dodani su, za određene dijelove operacionih zona, njemački »visoki komesari« kao najviši upravni organi. Glavna je zadaća »visokih komesara« da vojne jedinice oslobode svih zadataka nevojne prirode kako bi tako sačuvali punu akcionu sposobnost za borbu s neprijateljem. Za talijansku operacionu zonu koja graniči s Koruškom postavljen je za »visokog komesara« koruški Gauleiter Friedrich Rainer. Područje operacione zone njemu povjereno nosi oznaku: *jadransko primorje (Adriatisches Küstenland)* i sastoji se od talijanskih pokrajina Friul, Gorica, Trst, Istra, Rijeka, Kvarner i Ljubljana. Iz takvog uređenja proizlazi zašto se ne može pristati na poglavnikove želje u pogledu istočne Istre, Rijeke i zaleđa, kao i one o sjevernoj grupi otoka uključujući otok Krk. Ovim zasad po vojnim kriterijima provedenim uređenjem nije još ništa definitivno odlučeno o budućoj sudbini tih krajeva. Jednako tako nije namjera njemačke strane da u poglavniku i hrvatskom narodu pobude nadu u buduće priključenje tih krajeva Hrvatskoj. To bi vodilo samo razočaranjima. Stoga Ribbentrop moli poslanika da se suzdrži od svake formulacije koja bi mogla probuditi takve nade. Ministar moli da Kasche uputi svoje suradnike na odgovarajući način, a da u istom pravcu obavijesti i one oficire koji dolaze u obzir. Poglavniku pak može Kasche općenito spomenuti — kad za to bude imao priliku — naprijed priopćeno uređenje operacionih zona i postavljanje njemačkih »visokih komesara« u tim operacionim zonama naglašavajući vojne potrebe.

Pri takvom stanju stvari manje je važno razjasniti pitanje kako je kod

poglavnika mogao nastati nesporazum, kao da mu je njemačka strana ponudila Rijeku i sjevernu grupu otoka ili, čak, istočnu Istru. U Ribbentropovim telefonskim razgovorima s Kascheom bilo je riječi samo o dalmatinskoj obali. U telefonskom razgovoru spomenuo je, doduše, i Sloveniju, no što se tiče Slovenije odnosi su sasvim drukčiji nego za Rijeku, istočnu Istru i otoke. Pri spomenu Slovenije nije se moglo pomišljati na te druge krajeve.[76]

Jučer ga je posjetio ministar oružanih snaga gen. Navratil - javlja Kasche ministarstvu telegrafski 20. IX[7] - i raspravljao s Kascheom o pitanju resora. Nakon detaljnog opisa unutrašnjih teškoća nastalih zbog zlosretnog djelovanja vojskovođe SI. Kvaternika za čije uklanjanje Navratil ima i ovlasti poglavnika i vlastita, u međuvremenu stečena potrebna saznanja i odlučnu volju, Navratil se prije svega izjasnio pozitivno o djelovanju generala Juppea. Pojedinosti opće suradnje s njemačkim oružanim snagama razmotrit će Navratil s generalfeldmaršalom v. Weichsom u toku posjeta predviđenog za nekoliko dana. Jedno je pitanje ministar naročito naglasio: povratak hrvatske mornarske legije s Crnoga mora *(Hrvatski pomorski sklop).*[7]* Navratil kao i poglavnik živo pozdravljaju tu Führerovu odluku jer ona predstavlja bitnu pomoć za brzu izgradnju hrvatske mornarice na obali. Ipak ga je Navratil upozorio da mora zamoliti, i to iz više razloga, da ponovno uvrste hrvatsku mornarsku legiju u hrvatske oružane snage, što Kasche, sa svoje strane, zdušno podržava.[79]

Kasche je istog dana (20. IX)[80] brzojavno odgovorio Ribbentropu na njegov telegram od istog dana i upozorio ministra da će predaja saopćenja poglavniku u obliku kakav je Kascheu zadan izazvati najsnažnije psihološke reakcije.

Kao što je izvještavao ministarstvo, izjavio je općenito poglavniku u toku razgovora o graničnoj liniji da je njemačka strana odobrila pripojenje nekadašnjega jugoslavenskog područja koje je kasnije Italija prisvojila, no da bi se

[76] Kasche je u jednom »katalogu« nanizao slučajeve kad njegovo ministarstvo u Berlinu nije marilo za njegove političke ocjene s lica mjesta. U točki 6. tog »kataloga« naveo je da njegovo cjelokupno političko izvještavanja prožima gledište da njemačka strana mora pomagati Pavelićevu i ustašku vladu u njenom razvitku da bi postepeno postigli njeno proširenje i poboljšanje. Uvažavajući datosti rata, zastupao je mišljenje da bi se pri radikalnoj izmjeni kursa mogli suočiti samo s novim nesigurnostima, a ne s boljim sigurnostima. Međutim, prilikom svoga posljednjeg boravka u Führerovu Glavnom stanu ustanovio je da se tamo nalazi jedna zabilješka političkog odjela ministarstva u kojoj se govori u prilog formiranja nove vlade u Zagrebu na čelu s drom Mačekom - bez obzira na Kascheove izvještaje iz Zagreba. Dalje je Kasche utvrdio i to da njegovi najvažniji izvještaji ministru v. Ribbentropu nisu ministru uopće poznati dok mu se podnose na uvid izvještaji sumnjivih agenata u većem broju. Prema tome, Kasche je prisiljen da iz toga zaključi kako u ministarstvu izvještaji sumnjivih agenata imaju višu cijenu od onih poslanika. (AJ, T-120, rolna 1077)

[77] AJ, T-120, rolna 212, Nr. 3989 od 20. IX.

[78] »Sklop« je u studenom 1943. bio prebačen u Trst i tu je ljudstvo bilo raspoređeno kao posada na njemačke ratne brodove. Po dolasku u Rijeku jedan broj oficira s tih brodova prebjegao je saveznicima. (M. Colić, nav. djelo, str. 261)

Kasche je telegramom 20. IX izvijestio berlinsko ministarstvo o nezgodi ministra za oslobođene krajeve dr Ede Bulata koji je sa svojim štabom 13. IX odletio u Split. S njim se nalazio, pored ostalih, i Ivo Bogdan, direktor *Hrvatskog naroda.* Bulat je imao namjeru da pokrene izlaženje novina (dnevnika) u Rijeci, Zadru, Splitu i Dubrovniku. Bulat je pokušao da se s aerodroma kod Sinja probije u Split s jednim bataljunom divizije *Prinz Eugen,* ali su tamo pali u zasjedu i pri tom je Bulat bio teško ranjen, a bataljun uništen. Vojno zavijalište na kojem se Bulat nalazio palo je u ruke partizana 16. IX i o Bulatovoj sudbini još nije ništa poznato. Direktor Bogdan pokušao je s ostalim novinarima bježati i vjerojatno je poginuo ili pao u partizansko zarobljeništvo. Još se o njima ništa ne zna. (AJ, T-120, rolna 212, Nr. 3993 od 20. IX)

[80] AJ, T-120, rolna 212, Nr. 3991 od 20. IX.

o zahvaćanju nekadašnjih talijanskih krajeva — izuzev Zadra i Lastova — moralo, ipak, prije toga izjasniti. (Slovenska područja bivše Jugoslavije nisu za Hrvate uopće ulazila u diskusiju.) Kasche je to htio izvući iz primljene upute ministra i zaključivao je u skladu s tim da Führerova izjava o historijskim granicama iz godine 1941. još i sada vrijedi. Bez sumnje, hrvatskom su području oduvijek pripadali Rijeka, Sušak i zalede. Za Rijeku je Kasche iznio rezervu, jer je to do 1941. god. bio također talijanski teritorij; otoci Krk i Rab pripadali su Hrvatskoj u doba Jugoslavije. Ako Hrvatima ne daju Rijeku, istočnu Istru s pripadajućim otocima, Cres i Lošinj, njih će to boljeti, ali će razumjeti. Ako im ne dadu Rijeku, to neće ostati bez utjecaja na njihovu unutrašnju opredijeljenost. Ako bi sad izuzeli iz vraćanja zaleđe Rijeke sa Sušakom, otoke Krk i Rab, moralo bi se računati s najsnažnijim reakcijama Hrvata. Neprijateljska propaganda to će uvelike iskoristiti. Izjava o organiziranju operacionih zona ovdje (u Zagrebu) shvatit će se kao gest da se odgodi konačno odbijanje, jer je i cjelokupno hrvatsko obalno područje operaciona zona. Za samog Kaschea nastala bi situacija da bi morao izjaviti ili da je u noći od 8. na 9. rujna previše rekao, ili da se pri prenošenju upute ministra Ribbentropa zabunio. Treća mogućnost kojom bi odgovornost svalio na ministra Ribbentropa ne dolazi u obzir. U oba slučaja, međutim, Kasche ne bi mogao ovdje dalje dobro djelovati kao poslanik. To bi mu za budućnost razorilo mogućnost djelovanja kad bi mu Hrvati mogli podmetnuti da njegove riječi nemaju više nikakvu težinu. Ako je, međutim, krivo primio i shvatio ministrove upute, tada ne bi mogao dalje biti ovdje zbog nepodobnosti.

Ovdašnji položaj s obzirom na raspoloženja još je otežan time što borbe za Split dosad ne teku povoljno. Ondje su angažirani dijelovi divizije *Prinz Eugen* naišli na jak otpor koji još ne mogu slomiti. Prema danas pristiglim hrvatskim vijestima, hrvatski ministar E. Bulat, kojemu je bila povjerena uprava iznova pripojenih područja, nalazi se sa suradnicima u jednome njemačkom bataljunu i navodno je s njima teško ranjen ili, čak, poginuo. Kasche ne može razumjeti njemačku akciju kod Splita. Zadar i Šibenik osvojeni su na prepad bez posebnih borbi; Dubrovnik se nakon nešto borbe konačno predao. Položaj kod Splita je stoga u nepovoljnom smislu to uvjerljiviji. Kasche moli da donesu odluku i njemu pošalju upute.

Poslanik NDH u Berlinu Ratković — prema zabilješci državnog sekretara Steengrachta od 20. IX[81] — posjetio ga je tog dana da mu se javi nakon predaje poslaničkih vjerodajnica. Istakao je u razgovoru da je oslobođenje Hrvatske od obaveza Rimskih ugovora dalo njegovom narodu snažan nacionalni polet. Italiju su Hrvati oduvijek prezirali. Činjenicu da se hrvatskom narodu brani da se bavi pomorstvom i da vješa hrvatsku zastavu na Jadranu svi su patrioti osjećali kao nacionalnu sramotu. Poslanik pozna osobno iskrene nacionalne Hrvate koji su stupili u redove partizana samo zato da bi se borili protiv Talijana.[82] Postepeno će se ti ljudi vratiti kući, i Ratković mnogo očekuje od novog položaja. Nada se da povratak Ducea neće unijeti nikakvu izmjenu u jednom stvorenu sretnu situaciju.

Steengracht je uzvratio poslaniku da ga veseli obavještenje o tome kako opada partizanski pokret. Uvjeren je da će izjave koje je dao poslanik Kasche po Führerovu nalogu bitno pridonijeti tome da se hrvatska država nadalje sredi i učvrsti.

[81] AJ, T-120, rolna 212, St.S. Nr. 419.
[82] Tu Ratković misli na svoga nekadanjeg prijatelja Vladimira Nazora.

Sutradan je Kasche - u brzojavu 21. IX[83] - dao Ribbentropu daljnje obrazloženje svog postupka. Zamolio je Ribbentropa da prilikom rješavanja pitanja granice u sjevernom obalnom području Hrvatske vode računa da se, za ovdašnje odnose, radi o izvanredno ozbiljnoj stvari. Hrvati zastupaju ovakvo gledište: Otoci Krk i Rab, Sušak i riječko zalede pripadali su Hrvatskoj za vrijeme Jugoslavije. Rijeka i riječko zalede oduvijek se smatralo da pripadaju hrvatskom području. Svi ti krajevi nastanjeni su izrazito hrvatskim stanovništvom (brojčano). Pri položaju stanovništva u Hrvatskoj Hrvati polažu najveću važnost na svako povećanje broja rođenih Hrvata. U tim krajevima postojale su grupe partizana protiv Talijana koje su se s hrvatskim zastavama iz čisto nacionalnih pobuda borile protiv talijanskih jedinica. Partizani sada pokušavaju te Hrvate zadržati u svojim redovima propagandom da je njemačka izjava o predaji obalnog područja Hrvatskoj samo obmana, jer poglavnik ta područja prodaje Njemačkoj kao što ih je svojedobno bio prepustio Talijanima kao plijen. Hrvatska propaganda ističe u povećanoj mjeri velikodušnost Reicha i Führera koji su suprotno od talijanskog postupka hrvatsko obalno područje sada vratili hrvatskom narodu i hrvatskoj državi. Ako bi sada to prostorno zamašno, naprijed spomenuto područje imalo biti zadržano, hrvatskoj bi propagandi protiv partizana nanijeli štetu. Povjerenje u Reich i Führera pretrpjelo bi težak udarac. Ako njemačka strana tome nasuprot navodi izvjesne razloge uvjetovane vođenjem rata, Hrvati će ustanoviti da su im cijelo njihovo obalno područje i zemlja operaciono područje. U operativnom značenju imala bi se veća vrijednost pripisati srednjodalmatinskom području nego spomenutom sjevernom obalnom dijelu. Ljudi će, prema tome, u navođenju toga vojnog razloga vidjeti samo izgovor. Daljnja razmišljanja koja bi na to nadovezali — pri tako izrazito kritičkom duhu kod Hrvata, školovanom u opoziciji — bila bi vrlo štetna za unutrašnju njihovu spremnost da sudjeluju u ratu na strani Njemačke. Kascheu nisu poznata razmišljanja koja su dovela do odluke saopćene mu citiranom uputom ministarstva (brzojav br. 1320 od 20. IX). Ipak misli da može ustvrditi da će i pri najvelikodušnijem rješenju o pitanju granice u prilog Hrvatima ostati otvorene u ovdašnjem prostoru za Njemačku i njemačku buduću politiku samo najpovoljnije mogućnosti. Odnosi napetosti, koji izviru iz položaja u kojem se nalazi Hrvatska, prema svim njenim susjedima vežu zemlju u njenoj budućoj politici za Reich u svim okolnostima. Što više bude tih političkih vezanja, to će više postojati i unutrašnje psihološke povezanosti u hrvatskom narodu koji ne bi nikada zanijekao svijest o tome da svoje prostrane granice ima zahvaliti Njemačkom Reichu i Führeru. Kako za današnje sudjelovanje u ratu, tako i za buduću politiku i sve mogućnosti između Reicha i Hrvatske bit će stvoreni najbolji mogući temelji. Tog dana imao je (Kasche) priliku da o tom pitanju razgovara s feldmaršalom Weichsom i on zastupa mišljenje da su potrebni — radi podrške njemačkoj vojnoj akciji — najšire političko ponašanje i propaganda koja iz toga izvire. Kakva bi se god razmišljanja mogla imati i za njemački sadašnji položaj i buduće mogućnosti, u svakom slučaju Kascheu se čini da je najpovoljnije i za interese njemačke strane tretiranje pitanja granice u sjevernom obalnom području kako ga je on predložio. Stoga je slobodan - pozivajući se i na svoj prethodni telegram o tome — da još jednom, s najusrdnijim upozorenjem na ozbiljnost položaja, zamoli da ispitaju tamošnje rješenje ministarstva.

[83] AJ, T-120, rolna 212, Nr. 4027 od 21. IX.

Ponovno se javio obavještajac A. Haeffner s novim izvještajem[84] generalu Glaiseu o razgovoru s drom Ivanom Pernarom. Razgovarao je ponovno s njim 21. IX jer kolaju glasine — usprkos onome što je saznao u prethodnom razgovoru vodenom 12. IX — da se očekuje ulazak voda bivše *Hrvatske seljačke stranke* u sadašnju hrvatsku vladu, a saznao je, osim toga, i to iz ozbiljnog izvora da su već raspoređeni i ministarski resori. Upitao ga je smjesta izravno što ima na stvari. Pernar mu je priznao da su pregovori u toku, no da se u njegovom stavu, koji dijele i ostali stranački prvaci, nije ništa izmijenilo. Naveo je da je nedavno uputio pitanje pojedinim političkim pouzdanicima iz provincije kako bi se držao narod kad bi pojedini stranački prvaci — imajući pred očima jadne prilike u kojima se zemlja nalazi — ušli u vladu da tako spriječe još veće zlo. Odgovor je glasio: »Narod će svakoga, kako dra Pernara tako svakog drugog Hrvata koji s ustaškim režimom zaključi kompromis, smatrati ustašom i tako i s njim postupati.«

Kako je Pernar tvrdio, nastojanja vođa bivše *Hrvatske seljačke stranke* idu za tim da se sasvim odstrani ustaški režim uključujući poglavnika i da *njemačka strana* formira vladu stručnjaka. Takvo rješenje pozdravili su i politički stranački povjerenici iz provincije i uvjeravali da bi se najmanje 50 posto, ako ne i 80 posto partizana vratilo svojim kućama na temelju amnestije koju bi njemačke oružane snage objavile i za koju bi jamčile. Haeffner je iz daljnjeg izlaganja dra Pernara saznao i to da vođe *HSS* otklanjaju da sami *direktno* sudjeluju u takvoj vladi, ali bi učinili sve kako bi joj pomogli da zabilježi uspjeh. To se objašnjava time što je vodstvo *HSS* zainteresirano da djeluje protiv širenja partizanštine jer je spoznalo da to vodi u potpunu anarhiju i napokon u boljševizam. S druge bi strane htjeli pošto-poto izbjeći da sudjeluju u hrvatskoj vladi kojom upravlja Njemačka kako se ne bi tako politički vezali, jer općenito prevladava mišljenje da će Njemačka na kraju izgubiti rat. Dr Pernar je bez okolišanja priznao da vodstvo *HSS* s velikom zabrinutošću prati brzo narastanje partizanskog pokreta jer se pribojava da će potpuno izgubiti utjecaj na seljačke mase.

Na Haeffnerovu namjerno izgovorenu napomenu da rat u Evropi može završiti samo pobjedom Njemačke ili Moskve, Pernar je odgovorio da misli drukčije. No, nije bio voljan da se o toj temi upusti u diskusiju. Uostalom, poznato je da i dr Pernar pripada onom krugu ljudi koji špekuliraju kako će rat na Istoku dovesti do toga da obje strane (Njemačka i Sovjetski Savez) iskrvare i da tako pobjeda pripadne Anglo-Amerikancima, čemu se nadaju gotovo svi ovdašnji intelektualci.

Pernar je zatim oštrim riječima kritizirao djelatnost njemačkog poslanika Kaschea za kojega je tvrdio da je dvije i pol godine poklanjao pažnju Pavelićevim ljudima a da se nije ni pokušavao obavijestiti o istinskom položaju i mišljenju stanovništva ove zemlje. Poslanik je — kako izgleda — smatrao svrsishodnijim pustiti da ga pozivaju s imanja na imanje kako bi u krugu u svakom pogledu problematičnih ljudi razgovarao, onako usput, i o političkim pitanjima ove zemlje. Poslanik bi bio mnogo bolje služio Reichu i uštedio mnogo njemačke krvi da je posjećivao stanovnike hrvatskih sela i s njima *neposredno* razgovarao, što je potpuno moguće, jer nema hrvatskog sela u kojem nema ljudi koji govore njemački. Ipak, čini se da poslaniku nije do *objektivnog* suda o ovoj zemlji. Posljedice takvog propusta imat će snositi i hrvatski i njemački narod.

[84] AJ, T-501, rolna 265.

Na Haeffnerovu primjedbu da je poslanik Kasche - koliko je Haeffneru poznato - preko posrednika poput Širne Debelića bio u dodiru s *Hrvatskom seljačkom strankom*, Pernar je napomenuo: »Debelić i njemu slični imaju s *Hrvatskom seljačkom strankom* toliko zajedničkog koliko Ivan Pernar sa Čangkajšekom.« Na pitanje je li istina da je dr Pernar posljednjih dana posjetio poslanika Kaschea, odgovorio je da to nije bio on, nego jedan drugi iz kruga političkih prijatelja.[85]

Iz Pernarova obavještenja proizlazi da se pregovorima sa *Seljačkom strankom* koje forsira poglavnik i nadalje ne smije pridavati nikakva važnost. Čak je vjerojatno da je toga potpuno svjestan i sam Pavelić i da pušta da pregovori idu kako bi kod Nijemaca pobudio privid da za ustaški režim još postoje mogućnosti kompromisa. Kako to stvarno nije istina, a partizanska pošast prijeti da i za njemačku stranu postane nepodnošljiva, ne bi njemačka strana smjela više oklijevati da iz potpunog zatajenja ustaškog režima ne izvuče odgovarajuće zaključke (konzekvence) dok je još vrijeme.

Ustaše su sasvim pogrešno shvatili strpljenje njemačke strane i protumačili ga kao slabost - zaključuje Haeffner svoj izvještaj. Prema Njemačkoj su danas neprijateljski raspoloženi jednako kao i ostalo stanovništvo ove zemlje. Prijatelje bi njemačka strana ovdje još mogla zadobiti ako odstrani ustaški režim prije nego što ga druge sile ne zbrišu.

Doista, Pavelić nije prekidao nit pregovora s vodstvom *Hrvatske seljačke stranke-u* Zagrebu, samo što je taj zadatak prepustio novom predsjedniku ustaške vlade dru Nikoli Mandiću.

Evo što je Mandić o tome iskazao pred našim istražnim organima:

»Zamolio sam inženjera Košutića da dode k meni. Pitao sam ga ne bi li moglo da dode do zbližavanja njegove stranke i vlade NDH? Razgovarali smo dosta dugo i prijateljski. Naša su se stanovišta ipak u jednom bitno razlikovala. Opazio sam da su mačekovci za anglofilsko stanovište. Košutić je tražio da raspustimo ustaški pokret, da se formira nova vlada u koju on osobno ne bi ušao, ali bi je pomagao. Ja sam ovo saopćio Paveliću koji je shvatio da ne može ispuniti ni jedan od bitnih uvjeta koje traži Košutić, pa su pregovori ostali bez rezultata.«[86]

A Košutić je ovako opisao taj razgovor s Mandićem:

»Nakon kratkog vremena Mandić me pozvao da ga posjetim s jednim svojim drugom, tj. s jednim zastupnikom *HSS*-a. Ja sam prethodno sazvao kratak sastanak desetorice narodnih zastupnika koji su se tog časa nalazili u Zagrebu. Molio sam ih da odrede ljude koji će ići na ove pregovore. Određeno je da idemo dr Torbar i ja.«[87]

Sastanku zastupnika *HSS*-a, na kojemu je trebalo odrediti stav prema pozivu ustaškog predsjednika vlade dra Mandića, prisustvovali su: dr Torbar, profesor Roko Mišetić, dr Ivo Andres, dr Ivan Pernar, dr Josip Reberski, Ivan Robić, Ivanko Farolfi, prof. Ljudevit Tomašić, dr Bariša Smoljan, Mijo Ipša i dr Karlo Žunjević.

Sam Košutić ovako je opisao taj sastanak kasnije pred sudom:

»Torbar i ja otišli smo u Mandićev ured i ondje našli još Mladena Lorkovića. Razgovor se dakle vodio u četvero. Njih dvojica su ponovo isticali kako je situacija teška i kako je potrebno da se osnuje zajednička vlada. Tri se

[85] To je vjerojatno bio Ivan Andres.
[86] I. Horvat — J. Ružić, Posljednji manevri, *Večernji list*, 14. II 1963. (nastavak 39).
[87] Isti izvor.

stvari ne mogu mijenjati: Pavelič, NDH i savez s Nijemcima. Sve drugo je stvar dogovora. 'Dovoljno je da se Maček pojavi na prozoru s Paveličem, pa će nestati partizanstva', rekao je stari Mandić. Ako ne bude te suradnje, govorili su ustaški funkcionari, partizani će ugroziti i NDH i Nijemce. Torbar je s formalnopravne strane obrazlagao našim sugovornicima da nas dvojica nemamo pravo donošenja konačnih odluka. Uostalom, našu su stranku oni, ustaše, raspustili i zabranili. Bilo bi potrebno sazvati naše ljude i s njima o tome razgovarati. Mandić i Lorkovič su uzvratili da je to opasno, da bi naše odbijanje samo pogoršalo situaciju. Ali ako baš želimo, možemo da razgovaramo sa zastupnicima koji se nalaze u Zagrebu. Mi smo im rekli da bi bilo najbolje da odstupe kad nisu u stanju da drže vlast. Neka stvore jednu nestranačku vladu, ili neka vrate vlast onima od kojih su je i primili. Nakon toga smo se razišli, bez odluke dakako, ali i s obećanjem da ćemo ih izvjestiti o našem stavu.«[88]

Mnogo kasnije Košutić je ovako prikazao taj susret s Mandićem:

»Ustaški predsjednik dr Nikola Mandić pozvao je HSS-a na razgovor. Došao je Košutić u predsjedništvo vlade gdje su ga dočekali Mandić i Lorkovič. Mandić je razlagao kako je situacija vrlo teška jer partizani sve se više šire i zauzimaju sve veće teritorije. Ali, kad bi se na prozoru uz Pavelića pojavio i Maček, stvar bi bila obratna, narod bi vidio, da je HSS uz Pavelića i partizana bi u hrvatskim krajevima nestalo. Košutić je tumačio Mandiću da ustaška vlada očito ne pozna situacije, a osim toga da je ona zabranila djelovanje HSS-a, da stoga nije nitko ovlašten u ime HSS-a davati bilo kakove izjave i da logično da ne raspuštena HSS-a postane najednom nekim partnerom i suradnikom sa ustašama. Košutić je zatim rekao da u Zagrebu ima još nekoliko narodnih zastupnika s kojima bi se on morao najprije savjetovati, kako bi mogao dati konačnu odluku. Tako su ti razgovori bili prekinuti.

Košutić je zaista drugi dan sazvao sve zastupnike HSS-a ukupno desetak njih, koji su se na poslu ili inače tada nalazili u Zagrebu. Na zajedničkoj sjednici Košutić je iznio prikaz razgovora i ponuda ustaša i tražio da se zastupnici izjasne i da izaberu još jednoga koji će s Košutićem otići i završiti razgovore s ustašama. Zastupnici su jednodušno odbili i samu pomisao za suradnju, a ujedno su odobrili sadržaj pisma kojim se prekida svaki daljnji razgovor o tom predmetu.«[89]

Operativni odjel Renduliceve *Druge oklopne armije* dao je 22. IX[90] ovakvu procjenu situacije (zaključno s 15. IX):

[88] Isti izvor.

[89] To je objavljeno pod imenom Milana Martinovića, ali mu je pisac zasigurno A. Košutić. Taj članak nosi naslov: Moje uspomene iz velikog doba. Život i rad podpredsjednika HSS ing. Augusta Košutića, *Kalendar Hrvatski Glas za* 1956, (Winnipeg, Canada), vol. XXVI, str. 35-59.

Mandić je u istrazi 26. V 1945. o svemu tome izjavio ovo:

»U pogledu odnosa vlade NDH sa H.S.S. napomenuti mi je slijedeće: Čim sam došao na mjesto ministra predsjednika pozvao sam Ing. Košutića Augusta i mislim Pernara ili Torbara, pa smo nastojali, da Maček uđe u vladu, kao pretsjednik t.j. na moje mjesto. Oni su stavili uslov, ispravljam da je Košutić postavio uslov, da treba da se stane na anglofilsku liniju a ne, kako je do sada bilo, da se ostane u savezu sa Njemačkom. Vođeni su razgovori u više navrata, mislim tri puta u jeseni 1943. god., a poglavnik je razgovarao sa njima još prije. Pregovori nijesu uspjeli. Inače smo prema uputama poglavnika pretstavnicima H.S.S. i to kao najvažnijem pretstavniku Ing. Košutiću Augustu išli kod raznih intervencija na ruku, a naročito se to činilo Vlatku Radiću. Te intervencije bile su materijalne i lične prirode, no ne sjećam se pojedinosti. Na moju intervenciju poglavnik je pustio na slobodu ženu Ing. Košutića.« (A-VII, SUP-Zagreb, MF-23)

[90] *Zbornik dokumenata...,* Tom XII, knjiga 3, Dokumenti Nemačkog Rajha 1943, str. 572-580.

»*I Politička situacija*

a) *Od spoljnopolitičkih* dogadaja, najveći odjek je imao na Balkanu brzi slom italijanske vojske, koji je usledio brže nego što se u početku očekivalo. Toj okolnosti treba pripisati sve veće poštovanje nemačkog oružja, što dolazi do izražaja u povećanom oprezu četnika.

1.) S obzirom da je duče ponovo preuzeo političko vodstvo u Italiji, splasnulo je u *Hrvatskoj* raspoloženje koje je bilo izazvano izgledima na samostalnost.

2.) *Crnogorsko područje* je pod jakim uticajem komunista i četničkih bandi. Nije sigurno da željama većine naroda odgovara obrazovanje nacionalne autonomije, čemu trenutno teže vodeći Crnogorci. Ovde, takođe, politički pravac određuje očekivanje savezničkog iskrcavanja.

3.) U *Albaniji* vlada ravnodušnost. Postoji težnja da se u svakom slučaju nađu u trenutku odluke u lageru jačeg, što se većinom traži kod saveznika. Zbog toga nailazi na slab odjek kod većine stanovništva pokušaj da se obrazuje nacionalni komitet. *Čak iako uspe pokret koji se širi među Albancima na Kosovu, treba svakako računati s tim da će se u slučaju iskrcavanja brzo promeniti raspoloženje.*

b) *Unutrašnja politička situacija*

U strukturi država koje stoje pod nemačkom komandom nema nikakvih promena. Treba sačekati na uspeh podrške Nediću (poseta fireru).[91] Verovatno će njega podržati samo intelektualni krugovi, dok većina naroda vidi, kao i ranije, svog pravog vođu u Draži Mihailoviću.

S obzirom na poboljšanu spoljnopolitičku situaciju Hrvatske, više je nego sumnjivo da će se uspeti u tome da se jače prodre u poglavnikov režim, kao i da će novonaimenovani ministar rata Maralić (?) moći još da zaustavi potpuni raspad hrvatske vojske. *Zahtevi koje je za Hrvatsku ponovo postavila* 2. *oklopna armija ne menjaju se ni posle novih političkih događaja.«*

Ribbentrop je tog istog dana[9] poslao brzojav u Zagreb osobno Kascheu u kojem potvrđuje ono šte mu je već telefonski bio saopćio, tj. da su njegove (Ribbentropove) instrukcije iz telegrama br. 1320 od 19. IX zastarjele. Mjesto njih nova uputa glasi ovako: ministar moli da Kasche usmeno saopći poglav-

[91] Glavar konzularnog predstavništva NDH u Beogradu drlvan Gligo, u izvještaju ministarstvu vanjskih poslova (Beograd, dne 16. 9. 1943), ovako je izvijestio o Nedićevu putu u Fiihrerov Glavni stan:

»Jučer je otputovao za Berlin gen. Nedić. Otputovao je zrakoplovom u društvu novog poslanika Njemačke g. Neubachera, dosadanjega poslanika g. Benzlera, direktora Tt Schencker g. Kronholz-a, bivšeg gen. konzula austrijskog. (Ovaj navodno kao tumač).

Gen. Nedić je još od prošle jeseni nastojao, da bude primljen od t-iihrera. Tek je sada dobio pristanak i to iza kako je u drugoj polovini kolovoza predao memorandum u kojem su iznesene srpske želje i spremnost Srbije, da bude na strani Njemačke. Predlagalo se da se Nediću prizna neku suverenost u Srbiji, da se dozvoli pojačanje srpskog korpusa dobrovoljačkog na 15 bataljona i da se neki teritoriji pripoje Srbiji (Crna Gora i neki naši).

Od posjete gen. Nedića u Beogradu se mnogo očekuje. Računa se da će ostati u Berlinu — ili u glavnom stanu do 18. tek. mj.« (A-VII, NDH, kut. 263, Br. reg. 40/5 - 1)

Hitler je Nedića primio 18. IX 1943. u Glavnom stanu, a prethodno ga je primio v. Ribbentrop. Susret sa šefom njemačke diplomacije bio je tako tvrd da je Nedić, potpuno rastrojen, otklonio da odobri predloženi komunike o sastanku. Situaciju je spasio Neubacher i ishodio da Nedića odmah primi Hitler koji mu je podario samo prazna obećanja. Ipak, Nediću je godila Hitlerova (hinjena) ljubaznost. Međutim, säm izlet u *Vučju jamu* bio je za nj neuspjeh.

Opš. o tome: H. Neubacher, nav. djelo, str. 134-136; osobito drMilan Borković, *Kontrarevolucija u Srbiji. Kvislinška uprava* 1941-1944. Knjiga druga (1943-1944.), Beograd 1979, poglavlje: Poseta Milana Nedića Ribentropu i Hitleru (18. septembra 1943.), str. 160-186.

[92] AJ, T-120, rolna 212, Nr. 1480 od 22. IX.

niku, kao odgovor na Pavelićev brzojav Führern od 13. IX, da se Führer zahvaljuje na telegramu i da je sa zadovoljstvom uzeo na znanje da je hrvatski narod riješen uložiti sve svoje sile za pobjedu i da osjeća da mu je sudbina povezana sa sudbinom njemačkog naroda. Što se sad tiče novih teritorijalnih zahtjeva, sadržanih u poglavnikovu brzojavu, to se ovdje radi o izrazito ustaničkom području, što je poglavniku dobro poznato. Njemačke jedinice imaju ondje izvanredno teške borbe. Cijelo je područje njemačko operaciono područje. Führer se sad stoga mora isključivo baviti time da suzbije ustanički pokret i spriječi iskrcavanje Engleza i Amerikanaca. S državnopravnim graničnim pitanjima u tim područjima ne može se sad baviti dok traju borbe.

4. M. *Krleža u audijenciji kod Pavelića.* Odjel šifre ustaškog ministarstva vanjskih poslova primio je 23. IX[93] ovakvu brzojavku poslanika NDH u Berlinu Ratkovića:

»Ponedjeljak 20. rujna — javlja Ratković - bip sam kod državnog tajnika ministarstva vanjskih poslova. U razgovoru koji je trajao pola sata izložio sam vrlo povoljan utjecaj na naše unutarnje prilike oslobođenje od okova nametnutih rimskih ugovora. Jer je poglavnik to izvršio pobudom Führera sigurni smo da u tom neće nastati nikakova promjena ni povratkom Ducea u politički život i... radi toga nikakovog straha. Ipak nas zanima njemačko gledište (na) stvar pa ga molim za obaviest. Odgovorio je bitno ovo: Znali smo da će biti oslobođen još prije nego je Führer priznao hrvatsko pravo na jadransku zemlju. Rekao oslobođenje Ducea ne će u tom donieti nikakovih promjena. Zahvalili smo njemu na ovoj izjavi koja samo potvrđuje naše uvjerenje. Zamolio sam onda obaviest i o posjetu Nedića Führern. Rekao je da se raspravljalo samo unutarnje pitanje Srbije, napose podjela na ... okruge, uređenje patrijarhalne samouprave i povećanje milicije na 12 bataljona. Pitanje granica ostavljeno za poslije rata. Isti dan posjetio sam i državnog ministra Meissnera. On mi izrazio radost svoju i njemačkih prijatelja radi oslobođenja talijanskog pritiska koji su i oni teško osjećali na svojoj savjesti. Glede povratka Ducea govorio u istom smislu kao i državni tajnik. Potanji izvieštaj sliedi po kuriru.«

Tog dana uputio je Ribbentrop pod »najhitnije« brzojav u Zagreb isključivo za poslanika Kaschea u kojem mu javlja:

1) U nadopunu upute dostavljene poslaniku telegramom br. 1337 od 22. gog želi mu — u vezi s raspravljanjem o teritorijalnim pitanjima vezanim uz istočni Jadran — saopćiti kao (zasad) osobnu informaciju da se Ribbentropova telefonska uputa od 8. IX o pripajanju obalnog područja Hrvatskoj mogla odnositi samo na područje Dalmacije. Koliko se Ribbentrop sjeća, spominjao je pri tom i izričito Dalmaciju. Tek u drugom telefonskom razgovoru iste večeri postavio je pitanje da li su Hrvati zainteresirani i za Sloveniju što je Kasche zanijekao. Da se je tadašnja instrukcija odnosila na sva nekadašnja jugoslavenska područja, bilo bi nepotrebno naknadno pitanje u vezi sa Slovenijom. Prirodno da je tada njemačka strana pri talijanskom slomu - a to je i bila svrha Ribbentropovog telefonskog naziva — da Hrvati podu što je moguće brže prema jadranskoj obali da bi zaposjeli ta područja pri očekivanom raspadu talijanske vojske. Čini se da je Kasche Ribbentropovo pitanje o Sloveniji tako razumio kao da bi Hrvati mogli za sebe osigurati i u toj zoni

[93] A-VII, NDH, kut. 257, Br. reg. 39/5 - 1.
[94] AJ, T-120, rolna 212, Nr. 1487 od 23. IX.

željena područja. Ako i ne želi negirati izvjesnu utemeljenost takve pretpostavke u pogledu opće tendencije Ribbentropova telefonskog razgovora, bilo bi - po ministrovoj ocjeni - bez sumnje pravilnije da je to Kasche — prije nego što se upustio u diskusiju s poglavnikom o pojedinostima -r još jednom provjerio kod Ribbentropa. Budući da su Hrvati, međutim, sad -zaposjeli čitavu dalmatinsku obalu, a da područja iz poglavnikova pisma poput istočne Istre, Krka, itd. nisu nikada pripadala Hrvatskoj, a Kasche učinio rezervu u pogledu posjeda Rijeke, može se u pitanju koje je iskrslo između poglavnika i Kaschea raditi uopće samo o zaleđu Rijeke, što mu praktično izgleda - imajući pred očima činjenicu da njemačka strana trenutačno vodi borbu na život i smrt za čitavu Evropu — kao »borba za carsku bradu«.

2) Kako je Kasche inače razumio i protumačio tadašnju Ribbentropovu instrukciju i kako je njen sadržaj izložio hrvatskoj vladi - nastavlja Ribbentrop - to se potpuno točno ne može razaznati iz njegovih raznih telegrama. Kasche govori na jednoj strani o tome kako je izjavio Hrvatima da se obećanje njemačke strane odnosi, po njemu, na sva nekadašnja jugoslavenska područja. Na drugoj spominje da je rekao Hrvatima da mogu također zahvatiti Zadar i otoke srednje Dalmacije. U tome leži utoliko protuslovlje što Zadar i Lastovo nisu pripadali Jugoslaviji, nego (od 1919. god.) Italiji. No, Kascheove primjedbe o tome potvrđuju ipak to da se prilikom obećanja saopćenog Kascheu 8. rujna nije radilo o utvrđivanju svih mogućih pojedinosti hrvatskih graničnih pitanja u cijelom istočnojadranskom obalnom području. Obećanje se mnogo više odnosilo na područje koje je neprekidno bilo srž svih hrvatskih pritužaba, naime na područje što ga je anektirala Italija pomoću kojeg je Hrvatska uopće bila odrezana od Jadrana, iako je to područje oduvijek pripadalo Hrvatskoj, dakle na Dalmaciju.

3) Uostalom, sad uopće nije važno raspravljati o tome što se pri ovakvom ili onakvom tumačenju tadašnjega njemačkog obećanja eventualno moglo razumjeti. Od odlučne je važnosti samo to *što Führer želi da se sad pod tim razumije.* Hrvati ne mogu u tom pravcu, ni politički ni moralno, dokazivati prema njemačkoj strani opravdanost bilo kakvih zahtjeva. Jedino je njemačka oružana sila koja se bori u svim područjima o kojima se radi i koja tek stvara pretpostavku da se tamo uopće mogu s hrvatske strane postaviti pitanja granice. Stoga Führer nije bio osobito ugodno dirnut što Hrvati - kad su zbog talijanske izdaje dobili obećanje 8. rujna — nisu ništa drugo uradili nego brže-bolje postavili sva moguća teritorijalna pojedinačna pitanja i uznastojali da Führera — usred borbi koju vodi uz cijenu njemačke krvi — navedu da se veže na sve moguće granične linije. Führer je izričito odlučio da se Hrvatima na ta traženja samo odgovori onako kako je to i saopćeno u prethodnom telegramu Zagrebu (br. 1337).

4) Ako Kasche u svom brzojavu br. 3991 od 20. IX još ukazuje na to da će za njega osobno — iz provođenja upućenih mu instrukcija — nastati posljedice za njegov osobni položaj poslanika, polazi se od pogrešnih pretpostavki ako se stvari tako promatraju. Njemački šefovi misija ne smiju ni pod kojim uvjetima zaboraviti da imaju, jedino i isključivo, i to subjektivno, zastupati interese Reicha. Razmišljanja o tome bi li neka instrukcija koju neki predstavnik Reicha ima provesti objektivno mogla izgledati nekoj vladi kao opravdana ili neopravdana, ne smiju ovdje imati nikakvu ulogu. Osobni momenti pri tom prirodno ionako potpuno otpadaju. Od odlučne je važnosti uvijek samo politička svrsishodnost polazeći od njemačkog gledanja. Ribbentrop ne sumnja u to da Kasche nema uvijek neograničeno pred očima to

načelno gledište. Upute dostavljene šefovima misija u inozemstvu radi zaštite interesa Reicha moraju se provesti bez obzira na to slažu li se te upute »u dlaku« s prethodnima i hoće li utjecati na raspoloženje strane vlade u ovom ili onom pravcu. O pitanju da li bi osobni položaj jednog šefa misije pri provođenju određenih mjera vanjske politike Reicha bio tako otežan da se od njegove daljnje djelatnosti na određenom mjestu više ne može očekivati neka korist za Reich, o tome odlučuju Führer i on (Ribbentrop).

U pitanju o kojem se radi ne postavlja se uopće tako nešto, jer hrvatska vlada — kako je već rečeno — ni u kojem pogledu nema pravo postavljati određene zahtjeve ni njemačkoj strani prenositi i samo opravdana očekivanja i nade zbog kojih bi mogla biti ožalošćena ako ne bi bila ispunjena. Položaj je, štoviše, takav da hrvatska vlada mora biti zahvalna za sve što postiže samo snazi njemačkog oružja.

Pavelič je — kao što je to već bilo rečeno — pokušao baciti most na dvije strane. Na jednoj su strani bili mačekovci okupljeni oko potpredsjednika *Hrvatske seljačke stranke* inž. A. Košutića, na drugoj se sasvim neočekivano nalazio hrvatski književnik Miroslav Krleža koji svojim književnim stvaranjem nije zasigurno bio nimalo simpatičan ustaškom poglavniku.

Krleža je tok svoje neočekivane audijencije kod Pavelića ispričao crnogorskom književnom kritičaru Vasiliju Kaleziću 7. XII 1979.

»Tačno 23. septembra 1943. godine — zapisao je Kalezić[95] - došla su dvojica poznatih ustaša po Krležu da ga odvedu. Bili su to zloglasne ustaše, koje je poznavao čitav Zagreb.[96] Krleža se iznenadio tom posjetom. On priča da se nije bio ni obukao kako je trebalo, i kad je krenuo da uzme nešto sa čiviluka, kaput, šta li, ustaše su mu rekli da 'ništa ne treba'. On je mislio da je sve gotovo: odvode ga u logor ili na strijeljanje, što mu se činilo vjerojatnijim. Napolju je stajao automobil, i Krleža detaljno opisuje kako su sjedjeli unutra, pa je i prema tom 'rasporedu' pomislio da se vozi u posljednjoj pratnji: naprijed, naravno, šofer, do njega jedan poznati ustaša, pozadi Krleža sa drugim poznatim ustašom, opkoljen i stegnut, nemoćan, sa najcrnjim mislima.

Ne zna ni kud ni koliko su se vozili. Trajala je opasna neizvjesnost. Na kraju, dogodilo se veliko iznenađenje: Krležu su odveli pravo u poglavnikovu kancelariju.

Krleža je posebno ukazivao na vrijeme kad se sve to dešava: rat je, kapitulirala je Italija, u zemlji se vode borbe, partizani su tu, traje veliki ruski front.

[95] Ovdje koristim tekst što mi ga je ljubazno ustupio V. Kalezić u Beogradu 23. VII 1981. Kasnije je Kalezić to objavio u svojoj knjizi U *Krležinom sazvježđu*, Zagreb 1982, str. 288 i d. Koristim i ovu priliku da se drugu Kaleziću zahvalim na ljubaznoj pažnji. Međutim, o tomu je Krleža pričao i novinaru Bori Krivokapiću. (*Pitao satu Krležu.* 13 razgovora 1973-1981, Beograd 1982, str. 32)

[90] U početku se za Krležu zauzeo Slavko Kvaternik, a čitavo vrijeme NDH zauzimali su se za nj Mile Budak i dr Jure Vranešić koji ga je neko vrijeme čuvao u svom sanatoriju. Otpravnik poslova jugoslavenskoga kraljevskog poslanstva u Madridu Lj. Višacki je 11. III 1942. izvijestio ministarstvo vanjskih poslova Jugoslavije u Londonu ovako:

»Prema obaveštenjima dobivenim od naših državljana izbeglih iz zemlje, izgleda da je Sanatorijum za nervne bolesti g. Dr. Vranešića u Zagrebu utočište za one, koje uticajne ličnosti današnjeg režima žele da sklone i zaštite od ustaškog zuluma. Sanatorijum se i danas nalazi pod vođstvom g. Dr. Vranešića.

U tom Sanatorijumu nalazi se i naš čuveni književnik g. Miroslav Krleža, koji nije u volji Pavelićevog režima, a koga, kao književnika, štiti dr. Mile Budak. O drugim ličnostima koje se nalaze sklonjene u tom Sanatorijumu za sada nisam mogao dobiti obaveštenja.« (AJ, Emigrantska vlada kraljevine Jugoslavije - London (1941-1945), kut. 103, fasc. 28)

Poglavnik se uljudno pozdravio sa Krležom. Oni su se rukovali i razgovarali pristojno. Krleža se sjeća da je taj susret bio, ako ne prijateljski i **neposredan,** u svakom slučaju pristojan i običan.

'Mi smo lijepo razgovarali', rekao je Krleža. 'Nije bilo riječi ni o kakvoj ustaškoj ideologiji...'

Pavelić je govorio o tome da će Njemci možda dobiti rat, a možda i neće, da se još ne zna kako će dogadaji ići, ali 'mi treba da branimo i čuvamo ovo što imamo'. Krleža je hrvatski književnik, on treba da zna šta je sad važno. Eto, tu je, nije u partizanima. Na ovo pominjanje partizana, Krleža je uzvratio da je to slučaj 'tako se desilo', da je to možda i Krležina zasluga.

Na to je Pavelić reagovao: da to što Krleža nije u partizanima, što je ovdje i živ je, zasluga je još i nekog drugog...

U pričanju, Krleža je napomenuo da je to Pavelić, svakako, htio da kaže da je i njegova, Pavelićeva, zasluga što je tako kako je.[9]

Dakle, sve u svemu od Krleže se, kao od hrvatskog književnika, tražilo da piše i radi 'u tom duhu'. Nikakvo ustaštvo Pavelić nije pominjao. Krleži je ponuđeno da 'u tom duhu' piše i djeluje sa jednog od ova tri moguća mjesta: dekan Filozofskog fakulteta, intendant Hrvatskog narodnog kazališta i upravnik Sveučilišne biblioteke. Krleži je ostavljeno na raspolaganju izvjesno vrijeme da razmisli i odluči...«

Poslanik NDH u Bratislavi Blaž Lorković uputio je 24. IX[98] ministru Budaku ovakvo pismo.

»Nakon kapitulacije Italije — piše on — znatno je porasao interes za Hrvatsku u svim političkim i diplomatskim krugovima. Bilježe se i komentiraju i manji važni događaji, iz kojih se onda prave različite kombinacije, već prema sklonostima i željama. Naravno da i članovi poslanstva dolaze sada češće u priliku, da odgovaraju na razna pitanja u vezi s proširenim glasinama o bilo kakvom dogodaju ili političkoj kombinaciji. No samo riedko mogu dati neki autentični odgovor, budući da pouzdane viesti iz domovine dolaze ili kasno ili nikako. Tako se na primjer mnogi zanimaju za Bulatovu i Bogdanovu sudbinu. O njima su doniele i ovdašnje novine bilježku, ali se iz nje ne može još ništa pouzdana razabrati. Jednako nam nedostaju viesti o položaju u Jadranskom pojasu kao i o uobće važnijim unutarno- i vanjskopolitičkim dogodajima. Često se dogodi, da nas slovačko ministarstvo vanjskih poslova informira o našim dogodajima, o kojima bi mi morali njega informirati.

Molim stoga gospodina Ministra - zaključuje Lorković svoje pismo — da izda nalog političkom odjelu, da se sva poslanstva žurno putem šifre obavješćuju o svim važnijim dogodajima u Hrvatskoj i da se po mogućnosti istima dnevno šalju kratka izvješća o položaju.«

General Glaise je 24. IX[9] telegrafski obavijestio Vrhovnu komandu i ostale svoje nadredene da se položaj u Hrvatskoj u posljednja dva tjedna ponovno znatno pogoršao. Zadobivanje obale nije nikako — kao što je Glaise već bio izvijestio — dovelo do trajnijeg poboljšanja raspoloženja. Partizanski se pokret danomice širi i postaje sve intenzivniji. Njegovo snažnije ugrađivanje u planove neprijatelja, što je, dakako, povezano s anglosasko-ruskim odnosima,

[91] Nešto kasnije (14. VI 1942) javio je Višacki ministarstvu:

»Moj informator iz Barcelone mi kaže da je poznati pisac Krleža napustio sanatorium dr. Vranešića, da se sada nalazi u slobodi i slobodno kreće, ali da piše knjigu o Anti Starčeviću.« (Isti izvor)

[98] A-VII, NDH, kut. 256, Br. reg. 4/3.

[99] AJ, T-501, rolna 264, Nr. 01888/43 g.Kdos.

uočljivo je, iako se »general« Tito dosad odbojno odnosio upravo prema britanskim utjecajima. Suprotnosti između partizana i ustrajno antikomunistički orijentiranog D. Mihailoviča postoje načelno i nadalje, ali Titova pozicija u Hrvatskoj nepobitno dominira u odnosu na srpsko-nacionalistička strujanja (težnje). Partizani su uvelike zaokružili glavni grad Zagreb; snabdijevanje grada iz bliže i dalje okolice prestalo je, tako da ponestaje svih živežnih namirnica i ne može se isključiti opasnost od nereda zbog gladi 400.000 stanovnika ovog grada. Potreba da se radi zaštite uvijek prekidane glavne željezničke pruge (prema Beogradu i dalje) plodni predjeli Slavonije lišavaju njemačkih jedinica, pretvorit će nužno Hrvatsku sve više u zemlju koja živi od pripomoći Njemačke. Teškoća zahvaćanja živežnih namirnica i poteškoća u transportu jednako su krive za to. Položaj na dalmatinskoj obali zasigurno se može raščistiti, ali je pitanje hoće li Nijemci posvuda biti pozdravljeni kao »oslobodioci«. Pogubno po raspoloženje prema Nijemcima bilo je - prema svim pristiglim izvještajima - to što su mogli nastupiti s tako (brojčano) slabim snagama. Na Balkanu — upozorava Glaise — ulijeva poštovanje samo snaga.

I u redovima oružanih snaga (NDH) zapaža se stalno opadanje raspoloženja. Prebjegavanje cijelih odjela na protivnu stranu u porastu je, pri čemu se gotovo uvijek iznova može utvrditi poguban utjecaj oficira koji krše svoju dužnost. Odmazde (retorzije) nad njihovim obiteljima ne mogu se nikako provoditi u svim slučajevima jer nisu dijelom zbog fizičke neuhvatljivosti uopće nadohvat državnim organima. Poboljšanje materijalnog položaja oficira — koliko god ono bilo samo po sebi korisno — ne može se provesti na zadovoljavajući način zbog skokovitog smanjivanja vrijednosti novca; s druge strane, poboljšanje njihova standarda dodatnim snadbijevanjem živežnim namirnicama nije moguće iz naprijed opisanih razloga. Briga za invalide i obitelji palih vojnika izvanredno je nedostatna i manjkava usprkos stalnim upozorenjima upućivanim poglavniku. I kod sposobnosti i dobre volje državnog aparata bila bi djelotvornost takvih mjera ograničena zbog ustanka. U redovima oficira i oni najbolji među njima sumnjaju u državu i njeno političko vodstvo. Njima pripada i novi ministar oružanih snaga (Navratil) koliko god on ozbiljno pristupao svom zadatku.

Ceterum censeo najboljih Hrvata — tvrdi Glaise — jest zov za novom vladom, pri čemu nema nikoga koji pri tom ne misli na bivšu *Hrvatsku seljačku stranku*. Slobodan povratak Mačeka u Zagreb koji bi imao uslijediti idućih dana[100] dosad je jedini rezultat razgovora poglavnika s nekadašnjim vođom seljaka Košutićem. Jesu li mačekovci - za razliku od prije — uopće još skloni da uđu pod krov »vladine sjenice« pod znakom je pitanja zbog približavanja ratnih zbivanja, jer cijena ne bi bila mala. Njihova (Mačekovih pristaša) osnovna zamisao jest: neutralna činovnička vlada kojoj bi ukazali podršku. Kako god bi se te mogućnosti ocjenjivale, svaki ozbiljan razgovor razbio se na nepremostivom unutrašnjem opiranju poglavnika koji - prema

[100] Säm Maček navodi da su ga ustaše dopremili iz Kupinca u Zagreb 9. prosinca 1943. (VI. Maček, nav. djelo, str. 248)

Partizanski obavještajci javljali su iz Zagreba već 10. XII 1943. da je Maček dopremljen u Zagreb i da sad boravi u svojoj kući na Prilazu. Od Mihovilovića (Ive) saznaju da je Maček pod jakom stražom a povučen je u Zagreb zbog opasnosti partizanskog napada na Kupinec. Prof. I. Krbek poručuje da HSS nema nikakve veze s Mačekom uslijed jakih straža. Krbek je istodobno izjavio da je osobno voljan — kao i A. Košutić — prići partizanima. (Arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske u Zagrebu; skraćeno A-IHRPH, KP - 70/1655)

shvaćanju najbližih suradnika — vidi u oživljavanju ustaškog terora jedini lijek za budućnost. Pokušaj takvog terora u »boljim« vremenima doživio je neuspjeh; pri nedovoljnim sredstvima kojima Pavelić raspolaže nasuprot takvim protivnicima snage Titovih ljudi mora državu baciti u potpuno rasulo. Gotovo je zajedničko dobro i onog dijela javnog mišljenja koji drži njemačku stranu da bi se moralo pokušati s predstavnicima *Hrvatske seljačke stranke* pošteno i ozbiljno, pa čak samo i zato da se masi hrvatskog naroda dade dokaz dobre volje.

Sigurno je poglavnik njemačkoj strani — nastavlja Glaise — na neki način odan, jer nema nikakav drugi oslonac, ali je u svojoj sadašnjoj »fazoni« kao saveznik vrlo malo vrijedan.

Od vanjskopolitičkih događaja oslobađanje Mussolinija i formiranje fašističke protuvlade pobudili su u Hrvata izvjesnu nelagodnost, jer se pribojavaju reakcije na polju jadranske politike, a povratak u prijašnje stanje u hrvatskom prostoru lišio bi njemačku stranu posljednjih prijatelja. Isto je tako i naglašeniji, nastup Nedića izazvao uznemirenost hrvatskih nacionalista, jer oni svjesno ne uvažavaju datosti ovog prostora. Tako se upravo u posljednje vrijeme zamjećuje kod poglavnika i njegove uže okoline jače naglašavanje suverenih prava i ondje gdje se bez sumnje radi o izrazito vojnim zajedničkim interesima.

U zaključku Glaise ističe da mu je dužnost naglasiti käko se pred opterećenjima izvana ne smiju zanositi nikakvim nadama u akcionu sposobnost hrvatskog vojnika. Među hrvatskim prijateljima Njemačke vrlo je, vrlo malo onih koji očekuju nešto drugo. Uspomene na stoljećima dokazane vojničke vrline nisu na mjestu jer su historijske pretpostavke tada bile drukčije. Da u zemlji imaju samo jednu jedinu, potpuno akciono sposobnu njemačku diviziju iz Reicha (1*14. diviziju),* ne treba to s tim u vezi ostati nespomenuto. Potrebne su jedinice iz Reicha koje su jedine sposobne da Hrvatima povrate poštovanje i vjeru u moć Njemačke, kao i povjerenje u nju, što je kod njih uvelike nagrizeno.

U njemačke je ruke tog dana[101] stiglo pismo državnog ministra Milovana Zanića, upućeno N. Mandiću. U njemu Žanić kritizira činjenicu što vlada nije obaviještena o tako sudbonosnim događajima kao što su oni u Dalmaciji. Odgovorni ministri — piše Žanić — nemaju osjećaj odgovornosti da vladu obavještavaju o svim stvarima i zbivanjima. Na taj se način nastavlja ona opasna praksa koja je postojala prije nego što je Mandić preuzeo dužnost predsjednika vlade i koja je dovela do »današnje fatalne situacije«. Tako nose ministri odgovornost za djela i propuste svojih ministarskih kolega, iako o njima nisu ništa znali, čak nisu mogli znati. Možda Mandiću nije poznato da od dana formiranja prve (ustaške) vlade pa do današnjeg dana nije vladi stigao ni jedan opširniji izvještaj bilo kojeg ministra koji bi prikazao i ocrtao stvarnu sliku stanja oružanih snaga, uprave i sigurnosti u zemlji, odnosno djelatnosti ustanika i stanja državnih financija. Stoga je Žanić u prosincu 1942. god. predložio vladi da predstavnici oružanih snaga podnesu vladi izvještaj o tome kolike su brojem, u kakvom su stanju i kakva im je vrijednost; dalje, kakvo je raspoloženje u njoj, kakvi su oficiri, gdje se sve nalaze, itd. Bilo je rečeno da će se to izvršiti, no u međuvremenu - u rasponu od siječnja do konca lipnja - vlada nije održala ni jednu sjednicu, a ni poslije se nije izašlo u susret Zanićevoj molbi sve do danas. Zato je oružana sila države, njena brojčana snaga i borbena vrijednost za vladu još uvijek knjiga sa sedam pečata!

[101] AJ, T-501, rolna 267.

U međuvremenu su oružane snage u stanju raspadanja i prijeti potpuna anarhija. Stoga Žanić iznova traži da ministar oružanih snaga, unutrašnjih poslova i svi državni ministri koji su u vezi s njemačkim oružanim snagama podnesu vijeću ministara opširne izvještaje o stanju oružane sile, o javnoj sigurnosti, o akcijama i pokretima ustanika, o državnoj upravi i drugom, a ne na posljednjem mjestu o zbivanjima u Dalmaciji. Tok rasprave na posljednjoj sjednici vlade 20. IX dovoljno je jasno pokazao koliko je to potrebno. Rasprava je - prema Žaniću - bjelodano pokazala da vlada u sadašnjem sastavu nije sposobna da popravi stanje i smiri duhove.

Žanić, na kraju, predlaže Mandiću da što prije sazove sjednicu vlade na kojoj bi ministar oružanih snaga, unutrašnjih poslova i državni ministar u vezi s njemačkim oružanim snagama (M. Lorkovič) podnijeli izvještaje o oružanoj sili države, njenoj snazi, naoružanju i borbenoj vrijednosti, ustanicima, upravi i području nad kojim se prostire i vrši upravne poslove države, pa i o prilikama i zbivanjima u Dalmaciji. Osim toga, vlada bi trebala razmotriti pitanje da li u sadašnjem sastavu može obavljati svoje zadatke, u prvom redu da uvede red u zemlji i smiri duhove.

Kasche je brzojavom 25. IX[102] obavijestio Berlin da ga je poglavnik tog dana zajedno s gen. Glaiseom pozvao na razgovor u prisutnosti Mandića, Budaka, Lorkovića, Balena i Navratila. Predmet razgovora bile su »bande« i njihov utjecaj na ubiranje žetve. Navratil je zatražio 10 bataljuna da ih stave na raspolaganje hrvatskim oružanim snagama kako bi ubrali vrlo bogatu žetvu i tako je mogli iskoristiti za opskrbu zemlje i oružanih snaga. General Glaise je to pitanje prihvatio i voljan je da o njemu dalje raspravljaju. Kasche je zastupao stav da se ne bi smjelo apelirati na Reich zbog potrebnih vojnilv snaga i liferacije živežnih namirnica, nego da se moraju vlastite snage u zemlji odlučno uključiti do krajnih granica. Sve je to - prema ocjeni poslanika - više pitanje dobrog i jedinstvenog vodstva i energičnog djelovanja. Sporazumjeli su se da gen. Navratil raspravi o tome s hrvatskim organima, smjesta formira potreban štab i utvrdi plan što treba poduzeti. Gen. Glaise će nastojati da potakne njemačko vojno vodstvo da stavi potrebne hrvatske jedinice ministru Navratilu na raspolaganje. Zasad je to 3.000 ljudi talijanske legije iz Italije i jedan bataljun.koji se nalazi ovdje, zasad svega tri bataljuna. Gen. Glaise mu je saopćio (kasnije) da se W*ehrmacht* hoće sjeverno od Save ograničiti na osiguranje željezničke pruge, a ostalo područje napustiti. Dakako, ne žele Hrvatima za taj prostor prepustiti nikakve hrvatske jedinice. Protiv toga morao bi Kasche izraziti najozbiljnije rezerve i neslaganje. Moglo bi se pozdraviti kad bi se njemačka strana ograničila na osiguranje pruge, a Hrvatima povjerila provođenje suzbijanja bandi sjeverno od Save. Tada bi im njemačka strana morala i od njihovih vlastitih snaga (snaga NDH) prepustiti i staviti na raspolaganje dovoljno jedinica. Kasche je gen. Glaiseu iznio prigovor zbog nedovoljnog jedinstva u akciji između njemačkih oružanih snaga i policije pri suzbijanju bandi i obojica su zakazali dogovor o tome.[101]

[102] AJ, T-120, rolna 212, Nr. 4099 od 25. IX.

[103] Glaiseov obavještajac A. Haeffner dostavio je generalu informaciju (Zagreb, 27. IX 1943) da je gen. Navratil, na sjednici državnog privrednog vijeća 24. IX u prisutnosti dra Mandića, ministra dra Balena, saborskog predsjednika M. Došena i drugih, saopćio kako moraju shvatiti da on säm ne raspolaže ni s jednim jedinim hrvatskim vojnikom. Ta njegova izjava odnosila se na molbu ministra dra Balena da mu za osiguranje žetve stave na raspolaganje potrebnu oružanu asistenciju. O tome je već ranije došlo do oštrog objašnjavanja Balena s Navratilom. Državni tajnik dr Kraft izjavio je 27. IX u toku sjednice u ministarstvu narodnog

Ustaška je štampa[104] donijela tri zaključka državne vlade:

I. »Kralj Viktor Emanuel i njegova vlada maršala Badoglia su sklopila dne 3. rujna 1943. primirje s neprijateljem bez sporazuma, pa i bez predhodne obaviesti svojim dotadanjim saveznicima;

vlada Viktora Emanuela po ugovorenim točkama o primirju prešla je na stranu neprijatelja i stavila pod neprijateljsko zapovjedničtvo oružane snage kraljevine Italije;

do tada savezničke oružane snage Italije, koje su se nalazile'na hrvatskom tlu, zauzele su djelotvorno neprijateljsko držanje prema našoj zemlji;

uslied toga vlada Nezavisne-Države Hrvatske zaključuje prekid diplomatskih odnošaja sa kraljevskom vladom maršala Badoglia.« (Zaključak vlade donesen na sjednici od 20. rujna 1943)

II. »Dne 3. rujna 1943. Kraljevska Vlada maršala Badoglia prešla je na stranu neprijatelja i time jednostrano poništila sve postojeće ugovore sa dotadanjim saveznicima, pa tako i ugovore sa Nezavisnom Državom Hrvatskom.

Na temelju toga Poglavnik je Nezavisne Države Hrvatske dne 9. rujna 1943. proglasio pripojenje Nezavisnoj Državi Hrvatskoj onih hrvatskih zemalja na Jadranu, koje su bile odciepljene od Hrvatske, a državnopravnom izjavom od 10. rujna 1943. ustanovio, da su činima talijanske kraljevske vlade poništeni i za hrvatsku državu neobvezatnim postali rimski ugovori od 18. svibnja 1941., kojima je bila postavljena granica između Italije i Hrvatske u pogledu na hrvatske zemlje, bez razlike, da li su prije pripadale bivšoj Jugoslaviji ili Italiji.

Hrvatska državna vlada sliedom toga zaključuje, da se donese zakonska odredba o protegnuću državne uprave na pripojene krajeve.

Tom zakonskom odredbom, a na temelju zakona o unutarnjoj upravi, uključit će se jedni dielovi pripojenih krajeva već postojećim županama, kao područje Splita i Kotora, a za druge dielove osnovat će se nove velike župe, kao za područje Ravnih kotara sa Zadrom, te za područje Rijeke i hrvatskog diela Istre.« (Zaključak vlade donesen na sjednici od 20. rujna 1943)

III. »Vlada Nezavisne Države Hrvatske uzimlje na znanje, da je Benito Mussolini imenovao talijansku republikansku fašističku vladu i priznaje ju od današnjeg dana kao jedinu zakonitu predstavnicu talijanske države.« (Zaključak vlade donesen na sjednici od 26. rujna 1943)'[105]

Prigodom treće godišnjice Trojnog pakta ustaški ministar vanjskih poslova M. Budak održao je 27. IX[106] na radiju govor u kojem je veličao taj ugovor zaključen »sa svrhom uzpostave trajnog mira i uvođenja novog poredka u svietu«. Za njega je Trojni pakt — Svjetska preporodna organizacija!

gospodarstva da je prisiljen otkloniti svaku odgovornost za prikupljanje žetve ako mu u tu svrhu ne stave na raspolaganje najmanje 10.000 vojnika. Kako Haeffner saznaje, na svim sastancima referenti ističu kako nisu odgovorni za sadašnju situaciju, pri čemu se nedvoumno aludira na to da odgovornost za takvo stanje pada na leda Nijemaca. (AJ, T-501, rolna 265)

[104] *Hrvatski narod,* god. V, br. 845 od 28. IX 1943.

O tome je Kasche odmah izvijestio telegramom ministarstvo u Berlinu. (AJ, T-120, rolna 212, Nr. 4164 od 28. IX)

[105] Mile Budak je 29. IX šifrom brzojavio poslanstvu NDH u Rimu:

»Stupite odmah u vezu i suradnju sa novom fašističkom vladom u Rimu i saopćite joj da je vlada N.D.H. priznaje kao jedinog predstavnika Italije.« (A-VII, NDH, kut. 257, Br. reg. 40/5 - 1)

[106] *Hrvatski narod,* god. V, br. 846 od 29. IX 1943.

Budak je u uvodnom dijelu oštro kritizirao mirovne ugovore zaključene poslije rata 1914—18. nazvavši ih »nasilničkim diktatima«. »Narodi su bili svrstani u skupine, bili su trgani i rezani, bili su lomljeni i stezani u zajednice posve neprirodne i neželjene kao u luđačke košulje, te je svakom normalnom čovjeku bilo posve jasno već na samom početku, da će svaki od nezadovoljnih — a to su bili svi — upotriebiti prvu dobru zgodu, da zbaci sa sebe okove, koje mu nametnuše i kukavički i prevarno starci, koji su svaki za sebe predstavljali Metuzalemove godine; a svi skupa predpotopno shvaćanje i naziranje o uređenju ljudske zajednice.«

»Mi Hrvati doživjesmo svoju Golgotu time — nastavio je Budak — što smo bili i proti svojoj volji i proti cieloj svojoj prošlosti strpani u zajednicu s narodom, koji je naš susjed, koji govori i jezik našem sličan u svom rječniku, ali koji je i po svojoj prošlosti i po svojoj sadašnjosti i po svojim težnjama za budućnost a napose, koji je nama duhovno posve stran, pa bio i ne znam koliko vriedan u svojoj unutarnjoj sadržini, ali - koja je samo za njega i za njegovu budućnost vrednota, a za nas u svakom slučaju ili posve nevažna ili posve daleka bezvriednost, jer s njom nemamo nikako duhovne veze.«

»Oružani sukob između versailleskih diktatora, službenika vječnog glavničarsko-masonskog Jude i sila trojnog pakta nije bilo nego pitanje samo vremena. I do njega je došlo, a već se je na početku pokazalo, da je duh jači od tvari, da je ideja nadmoćna računima. Sile su trojnog pakta napredovale munjevitom brzinom, pobjede su se sustizavale kao striele na kopnu, na vodama i u zraku.

I glavničari (kapitalisti) se zamisliše. Opaziše, da im ne dostaje ni duha ni snage, da pobiede izravnim putem, otvorenom borbom. Latiše se prokušanog oružja prevare i podvaljivanja. Možda im posao niti nije bio pretežak, jer su neki koji su neopravdano u sklopu nacije došli u zajednicu, koja hoće, koja može i koja mora dovesti i uvesti novi poredak - počeli raditi kao da niti ne žele novog poredka.

Hrvatska je pristupila trojnom paktu dana 15. lipnja 1941., vjerujući u njegove zasade kao i u muževe, koji su toj svjetskoj preporodnoj organizaciji stajali na čelu.

Išli smo od pobjede do pobjede munjevitom brzinom, kakova u poviesti čovječanstva uobće nije poznata. Posve je naravno, da to nijć moglo biti ugodno našim neprijateljima, versailleskim gojencima, otčevima i djeci. Kad vidješe, da ne mogu snagom svog oružja i duha razoriti neprobojne falange novog čovječanstva, latiše se svog prokušanog sredstva - prevare i podvala. Pokušaše, da zavedu one, koji su se svečano obvezali, da će pod svaku cierai stvoriti i provesti novi, pravedni poredak u Europi i u svietu. I ne prevariše se!«

Žigosao je u nastavku izdaju talijanskog kralja i svoj govor ovako zaključio:

»Mi znademo kako će ovaj rat završiti: *sigurnom pobjedom* — nu ne znamo kako će se događaji do tada razvijati, pa moramo biti spremni na najveće žrtve i napore, jer su ti isti zajednički generali, pod vidom saveznika, na našem zemljištu naoružali naše vjekovne neprijatelje, a djelomično se sa svojim četama i priključili njima, da zajedno ruše našu državu.«

Privatnim putem saznaje — javlja Kasche Berlinu telegramom 29. IX[107] — da Gauleiter Rainer u svojstvu visokog komesara uvlači Rijeku u područje

[107] AJ, T-120, rolna 212, Nr. 4168 od 29. IX.

njegove uprave i želi ondje postaviti guvernera. Pozivajući se na svoje dotadašnje izvještaje ministarstvu, Kasche želi da upozori na ozbiljne teškoće koje bi time nastale. Političkim teškoćama pridružuju se sad i one praktične prirode, i to:

1) Privredna poduzeća na području Rijeka-Sušak pripadala su najvećim dijelom Hrvatima. Osobito i brodarska poduzeća. Talijanske mjere revizije uzimane su ovdje kao samovoljni čini čiji se ispravak smatra pravno sam po sebi razumljivim.

2) Sjevernohrvatsko obalno područje i sjevernodalmatinski otoci moraju se snabdijevati obalnom plovidbom polazeći od Rijeke-Sušaka.

3) Željeznički put od Zagreba prema Rijeci—Sušaku najkraći je put i jedina neposredna veza s morem i za dovoz snabdijevanja.

4) Koliko je Kasche obaviješten, i linija razgraničenja grupa armija (»B« i »F«) bit će povučena tako da bi sektor Rijeka-Sušak pripao odsjeku grupe armija Freiherra v. Weichsa. To se nameće i iz geografskog položaja, a i uzimajući u obzir potrebu snabdijevanja jedinica duž obale. Upute kojima ovdje raspolaže *Wehrmacht* ne brane djelovanje hrvatskoga državnog tajnika dra Turine kao šefa civilne uprave za sjevernohrvatske krajeve sa sjedištem u Rijeci. Njegov skorašnji nastup službe bio bi, štoviše, u interesu hrvatsko--njemačke suradnje. Dalje Kasche saznaje iz krugova *Wehrmachta* i to da se namjerava upotrijebiti 3.000 Hrvata, koji se nalaze u Italiji, u borbama kod Udina — protivno onome što je Kascheu bilo saopćeno.

Sutradan, 30. IX,[108] Budak je naredio šifri ustaškog ministarstva vanjskih poslova da svim diplomatskim predstavništvima NDH i S.talnom trgovačkom izaslanstvu u Zürichu otpošalje ovu brzojavku:

»Partizanska aktivnost pojačana. Glavnine (glavne snage) nalaze se na sliedećim područjima: područje od Sušaka obalom do Jablanca, pa izpod Otočca i iznad Perušića i Gospića do Lovinca, te preko Udbine sjevernim pravcem do Vrginmosta, pa natrag izpod pruge i Ogulina preko Vrbovskog na bivšu talijansku granicu; područje oko Splita, koje zauzimanjem Splita podieljeno na veći zapadni i manji iztočni dio; područje južno Banjaluke preko Ključa na Gornji i Donji Vakuf, pa izpod Travnika sjeverno preko Teslića do Prnjavora i natrag iznad Kotor-Varoša; područje Papuka; manje skupine posvuda.

Zauzimanje obalnih krajeva napreduje, ali polagano, jer nemamo još dovoljnih snaga, no stižu pojačanja.

Razgovori sa Mačekovcima radi vlade u krizi zbog njihovih spekulacija. Imade se riešiti koncem tjedna, ali vjerojatno nepovoljno.

Mussolinijev povratak nema upliva na naše prilike i teritorijalna proširenja.«

Razgovori s mačekovcima bili su doista tog dana privremeno okončani, jer su Košutić i Torbar uputili ovakvo pismo (Zagreb, 30. IX. 1943)[109] predsjedniku ustaške vlade N. Mandiću:

»Gospodine pretsjedniče!

Vaš gosp. tajnik saopćio nam je jučer, da dodemo danas dne 30. IX. 1943. u 5 sati poslije podne u Pretsjedništvo vlade.

Predmijevajući da bi i kod toga razgovora bila u glavnom riječ o vašem već

[108] A-VII, NDH, kut. 257, Br. reg. 41/5-1.
[109] A-VII, SUP-Zagreb, MF-4.

iznešenom prijedlogu, da članovi HSS idu u sastav koalicione vlade, čast nam je da Vam i ovim putem saopćim slijedeće:

Stvaranje koalicione vlade između pretstavnika ustaškoga pokreta i Radićeve HSS pravno je i logički neprovedivo, jer je HSS po sadanjoj vladi raspušten, pak dosljedno tome nitko od nas ne može biti ovlašten da u ime jednog formalno-upravnog (!) nepostojeće stranke da je provođenje političke stranke ili ikako politički iztupa.

Svoje slobodno mišljenje iznjeli smo na zasjedanju zajedničkog sastanka u pretstavništvu (!) vlade i tom prilikom potanko obrazložili, iz kojih razloga držimo ulazak pojedinaca iz HSS u sastav koalicione vlade načelno nemogućim i u današnjim prilikama bezkorisnim.

Prema na zadnjem sastanku sporazumnom izrečenom gledištu da se u tom pravcu konzultiraju i ostali članovi HSS čast nam je obavijestiti Vas da nam je i u ovom kratkom roku ipak uspjelo utvrditi, da između našeg na zadnjem sastanku iznešenog stanovišta i stanovišta naših do sada konzultiranih drugova, postoji potpuna saglasnost.

Našu pobudu po sastaim nadstranačke vlade sa ciljem, da državna vlast, prije svega povrati povjerenje narodu i njegove vječne ideale u čovječnost, zakonitost, poštenje, slobodu i pravicu, te tako stvori preduvjete za duhovno smirenje i ozdravljenje naših javnih prilika, odobrili su tako kao najzgodnije rješenje, u današnjim prilikama, i spomenuti saslušani naši drugovi.

Vi ste tu našu pobudu otklonili, premda lojalno priznamo da ste izjavili, da naši 'razlozi i razloženja u cjelosti stoje i podnose najtežu kritiku'.

Prema ovoj Vašoj izjavi, dalo bi se prije zaključiti, na puni prihvat, nego li na otklon naše dokumentarno obrazložene pobude, koja je bila diktirana *jedino brigom i osjećajem odgovornosti za dobrobit hrvatskog naroda i njegove države.*

Treba požaliti da se u ovoj situaciji, koju ste vi označili veoma teškom, daje s *vaše strane prednost optičkim, ili kako naš narod kaže - prividnim, umjesto stvarnim rješenjima, koja bi prema našem najdubljem shvaćanju zahvatila sam problem u njegovu srž.*

Iz svih gore navedenih razloga, čast nam je ovim staviti vam do znanja da ne vidimo mogućnosti, da bi se naša tako oprečna stanovišta mogla daljnjim razgovorima ikako zbližiti. Dosljedno tome, otpada i potreba daljnjeg i usmenog raspravljanja.

Izvolite gosp. pretsjedniče, primiti izraz našeg odličnog poštovanja.

Ing. A. Košutić
Dr. J. Torbar.«

Tih je dana Budak zasigurno otposlao poslanstvu NDH u Berlinu ovaj brzojav[110] pod »najžurnije«:

»Molim vas posjetite žurno sve naše važne i važnije prijatelje napose Funka i Steengrachta i rastumačite im najhitniju potrebu promjene vojničkog rada kod nas. Dvjestadvadeset tisuća naših vojnika se bori u sklopu njemačke vojske a ipak nam je zemlja u plamenu jer su Talijani naoružali četnike i partizane proti našem golorukom narodu, kojeg mi ne možemo braniti -jer vojska ide posve nužno za velikim strategijskim ciljevima a pozadina prazna. Partizani i četnici haračе i narod uvjeravaju da su i Niemci neprijatelji kao i Talijani. Narod goloruk vjeruje onom tko je naoružan pred njim.

[1,0] A-VII, NDH, kut. 257, Br. reg. 42/5 - 2.

Stoga je nužno da od talijanskog naoružanja dobijemo najžurnije potpunu spremu barem za pedeset tisuća ljudi koje ćemo kao dobrovoljce naoružati i razdieliti u male leteće jedinice. Tako ćemo i partizane raspršiti i pobrati žetvu koja je ove godine vanredna. Ako to ne učinimo, ne samo da će kaos biti sve veći nego ćemo ubrzo i gladovati.

Prilikama nije kriv ni narod ni loša uprava koliko činjenica da su Talijani hajdukovali dopuštenjem Niemaca a mi bili i razoružani i bez potpore. Sad nam'treba žurno pomoći oružjem da osiguramo i narod i prehranu.«

Pavelić u Veneciji 1941. godine.

Pavelić s Mussolinijem u Veneciji 1941. godine.

Pavelić u društvu s poslanicima Njemačke, Italije i NDH 1941. godine.

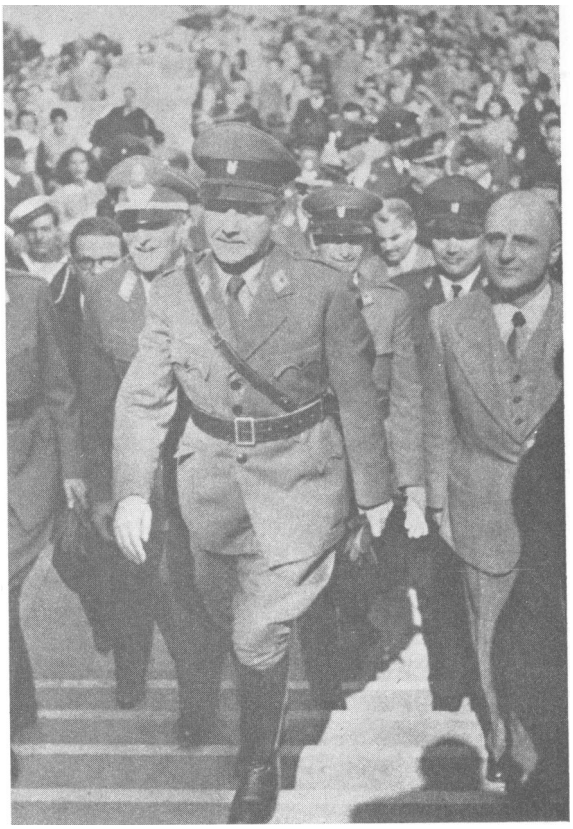

Pavelić u šetnji po Veneciji 1941. godine.

Pavelić s grofom Cianom u Veneciji 1941. godine.

Pavelić sa Slavkom Kvaternikom 1942. godine.

Pavelić u društvu ustaških ministara.

Pavelić sa Stepincem 1942. godine.

Pavelić s vojskovođom Kvaternikom razgledava izložbu 1942. godine.

Pavelić u šetnji ulicama Zagreba 1942. godine.

Pavelić vrši smotru vojnih jedinica 1942. godine.

Pavelic sa članovima uprave društva «Hrvatski zmaj« 1942. godine.

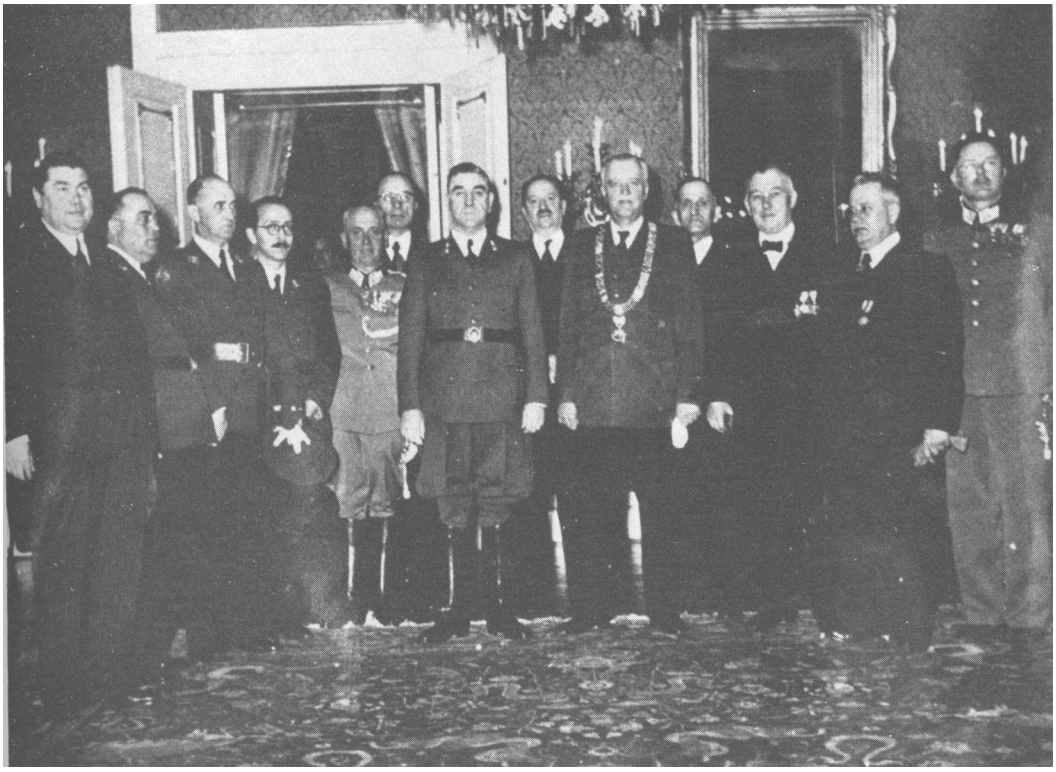

Pavelić u društvu jednog izaslanstva na Trgu Stjepana Radića 1942. godine.

Pavelić prima izaslanike »Njemačke Narodne Skupine« u NDH 1943. godine.

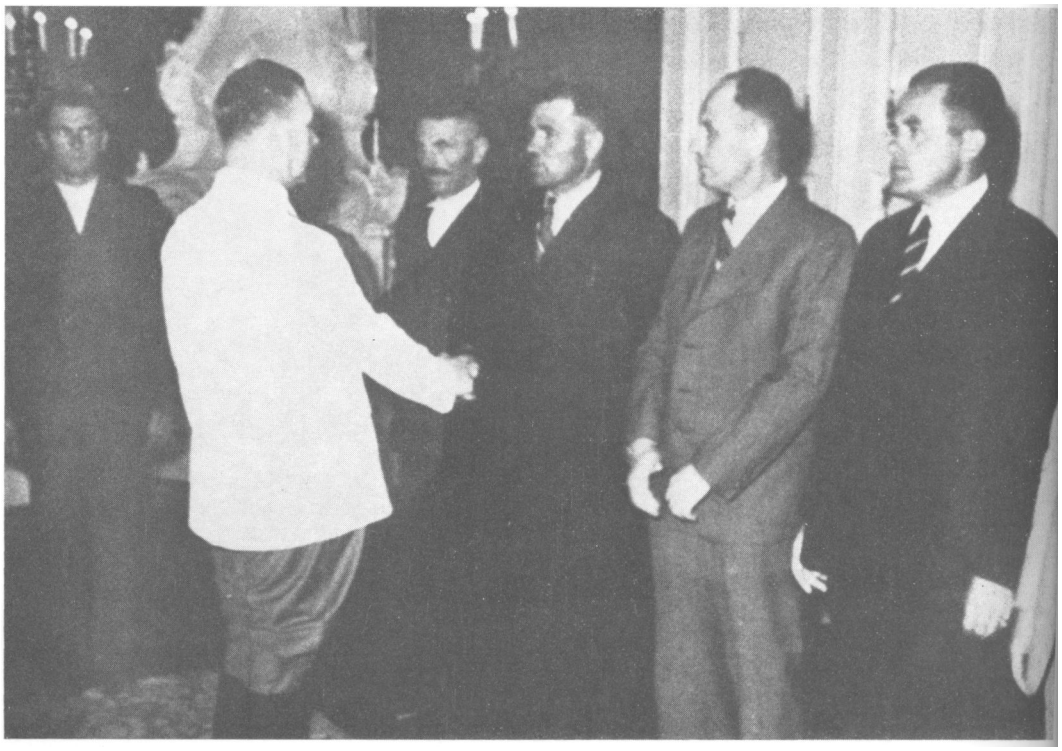

Pavelić prima novogodišnje čestitke predsjednika Sabora Marka Došena.

Ministar oružanih snaga NDH, general Navratil, čestita Paveliću novu godinu, 1944. godine.

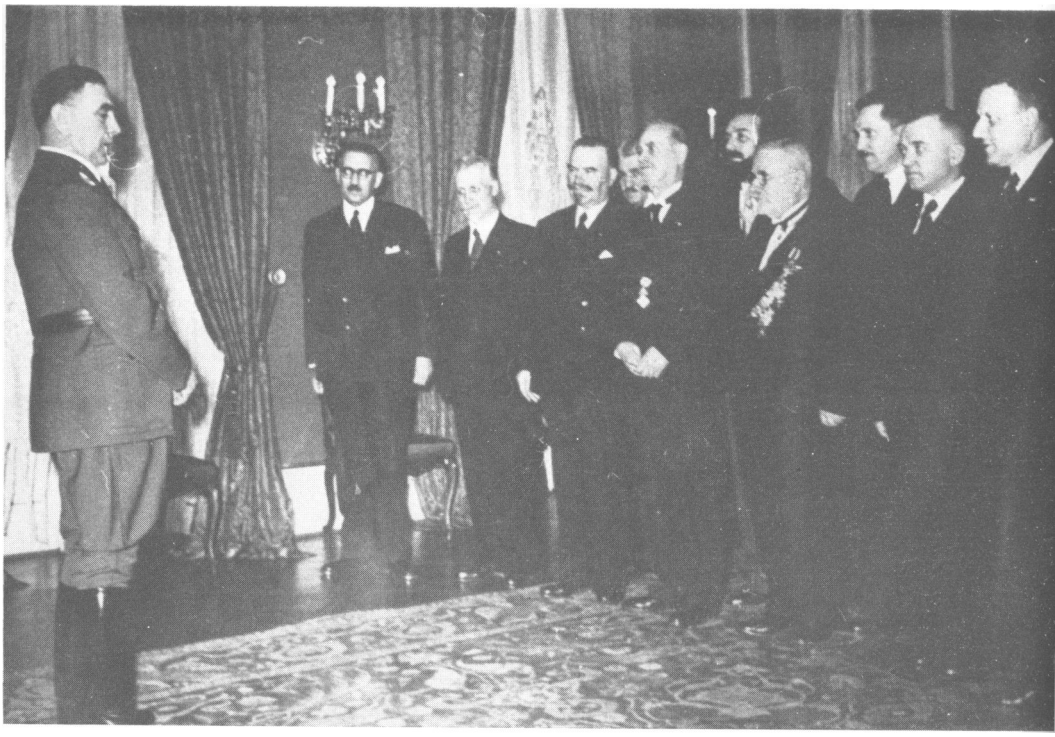

Pavelić prima izaslanstvo Bugara, vjerojatno 1943. godine.

Ministar unutrašnjih poslova dr Andrija Artukovie u ustaškom Saboru 1942. godine.

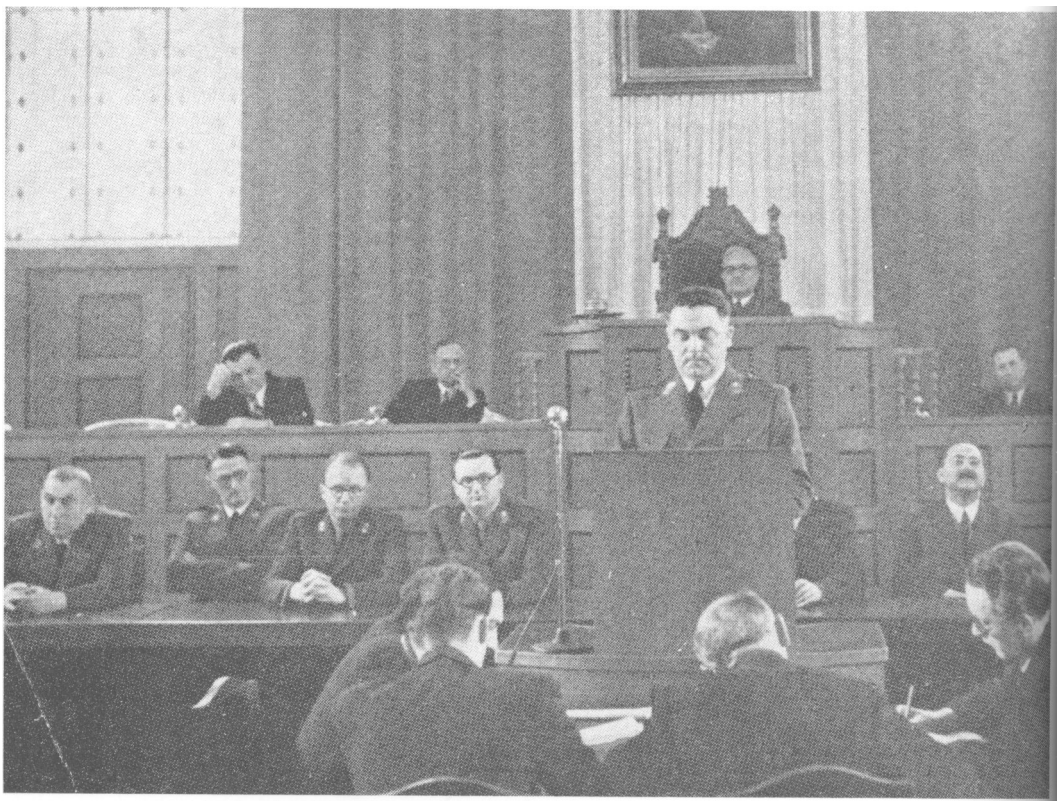

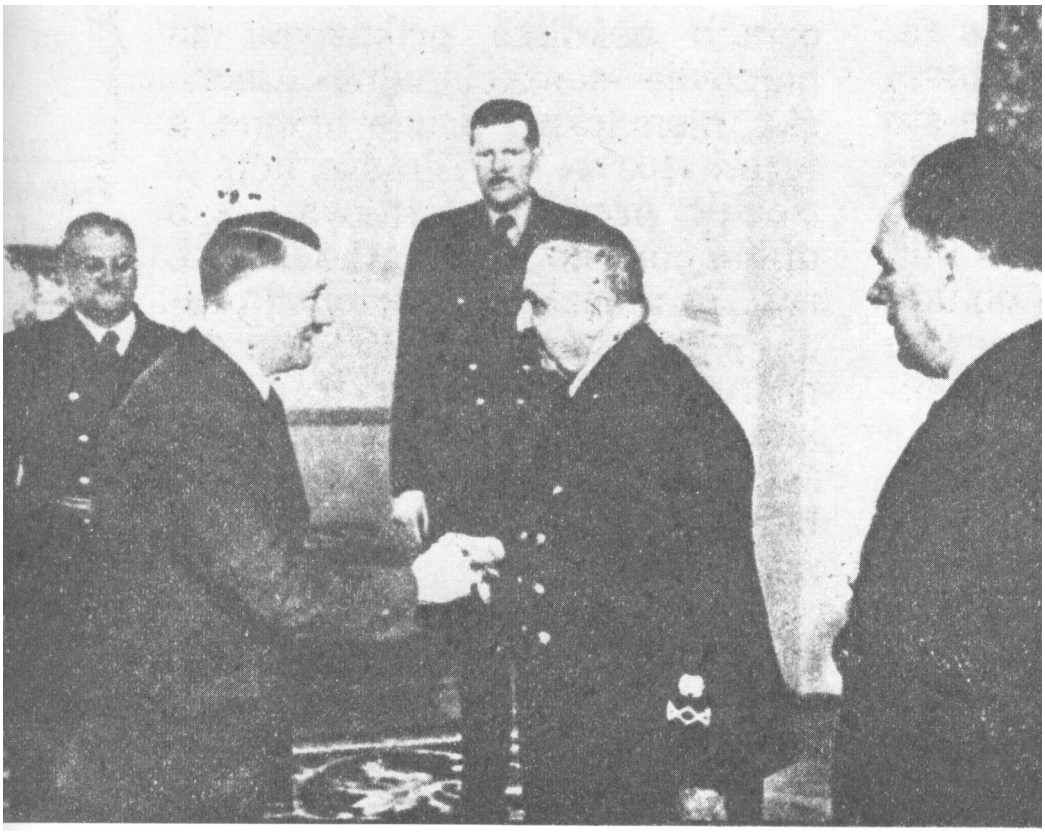

Predsjednik ustaške vlade dr Nikola Mandić kod Hitlera 1944. godine.

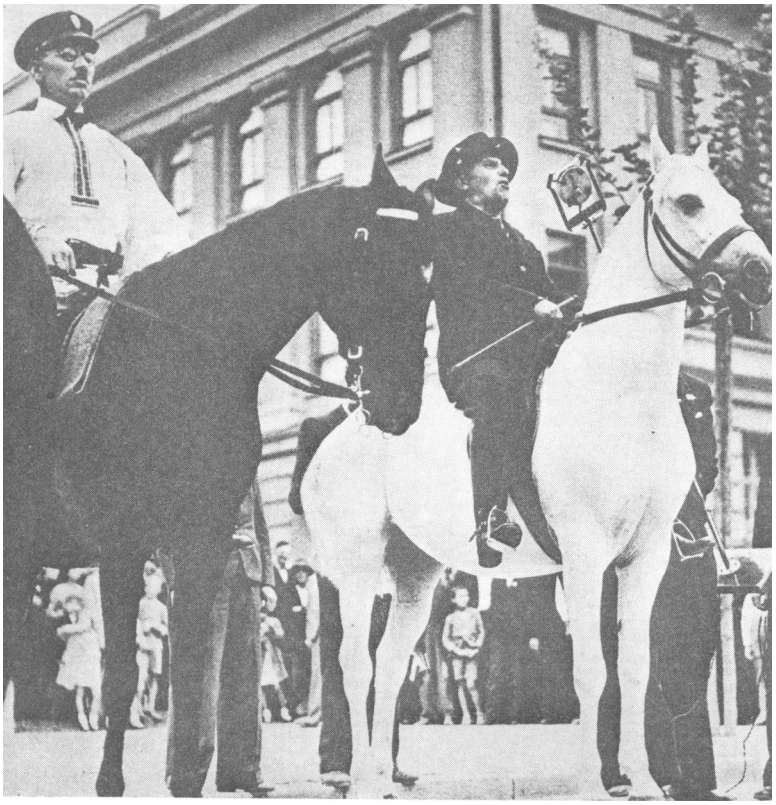

Vladko Maček kao vođa »Građanske« i »Seljačke Zaštite«.

Reichsführer SS H. Himmler u inspekciji SS divizije »Handžar« 1944. godine.

Izaslanik svete Stolice opat Marame i njegov tajnik Masucci.

Mačekovi »zaštitari«.

Pavelić u društvu izaslanika Svete Stolice i njegova tajnika Masuccija.

Poslanik Trećeg Reicha, Siegfried Kasche.

Pavelić prima mađarske diplomatske i vojne izaslanike u Zagrebu.

Pavelić u razgovoru sa španjolskim poslanikom u Zagrebu.

Novi talijanski poslanik u Zagrebu, Petrucci, u audijenciji kod Pavelića 1943. godine.

U traženju puta

1. *Nova ustaška vlada.* Zanimljiv je, iako ne uvijek i precizan izvještaj vojnoupravnom komandantu Jugoistoka od 1. X[1] za proteklo tromjesečje. U njemu se za to vremensko razdoblje (srpanj, kolovoz i rujan) navodi o političkoj situaciji ovo:

»Politička situacija se još više pogoršala, nešto zbog političke i vojne situacije u Italiji i Rusiji, a ponešto zbog pojačane aktivnosti bandi u zemlji. Celo područje, izuzev većih gradova, treba smatrati banditskim. Na stanovništvo je veoma deprimirajuće delovalo to što su bandama ponovo prepušteni delovi zemlje koje je napustila nemačka vojska (to je bilo neophodno zbog oslobađanja snaga za jadransku obalu). Ranije oduševljenje stanovništva pretvorilo se u *odbojno* a delimično i *neprijateljsko* držanje prema nemačkom Vermahtu. Nemoć nemačkih okupacionih trupa da ugroženom stanovništvu pruže najneophodniju zaštitu od bandi poljuljala je ugled i početno oduševljenje prema nemačkim jedinicama. One imaju isključivo zadatak da obezbeđuju prugu Brod—Sarajevo—Mostar u pravcu obale i Sunja—Bihać—obala. Za greške i propuste vlade (ustaške), kao i za nepravilnosti, optužuje se Nemačka kao tvorac i pomagač hrvatske države. Pošto Nemci nisu preduzeli energične i efikasne mere za smirivanje zemlje, polažu se poslednje nade u Engleze i Amerikance. Veliki deo stanovništva praktično nema šta da izgubi i ne vidi više nikakvu mogućnost na koji bi način trebalo doprineti temeljitoj promeni sadašnje ili neke druge hrvatske vlade. Osim toga je znatno otežano izvršenje zadataka koji su postavljeni nemačkom Vermahtu jer je ukinuto prenošenje *izvršne vlasti* u Hrvatskoj i ne može se uticati na suverenitet poglavnika.

Danas se ne može Hrvatska smiriti *samo vojnim sredstvima.* Katastrofalne političke, upravne i privredne prilike u zemlji mogu se izmeniti samo energičnim merama, a naročito temeljitom političkom reformom.

Lošim ekonomisanjem i ustaškim kursom, vlada je izgubila svaki oslonac ne samo kod pravoslavaca i Muslimana nego i kod hrvatskog stanovništva. Vlada ima stvarni uticaj još samo u nekim većim gradovima. Vlast i autoritet države više ne postoji. Komunisti nesmetano ubiraju porez, u poljoprivrednim oblastima u žitu, održavaju analfabetske kurseve. U oblasti koja im je prepuštena, a koja se proteže preko cele zapadne i srednje Bosne, oni sada imaju *svoju upravu* preko *narodnooslobodilačkib odbora.* To su civilni odbori u selu i gradu koji su preuzeli poslove opštinskih i sreskih uprava (i vojnu privredu). Pored njih postoje i *komunističke vojne vlasti u pozadini* koje se sastoje od

[1] *Zbornik dokumenata...,* Tom XII, knjiga 3, Dokumenti Nemačkog Rajha 1943, str. 583-593.

komandi oblasti za jedan ili više hrvatskih okruga, i komandi mesta, za veća mesta i važne čvorove. Ti organi vode policijske i privredne poslove i vrše kontrolu u pozadini, kao i regrutovanje za bande. Danas praktično postoji *na velikim područjima* - kako u selima tako i u gradovima - *sovjetska država.* U svim selima održavaju se priredbe sa ciljem vrbovanja i stanovnici su izloženi stalnom pritisku, tako da se osećaju nezaštićeni. Pasivno držanje vladinih organa veoma ide naruku komunističkoj delatnosti. *Pravna nesigurnost,* bespravnost i *haotične prilike* u velikim delovima zemlje karakterišu stvarnu situaciju. Više nisu zagarantovani život i imovina.

Veći deo *činovništva* je zatrovan, korumpiran, podmitljiv, nepravedan i nesposoban. Plate su tako nedovoljne da su činovnici direktno upućeni na mito. Dodatak na skupoću koji je vlada dodelila svim službenicima i namešteni-cima u javnim službama (od 10.000 do 20.000 kuna) nema nikakvog značaja, s obzirom na pad vrednosti novca. Sposobni činovnici koji žele da rade ne mogu se probiti, jer iza njih ne stoji nikakva *v last koja bi ih štitila.* Nedostaje nacionalne svesti i ideja vodilja. Kada iza sposobnih i vrednih službenika stoji jako moćno rukovodstvo koje ima korena u narodu, oni su onda u mogućnosti da ispunjavaju svoje dužnosti. Stanovništvo je raspoloženo ako ima odgovarajuće rukovodstvo. Široki krugovi naroda imaju jedino želju da žive u miru, redu i pravdi.

Međutim, hrvatska vlada nije u stanju da potpuno sredi prilike sopstvenim snagama i da se stara za mir i red. Ta nesposobnost državne uprave u pojačanoj meri utiče i na snabdevanje stanovništva. Potpuno je opala poljopri-vredna proizvodnja, nedostaje dobra organizacija u prikupljanju i podeli namirnica. Stalno rastu cene i inflacija.

Prilike u zemlji utiču na zabrinjavajući način i na vojno snabdevanje (železničke pruge i putevi), kao i na industriju naoružanja i sirovina.

Zato su široki krugovi stanovništva do sada videli poslednji spas u *nemačkoj upravi.* Od nje se očekivalo pravedno upravljanje zemljom, obezbe-đenje ishrane, sigurnosti, mira i reda. Posle uzaludnog iščekivanja, sada je izgubljena nada u vladu koju bi usmeravala i kontrolisala Nemačka, koja se naročito razume u to da ponovo oživi privredu.

Ekonomska beda i siromaštvo, nepravilno poslovanje, pomanjkanje brige za ishranu, nezadovoljstvo sa postojećim prilikama gone ljude iz dana u dan u redove bandita. To koriste neprijateljske radio-stanice za huškanje naroda.

Muslimani se ni na koji način ne zalažu za hrvatsku državu jer im nije ostvarila njihove nade u agrarnu reformu, a oni moraju i dalje služiti kao gromobran u sukobima Srba i Hrvata. Zato krugovi muslimanskih intelektua-laca žele ili nezavisnu *državu* Bosnu i Hercegovinu, u kojoj bi odgovarajuće narodnosti držale teritorijalnu upravu, a Muslimani bi u odgovarajućem procentu učestvovali u vladi i ne bi kao do sada zavisili od samovolje vlade u Zagrebu, ili žele *protektorat* pod čijom bi vojnom upravom imali odgovara-juće mogućnosti za razvoj i delatnosti. Za sve jače težnje Muslimana za nezavisnošću karakteristično je između ostalog i formiranje Muslimanskog odreda pod komandom bivšeg banditskog komandanta Huske Miljkovića. Pod parolom: 'Muslimani, ne idite u hrvatsku vojsku ili partizane, nego branite svoju imovinu od svih napadača, bez obzira s koje strane bi došli', vešto je iskorišćen večiti san Muslimana za autonomijom.

Reorganizovanje vlade naimenovanjem političara *Mandića za predse-dnika hrvatske vlade* naišlo je na slabo interesovanje kod stanovništva. Mandić sa svoje 74 godine može malo uticati na poslove vlade. U širokim

krugovima na selu postojala je nada da bi bivši voda hrvatskih seljaka *Maček* mogao da smeni poglavnika. Pregovori koji su već duže vremena vođeni sa umerenijim članovima bivše Hrvatske seljačke stranke, naročito sa *Košutičem,* Mačekovim zetom (!),[2] imali su za cilj da pozitivne snage te, nekada najveće i godinama jedine, hrvatske partije pridobiju za saradnju sa vladom.

General Begić, dosadašnji državni sekretar u Ministarstvu rata, naimenovan je za ustaškog doglavnika - to je najviši položaj posle samog šefa države. General *Navratil* je postao *ministar rata* i komandant hrvatskih oružanih snaga.

Među katoličkim stanovništvom je prijem predsednika srpske vlade Nedića u firerovom Glavnom stanu pobudio strahovanja da je firer dao Nediću posebna obećanja za Srbiju. Za stav izvesnih hrvatskih krugova je karakteristično širenje glasina odnosno pretnji da bi srpski krugovi koji se oslanjaju na Nemce mogli posle rata svašta da očekuju, da će 'folksdojčeri biti iseljeni i tako će se vršiti odmazda za sve'.«

Kasche je u Zagrebu 1. X[3] primio telegrafsko obavještenje o novoj odluci Vrhovne komande. Naredila je da general Glaise u svojstvu opunomoćenoga njemačkog generala u Hrvatskoj obavlja teritorijalne zadaće koje - prema tome — ispadaju iz kruga nadležnosti glavnokomandujućeg na Jugoistoku. Opunomoćeni general podređen je u tom pogledu komandirajućem generalu Jugoistoka. Njegov je zadatak da vrši izvršnu vlast u onim dijelovima Hrvatske koji su, u suglasnosti s vladom u Zagrebu a na temelju zakonske odredbe o izvanrednom stanju od 18. siječnja 1943, proglašeni operacionim područjem. Dođe li do borbi većeg domašaja, osobito ako neprijatelj pokuša iskrcavanje, a dođe li i do ispadanja djelotvorne hrvatske vlade, ima se opunomoćenom generalu povjeriti vršenje izvršne vlasti na cijelom hrvatskom teritoriju pod okupacijom njemačkih jedinica, a k tome i u onim područjima koja bi pored toga dodatno odredio glavnokomandujući na Jugoistoku. Odnos njemačkih civilnih organa u Hrvatskoj prema opunomoćenom generalu treba se u tom slučaju posebno regulirati. S Vrhovnom komandom je dogovoreno da će to uslijediti tek nakon dogovora s ministarstvom vanjskih poslova. Ako dođe do iskrcavanja, može glavnokomandujući na Jugoistoku formirati na obali borbenu zonu u kojoj bi teritorijalna ovlaštenja u cijelosti ili djelomično prešla na angažirane zapovjednike jedinica u toj zoni.

Dotadašnji predstavnik NDH pri Vatikanu knez Erwein Lobkowitz — koji nije znao hrvatski! - posjetio je Kaschea - javlja poslanik Berlinu sa zakašnjenjem, telegramom 1. X.[4] Lobkovvitzu, koji je imao titulu papinog tajnog komornika, Vatikan je preporučio da se vrati kući jer Vatikan pred mogućom perspektivom da neprijateljske snage zauzmu Rim ne želi preuzeti odgovornost za njegov ostanak pošto Lobkowitz nema svojstvo diplomatskog predstavnika.

Lobkowitz je imao - ispričao je Kascheu između ostalog — odulju oproštajnu audijenciju kod pape u prisutnosti kardinala-državnog sekretara. Lobkowitz tvrdi da je sv. otac — suprotno od kardinala-državnog sekretara - izrazito germanofilski orijentiran. Knez se vrlo pohvalno izražavao o držanju

[2] Netočno. Supruga ing. Košutića mlada je kćerka Stjepana Radića Mira.

[3] AJ, T-120, rolna 212.

[4] AJ, T-120, rolna 212, Nr. 4211 od 1. X.

[5] Dakle, predstavniku NDH u Vatikanu Sveta Stolica - održavajući i nadalje diplomatske odnose s kraljevinom Jugoslavijom — nije priznavala knezu Lobkovvitzu svojstvo diplomatskog predstavnika.

njemačkih jedinica prema Vatikanu jer su se u najvećoj mjeri ponašale korektno, što je i papa pred njim istakao. Vatikan se samo pribojava komunističkih nemira i razaranja prilikom napuštanja Rima. O njemačkom se ambasadoru pri Vatikanu[6] Lobkowitz izražavao s osobito visokim poštovanjem i naglasio kako on (ambasador) i kod Vatikana zauzima izvanredno dobre pozicije.

O zbivanjima u Rimu pričao je Kascheu da je izdaja maršala Badoglia u rimskom društvu izazvala iznenađenje i oštru osudu zbog okolnosti koje su je pratile. Budući da je Badoglio smjesta strugnuo avionom, njegov dotadašnji ugled pretrpio je ozbiljan udarac. Kad su njemačke jedinice zaposjedale Rim, došlo je do okršaja koji nisu izazvali neka veća razaranja. Njemačke jedinice držale su se općenito dobro i sam grad Rim nisu držale pod okupacijom. Pogled na njemačke jedinice u prolazu pobudio je divljenje zbog njihove brojne snage i naoružanja. Osnovna orijentacija stanovništva i rimskog društva zapravo je protunjemačka.

Fašistička vlada naišla je dosad na malo odjeka. U pokušanim demonstracijama sudjelovalo je nekoliko desetaka omladinaca i demonstracije su kod stanovništva pobudile smijeh i odbijanje. Talijanska divizija pod komandom kraljeva zeta bila je u početku iskorištena za stražarsku službu, ali je zatim bila razoružana. Stražarenje su potom njemačke jedinice povjerile dvjema stotinama hrvatskih oružnika koji se ondje nalaze na izobrazbi i ti su žandari zadatak izvršili dobro i na zadovoljstvo komande.

Glasine o navodno zamoljenoj audijenciji Kesselringa kod pape besmislene su, jer je sam papa izjavio Lobkowitzu da to Kesselring nije nikada tražio, za što i nema razloga uz prisutnog njemačkog ambasadora u Vatikanu. Samo se po sebi razumije da bi papa udovoljio takvoj molbi. Lobkowitz je razgovarao i s predstavnikom Jugoslavije koji se još nalazi kod Vatikana. Taj mu je izjavio da će Hrvatsku svesti na najmanji prostor oko Zagreba. Srbija će dobiti Bosnu, Srijem, Hercegovinu i Dalmaciju — koliko su pravoslavne — i pravoslavna će se crkva znatno proširiti. U razgovoru s papom, u vezi s tim (jugoslavenskim) poslanikom, Lobkowitzu su priznali da Vatikan nema mogućnosti da se oslobodi takvog predstavnika.

Na talijanski razvoj ne daje Lobkowitz mnogo — nastavlja Kasche svoj izvještaj Berlinu. - Knez smatra i jedan i drugi rasplet u Italiji (i onaj pođ Mussolinijem i onaj pod Badogliom) bez perspektive. Raspoloženje Talijana je loše, iako narod po svom temperamentu uzima stvari na laku ruku. Iz razgovora s Talijanima razabrao je da o sadašnjoj situaciji imaju upravo djetinjasto shvaćanje.

Glaise je u svojstvu vojnog atašeja brzojavom 2. X[8] obavijestio VK i ostale svoje nadređene o položaju u Hrvatskoj koji se - prema njegovoj ocjeni - u proteklom tjednu iznova bitno pogoršao. Predsjednik vlade Mandić i ministar narodnog gospodarstva Josip Balen pozvali su poslanika i Glaisea 1. X uveče na razgovor da bi im saopćili kako se sada više ne radi samo o pitanju žetve u Slavoniji nego malo-pomalo i o cijelom problemu (ustaške) države. Snaga ustanika iza jedinica koje nadiru prema obali poprima zabrinjavajuće oblike. Dovedeno je u pitanje iskorištavanje prirodnih bogatstava sjeverne Bosne.

[6] Do 31. III 1943. bio je njemački ambasador pri Vatikanu Carl-Ludwig Diego v. Bergen, a zatim bivši državni sekretar Ernst Freiherr v. Weizsäacker.

Otpravnikom poslova Nikolom Moscatellom, dok se poslanik Niko Mirošević-Sorgo povukao — u Portugal.

[8] AJ, T-501, rolna 264, Nr. 01955/43 g.Kdos.

Lukavac i Kreka kod Tuzle zauzeti su; njihov je gubitak početak jednog niza. Prirodno da je prikupljanje prebogate žetve u Slavoniji, za što ne stoji dovoljno jedinica na raspolaganju, i nadalje prvenstveni zadatak. Titovi ustanici prisiljavaju brojne gradonačelnike koje je imenovala vlada da daju ostavke. Privredna blokada Zagreba postaje sve djelotvornija. Željeznička pruga prema Reichu — dosad razmjerno nedirnuta — služi ustanicima kao novi cilj za napade. Ustanak u istočnoj Kranjskoj prelazi granicu i spaja se s ustankom u Lici. Ministar Balen, ne naročito sklon Nijemcima, izjavio je vrlo agresivno da se ne radi više o 3.000 zadržanih hrvatskih legionara iz Italije, nego o njemačkoj pomoći od 30.000 do 40.000 ljudi koji jedini mogu spasiti situaciju. Upozorio je pri tom na okolnost da bi Nijemci od samog početka - po njemu — snosili odgovornost za sigurnost zemlje.

Ocjena situacije obojice ministara slaže se uvelike s onom svih lokalnih njemačkih komandi, a i s onom novog ministra oružanih snaga Navratila. Predstavnici nekadašnje *Hrvatske seljačke stranke* otklonili su nakon podužih pregovora — na zadovoljstvo poglavnika, dakako — da surađuju s ustaškim režimom, pri čemu su se u svom pismu upućenom predsjedniku vlade Mandiću iznova vratili na potrebu formiranja neutralne vlade koja bi uspostavila povjerenje. Izvanredno teški razvitak povezan je mjerodavno — pri načelnom pesimizmu i pacifizmu hrvatskog naroda - s položajem na istočnom ratištu i onim u Italiji. A da se to izričito ne kaže, poglavnik vrlo vjerojatno vidi jedini izlaz u iznova pooštrenom ustaškom kursu koji već jednom — doduše, u godinu i pol nakon osnivanja države pod neusporedivo povoljnijim okolnostima — ne samo da nije zakazao nego je sadašnju unutrašnjopolitičku napetost tek izazvao, i to ne malo. Pode li se tim putem, spast će nade da se iz dijelova hrvatskih oružanih snaga, ipak, stvori upotrebljiva jedinica na ništicu, a tako (pesimistički) misli i hrvatski ministar oružanih snaga Navratil. Narod je umoran od stalnog terora i čezne za redom i mirom što raspoložive, brojčano nedovoljne hrvatske i njemačke jedinice, dakako, ne mogu uspostaviti, ne uzimajući pri tom uopće u obzir političke pretpostavke koje nedostaju. Jedno stvarno perspektivno sredstvo koje bi moglo zaustaviti krizu što ide svom vrhuncu Glaise vidi samo u dovodenju dostatnih njemačkih jedinica za osiguranje njemačke pozadine. Ne bi mogli ponijeti odgovornost za prepuštanje žetve partizanima u slavonskom prostoru.

General Glaise primio je 5. X prijepis patetičnog brzojava ustaškog ministra Ede Bulata upućenog poglavniku koji, međutim, njemačka divizija nije htjela proslijediti. Bulat - na putu u Split pod zaštitom Nijemaca — u njemu tvrdi da su ostavljeni na cjedilu! Gotovo svakog dana — javlja preplašeno - gine jedan iz njegove pratnje i sve njih očekuje ista sudbina. Stoga Bulat čini odgovornim sve državne faktore NDH pred historijom, narodom i obiteljima. Bande imaju mnogo teškog naoružanja i municije. Bulatu je nerazumljivo što ne poduzimaju nikakve ozbiljne korake, iako su samo dvanaest kilometara udaljeni od Sinja. Jedinica SS-a bori se junački danonoćno i pruža natčovječanski otpor masovnim jurišima bande. Brzojav nosi potpis: »državnik« Bulat. Dodan mu je i jedan *post scriptum* komandanta Petersena u kojem stoji da je »državniku« dao uliti hrabrosti i odredio da se takve poruke zbog preopterećenosti linije ne šalju dalje.

Glaise je sa zakašnjenjem (15. X) pročitao izvještaj višeg vođe Njemačke radne službe *(Reichsarbeitsdienst,* skraćeno *RAD)* kod njemačkog poslanstva

[9] AJ, T-501, rolna 267.

u Zagrebu od 4. X 1943.[10] u kojem se tvrdi da se unutrašnjopolitička situacija u Hrvatskoj poslije 25. VII (ostavka B. Mussolinija) nije bitno izmijenila, nego se u razvoju samo dalje pogoršala. Ako je se želi pravilno razumjeti, onda čovjek mora biti načistu da hrvatska vlada s kojom njemačka strana službeno saobraća i hrvatski narod nisu jedno. Pri tom ne treba nikako sumnjati u to da kod vlade u Zagrebu ne postoji volja da učini sve potrebno za opće vodenje rata. No, na žalost vlada je od samog početka počinila teške pogreške, odnosno ih trpjela, pa je tako sve više gubila povjerenje širokih masa stanovništva. Svaka je vlada, međutim, nemoćna ako pretežna većina naroda ne surađuje. Tako se danas u Hrvatskoj došlo tako daleko da većina naroda — bez zaštite izvrgnuta utjecaju partizanskog pokreta i neprijateljskoj propagandi — nema više nikakvog povjerenja u vladu i sve više pomaže partizanski pokret. Njegova je propaganda narodu bliska i vrlo djelotvorna; ona vlade gotovo bez učinka, iako zainteresirana mjesta tvrde protivno. Disciplina i borbeni duh partizana pretežno su vrlo značajni.

Ponovno stjecanje jadranskoga obalnog područja — stoji dalje u tom njemačkom izvještaju — nije na žalost ništa izmijenilo u tom nepovoljnom razvoju. Položaj se time čak i pogoršao, jer jedinice maršala Badoglia nisu svuda i pravodobno mogle biti razoružane, tako da je partizanima pošlo za rukom da prisvoje ne baš beznačajne zalihe oružja i municije, pri tom i artiljerije, ne uzimajući u obzir očekivanje da pod osobito povoljnim prilikama sudjeluju u mjerama njihovih prijatelja po oružju od odlučne važnosti za ishod rata. To je i uzrokovalo da hrvatski partizani — pretežno iz područja jugozapadno od Zagreba pa do jadranske obale sudjeluju u ustaničkom pokretu što ga neprijatelj organizira u prostoru Gorica — jugozapadno od Ljubljane i u Istri.

Prelaženje partizana na stranu vlade u Zagrebu o kojem izvještava štampa — ako je do njega i stvarno dolazilo — beznačajno je. Partizanski pokret nije ni u posljednje vrijeme nipošto nazadovao u hrvatskom prostoru; naprotiv, on sve više jača. Pri njegovoj vojnoj ocjeni mora se uzeti u račun i to da između anglo-američkoga i sovjetskoga političkog utjecaja praktično nema razlike. *Neprijatelj je Njemačka!*

Njemačka policija u Hrvatskoj koja se organizira iz hrvatskog ljudstva razvija se na žalost - kako izgleda - polaganije nego partizanski pokret, tako da on sve više veže njemačke jedinice koje su zabavljene značajnim dijelom održavanjem neometanog prometa i uređaja. U Hrvatskoj danas nema područja koje nije zahvaćeno partizanskim pokretom. I Zagorje, u kojem su najvećim dijelom podignuti logori drvenih baraka hrvatske *Radne službe* i u kojima se nalaze smješteni doknadni dijelovi, ugrožavaju partizani neprekidno već tjednima. Više baraka u jednom takvom logoru izgorjelo je prilikom jednog partizanskog prepada. Veća šteta izbjegnuta je samo tako što su onamo prebacili jedinice *Wehrmachta,* a kasnije i *Waffen-SS* te ih porazmjestili u neiskorištene i nezaposjednute drvene barake koje tako zaštićuju susjedna konačišta. I u odjelima koji su u akciji na terenu množe se u posljednje vrijeme prepadi partizana koji, međutim, uglavnom ostaju bezuspješni zahvaljujući osiguranju što ga organiziraju jedinice *VVehrmachta.* Svakako da zbog takvih prilika nastaje izvjesno uznemirenje kod pripadnika *Radne službe,* kako onih iz doknadnih odjela u Zagorju tako i kod odjela u akciji na terenu, što bi se sve lako moglo prevladati kad ne bi bilo drugih okolnosti.

[10] AJ, T-501, rolna 267.

Partizanski je pokret naišao na takav odjek širokih masa naroda da je izvršnu vlast vlade u Zagrebu gotovo potpuno isključio. No, pri prosuđivanju općeg položaja ne smije se zaboraviti opći ratni položaj. Velik dio hrvatskog naroda, uključujući dio oficirskog kora hrvatske vojske, vjeruje danas u pobjedu neprijatelja Njemačke. Nije svojstveno karakteru hrvatskog naroda da se pošto-poto dosljedno i požrtvovno zalaže za jednom željeni cilj: nezavisnost. To svojstvo mora se tek probuditi i razvijati odgojnim mjerama, kao što je na primjer *Radna služba.* Široke mase hrvatskog naroda, uključujući i inteligenciju, prepuštajući se sebi i neprijateljskom utjecaju i previše su spremne da se osiguraju na sve strane, za sve mogućnosti. Kako su sada izgledi protivnika vrlo dobri (prema hrvatskom javnom mišljenju), ne želi se više gotovo nitko opteretiti akcijom u prilog hrvatske vlade koja stoji na njemačkoj, dakle neprijateljskoj strani.

Pod takvim uvjetima - zaključuje se u izvještaju višeg vođe njemačke *Radne službe* — moraju Hrvatsku smatrati za neprijateljsku zemlju u kojoj su vladini političari prestali odlučujuće utjecati na razvoj prilika. To može u Hrvatskoj odsad samo njemački vojnik uz pomoć malobrojnih pouzdanih jedinica hrvatskih oružanih snaga.

Poslanik Kasche je 5. X[11] javio brzojavom sadržaj svojih razgovora s Navratilom, Lorkovićem i poglavnikom. U njima, vođenim posljednja tri dana — javlja on Berlinu — pružila mu se prilika da razmotri pitanje hrvatskog (ustaškog) stava prema suzbijanju bandi te -stanje u kojem se sad nalazi formiranje nove vlade. O tome mu je poglavnik jučer (4. X) dao ova razjašnjenja:

Mandić ostaje predsjednik vlade; ministarstvo narodne privrede (gospodarstva) ponovno će podijeliti i dosadašnji ministar Balen zadržat će — kako izgleda — ministarstvo šuma i ruda; za ministra trgovine predviđen je J. Cabas, za ministra seljačkog gospodarstva Stj.Hefer, dotadašnji veliki župan; ministarstvo vanjskih poslova želi Pavelić ponovno povjeriti Lorkoviću jer Budaka mora - kako je poglavnik priznao — već pri svakom Budakovom govoru prije toga cenzurirati. Posebno formiranje socijalnog ministarstva s tim da obuhvati i zdravstvo također je u planu. Kasche je nabacio misao da povjere Lorkoviću ministarstvo unutrašnjih poslova s A. Benakom kao državnim tajnikom zbog Lorkovićeve dosadašnje (uspješne) suradnje s njemačkom vojskom. Što se tiče budućeg ministra vanjskih poslova, ukazao je poglavniku na Košaka. O njemu je poglavnik napomenuo da je za Košaka bolje da još neko vrijeme ostane u Budimpešti zbog neprijateljstva koja pobuđuje na unutrašnjem planu. Lorkovića ne bi poglavnik očigledno volio imati kao ministra unutrašnjih poslova. Dosadašnji ministar Janko Tortić, prije glavni tajnik *Hrvatske seljačke stranke,*[12] trebao bi zadobiti veću težinu u vladi. Ministarstvo riznice imao bi preuzeti A. Hondl, prijašnji komesarski predsjednik Narodne banke ili neki profesor V. Lunaček koji važi za financijskog stručnjaka. Poglavnik je Kascheu izjavio da će formiranje vlade okončati za nekoliko dana. On, a prije već Lorković, saopćili su Kascheu da je Košutić pismeno potvrdio, u svoje ime i u ime svojih prijatelja, otklon da uđu u vladu. Obrazložili su to tako da ne žele surađivati s ustašama i da žele imati i demokratske forme vladanja. Ivan Andres se pred generalom Glaiseom prije nekoliko dana usmeno slično

[11] AJ, T-120, rolna 212, Nr. 4255 od 5. X.

[12] Prije je glavni tajnik HSS bio drJuraj Krnjević, a za vrijeme rata tajničke poslove otpravljao je u Zagrebu Ivanko Farolfi.

izrazio. Time su okončane špekulacije u tom pravcu. Suradnja s tim ljudima značila bi i za njemačku stranu izvanredno opterećenje u otpravljanju poslova.

U pogledu suzbijanja bandi poglavnik i oba ministra su izvanredno zabrinuta i ogorčena — nastavlja Kasche. Poglavnik mu je prošli dan iznio tvrdnje prema kojima se 170.000 hrvatskih vojnika nalazi u njemačkoj vojsci, odredima *Waffen-SS* i policiji ili pak pod njihovom (njemačkom) komandom, a svi zajedno lišeni su bilo kakvog vodstvenog utjecaja s hrvatske strane. Hrvati sami imaju 92.000 ljudi koji izuzevši poglavnikovu tjelesnu gardu *(PTS),* stražarske jedinice, formacije osiguranja i žandarmeriju pripadaju samo školama, tehničkim uređajima, uredima, štabovima i radnim jedinicama. Za suzbijanje bandi te su snage i stoga nedovoljne, jer su same preslabe a, uostalom, u raznim prostorima i opet zajedno surađuju s njemačkom vojskom ili policijom. Ipak, poglavnik je ustvrdio da će se s njemačke strane u prostoru oko Zagreba zahvatiti i njegova tjelesna garda radi suzbijanja partizana i da je ona stvarno raspoloživa rezerva za njemačke komande. U biti, korijen (ustaškog) nezadovoljstva je u tome što izostaje uspjeh pri suzbijanju bandi, što nije moguć utjecaj hrvatske vlade kad se radi o hrvatskim interesima i što se ti interesi ne uzimaju u obzir pri operacijama.

Kasche je imao priliku da razgovara s velikim županom drom Jakobom Elickerom iz Vukovara o situaciji u Srijemu. Ondje je upravo okončana policijska akcija Gruppenführera Kammerhofera. Osim slučajnog hvatanja partizanske skupine od dvadesetak ljudi nije postigla ništa bitno. Elicker mu je izjavio da je u prošloj godini s jednim ustaškim bataljunom postigao više nego što je današnje stanje. U Srijemu je stacionirano više tisuća ljudi u sastavu žandarmerije pod njemačkom komandom koja praktično ne ostvaruje suradnju s hrvatskim vlastima. Osim toga, ondje se nalaze i jedna njemačka generalkomanda, dvije njemačke divizijske komande i velik broj doduše najvećim dijelom jedinica na izobrazbi. Kozačke divizije smjestile su se u konačišta po selima bez prethodnog sporazuma s Elickerom, i to pretežno u već nastanjenim mjestima *Volksdeutschera,* dok pravoslavna mjesta u kojima nemiri djeluju ostaju nezaposjednuta.

Svi razgovori pokazuju iznova — zaključuje Kasche - da postoji nejedinstvo u suzbijanju bandi i time bande postižu prednost. Mislio je o tome razgovarati s gen. Glaise-Horstenauom, koji nema zadatak vođenja operacija, ali će general o tome obavijestiti svoje nadležne. Tog istog dana (5. X) Kasche leti komandi *Drugog oklopnog korpusa* da ondje razmotri pojedina pitanja. S Gruppenführerom Kammerhoferom govorit će idućih dana. Međutim, Kasche je uvjeren da će malo postići, jer jaka zavisnost ovdašnjih ureda od raznih centralnih mjesta otežava suradnju a prestiž se, na žalost, postavlja na višu razinu nego stvarne potrebe. Kasche moli da njegova izlaganja o vođenju akcija protiv partizana iskoriste samo za vlastitu internu informaciju, a da odustanu da o njima raspravljaju s Vrhovnom komandom i Reichsführerom SS.

Glaise je istog dana[13] telegrafski izvijestio *Grupu armija »F«* da mu je vlada NDH izrazila ove svoje želje, odnosno sugestije:

1) Mole da na obali, osobito u Splitu, Šibeniku, u okolici Zadra i u Sušaku upotrijebe hrvatske odrede. Hrvatska strana ne želi time samo demonstrirati vlastite pretenzije nego - kako kažu - i namjeru da suzbija parolu ustanika: jedan »okupator« smijenio je drugoga. Glaise zagovara da se

[13] AJ, T-501, rolna 264, Nr. 61980/43 g.Kdos.

općenito na obali pokazuju manji hrvatski odredi, ali ne ustaški. Za Zadar koji je sam Glaise posjetio 4. X predlaže svakako da do daljnjeg ostane pod njemačkim vojnim režimom bez sudjelovanja Hrvata.

2) U upotrebi fašističkih talijanskih jedinica izvan gradova Zadra i Rijeke vlada u Zagrebu vidi teško ugrožavanje njenih nacionalnih interesa. Jednako tako moli da prevlada najveća suzdržljivost pri uspostavljanju političkih fašističkih organizacija izvan ova dva grada. Glaise se slaže s tim.

3) Istočnu bi Istru trebalo prepustiti isključivo njemačkim jedinicama i, po mogućnosti, talijansko-hrvatskoj legiji. Aktiviranje fašističkih talijanskih odreda zasigurno bi tjeralo Hrvate koji nastanjuju istočnu Istru u naručje partizana. Izvanredno je pogođena hrvatska vlada time što je njemački zapovjednik u Rijeci navodno objavio da će Rijeka ostati talijanski grad.

4) Konačno vlada u Zagrebu izražava zabrinutost zbog prostora Karlovac-Ogulin—Rijeka (ugroženost sa zapada) i želju da u Boki kotorskoj smije uvesti hrvatsku upravu. Ako odluka o tome ne leži u nadležnosti *Grupe armija* »F« — napominje Glaise — neka to proslijede Vrhovnoj komandi.[14]

Šifra ustaškog ministarstva vanjskih poslova u Zagrebu primila je 7. X[15] brzojavku poslanika Ratkovića iz Berlina koja glasi ovako:

»Na S 950 i pismo ministra od 28. rujna jučer posjetio sam s Jurinčićem državnog tajnika za vanjske poslove uz koga su bila dva glavna stručnjaka gospodarskog odjela. Prikazao sam teškoće zbog djelatnosti partizana koje osobito spriečavaju prikupljanje žetve i našu nemoć jer ne raspolažemo svojom vojskom i nemamo oružja za naoružanje dobrovoljačkih letećih jedinica. Iznio sam najnužniju potrebu hrane za gradove, činovničtvo, radništvo te novo oslobođene krajeve i nepredvidive posljedice kobne, koje bi nastale u slučaju gladi. Upozorio sam na malen obrok kruha kod nas, koji je veći u mnogim zemljama a (držeći?) uzrok nezgode u Njemačkoj, te na mogućnost iskorišćenja tog od neprijateljskih promičba. Na kraju izlaganja iznio sam tri molbe: da se 12 naših bataljona stavi na raspolaganje našim vojnim vlastima za osiguranje reda i žetve; da se nama dade talijansko oružje za 50.000 dobrovoljnih čuvara reda; da nam se odmah pošalje dvije tisuće petstotina vagona pšenice i raži. Državni tajnik pozorno saslušao izlaganje i rekao da uviđa težinu položaja i razumie naše zahtjeve obećao ih poduprieti. Za bataljone ne može ništa sigurno reći, ali vjerojatno da ćemo dobiti oružje za leteće čete i ako možda ne za 50.000 ljudi. Zauzet će se, da se tražena hrana što prije odpremi dolje. Ministar narodnog gospodarstva nije ovdje. Posjetit ću ga čim se vrati. Sutra idem državnom tajniku Backeu i još drugima.« [6]

[14] Vrhovna komanda obavijestila je ministarstvo vanjskih poslova u Berlinu da je mišljenje glavnokomandujućeg na Jugoistoku - povodom želje vlade u Zagrebu da uvedu hrvatsku upravu u području Boke kotorske - negativno. Ratna luka Kotor je, po njegovom mišljenju, tako važna za obranu obale da je njeno ustupanje Hrvatskoj ili Crnoj Gori do daljnjega nesvrsishodno. Područje Kotora mora ostati čisto njemačko vojno-upravno područje s obrazloženjem da su tu do svršetka rata samo vojni interesi od važnosti. (AJ, T-120, rolna 212)

Poslanik Neubacher složio se s mišljenjem glavnokomandujućeg iz političkih i privrednih razloga. Unošenje »sadašnjeg neizlječivog hrvatskog nereda« u prostor Boke kotorske je politički nepoželjno i s obzirom na razvitak u Crnoj Gori, budući da Hrvatska postavlja zahtjeve i na tom području. Ktome, Boka kotorska od najveće je važnosti za snabdijevanje Crne Gore i stoga mora ostati dok traje rat stopostotno njemačko vojno-upravno područje, i to ne samo iz vojnih razloga. (AJ, T-120, rolna 212, Nr. 1155 od 9. X)

[15] A-VII, NDH, kut. 257, Br. reg. 43/5 - 2.

Postoji i njemačka zabilješka u berlinskom ministarstvu vanjskih poslova od 4. X 1943. o tom koraku poslanika Ratkovića: AJ, T-120, rolna 212, Ges. Schnurre Nr. 52.

[16] Ustaška je štampa donijela ovu vijest:

Ministar v. Ribbentrop je 7. X[1] telegrafski obavijestio Kaschea da mu je VK predala dva dokumenta: 1) telegram gen.Glaisea od 1. X o teškoćama koje se javljaju pri izgradnji hrvatske vojske; 2) drugi telegram istog generala kao vojnog atašeja u Zagrebu od 2. X o trenutačnom položaju u Hrvatskoj. Ministar pretpostavlja da je Kascheu poznat sadržaj ovog drugog telegrama generala Glaisea kao izvještaj vojnog atašeja. Moli da Kasche zatraži da mu dostave i onaj prvi — ako mu nije poznat — pa da zatim zauzme stav o njima i formulira konkretne prijedloge o tome što se može učiniti kako bi se poboljšao položaj u Hrvatskoj.

Poglavnik mu je govorio o svojoj tjelesnoj gardi *(PTS)* u vezi s pitanjima osiguranja prostora oko Zagreba — stoji u Kascheovoj zabilješci od 8. listopada.[18] Rekao je da garda raspolaže s dovoljno izvježbanih regruta i oružja iz talijanskog plijena da bi se mogao formirati novi puk (bojna). Međutim, nedostaje odgovarajuća municija, osobito za talijanske karabinke i mitraljeze. Zamolio je poslanika da se zauzme kod nadležnih da dobiju tu municiju.

Kasche usrdno zagovara hitno izdavanje te municije i njeno tekuće dopunjavanje. Tjelesna garda poglavara države zaslužuje već iz političkih razloga uvaženje i podršku. Njeno izvršenje zadataka u raznim borbama bilo je zadovoljavajuće — prema izvještajima kojima Kasche raspolaže. Njen razvitak bio je do sada povoljan u svakom pogledu.

Prema promemoriji od 29. VI 1943. koju su potpisali M. Lorković i general Glaise predviđa se brojčana jakost poglavnikove tjelesne garde od 10.000 ljudi. Prema drugom dokumentu od 23. Vll 1943. s istim potpisnicima predviđen je za nju kontingent od 3.000 ljudi iz regrutskog godišta 1925. Führerovo naređenje od 7. IX 1943. propisuje: » ... Priznanje suvereniteta Hrvatske i naša namjera da uključimo borbenu snagu tog naroda ubuduće više nego dosad u zajedničku borbu zahtijevaju energičnu i pozitivnu suradnju hrvatske vlade pri izgradnji njenih oružanih snaga i svih vojnih mjera koje se tiču njene zemlje...«; »...hrvatsko vojno vodstvo ima se... pozvati na povećanu aktivnost pri izgradnji hrvatskih oružanih snaga...«; «... Ukoliko je to bilo kako moguće, mora se nastojati da se hrvatskim odredima... prepuste vlastiti odsjeci osiguranja i njima također u danom slučaju podrede njemačke snage koje se nalaze u tim sektorima...«

Ove točke Führerova naređenja - zaključuje Kasche - daju odlučujuću

»U glavnom ustaškom stanu, u zgradi Starčevićeva doma, održana je jučer poslije podne sjednica, kojoj su prisustvovali članovi Doglavničkog vieča s najvišim dužnostnicima Ustaškog pokreta s ministrom postrojnikom dromLovrom Sušićem na čelu, članovi državne vlade s predsjednikom drom Nikolom Mandičem, članovi Državnog vieča na čelu s prabilježnikom drom Mirkom Pukom, Predsjednik Hrvatskog državnog sabora, Marko Došen, te ostali najviši predstavnici državne uprave i veći broj drugih iztaknutih hrvatskih javnih radnika.

Na sjednicu je u četiri sata poslije podne došao i sam Poglavnik, toplo pozdravljen od svih prisutnih.

Poglavnik je na ovoj sjednici održao veliki govor o suvremenim unutarnjo-političkim pitanjima s osobitim obzirom na Njegova nastojanja, da se na radu oko obrane i izgradnje države okupe i oni iztaknutiji politički i javni ljudi, koji su do sada stajali postrance od državnog života, te izložio posljedak tih svojih nastojanja. Napose je ocrtao značenje Ustaškog pokreta u državnom životu, davši smjernice za usklađeni rad državne uprave u duhu osnovnih načela Ustaškog pokreta.

Poglavnikova izlaganja primljena su s jednodušnim odobravanjima.« *(Hrvatski narod,* god. V, br. 853 od 7. X 1943)

[17] AJ, T-120, rolna 212, Nr. 1610 od 7. X.

[18] AJ, T-501, rolna 265.

pretpostavku za podršku izgradnji i izobrazbi jedinice koja — poput poglavnikove tjelesne garde — već danas posjeduje jaku borbenu vrijednost.

Ustaški ministar Budak naredio je 9. X[2Ü] da se pošalje u München generalnom konzulu dru N. Rušinoviću ovakva šifrirana brzojavka:

»Pozdravi Werlina i zahvali na prijateljskoj spremnosti. Molim ga da izhodi kod Führera obću odredbu svim njemačkim častnicima na našem području, da su Kotor, svi otoci, Zadar i Rieka pripojeni Hrvatskoj i da nema ni govora da bi tu mogla imati posla bilo kakova italija. Najmanje pak smiju njemački častnici na svoju ruku govoriti, da će Zadar ili Rieka ostati Italiji, a Kotor biti pripojen Crnoj Gori. Takav postupak tjera naše ljude, da iz straha pred Talijanima skupa sa partizanima stupaju u borbu protiv njemačkih i hrvatskih oslobodilačkih četa. Veliki dio krivnje je na neupućenosti njemačkih častnika.«

Drugi telegram gotovo istog sadržaja[21] imao je biti otposlan poslaniku Ratkoviću i uvodno je glasio ovako:

»Recite Funku, Steengrachtu i ostalim prijateljima, da je najžurnija potreba da izhode kod Führera obću odredbu itd. (kao i u telegramu Rušinoviću sve do kraja).«

Istog dana[22] šifra ustaškog ministarstva primila je ovakvu Ratkovićevu brzojavku:

»Jučer mi je u razgovoru rekao poslanik Finske da je čuo u jednoj stranoj misiji mišljenje da Angloamerikanci ne će osvajati cijelu Italiju, nego da će prijeći na zapadnu obalu Balkana i preko Hrvatske u Mađarsku, jer da zapadno aseptično (?) ide u njihovu sferu, a istočno u rusku.«

Poglavnik je na Mandićev prijedlog formirao novu vladu - javlja Kasche Berlinu brzojavom 9. listopada.[23] Tog će dana stara vlada odstupiti, a sutra - kako se predviđa - sastav nove bit će objavljen. Značajno je da u njemu ne sudjeluju istaknuti pripadnici *Seljačke stranke* okupljeni oko inž. Košutića, ali je zato uključen u vladu jedan »pravoslavac« kao državni ministar (S.Besarović). Sastav vlade je ovakav: predsjednik vlade drMandić; potpredsjednik drKulenović (Musliman); ministar vanjskih poslova drB. Benzon (prije poslanik u Berlinu); ministar unutrašnjih poslova drM. Lorković; ministar oružanih snaga gen. Navratil; ministar socijalne politike J. Tortić (prije generalni tajnik HSS); ministar trgovine J. Cabas; ministar financija prof. Lunaček; ministar poljoprivrede drHefer (dotadašnji veliki župan u Osijeku); ministar nastave prof. Makanec; ministar saobraćaja drCanki; ministar šuma i ruda prof. Baien; ministar pravosuđa vjerojatno M. Budak, državni prabilježnik drArtuković, ministar obnove M. Alajbegović (Musliman) koji je donedavno bio generalni konzul u Münchenu; ministar za oslobođene krajeve dr Bulat, državni ministar dr Vrančić, dodijeljen ministarstvu unutrašnjih poslova, ministar dr Besarović (»pravoslavac« iz Sarajeva), ministar Ž. Kuveždić (ugledni seljak iz Srijema), dr Žanić za *Crveni križ,* a ministar L. Sušić ostaje ustaški postrojnik.

Mora se uzeti - upozorava Kasche - da je vlada dobro sastavljena

[19] U drugoj zabilješci poslanika Kaschea od 8. X1943. navode se podaci o razmještaju pojedinih dijelova PTS-a, o dodatnom naoružanju iz talijanskog plijena i drugom. (AJ, T-501, rolna 265)

[20] A-VI1, NDH, kut. 257, Br. reg. 45/5 - 2.

[21] Isti izvor.

[22] A-VII, NDH, kut. 257, Br. reg. 44/5 - 2.

[23] AJ, T-120, rolna 212, Nr. 4352 od 9. X.

(uglavnom). Ministri su politički velikim dijelom uvjereni pristaše Njemačke i zajedničkog vođenja rata. Balena valja uzeti s oprezom; Budak kao ministar pravosuđa nije potpuno rješenje. Ministarstvo unutrašnjih poslova je s Lorkovićem i Vrančićem vrlo jako zaposjednuto (pokriveno), što je korisno i u interesu suradnje s *Wehrmachtom*. O ličnostima u pojedinostima slijedi pismeni izvještaj - zaključuje Kasche svoj brzojav.

Ribbentrop je 9. X[24] uputio u Zagreb brzojav namijenjen osobno poslaniku i u njemu skrenuo pažnju na propagiranje riječkog područja kao hrvatskog različitim hrvatskim javnim izjavama poput one u posljednjem govoru hrvatskoga ministra vanjskih poslova (Budaka). Zamolio je poslanika da u idućoj prilici razgovora s poglavnikom, upozori Pavelića na to pitanje, pa da mu ponovi (već poznato) njemačko gledište: da je cijelo to područje ustaničko područje i da njemačke snage moraju na njemu voditi izvanredno teške borbe; cijelo je to područje njemačko operaciono područje, i Führer se sada mora isključivo baviti time da ustanak suzbije i spriječi iskrcavanje Engleza i Amerikanaca. Državnopravnim pitanjima u tim krajevima Führer se sada ne može baviti dok traju borbe. S tim je u vezi nedavno u Berlinu bilo primijećeno da je prema stanju stvari svrsishodnije usredsrediti cjelokupnu hrvatsku snagu radi ponovnog zadobivanja izrazito hrvatskog područja, nego propagirati precizne teritorijalne zahtjeve u jadranskom prostoru.[25]

Ribbentrop je dva dana ranije[26] bio zamolio ambasadora K. Rittera da povodom koraka poslanika Ratkovića i njegovih želja razjasni vojnu stranu pitanja, i to tako da se interna konstatacija s vojnog aspekta ne može tumačiti kao podrška hrvatske želje ili čak kao želja ministarstva vanjskih poslova. Isto je tako ministar zatražio da se u Berlinu razjasne privredna pitanja, i to također na isti način (da drugi resori ne protumače ta tumačenja kao želje Ribbentropova ministarstva).

Kasche je 11. X[27] telegrafski obavijestio Berlin da je dosadašnja hrvatska vlada tog dana odstupila. Lorković mu je saopćio da su pri formiranju nove vlade — protivno već najavljenom sastavu — nastupile još ove promjene: budući da bi se M. Budak rado vratio u Berlin u svojstvu poslanika, a poglavnik se s tim slaže, ima za sada ostati u vladi kao ministar vanjskih poslova sve dok kao poslanik ne dobije agreman Berlina. Ministar pravosuđa bit će Canki; ministarstvo prometa preuzima Ante Vokić, dosadašnji direktor željezničke direk-

[24] AJ, T-120, rolna 212, Nr. 1628 od 9. X.

[25] Poslanik Neubacher je iz Beograda 9. X 1943. telegrafski izvijestio Berlin da je otvaranje nove politike u Srbiji vrlo polagano. Uslijed specijalnog angažiranja dobrovoljaca može ministar predsjednik Nedić željeni zaštitni garnizon postepeno stavljati na raspolaganje tek počevši s lO.tim listopadom. Stav Vrhovne komande saopćen vojnom zapovjedniku prema kojem podređivanje dobrovoljaca Nediću može biti samo prividno ne slaže se, ovako formuliran, s koncesijom učinjenom Nediću. Samo se po sebi razumije da potpuna kontrola izgradnje pripada *Wehrmachtu*, no Nedić mora imati mogućnost da smjesta intervenira ako je to nužno; u protivnom, nitko neće uzeti za ozbiljno egzekutivu koja mu je odobrena. Neubacher dalje predlaže podređivanje *Državne straže (SDS)* - koja se nalazi u jako sumnjivom (rovitom) stanju - ministarstvu unutrašnjih poslova; dakako, pod punim nadzorom provođenja njene potrebne reorganizacije i angažiranje višeg vođe SS i policije. Čini se da je neophodno potrebno jedno Führerovo naređenje o najstrožim ograničenjima njemačkih civilnih službi u stvarnom i osobnom pogledu uz odgovornost vojnog zapovjednika Jugoistoka. U protivnom, neće im poći za rukom da izađu iz ružne organizacione nadgradnje, protuslovnih uputa i upravnog uplitanja u sitnice. Upravo na tom području moguće su koncesije Nediću koje njemačku stranu ništa ne stoje, nego samo poboljšavaju njen prestiž i red u srpskom prostoru. (AJ, T-120, rolna 1757, Nr. 1145 od 9. X)

[2<r] AJ, T-120, rolna 212.

[27] AJ, T-120, rolna 212, Nr. 4387 od 11. X.

cije Sarajevo; ministar Toth preuzima ministarstvo riznice umjesto profesora Lunačeka.[28]

Opširnim brzojavom otposlatim 13. X[29] namijenjenim osobno ministru v. Ribbentropu Kasche je dostavio svoje odgovore na ministrovo telegrafsko traženje od 7. listopada. Dao je da pročita oba brzojava gen. Glaisea. Brzojav od 1. X odgovora na Fiihrerovo naređenje koje se nadovezuje na Kascheov referat u Glavnom stanu, prema kojem se takvi izvještaji imaju slati svakog prvog u mjesecu. Obavijest generala kao atašeja nisu mu pri odašiljanju greškom predočili. O postupku obavijestio ga je usmeno general Glaise--Horstenau. Stav Kaschea o pojedinim pitanjima je ovaj:

1. Ima pojava rastrojstva u hrvatskim oružanim snagama. One su posljedica dosadašnjeg razvoja. Njihov obujam ne smije se precjenjivati. Odgovarajuće pojave u *Ustaškoj vojnici* ne postoje. Izvjesna suzdržljivost prema njemačkoj vojsci nije na posljednjem mjestu posljedica pogrešaka njemačke strane. Činjenica vrbovanja za *Waffen-SS* i policiju unutar hrvatskih oružanih snaga i redova ustaša kao i pritisak na hrvatsku vladu u tom pravcu od odlučnog su utjecaja i glavni izvori krivnje. Dalje Hrvati opetovano izražavaju mišljenje da se držanje njemačke vojske sada ne razlikuje mnogo od onog talijanske *Druge armate.*

Kasche stoga predlaže: Najradikalnije provođenje naprijed spomenutog Fiihrerovog naređenja kod ovdašnjih ureda i komandi *Wehrmachta, Waffen-SS* i policije, osobito u njihovu držanju prema Hrvatima. Nikakvo daljnje regrutiranje Hrvata u *Wehrmacht, Waffen-SS* ili policiju izuzevši plansku dopunu iz mlađih godišta. Na drugoj strani, najdjelotvornija pomoć pri izgradnji, izobrazbi i vodstvu cjelokupnih hrvatskih oružanih snaga uključujući *Ustašku vojnicu.* Kasche pri tom napominje da protivno jasnoj Fiihrerovoj odluci prilikom poslanikovog referata *Ustaška vojnica* nije uopće spomenuta u naprijed navedenom Fiihrerovom naređenju. Treba narediti naknadno proširenje svih mjera pomoći i na *Ustašku vojnicu.* S hrvatske strane dao je novi ministar oružanih snaga pretpostavke za izgradnju i preuređenje oružanih snaga.

2. Postoje teškoće pri opskrbi cjelokupnih hrvatskih oružanih snaga s obzirom na bande, nemire i prilike u saobraćaju. Budući da to u biti zavisi od suzbijanja bandi, koje gotovo godinu dana provodi isključivo njemačka strana, ne mogu Hrvati jedini snositi krivicu za nedostatke.

[28] Pripremajući rekonstrukciju vlade Pavelić je osnovao nova ministarstva: ministarstvo zdravstva i udružbe, ministarstvo obrta, veleobrta i trgovine, ministarstvo seljačkog gospodarstva i prehrane i ministarstvo šuma i ruda. (*Hrvatski narod,* god. V, br. 857 od 12. X 1943)

Ustaška je štampa donijela vijest (pod 12. X) da je poglavnik razriješio dotadašnju Mandićevu vladu i na prijedlog predsjednika vlade dra N. Mandića imenovao novu, u sastavu: predsjednik vlade Mandić; potpredsjednik dr Džafer Kulenović; prabilježnik dr Andrija Artuković; ministar vanjskih poslova dr M. Budak; ministar unutrašnjih poslova M. Lorković; ministar pravosuđa i bogoštovlja dr Pavao Canki; ministar prosvjete dr Julije Makanec; ministar oružanih snaga gen. F. Navratil; ministar prometa Ante Vokić; ministar državne riznice Dragutin Toth; ministar obrta, veleobrta i trgovine dr Josip Cabas; ministar seljačkog gospodarstva i prehrane dr Stjepan Hefer; ministar šuma i ruda dr J. Balen; ministar zdravstva i udružbe Janko Tortić; ministar skrbi za postradale krajeve Mehmed Alajbegović; ministar za oslobođene krajeve dr Edo Bulat; ministar-postrojnik dr Lovro Sušić; državni ministri dr Milovan Žanić, dr Savo Besarović, dr Vjekoslav Vrančić i Živan Kuveždić. (*Hrvatski narod,* god. V, br. 857 od 12. X 1943)

Članovi nove ustaške vlade su 12. X 1943. pred Pavelićem položili zakletvu. (*Hrvatski narod,* god. V, br. 858 od 13. X 1943)

Matija Kovačić objavio je tim povodom u *Hrvatskom narodu* od 13. X 1943. poduži članak o zadaćama nove vlade i njegov prijevod na njemački nalazi se u: AJ, T-501, rolna 267.

[29] AJ, T-120, rolna 212, Nr. 4418 od 12. X.

Kasche predlaže: da snabdijevanje cjelokupnih hrvatskih oružanih snaga, uključujući i *Ustašku vojnicu*, do iduće žetve preuzme njemačka vojska.

3. Uniforme i oprema hrvatskih oružanih snaga vrlo su različiti. Djelomično vlada velika oskudica. Donekle pozitivno djeluju poduzete hrvatske mjere na polju uniformiranja. Što se tiče naoružanja njemačka se strana nije opetovano držala obećanja i termina. Razdioba oružja talijanske *Druge armate* obavlja se polagano i birokratski.

Kasche predlaže: da njemačka strana u danom slučaju liferuje preko dotadašnje granice materijal za uniforme. Iz zaplijenjenih zaliha talijanske *Druge armate* izvršiti hitno i što je moguće velikodušno opremanje hrvatskih oružanih snaga. Bude li pri tom *Wehrmacht* ukazivao na to da su njemačke jedinice zaplijenile većinu oružja, to je proizašlo samo zahvaljujući rasporedu jedinica za tu akciju. Budući da hrvatske jedinice nisu bile upućene prema obali, nisu ni mogle prikupiti neki plijen. Budući da su sudjelovale u akciji uzeto u globalu, trebalo bi im priznati i odgovarajući udio u plijenu što su ga zadobile njemačke jedinice. Obratno, njemačke jedinice SS kod Karlovca su ponešto primile iz talijanskog plijena koji su sami Hrvati zaplijenili.

4. Opskrba novcem hrvatskih oružanih snaga gora je od one njemačkih jedinica. To je tako silom prilika, jer nijedna manja zemlja ne može sebi priuštiti isto ono što i Reich. Kasche opominje ozbiljno na oprez pri zahtjevima za savršenom uravnilovkom koja bi morala dovesti financijski i onako preoptereću zemlju (NDH) do ozbiljnih teškoća.

Kasche predlaže: Hrvati su u posljednje vrijeme poduzeli mnoge poboljšice koje bi trebalo donekle dalje poticati uz suzdržljivo savjetovanje. Još bi više trebalo poticati da Hrvati vojnicima za doba poslije rata u izjavama i zakonima osiguraju privilegirano naseljavanje, te povlašteno upošljavanje na činovnička mjesta i u privredi.

5. Zahtjev za jednim državnim vodstvom koje uživa povjerenje većine stanovništva ne vodi računa o političkim datostima. Pri ranijim ovdašnjim pojavama i danoj situaciji na ratištu prema van i prema unutra neće nijedna vlada zadobiti pristanak većine. Dakako, moglo bi se zamisliti da bi neka vlada mogla iskoristiti slabosti naroda i teze opozicije da ih prisvoji kako bi pridobila široke mase. No, ta ista vlada morala bi otpasti u daljnjoj suradnji u zajedničkom vodenju rata tada više ne bi mogla odgovarati zahtjevima koje nameće rat. Potrebna je jaka i radno sposobna vlada koja nastavlja dosadašnju suradnju s Reichom u neprekidnom poboljšavanju svojih metoda, vodenju poslova i u propagandi i nadalje stavlja na korištenje snage vlastite zemlje i naroda radi zajedničkog vodenja rata. Tome uvelike odgovara novoformirana vlada u Zagrebu.

Ustaški kurs što ga general Glaise-Horstenau otklanja general pogrešno shvaća. Svaka vlada treba podršku. To su ovdje u Zagrebu ustaše. *Hrvatska seljačka stranka* ne bi mogla predstavljati takvu podršku ni redu na unutrašnjem planu ni zajedničkom vodenju rata. Ako su ustaše potrebni, mora ih se i priznati, pomagati i davati im podršku. Razvoj ustaša potvrđuje da ih se može učiniti takvima. Pola po pola igrati se s ustašama i HSS-om znači prijatelje obmanuti, kritičarima koji stoje po strani dati nove materijale, a neprijatelje jačati, jer pitanje od presudne važnosti u Hrvatskoj nije više »Pavelić ili Maček«, nego »Pavelić ili Tito«.

Kasche stoga predlaže: poslanstvo može povećati utjecaj na vladu više nego dosad radi unapređenja njenog djelovanja i propagande; unapređivanje i pomoćne mjere u prilog ustaškog pokreta uspostavljanjem uzajamnih veza s

NSDAP (Nacionalsocijalističkom strankom) i njenim organizacijama, i to pod vodstvom inozemne organizacije stranke *(Auslandsorganisation,* skraćeno AO) uz posredovanje poslanstva. Najsnažnije forsiranje i podrška izgradnji i izobrazbi *Ustaške vojnice* na isti način kako to provodi general Juppe prema hrvatskim oružanim snagama. Zapovijed kojom se obustavlja svaki politički razgovor s krugovima opozicije koja u Hrvatskoj stoji po strani svim nadleštvima njemačke vojske, *Waffen-SS* i policije. Naređenje s višeg mjesta da se poduzima sve što unapređuje rad vlade (NDH) i jača njen autoritet. Odgovarajuća suradnja na polju narodnog prosvjećivanja, propagande i informativne službe ide od poslanstva prema Hrvatima uz uvlačenje odgovarajućih organa njemačke vojske, *Waffen-SS* i policije.

6. Stoji činjenica đa borbe bandi utječu na prikupljanje žetve i korištenje ratnoprivredno važnih sirovinskih izvora. Uska suradnja njemačke vojske s privrednim odjelom poslanstva radi uvažavanja ratnoprivređnih mjera osiguranja ne zadovoljava od početka godine (1943). Postoji, na žalost, tendencija njemačke vojske da pri tom ne uzima u obzir hrvatsku suradnju.

Kascheov prijedlog: najsnažnija podrška svim mjerama hrvatske strane koje teže osiguranju vojne privrede. Odgovornost i nadležnost moraju ostati kod Hrvata. Ostavljanje odgovarajućih hrvatskih jedinica radi postizanja takve podjele posla pod komandom hrvatskog ministarstva oružanih snaga. Zapovijed ovdašnjoj njemačkoj vojsci, *Waffen-SS* i policiji da je i poslanstvo — uz druge — sunadležno u svakom pojedinom slučaju za sva takva privredna pitanja i da ga treba privući na sudjelovanje pri odgovarajućoj vojnoj akciji.

7. Izvještaj generala kao atašeja ukazuje na to da njemačka strana nije zabilježila dovoljno uspjeha pri suzbijanju bandi. Pri tom se ne smije zaboraviti da Hrvati već godinu dana nisu imali nikakav odlučujući utjecaj ni komandna ovlaštenja, pa čak ni nad svim njihovim jedinicama. Prema tome, oni mogu zaključiti da im se ne smije u tom pogledu uputiti nikakav prigovor za razvoj zbivanja posljednje godine. Kasche misli da suzbijanje bandi u prvom redu nije pitanje trenutačnog broja jedinica, nego pitanje jedinstvenog komandiranja i svrsishodne primjene svih raspoloživih oružanih snaga. Nemoguće je da njemačka strana sebi još i dalje priušti dosadašnje prilike u interesu vlastitog ugleda-i uspjeha, pošto njemačka policija djeluje nezavisno od *Wehrmachta* i da su povrh toga najrazličitije nadležnosti podijeljene tako da u nekom prostoru ponajviše različite snage operiraju nezavisno jedna od druge, vježbaju ili miruju.

Stoga Kasche predlaže: izuzevši snage koje se nalaze pod komandom njemačkoga *Drugog oklopnog korpusa* komandu nad upotrebom svih ostalih njemačkih i hrvatskih oružanih snaga u Hrvatskoj povjeriti njemačkom opunomoćenom generalu ili nekoj drugoj centralnoj komandi. U pojedinim područjima prenijeti u tom danom okviru samostalnu komandu i na hrvatske zapovjednike. Njemački opunomoćeni general ili netko drugi mora određivati jedinstveno akciju svih njemačkih i hrvatskih snaga. Imat će voditi računa o potrebama hrvatske države i željama poglavnika. Bit će mu ukazano da u suradnji s poslanstvom i vladom u Zagrebu osigura suradnju svih civilnih faktora i da prikupi sve snage za suzbijanje nemira. Iskustvo uči da postoje izgledi na uspjeh u suzbijanju bandi samo u zahvaćanju i spajanju svih vojnih i policijskih snaga s organima uprave, državne propagande i ustaškog pokreta. Stoga je potrebno da se uz bok svakog pojedinog komandanta u takvoj jednoj operaciji postavi hrvatski opunomoćenik za civilnu upravu i da se već u toku priprema ukopča u posao. Zbog toga je ostvareno opće propagandno djelova-

nje u unutrašnjosti Hrvatske protiv bandi gore spomenutom suradnjom s Hrvatima i njemačkim oružanim snagama."[1]

Na kraju, Kasche zaključuje ovako: od odlučne važnosti za negativan razvoj u Hrvatskoj bili su talijanski postupci i obzirnost prema njima s njemačke strane; jednako tako od odlučne važnosti za uspavljivanje tog nepovoljnog razvoja i otvaranje pozitivnog jest jasna, jednoznačna i postojana politika Reicha prema Hrvatima. Ako Hrvati na taj način zadobiju povjerenje

[30] U zabilješci poslanika Kaschea (Zagreb, 13. X 1943) o razgovoru ministra Lorkovića i poslanika Neubachera istog dana navode se brige hrvatske strane, kao i pojedine njene želje:

1) Da uspostave jedinstvenu njemačku komandu nad svim oružanim snagama u Hrvatskoj sa sjedištem u Zagrebu, da bi se tako osiguralo najracionalnije iskorištenje svih raspoloživih snaga i jedinstveno vođenje borbi na obali i protiv bandi. Poslanik Neubacher izrazio je mišljenje da je raspored komandi bez sumnje ovisan i od cjelokupnih odnosa na Jugoistoku; obećao je da to pitanje, ipak, pretrese s Kascheom. (Kasche predlaže da podrže tu hrvatsku molbu - kako je to već navodio u svojim izvještajima - osobito u pogledu jedinstvenog rukovođenja svim oružanim snagama uključujući i žandarmeriju).

2) Ojačanje partizanskih i četničkih bandi uslijed prilaženja Talijana i predaje talijanskog naoružanja dovest će u toku zime do proširenja područja njihove djelatnosti. Hrvatska vlada posebno ukazuje na to i predlaže da se po mogućnosti već prije nove godine s jačim snagama provedu protiv bandi temeljite mjere čišćenja. (Planovi o takvim mjerama već se pripremaju. Dovedenom kozačkom divizijom već je otpočeo veći pothvat. Kasche zastupa gledište da moraju neprekidno provoditi borbu protiv bandi angažirajući na najsvrsishodniji način sve njemačke i hrvatske oružane snage pod (uvijek) jedinstvenom komandom.)

3) U čitavom obalnom području nije njemačko vodstvo angažiralo hrvatske jedinice. Na taj način a kako Hrvati nemaju nikakvu ovlast da zapovijedaju, hrvatske jedinice nisu se dosad pojavile na obalnom području. Nasuprot tome, na više mjesta su Talijani i četnici bili angažirani zajedno s njemačkim jedinicama — što Hrvati priznaju da je privremeno potrebno. Zelja je hrvatske strane da se što je moguće brže, ma i mali hrvatski odredi angažiraju u obalnom području da bi stanovništvu pokazali da su i oni tu. (Kasche predlaže da zamole *Grupu armija* da izađe u susret toj želji hrvatske strane.)

4) Za Hrvatsku predstavljaju četničke bande u obalnom području, po Talijanima naoružane i uzdržavane, ozbiljnu brigu. I u kontinentalnoj Hrvatskoj ima četnika koji, doduše, imaju sporazume s državom (NDH) i stoga ih valja ocjenjivati prema pojedinačnom držanju. U obalnom području radi se o grupaciji od približno 25.000 ljudi koji kao zastupnici idejne orijentacije jugoslavenske emigrantske vlade predstavljaju opasnost za Hrvatsku i Reich. Hrvatska vlada stoga moli da njemačka strana četnike u Hrvatskoj samo utoliko upotrijebi koliko je to vremenski ograničeno neophodno potrebno. Pored toga, da četnike ne bi dalje naoružavali i uzdržavali nego postepeno raspuštali. (Kasche predlaže da zamole *Grupu armija* da izađe u susret hrvatskoj želji. Postupak njemačkih komandi posredstvom hrvatskih vladinih povjerenika koji se kod njih nalaze svrsishodno uskladiti s hrvatskim šefom civilne uprave.)

5) Hrvate brine neraščišćeni granični odnosi kod Rijeke i Kotora. (U pogledu Kotora predleži posebna zabilješka.)

Poslanik Neubacher izložio je gledište da trenutačna ratna situacija ne dopušta pojedinačno utvrđivanje granične linije u oba područja, što je ministar Lorković priznao kao točno.

Kasche je pak ustvrdio da bi angažiranje hrvatske civilne uprave u području Rijeke bilo dopustivo prema naređenju koje se nalazi kod gen. Glaisea. Državni tajnik Turina mogao bi što skorije da tamo, u sporazumu s generalom Glaiseom, organizira svoje upravne organe. (AJ, T-501, rolna 265)

U drugoj zabilješci istog datuma Kasche ističe da hrvatska strana smatra Kotorski zaljev kao područje njenih teritorijalnih zahtjeva zbog njegove ranije pripadnosti Dalmaciji. Hrvati priznaju da je uže područje zaljeva od posebne važnosti za rat i da stoga ostane pod njemačkom vojnom upravom. Ipak, mole da već sada dobiju općinu Gruda na području kotara Dubrovnik. Aerodrom koji se tamo nalazi pripada Dubrovniku i njega njemačka strana može - kao i sve ostale aerodrome u Hrvatskoj - neograničeno koristiti i nakon pripojenja Grude Hrvatskoj. U razgovoru s feldmaršalom Freiherom v. Weichsom i poslanikom Neubacherom utvrđeno je da ne postoje prigovori od odlučne važnosti protiv eventualnog pripojenja općine Gruda Hrvatskoj. Kasche stoga predlaže da tu općinu pripoje Hrvatskoj, a da ostali dio Kotorskog zaljeva predbježno ostane pod njemačkom vojnom upravom, ne dirajući pri tom u konačno rješenje pitanja granice. (Isti izvor)

u nju a opozicione grupe izgube nadu da mogu pridobiti bilo koju njemačku organizaciju ili ličnost za njihove poslove, neće biti moguće samo prikupljanje snaga i njihova akcija na polju zajedničkog vodenja rata umjesto sadašnjeg rasapa snaga, nego će se sve to moći i povisiti. Tretiranje graničnih pitanja na jadranskoj obali dio je ove njemačke politike. Njegovo osobno zalaganje za razjašnjavanje tog kompleksa - i ako samo izvjesno — izvršeno je iz tog razloga.[31]

Kasche je preko ureda *Abwebra* u Zagrebu 14. X 1943. u tom smislu instruirao savjetnika poslanstva dra Kiihna, koji se tih dana nalazio u Dubrovniku, i dodao da se prema četnicima imaju odnositi elastično. Njihovo angažiranje - samo ukoliko je to vojno hitno potrebno. Oprez pri njihovom naoružavanju i snabdijevanju. Sada nikakvih hapšenja. Utjecati na njih s obzirom na zaokret neprijateljskih sila prema Titu, da bi se razriješile njihove veze s emigrantskom vladom i uspostavio razuman odnos četnika s hrvatskom državom. (Isti izvor)

[31] Mandić je 13. X 1943. održao programatski govor preko zagrebačkog radija i odmah u uvodu istakao »historijsku zaslugu« A. Paveliča što su se u kratkom razdoblju od dvije i po godine ispunile hrvatske težnje i oba narodna ideala: državna nezavisnost i teritorijalna cjelokupnost.

»Stari neprijatelji hrvatskog naroda, koji su ga do nedavno držali u robstvu, a sada su nenavidni, da je Hrvatska stekla svoju samostalnost, urotiše se odmah po stvaranju naše države proti njenog obstanka i njene izgradnje, organizirajući odmetničke bande sa zadaćom, da od samoga početka ometaju državnu izgradnju i naruše javni red i mir.

Djelatnosti tih neprijatelja kao i naša borba protiv njih - ustvrdio je on - dio su ovoga svjetskog rata. Njihovo vodstvo i njihova vojnička i politička jezgra ubačeni su u Hrvatsku iz inozemstva i odatle su podpomagani. Njihov je zadatak u jednu ruku, da ometu izgradnju naše države, koja je dio novog europskog poredka, a u drugu ruku da na našem području vežu što veći broj savezničkih snaga, koje bi inače bile upotriebljene na drugim bojištima. Njihov je cilj da Hrvatsku, nad kojom je rat g. 1941. prohujao ne nanesavši joj nikakvih materialnih šteta, sada ipak pretvore u pravom smislu rieči u razbojište.

Vodeći računa o tome hrvatska državna vlada usredotočiti će sva svoja nastojanja prema vrhovnom zadatku: uzpostavi javnog reda i sigurnosti. Ona će kod toga poduzeti sve, da naša vlastita nastojanja uskladi s nastojanjima i potrebama naših saveznika, koji vode računa o sigurnosti čitave Europe. Odlučna da zakonskim sredstvima brani vrhovne probitke naroda i države, vlada će u svojim naporima za uzpostavu mira i spokoja u našoj zemlji biti nadahnuta duhom pravednosti i čovječnosti i zakonitosti, koji je od pamtivieka tako duboko ukorienjen u srdcu i u duši hrvatskoga naroda. Dosljedno će hrvatska državna vlada poduzeti sve, da odvoji zavedene od zavoditelja te da zavedenima pruži mogućnost da se vrate redovitom životu. No rema onima, koji se velikodušnošću Poglavnika i državne vlade ni u ovoj posljednjoj prilici ne će tjeti poslužiti već će i dalje oružanom rukom nastaviti borbu protiv Nezavisne Države Hrvatske, protiv sigurnosti naših gradova i sela, protiv života i imetka državljana i protiv našeg svagdašnjeg kruha, hrvatska državna vlada nastupit će putem svojih oblasti i silom oružja nemilosrdnom strogošću, imajući pred očima da ni jedna ciena nije previsoka, da se sačuva sloboda i nezavisnost hrvatskog naroda i da mu se vrati nutarnji mir.«

»Prema shvaćanju o suvremenoj nacionalističkoj državi može u državi postojati samo jedna politička organizacija. Oslobodilački ustaški pokret pročišćen i tako moralno ojačan, svojim načelima, koja sadrže srž i Starčevićeve i Radićeve nauke te su povrh toga obče ljudska i moralna, neka obuhvati cio hrvatski narod, da tako najbolje posluži najvišim hrvatskim narodnim i državnim probitcima.

Sretan sam - naglasio je Mandić - što mogu utvrditj, da se hrvatska državna vlada može u punoj mjeri oslanjati na razumievanje i djelotvornu podporu Njemačkog Reicha i njemačke oružane snage.

Od časa uzkrsnuća naše države pa do danas Führer i njegova vlada podupirali su sva nastojanja za jačanjem Nezavisne Države Hrvatske, te će tek poviest moći pravo ocieniti svu veličinu te podpore. Državna vlada poduzet će potrebno, da se na svim područjima usklade vojničke potrebe Njemačkog Reicha s našim državnim vrhovničtvom i našim narodnim potrebama. Rame uz rame s vojskom i svim savezničkim narodima, s kojima smo vezani najiskrenijim prijateljstvom u moćnom sklopu Trojnog pakta.

Hrvatska će nastaviti borbu - zaključio je Mandić - protiv neprijatelja Europe do konačne pobjede, koja će europskim narodima dati pravedan mir i novo razdoblje napredka i blagostanja, a hrvatskom narodu zajamčiti pun i slobodan razvoj u svojoj sjedinjenoj narodnoj državi.« *(Hrvatski narod,* god. V, br. 859 od 14. X 1943)

2. *Konferencija u Zagrebu.* Kasche je telegrafski, 15. X,[32] odgovorio Berlinu na njihov brzojav od 13. X i rekao da je već spomenuo u pismenim izvještajima i osobnom pismu upućenom ministru v. Ribbentropu kako je kod poglavnika zastupao gledište da se sad mogu iznova zadobiti oni krajevi koji su 1941. god. pripadali Jugoslaviji i predstavljali hrvatsko upravno područje, a zatim ih je Italija prisvojila Rimskim ugovorima. Tim područjima koja se priznaju Hrvatskoj pripadaju: Sušak i riječko područje, otoci Krk i Rab, a također otok Prvič. Granična linija u pojedinostima odgovara onoj iz jugoslavenskog razdoblja do 1941. godine.

Njemački poslanik u Bratislavi Hans Ludin telegrafski je istog dana (15. X)[33] izvijestio svog kolegu v. Erdmannsdorffa, poslanika u Budimpešti, da ga je proteklog dana (14. X) posjetio šef generalštaba hrvatskih oružanih snaga gen. Ivan Prpić s kojim je još iste večeri bio pozvan k jednom od zajedničkih znanaca. Prpić je — koliko je Ludinu poznato - rođen u Bosni, oženjen jednom »pravoslavkom«, ostavlja dojam vrlo okretnog, inteligentnog, ako ne baš simpatičnog čovjeka. Po onome što je govorio ne čini se da je Prpić bezuvjetni pristaša hrvatske misli, mnogo prije jedan Jugoslaven i zasigurno ne poglavnikov prijatelj. U toj ocjeni bio je Ludin još više utvrđen onim što mu je saopćio pouzdanik kod poslanstva NDH u Bratislavi koji je Prpića, povrh toga, označio kao ne presklona Nijemcima. No, Prpićeva vrlo široka, dobrim poznavanjem balkanskih odnosa prožeta i inteligentna izlaganja impresionirala su, ipak, poslanika, tako pa misli — a da pri tom ne presiže u nadležnost poslanstva u Zagrebu — da bi politički odjel ministarstva trebao tog čovjeka jednom temeljito saslušati.

Kako Ludin pretpostavlja da Prpić u Slovačkoj boravi pod sličnim okolnostima kao svojedobno vojskovođa SI. Kvaternik - Prpić ima četveromjesečni dopust zbog bolesti i namjerava se smjestiti s cijelom obitelji u lječilištu Pistyan - razgovarao je tog istog dana (15. X) s hrvatskim poslanikom u Bratislavi (Blažom Lorkovićem), koji ga je slučajno posjetio, da bi Prpića oprezno spomenuo u razgovoru. Na Ludinovo iznenađenje, Lorković je o njemu općenito govorio pozitivno i u toku razgovora saopćio Ludinu da mu je pri nedavnom boravku u Budimpešti tamošnji poslanik VI. Košak povjerio kako zna iz pouzdana izvora da je ministar vanjskih poslova Reicha voljan da izvjesna područja Dalmacije koja su Hrvati sad zauzeli — protivno Fiihrerovu shvaćanju — ponovno obeća Talijanima; da se, međutim, samo intervenciji njemačkih oružanih snaga ima zahvaliti što do toga nije došlo, do poteza koji bi na hrvatskoj strani izazvao najveće iznenađenje i položaj poglavnika učinio neodrživim. Ludin saopćava te Lorkovićeve primjedbe jer mu izgleda možda potrebnim da se s njemačke strane suprotstave takvim glasinama. Dalje ga je Lorković zamolio da se Ludin, sa svoje strane, zauzme u Berlinu da njegova brata Mladena, sadašnjeg ministra unutrašnjih poslova, podrže u njegovom teškom zadatku. Ludin mu je odvratio da to sigurno nije potrebno i ukazao je na povoljne komentare njemačke štampe povodom imenovanja novoga hrvatskog ministra unutrašnjih poslova.

Državni sekretar u njemačkom ministarstvu vanjskih poslova barun Steengracht zabilježio je 15. X[34] da ga je posjetio poslanik Ratković i prenio mu želju svoje vlade da pouče sve njemačke oficire u Hrvatskoj kako su ne samo

[32] AJ, T-120, rolna 212, Nr. 4462 od 15. X.
[33] AJ, T-120, rolna 212, Nr. 1930 od 15. X.
[34] AJ, T-120, rolna 212, St. S. Nr. 471.

cijela hrvatska obala sa svim otocima, nego i gradovi Rijeka i Zadar, kao i Boka kotorska definitivno pripojeni Hrvatskoj i da će tu i ostati. Da bi obrazložio svoj prijedlog, poslanik je opširnije izlagao problematiku pojedinih krajeva, što je sadržano i u promemoriji koju je tom prilikom predao Steengrachtu.

U Ratkovićevoj promemoriji (Berlin, 14. listopada 1943)[35] spominje se velikodušna odluka Führera o prepuštanju hrvatskih krajeva na Jadranu i povoljan odjek na koji je naišla u Hrvatskoj i koji će se još i dalje širiti ako ne pridodu nepovoljni momenti. Takav su momenat - prema Ratkoviću - na žalost, izjave njemačkih oficira koji govore da će Boka kotorska pripasti Crnoj Gori, a Rijeka i Zadar da će se vratiti Italiji. Ratković, zatim, pojedinačno tumači situaciju Boke, Zadra i Rijeke i upozorava na činjenicu da takve izjave njemačkih oficira unose kod hrvatskog stanovništva, osobito onog u obalnom području, nemir, a kod ustanika jačaju odluku da se ne predaju vladi. Stoga vlada u Zagrebu smatra hitno potrebnim da se pripadnici njemačkih oružanih snaga u Hrvatskoj s najvišeg mjesta pouče kako su ne samo obalna jadranska područja sa svim otocima nego i gradovi Rijeka i Zadar, i Boka kotorska definitivno pripijeni Hrvatskoj i da će tako ostati.

Međutim, to je bio diplomatski udarac po vodi, jer je ministar v. Ribbentrop donio odluku 19. X[36] da se po prednjem nema što postupiti i da ministarstvo ostaje pri svom prijašnjem stavu poznatom iz upute poslaniku Kascheu.

Taj Kasche je 15. X[1] obavijestio telegrafski Berlin da je jučer (14. X), posjetivši Mandića, sreo kod njega i M. Lorkovića i obojica su mu tom prilikom izjavili da će nova vlada — u skladu s vladinim proglasom[38] — svom energijom zgrabiti teška pitanja zemlje. Ipak, postoji niz pitanja između njih i njemačke strane koja bi valjalo raščistiti da bi tako stvorili preduvjete za vladina nastojanja. Stoga je Kasche predložio otvoreno i obuhvatno razmatranje svih visećih njemačko-hrvatskih pitanja. Nato su dogovorili da se kod Kaschea održi takva konferencija na kojoj bi sudjelovali Mandić, Lorković, Navratil, Glaise-Horstenau i Kammerhofer. Ostali učesnici u međuvremenu su dali svoj pristanak.

U nastavku su obojica (Mandić i Lorković) izjavili da je jednodušno mišljenje vlade kako bi bilo posebno poželjno da Führer primi poglavnika u Glavnom stanu. Kasche je obećao da će proslijediti prijedlog o savjetovanju kao i pitanje eventualnog primanja, s tim da će pri tom formulirati i svoj stav.

Pošto su predstavnici *Hrvatske seljačke stranke,* kako je već to bilo nedavno javljeno, otklonili da sudjeluju u ustaškoj vladi — javlja Glaise telegrafski svojim nadređenima 15. X[39] — formirana je 11. X nova vlada koju sačinjavaju predstavnici umjerenog kursa, no koja u cijelosti ne pokazuje neko novo lice. Dok su predsjedništvo i oružane snage zadržali isti (Mandić i Navratil), uznapredovao je M. Lorković — kojega su svojedobno srušili Talijani kao ministra vanjskih poslova — dotad samo državni ministar do ministarstva unutrašnjih poslova, za koji važniji resor posjeduje više dobrih preduvjeta, no ostaje ipak otvoreno pitanje koliko će se u danom slučaju moći nametnuti i samom poglavniku. Financije je preuzeo nekadašnji ministar

[35] Isti izvor.
Isti izvor.
[37] AJ, T-120, rolna 212, Nr. 4435 od 15. X.
Tj. Mandićeva govora na radiju 13. X 1943.
[39] AJ, T-501, rolna 264, Nr. 7034/43 geh.

privrede a poslije predsjednik Narodne banke dr Toth, jedan zasigurno sposoban, ali karakterno ne jednoznačno ocjenjivan čovjek, kome je prije svega povjerena gotovo nerješiva zadaća da zaustavi daljnji pad vrijednosti novca (kune). Novog ministra trgovine dr Cabasa prati dobar glas; ministar poljoprivrede bit će dosadašnji osječki veliki župan dr Hefer koji - kao i ministar socijalne politike Tortić - dolazi iz redova *HSS,* a saobraćaj prelazi u ruke direktora željezničke direkcije u Sarajevu A. Vokića koga cijene njemački transportni uredi i istodobno se istakao u suzbijanju ustanika. S posebnim se naglaskom ukazuje na imenovanje »pravoslavca« dra S. Besarovića za državnog ministra bez portfelja. Dosadašnji državni tajnik dr V. Vrančić preuzet će, također u svojstvu državnog ministra, poslove javnog reda i sigurnosti, položaj što ga je u posljednje vrijeme imao za njemačku stranu neupotrebljivi dr Filip Crvenković. Sposobni dosadašnji ministar prosvjete dr M. Starčević — zbog svog opozicionog stava prema poglavniku — zamijenjen je jednim sveučilišnim profesorom. Dr Budak fungira na listi ministara još kao ministar vanjskih poslova, no njega će uskoro zamijeniti dr B. Benzon, poslanik u Bukureštu i prvi predstavnik ustaške Hrvatske u Berlinu, a Budak će se vratiti u Berlin na svoje prijašnje poslaničko mjesto. U Bukurešt bi imao doći admiral Đ. Jakčin, prije vojni ataše u Berlinu. Jedanaest od dvadeset i jednog ministra porijeklom je iz Bosne i Hercegovine. Hrvatska javnost — zaključuje Glaise svoj telegram — primila je novu vladu ravnodušno i bez izraza nekog naročitog pouzdanja.

Sutradan, 16. X, objavljena je vijest o izmjeni brzojava o priznanju NDH od još jedne satelitske države: Republike Filipina.

Predsjednik te republike uputio je ustaškom ministru vanjskih poslova M. Budaku ovakav brzojav (u prijevodu):

»Čast mi je obaviestiti Vašu Preuzvišenost, da su dne četrnaestog listopada tisuću devet sto četrdeset treće Filipini objavili svoju nezavisnost i proglasili se suverenim narodom, te sastavili vladu, koja je po obliku republikanska. Saobćujući ovo Vašoj Preuzvišenosti, želim izkoristiti priliku, da izrazim svoju izkrenu želju, da bi između obje zemlje obstojali najsrdačniji odnosi prijateljstva.«[40]

Budak je ovako odgovorio:

»Čast mi je saobćiti Vašoj Preuzvišenosti, da sam obaviestio vladu Nezavisne Države Hrvatske o sadržaju (brzojava?), kojom mi je Vaša Preuzvišenost stavila do znanja stvaranje Republike Filipini. S velikim veseljem saobćujem Vašoj Preuzvišenosti, da je hrvatska vlada odlučila priznati *de iure* Republiku Filipini danom 16. listopada 1943. U ime hrvatske vlade čast mi je saobćiti, da se Republika Filipini i Nezavisna Država Hrvatska povežu odnosima srdačnog prijateljstva.«[41]

U Zagreb je 20. X stigao odgovor predsjednika Republike Filipina ovog sadržaja (u službenom prijevodu):

»U ime filipinskog naroda kao i u moje vlastito ime zahvaljujem najsrdačnije Vašoj Preuzvišenosti na brzojavci od sedamnaestoga listopada, koja me obaviešćuje da je hrvatska vlada s danom 16. listopada 1943. priznala 'de iure' Republiku Filipine.«[42]

[40] A-VII, NDH, kut. 264, Br. reg. 9/5 - 2.
[41] Isti izvor.
[42] Isti izvor.

U zakazano vrijeme (18. X) održana je u Zagrebu njemačko-endehaška konferencija[43] na kojoj su se razmatrala trenutačno najvažnija pitanja i to:

I. *Policijska suradnja.* — Ministar Lorković ukazao je na to da ondje gdje postoji, hrvatska policija koja funkcionira bude ukopčana u hapšenja. Ondje gdje je nema, imala bi njemačka policija po mogućnosti prethodno, a inače naknadno obavijestiti hrvatske policijske vlasti o izvršenom. O ishodu istrage imala bi njemačka policija u svakom slučaju obavijestiti hrvatske policijske vlasti. O zatvorenicima koji se šalju u logore njemačke policije imala bi hrvatska policija biti obaviještena preko popisa uhapšenika i, osim toga, trebalo bi joj omogućiti uvid u logore preko jednoga njenog opunomoćenika. Načelno, trebalo bi osigurati hrvatskim vlastima pravo prigovora u pogledu odluke o logorskim zatvorenicima.

Gruppenführer Kammerhofer načelno se složio s tim Lorkovićevim željama uz ogradu da dana situacija ne dopušta šire pojedinačne akcije. S obje strane postignut je sporazum o tome da trenutačno stanje razvitka hrvatske policije ne omogućuje zasad njeno potpuno ukopčavanje, ali će se hrvatskim željama izlaziti u susret prema razvoju policije i njenih snaga. S tim u vezi hrvatsko ministarstvo unutrašnjih poslova ostat će u dodiru s Gruppenführerom Kammerhoferom u toku zajedničkog djelovanja.

Lorković je u pogledu suradnje u akcijama zatražio da prilikom akcija njemačke policije nadležni obavijeste hrvatske policijske organe i upravne vlasti o akciji i pozovu ih na suradnju. Gruppenführer Kammerhofer potpuno se s tim složio.

Lorković i Navratil ukazali su na potrebu da hrvatske upravne vlasti i policija na jednoj, a oružane snage na drugoj strani budu obaviještene o tome gdje se osnivaju sjedišta njemačke policije. Uz sudjelovanje gen. Glaisea utvrdili su da hrvatske upravne vlasti i policiju obavještava Gruppenführer Kammerhofer, a hrvatske oružane snage obavještavat će njemački opunomoćeni general. Posebno se pri tom upozoravalo da je prijeko potrebno čuvati tajne.

II. *Regrutacije.* - Gen. Navratil je iznio da hrvatske jedinice nisu mogli potpuno popuniti zbog dosadašnjega nezadovoljavajućeg uspjeha pri posljednjim regrutacijama. Stoga je prisiljen zamoliti da se na odgovarajući način o tome vodi računa pri pozivima u odrede njemačkih oružanih snaga.

Poslanik Kasche je izjavio da se to stvarno već i provodi; nakon referata kod Führera njegovu izjavu i izjave Reichsführera SS i gen. Jodla usmeno je prenio hrvatskoj vladi; prema tim izjavama uzimat će se s njemačke strane u obzir hrvatske teškoće pri pozivanju u vojsku u pogledu broja i vremena.

Dogovoreno je da se to pitanje uskoro opširno razmotri povodom namjeravane izmjene nota o toj problematici.

III. *Odmazde.* - General Navratil rekao je da je *Druga njemačka oklopna armija* izdala jedno naređenje o odmazdama u kojem je riječ o srpsko--hrvatskom prostoru. Ministar misli da je takva formulacija politički nezgodna. Stoga je prisiljen moliti da *Druga oklopna armija* izda posebno naređenje za hrvatsko područje koje bi se slagalo i s odredbama hrvatskog zakona.

U dužoj diskusiji u kojoj su sudjelovali ministri Lorković i Navratil, general Glaise i Gruppenführer Kammerhofer utvrdili su da će idućih dana biti objavljen zakon o odmazdama o kojemu su se dogovorili Lorković i Glaise. Kammerhofer je zamolio da ga upoznaju s njegovim sadržajem.

[43] A-VII, NDH, kut. 233", Br. reg. 11/1 - 5.

Poslanik Kasche je sa svoje strane predložio da hrvatska vlada opunomoći svoje opunomoćenike pri njemačkim komandama da zastupaju prava hrvatske strane pri donošenju odluka o odmazdama. U tome su učesnici konferencije postigli suglasnost.

Složili su se i u tome da hrvatska vlada ovlasti velike župane da prava hrvatske strane štite i vrše pri provođenju mjera odmazde.

Lorković je zatražio da njemačke oružane snage poštuju nadležnost hrvatskih velikih župana i opunomoćenika vlade. Gruppenführer Kammerhofer je izjavio da će se to poštovati na području za koje je on nadležan. Poslanik Kasche će poduzeti potrebne korake u *Drugoj oklopnoj armiji* odnosno *Grupi armija.*[44]

IV. *Put generala Navratila u Glavni stan.* — Ministar Navratil je rekao da želi — u suglasnosti sa stavom vlade — da posjeti feldmaršala Keitela, načelnika VK. Tom prilikom želio bi razmotriti obostrana neriješena pitanja vojne suradnje. Misli da je likvidacija talijanskih teškoća u Hrvatskoj stvorila novu situaciju o kojoj moraju voditi računa. Njegova je namjera da za sve njemačke i hrvatske snage koje ne pripadaju operativnim snagama obalnog područja predloži jedinstvenu komandu sa sjedištem u Zagrebu. To isto predlagao je i prilikom posjeta feldmaršala Freih. v. Weichsa.

Kasche je obećao da će smjesta prenijeti ministru v. Ribbentropu pitanje tog posjeta ministra Navratila.

General Glaise mu je prije nekoliko dana rekao — javlja Kasche brzojavno 18. X[46] svom ministarstvu - da je *Grupa armija* »B« poslala upute da se Hrvatima odobrava postavljanje državnog tajnika Turine u svojstvu šefa civilne uprave u Rijeci — u skladu s poglavnikovom odlukom. Prekjučer je telefonirao Gauleiter Rainer gen.Glaiseu da mu kaže da je preuzeo civilnu upravnu vlast na sjevernom obalnom odsjeku na temelju Führerove odluke od 12. rujna. U Rijeci su Talijani već postavljeni; u Sušaku će pod talijanskim prefektom namjestiti domaće Hrvate. S druge strane, Hrvatima koji su po nalogu dra Turine na putu prema Sušaku Rainer neće dopustiti da iz Trsta nastave putovanje.

Tako je nastupilo ono — nastavlja Kasche - što se moglo očekivati na temelju odluke koju su propustili donijeti. Hrvatska strana može tvrditi da joj je bilo priznato — na temelju Kascheova saopćenja od 8. IX — pripojenje riječkog područja sa Sušakom, otoka Krka i Raba. Rainer svojata upravu tih područja za sebe i stavlja je ponovno u. ruke Talijana. Između ostalog, tako nastaju ove teškoće: 1) sprečavaju se hitno potrebne, pripremne mjere s

[44] Hitler je u razgovoru sa članovima bugarskog namjesništva (knezom Ćirilom i Filovom) u *Vučjoj jami* 18. X 1943. otvoreno priznao da je položaj na Balkanu težak. Tamo je vođa komunističkih bandi Tito najjači protivnik. Znatno je opasniji od Mihailovića i izmakao je jednom - kad se na njemačkoj strani još nije u potpunosti shvaćala njegova važnost - iz okruženja. No, sada je već jasno da bi cjelokupno balkansko područje - pri jednoj krizi na Balkanu - u najkraće vrijeme pod njegovim (Titovim) utjecajem postalo komunističko. (AJ, T-120, rolna 60)

[45] Ustaška štampa donijela je vijest da je ministar za oslobođene krajeve dr Edo Bulat 18. X 1943. stigao u Zagreb, obavivši u Splitu najvažnije poslove iz područja svoje djelatnosti. Zajedno s njim vratio se direktor *Hrvatskog naroda* Ivo Bogdan. Isto tako je javila o imenovanju dra Vjekoslava Vrančića za pomoćnika ministra Lorkovića, dra Milutina Jurčiča, stožernika u *Glavnom ustaškom stanu (GUS)* za novog glavnog ravnatelja RAVSIGUR-a na mjesto Filipa Crvenkovića. Javila je i to da je 16. IX 1943. poginuo u »borbi s odmetnicima kod sela Butige nedaleko Klisa ustaški satnik o. Dionizije Juričev, vršeći do kraja požrtvovno i hrabro svoju svećeničku (!) i ustašku dužnost.« *(Hrvatski narod,* god. V, br. 863 od 19. X 1943)

[46] AJ, T-120, rolna 212, Nr. 4488 od 18. X; isti tekst: AJ, T-501, rolna 267.

hrvatske strane za opskrbu obalnog područja koje je moguće samo sa sušačke strane; 2) poglavnik mora povući imenovanje draTurine kao šefa civilne uprave; 3) u tom prostoru osobito snažni partizani imaju novu podršku za propagandu jer sad mogu ukazivati na to da su im - takozvanoj narodnooslobodilačkoj vojsci — Talijani maršala Badoglia prepustili oružje i time im priznali i vlast nad tim područjem, dok njemačka strana s fašističkim Talijanima iznova oduzima krajeve iz ruku tamošnjeg stanovništva i tako dokazuje odgovornost za prijašnji talijanski postupak. Njemačko vodenje operacija u borbama iznova će doživjeti teškoće. — Kasche, na kraju, moli da ministarstvo to sve razmotri i pošalje mu svoje upute.

General Juppe ga je obavijestio - javlja Kasche telegrafski ministarstvu 18. X[47] — o planu reorganizacije hrvatskih oružanih snaga. Planom su obuhvaćene — u nastavku rada na temelju dosadašnjih organizatorskih smjernica i ranije njemačke upute o podršci hrvatskim oružanim snagama - četiri planinske brigade (»gorska zdruga«), četiri lovačke brigade (»lovačka zdruga«), jedna lagana brigada i u tri hrvatska armijska korpusa po jedna brigada za izobrazbu kao i više odsjeka osiguranja. Ministar oružanih snaga Navratil i poglavnik dali su svoj pristanak; također i feldmaršal v. Weichs. Plan šalju Vrhovnoj komandi da bi ga konačno odobrila. Budući da su ovdje mjere već u toku i žurba je potrebna, bilo bi poželjno kad bi VK brzo dala svoj pristanak. Kako ne postoji neka zapovijed o tome, *Ustaška vojnica* nije obuhvaćena planom. Zasigurno je tu prisutna poglavnikova želja da osigura svoj osobni utjecaj i komandu. Međutim, već je Pavelić zamolio gen. Juppea da mu pomogne pri izgradnji tjelesne garde *(PTS)* u jedinicu snage jedne divizije. To mu je Juppe ne samo obećao nego i udovoljio formiranjem jedne komande za izobrazbu. Kasche ocjenjuje korisnim odgovarajuću podršku pri izgradnji *Ustaške vojnice.* Isto tako smatra hitno potrebnim da podrže već tako često spominjanu plansku izgradnju i isto takvu izobrazbu izvidničkog odreda *{Streifkorps)* hrvatskih oružanih snaga.

Nadovezujući na svoj prethodni brzojav od dan ranije (br. 4488), Kasche je 19. X[48] javio Berlinu telegramom da ima vijesti prema kojima su državnom tajniku Turini dopustili da sa svojim upravnim službenicima otputuje u Rijeku. Preko Trsta je pod vodstvom njegova zamjenika Kamenarovića otputovala skupina da izvrši zadatak draTurine, i to 180 policijskih činovnika, 30 policijskih agenata, 117 carinika, 40 policijskih oficira, 2 ispitivača u rangu oficira za policijske agente, 3 oficira financijske straže, 34 policijska i upravna činovnika, 70 mornara, 4 mornaričke oficira i jedan vođa transporta. Prema tome, s hrvatske strane stoje na raspolaganju organi za bezodvlačno preuzimanje upravnog djelovanja. Nezavisno od konačnog rješenja pitanja granice morao bi otpočeti upravni rad u tom području i utvrditi jednu graničnu liniju za upravu, ne na posljednjem mjestu iz privrednih razloga i utvrđenja valute. Predsjednik vlade Mandić i ministar Lorković javili su poslaniku jučer poslijepodne da je primljen iz Trsta ovaj brzojav,dra Kamenarovića: »Stigao sam sa svojim transportom u Trst i ustanovio da je područje Sušaka koje je 1941. godine pripalo Italiji ušlo u njemačku operacionu zonu *Adriatisches Küstenland* kojom upravlja Gauleiter dr Rainer kao njen vrhovni komesar. Područje je već preneseno pod njemačku upravu. Njemu pripada i otok Krk. Kao granica među otocima vrijedi za operacionu zonu stara zemaljska granica

[47] AJ, T-120, rolna 212, Nr. 4490 od 18. X.
[48] AJ, T-120, rolna 212, Nr. 4497 od 19. X.

Austro-Ugarske Monarhije između Dalmacije i Istre. Stoga ne mogu izvršiti svoj zadatak u spomenutom području. Zato sam pred nadležnim njemačkim organima izrazio želju da vrate u Zagreb cijeli transport uključujući i mornare kako bismo ondje raščistili pitanje. Budući da osim za područje o kojem se radi isto vrijedi i za hrvatska područja u koja mogu doći samo preko Rijeke, zamolio sam Gauleitera Rainera da transport smije ostati u Trstu sve dotle dok hrvatska vlada ne izrazi želju da pokrije ovo zadnje spomenuto područje hrvatskom civilnom upravom preko Rijeke. Takvoj bi molbi Gauleiter Rainer udovoljio uz pretpostavku da nadležni njemački komandant smatra kako je ulazak transporta već moguć. Molim povratno obavještenje istim putem preko *Geheime Staatspolizei* na R*eichsstatthalterei* u Celovcu (Klagenfurt). Kamenarović.«

U razgovoru o tom slučaju Lorković je rekao Kascheu da je poslanikovo saopćenje preneseno hrvatskoj strani 8. IX sadržavalo predaju područja koje je Italija 1941. godine otela Hrvatima. Ako se sad i ti krajevi, dakle Sušak s riječkim zaleđem i otok Krk, nemaju dati Hrvatskoj, bio bi to prijelaz od talijanske aneksije u njemačku. U toku rasprave o tome među njima pale su sa strane inače uvijek mirnog i bezuvjetno pozitivnog ministra Lorkovića izvanredno oštre riječi. Stvarno govorili su Mandić i on Kascheu da ni hrvatska uprava nikako ne sprečava vršenje vojne vlasti njemačkog *Wehrmachta,* nego da će ona samo pomagati njemačkoj vojsci. Kasche je zamolio svoje sugovornike da transport ostane u Trstu sve dok ne padne odluka. Rekao je to s razlogom, jer bi povratak tih činovnika i vojnika u Zagreb izazvao najnepovoljniji odjek među stanovništvom. Bez sumnje stoji činjenica da je njegova izjava Hrvatima od 8. IX sadržavala predaju Hrvatskoj otoka Raba i Krka, grada Sušaka i riječkog zaleđa.

Kasche, na kraju, moli da njemačka strana u tim krajevima odobri uvođenje organa hrvatske uprave i omogući što brži nastavak putovanja transporta od Trsta do Sušaka. S izjavom da se time ne utvrđuje neko konačno rješenje mogla bi granica iz 1941. godine postati upravno-novčano-privredna granica -između Gauleitera Rainera i državnog tajnika dra Turine. Kasche moli da ne potcjenjuju ozbiljnost situacije. Istodobno moli za što bržu odluku.[49]

3. *Plan generala Glaisea.* Kasche je u brzojavu ministru v. Ribbentropu 19. X[50] javio o želji ministra Navratila da što prije posjeti feldmaršala Keitela. U toku tog susreta s načelnikom VK htio bi razmotriti aktualna pitanja vojne suradnje. Misli da je nakon odstranjenja talijanskih teškoća u Hrvatskoj nastala nova situacija o kojoj moraju voditi računa. Budući da se Navratila mora ocjenjivati bezuvjetno pozitivno a sam se zalaže za izgradnju hrvatskih

[49] Kasche je 12. X 1943. obavijestio ministarstvo telegramom da plovidba Jadranom - prema izvještajima dra Kiihna - ovisi jedino o osiguranju. Saobraćaj između Dubrovnika i Splita je trenutačno obustavljen budući da su partizani na otocima. Ulazak u šibensku luku je zasad zatvoren, a u dubrovačkoj luci ima nešto brodova (za prijevoz žita i obalnu plovidbu) i više motornih jedrenjaka. U splitskoj i šibenskoj luci ima ih, čini se, mnogo manje. (AJ, T-120, rolna 212, Nr. 4417 od 12. X)

Nekoliko dana kasnije (19. X) izvijestio je Kasche telegrafski Berlin da su hrvatski obalni brodovi, kao i motorni jedrenjaci služili prije povlačenja talijanske vojske najvećim dijelom za prevoženje u Italiju. Uslijed mjera *Wehrmachta* potisnuti su bili u pravcu Pule, Venecije i Trsta i trebali bi se nalaziti u tamošnjim lukama ili u Anconi. Poslanik Bačić moli da ih što prije prevezu u dalmatinske luke, iako su nosili ponajvećma talijanske nazive: Cattaro (ranije Jugoslavija), Veglia (ranije Kosovo), Bajamonti (ranije Sarajevo), itd. (AJ, T-120, rolna 212, Nr. 4494 od 18. X)

[50] AJ, T-501, rolna 267; isti tekst: AJ, T-120, rolna 212, Nr. 4498 od 19. X.

oružanih snaga, Kasche moli da mu što brže omoguće put u Glavni stan. Preporučuje ujedno da Navratila primi i ministar vanjskih poslova i da zatim bude predstavljen Führern. General Glaise je o tome obaviješten; sa svoje strane preporučuje posjet i on će na odgovarajući način obavijestiti Vrhovnu komandu. [1]

Istoga dana[52] Kasche je u brzojavu ministarstvu dao dopunske podatke o protekloj njemačko-endehaškoj konferenciji u kojoj su kod poslanika sudjelovali i Mandić, Lorković, Navratil, gen. Glaise i Gruppenführer Kammerhofer. Zbog nenajavljenog dolaska generala Rendulica general Glaise nije mogao prisustvovati cijeloj konferenciji. Kasche, dalje, reproducira tok konferencije na temelju zapisnika (policijska suradnja, suradnja pri akcijama na terenu i obavještavanje o organizaciji njemačkih policijskih stanica; regrutacije; odmazde; put gen. Navratila). Osim nabrojenog razmotrili su i pitanje glavne komande i podređivanje hrvatskih jedinica njemačkoj komandi. Ministar Navratil — od njemačkih oficira predložen s dobrim preduvjetima da izgradi svoj resor u svojstvu ministra i bezuvjetno Njemačkoj sklon čovjek — nesretan je očigledno zbog sadašnjih prilika. Dao je nekoliko pojedinačnih primjera koji pokazuju koliko su trenutačne prilike nepovoljne i izlagao je pažnje vrijedna i vrlo pozitivna zapažanja o svojim planovima u pogledu reorganizacije hrvatske vojske. O njegovim namjerama da posjeti načelnika VK ministarstvo je već izviješteno.

Mandić i oba ministra — nastavlja Kasche — govorili su zatim o četnicima. Spomenuli su da njemačka komanda, doduše, nije upotrijebila hrvatske jedinice za zaposjedanje obalnog područja, ali je zato u obalnim krajevima upotrijebila Talijane i četnike. Kođ Dubrovnika i Metkovića, kod Šibenika i danas će se još mimoilaziti Hrvati, ali će se četnici zato koristiti. To stvara uznemirenost u stanovništvu i dovodi do shvaćanja da njemačko obećanje Hrvatskoj o vraćanju obalnog područja ne treba uzeti ozbiljno. Ministri su upozoravali na posebnu opasnost koja prijeti od nepouzdane četničke ideologije. Lorković je pri tom spomenuo i srpsku propagandu ustanovljenu u istočnoj Bosni i Slavoniji koja širi glasine o vraćanju glavnih krajeva hrvatske države Srbiji povodom posjeta predsjednika vlade Nedića Führern.

Kako se savjetnik poslanstva Kühn upravo nalazi u Dubrovniku i Splitu u odgovarajućoj posebnoj misiji, dogovorili su se da idućih dana nastave razgovor o četnicima nakon savjetnikova povratka. Sveukupna konferencija pokazala je na hrvatskoj strani ozbiljnu zabrinutost na temelju opravdanih pritužaba. Konferencija je, čini se, pridonijela razrješenju jednog broja tih pritužaba. Međutim, njemačka strana ne smije nipošto potcjenjivati zbivanja koja dovode do zabrinutosti na hrvatskoj strani. To nije zla volja kod vlade u Zagrebu, nego odjek stvarnih utjecaja u raspoloženju hrvatskog naroda u redovima vlade, što opravdava tužbe (žalbe) i stvara zabrinutost. Hrvatski partneri pokazivali su povrh toga bezuvjetno pozitivnu orijentaciju i dokazali volju da surađuju i provedu sve potrebne mjere izgradnje. O daljnjem toku Kasche će i nadalje izvještavati.

Glaise je istog dana (19. X)[53] brzojavom obavijestio VK da iz raznih razgovora što ih je imao s ministrom Navratilom proizlazi želja hrvatske strane da se Hrvatska podijeli na jednu operacionu zonu i jedno »pozadinsko

[51] To je Glaise učinio brzojavom 19. X 1943. (AJ, T-501, rolna 264, Nr. 02109/43 g. Kdos)
[52] AJ, T-120, rolna 212, Nr. 4500 od 19. X.
[53] AJ, T-501, rolna 264, Nr. 021010/43 g. Kdos.

vojno područje« koje bi započinjalo u bivšoj *Trećoj zoni* i protezalo se do Drave. Dok bi operaciona zona potpuno (i u pogledu izvršne vlasti) bila podredena njemačkoj komandi, u »pozadinskom vojnom području« formirala bi se jedinstvena komanda. Takav je prijedlog već bio učinjen Freih. v. Weichsu i njemački general koji bi imao komandu nad tim »pozadinskim vojnim područjem« bio bi nominalno određen poglavniku. Poslanik Kasche se slaže s tim prijedlogom, iako inicijativa za nj nije potekla od njega. Glaise je osobno već u prisutnosti feldmaršala v. Weichsa rekao da se o takvim odnosima podređenosti ne može uopće diskutirati. U svakom slučaju ministar Navratil — ako njemačka strana ne bi izrazila neko suprotno mišljenje i želju — nasjeći će tu temu. Sadržajno sličnu informaciju šalje poslanik Kasche ministarstvu vanjskih poslova. Glaise moli VK da s ministarstvom vanjskih poslova započne razmatrati pojedinosti tek pošto ministarstvo to otpočne na temelju telegrama poslanika iz Zagreba. General Navratil, slavohlepan, ali njemačkoj strani po svim znacima stvarno odan čovjek, želio bi na svaki način zadobiti izvjestan utjecaj na hrvatske jedinice i njihovo vodstvo. Da li bi se i kako mogla ispuniti ta njegova želja, ovisit će mjerodavno od kursa koji se namjerava povesti idućih mjeseci prema državnom vodstvu u Hrvatskoj. Bilo bi možda svrsishodno da međusobno više nego dosad usklade njemački stav prema državnom vodstvu na jednoj, a hrvatskom upravljanju vojskom na drugoj strani.

Glaise je istog dana[54] telegramom obavijestio komandu *Grupe armija* »F« da danomice pristižu vijesti i glasine o bezdušnim (navodnim ili stvarnim) krvoločnostima kozačkih jedinica, a s tim u vezi i žalbe mađarskog i slovačkog poslanika u Zagrebu o ugroženosti njihovih zemljaka naseljenih u Srijemu. General najozbiljnije skreće pažnju na te pojave i opominje na opasnosti koje sadrži takva vrsta »pacifikacije«. Pri tom upozorava i na činjenicu da je Gruppenführer Kammerhofer u toku jednog službenog savjetovanja izjavio na temelju vlastite provjere na samom mjestu da se sad unutar 14 dana može amo i tamo voziti između najvažnijih mjesta Srijema — zaista skroman rezultat nasuprot angažiranim snagama, konstatira Glaise. Slovački poslanik koji sigurno dobro pozna slavensku dušu izrazio je mišljenje da će sad i zadnji čovjek »poći u šumu«. Ako se i nadalje prepiru o »djelovanju« ustaša i ako su vijesti o zlodjelima kozaka samo djelomice istinite, onda time njemačka strana gubi dobar dio prava na kritiku pretorijanske garde poglavnika. Glaise se, ipak, nada da je netočna slika koja se ovdje u Zagrebu stvara o njihovoj srijemskoj akciji. U svakom slučaju predlaže đa se iz Beograda povede istraga o ponašanju kozaka i da mu dadu priliku da ispravi pogrešne ocjene i netočne vijesti, a da pri tom naravno ne treba zatomiti upozorenje na surove uvjete ratovanja i na položaj jedinica trajno ugroženih od podmuklog neprijatelja.

Glaise je sutradan, 20. IX,[5^] telegrafski obavijestio Reichsführera SS H. Himmlera kako se slaže da se jedinice j komande opunomoćenika Reichsführera SS u Hrvatskoj teritorijalno podvrgnu pod komandu njemačkoga opunomoćenog generala u Hrvatskoj, što je predložio vojni zapovjednik Jugoistoka jer je takva mjera svrsishodna i u interesu svih odreda angažiranih na hrvatskom prostoru. Već pri smještaju jedinica nastaju primjerice teškoće zbog nejedinstvenog vodstva.

[54] AJ, T-501, rolna 264, Nr. 02115/43 g. Kdos.

[55] AJ, T-501, rolna 264, Nr. 7280/43 geh.

[56] Telegramom ministarstvu 20. X 1943. Kasche je izvijestio o prepadima partizana na Zenicu i njena postrojenja. (AJ, T-120, rolna 212, Nr. 4533 od 20. X)

Budući šef ustaške diplomacije Stijepo Perić prešao je iz Rima u Sofiju i u svom prvom izvještaju izvijestio Milu Budaka o prvim sofijskim susretima i dojmovima.

»Zadnjih desetak dana — započinje Perić svoje pismo M. Budaku[5] - posietio sam skoro sve državne ministre i znatan broj bugarskih političkih i javnih radnika. Megju ostalim Cankova, Mušanova, vogju ratnika Kantardžova, sofijskoga metropolitu Štefana, Krapčeva, Šćatrova i druge. Razgovori, koje sam vodio sa ovim vodećim ljudima bugarskog političkog života za mene su bili veoma interesantni, jer sam se u glavnom upoznao sa raznim političkim strujanjima i pogledima pojedinaca u ovoj zemlji. Oni mi danas omogućuju, da ispravnije, stvarnosti bliže ocjenjujem tok političkoga života ove zemlje i mogućnosti političkih gibanja pa i dogogjaje u budućnosti.

Moji utisci, bolje utvrgjenja, koja sam iz ovih razgovora dobio, bili bi sljedeći:

1. Nisam sreo 2 Bugarina, koji bi se potpunoma slagali u političko--ideološkome pravcu, u pitanjima vanjsko-političke dielatnosti zemlje, pa ni u pitanjima unutarnje politike.

2. Obilježje je svih njih blaža ili oštrija kritika drugih (taman kao kod nas).

3. Svi oni, koji su izvan vlade dosta oštro osugjuju vladu, prebacujući joj pomanjkanje jedne odregjene linije, nesposobnost političkoga upravljanja zemljom, istodobno dodvorivanje Londonu, Moskvi i Berlinu. Skoro svim članovima vlade nieču političku intuiciju i sposobnost inicjative. U glavnome kažu, posije smrti cara - kojega baš svi nisu voljeli - zemljom ne upravlja ni vlada ni regentstvo, nego je administrira. A i ovo potonje je lošije — ovdje ima mnogo istine — nego je to ikada u životu Bugarske bilo.

4. Članovi vlade u razgovoru sa mnom bili su dosta suzdržljivi. Malo su se ili nimalo interesirali za prilike u Hrvatskoj. Samo Hristov, novi ministar unutarnjih poslova učinio je na mene jači dojam. Ostali čine dojam običnoga činovničkoga prosieka, bez vlastitoga jačega individualiteta.

5. Vanču Mihajlova (neki ga dapače zovu Ivan Mihalović) i Makedonce njegova pravca ne vole. Neki mu prebacuju, da nije Bugarin, da teži za slobodnom Makedonijom. Većina ih se slaže u mišljenju, da nije znao evolucionirati u konstruktivnome smislu, da je destruktivan, da poznaje samo jedno sredstvo političke borbe: kuršum u glavu, da je tvrdoglavi dogmatičar itd. Neki su dapače išli tako daleko, pa su mi rekli, da je vršio na Poglavnika destruktivni utjecaj, da se haotične prilike, koje danas vladaju u Hrvatskoj, imaju dobrim dielom pripisati njegovu utjecaju. Tvrde, da sa sobom ima malo Makedonaca.

6. Neki su mi davali upute za moj rad ističući, da u Sofiji ne mogu ja biti ministar Makedonaca ni naše poslanstvo, poslanstvo Vanče Mihajlova, kako da se je to javno tvrdilo za Židoveca. Dapače su mi neki rekli, da oni vjeruju, da je tako Židovec radio po uputama Poglavnika. Kazao sam im, da ja ne vjerujem, da je takove upute imao Židovec od Poglavnika. Kazao sam im, da)a, pa ni ostali Hrvati, ne razlikujemo Bugare po području gdje su se rodili, kao što u vlastitoj domovini ne činimo razlike izmegju Bosanaca, starih Banovaca i Dalmatinaca, ako su Hrvati itd.

[57] A-VII, NDH, kut. 302, Br. reg. 35/4 - 1. Poslanstvo NDH u Sofiji je 26. VII 1943. primilo službenu obavijest o agremanu za novog poslanika (Stijepu Perića); poslanik VI. Židovec je 18. VIII 1943. napustio Sofiju. Do Perićeva dolaska ostao je tamo kao otpravnik poslova a. i. Stipe Mosner.

7. Prebacuju mome predšastniku upadnu zakopčanost, pomanjkanje takta, pa kao primjer navode, da je vodio razgovore sa političkim ljudima poput istražnog suca sa osumnjičenikom, vršeći pri tome u njihovoj prisutnosti bilješke na bloku papira, koji je uviek uza se imao. Tvrde da je bio i škrt (nisu ni oni baš darežljivi) itd.

8. Razgovor sa sofijskim metropolitom Štefanom bio je za mene — nastavlja Perić — sat osobite senzacije. Da budem u formi bugarske religiozne konvencionalnosti, poljubio sam mu na dolasku ruku, a on mene u obraze i usta. Jednako sam učinio na odlasku. Izgleda, da ga je moj nastup osvojio, jer me je na odlasku zagrlio i 5—6 puta poljubio, a kasnije u nekome društvu o meni u superlativima pričao. Metropolit Stefan je čoviek neobične otmenosti u formi, koji pri tome veoma upadno i brižljivo pazi na svoju vanjštinu. On posieduje najkrasniju riečitost što sam ju u životu sreo. On je neizmjerna riznica znanja. Zna sve, kao što poznaje jedno mnoštvo stranih, živih i mrtvih jezika. Učio je u Kievu a promovirao u Petrogradu. Za dizertacionu radnju poslužili su mu dokumenti, koji se nalaze u dubrovačkom arhivu. Jedan mi je dokumenat iz ovoga arhiva citirao na pamet na latinskome jeziku, a sadrži predstavku dubrovačkoga klera iz srednjega vieka papi, kojom se ovaj moli, da ne upućuje misionare u Bugarsku, da svojim radom obrata na katolicizam ne bi razdvojili jedinstveni bugarski narod.

On je Bugarin slavenskoga duha, kao što je bio Štrosmajer. Ovoga obožava. On je za ljubav i bratstvo svih južnih Slavena u jednoj zajednici država (bio je neobično iskren). Usprkos njegova jugoslavenstva u širem smislu, on ima i rieči osude za Srbe. On je i Anglofil i Francofil. Posieduje u Americi, Engleskoj i Francuskoj izvanredne veze. Bugarska ga javnost ne voli, ali mu svi priznaju velike sposobnosti. Dosta je uplivan.

9. Mušanov je otmeni salonski diplomata. Liepa staračka pojava, krasna riečitost, iskrenost i otvorenost osebine su mu, koje ga čine svakome simpatičnim pa i ogorčenim političkim protivnicima. Svi o njemu ljepo se izražavaju. On je po odgoju, mentalitetu i osiećaju demo-liberalni frankofil, a u bugarskoj politici zastupa zadnje vrieme potpunoma otvoreno rusofilsku lineu. On je jedini čoviek Bugarske sa kojim sovjetski poslanik podržava privatne veze. On je danas rusofil iz ovako shvaćenog bugarskog interesa. Ako pobiede neprijatelji Europe, te Amerikanci i Englezi dogju do odlučujućeg utjecaja na Balkanu, oni će uspostaviti Jugoslaviju u svojim starim a možda i proširenim granicama na štetu Bugarske. Dapače po njegovome uvierenju postoji opasnost, da Angloamerikanci ne prisile Bugarsku, da ugje u Jugoslaviju kao federativni socius, što bi stvarno značilo, kao bugarska banovina u Vel. Srbiji. Bude li pak u slučaju poraza Europe jači utjecaj Rusije na Balkanu od Angloameričkog, onda se ne će nikada uspostaviti Jugoslavija u njenim predratnim granicama. Cankov čini takogjer dobar dojam iako mi se čini, da je nedovoljno realan, više dogmatičar u politici. On veoma dobro ocienjuje zajednicu bugarsko-hrvatskih interesa. Inače tvrde za njega da nema odregjenoga pravca, da koleba, da je premek i predobar.

10. Vlada nastavlja sa svojom politikom dodvorivanja svima. Od politike cara razlikuje se što joj zato fali potrebne spretnosti, koju je car imao i što joj fali onaj auktoritet, koji je car posiedovao. Na 1. listopada pustili su iz koncentracionih logora oko 800 odrešitih i odvažnih komunista, za da se dodvore Moskvi tvrde jedni. To su isto učinili nešto ranije sa Židovima, da se dodvore Washingtonu i Londonu, tvrde isti. Neki dan zaveli su neke nove mjere sa židovskom imovinom sa istim ciljem. Ovaj postupak prema komuni-

stima i Židovima nacijonalni krugovi teško osugjuju i napadaju Filova kao inicjatora tih mjera, koji da upravlja vladom preko nesposobnog Božilova. Čujem iz pouzdanoga izvora, da se partizanski pokret sve više širi. U Makedoniji, da nema kotara u kojemu nema partizanske bande. Prema statistici ministarstva unutarnjih poslova ima danas u Bugarskoj 240 partizanskih banda, jačine od 5-50 ljudi, a ima ih i jačih. Statistika računa samo one bande, sa kojima su se sukobile redovite oružane snage. Na jesen preći će ove bande uz pomoć na slobodu puštenih komunista na izvagjanje individualnoga terora, a na promaljeće 1944 ići će u šume i širu akciju, vjeruju mnogi. Na 15 kolovoza proglasila je komunistička partija opću mobilizaciju svojih članova. Na sam dan proglašenja ove mobilizacije otišlo je iz samoga plovdivskoga kraja nekoliko hiljada ljudi u šume. Pojava sve to jačega širenja komunizma i sve jače njihove aktivnosti potakla je nacionalna društva: savez ratnika, savez legionara, Branik i Pasievce, da se ujedine što je i učinjeno. Ovo ujedinjenje objavljeno je javnosti u jednome ilegalnome proglasu u kojem se vladi veoma blagim riečima prebacuje neodlučnost. Obrazovan je i odbor za pobijanje komunističke dielatnosti na poticaj vojske. Ovaj odbor takogjer nije za javnost, a sastoji se od ministra unutarnjih poslova Hristova, ministra Partova i predsjednika ratnika Kantardžulova. Vojska i nacionalni krugovi nastoje u regentstvu sve jače potisnuti utjecaj Filova, što izgleda da im uspjeva, jer su za sebe dobili princa Kirila i regenta Mihova.«

Nešto kasnije (21. X) Perić je dopisao ovo:

»U unutarnjoj politici Bugarske zapaža se zadnje vrieme jaka aktivnost vlade, specijalno ministra unutarnjih poslova Hristova, da se zaprieči širenje partizanskoga pokreta i da se po mogućnosti oni, koji su u šumama vrate svojim kućama. Svakoga blagdana odlaze članovi vlade u provinciju gdje na javnim zborovima pozivlju 'šumice', da se nekažnjeno vrate svojim domovima. U ovim govorima najavljuju se oštre mjere prama onima, koji se ovome pozivu ne odazovu. Iz koncentracionih logora puštaju se na slobodu internirani komunisti uz jamstvo dvaju lojalnih gragjana Bugara. Mnogi ovu mjeru smatraju politički mudrom, mnogi opasnom i znakom slabosti vlade i režima. U pitanju židovskoga problema donošena je nedavno odredba sa kojom se ovlašćuju Židovi, da mogu otugjiti svoju pokretnu imovinu. Neki dan bio sam sa nekim bugarskim društvom u Ihtimanu, 60 km od Sofije. Čitav taj mali gradić prepun je Židova, koji tamo rade na cestama. Oni se slobodno kreću gradom i izgledaju veoma dobro, pristojno i čisto su odjeveni. Bugari se ne žele zamjeriti nikome a mjere protiv Židova i komunista, koje su *nota bene* blage, opravdavaju i opravdavat će pritiskom Niemaca, kojemu se nisu mogli oduprieti.

Uporno se tvrdi i vjeruje, da nastojanja bugarske vlade idu u pravcu proglašenja neutralnosti ili praktičnoga sprovagjanja neutralnosti. Ista nastojanja pripisuju se i magjarskoj vladi. Zapaža se sve veća aktivnost promicanja i produbivanja bugarsko-magjarskih veza. Sklon sam mišljenju, da se to čini zato, da jednoga dana skupno istupe u pravcu emancipacije svoje politike od politike Reicha. Interesi su im slični, a položaj isti: sa Angloamerikancima su stvarno samo u formalnom ratu, a svoja područja su proširili na štetu saveznika ovih.

Ministar vanjskih poslova Kirov odstupio je. Glavni je razlog njegovo ozbiljno oboljenje na angini pectoris, a podredni, neke neumjesne izjave njegove supruge u Ankari pred odlazak u Sofiju i pritisak Niemaca. Imenovanje Kirova ministrom vanj. posl. strana je štampa, ponadasve neutralna

preopsežno komentirala. Njegovome imenovanju pripisivala se namjera zadobivanja više slobode u vanjskoj politici i skretanje prama Angloamerikancima proglašenjem sutrašnje neutralnosti, što Niemci nisu mogli pozdraviti. Da se to zaprieči iskoristila se ozbiljna bolest Kirova i njegova želja za odstupom te se dovelo na njegov položaj Šišmanova, izrazitog činovnika bez vlastitih vanjsko-političkih ambicija. Bugari su, ne želeći dražiti saveznike i Tursku, odbili ponudu Niemaca, bolje odložili, da okupiraju i aneksiraju zapadno područje Makedonije (Tetovo, Struga, Kičevo).

Ratna situacija općenito se ocijenjuje nepovoljno po Njemačku. Još nisam čuo od nijednoga Bugarina, da će Njemačka pobiediti. Oni su u svemu oprezni pa i u razgovoru o eventualnoj pobiedi. Izražavaju se uviek: ako Njemačka pobiedi.

Veći interes zadnje dane ukazuju prama razvoju prilika u Hrvatskoj i prama Mačeku. Skoro me svatko pita, što radi Maček, gdje je Maček. Bugarska službena *Presseschau,* koja izlazi na njemačkome jeziku u popodnevnome izdanju od 14 tek. mj. nazivlje Mačeka 'der Patriot Maček', dok tako ne nazivlje Kulenovića, kojega u istoj izreci spominje.

Prehrambene prilike zemlje veoma su dobre - zaključuje Perić. - Na tržištima ima još svega i ako ciene namirnicama dnevno rastu. Jedino se sve to više zapaža pojava da seljaci nerado prodaju svoje proizvode, ponadasve one, koje nisu izložene kvaru. Kako svugje u ovome ratu tako i u Bugarskoj ima ljudi, koji veoma mnogo zaragjuju i dobro žive, kao i onih koji tešku biedu muče. Ova pojava ovgje rodila je jačom mržnjom na gospodu, kojoj dobro ide, nego li je to inače u drugim zemljama.«

Budak je uputio opširno pismo poslaniku Kascheu na njemačkom jeziku (Zagreb, 21. listopada 1943)[58] i u njemu se opširno pozabavio pitanjem preuzimanja uprave na području sjevernog Jadrana. Pošto je Kasche 8. rujna u 23 sata službeno saopćio poglavniku da Führer Velikonjemačkog Reicha priznaje Hrvatskoj sve one krajeve koje su im Talijani oduzeli na Jadranu, poglavnik je s Kascheovim znanjem imenovao državnog tajnika dra Turinu za šefa civilne uprave u sjevernom području sa sjedištem u Rijeci-Sušaku. Bile su izvršene sve pripreme i 12. X otišao je — u suglasnosti s njemačkim uredima - transport od 400 ljudi preko Trsta pod vodstvom zamjenika dra Turine dra Kamenarovića. Iz govora što ga je održao gen. Glaise Hrvatima 10. rujna proizlazilo je i to da se Hrvati pozivaju da i Sušak, Rijeku, Zadar itd. oslobode od Talijana.

Vlada je, međutim, primila (već poznati) telegrafski izvještaj dra Kamenarovića o tome kako njemački organi ne dopuštaju da transport proslijedi put, na što je pala odluka da transport sačeka u Trstu daljnje odluke. Istodobno bilo je javljeno da je s njemačke strane formirano operaciono područje *(Adriatisches Küstenland)* pod upravom dra Rainera. Tom području imaju pripadati ne samo Rijeka i njeno područje uključujući otoke, nego i Sušak i otok Krk, dakle područja koja je Italija anektirala 1941. godine. U Sušaku je bio, doduše, postavljen jedan hrvatski potpukovnik za komandanta mjesta, a zatim i privremeni šef tamošnje uprave uz isticanje hrvatske zastave, ali zato u Rijeci djeluje izrazito talijanska uprava sa senatorom Giganteom na čelu koji sam izjavljuje da je pozvan da brani talijanstvo Rijeke, dok njemački kotarski predstojnik Pachnek nadzire upravu u Rijeci i Sušaku. Koliko se zna, sa sigurnošću se može pretpostaviti kako postoji namjera da se upravlja riječkim

[58] A-VII, NDH, kut. *233',* Br. reg. 91/1 - 1.

područjem sa Sušakom, Bakrom i Krkom kao jedinstvenim prostorom i stoga privremeno ne pripajati ni Sušak s Krkom hrvatskoj državi, nego čak - osim kotarskog predstojnika — postaviti zajedničkog šefa uprave u osobi jednog Talijana iz Rijeke na područje provincije Kvarnero iz razdoblja 1941—43. Time bi se uspostavilo tako reći dosadašnje stanje talijanskog utjecaja čak i na području koje je do 1941. godine bilo uvijek povezano s Hrvatskom. Takav položaj potvrđuje službena vijest o formiranju i teritorijalnom sastavu operacione zone objavljena u riječkim novinama 16. listopada u koju ulaze pokrajine Trst, Ljubljana, Gorica, Friul, Istra i Kvarner, uključujući teritorij Sušaka, Bakra, Čabra, Kastva i Krka.

Budak skreće pažnju Kascheu da je Hrvatska bila često sakaćena i da to hrvatski narod više ne može podnositi. Hrvatska je već jednom bila žrtva politike obzira prema Italiji i morala je podnositi mnoga zlodjela Talijana na obali samo zato da ne bi remetila Osovinu. Ako bi se čak hrvatska vlada i složila s takvim mjerama, hrvatski narod ne bi nikada bio zadovoljan takvim rješenjem. Vlada stoga ne može preuzeti nikakvu odgovornost za posljedice koje bi iz toga mogle nastati. Izvan svake je sumnje da hrvatski narod gleda u Nijemcima svoje oslobodioce, ali mjere poput onih spomenutih prikladne su da slabe takvu kvalifikaciju.

Stoga nije samo u interesu Hrvatske nego i u interesu Njemačkog Reicha - tvrdi Budak u pismu — da mjerodavna njemačka mjesta razmotre kako je teško - nakon svega što se dogodilo — iznova imati povjerenje u Talijane i odobriti im utjecaj na hrvatskom području kao i to da se naoko planiranim mjerama mora pojaviti veliko razočaranje u redovima hrvatskog naroda, razočaranje koje može imati najteže posljedice. Budak zato moli da Kasche što prije poduzme potrebne korake kod vlade Reicha kako bi joj prenio stav hrvatske vlade o tome da prenesu upravu u Rijeci i Sušaku u ruke hrvatskih organa, a tako isto i na hrvatskim otocima, u uvjerenju da će dobra suradnja hrvatskih organa s njemačkim vojnim vlastima biti najbolje jamstvo za miran razvitak u tim područjima.

Budak istodobno preporučuje poslaniku da njemačke jedinice u obalnom području prilikom operacija protiv partizana treba da postupaju obzirno, pri čemu se Budak poziva na verbalnu notu ministarstva vanjskih poslova od 18. listopada o istom predmetu. Moraju pri tom imati pred očima da je dio stanovništva napustio svoje domove samo zato da bi umakli Talijanima zbog njihovih postupaka, da su partizani gotovo sve muškarce nasilno regrutirali na području koje su držali pod svojom okupacijom i da se najveći dio njih hoće predati ako se to može obaviti bez opasnosti.

Na kraju pisma Budak izražava uvjerenje da će Kasche kao osvjedočeni prijatelj Hrvatske i hrvatskog naroda poduzeti potrebne ozbiljne korake da se za Hrvatsku nađe povoljno i prihvatljivo rješenje u duhu Fiihrerove izjave od 8. rujna. Poslanik Ratković u Berlinu primio je uputu da u istom smislu učini korak u tamošnjem ministarstvu vanjskih poslova.[59]

Posjetio ga je savjetnik poslanstva NDH Weissenberger — stoji u zabilješci savjetnika G. Feinea u berlinskom ministarstvu vanjskih poslova od 21. X - i skrenuo mu pažnju na (već poznatu) obavijest o formiranju operacione zone

[59] U *Glavnom Uftaškvm stanu* u Zagrebu održana su 18., 19. i 20. X 1943. vijećanja stožernika *Ustaškog pokreta,* a na kraju (21. X) primio ih je säm poglavnik i u svom govoru stavio im na srce da se trijezno i mudro dogovore o svemu što je potrebno za dobrobit naroda. *(Hrvatski narod,* god. V., br. 866 od 22. X 1943)

[60] AJ, T-120, rolna 212.

(Adriatisches Küstenland). Naveo je pri tom i Kascheovu izjavu od 8. IX, govor gen. Glaisea na radiju i imenovanje dra Turine i njegovo zadržavanje, odnosno zadržavanje njegovih činovnika. Sve to, prema Weissenbergeru, vrlo je neugodno hrvatskoj vladi i ostavlja u redovima stanovništva nepovoljan dojam. Poslanik Ratković želi sutra razgovarati o tom predmetu s državnim sekretarom, a zatim će posjetiti poslanika v. Erdmannsdorffa.

Feine mu je odvratio da je poslanik Ratković prije nekoliko dana raspravljao o tim pitanjima s državnim sekretarom, a da je i poslanik u Zagrebu (Kasche) tretirao to pitanje s hrvatskom vladom. Imajući pred očima perspektivu susreta poslanika Ratkovića s državnim sekretarom, Feine drži pravilnim da se s Weissenbergerom ne upušta u bliže razmatranje pitanja. Bilo bi, međutim, dobro ako bi ministarstvu dostavio novinski materijal koji spominje kako bi ga mogli proučiti. Uostalom, područje o kojem se radi - kao što je Weissenbergeru poznato — ustanički je kraj i u ovom je trenutku najvažnija i najhitnija zadaća ondje da suzbiju partizane i područje štite oružanom silom od eventualnog iskrcavanja neprijatelja.

Ambasador K. Ritter je tog istog dana[61] a u vezi s Kascheovim telegramom br. 4418 od 12. X telegrafski obavijestio poslanika Kaschea da ministar v. Ribbentrop želi uskoro razmotriti situaciju u Hrvatskoj s njim i s poslanikom Neubacherom. Dan sastanka još nije određen; zavisi od Neubacherova povratka iz Berlina u Ribbentropovo sjedište (u blizini Hitlerova Glavnog stana). Ritter će o točnom datumu po mogućnosti rano obavijestiti Kaschea.

U ruke poslanika Kaschea i generala Glaisea došao je početkom studenoga memorandum prvaka hrvatskih nacionalsocijalista dra Stjepana Buća od 22. listopada upućen predsjedniku vlade dru Mandiću.[62] U njemu Buć u uvodu spominje Mandićev programatski govor u kojem je istakao »političku početnicu«: da će vlada imati onoliko uspjeha koliko je narod bude podupirao. Dalje nastavlja ovako:

»Hrvatski narod u 95% smatrao je dosadašnju vladavinu i dosadašnju politiku kao sebi protivno i neprijateljsko. Da li je imao pravo neću u to ulaziti. No počam od monstruoznog i izazovnog eksperimenta s neprijateljskom i degeneriranom talijanskom dinastijom, pa do rada u bilo kojem državnom uredu, narod je kroz čitave dvije i po godine osjećao i podnosio jedan neprijateljski, štetni i tuđi duh u sveukupnom djelovanju državne uprave, koju je zamrzio i koja mu se potpuno otuđila. Na koncu je posumnjao ne samo u svoju državu nego u sve pozitivne vrijednosti, čak i u samoga sebe. On leži danas slomljen na zemlji poput teškog bolesnika a neprijateljske 'brigade' po njemu gaze, nastojeći, da ga potpuno unište. Neprijateljska propaganda pljušti pojačanim salvama, nastojeći mu ubiti dušu, dok on tako reći, ne pokazuje više nikakovog otpora, nego leži skroz bespomoćan.

Dok se dnevno ističe papirnata deviza, probitak zajednice stoji pred probitkom pojedinca, u praksi se to nigdje ne provodi, nego obratno! Da li su važni interesi režima ili pojedinaca ili su važni ideali naroda i narodne

[61] PA Bonn, Nachlass Kasche, Pol. 2, telegram Nr. 1528 od 21. X.

[62] A-VII, NDH, kut. 86, Br. reg. 12/20 - 1.

Voda zemaljske grupe u Hrvatskoj nacionalsocijalističke *Auslands-Organisation (AO)* Empfing dostavio je dopisom od 5. XI1943. memorandum dra Buća, preveden na njemački, poslaniku Kascheu i generalu Glaiseu. (AJ, T-501, rolna 265)

U prilogu nalazila se pojedinačno ocjena političke fizionomije VI. Mačeka, A. Pavelića i Stjepana Buća, od kojih je ona St. Buća najobilnija i najpozitivnija kao »vode hrvatskih nacionalsocijalista.« (Isti izvor)

zajednice? Držim da ste vi sami odgovorili na to pitanje, kada ste, zabacujući 'totalitarno' stanovište, ponudili pretstavnicima naše 'pučke Fronte', da sa vama osnuju 'koalicionu vladu'. Doduše, vaš je prijedlog odbijen, no iz toga proizlazi da ste i sami uvidjeli da se kod nas Hrvata bez naroda i protiv naroda ništa ne može.«

Buć zatim nabraja katalog svojih prijedloga: 1. Nakon sloma talijanskog jarma krajnje je vrijeme da se koncentracijom sviju narodnih konstruktivnih snaga pristupi izgradnji našeg narodnog i državnog života; 2. Hrvatska država mora, kad to do sada nije bilo moguće, bezodvlačno dobiti svoju državnu formu: Hrvatska se mora proglasiti republikom; 3. Hrvatska mora što prije dobiti svoj državni ustav; 4. Hrvatski sabor mora biti što prije ozbiljno uspostavljen; taj sabor mora donijeti ustav izabran i ustavom određene organe države i to najdulje u roku od mjesec dana; 5. Ruku o ruku s time, treba odmah pristupiti čišćenju i reorganizaciji vojske i oružništva prema vrhovnom imperativu: da ona ne bude paradno parazitska ustanova, nego isključivo terenska borbena organizacija sa zadatkom čuvanja državnih granica i unutarnjeg reda i pokreta; 6. Istodobno mora se odmah pristupiti totalnoj mobilizaciji svih borbenih snaga; 7. Ima se smjesta pristupiti redukciji upravnog aparata i svesti ga na ono najnužnije, organizirati i osloboditi mlade ljude i sve te sile poslije vojničke izobrazbe uvrstiti u terenske formacije; 8. Treba odmah pristupiti čišćenju i reorganizaciji državnih financija, ustaliti i podići vrijednost državnih financija, istodobno se mora radikalno odstraniti upliv žido-masonerije u našim financijalnim ustanovama; 9. Javna štampa mora se iz temelja reorganizovati, dosadanji način »monopoliziranja« i potpune sputanosti ukinuti; 10. Isto tako treba hitno organizirati propagandu i od nje napraviti jedno efektno oružje narodne borbe.

»Gospodine predsjedniče, danas u Hrvatskoj nažalost — zaključuje Buć svoju epistolu - najbolji hrvatski javni radnici nemaju nikakove mogućnosti upozoriti na ono, što je prijeka nužda u interesu opstanka naroda. Nema ni sabora ni javne štampe, ni mogućnosti izmjene misli ni ičega onoga, što bi trebalo, što bi bilo nužno, da se diagnoza ustanovi i stvore preduvjeti terapije. Najodlučnije se mora zanijekati, da ovakova Hrvatska ima išta novoga, revolucionarnoga. Ovo je grobnica, a ne nova Hrvatska. To potvrđuje današnje njezino stanje.

Nema drugoga izlaza, nema drugoga lijeka, nego *oslon na narod.* Ne frazama i izazovima, nego pozitivnim djelom.«

I poslanik Ratković izvršio je najavljeni demarš - prema zabilješci državnog sekretara Steengrachta od 22. listopada.[63] Nijemac mu je tom prilikom (Ratkoviću) izjavio da pritužbe njegove vlade smatra neumjesnim. Hrvatska je ustaničko područje i stoga ima važiti kao operaciono područje. Zato se ondje mogu donositi i dopuštati samo takve mjere koje su unaprijed, prikladno zadacima, dogovorene s njemačkim organima vodeći računa o vojnim aspektima i koje po njihovoj prirodi ulaze u okvire njemačke uprave. Ratković je na to odvratio kako je poslanik Kasche obećao da će činovničkom transportu omogućiti da nastavi put, a Steengracht mu je replicirao, upozoravajući ga iznova da je neumjesno potezati pitanje granica jednog područja u kojem se *Wehrmacht* upravo trudi da tek uspostavi mir i red. Zamolio ga je da prenese svojoj vladi kako je poslanik Kasche već početkom listopada dobio zadatak da saopći poglavniku kako je cijelo traženo područje ustaničko pa se stoga može

[63] AJ, T-120, rolna 212, St. S. Nr. 497.

smatrati njemačkim operacionim područjem. Führer se stoga sad mora isključivo baviti time da suzbije pobunu i spriječi iskrcavanje Engleza i Amerikanaca. On se ne može trenutačno baviti državnopravnim pitanjima granica dok traju borbe. Bilo bi — zaključio je Steengracht - bolje ako bi se cijela hrvatska snaga koncentrirala na ponovno zadobivanje vlastitih krajeva nego da tjeraju propagandu za precizno utvrđivanje granične linije. Na tom (njemačkom) stavu nije se do danas ništa izmijenilo.

Prilikom posjeta poslanik Ratković predao je Steengrachtu i opširnu promemoriju o pitanjima koje sadrži i Budakovo pismo Kascheu. Posebno je opširnije u njoj bio obrađen historijat Rijeke i okolice.

General Glaise je primio brzojav Vrhovne komande od 22. X[63] o političkim prilikama u Hrvatskoj. U njemu VK javlja generalu u Zagrebu da postoji namjera skrenuti posebnu pažnju ministarstva vanjskih poslova na neodržive prilike u Hrvatskoj. Pri tom treba predložiti uvođenje vojnog izvanrednog stanja na cijelom području Hrvatske kako bi osigurali uspostavu sređenih prilika i što bržu izgradnju hrvatskih oružanih snaga. Glavnokomandujući na Jugoistoku i opunomoćeni general u Hrvatskoj (Glaise) zamoljeni su da dostave VK svoje mišljenje o tome, osobito o broju njemačkih snaga potrebnih da bi se planirane mjere, s izgledom na uspjeh, mogle provesti. Vrhovna komanda moli da je izvijeste kakvo bi bilo držanje hrvatske vlade povodom objave izvanrednog stanja. O namjeravanom koraku ne smiju zasad ništa saopćavati drugim uredima.

Pod istim nadnevkom (Zagreb, 22. listopada)[66] datirano je opširno pismo poslanika Kaschea feldmaršalu v. Weichsu u kojem se Kasche dotiče dvaju pitanja — doduše vojne prirode, ali i od presudne političke važnosti — nadovezujući se na njihov razgovor prilikom feldmaršalova boravka u Zagrebu. Ta pitanja su bila: *Ustaška vojnica* i njena planska izgradnja te izobrazba i vođenje dobrovoljačkih odreda *(Freischaren).*

Iz političkog stava izvire povjerena mu linija misije u Hrvatskoj — započinje Kasche svoje izlaganje — a ta jest: poraditi na tome da bi se po mogućnosti mnoge snage zemlje (Hrvatske) privele u korisnu akciju u okviru zajedničkog vođenja rata. Pri tom mora nužno uvijek iznova naglašavati da su snage ove zemlje hrvatske i da one posjeduju odgovarajuće osobine koje Nijemcima mogu odgovarati ili ne, no koje moraju priznavati i uvažavati žele li s njima surađivati i na svojoj ih strani jačati. Kasche zna da im takva obzirnost (prema Hrvatima) ne pada lako. Koliko god je Nijemcima jasno da moraju postupati sa stvarima prikladno, na odgovarajući način, da svaki motor i svako vozilo moraju tretirati prema njegovoj vrsti i svojstvima, da uzimaju u obzir rasu i ostale osobine konja, kod ljudi su, međutim, općenito shvaćanja da ih mogu promatrati s njemačkog gledišta i s njima shematski postupati na njemački način. Tako je to i ovdje prema Hrvatima i to je imalo najnepovoljnije posljedice. To Kaschea, međutim, nuka da uvijek iznova na to upozorava i moli da Hrvate uzimaju kao Hrvate, da tako s njima postupaju i njih upotrijebe, unapređujući uzajamno povjerenje i dovodeći u suradnju sve snage istosmjerno u akciju na zajedničku korist.

Što se tiče ustaša, njegova osobna gledišta nisu uvijek u skladu s onima gen. Glaisea, no obojica su nastojala da u tome nekako usklađuju svoje postupke. Njegovo (Kascheovo) shvaćanje proizlazi iz iskustva proteklih

[64] AJ, T-120, rolna 212, VT. 164/43 od 21. X 1943.
[65] AJ, T-501, rolna 267.
[66] AJ, T-501, rolna 265, Pol. 3 Nr. 3 - A 664/43.

godina. Razvoj *Ustaške vojnice* u toku godina pokazao je da *Vojnica* raspolaže dobrim ljudskim materijalom, da je pretežnim dijelom prožeta pozitivnim duhom i da posjeduje borbenu vrijednost. Ono što ona jest to je postala vlastitom snagom, jer joj s njemačke strane do sada nije davana ni materijalna ni duhovna pomoć. Stoga je često pod najnepovoljnijim materijalnim uvjetima morala obavljati svoju službu i voditi borbu. Ponekad je pomanjkanje veze između *Vojnice* i Nijemaca spriječilo moguću podršku s njemačke strane. Općenito neprijateljskom propagandom ali i, na žalost, ogovaranjem bez razumijevanja na njemačkoj strani širena nesklonost (odbojnost) prema ustašama kao rezultat i ispada ponekih bandi djelatnih pod imenom ustaša u 1941. godini ne smije priječiti njemačku stranu da ne uvaži snagu koja počiva u *Vojnici* i ne pomaže joj radi zajedničkoga ratnog angažiranja na njenoj strani. Ne smiju ostavljati na ugaru snage u upotrebljive za zajedničke ratne ciljeve. Kako se *Ustaška vojnica,* u međuvremenu, također poboljšala u svom duhu, ponašanju i njegovanju muževnosti kao i u borbama, moralo bi se - po poslanikovoj ocjeni - radi suradnje odmaći od bilo kakve veze s neprijateljskom propagandom u pogledu događaja iz 1941. godine. Jer, ne mogu pretpostaviti da će se snage *Ustaške vojnice* neprekidno boriti na njemačkoj strani ako im ne daju nikakvu podršku ili priznanje, a da ogovaranje neprijateljske propagande bude s njemačke strane prije podržavano nego radikalno presječeno.

Zato Kasche moli i predlaže da odrede *Ustaške vojnice* pomažu materijalno i duhovno svim sredstvima. Materijalno: uključivanjem *Ustaške vojnice* — uz poštovanje posebnosti njene organizacije — u oružane snage, u skladu s mjerama u pogledu opreme i izobrazbe kojima rukovodi general Juppe. Duhovno: tako da se u njemačkim krugovima ne spominje više kritika *Ustaške vojnice* zbog događaja iz 1941. godine, nego da se priznaju njihove borbene akcije, da se ustaškim oficirima, podoficirima i vojničarima više nego dosad dodjeljuju njemačka odlikovanja i da im njemačke jedinice u zajedničkoj borbi ukazuju najdrugarskiju pažnju. Što tako predlaže, osjeća se Kasche to više obvezatan što se Führer — prilikom Kascheova referata kod njega 30. VIII 1943 — jednoznačno izjasnio u prilog najuže suradnje s ustašama. Nije — po Kascheu — održivo gledište da bi se time pogoršali dobri odnosi s hrvatskom vojskom (domobranstvom). Kasche ima priliku da vrlo često dolazi u dodir s mladim oficirima kao i s onima srednje dobi, i to s ustaškim i s onima iz domobranstva. Stvarno, i tu dolazi s vremenom do povezivanja. Povrh toga, zasigurno bi približavanjem obaju dijelova hrvatske vojske — ako bi to njemačka strana potpomagala - moglo uroditi plodom i to da se bolji borbeni duh ustaša povoljno odrazi nasuprot poznatom razornom djelovanju neprijateljske propagande na domobranski oficirski kor.

Druga molba poslanika Kaschea odnosi se na vođenje računa o posebnom svojstvu hrvatskog naroda poznatom iz hrvatske vojne historije: sklonosti Hrvata za mali rat, za borbu kao čarkar. Osobito je iz sedmogodišnjeg rata poznato da se hrvatska laka pješadija istaknula u borbi u sastavu austrijske vojske. Borba protiv partizana uči isto. Iako je mnogo manji dio partizana sastavljen od Hrvata, to ipak iskustva iz borbi potvrđuju taj fenomen. I o tom pitanju referirao je Führern i zatim opširno razgovarao s gen. Jodlom. Pri tom su se složili da se u tom cilju mogu upotrijebiti samo Hrvati kao dio hrvatskih oružanih snaga. Kascheov prijedlog ide za tim da pomognu Hrvatima priznavajući takve dobrovoljačke odrede i pomažući im u njihovom naoružanju i metodičkoj izobrazbi za borbu i iskorištavanje iskustava iz borbe kojom bi

izobrazbom rukovodili Nijemci. Kako su Führer i general Jodl priznali utemeljenost takvih gledišta, Kasche je nakon povratka u Zagreb razgovarao o tome s gen. Glaiseom i Juppeom kao i s poglavnikom i hrvatskim ministrom oružanih snaga Navratilom. Tu bi — prema Kascheovoj ocjeni — mogao dobro doći jedan njemački oficir iz divizije *Brandenburg* koji je prije više mjeseci dobio oko stotinu Hrvata što ih je odabrao poglavnik za njegov (njemački) bataljun u Grčkoj. Zato i predlaže da ga premjeste u Hrvatsku zajedno s njegovim Hrvatima iz bataljuna kako bi osnovao jedinicu za izobrazbu i školu za borbu pod komandom generala Juppea. Ime i poštanski znak tog oficira: potpukovnik Fritz Böckl, Feldpost Nr. 35.302.

Na kraju, Kasche napominje da prijepis pisma šalje i gen. Glaiseu[67] a istovremeno moli feldmaršala da mu dostavi svoju odluku.

Glaise je 23. X[68] u svojstvu atašeja izvijestio telegrafski svoje nadredene da je kao budući fašistički poslanik u Zagrebu naznačen bivši prefekt u Trstu Tamburini. Njegov dolazak u Zagreb prima hrvatska vlada s izvjesnom nelagodnošću s obzirom na talijansko etničko iverje na dalmatinskoj obali i na uspomenu bivšeg poslanika Casertana. Teško počiva na njoj i na Hrvatima i to što još nije stiglo nikakvo službeno obavještenje o upravnom uvrštenju ne samo Rijeke nego ni izrazito hrvatskog Sušaka. Nadaju se, bar u pogledu Sušaka, da će ondje smjeti sami preuzeti upravu u svoje ruke. Upravo Glaise saznaje da je rimski radio objavio vijest o imenovanju talijanskog prefekta za Zadar koji idućih dana ima preuzeti svoju dužnost, iako je Zadar već bio obećan Hrvatima. Ta razdvojenost u obalnom pitanju - zaključuje Glaise - stvara znatne poteškoće.

Njemačka prislušna i tajna služba čitala je diplomatsku šifru ustaškog ministarstva vanjskih poslova i tako pročitala i Ratkovićev brzojav Zagrebu o razgovoru s državnim sekretarom Steengrachtom o sjevernojadranskom pitanju od 22. X. U posebnom komentaru upućenom ministru v. Ribbentropu (Berlin, 23. X)[69] Steengracht konstatira da Ratkovićev prikaz razgovora ne odgovara stvarnom toku. Pri tom državni sekretar upućuje ministra na svoju zabilješku o razgovoru Nr. St. S. 497. Upozorio je da je Ratkoviću nedvosmisleno skrenuo pažnju kako ne može razumjeti da hrvatska vlada — iako joj je dobro poznat stav Reicha o tom pitanju — iznova poteže to pitanje; osim toga, kako su mogli uputiti transport od 400 ljudi a da se prije toga s nadležnima nisu sporazumjeli o tehničkim pojedinostima. Ratković je na to odvratio da je pojedincima iz transporta vize izdalo njemačko poslanstvo u Zagrebu i da se stoga pretpostavljalo da je sve u redu. Steengracht mu je protuslovio da nije važna činjenica izdavanja viza, nego je prije toga trebalo srediti pitanje uključivanja pojedinih funkcionara. Primjedba poslanika Ratkovića da je hrvatskoj vladi nepoznato da Gauleiter Rainer ondje već odavno vrši upravnu vlast pokazuje, po Steengrachtovoj ocjeni, samo na to kako se malo vodi briga o stvarnim odnosima u području kojim bi sad htjeli samostalno upravljati. Steengracht sebi ne može protumačiti da se putuje u neko područje a da se ne zna koje su vojne i civilne vlasti ondje zadužene da se zasad brinu samo za održanje mira i reda. Poslanik mora biti načisto da zasad ne vladaju sređeni odnosi u tom rajonu i da će tamo upotrijebiti oružane snage da uspostave sređene odnose. Neuvažavanje tog prvenstvenog gledišta da bi se sredila

[67] To je Kasche učinio pismom Glaiseu 23. X 1943. (Isti izvor)
[68] AJ, T-501, rolna 264, Nr. 02150/43 g. Kdos.
[69] AJ, T-120, rolna 212.

pitanja granica ostavlja dojam kao da se žele zatvarati oči pred stvarnim odnosima. Osobno može samo dati hitan savjet da učine sve kako bi pomogli njemačkim snagama koje se bore za održanje i stvaranje sređenih odnosa. Pobudilo bi zasigurno vrlo dobar dojam da se cijela grupa od 400 pridružila njemačkim snagama. Poslanik se složio s tim, ali je pokušao dokazivati da bi vraćanje transporta neobavljena posla imalo neugodne posljedice za poglavnika. Eventualno moglo bi uzdrmati njegovu poziciju. Steengracht mu je uzvratio napomenom da je za žaljenje ako se tako kasno razmišlja o posljedicama i tako u svakom pogledu stvaraju nepoželjne posljedice. Na kraju je Steengracht rekao poslaniku da može sve što mu je rekao sažeti u nekoliko riječi: sada valja u prvom redu uspostaviti mir i red i u tu svrhu moraju biti upotrijebljene sve snage. Kasnije se pitanja granica mogu urediti u skladu s danim izjavama.

Zanimljiva je zabilješka o razgovoru (telefonskom) vodenom 23. X[70] između generala Hermanna Förtscha i gen. Glaisea. Zabilješka glasi ovako:

»1. 3 Divizije - prostor ne samo smiriti nego držati pod okupacijom.
2. Munjevita akcija. P.(avelića) iskopčati. *Njemački* komesari.
3. Njemačko pravo. Isključenje sudske vlasti. Odstranjenje U.(staša).
4. Vrhovni komesar (Opunomoćenik - 1 general) — sva njemačka mjesta civilne i političke prirode pod mojom komandom.
5. Drugi komesari kod komandnih mjesta u cilju sprovođenja mjera. Feldkomandanti.
6. Raspuštanje svih jedinica koje zatajuju.
7. Bezodvlačno upućivanje na dopust K.(aschea).
8. Pod režimom izvanrednog stanja: vlastita policija — hrvatska uprava — prijelaz u novu državu.
9. Prehrana.
10. U proljeće dovršiti — Ultimatio.«

Vrhovna komanda je uputila gen. Glaiseu u Zagreb brzojav od 24. X[71] u kojem ga obavještava da je ministarstvu vanjskih poslova saopćeno kako je načelnik VK generalfeldmaršal Keitel spreman primiti hrvatskog ministra oružanih snaga generala Navratila. U skladu s dogovorom između ambasadora Rittera i viceadmirala Bürknera od 22. X poziv će se ministru uputiti preko zagrebačkog poslanstva. Namjera je da se vrijeme posjeta sporazumno utvrdi između VK i opunomoćenog generala u Hrvatskoj. Prednje služi samo za osobnu informaciju.

General Glaise je u telegramu VK 24. X[72] ovako sažeo svoje telefonsko saopćenje od dan ranije:

Posjedovni odnosi u različitim dijelovima nekadašnje jugoslavenske obale Jadrana moraju konačno biti razjašnjeni Hrvatima a u jednom pitanju i Nijemcima, ako već ne politički, a ono ipak u pogledu uprave. Između 8. i 12. rujna prevladavao je utisak kod Hrvata a time i njemačkih oružanih snaga kao da je Hrvatskoj obećana obala od Rijeke do južno od Dubrovnika i predana joj na upravljanje. Zatim je došlo do prvih sumnja o prostoru Rijeka-Sušak. Dok je feldmaršal E. Rommel u telegramu Glaiseu izdao dozvolu za put u Trst i Rijeku jednom transportu hrvatskih upravnih vlasti za to područje, Glaiseu je telefonirao Gauleiter Rainer i rekao da je »prefektura«

[70] AJ, T-501, rolna 267.
[71] AJ, T-501, rolna 267.
[72] AJ, T-501, rolna 264, Nr. 02144/43 g. Kdos.; isto: AJ, T-501, rolna 267.

Rijeke zajedno sa Sušakom dodana *njegovom* vojnom području, da je već ondje uveo upravu koja vodi računa o izrazito hrvatskom karakteru Sušaka i da je stoga prisiljen taj transport vratiti iz Trsta u Zagreb. Glaise se u svom svojstvu opunomoćenog generala proglasio nenadležnim; smjesta je obavijestio poslanika Kaschea o svemu i daljnje telefonske razgovore s Gauleiterom i njegovim zamjenikom vodio isključivo po Kascheovom ovlaštenju. Glaise je sasvim na miru pomislio da ipak nije svrsishodno prvo buditi kod Hrvata nade, a zatim ih razarati. Ako je Rijeka već talijanska, to Sušak sasvim sigurno nije. Razgraničenje u tom prostoru, dakle, uslijedilo je prema Rimskom ugovoru od 18. V 1941. koji je Hrvatima ostao u posebno neugodnoj uspomeni. — Međutim, danas je došlo novo iznenađenje. Ako je pripadnost Rijeke bila sporna, to je ipak postojala jednodušnost da će Zadar, koji je Rapallskim ugovorom iz 1920. godine »konačno« bio pripao Italiji, smjesta zajedno s ostalom Dalmacijom prijeći pod hrvatsku upravu. No, danas stiže iznenada vijest rimskog radija da je fašistička vlada imenovala prefekta za Zadar koji će idućih dana stići onamo, a da je već stigao jedan hidroavion sa 20 milijuna lira, što je pobudilo veću radost nego vijest o imenovanju prefekta. U svakom slučaju ne mogu ni Hrvati ni Nijemci, ni vojna ni civilna lica sebi ništa protumačiti za novu situaciju i oni kojima je žao mogu, ipak, naći utjehu u činjenici da je talijanski prefekt imenovan samo za Zadar (Rapallski ugovor iz 1920. godine), a ne za »Dalmaciju« (Rimski ugovor od 18. svibnja 1941), jer u posljednjem slučaju koji bi se slagao s »provincijom Fiume« morali bi jadni Hrvati vratiti i Šibenik i Split, što se politički više ne bi moglo podnijeti. Faktično, uprava u Zadru još je danas u rukama njemačkih jedinica i protivno od pitanja Rijeke-Sušaka, koje je u vojnom pogledu za njemačku stranu riješeno, postoje za nju u Zadru vojni i vojnoprivredni interesi (npr. pitanje novca). Sam Glaise bio je prije 14 dana u Zadru i prije nego što su s aerodroma pošli u grad morali su cestu očistiti od partizana. Sadašnja iznova komplicirana situacija - zaključuje Glaise - traži razjašnjenje i za vojne jedinice.

Glaise je telegramom od 26. X [1] odgovorio Vrhovnoj komandi na njeno telegrafsko traženje od 22. listopada. Odmah na početku upozorio je VK da službeno uvođenje izvanrednog stanja nad cijelom Hrvatskom nije spojivo sa sadašnjim sistemom vladanja, jer se može očekivati najoštrije protivljenje sadašnje vlade u Zagrebu i zatim njena aktivna opozicija. Reich bi jedino preuzeo punu odgovornost i na unutrašnjopolitičkom polju i morao bi, bar u početku bez praktičke hrvatske podrške pod najtežim uvjetima uvoditi njemačku vojnu upravu s jakim angažiranjem vojnih jedinica i, posebno, njemačkoga upravnog aparata.

Nasuprot tome, Glaise sa svoje strane predlaže da istovremenim mjerama na političkom i vojnom planu nastoje nametnuti smirenje i iznova zadobiti povjerenje hrvatskog stanovništva.

Na *političkom* polju Glaise predlaže:

1. Hrvatska ostaje samostalna država, ali se stavlja pod njemačko tutorstvo. Načelo za njemačko djelovanje: po mogućnosti ne vladati, nego nadzirati; ipak najodlučniji osobni i materijalni zahvat ondje gdje je potrebno.

2. Poglavnik ostaje kao reprezentativni šef države lišen sudjelovanja u otpravljanju poslova vlade ili pak odlazi — što bi vanjskopolitički bilo možda

[73] AJ, T-501, rolna 264, Nr. 02133/43 g. Kdos.; isto: AJ, T-501, rolna 267.

manje ugodno, ali unutrašnjopolitički neusporedivo bolje — zbog bolesti na dopust u Njemačku, s tim da ga zamjenjuje regentsko vijeće.

3. Jedan general u svojstvu »opunomoćenika Reicha za Hrvatsku« kome su podređena sva njemačka, politička, policijska i civilna nadleštva preuzima nadzor nad djelatnošću hrvatske vlade. Opunomoćenik Reicha predstavlja jedinstvenu zaokruženu volju Reicha pred hrvatskom državom i narodom i, povrh toga, teritorijalni je komandant u Hrvatskoj. Njemu uz bok stoje njemački »opunomoćenici« za pojedina stručna područja koji vrše kontrolu i savjetničku funkciju po pojedinim hrvatskim ministarstvima.

4. Sadašnja hrvatska vlada podnosi ostavku. Šef države, odnosno regentsko vijeće objavljuje sastav nove vlade koju će predložiti opunomoćenik Reicha, s tim da bude sastavljena na širokoj bazi.

5. Izvršna vlast prelazi u početku na opunomoćenika Reicha na temelju odluke hrvatske vlade koju on može prenijeti na komandujuće generale. Postoji namjera da izvršnu vlast u smirenim dijelovima zemlje ponovno povjere hrvatskoj vladi.

6. Zakonodavna vlast ostaje u nadležnosti hrvatske vlade; za zakonske odredbe potreban je potpis opunomoćenika Reicha.

7. Politički ustaški pokret lišava se pomoći države i polako odumire. Ustaški zakon stavlja se izvan snage. Ustaški funkcionari na upravnim položajima ostaju do daljnjega u službi i bit će - ako nisu podobni - postepeno smjenjivani.

8. Pravosuđe ostaje u hrvatskim rukama, ali će njemački opunomoćenik za pravosuđe vršiti nad njim opsežan nadzor da bi se tako osigurao bar minimum osobne pravne sigurnosti.

9. Hrvatska policija sigurnosti i žandarmerija podređene su njemačkom policijskom opunomoćeniku. Policija za održavanje reda ostaje izvršni organ hrvatskog ministra unutrašnjih poslova.

Na *vojnom* polju pak:

10. Prije nego što provedu političke mjere, treba staviti na raspolaganje otprilike tri čisto njemačke, disciplinirane, u punoj mjeri djelatne divizije.

11. Vojno vodstvo mora, u suradnji s opunomoćenikom Reicha, u najkraćem roku po područjima osigurati sistematsko čišćenje pojedinih dijelova zemlje, pri čemu njemačke jedinice trebaju postupati disciplinirano izbjegavajući terorističke metode. Na oružanu akciju neposredno se nadovezuje akcija domaćeg oružništva i posadnih jedinica.

12. Pojačano angažiranje Feld- i Platzkomandantura s upravnim činovnicima radi nadzora nad efikasnošću hrvatskih vlasti prvog i drugog stupnja.

13. *Ustaška vojnica,* uključujući i poglavnikovu tjelesnu gardu *(PTS),* postaje sastavni dio hrvatske vojske i u početku pod njemačkim vodstvom bit ce uvelike spojena s ostalim dijelovima hrvatskih oružanih snaga. Otpustiti iz vojne službe ostarjela godišta.

Prijedlog koji se predlaže posljednji je pokušaj - zaključuje Glaise - da se stvore, izbjegavajući polovične mjere a usklađujući nužne političke i vojne mjere do idućeg proljeća, operativnom vodstvu preduvjeti za vođenje borbe protiv vanjskog neprijatelja. Prijedlog iziskuje u pojedinostima još dopune i njime se treba stvoriti sistem koji je — prilagođen radnoj sposobnosti nove hrvatske vlade a proizašao iz kontrole — podložan elastičnoj primjeni sve do dalekosežnog preuzimanja vlasti. No, kako bi pregradnja Hrvatske, ipak, potrajala mjesecima, treba da se počne provoditi u život što prije.

Ribbentrop je podnio Führern ovakvu »Zabilješku za Führera« (Westfalen, 26. listopada 1943):[74]

1. Kad se saznalo za izdaju vlade P. Badoglia, povjerio mu je Führer zadatak da vodi brigu kako bi Hrvati brzo zaposjeli Dalmaciju i prodrli na obalu. Ribbentrop je na to telefonski dao poslaniku Kascheu odgovarajuće upute i rekao mu kako njemačka strana pretpostavlja da će poglavnik sad umarširati u Dalmaciju. Razgovor je bio voden tako da je poslanik Kasche iz njega mogao razabrati u izvjesnoj mjeri da se Hrvatima pri njihovu zaposjedanju Dalmacije ne određuju točna teritorijalna ograničenja, nego da im se daju donekle slobodne ruke. Svakako nisu pri tom bile spominjane bilo kakve pojedinosti; Ribbentrop je samo upitao poslanika žele li Hrvati zaposjesti slovensko područje, što je Kasche, međutim, zanijekao.

2. Poslanik Kasche je prednje saopćio poglavniku, i Hrvati su pošli prema dalmatinskoj obali. U razgovoru je Kasche izjavio poglavniku da je Njemačka suglasna da Hrvati zaposjednu ona područja na dalmatinskoj obali koja su do 1941. godine bila jugoslavenska, dok o Rijeci mora priupitati svoje nadležne. Kasche doduše nije imao upute da se tako precizno izražava, ali je na temelju telefonskog razgovora pretpostavio da je s njemačke strane uzeto u obzir tako širokogrudno uređenje pitanja granice.

3. U međuvremenu je poglavnik dao javne izjave o Rijeci i otocima koji leže pred njom, osobito Krk.

4. Nato je Ribbentrop o tome referirao Führern i iz kratkog razgovora tako shvatio Führera da Kasche ima poglavniku saopćiti ovo: Führer je uzeo na znanje poglavnikovo mišljenje o pojedinostima pitanja granice na istočnoj obali Jadrana, posebno istočne Istre, Rijeke sa zaleđem i sjeverne otočne grupe. Međutim, za Führera stoje pri sadašnjem položaju vojne nužnosti u središtu svih razmatranja. Spomenuti krajevi strategijske su točke prvog reda i stoga su ih morali proglasiti operacionim područjem *Wehrmachta.* Izjave koje je Kasche prenio poglavniku odnosile su se stoga samo na područja Dalmacije koja je Hrvatska odstupila Italiji povodom talijanskih zahtjeva 1941. godine. Izjava njemačke strane nije se odnosila na istočnu Istru, Rijeku i spomenutu grupu otoka. Osiguranje tih područja kako od oružanog zahvata Engleza i Amerikanaca tako i njeno osiguranje od ustanika izazvalo je potrebu da ih *Wehrmacht* zaposjedne, brani i njima upravlja. Samo snaga njemačkog oružja u tim krajevima može hrvatskom narodu zajamčiti sigurnost da su sadašnje velike teritorijalne tekovine Hrvatske konačne. Njemačka je strana sigurna da će poglavnik i hrvatski narod spoznati i uvidjeti te vojne nužnosti i razumjeti ako Führer ne želi da se u tom pogledu veže nekim teritorijalnim razgraničenjima. Ribbentrop je pri tom mislio da se poglavniku povodom riječkog područja i otočne grupe jasno kaže kako ti krajevi ne bi smjeli pripasti Hrvatima, jer bi inače s obzirom na javne izjave mogle nastati teškoće i nejasnoće pri zaposjedanju i preuzimanju uprave nad njima.

5. U toku jedne konferencije o položaju (tzv. *Lagebesprechung*) Ribbentrop je predočio Führern telegram upućen Kascheu, a Führer je toj instrukciji prigovorio. Stoga je Ribbentrop telefonski upitao Kaschea je li uputa već izvršena i pošto se to nije zbilo, opozvao je prvu i u Zagreb uputio novu ovog sadržaja: Führer se zahvaljuje poglavniku na brzojavu i sa zadovoljstvom je uzeo na znanje da je hrvatski narod riješen da se do krajnjih granica založi za pobjedu, i da se osjeća sudbinski povezan s njemačkim narodom. Što se sad

[74] PA Bonn, Nachlass S. Kasche, paket 10.

tiče novih teritorijalnih zahtjeva iz poglavnikova telegrama, to je područje koje dolazi u obzir — kao što je poglavniku poznato - izrazito ustaničko područje. Njemačke jedinice ondje vode izvanredno teške borbe. Cijelo je područje njemačko operaciono područje. Führer je prisiljen da se sada bavi isključivo time da suzbije pobunu i spriječi iskrcavanja Engleza i Amerikanaca. S državnopravnim pitanjima granice u tim područjima ne može se, međutim, sad baviti dok traju borbe.

6. Kako je pitanje o pripadnosti riječkog područja i otoka koji mu pripadaju ostavljeno otvorenim, to je, čini se, pobudilo Hrvate da pretpostave kako im te krajeve u suglasnosti s njihovim navodnim etničkim i historijskim zahtjevima — jednog dana njemačka strana ipak prepusti. Stoga su poduzeli daljnje publikacije u tom smjeru, a osim toga htjeli su otposlati jednu upravnu komisiju u Rijeku koju je, međutim, Gauleiter Rainer zaustavio u Trstu i vratio iznova u Zagreb. Takav korak doveo je do note hrvatske vlade koja je podastrijeta Führern.

7. Tako su se odvijale stvari koje Ribbentrop želi ovime još jednom prikazati u vezi s notom što su je poslali Hrvati.

Ribbentrop je u telegramu 26. X[75] poslanom osobno Kascheu iznova upozorio poslanika i pozvao da poglavniku i hrvatskim ministrima još jedanput - u smislu telegrama ministarstva br. 1457 od 8. tekućeg mjeseca i upute koju sadrži — objasni stav Reicha i argumente koje citirani telegram sadrži u svojim razgovorima s Hrvatima.

Da bi ubuduće izbjegli takvu situaciju, Ribbentrop moli neka Kasche povede brigu - ako sazna za slične namjere putovanja — da uopće ne dođe do takvog putovanja poput onog transporta za Rijeku.

Njemačka prislušna tajna služba dešifrirala je Budakov brzojav poslaniku Ratkoviću od 26. listopada.[76] U njemu šef ustaške diplomacije na odlasku - jer je takav tekst izazvao ne samo njegovu ostavku u resoru nego mu onemogućio i agreman za poslanika — zahtijeva od poslanika Ratkovića da osobno i smjesta saopći Funku, Schwerin-Krosigku, Meissneru, Steengrachtu i Bergeru kako je novi kurs njemačke srbofilske politike katastrofalan ne samo za Hrvatsku nego i za Njemačku. Osim toga, jedan takav zaokret smrtni je udarac zauvijek političkom moralu'i hrvatsko-njemačkim odnosima. »Postupak protiv nas u pogledu... (tako u originalu), Rijekp i okolice teško će naći primjera u političkoj povijesti... (nedostaje tekst) sve je bilo priznato u ime Führera, a poglavnik je to objavio javnosti. Nakon toga oduzeti su... (nedostaje tekst) i Čabar oružanom silom i bez dogovora i stavljeni pod talijanski suverenitet. Zaprepaštenje i (pitanja?) kod prijatelja, slavlje kod neprijatelja. Pozdravite prijatelje i recite im da nam... (nedostaje tekst) nije bio slavna ni pobjeda. To im poručuje njihov zbilja vjeran prijatelj.«

U telegramu 28. X[77] upućenom *Grupi armija »F«* Glaise se žali što nema odgovora na njegov brzojav od 24. X koji bi mu omogućio da hrvatskim mjestima koja interveniraju dade mjerodavan odgovor. Ministar oružanih snaga Navratil — čovjek koji je preuzeo svoj resor s najboljim namjerama da djeluje u duhu uske njemačko-hrvatske suradnje — već mu je saopćio da pri takvom ponašanju njemačkih jedinica (kozaka!) ne može više snositi odgovornost za opstanak hrvatske vojske.

[75] AJ, T-120, rolna 212, Nr. 1707 od 26. X.
[76] AJ, T-120, rolna 212.
[77] AJ, T-501, rolna 264, Nr. 02190/43 g. Kdos.

Ne upuštajući se sam u kritiziranje i u raspravljanje o tome je li takvo ponašanje neizbježivo, Glaise želi još jednom skrenuti pažnju po službenoj dužnosti da će morati računati — produže li s metodom započetom prije nekoliko tjedana ili ako je moraju i dalje provoditi u praksi - ne samo s potpunim osipanjem čistih hrvatskih dijelova jedinica, nego i s potpunom demoralizacijom legionarskih divizija.

Tome se pridružuje današnja hrvatska vijest da su kozaci u selu Bošnjaci kraj Vinkovaca uhvatili i silovali 120 mladih hrvatskih žena. Provjera toga čini se vrlo hitnom, ali se može zapovjediti i provesti samo odande (iz Beograda). Rezultat istrage umoljava se hitno dostaviti.

Takve metode nisu nikako prikladne da ostvare namjeru koja tako uvjerljivo proizlazi iz Führerove naredbe od 7. IX 1943. o uskoj suradnji s Hrvatima. Ne može se ni pomisliti da će hrvatski vojnici i legionari zalagati svoj život za Veliku Njemačku, ako saveznička njemačka vojska razara njihove kuće i siluje njihove žene i zaručnice.

Ispadi i pretjerivanja na polju preventivnih mjera i mjera odmazde mogu biti objašnjivi u jedno doba kad mržnjom ispunjeni neprijatelj sravnjuje sa zemljom njemačke velegradove i kad ovdje vojnik radije prvi puca nego da bude ubijen, to su zločini poput ovih upravo ocrtanih kao i sve češće pljačke, krade i razbojstva apsolutno neoprostivi.

Nastave li se takvi postupci - zaključuje Glaise - ne može se više očekivati neko poboljšanje odnosa u Hrvatskoj na političkom polju.

Šef grupe za atašeje u Vrhovnoj komandi kopnene vojske (*Oberkommando des Heeres,* skraćeno *OKH)* izvijestio je 29. X 1943.[78] i generala Glaisea da su ga 28. X posjetili hrvatski vojni ataše u Berlinu, pukovnik pl. Desović i njegov pomoćnik kapetan fregate Mahek. Desović se upravo vratio s kraćeg boravka u Zagrebu u kojem nije bio više od četiri mjeseca. Prvo je ustvrdio da se položaj bitno pogoršao; ocrtao je prilike u Hrvatskoj bez uljepšavanja. Usprkos tome, ni on ni njegov pomoćnik nisu ostavljali dojam da pripadaju onom soju ljudi koji samo kritiziraju, nego da se iskreno trude da nađu put i način da stvari prevedu na jedan kolosijek povoljniji za Njemačku i Hrvatsku. Njihov prikaz slaže se u bitnim crtama s izvještajima njemačkoga opunomoćenog generala u Zagrebu i s materijalom pristiglim Vrhovnoj komandi *Wehrmachta.*

Točka na kojoj su oba hrvatska oficira inzistirala jest ova: Očigledno je na temelju jednoga navodnog telefonskog razgovora Führera s poglavnikom, kao i izjave poslanika Kaschea kod Hrvata nastao dojam da je Njemačka obećala Hrvatskoj cijelu dalmatinsku obalu, a s njom i Rijeku, Sušak, istočni obalni pojas Istre i otoke Cres i Krk te, posebno, područje Zadra. U međuvremenu je u spomenutim krajevima bila uvedena njemačka uprava koja se oslanja na talijanske fašističke savjetnike, a u Zadru namješta iznova talijanskog prefekta. Jedno odgovarajuće saopćenje za njemačko ministarstvo vanjskih poslova pristiglo je iznova u hrvatsko poslanstvo u Berlinu. Oba spomenuta hrvatska oficira misle da se te mjere moraju odraziti krajnje nepovoljno na raspoloženje hrvatske vojske prema Njemačkoj, i to je razlog njihovoj zabrinutosti u vojnom pogledu, pa je zato i izražavaju u osobnom razgovoru bez službenog naloga.

Negdašnja pripadnost spomenutih krajeva 4o Rijeke, Sušaka i Zadra staroj Istri ovdje (u Berlinu) je poznata, ali nije poznato jesu li Hrvatima

[78] AJ, T-501, rolna 267.

davana obećanja u tom pogledu. Koliko je utemeljeno pribojavanje tih oficira **da** nastupe nepovoljne posljedice za vojni položaj u Hrvatskoj ne može **se odavde** (iz Berlina) utvrditi.

Kako **je već** bilo **najavljeno** iz **kabineta ministra** v. Ribbentropa, **održali** su u **Fiihrerovu** Glavnom **stanu** 29. X **poduže savjetovanje** s Hitlerom i v. **Ribbentropom.** Savjetovanju **su prisustvovali, osim njih, ambasadori** Ritter i **Hewel, poslanik** Neubacher, **dr** E. Veesenmayer i Kasche.

U **zanimljivoj** zabilješci poslanika Kaschea o razgovoru **koji** se nadovezao **na samo** savjetovanje stoji da se taj razgovor vodio stojećki, no da **se** malo **toga** odnosilo na Hitlerovo naređenje (uputu) o suzbijanju komunizma na **Jugoistoku** što ga je Hitler u toku razgovora bio potpisao.[80] Značajna je pri **tom** bila jaka suzdržljivost, **čak i** Führerova skepsa **u** pogledu Hrvatske. **Očigledno** je to nastalo kao posljedica izvještavanja vojnih činilaca i onog **vodstva** SS. Što se tiče hrvatskih jedinica, Führer **je** izjavio sasvim općenito **da one** protiv Engleza ne predstavljaju uopće nikakvu borbenu vrijednost, a da im je ona i inače neznatna. *Ustašku vojnicu* ocjenjivao je nešto bolje, no u **njenu** pouzdanost izrazio je izvjesnu sumnju, jer *Vojnica* zastupa izrazito **nacionalističko**-hrvatsku tendenciju. Otklanjao je sposobnost Hrvata da upravljaju; bez njemačke podrške neće nikada moći uvesti red. S **tim u vezi Führer** je izrazio uvjerenje đa će jednog dana, ipak, morati doći do užeg oslona Hrvatske na Reich. Nijemci će tada morati u šest mjeseci uvesti red svim sredstvima, prije nego što bi očekivali razumniji i mirniji razvitak. Pri toj ocjeni Hitler se pozvao i na sud generala Rendulica i Obergruppenführera Phlepsa.

Ribbentrop - zapisao je dalje Kasche — zauzeo se za podršku hrvatske vlade i *Ustaške vojnice.* Izrazio je mišljenje da je to danas potrebno, pa kad bi i postojale rezerve koje je izrazio Führer. Hitler je potvrdio takvo mišljenje.

Poslanik Neubacher je pri spomenu užeg oslona (Hrvatske) na Reich spomenuo ideju Reicha kod Hrvata, ustvrdivši da su Hrvati bili uvijek ponosni na svoju pripadnost Reichu i da ne žele ništa usrdnije nego da postanu pripadnici (građani) Reicha.

Ribbentrop se pozabavio s generalom Glaiseom čije je neprijateljstvo prema ustašama opterećenje za politiku Reicha.

Hitleru je, međutim, Glaiseova orijentacija kao nekadašnjeg austrijskog oficira bila razumljiva. Izrazio je namjeru da s njim još jednom razgovara.

Kasche se kraće osvrnuo na podršku (ustaškoj) vladi, borbenoj vrijednosti ustaša i mogućnosti da se hrvatsko domobranstvo iznova uredi planom generala Juppea. Osobu novog ministra oružanih snaga spomenuo je pri tom

[79] PA Bonn, Nachlass S. Kasche, paket 10.

Neubacher je razgovarao tog dana (29. X) s Hitlerom i podnio mu opširan izvještaj o političkim i privrednim pitanjima Jugoistoka, osobito o utjecaju Tita, koji je u porastu, našto je)os istog dana bilo izdano naređenje VK o jedinstvenom vođenju borbe protiv komunizma na Jugoistoku. U njemu se Neubacheru povjerava političko vodstvo akcije protiv komunizma i organizacija nacionalnih antikomunističkih snaga na Jugoistoku. Trebao je brinuti brigu da pnvrednopolitičke mjere budu usmjerene na protukomunističku akciju. Naređivanje mjera odmazde ima se vršiti u dogovoru s njim, a vojno vodstvo koncentrira se čvršće u rukama glavnokomandujućeg *Grupe armija* »F«. Neubacher je dobio posebnu punomoć da može otpočeti pregovore s »nacionalnim bandama« ukoliko se ukaže za to mogućnost. Sutradan je Neubacher (30. X) razgovarao s gen. Warlimontom i dao pozitivnu ocjenu balkanskim zemljama, izuzevši Hrvatsku gdje - uslijed nedostatka snaga - još dalje raste pogoršanje. (KTB, III) 2, str. 1233; opš. o stavu VK i Hitlera u vezi s Balkanom: H. Neubacher, nav. djelo.

Glaise je ostajao nepopravljiv u osobnom otklonu ustaša i Pavelića, dok je Hitler obećao Neubacheru u proljeće 1944. da će već jednom ukloniti ustaški režim, no da još nije vrijeme za to!

pozitivno. U pogledu odnosa u Bosni ukazao je na proglas Panže koji je prije toga vrbovao za *Waffen-SS,* ali se zatim okrenuo i otišao u šumu. Führer je to ispričavao primjedbom da Muslimani ne mogu sebi osigurati nikakvu pomoć. Kasche je ukazao na moguće pogreške pri vrbovanju u *Waffen-SS* u Bosni i naglasio da su se austrougarski pukovi Bošnjaka sastojali od pripadnika svih vjeroispovijedi od kojih su Muslimani predstavljali oko jedne trećine. Führer je izrazio sumnju u to i zastupao mišljenje da su se pukovi sastojali samo od Muslimana, jer pripadnici drugih konfesija ne bi ni nosili fes. Kasche je podupro svoju tvrdnju pozivajući se na izvore kojima raspolaže. Führer je izrazio mišljenje o bosanskoj SS-diviziji u kojoj su se katolici pobunili, dok su Muslimani bili jedini pouzdani vojnici. Na kraju je Führer potpisao spomenutu naredbu o suzbijanju komunizma na Jugoistoku.

Vrhovna komanda je 31. X[82] telegrafski zatražila pismenu suglasnost ministarstva vanjskih poslova za nove upute njemačkom opunomoćenom generalu u Hrvatskoj. Njihov tekst glasio je ovako:

1. »Njemački opunomoćeni general u Hrvatskoj« podreden je a) u teritorijalnom pogledu vojnom zapovjedniku Jugoistoka; b) u pogledu svih drugih zadataka glavnokomandujućem na Jugoistoku. Njegovo službeno sjedište jest Zagreb.

2. Njemački opunomoćeni general u Hrvatskoj ima položaj jednoga komandirajućeg generala i vrši prema svim odredima i nadleštvima njemačkog *Wehrmachta* koji se nalaze u hrvatskom prostoru zadatke i ovlaštenja jednog zapovjednika vojnog okruga. U tom svojstvu podreden je vojnom zapovjedniku Jugoistoka.

Zauzima se kod hrvatskih nadleštava da potrebne mjere za smirenje zemlje na području uprave budu u skladu s interesima vođenja rata i zadaćama koje su prenesene na njemačke okupacione jedinice. Osnovne zahtjeve takve prirode postavlja u sporazumu s njemačkim poslanikom u Zagrebu čijom se suradnjom koristi i inače pri važnim vojnopolitičkim i upravnotehničkim predmetima. Djeluje također u uskoj povezanosti s opunomoćenikom Reichsführera SS za Hrvatsku.

3. Najistaknutiji (prvenstveni) zadatak njemačkoga opunomoćenog generala u Hrvatskoj jest zastupanje interesa njemačkog *Wehrmachta* i potreba vođenja rata pred hrvatskim ministrom oružanih snaga i najvišom komandnom instancom hrvatskih oružanih snaga. Taj zadatak vrši isključivo u skladu s uputama glavnokomandujućeg na Jugoistoku u pogledu kopnene vojske, a u pogledu ratne mornarice vezan je za upute vrhovnog komandanta ratne mornarice.

Među njegove zadatke spada između ostalog:

a) General upravlja novom organizacijom hrvatskih oružanih snaga prema posebnim uputama glavnokomandujućeg na Jugoistoku. Radi provođenja tog zadatka podređeni su mu inspektor kopnene vojske kod hrvatskih oružanih snaga (gen. Juppe) i šef mornaričkog štaba za vezu u Hrvatskoj. Stručno potčinjavanje mornaričkog štaba za vezu prima stoga za izgradnju hrvatske mornarice i uključivanje njenih materijalnih i ljudskih snaga u njemačko vođenje rata na moru upute direktno od mornaričke grupe Jug. Njemačkoga opunomoćenog generala o tome treba neprekidno obavještavati.

b) General prenosi hrvatskom vodstvu kopnene vojske zahtjeve njemačkog vodstva za angažiranje hrvatskih odreda. Svi zahtjevi o podređivanju

[82] AJ, T-120, rolna 1757.

hrvatskih dijelova jedinica pod komandu *Drugoga oklopnog korpusa* upućivani hrvatskom vodstvu kopnene vojske imaju se upućivati preko njega.

c) General jedinstveno zastupa njemačka vojna nadleštva u Hrvatskoj pred hrvatskim ministrom oružanih snaga. U tom su smislu sva nadleštva — a da se na njihovom stručnom podređivanju ništa ne mijenja — pridružena štabu njemačkoga opunomoćenog generala u Hrvatskoj i njemu disciplinski podređena: transportna komandantura Zagreb, intendant *Wehrmachta,* vojnoprivredni oficir Zagreb i njemački WBO u Hrvatskoj.

Vojni izaslanik poslanstva NDH u Italiji Janko Vernić javio se Glaiseu pismom (Venecija, 31. listopada)[83] da bi mu prenio pozdrave nekoga zajedničkog znanca kojeg je sreo u štabu za vezu kod Ducea na jezeru Garda. Koliko je lijepo na jezeru, toliko mu se žalosna i zamagljena čini — piše Vernić — daljnja suradnja s »viteškim« narodom (Talijanima). Još jedno iznenađenje prevršilo bi svaku mjeru. »Vederemo« — kažu dobri političari i takvih im je dragi Gospod Bog dao napretek. Posla ima dosta ako ga čovjek säm traži i tako Vernić rijetko kad spava u vlastitom krevetu koji im još i nije određen. Zelje o kojima mu je Vernić pričao ljetos stavio je *ad acta.* U punom je pogonu u novoj jednoj zemlji i stoga moli da ga štiti od iznenađenja od strane vlastitog mu »K. M.« (»Kriegsminister« — ministra rata Navratila). Avijatičari su sada u Vemićevoj domovini tako aktualni, drže sokola u ruci i traže plijen u inozemstvu!

4. *Ministar Navratil kod Führera.* Feldmaršal Freih. v. Weichs dao je ovakvu procjenu 1. XI 1943.[84] o vojno-političkoj situaciji na području Jugoistoka:

I.

»Za iskrcavanje neprijatelja na kopno jugoistočne Evrope, koje bi trebalo uskoro da usledi, *nema dovoljno znakova.*

Tok borbi na Dodekanezu ukazuje da se zasad ne radi o uvodu u ofanzivu, nego o pokušaju da sa novostvorenih pomorskih i vazdušnih baza blokiraju Rodos i Krit. Protivmere koje su usledile odmah posle našeg uspeha iznenadnom akcijom na Kos, otkrile su nadmoćnost neprijatelja na moru i u vazduhu, koja će duže vremena ozbiljno uticati na snabdevanje naših snaga, angažovanih u egejskoj zaprečnoj zoni a time i na otpornost egejskog fronta. Zbog toga je od naročitog značaja akcija radi zauzimanja Lerosa i Samosa, koja je u toku priprema.

Razlozi koji govore protiv iskrcavanja neprijatelja na Peloponez ili zapadnu obalu Grčke, zadržavaju i dalje nesmanjenu važnost. Pregrupisavanjem snaga, koje je većim delom završeno, vođeno je računa o njima u dovoljnoj meri. Međutim, sigurno je da će neprijatelj nastaviti sa napadima na aerodrome koji se nalaze na kopnu Grčke, a možda će upućivati i komandose radi prepada na važne objekte kao što je, npr., Korintski kanal.

U Albaniji predstoji kišni period, te se smatra da nema verovatnoće za iskrcavanje na širem frontu, kao i zima, koja znatno pogoršava prohodnost na

[83] Aj, T-501, rolna 268.
Za vrijeme Mussolinijeve fašističke socijalne republike sjedište poslanstva NDH nalazilo se u Veneciji.

[84] *Zbornik dokumenata...,* Tom XII, knjiga 3, Dokumenti Nemačkog Rajha 1943, str. 619-630.

visokoplaninskom zemljištu. Baza koja je dosad zadobijena u Italiji, još nije dovoljna za invaziju u Dalmaciji.

Ukoliko Moskovska konferencija ili neočekivani uspesi neprijatelja u južnoj Italiji ne dovedu do potpuno novih odluka, operacija prema području Jugoistoka mogla bi se očekivati tek u proleće 1944. g. To vreme mora se iskoristiti za izgradnju odbrane obale i raščišćavanje unutrašnje situacije.

II.

Situacija u unutrašnjosti Balkanskog poluostrva, u neposrednoj vezi sa zamišljenim, odnosno stvarnim tokom dogadaja na području Sredozemnog mora, *znatno se zaoštrila.* U očekivanju, da će kombinovani vojno-politički udar od 8. 9. (43.) dovesti do brzog sloma nemačkog južnog i jugoistočnog fronta, ustanički pokreti prerasli su u aktivna borbena dejstva. Delimično su vršene pripreme da bi se pružila ruka anglo-američkom iskrcavanju.

Borbene akcije, koje su se otuda razvile izgubile su *karakter gerilskog rata.* U stvarnosti, u borbama sa posadnim trupama na odlučujućim mestima pojavljuju se brojno jake, planski vodene i — bar za planinsko ratovanje — dobro naoružane i opremljene jedinice. U sadejstvu sa anglo-američkim vazduhoplovstvom, koje ponovo napada železnička čvorišta i sa neprijateljskim lakim pomorskim snagama koje nastoje da parališu pomorski saobraćaj i na Jadranu, one otežavaju dotur u zabrinjavajućim razmerama. Osim toga, one sprečavaju privredno iskorišćavanje zemlje tako što drže u rukama važne industrijske oblasti i područja sa poljoprivrednim viškovima ili ih drže u šahu.

Prema tome, nepravilno bi bilo da se i dalje govori o 'gerilstvu' ili da se suzbijanje bandi smatra kao policijska stvar. *Radi se o tome da se uoči da je neprijatelj stao nogom na Balkan* i da ga treba uništiti pre nego što će veći deo trupa biti prisiljen da krene u odbranu obale.

III.

Pretpostavka za organizaciju i održavanje velikih jedinica bandi leži u dobrovoljnoj suradnji stanovništva, dakle u duhovnoj predispoziciji unutar stanovništva okupiranih zemalja. Šta se je u tom pogledu odigralo na Balkanu i šta će se odigrati, može se shvatiti i pravilno oceniti samo onim što je u zaleđu celokupne ratne situacije. Novi poredak na jugoistočnom području pod nemačkim rukovodstvom nailazi na teškoće kod velikog dela stanovništva. Vešta engleska propaganda i komunistička i nacionalna ideologija poklapaju se sa nezadovoljstvom zbog materijalnih nevolja, izazvanih dugim ratovanjem.

Prema tome, masovan odlazak bandama, tajno potpomaganje bandi, često i zbog straha od ovih, potrajaće sve dotle dok jugoistočni Evropljani vide spas u iskrcavanju Engleza ili pobedi Sovjeta. Ova konstatacija mora da igra važnu ulogu pri procenjivanju neprijatelja i svih *domorodačkih snaga koje se bore u našim redovima.*

IV.

Pored iste ove osnove, ustanički pokreti u pojedinim zemljama pokazuju velike razlike u pogledu ciljeva, organizacije i udarne snage.

1. U *Grčkoj* uporedo postoje nacionalne grčke i komunističke bande. Ukupna jačina od 12—15.000 naoružanih lica verovatno je preuveličana. U oba lagera prisutni su britanski saveznici, ali do ujedinjenja, kome su oni težili, dosad nije došlo.

Razoružavanjem Italijana, nacionalnim delovima mnogo je oduzeto od njihovog unutrašnjeg podstreka. I političke razlike u mišljenjima u pogledu saradnje sa Engleskom znatno su oslabile međusobnu vezu. Komunistima još nedostaje stroža organizacija, ali ne može se poreći, da će sve veće osiromašenje i oskudica u životnim namirnicama postepeno znatno doprineti povećanju njihove moći.

Saobrazno tome, može se reći da je značaj grčkih bandi još uvek srazmerno mali. Uz pojačanu kontrolu za život važnih objekata, jedva bi se primećivala njihova razbojništva i pokušaji uznemiravanja. Prilikom rušenja železničke pruge Solun—Atina, koje je istovremeno izvedeno na 130 mesta, prvi put se pokazalo jedinstveno rukovođenje, koje se nalazi verovatno izvan Grčke.[85]

Mora se računati *sa stavljanjem svih komunističkih snaga pod komandu Tita.* Postoje znaci za takav razvoj. Time će ove snage i u Grčkoj dobiti veći značaj.

2. U *Albaniji* razlikuju se tri glavne grupe:

a) Plemenske i rodbinske jedinice, koje na svoju ruku sprovode nasilničku politiku, koja je u običaju u ovoj zemlji; ostaju u svom zavičaju, njihov vojni značaj je neznatan.

b) Grupe bandi seljačkog porekla, dobro naoružane, sa kojima rukovode engleski oficiri. Sposobne za vođenje žilavog gerilskog rata.

c) Komunističke bande, koje su u stalnom porastu, usudile su se da 18.10, sa udaljenja od 5 km, artiljerijom gađaju Narodnu skupštinu koja je zasedala u Tirani.

Držanje *nacionalno orijentisanih Albanaca* može se okategorisati kao da je u stavu iščekivanja. Izgleda da niko neće da se kompromituje lojalnim sarađivanjem sa nemačkim komandama i ustanovama. U pogledu milicije, koja je u toku formiranja, iz istih razloga ne treba mnogo očekivati ako se upotrebi izvan njihovog mesta formiranja. Situacija se može dalje odvijati na potpuno sličan način kao u Hrvatskoj, ukoliko jače nemačke policijske snage blagovremeno ne zavedu red. *Tito* je već *uspostavio vezu* sa komunističkim bandama Albanije i sada se radi na jedinstvenom delovanju. Takođe i u graničnoj Makedoniji pre kraćeg vremena Tito deluje u smislu *boljševičkih* odluka. Njegove pristalice ovde su ga priznale za svog vrhovnog komandanta.

3. Situaciju u *Crnoj Gori* karakteriše potpuno proterivanje srpskih ustanika u sev. Crnoj Gori od strane komunističkih bandi.

4. U *Srbiji* Draža Mihailović pokušava da mobilizacijom ubrza izgradnju *nacionalne srpske armije.*

U tom smislu apeluje na Srbe koji su ostali verni kralju i na iskonsku nacionalnu svest Srba. Sa aktivnim činovništvom vežu ga mnogi stari i novi odnosi. Otuda bi se moglo predvideti da bi u slučaju neprijateljskog napada koji bi imao sigurnog izgleda na uspeh državna moć prešla u njegove ruke.

Dosad postoje: u Srbiji kadrovi i štabovi za 22 potvrđena korpusa i 13 verovatnih; u Bosni kadrovi i štabovi za 7 potvrđenih i 2 verovatna korpusa.

U poređenju sa ovako visokim brojevima bande D. M. *retko se pojavljuju,* pošto korpus raspolaže samo sa 500—1.000 pušaka i nešto automatskog oružja. Zato im je naređeno da se uzdržavaju od akcija. Sem toga, Mihailoviću je pre svega stalo samo da zadrži u rukama područja koja su mu potrebna za regrutovanje i snabdevanje i da u povoljnim prilikama zapleni što više oružja

[85] Opš.: Phyllis Auty - Richard Clogg, nav. djelo.

itd., ali da se izbegavaju mere odmazde. *Inicijativu za prelaz na dela, on očekuje spolja.* Pošto preti opasnost da do toga neće doći ove godine, to se pokret približava krizi. Jakog udela u tome ima sve veća zabrinutost zbog boljševičke opasnosti i saznanja da sa engleske strane ne treba očekivati ni spoljnopolitičku ni unutarpolitičku podršku.

Nasuprot tome, *komunizam u Srbiji ima sve veći uticaj.* Veliki deo sabotaža pada na njihov teret. Propusti organizacijske prirode, a pre svega nedostatak vojne organizacije komandovanja potčinjenim jedinicama, još ne dopuštaju ispoljavanje u većem obimu. Prema pouzdanom izvoru, u toku su mere koje treba da doprinesu poboljšanju stanja.

Krvava obračunavanja između grupa D. M. *i komunističkih bandi* sve su češća i žešća, naročito u istočnoj i centralnoj Srbiji.

U ovom trenutku glavna opasnost preti iz Hrvatske. Crvene snage nameravaju da prodru u Srbiju preko Drine. Mihailović vrši pripreme da ih odbije. On verovatno precenjuje borbenu sposobnost i gotovost svoje trupe isto onako kao i životnu snagu konzervativne ideje nasuprot revolucionarnim elementima.

Zbog toga Mihailović već traži vezu sa nemačkim komandama, da ne bi potpao pod komunističku vlast. Pri tome igra ulogu takođe i nada da se njegove jedinice održe do »dana oslobođenja«. Cilj uspostavljanja veze sa D. M. mora u prvom redu da bude u tome da se on u svojoj daljoj borbi odvrati od borbi protiv nemačkih trupa. Borba D.M. na nemačkoj strani protiv Tita krije u sebi veliku opasnost od metoda ucenjivanja, kakve su primenjivane prema Italijanima. Sem toga, pod velikim znakom pitanja je pouzdanost njegovih starešina i boraca u antikomunističkom smislu. Komunizam u velikoj meri unosi rastrojstvo u njegove redove. Pripadnici D. M. i pojedini dobrovoljci možda bi se mogli korisno upotrebiti za mesnu odbranu.

5. U *Hrvatskoj* trenutno postoje četiri delokruga vlasti:

a) područje posednuto nemačkim trupama,

b) područje na kome je hrvatska državna vlast,

c) područje srpske autonomije,

d) područje sa vladavinom komunista, kojim rukovodi Tito.

Pod a) Nemačke trupe nalaze se u otpornim tačkama duž morske obale i najvažnijih puteva i železničkih pruga. Njihove bočne i pozadnje veze stalno su ugrožavane. Sva kretanja trupa su pod kontrolom i registruju se. Na udaljenijim područjima Hrvatske nema nemačkih trupa.

Pod b) Izuzev u Zagrebu, gde su se pod zaštitom Poglavnikove tjelesne garde povukle hrvatske državne ustanove, ne postoji više *nikakav hrvatski državni autoritet,* čak ni na onim delovima zemlje koje još drže hrvatske trupe. Narod i vojska, a u poslednje vreme i ustaška milicija, nezadrživo popuštaju pod zahtevima ustanika za hranom, odećom, oružjem, informacijama itd.

Pod c) Ovde se radi o grupama srpskog naroda, koje su se posle preuzimanja vlasti od strane ustaša, na područjima na kojima žive, zabarikadirale u *obliku ježa.* Obrazovane su samozaštite osrednje jačine, koje ne dozvoljavaju prilaz ni organima hrvatske države ni bandama i održavaju red u unutrašnjosti. Prema D. Mihailoviću ne postoji postojan odnos. Prema Nemcima, već prema vremenu i prilikama, smenjuje se neprijateljska uzdržljivost sa spremnošću za pomaganjem.

Pod d) *Vođa bandi Tito,* koji radi po uputstvima Staljina, stvorio je *sovjetsku državu* unutar Hrvatske i raspolaže sa dobrom civilnom upravom.

Ceni se da su oružane snage jačine 100.000 ljudi i da su zasad formirane u

20 divizija i 14 samostalnih brigada. U pogledu naoružanja, iako se ono sastoji uglavnom iz lakog pešad. oružja, smatra se da zadovoljava, s obzirom na planinski karakter bojišta. Preuzimanjem materijalne opreme iz najmanje 2 italijanske divizije i delova razbijenih hrvatskih jedinica, te su oružane snage sve više upotpunjavane teškim naoružanjem, motornim vozilima itd.

Organizacija i komandovanje leži u rukama ruskih oficira. Britanski oficiri, koji su takode prisutni, prema njima imaju samo savetodavnu ulogu.

Snabdevanje se vrši sa terena na licu mesta. Specijalno naoružanje i specijalna oprema, zatim novac, lekovi i skupe životne namirnice već mesecima dopremaju se vazdušnim putem. U toku je ubrzana isporuka prekomorskih putem; s obzirom na velike potrebe, ovaj način postao je nezamenjiv.

Može se pretpostaviti da će pitanje snabdevanja imati odlučujući uticaj i na vođenje zimskih operacija Titovih snaga, pošto se taj problem može rešiti samo u slučaju ako one budu preko zime razmeštene u ekonomski bogate predele ili ako budu imale prilaz ka moru.

Operacijski ciljevi do kraja septembra nalazili su se na obali. Posle pada Splita a naročito od kada je postalo jasno da anglo-američka invazija u Italiji nije napredovala kako se to očekivalo, težište je očito premešteno u unutrašnjost zemlje. Izveštajima koji govore o namerama da se izvrši napad na Srbiju treba pokloniti veru. Pokušaji da se drže neka ostrva (Brač i Pelješac) i plansko zauzimanje puta Livno—Travnik, ukazuju na docnije namere, odnosno na potrebu da se obezbedi snabdevanje s mora.

Činjenica da Tito želi lično da rukovodi operacijama u istočnoj Bosni pokazuje kolika se važnost istima pridaje. Verovatno se radi o odluci: ko treba da zauzme Srbiju? Tito ili Mihailović? Time bi borba Rusije protiv Engleske za prevlast i ovde ušla u vidljiv stadijum.

V.

U celini uzevši, *nacionalne snage su u opadanju a komunistički pokret u usponu*. Otuda proizlazi i pravac angažovanja naših snaga i formulisanje zadataka, kao što sledi:

Najopasniji neprijatelj je Tito.

Ako se u predstojećim mesecima ne uspe da se odlučno oslabe njegove snage dobijene usled propasti hrvatske države, onda će:

a) doći do organskog spajanja svih komunističkih ustanika na celokupnom području Jugoistoka;

b) odbrana jadranske obale od napada velikog stila, koji se očekuje spolja, biti neizvodljiva.

U *narednim zimskim mesecima* neće se više raditi o opstanku Hrvatske, Crne Gore i Albanije, nego o *stvaranju ili sprečavanju stvaranja boljševičkog bojišta na celokupnom području Jugoistoka, u neposrednoj blizini granice Rajha.* Polazna tačka ove opasnosti, koja je presudna za rat a time i polazna tačka za angažovanje protiv mera, bila je i ostaje — Hrvatska. *Samo* političkim sredstvima ova se opasnost više ne može savladati. Vojne mere same po sebi sa sadašnjim snagama neće dovesti do rešenja, one bi donele samo prolazna i ograničena olakšanja. Jedini spas leži u saradnji oba sredstva u obliku uticaja nemačke moći na Hrvatsku. Ako se ova mogućnost u toku zime 1943/44. ne bude iskoristila, onda u proleće 1944. g. neće biti spreman za odbranu ni front na morskoj obali ni u pozadini, koji bi omogućavao snabdevanje obalskog fronta i dovodenje pojačanja.

Za takav uticaj nemačke moći potrebne su energične i radikalne političke

mere sa ciljem da se stvori *nova državna struktura.* Ovo bi se možda moglo još uvek postići u obliku nemačkog sistema kontrole. Ali pretpostavka za to leži u uništenju Titovih snaga obimnim vojnim sredstvima i *privremeno* posedanje cele zemlje nemačkim trupama. Čišćenje, ukoliko se ne nadoveže na njega *trajno posedanje,* ne bi dovelo do konačnog uspeha. Pregled potrebnih snaga vidi se iz odeljka VIII. Hrvatsku armiju ne uzimati u obzir, jer se sve više raspada. Ovaj raspad ne može se više zadržati ni organizacijskim merama ni obećanjima. Hrvatski vojnik više nema vere u hrvatsku državu. Poboljšanje situacije može se očekivati tek onda kada se uspostavi nov hrvatski državni autoritet, tj. kada se slomi Titova vladavina i stvori *novi* poredak pod nemačkom zaštitom.

Komunističkim bandama koje se pojavljuju u Grčkoj i Albaniji, u vezi sa napred iznetim, treba da se posveti veća pažnja. Dokle god one operišu bez uzajamne veze i bez veze sa Titom, dovoljno je ako se prema njima upotrebe u aktivnoj odbrani i teritorijalne posadne jedinice. Ako ih uzme Tito, predstavljaće pojačanje opšte boljševičke opasnosti na području Jugoistoka.«

Šifra. ustaškog ministarstva vanjskih poslova primila je 2. XI brzojav poslanstva NDH u Berlinu ovog sadržaja:

»Zamjeniku... (tako u originalu) rekao sam upotrebljeno i pismeno svoje osobno mišljenje da bi za bezkoristno najteže ublaženje teških posljedica događaj tamo na sjevernom Jadranu u našu upravu trebalo bi odmah predati barem krajeve otete naknadni zahtjev Rimskim ugovorima, to jest Krk otok, Sušak, Bakar i zalede s Čabrom uz zadržavanje prava i na ostale hrvatske krajeve.«

Feldmaršal Freih. v. Weichs odgovorio je poslaniku Kascheu pismom od 3. studenog[8] i potvrdio primitak Kascheova pisma od 22. listopada o prijedlozima kojima se Kasche upleo u izrazito vojna pitanja. U potpunosti se slaže — piše feldmaršal — s Kascheovim načelom da privedu po mogućnosti što više snaga Hrvatske radi jedinstvenog angažiranja u zajedničkom vođenju rata. Neka Kasche bude uvjeren da on (v. Weichs) kao na koncu konca odgovorni glavnokomandujući ništa toliko ne želi koliko da njemačke jedinice — koje se već gotovo dvije godine teško bore za smirenje Hrvatske - dobiju iz zemlje same najdjelotvorniju podršku kako bi mogle stvarno već jednom poboljšati unutrašnje prilike te zemlje koje postaju sve nepodnošljivije. O sredstvima i putovima tom cilju ne bi se želio upuštati u poduža izlaganja. Idući će mjeseci pokazati jesu li dostatne mjere koje su sad uzeli u obzir da bi izazvali promjenu. To vrijedi i za prvo pitanje koje je Kasche nasjekao u svom pismu, pitanje uključivanja *Ustaške vojnice* u hrvatske oružane snage. Ono je u međuvremenu riješeno. Bit će u prvom redu zadatak same *Ustaške vojnice* da dokaže svoju sposobnost. Na temelju iskustava posljednjih tjedana Weichs se, međutim, ne bi mogao potpuno složiti s Kascheovom ocjenom o ustašama, tj. da se *Ustaška vojnica* poboljšala u svom duhu, držanju i muževnom ponašanju i u borbama uglavnom potvrdila. U hrvatskim oružanim snagama *Ustaška vojnica* uživat će istu podršku kako svaki drugi dio hrvatskih jedinica koji se dobro bori. U vezi s drugom poslanikovom molbom feldmaršal mu saopćava da će bataljun kojem pripada natporučnik Böckl biti, vjerojatno u najkraćem roku, premješten u Hrvatsku i ondje će se — u skladu s njegovim načinom borbe — i najšire osloniti na hrvatske dobrovoljce. Te pokušaje valja sačekati.

[86] A-VII, NDH, kut. 257, Br. reg. 50/5 - 2.
[87] AJ, T-501, rolna 265, Br. B. Nr. 873/43 g. Kdos.

Na organiziranje vlastitoga hrvatskog dobrovoljačkog odreda po uzoru na ovaj njemački bataljun moći će se — ako uopće do toga dođe — pristupiti samo u okviru te njemačke jedinice. Generalu Glaiseu - piše Weichs na kraju — poslao je prijepis svog pisma.

Zanimljivo je da taj prijepis nosi jedan dodatak. Naime, u njemu se konstatira da iz pisma poslanika Kaschea proizlazi (strana 4) da je vrbovanje za nekih 100 izabranih Hrvata za bataljun divizije *Brandenburg* obrađivao njemački poslanik u Zagrebu. Stoga glavnokomandujući moli za obavještenje odgovara li to činjenicama i zašto nije tamošnja komanda, odnosno štab gen. Glaisea bio uključen u to izrazito vojno pitanje.

Kasche je na povratku iz Glavnog stana posjetio u Celovcu (Klagenfurt) tamošnjeg Gauleitera dra Rainera i o tome izvijestio ministra Ribbentropa telegramom od 3. studenog.[88] Razgovarao je s Rainerom i s njim zaključio i potpisao ovakvu promemoriju o pitanjima koja izviru iz formiranja operacione zone *Adriatisches Küstenland:*

1. Administrativna granica između operacione zone *Adriatisches Küstenland* i šefa susjedne civilne uprave na Hrvatskom primorju utvrđena je. Na kopnu je čini hrvatsko-talijanska granica iz 1941. godine, dok na otocima ide duž stare granice zemalja Istre i Dalmacije Austro-Ugarske Monarhije. Pitanja koja se budu pojavljivala iz ovako povučene granice bit će sporazumno rješavana između visokog komesara i šefa hrvatske civilne uprave. U tu će svrhu šef hrvatske civilne uprave uputiti jednog službenika za vezu u nadleštvo visokog komesara u Trstu.

2. Posebne hrvatske interese na području Sušak—Krk visoki će komesar uzeti u obzir posebnim reguliranjem za tu oblast i to tako da se ta oblast, koja se sastoji od velikih općina Sušak, Kastav, Bakar, Čabar i Krk, objedini u jedan samostalni komesarijat. On će, doduše, sačinjavati s Kvarnerskom provincijom jednu upravnu jedinicu, ali će se o posebnim hrvatskim interesima starati njihov izvanredni komesar. Tom komesaru dodijeljen je advokat dr Špehar, po narodnosti Hrvat sa Sušaka. Sva pitanja koja se neposredno tiču hrvatskih interesa, kao što su posebice policijska služba, sudstvo, školstvo i kultura uređivat će za to područje izvanredni komesar, dok će prefektura obavljati samo opće zadatke koji ne zadiru u narodnopolitičke interese. Službeni jezik u ovoj oblasti je hrvatski.

Visoki komesar je dalje spreman da za formiranje komesarijata upotrijebi i oficire i službenike iz Hrvatske, ako su porijeklom s područja Sušak—Krk i ako je moguće njihovo isključivo potčinjavanje visokom komesaru. Trebovanje takvog osoblja dostavit će visoki komesar preko hrvatskog službenika za vezu.

3. Uređivanje svih privrednih pitanja koja proizlaze iz formiranja operacione zone *Adriatisches Küstenland* prema NDH bit će preneseno na posebnu mješovitu komisiju. Za staranje o pitanjima koja se odnose na ministarstvo vanjskih poslova predlaže se da u ovu komisiju upute jednog predstavnika njemačkog poslanstva u Zagrebu.

4. O tekućim lokalnim privrednim interesima koji proistječu iz tranzitnog saobraćaja Hrvatske preko Sušaka vodio bi računa hrvatski konzulat u Rijeci u sporazumu sa službenikom za vezu hrvatske vlade kod visokog komesara.

5. Budući da je snabdijevanje širih oblasti Dalmacije na sektoru prehrane zbog razorenih komunikacija moguće samo preko operacione zone *Adriati-*

[88] AJ, T-501, rolna 265; prevedeno: *Zbornik dokumenata...*, Torn XII, knjiga 3, Dokumenti Nemačkog Rajha 1943, str. 632-635.

sches Küstenland, hrvatska će vlada odmah uputiti jednoga svog predstavnika visokom komesaru radi uređenja daljeg transportiranja hrvatskih zaliha pšenice uskladištenih u Sušaku i Trstu. Visoki komesar suglasan je s tim.

6. Visoki komesar obećao je svoju podršku ako bi ulazak hrvatskih organa na hrvatski državni teritorij zbog razorenih saobraćajnica bio moguć samo preko operacione zone *Adriatisches Küstenland.*

Promemorija nosi potpise Kaschea i Rainera i datirana je s 31. X 1943.

Vrativši se u Zagreb, razgovarao je s poglavnikom o toj stvari — javlja dalje Kasche. Poglavnik je izjavio da se slaže s postignutim dogovorom. Zatim će dr Turina doći u kontakt s Rainerom da bi se uredilo pitanje službenika za vezu i tekuće suradnje. Prije toga Kasche moli odobrenje za formiranje njemačko-hrvatske komisije u skladu s točkom 3. promemorije. Komisija će se, između ostaloga, baviti: pitanjima carinske granice, hrvatskog tranzitnog prometa radi snabdijevanja sjevernohrvatskih i dalmatinskih obalnih područja, pitanjima pomorskog saobraćaja, graničnog prometa, suradnje graničnih organa u borbi protiv bandi. Članove komisije s njemačke strane odredio bi Gauleiter Rainer, a s hrvatske strane vlada u Zagrebu. Za predstavnika ministarstva vanjskih poslova predlaže Kasche privrednog atašeja u Zagrebu dra Kiihna, savjetnika poslanstva, uz istovremeno ovlaštenje Kaschea da mu odredi zamjenika ako bi Kühn bio spriječen. U interesu što bržeg odvijanja praktičnog rada koji bi također trebao biti koristan da se svladaju i postojeće političke teškoće Kasche moli da mu i Gauleiteru što hitnije dostave odluku ministarstva. Hrvati su suglasni da mjesto zasjedanja komisije bude Trst, što je Rainer predložio.

Prilikom razgovora s poglavnikom Kasche je iznova ukazao na Führerovu odluku da sad ne može donositi konačne odluke o granici. Naglasio je da sada danu granicu treba stoga smatrati kao administrativnu. Poglavnik mu je rekao da je prije tjedan dana govorio vladi i vodećim ljudima ustaša o tim pitanjima i savjetovao im suzdržljivo postupanje. Upitao je Kaschea ne bi li Turina bar u Sušaku mogao organizirati svoj ured. Kasche je to zanijekao i predložio da Turina — a da se ne ukazuje na njegovu javnu djelatnost — prema vlastitom nahođenju za prvo vrijeme ureduje na nekom drugom prikladnom mjestu, na primjer u Kraljevici. Poglavnik se s tim suglasio. Kasche je dalje molio da se poduzmu mjere kojima bi se obustavila javna diskusija o tim pitanjima. Poglavnik je to načelno obećao, ali je ukazao na potrebu jasnog obavještavanja javnosti. Razmotrili su, no bez definitivnog zaključka da se u sklopu jednoga stručnog kraćeg izvještaja o radu privredne komisije, prema točki 3. promemorije, objavi da je iz ratnih razloga bilo zasad nužno odrediti administrativnu granicu. S Turinom će istog dana razmotriti pojedinosti u vezi s postupkom kako bi se trenutačno nepoželjno stanje na najbrži način prevladalo pospješivanjem praktičnog rada.

Samo pitanje i nadalje izvanredno zaokuplja najširu javnost. Čak i krugovi u najvećoj mjeri skloni Njemačkoj ispoljavaju znakove srdžbe. Posvuda se govori o Jadranskom gau. Vlada pokazuje potpuno razumijevanje, ali zastupa općenito gledište da joj je to područje priznato, no da joj ga zbog posebnih ratnih okolnosti ne mogu za sada vratiti. Dakle, ona računa čvrsto s kasnijim preuzimanjem tog područja u njenu upravu. Gauleiter Rainer je osobno imao obzira prema hrvatskim osjetljivostima i učinio je ponajbolje u okviru svog zadatka. Kasche pretpostavlja da će se teškoće koje se pojave moći zajedničkom suradnjom stručno odstraniti i da će doći i do značajnog ublažavanja političke napetosti.

Glaise je u svojstvu vojnog atašeja telegrafski 4. XI[89] izvijestio Vrhovnu komandu da se položaj na obali utoliko razjasnio što područje Rijeka-Sušak i otoci koji su u staroj Austriji bili istarski ostaje pod upravom pozadinskoga vojnog područja *Küstenland (Grupa armija »B«*, civilna uprava Gauleiter Rainer), dok Zadar može preuzeti u svoje ruke hrvatska uprava.

Mađarska je Hrvatima uputila prijedlog — javlja dalje Glaise - da važan željeznički most kod Gyekenyesa (na Dravi sjeverno od Koprivnice) mađarski vojnici čuvaju i na hrvatskoj strani. Dosad Hrvati nisu ništa odgovorili.

Savjetovanja u Führerovom Glavnom stanu rezultirala su u zaključku da njemačke oružane snage ubuduće imaju više brige posvetiti i *Ustaškoj vojnici.*

Poslanik Kasche je pismom 5. XI[90] obavijestio ministra Navratila da ga načelnik Vrhovne komande *Wehrmachta* generalfeldmaršal Keitel poziva da ga posjeti u Führerovom Glavnom stanu od 10. do 20. studenog 1943. O pojedinostima o terminu Navratilova puta i samom njegovom ostvarenju dogovorit će se s Navratilom general pješadije Glaise v. Horstenau.

Kasche je prijepis tog pisma Navratilu poslao i Glaiseu[91] i zamolio generala da se s Navratilom dogovori o terminu i pojedinostima samog puta u Führerov Glavni stan.

Već dan ranije (4.XI)[92] Budak je koncipirao brzojav poslanstvu NDH u Berlinu ovog sadržaja:

»Saopćite odmah verbalnom notom talijanskom poklisaru, da on saopći svojoj vladi sliedeće:

Hrvatska državna vlada očekuje, da će fašistička republikanska vlada nama saopćiti, prije dolaska ovamo njena poslanika Tamburinia, da vlada priznaje poništenje rimskih ugovora i naše pripojenje svih hrvatskih zemalja, koje su nam Talijani oduzeli tim ugovorima i ranije. U koliko to ne učine prije, svakako je potrebno, da on sa sobom donese takovu službenu izjavu, jer bez toga ne bi mogla postojati nikakova suradnja, pa bi njegovo prisustvo samo negativno djelovalo.

Saopćujemo ovim putom, jer nije moguća izravna veza sa fašističkom vladom. Obaviestite o učinjenom.«

O tom svom nediplomatskom, nesmotrenom i za fašističkog Ducea apsolutno neprihvatljivom koraku Budak je u istrazi izjavio ovo:

»Nakon nekoliko tjedana su javili Talijani, da će poslati ovamo svojega poslanika, na što sam ja šifriranom brzojavkom javio našem poslanstvu u Berlin, da umoli tamošnjeg talijanskog poslanika, da javi svojoj vladi, da je potrebno, da njihov poslanik u Zagrebu donese sa sobom njihovo priznanje novog teritorijalnog stanja nastalog njihovom kapitulacijom, jer da inače njegova saradnja ne bi bila plodonosna. Mussolinijeva vlada je otklonila nakon toga, da uopće pošalje poslanika u Zagreb, a pošto se meni ovo zamjeralo kao moj samovoljni čin, imalo je svoje posljedice.«[93]

Pavelić je jedva dočekao ovaj »kiks« šefa diplomacije koji je ionako bio pri odlasku na novu dužnost poslanika NDH u Berlinu - ako dobije agreman Berlina. To su, međutim, Nijemci uskratili zbog rukoveta Budakovih nesmotrenih telegrama Berlinu (koje su potajice dešifrirali i čitali!), pa se tako doglavnik Budak našao potpuno u političkom autu u NDH sve do svog bijega

[89] AJ, T-501, rolna 264, Nr. 02242/43 g. Kdos.
[90] AJ, T-501, rolna 267.
[91] Isti izvor.
[92] A-VII, NDH, kut. 257, Br. reg. 51/5 - 3.
[93] A-VII, SUP-Zagreb, MF-19, Zapisnik saslušanja M. Budaka 26: V 1945.

iz Zagreba u svibnju 1945. Na njegovo mjesto šefa diplomacije došao je (kratkotrajni) poslanik NDH u Sofiji Stijepo Perić.

Kasche je Ribbentropu uputio opširno pismo (Zagreb, 5. studenog 1943)[94] u kojem se detaljno pozabavio stavom Hrvatske prema Reichu, potaknut kraćim razgovorom kod Führera kao i podužim kod ministra v. Ribbentropa. Poslanik Neubacher - piše Kasche - izjavio je kod Führera da bi Hrvati pozdravili put u Reich, jer ništa ne žele više od toga da postanu građani Reicha *(Reichsbürger).* Te činjenice i zapažanja raznolike vrste pokazuju evoluciju jednog shvaćanja prema kojem Kasche mora zauzeti stav imajući pred očima činjenice koje ovdje u Hrvatskoj postoje. Jer: niti je Hrvatska ikada bila sastavni dio »Svetoga rimskog carstva njemačke nacije«, niti postoji i u samo značajnijim krugovima ovdje čežnja da postanu građani Reicha.

Krugovi koji zastupaju to shvaćanje o Reichu ne podrazumijevaju pod tim Njemački Reich, nego jednu iznadnacionalnu tvorevinu nalik na onu iz srednjeg vijeka. Oni pretpostavljaju pri tom da je

1. politika srednjovjekovnog i kasnije Austro-Ugarskog Carstva u ovdašnjem prostoru bila naprosto uzorna;
2. da Hrvatska i ostali narodi Jugoistoka u duši žele i čeznu da se vrati isto uređenje;
3. da u budućnosti moraju državnopravni odnosi na Jugoistoku biti uređeni po uzoru na habsburško carstvo.

Moguće je prepirati se o tvrdnji iz točke 1. Zajednička ugroženost od Turaka bez sumnje je mnogo toga spojila, što bi se inače razišlo. Nakon uklanjanja turske opasnosti pojavila se i težnja da se raziđu. Slom u prvom svjetskom ratu stavio je zaključnu crtu historije ispod takvog razvitka.

Stav Hrvatske i ostalih naroda Jugoistoka nije tako jednostavno ocrtan kako je to naznačeno u točki 2. U Hrvatskoj — s izuzetkom malobrojnih nekadašnjih činovnika Podunavske monarhije — nema širokih narodnih slojeva koji čeznu za tim da se vrati prijašnji poredak. Upravo iz usta bivših austrijskih oficira postoje izjave o tome da bi pedeset posto Hrvata prešlo na stranu partizana kad bi se Hrvatska pokušala pripojiti Reichu, protivno svim mogućim izjavama. Nacionalna svijest naroda razvijala se u protivnosti s idejom Reicha i ta svijest snažan je faktor koji se ne smije previdjeti. Ona se može iskopčati samo silom. Njemačka strana mora znati kojim sredstvima vlada u ovom prostoru i koliko sebi Nijemci mogu priuštiti da svaki prostor kojim vladaju zadrže uz znatnu upotrebu vojnih i policijskih snaga. Kascheu se čini potrebnim da razmisle o tome kako postoje i drugi oblici najuže povezanosti država Jugoistoka s Njemačkim Reichom uz vršenje vodeće uloge Reicha nad svakom od njih. Prije svega, izgleda potrebnim utvrditi i to da nije moguće okrenuti točak povijesti natrag niti jednostavno starim metodama naturiti drugima vlastitu volju. Mnogo više treba razmisliti o tome da njemačka strana govori o novom poretku u Evropi isto toliko koliko i tvrdi da je prijašnji razvitak Evropi upravo stoga toliko škodio što je priječio širenje evropskoga životnog prostora. Ako njemačka strana želi da se u Evropi proširi i učvrsti vjera u moć Njemačkog Reicha koja počiva u nacionalsocijalizmu, moraju evropskim narodima ukazivati na nove putove i nove ciljeve. Čak kad bi se koristili — što se samo po sebi razumije — iskustvom prošlosti, morali bi najpažljivije izbjegavati da se pozivaju na prošlost u vezi s novim uređenjem Evrope. Narodi koji su prijateljski skloni Njemačkoj držat će joj stranu samo

[94] PA Bonn, Nachlass S. Kasche, paket 10, D Pol 1 - A 484/43.

onda ako im njemačka strana osigura na novim putovima uvažavanje njihovih nacionalnih osobina i materijalni napredak.

Ako sad usmjeri svoj pogled na Hrvatsku. — nastavlja Kasche svoje izlaganje namijenjeno osobno ministru v. Ribbentropu — to bi odustajanje Njemačke da je prizna kao nezavisnu državu dovelo narodne mase do toga da Njemačkoj okrenu leda. Tada bi njemačka strana morala provoditi i ostvarivati svoje namjere prisilom. Žele li, međutim, raditi političkim sredstvima - da bi vlastita sredstva mogli sačuvati i imati na raspolaganju za druge prilike a ona Hrvatske i nadalje iskorištavali za sebe — moraju principijelno zadržati naslov i pravno stanje Nezavisne Države Hrvatske. Upravljanje s njemačke strane imalo bi tada uslijediti diplomatskim sredstvima. Vezanost za Njemačku morala bi uslijediti ugovorom i praktično unapređivanom sve većom suradnjom. Već danas postoje na privrednom, kulturnom i vojnom polju najuže veze koje bi mogle postati trajne pri pametnom prilagođavanju hrvatskim nacionalnim svojstvima. Isto to moglo bi biti moguće i na policijskom polju. Kasche odustaje da tu ukaže ministru na pojedine dane činjenice, jer je neprestano i opširno izvještavao i u danom času dat će još jednom sintetički prikaz o tome. Razvitak tehnike onemogućuje malim državama da u privredi i na vojnom planu, planu oružanih snaga idu vlastitim putem. Njima je potreban oslon na jednu velesilu. To omogućuje najširi utjecaj u njenom interesu i onda ako su u nekoj maloj državi vojne i privredne datosti s vanjske strane potpuno prilagođene osobinama te države, i kadrovski i stručno. Ako se smatra, naprotiv, da pri uvrštenju nekoga malog naroda u Reich säm Reich može mnogo neposrednije djelovati, onda se mora razmišljati i o tome da bi se tada brojne snage toga malog naroda ujedinile u stavu odbijanja i umjesto vanjskih napetosti nastupile bi unutrašnje koje su ispunjavale tako sudbonosno cijelu srednjovjekovnu povijest Njemačkog Reicha. Pretpostavi li se da u sadašnjem trenutku Njemački Reich nema dovoljno prikladnih ljudi da zadovolji izgradnju diplomatskog vodstva, onda se mora pretpostaviti da će se odabirom, odgojem i organizacijom stvoriti preduvjeti kako bi se taj nedostatak uklonio. Ako posjeduju volju da postanu svjetska sila, onda moraju imati povjerenje u sebe same da mogu za to potrebne snage razvijati i angažirati.

No, pri tom im mora biti jasno - piše dalje Kasche — da diplomatsko vođenje drugih naroda i država pri najužem oslonu na Reich mora davati prednost nevidljivim vezama pred vidljivim. Pri tom je nužno da se Nijemci po mogućnosti što manje angažiraju u Hrvatskoj, a da, naprotiv, Hrvate u toj međusobnoj suradnji što više aktiviziraju, da ih, dakle, privuku na suradnju i omoguće im osobnu korist. Ne što više Hrvata u njemačkim uniformama, nego svi Hrvati u hrvatskim uniformama pod konačno njemačkom rukom i upravom, to je na vojnom polju isti taj zahtjev. Na privrednom polju značilo bi to da se dalje nastavlja usko njemačko-hrvatsko privredno isprepletanje pri čemu da se u Hrvatskoj po mogućnosti angažiraju neizostavno Hrvati i da tako nađu u suradnji s Reichom dobre uvjete za život.

Kasche piše ove retke iz najozbiljnije zabrinutosti za njemačko-hrvatski odnos koji je blizu sloma. Obzir prema Italiji, nedostatno uvažavanje hrvatskih osobina na njemačkoj strani, zasad još nepostignut uspjeh pri suzbijanju partizana, njemačko naizmjenično paktiranje sa četnicima i često dvosmisleno držanje prema Srbima, zakasnjelo, odnosno izostalo poštovanje i ispunjavanje danih obećanja, nesretno sadašnje stanje u odnosima njemačke s hrvatskom policijom i mnogo toga drugog uvjetovalo je takav razvoj. Pitanje granice kod Rijeke dodalo je tome još jedno opterećenje koje će Hrvati teško podnositi.

Njemačka je strana stvarno izgubila u najširoj masi povjerenje hrvatskog naroda a i hrvatskih vladinih krugova. Mogu ukazivati sa svoje strane na sve ono što su inače uvijek činili za Hrvatsku, kritičko školovanje Hrvata iz njihove prošlosti upućuje im pogled, na žalost, više na negativne nego na pozitivne činjenice. Ako žele spasiti situaciju, moraju povjerenje Hrvata učvrstiti tako što će obećanja brzo i jednoznačno ispunjavati, odnosno izvršavati i što neće htjeti sve i svuda nešto poduzimati u vojnom i policijskom pogledu, nego neke zadatke zadržati za sebe u sporazumu s Hrvatima i zatim ih ostvariti s uspjehom. Preduvjet za to jest da ministarstvo vanjskih poslova neprekidno obavještava i objašnjava središnja njemačka mjesta. Odgovarajuće mjere u ovdašnjem prostoru u nadležnosti su poslanika. I nadalje treba izostavljati iz njemačke jezične upotrebe citiranja Habsburške monarhije sa svim njenim oznakama, kao i konkretan prikaz njemačkih ideja o putovima i ciljevima nove Evrope.

U borbi, međutim, za proširenje i osiguranje životnog prostora bilo bi nepotrebno vezati njemačke snage i time smanjiti njemačke mogućnosti ako bi htjeli ovdje stvoriti odnose za čije bi provođenje i održavanje morali trošiti vlastita sredstva moći u uvećanom obujmu.

Zanimljiv je izvještaj Vladimira Jonića, »povjerenika u Glavnom ustaškom stanu i bivšeg v.d. glavara građanske uprave oslobođene Dalmacije« od 8. XI 1943.[95] o prilikama u Dalmaciji. O vojničkim prilikama taj ustaša piše ovo: »Dalmacija je krševita zemlja i nema pogodnih mjesta za uspješno neprijateljsko izkrcavanje. Iz stratežkih razloga takvo izkrcavanje ne će vjerojatno skoro ni uslijediti, tim više, što sigurno ni samim Englezima ne odgovara činjenica da su na tom području još uviek jake partizanske skupine. Imade međutim drugi razlog radi kojeg bi Englezi mogli izvršiti demonstrativni napadaj. Poznato je da su *svi otoci u partizanskim rukama.* Tko imade otoke tome i ne treba osvajati Dalmaciju. Ona je već samim time osvojena. Radi toga je već sada Dalmacija sputana, jer se s otoka onemogućuje svaki promet s brodovima. Englezi se mogu *svakog časa* izkrcati na bilo kojem otoku iz promičbenih razloga. Ne želim ovdje iznositi mogućnosti, predpostavke i predviđanja već želim upozoriti na činjenicu da narod očekuje Engleze i vjeruje da će mu oni donieti hrane. Već takovo razpoloženje je opasno, jer bi *za slučaj izkrcavanja naše i njemačke snage imale protiv sebe i neprijatelju naklonjeno stanovništvo, skroz neutvrđenu obalu, iza leđa partizane, a u samom Splitu priličan broj partizana i četnika ili njima naklonjenih elemenata.*

Njemačka vojska imade izvjestnih snaga na području srednje Dalmacije, no ona nije zaposjela uži obalni pojas uključivši otoke, već se dielom drži po gorskim lancima, a dielom je još u pokretu.

Naše vojne snage uobće se ne opažaju. Ono malo posada u Sinju, Omišu i Makarskoj jedva dostaje za uspješnu obranu tih mjesta. *Narod se čudi i pita zašto niti jedan vojnik nije došao u oslobođenu Dalmaciju* premda je Poglavnik dao nalog da naše jedinice krenu na more! Ono malo vojnika, koje smo skupili s brda i dola i doveli u Split, te oko sto mornara *ne može narod uvjeriti u našu vriednost, a najmanje u sigttrnost.*

REDARSTVO

U Splitu imade oko tri stotine stražara i ostalih redarstvenih službenika. Nešto od tog broja određeno je za Zadar i Šibenik, ali još uviek nema

[95] A-VII, NDH, kut. 283, Br. reg. 7/1 -6

mogućnosti da ih se preveze. Redarstvo je sastavljeno većim dielom od vrlo mladih stražara, koji još ne poznaju dobro ni propise, jer su ubrzano svršili školu redarstvenika. No, pored svega toga službu vrše na zadovoljstvo, barem u ovim relativno mirnim prilikama, a kakvi će se pokazati kod možebitnih težih prilika to je otvoreno pitanje. *Vrlo loša hrana i još gorja nastanba* loše utječe na njihovo držanje i vršenje službe, te je već do sada bilo slučajeva padanja od iznemoglosti od gladi.

Potrebno je bezuvjetno poslati u Split, kao središte Dalmacije, što više starijih redarstvenika, po mogućnosti one koji su bili u Splitu, kako je već bilo obećano sa strane Ravnateljstva za javni red i sigurnost.

ORUŽNICI

Oružničtvo sačinjava pouzdan organ sigurnosti, ali ih nažalost imade malen broj i moraju se boriti s istim potežkoćama kao i redarstvo.

KOMUNISTI, ČETNICI, ŽIDOVI, TALIJANI

U Splitu se doduše ne vidi četnika u odorama, niti partizana sa zvjezdama, ni Židova na ulicama, a ni oboružanih Talijana, ali se njihovo prisustvo osjeća. Split je još uviek pun takvih elemenata jer nije bilo mogućnosti čišćenja. Dok se ne osigura vojnička sigurnost zauzimanjem otoka i obalnog pojasa te osiguranjem prehrane vojske, redarstva i oružničtva ne može se provesti čišćenje grada. Tim više što se takve elemente ne može prevesti ni jednim putem, a nema ih se čime ni hraniti. Četnici su pod zaštitom Niemaca (zadnje vrieme ih nema u odorama u Splitu), a isto tako svi oni Talijani, koji se izjave fašistima. Takav odnos prema spomenutima ulieva uvelike nepovjerenje prema Niemcima i u isto vrieme smanjuje ugled naše države i naših vlasti. Nije potrebno naglašavati kakva je opasnost od tih komunista i četnika, kojih imade u gradu priličan broj, makar su prividno lojalni građani.

PREHRANA

Najosjetljivije i ujedno najteže pitanje je prehrana u Dalmaciji, jer ne postoji ni jedan siguran put kojim bi se hrana mogla dovesti. *U Splitu već oko 15 dana nema kruha, a niti bilo kakve druge hrane te se već osjeća glad.* Pitanje prehrane usko je povezano s pitanjem vojske. *Dok se ne očiste otoci nema ni govora o redovitoj obskrbi.* Put preko Bihaća sa samovozima je skup i nesiguran.

U koliko se ne uspije osigurati prehranu Dalmacije svaka politička djelatnost bit će nemoguća, a i upravna vlast iluzorna. *Ovo pitanje ne samo da ne trpi odlaganja nego je već sada zabrinjavajuće.*

ZDRAVSTVENE PRILIKE

Za vrieme partizanske vladavine odnoseno je iz mjestnih bolnica i drugih zdravstvenih ustanova mnogo tvoriva pa se već sada osjeća nestašica liekova. Doduše još nema pošasti, ali slaba ishrana te ranjenici u borbama, iziskuju potrebu da se čim prije posveti što veća pažnja zdravstvenim prilikama na području Dalmacije.

PROSVJETNE PRILIKE

Italija je sustavno u svim školama, a posebice u pučkim školama, izvodila odnarođivanje naše mladeži. Ona doduše nije uspjela ugušiti rodoljubne osjećaje naše mladeži, ali je uspjela u velikoj mjeri prikazati državu u ružnom

svietlu. Kod mladeži još nema onog mladeži svojstvenog zanosa, jer vrlo malo znadu o Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, odnosno ono što znadu to je smišljeno iskrivljeno i prikazano drugačijim.

Profesori i pučki učitelji na području Dalmacije nisu nacionalno na visini pa je žurna potreba poslati čim prije veći broj učitelja i profesora. Premještanje profesora i učitelja treba izvršiti sustavno prema potrebi a nikako prema molbama.

NOVČARSKI I OSIGURAVAJUĆI ZAVODI TE VELEOBRT

Uslied pljačke sa strane partizana zamrla je svaka djelatnost novčanih zavoda i osiguravajućih družtava a time u vezi i veleobrta.

Sada kad je izvršena izmjena novca i kad je poslana veća količina novca na područje Dalmacije te imenovanjem povjerenika u novčarskim i osiguravajućim zavodima rad tih zavoda je oživio te se opaža polagano pridizanje i veleobrta. U vezi s pridizanjem veleobrta rješava se dobrim dielom i problem nezaposlenosti radničtva.

POMORSKI, ŽELJEZNIČKI I SAMOVOZNI PROMET

Dok se ne izvrši čišćenje otoka i obalnog pojasa ne može se ni pomišljati na ozbiljniji pomorski promet. Kad bi bio uzpostavljen željeznički promet ne bi ga bilo lahko osigurati, a sada, kad toga prometa uobće nema, težište je izključivo na pomorskom prometu. Mi nemamo parobroda već manji broj motornih jedrenjaka, koji ne mogu saobraćati uslied neprijateljske vatre s otoka. Možda bi i ovi manji brodovi mogli olakšati u velikoj mjeri prehranu kad bi se provelo čišćenje otoka. U nadi, da će što prije biti provedeno čišćenje već su sa strane naših vlasti poduzete mjere za osposobljenje motornih jedrenjaka za prievoz.

Željeznički saobraćaj još ne postoji osim između Knina, Drniša i Šibenika.

Jedini za sada relativno siguran put za samovozni promet je cesta Split—-Sinj. Međutim uslied blizine odmetničkih skupina postoji mogućnost povremenih napadaja.

NAŠ ODNOS PREMA SAVEZNIČKOJ NJEMAČKOJ VOJSCI

Niemci su u Dalmaciji prvi čas susretani s nepovjerenjem radi znatnog utjecaja neprijateljske promičbe. Prvih dana zaista su pojedini zapovjednici i vojnici svojatali (vjerujemo na svoju ruku) prava koja im ne pripadaju, odnosno koja im pripadaju u osvojenim neprijateljskim zemljama. Naročito u pogledu ratnog pliena postojala su često razmimoilaženja, jer su Niemci smatrali ratnim plienom, osim cielog ratnog tvoriva, i sav novac, židovsku i talijansku imovinu, cigarete, sol, žigice i t.d. Sada je međutim u tom pogledu situacija mnogo čistija, jer su Niemci uvidjeli da su preširoko shvatili svoja prava ratnog pliena.

Međutim ima jedna druga zabrinjavajuća činjenica. Njemačka vojska vrši čišćenje bez naročitog sudjelovanja naših snaga. Od tuda i držanje Niemaca kao oslobodioca i s druge strane negativni stav naroda i nepovjerenje u našu državu. Osim toga njemačke jedinice radi nepoznavanja prilika poduzimlju kadkada preoštre mjere ili pak izvrše represalije prema stanovničtvu koje je malo ili nimalo krivo. Partizanske naime skupine kod dolaska njemačke vojske u većini slučajeva pripucaju iz sela gdje pobjegnu, a ostane samo mirno stanovničtvo. Niemci vjerujući da su i oni sukrivci zapale selo i tako naš živalj ostaje bez krova nad glavom.

Da bi se to izbjeglo potrebna je jača suradnja naših vojnih vlasti kod podhvata koje vrše njemačke jedinice te djelovanje kod njemačkih vojnih vlasti da bi kod čišćenja uviek tražili podatke od mjestnih vojnih, građanskih i političkih vlasti.

Neprijateljska promičba je usmjerena na to, da dokaže, da je *jedan okupator otišao, a drugi došao.* Njemci kao da nisu sviestni lošeg utjecaja te promičbe, ne poduzimlju ništa, odnosno često i nehotice svojim postupkom daju neprijatelju razlog da drži tako.

Radi toga je još žurnija potreba odašiljanja naših vojnih postrojba, koje bi preuzele sigurnost i zavele red. Naravno đa to trebaju biti naše najbolje jedinice i u pogledu opreme i u pogledu stege.

ZAKLJUČAK:

1) Potrebno je odmah djelovati na operativno vodstvo savezničke njemačke vojske da počne s temeljitim čišćenjem obalnog pojasa, u prvom redu otoka.

2) Prikazati savezničkom njemačkom vodstvu važnost dolazka naših borbenih jedinica na Jadran radi suzbijanja neprijateljske promičbe i što bolje sigurnosti.

3) Poduzeti sve kako bi *odmah* naše vojne postrojbe u jačini jedne divizije krenule na obalu i zauzele Split, Šibenik, Zadar i t.d., te sačinjavale posade na otocima i važnijim točkama na obalnom pojasu.

4) Ustrojiti pokretne brze borbene jedinice koje bi u stalnom pokretu sa savezničkom njemačkom vojskom progonile odmetničke skupine u zaleđu Dalmacije.

5) U isto vrieme potrebno je sa čišćenjem dopremati hranu preko Metkovića i Sušaka koliko za vojsku, toliko za civilno pučanstvo.

6) Poslati čim prije što više najboljih profesora i učitelja u Split, Šibenik, Zadar i t.d. Profesore i učitelje koji se tamo nalaze dielom ostaviti, a dielom premjestiti u druga mjesta.

U koliko se nije u stanju odmah početi s predloženim mjerama pučanstvo će težko stradati, država će izgubiti mogućnost afirmacije na našim obalama, narod će prigrliti i Engleze i partizane, a ponovno povjerenje u državu pučanstvo će težko steći. Svi naši kasniji napori bit će uzaludni i sva naša nastojanja bit će bez posljedaka, jer je skrajnji čas.«

U »punktacijama« za razgovor gen. Glaisea s ustaškim poglavnikom 8. XI 1943[9b] nanizane su tri točke:

1. *Ustaški prometni zdrugovi.* U skladu sa svojedobnim dogovorom bit će zamoljeno da se izda zapovijed po kojoj bi svi prometni zdrugovi, nekih 6.000 ljudi ukupne jačine, došli pod komandu njemačkog štaba za osiguranje željezničkih pruga. Prijepis te zapovijedi da se dostavi njemačkom opunomoćenom generalu u Hrvatskoj.

2. *Osiguranje željezničkih i cestovnih mostova preko Drave.* Potreba pouzdanog osiguranja mostova od Varaždina, Gyekenyesa, Barča i Osijeka s jedne, a nedostatak njemačkih i hrvatskih snaga potrebnih u tu svrhu s druge strane potakli su komandu *Grupe armije* »F« da razmotri kako bi dužnost čuvanja mostova povjerila mađarskim jedinicama. Za to bi bio potreban načelni pristanak hrvatske vlade po kojem bi se mogli formirati mali mosto-

[96] AJ, T-501, rolna 267.

brani povjereni mađarskim jedinicama na južnoj obali Drave kod Varaždina, Gyekenyesa i Barča. Kod Osijeka ostala bi zasad hrvatska posada na južnom mostobranu koji bi dobio pojačanje mađarskih jedinica ako bi došlo do jačih neprijateljskih napadaja.

3. *Predaja jednog voda oklopnih kola tjelesne garde poglavnika (PTS) Drugoj ustaškoj brigadi. Drugi oklopni korpus* (njemački) zamolio je da isposluju ustupanje jednog voda oklopnih kola PTS-a *Drugoj ustaškoj brigadi* (zdrugu) jer inače ne bi mogli držati otvorenim veze i putove snabdijevanja na sektoru te brigade.

Sutradan (9. XI)[97] Glaise je napisao pismo svom prijatelju poslaniku H. Neubacheru, specijalnom opunomoćeniku za Jugoistok, i priložio pismu dva priloga: izvještaj o Crnoj Gori gdje su Nijemci tih dana uveli u dužnost crnogorski Narodni upravni odbor (Narodna uprava) s predsjednikom Ljubom Vuksanovićem na čelu[98] i — isključivo za Neubacherovu informaciju - prijepis Glaiseova pisma načelniku štaba feldmaršala v. Weichsa general-potpukovniku Foertschu. Tom prilikom skreće pažnju Neubacheru na činjenicu da njemačka strana već duže vremena pregovara s Titovim ljudima o razmjeni zatvorenika (zarobljenika).[99] Upravo razmatraju jedan prijedlog protivne strane koji će zatim podnijeti Neubacheru na odobrenje. Da bi te pregovore legalizirali, Glaise bi bio zahvalan Neubacheru ako bi ga — u duhu posljednje Führerove upute - načelno za to opunomoćio. Bit će preporučljivo te pregovore s partizanima dalje nastavljati ne samo u interesu razmjene ranjenika i zarobljenika nego i zato što kontakt s istaknutim ljudima na protivnoj strani može omogućiti zanimljiv uvid u odnose u protivničkom taboru i zadobivanje korisnog materijala u pitanju zahvaćanja i privlačenja onih pripadnika partizanskih snaga koji misle nacionalno i nisu zaraženi komunizmom.

U pismu generalu Foertschu od 8. XI[100] Glaise saopćava rezultat istrage u Bošnjacima u povodu zlodjela kozačkih odreda u sastavu W*ehrmachta*. Pri

[97] AJ, T-501, rolna 264.

[98] Govor komandanta feldkomandanture 1040 u Crnoj Gori od 8. XI 1943. povodom formiranja *Narodne uprave* u Crnoj Gori: *Zbornik dokumenata...*, Tom XII, knjiga 3, Dokumenti Nemačkog Rajha 1943, str. 641-642. Opš. o *Narodnoj upravi:* Dr Radoje Pajović, *Kontrarevolucija u Crnoj Gori. Četnički i federalistički pokret 1941-1945,* Cetinje 1977, str. 420 i d.

[99] »O razmjeni zarobljenika u novembru 1942. i martu 1943. pregovaralo se u ime Vrhovnog štaba NOV i POJ. Dr Vladimir Velebit i Marijan Stilinović pregovarali su u novembarskoj razmjeni, a Velebit, Đilas i Popović u martu 1943. Negdje kasno 1943. pregovaralo se o novim razmjenama i otad pa do kraja rata vršile su se redovite razmjene. Pregovore je sada nastavio Glavni štab Hrvatske - neko vrijeme Marijan Stilinović, zatim kratko dr Josip Brnćić, a od marta 1944, pa dalje Boris Bakrač. Između marta 1944. i maja 1945. Bakrač je imao oko četrdeset sastanaka s njemačkim predstavnicima (od toga 25 u Zagrebu, uz *salvus conductus)* i osigurao je razmjenu nekih 600 do 800 partizana. Od početka ovih razmjena ulogu na njemačkoj strani imao je njemački rudarski inženjer Hans Ott, koji je i säm bio zamijenjen u novembru 1942. Informaciju o tome dao mi je dr Vladimir Bakarić u pismu od 6. juna 1966...« (Jozo Tomasevich, *Četnici u drugom svjetskom ratu* 1941-1945, Zagreb 1979, str. 222, bilj. 133; engleski original: T*he Chetniks*, Stanford University Press, Stanford, California 1975, str. 246, bilj. 133).

Valja ispraviti J. Tomaševića: Ott nije bio zamijenjen u »novembru 1942« nego ranije.

O razmjeni više u literaturi: B. Krizman, nav. djelo, str. 373 i d.; J. Tomašević, nav. djelo; Boris Bakrač, Razmjena ratnih zarobljenika i uhapšenika na području Pisarovine, Zbornik: *Treća godina Narodnooslobodilačkog rata na području Karlovca, Korduna, Like, Pokuplja i Žumberka,* Karlovac 1977, str. 845-863. Bakračeva rasprava sadrži dragocjene podatke o razmjeni, i to »iz prve ruke.«

[100] AJ, **T**-501, rolna 264.

tom skreće pažnju generalu da ima — s obzirom na zadatak smirivanja povjeren njemačkoj vojsci - najozbiljnije rezerve prema daljnjem ostajanju kozaka na hrvatskom području. Već danas - piše Glaise - ne može se nijekati da se ponašanje kozaka pri njihovoj odanosti alkoholu, pljački i silovanju kao i preziru svakog drugog života osim vlastitog može usporediti samo još sa zbivanjem u tridesetogodišnjem ratu. Jedan partizanski voda javlja Titu o ponašanju kozaka u Srijemu ovako: »Neprijatelj pali, ubija, pljačka i počinja nečuvene bestijalnosti.«![101] Zato Glaise i upozorava: žele li uopće još pomišljati na politička rješenja u Hrvatskoj, moraju eksperimenti poput ovog s kozacima biti likvidirani što brže. Oklijevaju li i izgube li i posljednje pristaše u ovoj zemlji, preostaju im kao *ultima ratio* samo izrazito vojne metode prisile. Bi li u tom slučaju mogli raspolagati potrebnim snagama, to Glaise ne zna. Međutim, ako bi se postavili *ispred* takvih pojava, sramotili bi čast njemačkih vojnika. Bio bi zahvalan generalu — piše Glaise na kraju - ako bi to pismo predočio feldmaršalu Freih. v. Weichsu.

Poslanik Kasche je sastavio i potpisao internu uputu (Zagreb, 10. studenoga 1943)[102] o držanju prema Talijanima. Kao izmjena uputa izdanih 10. IX 1943. vrijedi ovo — određuje Kasche — o držanju prema Talijanima:

1. Kao načelo vrijedi da je samo hrvatska država nadležna — u odnosu s Talijanima — za pitanja njihovih osoba, uređaja, vlasništva i pravnih odnosa. Mjere od važnosti za rat imaju se provoditi u sporazumu s hrvatskim vlastima uvažavajući pri tom danu pravnu situaciju.

2. Postoji razlika između pristaša kralja i pristaša Mussolinija. Prve treba smatrati neprijateljima i s njima ima izostati svaki osobni saobraćaj. Ako je potreban službeni kontakt s njima, ima se to učiniti u takvom obliku u kojem je izbjegnuta svaka osobna nota. U slučaju dvojbe ima se prije toga priupitati Njemačko poslanstvo (politički odjel).

Postupak sa članovima talijanskog poslanstva i njihovom imovinom u nadležnosti je hrvatske države. Kad se nešto u tom pogledu mora poduzeti, to je onda stvar poslanstva. Želje u tom pogledu i pravcu imaju se priopćiti političkom odjelu.

3. Talijane, koji su se izjasnili u prilog fašističke republikanske stranke, ima se tretirati dobrohotno i s njima je osobni saobraćaj poželjan.

Njemačka strana neće utjecati na talijansko-hrvatske odnose, nego se oni trebaju neposredno formirati između Hrvata i Talijana. Ako bi u tom pogledu bile potrebne mjere s njemačke strane, poduzet će ih poslanstvo, a i želje u tom pogledu treba upućivati političkom odjelu.

Čim stigne novi talijanski poslanik u Zagreb, brigu za hrvatsko-talijanske odnose preuzet će novi poslanik.

Interesi vođenja rata u prvom su planu pri tretiranju ovih pitanja. Sve što je za kralja i Badogliovu stranku njemačka strana otklanja i pobija. Simpatija i podrška njemačke strane pripada razvitku snaga fašističke Italije.

Kasche se u pismu njemačkom diplomatu v. Hentingu (Zagreb, 11. studenoga 1943)[103] opet pozabavio hrvatskim pitanjem i otvorio svoje proustaško srce osvrćući se kritički na Hentingovu zabilješku o ustaškoj Hrvatskoj. Za zabilješku je odmah ustvrdio da dijeli sudbinu svih onih ocjena koje se

[101] L. Rendulic u svojim memoarima tvrdi da su Nijemci čitali depeše Vrhovnog štaba i drugih partizanskih komandi. (Nav. djelo, str. 196)

[102] AJ, T-501, rolna 267.

[103] AJ, T-120, rolna 1077.

stvaraju na temelju relativno kraćeg boravka u ovdašnjem području. U biti, temelji se na dojmovina iz jednog određenog vremenskog raspona, a da se ne uvažavaju pravci razvoja.

Kasche ne želi da se upušta u pojedinosti, jer o tome postoji u ministarstvu mnoštvo izvještaja poslanstva. Želi se također ograditi i od toga da brige vojnika garnizoniranih i angažiranih u borbama promatra iz ugla mjesta njihova garnizona. Konstatira samo to đa je on (Kasche) zajedno sa svojim suradnicima ovdje u Zagrebu vrlo pažljivo pratio zbivanja i da pojedinosti zapaža na temelju vlastitog promatranja, izvještaja suradnika i čestog kontakta s vojnicima s terena. Dalje, smije za sebe osobno ustvrditi da posjeduje nešto obilniji sud o političkom razvoju na temelju prilično opsežne ranije političke djelatnosti i aktivnog doživljavanja više revolucija i višestrukih prevrata.

Preduvjeti za njegovo djelovanje (u Zagrebu) — ističe Kasche - bili su: da je njemačka strana 1941. god. priznala hrvatsku državu i da su njemačke oružane snage i njemačko ministarstvo vanjskih poslova ustoličili ustašku vladu. Nadalje, bilo je bitno i to da su Hrvati imali zasluge od odlučne važnosti pri osnivanju države pomažući njemačkom vojnom vodstvu, a i odlučnu volju i riješenost da dobiju vlastitu državu. Da se VI. Maček i *Hrvatska seljačka stranka* 10. IV 1941. nisu nedvosmisleno izjasnili za njemačku stranu, a Maček säm štoviše držao stranu Simovićevoj vladi, više je nego načelna oznaka osobina ove političke organizacije koja je, doduše, u vrijeme opozicije predstavljala brojnu organizaciju u Hrvatskoj. Budući da se istodobno ne može dobro raditi sa svima, morali su se u tom smislu na odgovarajući način jednoznačno založiti u prilog Hrvata. Bilo je zlo daljnjeg razvitka što tu spoznaju nisu htjeli priznati, nego se štoviše pokušavalo iz Beograda, osobito preko nadleštava njemačkih oružanih snaga također jako potpomagati Srbe. To je išlo sve do izjave četnicima da im se namjerava povjeriti uprava nad istočnobosanskim područjem obećanim Hrvatskoj. Druga nadleštva *Wehrmachta* nisu razumjela elementarni razvoj ustaša, nego su vidjela samo njihove krvave učinke. Tako je nastala aktivnost uperena protiv ustaša tjerana svim sredstvima. Ako joj je rezultat otuđenje Hrvata od Nijemaca, to se može ocijeniti samo kao sasvim prirodno. U politici se ne može igrati i ljudske snage nisu mrtav građevinski materijal koji se može premještati amo i tamo.

Ako bi sebi mogli priuštiti da Nijemci imaju svaki narod protiv sebe, ne bi trebali voditi nikakva računa o tim hrvatskim datostima. Ako njemačka strana, međutim, želi angažirati snage na svojoj strani, mora već uvažavati osobine tih snaga. Oni su »na drugo brdo tkani« nego Nijemci i žele pri angažiranju na njemačkoj strani vidjeti na koncu konca i svoju vlastitu korist. No, ako im se već u vlastitoj zemlji — usprkos priznanju države — sve više krešu suverena prava, teško će se postići takvo gledanje i uočavanje vlastite koristi.

Da pojedini prikazi iz Hentingenove zabilješke nisu stručno točni, pokazat će Kasche na dva primjera: Pavelić je već pri svom izlasku iz zemlje u emigraciju, što ga je izazvala jugoslavenska vlada zbivanjima nakon umorstva Stj. Radića, bio u političkom životu čovjek od imena, narodni zastupnik *Hrvatske stranke prava* i njen priznati vođa.[104] U inozemstvu je proveo 12, a ne 20 godina, svakako najvećim dijelom u Italiji. Ondje je često bio u zatvoru,

[104] O Pavelićevu odlasku u emigraciju opš.: B. Krizman, *Ante Pavelić i ustaše,* Zagreb 1978, str. 43 i d.

jednom pune tri godine. Pavelića nije Italija uzdržavala financijski onako kako to v. Henting prikazuje u svojoj zabilješci i on se od samog početka izjasnio protiv Italije, a za Njemačku. U redovima njegove današnje tjelesne garde *(PTS),* koja ima oko 6.000 ljudi, bilo je najviše 300 ljudi iz Italije. No, ti »povratnici« velikim dijelom nemaju više neke vodeće položaje i pripadaju jedinici uglavnom zbog tradicije a da praktično ne obavljaju nikakvu službu. **Ostali** dio tjelesne garde, prema izjavi njemačkog inspektora kopnenih snaga kod hrvatskih oružanih snaga (Juppe), po njemačkim mjerilima dobra je i besprijekorna jedinica.

Na kraju, Kasche bi htio da se osvrne i zauzme stav prema Hentingovim **tvrdnjama** o takozvanim (!) ustaškim nedjelima. Ovdje ne predleži **samo** izraz **jednog** humanog mišljenja na njemačkoj strani, nego jedna smišljenost koju **Kasche** mora u interesu njemačke politike okvalificirati kao štetnu. Sve ono, **naime,** što Henting opisuje kao svoj dojam iz ovdašnje zemlje kao plod **razgovora** s njemačkim vojnicima, može uvijek iznova čuti u neprijateljskoj **propagandi.** Nije istina - tvrdi Kasche — da su ustaše započeli krvavo **razračunavanje** a ni to da su ubijali bez ikakva cilja. Ovdje u toj zemlji međusobna je borba u toku i traje već stoljećima. Njeni oblici bili su oduvijek **divlji, i** na austrijskoj *Vojnoj granici.* Da su ustaše pri tom činili pogreške i **razularenosti,** to stoji. No, također stoji i to da su drugi postupali na isti način **i u** širenju još i više. Dokazano je, međutim, da su se ustaše u dvije godine **odlučno** izmijenili. No, politički je ludost ako Nijemci uvijek nanovo predbacuju ustašama - koji se bore na njemačkoj strani — njihove prijašnje slabosti, a **da pri** tom samo podupiru argumente njemačkih neprijatelja. Za to Kasche nema nikakvo razumijevanje i suprotstavi jat će se tome svim silama, jer je **takav** pogrešan politički stav ono što protivnika ovdje jača i staje krvi njemačkih vojnika, a da se time ne dobiva nikakva korist za Reich.

Kasche, na kraju pisma, moli v. Hentinga da primi s razumijevanjem ovaj njegov otvoreni i snažni osvrt i tretiranje pojedinih pitanja iz zabilješke. Moli istovremeno da bi v. Henting — zajedno sa zabilješkom — upoznao sa sadržajem pisma baruna Steengrachta i Henckea iz ministarstva. Ako bi ga uskoro put nanio u Berlin, povezat će se s Hentingom da bi nastavili razgovor.

General Glaise, u pismu načelniku štaba generala L. Rendulica od 15. XI,[105] daje dopune jučerašnjem telefonskom razgovoru s Vrnjačkom banjom. Odmah na početku je istakao da ne pozna Renduliceve planove u Hrvatskoj jer je Rendulic u tome vrlo »zakopčan«. Što se tiče nesretnih kozaka, zatražio je nedavno da te jedinice povuku iz Hrvatske jer su podobni da im oduzmu i zadnje ostatke simpatija hrvatskog stanovništva, a koriste samo neprijateljskoj propagandi. Sve bi se to još moglo podnijeti kad bi u suzbijanju partizana mogli zabilježiti trajniji uspjeh. Dobri poznavaoci prilika, naprotiv, misle da ce se na području kojim su prošli kozaci, u duljoj etapi, uvećati a ne smanjiti broj ustanika, što dakako i nije bila svrha tog poteza. Zanimljivo je s druge strane i to da je i sam izvanredan zapovjednik divizije zabrinut zbog trajnog angažiranja njegove divizije u kojoj su kozaci u slavenskim i pravoslavnim krajevima. Sve to, međutim, ne govori protiv jednoga privremenog operativnog angažiranja.

[105] AJ, T-501, rolna 264.

Obavještajac Haeffner je tog dana (15. XI 1943) dostavio Glaiseu jedan po ustaše i ustaški režim upravo porazan izvještaj. (AJ, T-501, rolna 265, »Chaos in Rücken unserer Wacht an der Ostküste der Adria«)

Još bi Glaise htio dodati nekoliko napomena:

Njemačka strana sve se više stavlja u Hrvatskoj pred alternativu da održavanje položaja postigne ili terorom ili, pak, daljnjim političkim pokušajima. Bezuvjetna primjena terora — pogotovo u sadašnjem općem položaju koji se u cjelokupnom javnom mišljenju zemlje čisto mehanički prosuđuje za Njemačku negativno — isključuje za dogledno vrijeme ponovnu upotrebu političkih metoda. Stvarno provođenje terora zahtijevalo bi više snaga nego što im sada i za dulje vrijeme stoji na raspolaganju. Ako misli da su metode s Istočnog fronta pravilne, to se ne može zaključiti iz činjenice da se partizanski rat uvelike proširio u donedavna mirnu Ukrajinu ili, pak, iz općeg razvoja ratnog položaja na istoku. Da je, uostalom, i säm Führer što se tiče cijelog Balkana jače nego prije zaokupljen pokušajem političkih rješenja, pokazuju Neubacherove misije i mnogi drugi znakovi, a i — u odnosu na Hrvatsku — najnovije Führerovo naređenje koje su Neubacher i Kasche donijeli iz Führerova Glavnog stana, pri čemu ostaje otvoreno pitanje za Glaisea je li režim poglavnika i njegovih ustaša ono što im treba. U svakom slučaju neka vjeruje Glaiseu da pri njegovim ocjenama nije nikada vođen brigom za zagrebačke »trbuhe«, nego samo uvjerenjem da njemačka strana mora sebi u petoj godini rata sačuvati ostatak simpatija i poštovanja hrvatskog naroda i da se moraju potruditi da ljude izmame iz šuma, a ne da ih još više u njih tjeraju.

Željezničke pruge u Slavoniji — piše dalje Glaise — »garnirane« su već nekoliko tjedana obješenim ljudima. Broj atentata na željeznici nije se smanjio.[106] K tome ovakvo protuslovlje: dok obješeni nisu, ipak, uvijek neposredni počinitelji atentata, glavne krivce — to su oni koji se zateknu s oružjem u ruci — ima se, u skladu s Führerovim naređenjem, tretirati kao »ratne zarobljenike«. Pripada, svakako, u red pojava pete godine rata da jedinica samo djelomično sluša i izvršava i Führerove zapovijedi.

Na kraju, Glaise najavljuje da će 21. poći s ministrom Navratilom u Führerov Glavni stan. Glaise ne vjeruje, da Navratil bilo što želi reći o kozacima, ali je zato vlada u Zagrebu učinila politički korak da bi kozake povukli iz Hrvatske.

U Zagrebu je Glaise primio telegrafsko obavještenje od 18. XI[107] da je odlazak ministra Navratila vlakom predviđen za 20. XI naveče, i to preko Beča, a säm Glaise u svojstvu atašeja obavijestio je telegramom 19. XI[108] Vrhovnu komandu da 20. XI putuje u pratnji ministra oružanih snaga Fridriha Navratila u Führerov Glavni stan. Osobe koje u tom još sudjeluju jesu savjetnik poslanstva v. Schubert kao zastupnik poslanika Kaschea, pukovnik v. Selchow i generalštabni potpukovnik Helbich. Prema Führerovom naređenju ne lete, nego putuju vlakom u malim salonskim kolima hrvatskih željeznica.

Na drugoj strani, morao je poslanik NDH u Berlinu Ratković nakon svog povratka iz Zagreba — da nekako isprave brzopletost i počestu neuravnoteženost Mile Budaka — uputiti diplomatsku »ispričnicu« tamošnjem talijanskom ambasadoru Filippu Anfusu, bivšem šefu kabineta grofa Ciana. U njoj Ratković piše da su verbalnu notu poslanstva dostavljenu ambasadi radi

[106] O svemu tome pojedinačno: Ivan Hariš-Grornovnik, *Dnevnik diverzantskih akcija u Hrvatskoj*, Zagreb s. a.

[107] AJ, T-501, rolna 267.

[108] AJ, T-501, rolna 264, Nr. 02360/43 g. Kdos.

[109] AJ, NDH, kut. 257, Br. reg. 51/5 - 2.

daljnjeg upućivanja vladi sastavili i predali dok je bio odsutan iz Berlina, i to na temelju nepotpunog i dijelom iskrivljenog teksta šifriranog brzojava ministarstva iz Zagreba. Taj brzojav, povrh toga, nije bio uopće namijenjen daljnjem upućivanju, nego je imao poslužiti samo za unutrašnju informaciju kao što je to poslanik mogao osobno provjeriti uvidom u original prilikom svoga nedavnog boravka u Zagrebu odakle se jučer vratio. Ratković moli Anfusa da uzme kao da nota nije bila uopće predana i da o tome izvijesti i nadležna mjesta u Italiji!

Istog dana (18. XI)"" odjel protokola ustaškog ministarstva vanjskih poslova cirkularno je obavijestio i njemačkoga opunomoćenog generala u Hrvatskoj da je drStijepo Perić, ministar vanjskih poslova, nastupio svoju novu dužnost. [11]

Šifra ustaškog ministarstva vanjskih poslova primila je 21. XI[112] šifriranu brzojavku berlinskog poslanstva NDH (otpravnika poslova a.i.) ovog sadržaja:

»Talijansko poslanstvo dostavlja notu datiranu 17 studena kojom prema dobivenom nalogu javlja da talijanska vlada našu notu od 6 studena radi forme i sadržaja drži naprihvatljivom te je odlučno odbija. Nota vraćena poslanstvu NDH u Berlinu. Pod ovakvim okolnostima ratna situacija (sic!) talijanska vlada razumije se odustaje poslati svojega poslanika u Zagreb i bude li hrvatska državna vlada pri tome stanovištu ostala, smatrat će talijanska vlada dalnji boravak poslanstva NDH u Italiji nepoželjan.«

Novi ministar vanjskih poslova u Zagrebu dr Perić dao je ovakve upute za Berlin: »Da se u usmenoj formi saobći poklisaru Anfuzu u Berlinu, da bi poslanik Tamburini donio sa sobom službenu izjavu o kojoj se u noti govori. Drugog diela da se poslanik uobće ne dotiče.«[1]

Navratil je - po planu - otputovao sa svojom pratnjom u Fiihrerov Glavni stan (*Vučju jamu)* kod Rastenburga u Istočnoj Pruskoj. Njemu su se pridružili kasnije pukovnik pl. Desović, vojni ataše u Berlinu, viceadmiral Bürkner i natporučnik Kerkorn. Dana 22. XI dočekao ga je i pozdravio u Glavnom stanu u specijalnoj kompoziciji *Braunschweig* viceadmiral Bürkner u ime feldmaršala W. Keitela; u 14 sati bilo je primanje kod načelnika VK Keitela, a zatim ručak uz sudjelovanje gen. Glaisea, viceadmirala Bürknera i zamjenika operativnog odjela VK generalštabnog pukovnika v. Butlara. U 16 sati Navratila je primio Hitler; u 17 sati nastavio je Navratil svoj razgovor s Keitelom, a zatim večera i noćenje u kompoziciji *Braunschweig.* Sutradan su Navratilu predali orden kojim ga je odlikovao Führer i na to se Keitel od njega oprostio, a Navratil je otišao da posjeti Reichsführera SS Himmlera, na što se nadovezala kraća večera u *Braunschweigu* i odlazak u Berlin. Dan kasnije (24. XI) u Berlinu, vožnja Berlinom bombardiranim protekle noći do hotela *Adlon,* primanje kod ministra vanjskih poslova v. Ribbentropa i zatim odlazak vlakom preko Beča u Zagreb. Međutim, nisu ostvarili planirano primanje Navratila kod Reichsmaršala Göringa zbog njegova navodnog »puta na front«. Po Navratilovoj želji pri povratku se 25. XI zadržao u Beču *incognito* cijeli dan.[114]

"u O dolasku novog šefa ustaške diplomacije Perića u Zagreb izvijestila je ustaška štampa. *(Hrvatski narod,* god. V, br. 889 od 19. XI 1943)

111 AJ, T-501, rolna 267, Prot. Nr. 3719/43.

112 A-VII, NDH, kut. 257, Br. reg. 53/5 - 2.

113 Isti izvor.

114 AJ, T-501, rolna 267.

Säm Navratil ispričao je u istrazi 1947. god. da je odluku ustaške vlade o odašiljanju nekog u Glavni stan izazvalo pitanje prikupljanja hrane. »Hrvatska vlada je na to zauzela gledište - izjavio je u istrazi 18. II 1947[115] — da Njemci ili stave na raspoloženje dovoljan broj trupa da bi se ta hrana mogla prikupiti i prevesti ili da se Njemačka stara i uputi potrebnu količinu hrane za prehranu hrvatskih vojnih jedinica i hrvatskog pučanstva i da je potrebno da neko ode u Glavni stan vode Reicha i po ovome pitanju učini potrebne predstavke. Hrvatska vlada je na sjednici donijela odluku da se po ovome pitanju ja uputim u stan vode Reicha. Savezno sa ovime iskrsla su još druga pitanja, koja bi se tom prilikom trebala raspraviti odnosno iznijeti potrebna traženja. To su bila u glavnom: 1.) Da se njemačko vrhovno zapovjedništvo nad njemačkim i hrvatskim trupama na teritoriji NDH uspostavi na teritoriji NDH, a ne kako je to do tada bilo u Srbiji u Vrnjačkoj Banji od kuda je svim tim trupama zapovjedao njemački general Rendulić. Hrvatska vlada je smatrala da je ovo potrebno kako bi brže i neposredno mogla izraziti sve svoje želje i potrebe. Do tada kako sam već napomenuo u štabu generala Rendulića nije bilo nikakvih predstavnika NDH. 2.) Da se hrvatskoj vladi stave na raspoloženje i pod komandu Minorsa (ministarstva oružanih snaga) hrvatske jedinice na prostoriji NDH. 3.) Da se neodložno izvuče ruski korpus generala Panvica (Panwitz) sa teritorije NDH, koji su u Hrvatskoj vršili veliki teror, pljačkanje, silovanje i ubijanje. Hrvatska vlada donijela je odluku da se o ovome zaključku izvijesti Poglavnik i stupi u vezu sa mjerodavnim njemačkim faktorima da se pripremi ovaj moj put u glavni stan vode Reicha. Poglavnik je usvojio prijedlog hrvatske vlade i osim prednjih točaka izdao je u prisustvu predsjednika vlade Mandića i ministra Lorkovića nalog, koji mi je izdat pismeno, da postavim u glavnom stanu vođe Reicha još slijedeće zahtjeve: 1.) da se pogoduju Poglavnikovi tjelesni zdrugovi i od Nijemaca da dobijem za te jedinice potrebno naoružanje; 2.) da se hrvatski gorski i lovački zdrugovi sa svojim dopunskim jedinicama održe u predviđenom sastavu, obskrbu u naoružanju od Njemaca; 3.) da se Ustaška vojnica poveća od 5 na 7 zdrugova i za to izda potrebno naoružanje; 4.) da se za obrazovanje seljačkih straža izdade 20.000 pušaka. To su bili u glavnom zahtjevi, koje sam ja podnio u glavnom stanu vođe Reicha.«

»Da ne bi traženje poglavnika po pitanju povećanja ustaških jedinica uspjelo - nastavio je Navratil svoj iskaz u istrazi 19. II 1947.[116] - ja sam postavio izričiti zahtjev kao ministar oružanih snaga NDH — uvjet kao tačku 2. poglavnikova naloga za pregovore, da se hrvatski lovački i gorski zdrugovi potpunu, zatim otpreme i naoružaju od Njemaca. Pošto su zdrugovi bili popunjeni za nešto više od polovine predviđenog brojnog stanja, bilo je očigledno da Njemci će postaviti pitanje od kuda da uzmem ljudstvo za povećanje ustaških jedinica kad nismo u stanju da izvršimo obaveze primljene u pogledu gorskih i lovačkih zdrugova. Ustaški pukovnik Rolf koji je bio određen za moju pratnju, dobio je od poglavnika nalog da vodi pregovore sa njemačkim prestavnicima po pitanju naoružanja ustaških jedinica i traženja oružja za 'seljačke straže'. Nisam želio da me kao kontrola prati ustaški pukovnik Rolf i pod mojom firmom i suodgovornošću radi na povećanju ustaških vojnih snaga, pa da to sprečim uputio sam anonimno preko domobranskog pukovnika Dragičevića njemačkom generalu Horstenau prepis oc-

[115] A-VII, SUP-Zagreb, MF-23.
[116] Isti izvor.

jene puk. Rolfa koju je dobio od hrvatske legije kod Staljingrada u kojoj je prikazan kao nizak i pokvaren tip. Ova ocjena bila'je popraćena sa upitnikom, dali nema drugih prestavnika koji bi se uputili na pregovore sa Njemcima. Nekoliko dana posije ovog saopćio mi je Poglavnik da je odustao od namjere da uputi pukovnika Rolfa u Hitlerov glavni stan, a sve pregovore da imam voditi ja. Na ovaj način još prije nego sam krenuo na put pripremio sam preduslove da se pregovori po pitanju povećanja ustaških jedinica i seljačke straže svrše sa neuspjehom. Samnom je putovao generalštabni pukovnik Helbih. Voda puta bio je njemački general Horstenau.

Sa Hitlerom razgovarao sam oko pola sata i u opštim potezima izložio sam mu stanje i ishranu hrvatske vojske i pučanstva, zatim da bi trebalo vrhovnu njemačku komandu za trupe u NDH, da se premjesti iz Vrnjačke Banje u Hrvatsku. Još da se hrvatski vojnici koji se nalaze u raznim njemačkim jedinicama vrate u sastav i pod komandu hrvatskog domobranstva. Primjetio sam da je ovu posljednju tačku hladno primio. Na to je Hitler izjavio da mu je stanje u NDH poznato. Saopštio mi je da će po svim pitanjima maršal Keitel samnom raspravljati i da će mi po svim pitanjima izaći u susret.

Na konferenciji sa maršalom Keitelom prisustvovali su njemački generalštabni oficiri i od naše strane još pukovnik Helbih. Konferencija je trajala oko 3 sata. Sva su pitanja detaljno raspravljana. Rezultat je bio slijedeći: po pitanju ishrane obećana je hitna pomoć u hrani, odbijeno je traženje da se hrvatskoj vladi stavi na raspolaganje hrvatske jedinice koje su do tada bile pod njemačkom komandom, da sa njima se vrši prikupljanje hrane sa prostora kojeg je držala NOV. Za 'kozački korpus' bilo je rečeno da će on biti povučen sa hrvatskog teritorija, a što nije to urađeno. Po pitanju povećanja ustaških vojnih jedinica stavljena je primjedba da se ovo ne može primiti pošto 'ministarstvo oružanih snaga' nije izvršilo svoje obaveze po pitanjima hrvatskih lovačkih i gorskih zdrugova, što treba prvenstveno uraditi. U pogledu da se ojača i naoruža poglavnikovi tjelesni zdrugovi, — dali su jedno obećanje da će se tokom vremena to moći urediti. Zahtjevi da se izdade 20.000 pušaka za 'seljačke straže' odbijeni su.«

Na pitanje istražitelja: Jeste li vi Hitlera i maršala Keitela informirali o političkoj i vojnoj situaciji u NDH i u kakyom se položaju nalazi hrv. vojska i Pavelićeva vlast?, Navratil je odgovorio ovako: »Prema nalogu poglavnika i hrvatske vlade raspravljene su sa Hitlerom i Keitelom sve tačke koje su bile predviđene za pregovore i traženo je njihovo tehničko rješenje. U sklopu napred navedenih tačaka pregovora izmjenjena su gledišta u vojnoj situaciji u NDH i stanju u kome se nalazi hrvatska vojska.«

Na drugo istražiteljevo pitanje zašto je inzistirao kod Nijemaca da se snage izvan obalnog područja podrede zajedničkoj komandi sa sjedištem u Zagrebu, Navratil je odgovorio: »Ovaj predlog uputio sam po želji hrvatske vlade, jer sam smatrao da bi tada hrvatska vlada mogla bolje zastupati svoje interese na hrvatskom prostoru, što do tada nije bio slučaj, jer se njemačka komanda nalazila tada u Vrnjačkoj Banji. Sa podređivanjem vojnih jedinica zajedničkoj komandi ojačao bi se utjecaj 'ministarstva oružanih snaga NDH'.«

Sam Navratil ovako je u svom dnevniku[11] zabilježio audijenciju kod Hitlera:

»Dana 23. XI 1943. u 16.50 sati bio sam - u pratnji Nj.E. feldmaršala

[117] AJ, T-501, rolna 267. Zanimljivo je da su Nijemci odmah imali izvod iz tog dnevnika na njemačkom jeziku!

Keitela, generala pješadije Glaise von Horstenaua i admirala Buercknera - primljen u audijenciju kod Führera Velikonjemačkog Reicha Adolfa Hitlera.

Poslije prvog pozdrava izručio sam Führern pozdrave poglavnika s riječima: 'Moj Führern, imam nalog da Vam izručim najodanije pozdrave poglavnika.'

Führer mi je pružio ruku, nasmijao se, zahvalio na isporučenim pozdravima poglavnika i ponudio mi je mjesto.

Razgovor s Führerom:

Poslije uvodnog izlaganja s moje strane da Italija uglavnom snosi krivicu za sadašnju situaciju u prostoru Hrvatske, budući da je svim sredstvima nastojala da dode do takvog stanja stvari - ako je moguće i do još težeg - odgovorio je Führer da je 1941. god. bio protiv toga da Hrvatsku prepuste životnom prostoru Italije. Rekao je: 'Apsurdno je da jedan nacionalni režim svoju vladavinu otpočne prepuštajući jedan dio svoje zemlje i naroda drugoj državi. To je upravo tako kad bih nacionalsocijalističku vladavinu u Njemačkoj započeo prepustivši Englezima Hamburg, Bremen, Kiel itd. Ali... — pri tom je odmahnuo rukom — upozoravao sam na to — međutim usijane glave...' — 'I sada sam im ponudio jednu diviziju za izobrazbu koja bi trebala poslužiti kao temelj za formiranje novih talijanskih oružanih snaga. To su odbili, ali zahtijevaju da se otpusti 400.000 talijanskih vojnika iz zarobljeništva da bi se formirale kopnene snage s njemačkim naoružanjem.' Führer je pri tom iznova odmahnuo rukom.

Führer je zatim izjavio da je Njemački Reich imao s bivšom Jugoslavijom vrlo široku trgovinsku razmjenu dobara zbog čega je on bio apsolutno zainteresiran za opstanak te države za što je bio i potpisan pakt.

Führer je jako zabrinut za saobraćajnice s Grčkom, koje idu preko teritorija Hrvatske. Posebno naglašava da su sve njemačke jedinice koje sada brane balkanski prostor upućene na te saobraćajnice. Stoga moraju ostati otvorene pod svaku cijenu. 'Pitanje partizana' i 'partizanski problem' u svakom su slučaju ozbiljni i pobuđuju zabrinutost. Za jedan pothvat u prostoru oko Sarajeva koji se sad priprema moraju doći u obzir i biti privučene čak snage iz Crne Gore, Grčke i Albanije.

Führer veli zatim da je vidio jednu fotografiju Tita u novinama i pri tom kaže: '... sasvim prvoklasna glava...' U svom prostoru Tito u svakom slučaju drži inicijativu u svojim rukama.

Führern je jako teško da riješi naše sadašnje probleme s Italijom. Kaže, više razgovarajući sa samim sobom: .. Mussolini mi je pomogao u teškim trenucima; imam prema njemu izvjesne obaveze.'[118]

Priča zatim i uzbuđuje se pri tom kako je morao odbiti najavljeni posjet predstavnika fašističke republikanske vlade i ističe da bi danas pojava jednoga talijanskog predstavnika u upadljivom sjaju fašističke uniforme izazvala samo bijes njemačkih posmatrača. Kaže da je uopće vrlo nezahvalno biti sudac između dvije strane, budući da sudac uvijek ostaje dužan objema stranama.

Ukazuje na rješenje rumunjsko-mađarskog pitanja pri čemu se vrlo pohvalno izražava o Rumunjima.

Oprezno je Navratil napomenuo da su naša prava u pitanju Dalmacije i jadranske obale mnogo jasnija i razgovjetnija.

[118] U travnju 1945. Hitler je rekao da njegova privrženost Mussoliniju ostaje neizmijenjena ... ali žali što nije poslušao razum koji mu je nametao brutalno prijateljstvo u pogledu Italije.

Führer se nasmijad i rekao na to: '... da, da — sve mi je jasno, mi moramo ipak i to pitanje riješiti suočeni s današnjim zapletenim odnosima.' Iz tih riječi kako ih je izgovorio moglo se, ipak, razaznati da u tom pitanju stoji na našoj strani.

Za Zadar je rekao da će tamo Nijemci - ako se to pitanje ne može riješiti **drukčije** — privremeno preuzeti vodstvo u svoje ruke.

Primijetio sam ponovno da Talijani u prvom redu snose krivicu za sadašnju tešku situaciju u našoj zemlji, jer su planski sprečavali svako smirivanje, našto je Führer smjesta s puno temperamenta dodao da su oni sistematski sabotirali i ono što je s njemačke strane bilo poduzeto i učinjeno. U tom smislu je i Nijemcima teško pošlo za rukom, i to pod krinkom pripremanja naših legija za Istočni front, da se u hrvatskom prostoru angažiraju aktivnije i intenzivnije.

Na to sam zamolio Führera da razmotri mogućnost imenovanja jednoga njemačkog zapovjednika, po mogućnosti sa sjedištem u Zagrebu, na kojega bi prenio pored operativnih pitanja i odgovornost za interes hrvatskog naroda i prostora. Nadopunjujući to, spomenuo sam da bi u cilju ideološkog školovanja i skrbi bilo neizostavno potrebno da se naoružan hrvatski narod prikupi pod hrvatskom komandom čime bi se na najbolji način spriječile i odstranile današnje negativne pojave koje proizlaze iz sadašnjega nesređenog stanja u vezi s neprijateljskom propagandom. Na ovaj bi način sve hrvatske jedinice u sastavu *Wehrmachta* (legionarske divizije, divizija SS, policija SS i protuavionska obrana) gledale u tome svoj korijen i nacionalnu jezgru koja bi sa svojim hrvatskim nacionalizmom duhovno jačala i njegovala i one dijelove koji stoje po strani. Führer je potvrdio ovakve ocjene klimajući glavom i rekao: '... da, meni je sve potpuno jasno, mi moramo samo vidjeti kako će se sve to moći riješiti u praksi.'

Führer se na to obratio feldmaršalu Keitelu s riječima da to pitanje treba preštudirati.

Nakon audijencije u trajanju od jednog sata Führer se diže, smješka se vrlo prijateljski i kaže mi: 'Pozdravite mi vrlo srdačno poglavnika.' Pruža mi ruku za oproštaj čime je audijencija bila završena.[119]

U službenoj njemačkoj zabilješci od 26. XI[120] stoji zapisano da je Navratil u toku posjeta, pa i u razgovorima s načelnikom VK težište stavljao očigledno na to da vojno vodstvo (NDH) bar dijelove hrvatskih oružanih snaga dobije pod svoju komandu kako bi im dalo jedan idealni cilj. Takav cilj smatrao je Navratil od odlučne važnosti za unutrašnju izgradnju hrvatskih oružanih snaga i time same države.

Ministar Navratil je prilikom susreta s Reichsführerom SS Himmlerom molio Himmlera da ga podrži da se snage *Ustaške vojnice* i one oružanih snaga povežu u čvrst odnos kako se ne bi, kad zatreba, štedjelo na ljudstvu na trošak hrvatskih oružanih snaga. Himmler se s tim složio. Složio se i s tim da je svrsishodno da ustaške odrede ne povećavaju preko mjere, nego da ih naprotiv u kvaliteti poboljšavaju i pribave im u stvarnoj borbi poštovanje u redovima hrvatskog stanovništva. Flimmler mu je obećao da će podržati Navratila pri izobrazbi onih odreda koji su mu podređeni, no to se mora zbivati u Njemačkoj. Tom je prilikom Reichsführer SS ukazao na sve bolja iskustva *Waffen-SS* s divizijom Bošnjaka.

[19] Njemački tekst izvoda iz dnevnilja donosi G. Fricke, nav. djelo, str. 190-192.
[120] AJ, T-501, rolna 267.

Zanimljiva je karakteristika koju su Nijemci u VK dali o Navratilu u spomenutoj zabilješci. Navratil je izraziti vojnik koji se svojom energijom u svim ranijim zaduženjima očigledno uvijek isticao, i to ne samo na vojnom planu. Vrlo je načitan (pročitao je - po vlastitom priznanju - Hitlerovu knjigu *Mein Kampf* sedam puta; pročitao je gotovo sve spise Reichsleitera A. Rosenberga i drugo). Prožet je idejom o hrvatskoj nacionalnoj zadaći u Evropi koju vodi Njemačka. Na svoj posao ići će bistre glave i s čvrstom voljom. Naglašavao je opetovano kako je za njega važno da ga podržava Reich da bi »tako stajao na betonu«. Izvanredno je upućen u unutrašnje odnose svoje zemlje i balkanskog prostora. Zastupa izrazito liniju suradnje s Njemačkom. Školovane misli i vrlo dobrog pamćenja. U dugim i otvorenim razgovorima s admiralom Bürcknerom izražavao je, poslije audijencije, svoje divljenje Führerom. Govorio je, osim toga, s velikim poštovanjem o načelniku Vrhovne komande (Keitelu) i Reichsführeru SS (Himmleru). Sve vojno i ostalo što je na putu - i onako usput — zapazio promatrao je otvorenim očima i nije štedio riječi neograničenog priznanja, osobito o redu i disciplini u netom bombardiranom Berlinu (24. XI).

. Sažimajući sve, tri su točke na koje ministar Navratil, čini se, polaže važnost i to 1. da se Hrvatima odobri mogućnost komandnog vođenja hrvatskih oružanih snaga; 2. da se stvori brojčano čvrst odnos između *Ustaške vojnice* i hrvatskih oružanih snaga (domobranstva); 3. da mu Njemačka ojača osobni položaj u Zagrebu.[121]

Nakon povratka u Zagreb Glaise je 27. XI[122] uputio brzojav feldmaršalu W. Keitelu u kojem mu se požalio na netaktično ponašanje ministra v. Ribbentropa prema njemu osobno. Naime, prilikom posjeta ministra Navratila u berlinskoj Ribbentropovoj rezidenciji pustio je Glaisea — iako je izričito bio pozvan k njemu — da jednostavno čeka u predsoblju dok je Ribbentrop razgovarao s Navratilom. To je bilo neumjesno — ističe ozlovoljeni general — prema jednom generalu Njemačkog Reicha i prema čovjeku njegove (Glaiseove) ne baš sasvim nečasne njemačke prošlosti. No, posebno neugodno bilo je to da se tako postupa s jednim generalom njemačkih oružanih snaga pred očima hrvatskog ministra vojske. Ne upuštajući se u to da donosi sud o uzrocima ili razlozima takvog postupka, Glaise, ipak, misli da se to ubuduće bezuvjetno mora izbjeći, jer bi inače rad njemačkih opunomoćenika u inozemstvu bio izvanredno otežan, ako ne bi postao i nemoguć.

Glaiseov obavještajac A. Haeffner kratkom je bilješkom od 30. XI 1943.[123] obavijestio svog šefa kako saznaje iz pouzdana izvora da je poglavnik odlučio da *Ustašku vojnicu* izluči ponovno iz sastava oružanih snaga NDH. To se opravdava tako .da u praksi samo njemačke komande stvarno raspolažu hrvatskim oružanim snagama. Zbog toga poglavnik želi da bar jedinice PTS-a i *Ustaške vojnice* izvuče ispod nadležnosti njemačkih komandi. Takav prijedlog imao je podnijeti ustaški pukovnik Tomislav Rolf prilikom posjeta gen. Navratila Führerovom Glavnom stanu, do čega - kao što je poznato — nije došlo, jer je taj ustaški pukovnik ispao iz pratnje ministra Navratila. Sad izgleda da je poglavnik riješen da to učini i bez pristanka njemačke strane.

[121] Ustaška štampa donijela je opširniji izvještaj o Navratilovu putu u Glavni stan i povratku u Zagreb. *(Hrvatski narod,* god. V, br. 898 od 30. XI 1943)

[m] AJ, T-501, rolna 264, Nr. 02408/43 g. Kdos.

Taj brzojav donosi i G. Fricke: nav. djelo, str. 193-194.

[123] AJ, T-501, rolna 265.

Haeffner je dostavio Glaiseu i memorandum što ga je pukovnik Rolf - u „r„razumu s poglavnikom - trebao ponijeti sa sobom na put u Glavni stan i ondje predati. U popratnom pismu[124] Haeffner upozorava da nije točna tvrdnja da *Ustašku vojnicu* sačinjavaju dobrovoljci, jer u praksi stvari izgledaju drukčije. Postavljeni pred alternativu da u domobranstvu budu gladni i u otrcanim uniformama, mnogi se vojnici odlučuju na prijelaz u *Ustašku vojnicu.* Dalje, *Ustaška vojnica* koju sastavljač memoranduma naziva »gerilskom organizacijom« raspolaže pojedincima ornim za borbu, ali to nisu borci - primjećuje Haeffner - u pravom smislu riječi, nego razni tipovi pljačkaškog i razbojničkog instinkta, tako da se mogu mirne duše označiti »gusarima«. **Priznaje,** međutim, da je istinit navod iz memoranduma kad **se** u njemu tvrdi da *Ustaškoj vojnici* nedostaju mnogi školovani oficiri.

U samom Rolfovom memorandumu ističu se ovi zahtjevi, odnosno prijedlozi: 1. da se *Ustaška vojnica* snabdije najpotrebnijim nedostajućim materijalom i naoružanjem; 2. da joj se omogući razvoj i povisi njeno brojno stanje na 50.000 ljudi; 3. da se dopusti prijelaz iz sastava domobranstva stotini odabranih, provjerenih i školovanih oficira koji bi se dobrovoljno javili i koje bi *Ustaška vojnica* odabrala; 4. da se *Ustaška vojnica* osamostali uz pretpostavku da će se ispuniti prednji zahtjevi, odnosno prijedlozi.

U arhivu ustaškog ministarstva vanjskih poslova postoji ovakav koncept brzojava od 29. XI 1943:

»G. Drž. tajnik Dr Turina osobno izdiktirao sliedeće brzojavke Poslanstvima: Madrid, Sofija, Helsinki i Bukurešt.

»Sporazum Nedić — Draža protiv partizana vjerojatan, pouzdano se nezna. Problem Fiume — Istre odložen radi vojničkih razloga. Dok se ne riješi, Hrvati uživaju kulturnu i lokalnu samoupravu. Odnosi između Njemačke i N. D. H. najsrdačniji kao uvjek. Položaj u domovini općenito poboljšan, prehrana bolja nego lani.«

Zgb. 29. Studenog 43. Vanjski«[125]

5. *Prijedlozi poslanika Kaschea.* Poslanik Kasche sastavio je vrlo opširan elaborat (Zagreb, 3. prosinca 1943)[126] namijenjen ministru v. Ribbentropu o položaju u Hrvatskoj i prijedlozima o daljnjem razvitku njemačko-hrvatskih odnosa. Pod pojam jugoistočne Evrope računaju se ovdje — započinje Kasche svoje izlaganje — Slovačka, Mađarska, Hrvatska, Rumunjska, Srbija, Crna Gora, Bugarska, Albanija i Grčka. U ovom prostoru povijest nam je pokazala prije svega najraznovrsniju rascjepkanost i bezbroj zapletaja koji su najvećma dodirivali cijelu Evropu, pa ih se stoga može činiti odgovornima što Evropa — usprkos tako premoćnim sredstvima - nije mogla izboriti za sebe potreban životni prostor na zemlji.

Rascjepkanost bila je dijelom uvjetovana narodnosno, dijelom religiozno. Na taj prostor bila je usmjerena borba za vlast velikih evropskih naroda od vremena Rima pa dalje. U nj su nadirali u historijsko vrijeme uvijek novi narodi, pretežno iz Azije, dijelom preko ruskog prostora, dijelom preko Male Azije. Borba između pravoslavnog i katoličkog kršćanstva odigravala se prije svega u ovom prostoru. Tako su naj raznorodnije rase, kulture i religije u tom

[124] Isti izvor.

[125] A-VII, NDH, kut. 257, Br. reg. 54/5 - 2.

[126] AJ, T-501, rolna 265; PA Bonn, Nachlass S. Kasche, paket 10; uz obilna skraćivanja kod Slavka F. Odića, *Neostvareni planom,* Zagreb 1961, str. 293-300. Odić donosi dokumente bez naznake izvora.

prostoru bile suprotstavljane i dovodene u sudare i zbrke; nikada na put razvoja jedinstvene narodne i državne tvorevine, nego uvijek iznova na put previranja i razračunavanja. I sadašnje vrijeme pokazuje elementarna previranja koja Evropi strani utjecaji iskorišćuju više protiv Evrope nego u prilog razbistrenja za Evropu.

Rimsko Carstvo nije u doba svog procvata u tom prostoru trajno dospjelo do nekoga širokolinijskog razvitka kao ni Bizant, Osmansko ili Habsburško Carstvo. Povezanost pojedinih naroda s Habsburgom bila je na koncu konca uvjetovana zajedničkom životnom borbom protiv Turaka. Neka velika unutrašnja sloga nije postojala; habsburška monarhija nije taj prostor privela nekom jedinstvenom razvoju. Nakon otpadanja turske opasnosti oživjele su smjesta snage koje su na kraju dovele Austro-Ugarsku do raspada. Iz takvog razvitka mogu se stoga izvući pouke, no takav razvitak ne može poslužiti kao uzor.

Žele li danas otpočetu borbu za životni prostor njemačkog naroda i Evrope dovesti do uspješnog završetka, moraju ozbiljno proučiti položaj koji je nastao iz tog razvoja i težiti velikom novom cilju na novim putovima. Takvo prosuđivanje položaja- i mogućnosti koje se otvaraju za njemačku stranu ima pokazati izlaganje koje slijedi:

I. *Njemački ciljevi i zahtjein.* Žele li stvoriti preduvjete za ocjenu položaja i daljnjeg razvoja, moraju sebi jasno predočiti cilj i namjere njemačke strane. Pri tom moraju razlikovati dane odnose uvjetovane ratom od razvoja nakon njegova završetka.

a) U današnjem ratu od presudne je važnosti da za njemačku stranu pridobiju i angažiraju što više snaga, a da time ne poremete budući razvoj. Te snage trebaju im za sva područja djelovanja: jednako radnike kao i vojnike, duhovni razvoj kao i stručna ostvarenja, prostor kao i sirovine. Narušavali bi budući razvitak neplanskim pretjeranim iskorištavanjem ljudskih i materijalnih vrijednosti, jedino naglašavanjem časovite propagande, bez obzira na njeno moguće prebacivanje i u iduće razdoblje - da se samo navedu neki primjeri.

b) Poslije rata Nijemci moraju voditi jugoistočni prostor Evrope kao i cijelu Evropu, a da pri tom ne vežu svoje snage tako jako da im ponestanu za njihovo svjetskopolitičko angažiranje. Njemačko bi vodstvo moralo, dakle, u velikoj mjeri odustajati od angažiranja vlastitih snaga u tom sektoru, a snage tog prostora u najvećoj mjeri prilagoditi tako da ih upotrijebe zajedno s vlastitim (njemačkim) snagama. To bi značilo da narodi tog prostora po mogućnosti potpuno priznaju njemačku predvodničku ulogu, za što bi pak bio preduvjet da se dobro osjećaju pod njemačkim vodstvom i da imaju osjećaj zastupljenosti pri zaštiti vlastitih interesa.

II. *Položaj u Hrvatskoj.* Hrvatski je narod trenutačno najusklađeniji s njemačkim ratnim ciljem. Od svih zemalja evropskog Jugoistoka kod Hrvata bilježe relativno najveće borbeno angažiranje u prilog njemačkog vođenja rata. Njihov položaj daje stoga dobro uporište za njemački postupak.

a) *Pitanje vlastite države i njenih granica.* To pitanje zaokuplja osobito misao u Hrvata kao i ostalih naroda evropskog Jugoistoka. Mnogostruka povezanost s cijelom Evropom uvelike se priznaje, pa ipak se želi uključivanje u nju preko vlastite državne tvorevine i njenih temelja. Pri tom je narodu najviše do toga da država postoji kao formalna činjenica i da s njom tako postupaju drugi narodi. Već danas priznat će se bez teškoća da se preko granice stvaraju uže kulturne, privredne i vojnopolitičke veze. No, žele se pri

tom vidjeti jednopravna šansa za vodstvo u donjim i srednjim slojevima, vlastite uniforme i oznake, vlastiti naslovi i firme, vlastiti jezik.

Volksdeutscherima se priznaje u istom obujmu njegovanje i čuvanje njihovih etničkih značajki. U grupama drugih narodnosti očituju se slični obziri, samo kad se radi o Slovacima. Prema drugima pokazuje se više sklonosti da ih asimiliraju.

Što se tiče granica — nastavlja Kasche - Hrvati su osobito osjetljivi kad se pri povlačenju granice radi o isključivanju njihovih sunarodnjaka. Stoga je sve Hrvate najteže pogodilo kad im nisu prepustili Međimurje, područje Sušaka i otoke koji pripadaju tom području. Na drugoj strani postoje potpuno ozbiljne izjave da su spremni na teritorijalne ustupke, prije svega u korist Crne Gore, ali i Srbije u interesu obostranog mirenja. Bitna zapreka za to jest činjenica što je Srijem kao žitnica države njoj prijeko potreban. Taj kraj, koji već geografski ne leži povoljno, pogoršao bi svoj položaj odstupanjem drugih dijelova teritorija. Jadransku granicu smatraju životnim pitanjem zemlje. Predleže ozbiljne izjave o tome da bi ta hrvatska obalna pozicija — u uskoj suradnji Njemačke i Hrvatske - mogla postati i za Reich strategijska točka od velike važnosti na Sredozemnom moru.

b) *Pitanje unutrašnjeg uređenja države* veoma zabrinjava Hrvate. Teško bi se moglo utvrditi i prikazati koliko su pojave koje se ovdje očituju posljedica uvodno ocrtane prošlosti, sadašnjeg rata, državnopolitičke neobrazovanosti vlastitog naroda ili nesposobnosti vlade. Svaki promatrač je sklon da uzrok ne traži kod sebei u svom dvorištu nego kod drugih. Općenito, njemački i hrvatski krugovi uzimaju najjednostavniji put da objasne te pojave kad na brzu ruku optužuju vladu za nesposobnost i nju čine odgovornom za sve.

Velik dio odgovornosti za sadašnje stanje — po Kascheovoj ocjeni — moraju pripisati prošlosti. No, povrh toga moraju priznati da rat, ipak, od naroda zahtijeva umjesto da mu daje. Stoga nije vlada mogla - čak uz najbolju volju i najveće sposobnosti — narodu činiti koncesije i davati poklone; bila je prisiljena da narod opterećuje za volju rata i da zauzvrat dobije narodno raspoloženje protiv sebe.

Bez sumnje su misli najvećeg broja Hrvata usmjerene na nekadašnju *Hrvatsku seljačku stranku,* kojoj je pošlo za rukom da u opoziciji prema državi okupi u svoje redove većinu uz fantastično obmanjivanje mase u vezi s razdobljem buduće vlastite države. Kad bi danas vladali ljudi *Hrvatske seljačke stranke,* morali bi u najkraćem roku navući na sebe također razočaranje i stoga i neprijateljstvo narodnih masa ako bi jednako tako jednoznačno stajali na njemačkoj strani u vođenju rata kao sadašnja (ustaška) vlada. Vjerojatno će tek prvo iznutra, a zatim korak po korak i izvana istupiti iz zajedničkog fronta i Nijemcima pripisati svu krivicu za sve da bi se opravdali pred narodom. U tome leži velika opasnost svih špekulacija s *Hrvatskom seljačkom strankom.*

Među sljedbenicima Tita nalaze se većinom Srbi, Crnogorci i Slovenci; samo manjina Hrvata pristaje uz njega; u redovima njegovih vodećih suradnika Hrvati su iščezavajuća manjina. Stoga se narodne mase, doduše, uvijaju pod Titovom silom, ali joj ne pružaju nikakvu bitnu aktivnu pomoć. No, vlada u Zagrebu i njeni pristaše vide u Titu neprijatelja vlastite države i predstavnika onih jugoslavenskih težnji koje su Hrvatima mrske već zato što se pribojavaju da pri njihovom ostvarenju ponovno ne dođu pod velikosrpsku hegemoniju. Vlada se, međutim, sa svoje strane trudi da hrvatski dio Titovih

pristaša izluči. Pri smirenju ostavilo bi se na miru ostale Titove pristaše u njihovim domovima. No, u tom se pravcu pribojavaju da se ne bi prilikom tih promjena iznova oformila velikosrpska opasnost.

Dostignuća Hrvata na polju unutrašnje uprave - tvrdi Kasche - s nepravom se označuju negativno. Stoji činjenica da bande, doduše, ugrožavaju i uznemiruju cijelu zemlju, ali ne vladaju njome. Stoji također činjenica da bi Hrvati planskom podrškom izgradnji hrvatskih sredstava moći od osnivanja države nadalje — što su spriječile, kao što je poznato, koncesije činjene Italiji — sami, uglavnom, obračunali s bandama. Tako sada postoji u zemlji uznemirenost i ugroženost, uprava funkcionira u srednjim i donjim instancama uz izuzetak vrlo malog broja mjesta koja su prolazno zauzeli partizani. Privreda proizvodi, radnici još nikad nisu štrajkali. Gdje su partizani razorili pogone, vlada ih je energično i često brzo ponovno obnovila. Mnogi nedostaci središnjih vlasti koji izviru iz prošlosti i još organizaciono nezavršenog ustaškog režima priznaju se otvoreno i nastoje se ukloniti u granicama mogućnosti. Razvoj djelovanja vlade mora se stručno okvalificirati da je uznapredovao. Zadobivanje podmlatka za državno i političko vodstvo zemlje i naroda nije još zabilježilo neki naročit napredak, najvećim dijelom zbog opsežnih mjera regrutacije i nedostatka novca.

Poteškoće na polju novca i cijena ne može odstraniti sama zemlja, jer im je izvor u ratnim prilikama i ratnoprivrednim zahtjevima kojih ima i s onu stranu granice. Isplate troškova vođenja rata dosegle su neobično visoku razinu. Ni pojava inflacije ne može se ublažiti zbog nedovoljnog za to raspoloživog školovanog upravnog aparata. Samo se u zajedničkom nastupanju s Reichom može na tom polju naći ovdje jedno rješenje, u skladu s istovrsnim mjerama u drugim državama Jugoistoka.

c) *Pitanje Muslimana* također jako opterećuje Reich. Muslimana ima oko 700.000, dakle jedva deset posto cjelokupnog stanovništva. Njihov gornji sloj postavlja mnoge zahtjeve, dijelom zahvaljujući sjećanju na privilegiran položaj u Austro-Ugarskoj, dijelom da bi ponovno izjednačili materijalnu štetu koju im je nanijela - po sehi potrebna - jugoslavenska agrarna reforma.

Muslimani su vrlo religiozni. Zastupaju gledište da Islamu pripada onakvo uvažavanje u državi kako je to bilo u tursko vrijeme. Tome nasuprot vladajućifti krugovima Hrvatske poznato je da su Turci u najvećoj mjeri s mnogo razloga isključili Islam iz državnih nadležnosti. To se, doduše, danas ne može reći, a još se manje time baviti. Prilikom raspravljanja o statutu za Muslimane pojavljuje se ovo politički pravo stanje samo na rubu. Ono potiče Muslimane da nastoje osigurati svoj posebni položaj bilo kakvom vrstom autonomije. Muslimanski ministri upravljaju mnogo manje svojim resorima, a mnogo se više smatraju za zastupnike interesa svog privjeska.

Pri tom su Muslimani vrlo podijeljeni među sobom. Prilikom raspravljanja o statutu za Muslimane bore se međusobno dvije velike grupe oko pitanja uprave nad vakufskim dobrima. Jedna bi grupa htjela da upravu povjere svećenstvu, a druga zagovara da je povjere i gornjem socijalnom sloju. Osim toga, postoje i razne grupe autonomista, zatim pristaše zajedničkog nastupanja sa Srbima, Muslimani koji se smatraju Turcima, itd. Oni Muslimani koji se osjećaju Hrvatima čine bez sumnje većinu. Oni medu njima koji se aktivno zalažu za novu državu i djeluju i u redovima ustaša predstavljaju manjinu, doduše značajnu, ali ipak manjinu.

d) *Srpsko pitanje* u hrvatskom narodu pobuđuje i burka najjače strasti. To ne može biti samo posljedica tlačenja Hrvata u Jugoslaviji ili različitosti

vjeroispovijedi na terenu. Tu se moraju očitovati stoljećima stare protivštine koje leže u krvi.

Nesumnjivo su Srbi kao narod u prednosti. Kao narod predstavljaju, osobito zaslugom crkve, zatvoreniju cjelinu. Pri tom su politički neusporedivo okretniji te znaju i najljućem protivniku svojih političkih ciljeva prići i nuditi najužu suradnju i najkrvaviju mržnju. Hrvati označavaju Srbe kao Bizantince.i ukazuju uvijek iznova na to da su Srbi bili glavni podstrekači nemira na evropskom Jugoistoku i da su to i danas, što dokazuju godine 1914. i 1941. Stoga Hrvati osjećaju prema Srbima kao da imaju nešto poput evropske misije.

Tendencija koja se kod ustaša razvila 1941. god, da na male pojave neprijateljstva četnika odgovore radikalnim uništenjem uzmakla je ispred razvoja činjenica. Danas se nastoji potpuno primiriti pravoslavne državljane i uključiti ih u državu. Osnivanje pravoslavne crkve u Hrvatskoj, pozivanje pravoslavaca u državnu službu, imenovanje ministra Besarovića, jednog »pravoslavca«, i mnogi sporazumi s pravoslavnim četničkim odredima služe za dokaz.

Momentano su Hrvati osobito uznemireni vijestima i glasinama iz Srbije o njemačkoj podršci srpskom razvitku. Budući da se Srbi s velikom spretnošću koriste njemačkom susretljivošću za svoju propagandu, postoji mnoštvo srpskih izjava u Hrvatskoj o granicama i o njemačko-srpskim odnosima koje u Hrvata pobuđuju nepovjerenje i zabrinutost.

e) *Talijansko pitanje* ne smatraju Hrvati ni danas ni za iduće godine ugrožavajućim. Nasuprot pojedinim histeričnim izjavama, poput onih bivšeg ministra M. Budaka, postoji mnoštvo glasova koji žele mirne i razumne odnose s Italijom. Njemačka strana ne smije previdjeti da bi pri njenom današnjom postupku prema Hrvatskoj spretnoj talijanskoj politici moglo poći za rukom da prekrije plaštom zaborava talijansko tlačenje i uspostavi uvijek sve uže odnose s Hrvatima.

f) *Sovjetsko-rusko pitanje* ima za Hrvate utoliko neku važnost kad se radi o suprotstavljanju Titu. Neka izrazita sklonost Hrvata prema ruskom općenito ne postoji. Rusko po sebi djeluje ovdje više odbojno nego privlačno.

g) Drukčije stoje stvari s *anglo-američkim pitanjem.* Obje države uživaju ovdje mnogo prijateljskih simpatija na temelju ugodnih uspomena. Englezi i Amerikanci donosili su ovamo novac i mnogo unapređenja uredbama zemlje. Krugovi hrvatskog brodarstva imali su oduvijek dobre osobne i društvene odnose s Engleskom i s njima su Englezi postupali najspretnije. Englezi i Amerikanci nisu se nikada ovdje pojavljivali kao konkurenti u životnom prostoru malog čovjeka i srednjeg sloja.

Zato anglo-američka propaganda ima sama po sebi prikladan teren djelovanja. Mnogi tereti rata koji se dovode u vezu s njemačkom stranom potpomažu i uvećavaju pristupačnost za njene tvrdnje. Nada da će jednog dana Anglo-Amerikanci usrećiti narod novčanom pomoći i raznim dobrima — narod koji je ratom najteže pogođen — postoji bez svake sumnje, i to u širokim krugovima naroda.

h) Relativno određenu ulogu ima *francusko pitanje* u Hrvatskoj. Protiv Italije osjećalo se izvjesno zajedništvo interesa s Francuskom. Nakon izdaje Badoglia taj dojam je bitno smanjen. Francuzi su k tome zauzeli prema Hrvatima u pregovorima o privrednim odnosima odbojno držanje.

Međutim, ne smije se potcjenjivati činjenica da postoje stanovite kulturne

veze koje još i danas odjekuju i koje bi mogle izazvati pri nespretnom postupku s njemačke strane i političke odjeke u Hrvatskoj.

i) Stav Hrvata prema *ideji o jednoj novoj Evropi* po sebi je pozitivan. Hrvati se osjećaju kao predstavnici Evrope i njene kulture. Žele u Novoj Evropi svakako živjeti kao Hrvati u hrvatskoj državi. Priznaju da se narodi u Evropi moraju uže povezivati kako bi se mogli u budućnosti održati u svom životnom prostoru. Hrvati će priznati i mjere pri vještom zastupanju takvih gledišta koje će više ili manje ukinuti privredne granice i ostvariti uske policijske i vojne veze u zajedničkom interesu. Jednako će se tako priznati da se saobraćajne veze u Evropi moraju izgrađivati prema jedinstvenim gledištima.

Iskopčavanje snaga tuđih Evropi priznaje se potrebnim. Židovi i slobodni zidari (masoni) već su odstranjeni u Hrvatskoj; Roma ovdje više nema osim nekoliko Muslimana.

U Hrvatskoj se gleda na vodeću ulogu Velikonjemačkog Reicha u Evropi kao na nešto što se razumije samo po sebi. Oni će potpomoći to priznanje svojom suradnjom samo onda ako se sami njome ne bi osjećali potlačeni i oštećeni.

Führer i njegova riječ uživaju u hrvatskom narodu ugled i vrijednost višeg ranga.

III. *Prijedlozi za njemačko držanje i njemačke mjere.* Pošto je hrvatski narod 1941. god. oduševljeno pozdravio njemačke jedinice i povjerio se Reichu i Führern s najpotpunijim povjerenjem, daljnji razvoj unio je promjene u te osjećaje. U početku su to bili talijanski postupci ovdje u Hrvatskoj i obziri njemačke strane, što je u Hrvata pobudilo sumnje djelomice u njemačku dobru volju djelomice u njemačku moć. Razvoj ratnih zbivanja u protekloj godini povećao je sumnje u njemačku moć. Nejedinstvenost u političkom držanju i političkom postupku različitih njemačkih nadleštava prema vanjsko-političkim i unutrašnjo-političkim pojavama u Hrvatskoj samo su još povećali sumnje u dobn,i volju njemačke strane. Porast sumnji koristi također neprijateljskoj propagandi kao što je slabe snage koje im ovdje u Hrvatskoj stoje na raspolaganju. U posljednje vrijeme priznanje obalnog područja nakon izdaje Badoglia pružilo je političku mogućnost ponovne uspostave boljih uzajamnih odnosa; tu je mogućnost ojačalo odstranjenje talijanskog ugnjetavanja. Ta se mogućnost nije mogla izraziti u prilog njemačke strane, jer su rezerve u pogledu granice sjevernog jadranskog područja (Jadransko primorje), postupak *Drugoga oklopnog korpusa* i srpska propaganda koja je na odgovarajući način iskoristila pozitivan stav Nijemaca prema Srbiji razvili protutežu koja je najviše pogodila Hrvate.

Tako današnja politička situacija na terenu njemačko-hrvatskih odnosa nije povoljna. Što Hrvati uprkos tome dalje pomažu i vojna i privredna ostvarenja za zajedničko vođenje rata, pokazuje da postoje dobri unutrašnji preduvjeti za bolju izgradnju uzajamnih odnosa.

Stoga treba razmisliti o tome kakvo držanje da zauzmu danas, kakve mjere moraju donijeti za danas i za sutra da ne bi bez potrebe izgubili snage i pomoć što bi mogli napokon zamijeniti samo iz vlastitih (njemačkih) zaliha a koje bi im morale nedostajati na drugim mjestima.

Kasche podnosi ovdje ovakve prijedloge u vezi s pitanjima obrađenim u odjelku II od točke a) do točke i).

a) O *pitanju hrvatske države i njenih granica.*

Dok traje rat, moraju izbjegavati podržavanje graničnih pitanja koja samo

opterećuju, a ne koriste, kao na primjer ono u sjevernom obalnom području (Jadransko primorje) i kod Zadra. Do daljnjega moraju izbjegavati da govore o nekoj nadnjemačkoj ideji Reicha koja u Hrvata izaziva više negativna sjećanja na prošlost nego priznanje.

Na polju vojne i policijske suradnje moraju pomagati izgradnju hrvatskih oružanih snaga, pa kako se već više od 70.000 Hrvata nalazi u redovima *Wehrmachta* i njemačke policije, moraju izbjegavati dojam kao da bi hrvatsku državu s njenim oružanim snagama likvidirali u prilog čiste regrutacije u redove njemačkih oružanih snaga i policije. U držanju prema Hrvatima moraju radije naglašavati opstojnost njihove vlastite države i poštovanje njenog suvereniteta nego nepromišljeno držanjem i postupkom te činjenice otklanjati kao nevažne, sporedne stvari, kako je to uobičajeno kod mnogih njemačkih nadleštava. Nijemci mogu time, takvim vanjskim držanjem stvarati bolje unutrašnje preduvjete za najdalekosežniju suradnju.

Za poslijeratno vrijeme morali bi stvoriti oblik evropskoga zajedničkog života koji je državama u neku ruku nadređen, u kojem narodi prema van ne gube vlastitu državu, ali u kojem će države i narodi biti s Njemačkim Reichom najuže povezani u okviru Evrope. U Hrvatskoj bi za to imali najprikladnije sredstvo biti vojni, policijski i privredni ugovori kojima bi najdalekosežnije bile povezane obostrane ustanove uz očuvanje vanjske forme državnosti. Kulturnopolitički morala bi se izgrađivati oduvijek postojeća i danas opet vrlo uska suradnja i dalje je najodlučnije njegovati.

Što se tiče granica Hrvatske, nije moguće neko rješenje koje bi etnički bilo besprijekorno; zato se moraju posebno uvažavati historijske i geografske datosti. Kasche pri tom zagovara da se Međimurje vrati Hrvatskoj, jednako kao i sjevernohrvatsko obalno područje pod upravom operacione zone *Adriatisches Küstenland,* uključujući tu istočnu Istru i sve otoke. Tako bi na mađarskoj i talijanskoj strani nastala trajna tendencija protiv Hrvatske koja bi morala jačati naslon Hrvatske na Velikonjemački Reich. U pogledu Rijeke na hrvatskoj se strani priznaje nužnost da se uzmu u obzir mađarske želje za slobodnom lukom u Rijeci. Ipak, samim Hrvatima je potrebna ta luka. Prema Srbima imala bi općenito ostati dosadašnja granica na Drini. Srpsko nadiranje prema sjeveru i sjeverozapadu samo bi ojačalo stvaranje jednog *nucleusa* moći pod velikosrpskom zastavom na. štetu njemačkih interesa. Izvjesno izbalansiranje hrvatskih i srpskih snaga moralo bi se sačuvati i pri povlačenju granice, tako da bi odnos prožet napetostima Hrvate također više priključivao njemačkoj strani, ali bi joj u svako doba davao mogućnost da Njemačka bude arbitar. S druge bi strane izvjesno prepuštanje terena Srbiji i Crnoj Gori smanjilo današnje prevelike napetosti do podnošljive mjere. S obzirom na muslimansko stanovništvo u tim graničnim područjima koje često pokazuje da je većina, takva područja ne dolaze u obzir da budu ustupljena. U obzir dolaze naprotiv područja hrvatske države koja leže istočno od Drine iz kotareva Višegrad, Čajniče, Foča te kotari Bileća i Trebinje. Kotar Gacko geografski bi također došao u obzir da bude ustupljen kao neki umetak. U njemu živi, međutim, tako jako i dobro muslimansko stanovništvo koje bi Crnogorci bez sumnje istrijebili te se za takvo prepuštanje ne bi mogla preuzeti odgovornost. Održanje bokokotorskog zaljeva kao njemačkog vojnog uporišta ne bi u Hrvata moglo izazvati odlučno protivljenje.

Hrvatska će tako ostati značajna državna tvorevina koja živi po vlastitoj odgovornosti. Ona bi se morala najuže oslanjati na Velikonjemački Reich da bi bila dorasla napetostima sa svih strana. Činila bi jedan prostor koji u

nekoliko desetaka godina može potpuno urasti u evropski kulturni krug i formirati jedan bedem *(Glacis)* nasuprot balkanskih područja koja se ne mogu tako brzo prilagoditi evropskim odnosima.

b) O *pitanju unutrašnjeg uređenja Hrvatske.*

Danas se kod snaga koje vode borbu protiv Nijemaca i (ustaške) države (NDH) moraju razlikovati dvije grupacije: jedna, brojčano veća, koja je prodrla u Hrvatsku iz Srbije, Crne Gore i Slovenije i koja je angažirana u prvom redu u borbi protiv Reicha, a tek u drugom redu protiv Hrvatske; druga, koja se iz hrvatskoga državnog teritorija, pretežno od »pravoslavaca«, priključila borbi prvenstveno protiv hrvatske države, a zatim i protiv Reicha. Obje grupe zastupane su kako u redovima Titovih pristaša tako i među četnicima. Prva će se moći razbiti samo vojnim sredstvima, ako se ne može jamčiti smirenje i povratak u kraj odakle su došli. Za drugu je zajedno s oružanom borbom preduvjet za njeno smirenje držanje hrvatske države. Prema tome, danas bi na to držanje trebalo odgovarajuće utjecati. To su i postigli u daljnjem razvoju vlade u stvarnom i personalnom odnosu, u pogledu osnivanja *Hrvatske pravoslavne crkve (HPC)*[127] i blažeg stava ustaških krugova u njihovom odnosu prema »pravoslavcima«. No, uspjeh zavisi i od toga da njemačka strana tu grupu u njenoj borbi protiv hrvatske države uvijek iznova ne jača pregovorima pojedinih njemačkih nadleštava s njom, jer njima bude nadu da će ustrajući u borbi protiv Hrvatske jednog dana zadobiti priznanje njemačke strane i za sebe steći hrvatska područja. To isto vrijedi za njemačko držanje prema krugovima oko Mačeka i drugim manjim opozicionim grupama. Ni jedna od njih ne nudi njemačkoj strani ništa od snaga i učinka, no razgovori s njima jačaju uvijek iznova njihovu opoziciju, umanjuju momentano hrvatsko angažiranje snaga na njemačkoj strani i pojačavaju kod hrvatske vlade i ustaša nepovjerenje i rezerve toliko da Njemačka i njeno vođenje rata trpe samo štetu. Ako su izvjesni dodiri i razgovori sa spomenutim grupama i u interesu vlastite političke orijentacije i osiguranja mogućnosti vršenja utjecaja korisni, njih mora planski voditi samo jedno njemačko nadleštvo, a to mjesto može biti samo predstavništvo Njemačkog Reicha: poslanstvo u Zagrebu.

Isto tako moraju izbjegavati - savjetuje brižno Kasche - da se miješaju svojim vojnim i policijskim mjerama u unutrašnje stvari Hrvata u opsegu kojim stvaraju samo zbrku i preuzimaju odgovornost, čime se može u očima Hrvata prebaciti krivica za svaki nepovoljan razvoj na njemačka leđa. Mora im biti načelo da se upleću samo onda kad su posrijedi ratni interesi od bitne važnosti za njemačku stranu, inače da prepuste Hrvatima nadležnost i odgovornost. Tada ih mogu i držati u obavezi. Iz toga slijedi da smiju po mogućnosti što manje Nijemaca angažirati ovdje u Hrvatskoj. Ako je samo organizacija *SD (Sicherheitsdienst* - Sigurnosna služba) ovdje u Hrvatskoj angažirala oko 500 ljudi, to je rasipanje snaga i nanosi više štete nego koristi. Nasuprot tome, hrvatski državni ured za propagandu (»Glavno ravnateljstvo za promičbu«) vodi hrvatsku propagandu potpuno u skladu s njemačkim gledištima i njime upravljaju samo dva gospodina iz ovdašnjeg poslanstva surađujući neupadljivo.

[127] O HPC opš. Miloš Obrknežić, Razvoj pravoslavlja u Hrvatskoj i Hrvatska pravoslavna crkva, *Hrvatska revija,* München - Barcelona 1979 god. XXIX, sv. 2 (114), str. 229-267. Obrknežić je aktivno sudjelovao pri Pavelićevoj uspostavi HPC kao autor teksta crkvenog Ustava i kao tajnik Germogena.

Što Se tiče novca i cijena, potreban je zajednički postupak. U pomnoj kontroli izdataka mogu zasigurno smanjiti financijske zahtjeve za njemačke snage stacionirane u Hrvatskoj. Odgovarajućim vodenjem i izobrazbom jedinica morali bi postići da »šverc« i nabijanje cijena ne dobiju s njemačke strane uvijek nove poticaje.

Sami Nijemci moraju biti načisto o velikoj liniji evropske monetarne politike za razdoblje nakon rata kako bi već danas planski na tome radili. Pod tim preduvjetima morali bi po mogućnosti što skorije otpočeti razgovori o uređenju monetarnih odnosa i odnosa cijena. Pri tom činjenica velike aktive u markama na računima naroda Jugoistoka pruža njemačkoj strani neuobičajen preduvjet da učine Berlin središnjom točkom evropskoga obračunskog prometa, a s druge strane da brisanjem te aktive liferacijom robe razvijaju uske privredne veze i na dulji rok stvaraju tržište za njemačku industriju.

c) O *muslimanskom pitanju.*

Povjerenje Muslimana u Reich zavisi od njemačkih vojnih uspjeha u suzbijanju bandi i jednoj jedinstvenoj njemačkoj liniji prema Muslimanima. Pri tom moraju iskazivati poštovanje njihovoj vjeri i samim Muslimanima, ali ne smiju nipošto nadalje pokazivati onaj nejedinstveni stav prema njima kako je to bilo do sada. Trebalo bi tu potvrditi Muslimanima interes njemačke strane za osiguranje njihove vjerske posebnosti, ali ne podršku njihovih nastojanja uperenih protiv države koju su priznali Führer i Reich. Već osnovani vanjski ured Njemačkoga znanstvenog instituta u Sarajevu i njegovanje dobrih osobnih veza s Muslimanima pozitivne su mjere koje su potekle iz ovdašnjeg poslanstva. Jedne novine također vođene iz poslanstva, i to na turskom jeziku koriste suradnji i njemačkoj vanjskoj politici.[128] Njemačka strana potiče uvlačenje Muslimana u hrvatsku državnu upravu.

Moraju uzeti u obzir da su sadašnje držanje Muslimana, njihov fatalizam i pasivnost prema privrednim zamislima štetni za zahtjeve koje nameće rat. Bilo bi korisno Muslimane zainteresirati za privredne i tehničke stvari u okviru njihove države i u suradnji s Njemačkim Reichom.

Kasche je prisiljen opomenuti da uopće ne precjenjuju mogućnost proizašlu iz suradnje s ovdašnjim Muslimanima u pogledu dalekosežnog utjecaja na svijet Islama.

d) *Srpsko pitanje.*

Iskustvo je pokazalo da su Srbi politički najspretniji među ovdašnjim narodima. Dođe li neka njemačka jedinica u hrvatsko mjesto, muslimanski Hrvati puštaju da stvari idu kako iđu. Katolički Hrvati su ljubazni, ali ubrzo izražavaju kritičke primjedbe; »pravoslavci« smjesta prilaze jedinici i nude svoje usluge kao tumači, poznavaoci mjesta, itd. Iduća je etapa da »pravoslavci« svoje interese tako spretno zastupaju da im njemačka jedinica široko izlazi u susret i tako sebi stvara teškoće s ostalim hrvatskim stanovništvom. Cesto je to dovelo do toga da su Hrvati bili izgurani gotovo na neprijateljsku stranu. Pojedini slučajevi su pokazali da su se Srbi, usprkos njihovoj uskoj suradnji, u prikladnom trenutku okrenuli kao ogorčeni neprijatelji protiv jedinica s kojima su do tada surađivali.

To ne smiju jednako tako zaboraviti, kao ni krivnju iz 1914. i 1941. godine.

Dakle, gdje Nijemci danas, za volju smirenja u ovdašnjem prostoru,

[128] Tu je ideju potakao novinar Mahmud Konjhodžić u pismenom podnesku tadašnjem šefu ustaške diplomacije M. Budaku.

postupaju susretljivo sa srpskim snagama, moraju izbjegavati da ih Srbi iskoriste samo za vlastite srpske interese. Izjave Srba da se ne žele boriti protiv Nijemaca, nego samo protiv ustaša mora njemačka strana s jednako velikom odlučnošću otkloniti, kao što to čini ovdje u pogledu njihova držanja prema Srbima.

Kasche je naredio da pravoslavne u Hrvatskoj ne nazivaju više »Srbima«, nego samo kao pravoslavne ili ortodoksne državljane Hrvatske. To mu je izgledalo potrebno da ne bi njemačkim priznanjem potpomogli velikosrpsku ideju. To mora ostati princip za njemački postupak u hrvatskom državnom području.

e) O *talijanskom pitanju.* Za vrijeme rata, a prije svega odmah od bitne je važnosti da iz Hrvatske premjeste talijanske jedinice koje se tu nalaze. Zahtjev nižih njemačkih vojnih nadleštava da umjesto toga dobiju konačno hrvatske jedinice na raspolaganje, osjećaju Hrvati to tako dugo kao porugu kad njemačko više vodstvo kojem su podređene sve hrvatske jedinice zato ne oslobađa hrvatske snage.

Pošto je masa talijanskih diplomatskih i konzularnih predstavništava napustila Hrvatsku, morala bi njemačka strana pripaziti da odgovarajuća predstavništva Mussolinijeve vlade budu po mogućnosti što manja i malobrojnija. Za poslijeratno vrijeme imao bi postojati isti (njemački) interes. Nasuprot talijanskom nastojanju ponovnog političkog »puštanja korijena« u ovdašnjem prostoru - što bez sumnje treba očekivati — njemačka će strana naglašenim pozitivnim držanjem prema Hrvatima upotrijebiti prikladne, odgovarajuće protumjere. Posebice, trebat će zaustavljati talijansku kulturnu propagandu. Brisanje talijanskog jezika kao obaveznog predmeta u hrvatskim školama bio je također korak od bitne važnosti u tom pravcu, kao i praktično raspuštanje ovdašnjega talijanskog kulturnog instituta.

Pri tom bi moralo vrijediti pravilo diplomatskog govora o Talijanima u pozitivnom smislu da bi hrvatske rezerve (prema Talijanima) i dalje postojale.

f) O *sovjetsko-ruskom pitanju.* Proturusku propagandu uvjerljivo provode kozaci svojim ponašanjem. Propaganda došaptavanjem ističe s tim u vezi kako čovjek sebi može stvoriti sliku o *Crvenoj armiji* ako gleda ponašanje tih (ruskih) kozaka koji su po sebi već pod stegom njemačke disciplinirane vojske.

U ostaloj proturuskoj propagandi ovdje je bez efekta prikazivanje strahota; zapažanja po vlastitoj zemlji pokazuju da njih nema samo kod Rusa. Naprotiv, na ljude djeluje kad se prikazuje uništavanje slobodnog seljaštva, religije i obitelji. Također djeluje i isticanje da je ruski prostor potreban kao životni prostor Evrope, dakle da se s njim ne smije upravljati protuevropski. Protivno pojavi kod Srba i Slovenaca, Hrvati sa svoje strane nikada ne pokazuju neko značajno prijateljstvo za Ruse i otklanjaju panslavizam. Zadaća Nijemaca imala bi biti da Hrvate podržavaju u tom stavu svim političkim i znanstvenim sredstvima. Stoga je Kasche za ovdašnje (njemačke) službe izdao uputu da potpomažu i unapređuju sve one tendencije kojima se naglašava neslavensko porijeklo hrvatskog naroda.[129] Bilo bi vrijedno kad bi se u plan rada *Njemačkoga znanstvenog instituta* uvrstili zadaci zajedničke obrade historijskog prikaza ovdašnjeg prostora i povijesti hrvatskog naroda. Na žalost, do sada nisu uspjeli u tu svrhu angažirati prikladnoga njemačkog znanstvenika. Isto tako mogla bi se uspostaviti suradnja sa Srbima i Bugarima u pogledu njihova porijekla.

[129] Famozne teorije o gotskom porijeklu Hrvata.

g) O *anglo-američkom pitanju.*

Trenutačno Hrvate najdjelotvornije poučava anglo-američko držanje **prema** malim državama i u onim evropskim državama koje su okupirali anglo-američki vojnici. Da Hrvatima ne priznaju vlastitu državu i da je emigrantska **vlada** kralja Petra jednako tako slabo sklona Hrvatima kao što je jugoslavenski plan Tita, to njemačka strana iznosi u javnost s uspjehom.

Težište neprijateljske propagande upravljeno je protiv vlade u Zagrebu i ustaša. To bi njemačku stranu trebalo ponukati da i vladu i ustaše još više privuku k sebi. Na žalost, česte izjave brojnih njemačkih nadleštava, prije svega vojnih, pokazuju da se na račun (ustaške) vlade i ustaša iznose isti argumenti kakve upotrebljava anglo-američka propaganda. Ovdje kao da djeluju linije neprijateljske propagande preko srpskih četničkih vođa sve do njemačkih krugova. To je potrebnija što hitnija obustava i uklanjanje te izvanredno pogibeljne političke pogreške na njemačkoj strani — opominje zabrinuti Kasche.

Trajno će se samo onda moći uspješno suprotstaviti anglo-američkom utjecaju ako organizacionim mjerama protiv njega dodaju njemačko držanje koje na Hrvate može povoljno utjecati i biti im od koristi. Tome će pripadati i to da povuku iz Hrvatske sve takve Nijemce koji se nalaze na podređenim, zavisnim pozicijama i koji konkuriraju hrvatskom donjem i srednjem sloju u njihovom životnom prostoru. Tome će dalje pripadati i to da već planirane poticajne mjere na znanstvenom, medicinskom, socijalnom i drugim područjima otpočnu i dalje razvijaju, što će prije svega ne samo otkloniti američke zaklade, nego će morati bilježiti i mnogo uvjerljivije djelovanje. Tome pripada i to da će se i životni stil ovdašnjih Nijemaca iz Reicha formirati snažno i širokopotezno kako bi se moglo po sebi učvrstiti poštovanje prema Nijemcima.

h) O *francuskom pitanju.*

Hrvatsko-francuska suradnja na privrednom planu imala bi donekle biti u njemačkom interesu. Budući da je zapadni privatni ekspert za takvu suradnju ovdje G. Desbons,[130] čovjek kojeg treba izvanredno ocijeniti u pozitivnom smislu za Njemačku, mogli bi tu i tamo vršiti utjecaj od političke koristi za njemačku stranu.

Uska povezanost između Nijemaca na jednoj strani te Hrvata u Francuskoj i Francuza u Hrvatskoj na drugoj bit će potrebna za to.

Daljnji razvitak tih odnosa moraju pažljivo motriti i zasad tretirati suzdržljivo. Za daljnju budućnost morat će sačekati da se razjasni položaj Francuske.

i) O *pitanju Nove Evrope.*

Ako je i danas potrebna izvjesna suzdržanost u objavljivanju planova o Novoj Evropi, ipak bi moglo biti od koristi vođenje razgovora o toj temi na raznim sektorima. Osobito ono što se odnosi na zajednička pitanja privrede, novca, saobraćaja i kulturne suradnje mogla bi lako podnijeti jedna službena uputa Berlina o načinu vođenja razgovora kojima se šire ideje o Novoj Evropi.

Mogli bi i iz postojećih meduevropskih privrednih i prometnih organizacija svake vrste organizirati razmah pripremnih radova na uređajima koji bi poslije kao organi djelomice ili u cijelosti evropski služili upravljanju zajedničkom sudbinom Evrope.

[130] Francuski odvjetnik Georges Desbons, branitelj marsejskih atentatora na kralja Aleksandra.

Slična mogućnost mogla bi postojati na području policijske suradnje za koju već postoje bitne pretpostavke na sektoru kriminalne policije.

U svakom slučaju plansko bavljenje tim pitanjima — gledano iz ovdašnjeg prostora na temelju stečenih iskustava - moglo bi otvoriti putove kojima bi mogli probuditi mnoge neiskorištene energije kod njemačkih saveznika, a i kod evropskih naroda i učiniti ih korisnima, pri spretnom rukovođenju, za interese njemačkog vođenja rata danas, a sutra novog uređenja Evrope.

Ovdje Kasche predlaže da stvore jednu zajedničku evropsku organizaciju koja bi dijelila odlikovanja u obliku ordenja, povelja i nagrada svima onima koji bi se istakli svojim zaslugama u prilog sudbinske borbe za evropsku budućnost.

Poslaniku Kascheu je jasno da njegova razmatranja i prijedlozi koji iz njih izviru ne čine neki obuhvatni, konzistentni prikaz, nego, naprotiv, sadrže nedostatke i mogućnosti koje treba tek ispitati. Da tome udovolji, drži da mu je to bezuvjetna dužnost.

Često se čuje tvrdnja da njemačkoj strani nedostaju dovoljno prikladne ličnosti koje bi mogle preuzeti u svoje ruke stvaranje međudržavnih odnosa. Ako postoji takav manjak, postoji i potreba da ga uklone, ako ne žele da njime trpe trajno štetu. Današnje doba daje im mogućnost najšireg djelovanja i dokazivanja za vanjskopolitičko djelovanje, tj. za zastupanje njemačke politike prema svijetu i za suradnju, odnosno upravljanje drugim narodima. Primjena tako stečenih iskustava dragocjen je temelj za odgoj i obrazovanje svih Nijemaca koji se nalaze na zadacima u inozemstvu.

Što se sada tiče pogrešaka u njemačkom držanju prema svijetu, moraju se na kraju ovih razmatranja pojedine od njih ukratko prikazati:

1. Moraju naučiti da druge narode i onda susreću s poštovanjem ako ih smatraju zavisnima, a da se s njima iznutra previše ne povezuju. Takvim iskazivanjem ljubaznosti pridobivaju pristaše mnogo lakše nego nekim nespretno pokazivanim, namještenim i lažnim gospodstvom. Njemačku nadmoćnost ne smiju drugi bolno osjećati i stoga moraju uznastojati — suprotno zbrci kod drugih - da svojim promišljenim držanjem i dostignućima zadobiju njihovo poštovanje i pristajanje, te da ih u tome i održe dosljednim pridržavanjem osnovnim političkim linijama.

2. Svaki Nijemac treba da bude odgojen tako da poput vojnika iskazuje istu disciplinu na polju vanjske politike. To vrijedi jednako za vojnike (vojne osobe) kao i za civile. Danas, kad milijuni Nijemaca dolaze u dodir sa stranim narodima, ne može svako nastojanje njemačke vanjske politike biti najozbiljnije ugroženo općenitom nespretnošću u razgovoru. Mora se postići da svi, sve do posljednjeg čovjeka dolje, poštuju i provode važeće načelne upute za različita područja.

Svaki Nijemac treba da postupa sa saveznikom kao saveznikom i onda ako mu se on ne sviđa i ako ga ne shvaća i razumije. Zaštita vlastitog dostojanstva neće se time narušiti.

3. Njemačka privredna sudjelovanja moraju biti usmjerena na to da osiguraju suradnju i da služe njemačkom privrednom rukovođenju. Sudjelovanja iz kojih saveznici izvlače »kajmak« neće trajno odgovarati njemačkom poimanju privrede niti će Njemačkoj koristiti. I pri sudjelovanju u inozemstvu moraju se izabrati odnosi koji odgovaraju pojedinoj zemlji i u njih ugraditi po mogućnosti što više pripadnika pojedinog naroda. Što više stranci budu zasluživali u suradnji s njemačkom stranom, to će veća biti korist za njemačku politiku. Njemačke snage angažirati po mogućnosti u malom broju bit će u

interesu dostatnoga njemačkog angažiranja u izvanevropskom svijetu i prostorima podložnim Njemačkoj.

4. Politička opasnost ovdje su agenti. Jednom drže osim *Abwehra* i *SD* i brojna druga njemačka nadleštva takve agente koji se pogrešno nazivaju *V--Leute* (Vertrauensleute - povjerljivi ljudi). Drugom prilikom postaju sve **više i** više veze preko takvih agenata **važnije** nego one preko **ozbiljnih službenih** ličnosti. Tako agenti stječu utjecaj sa svojim sudom i svojim namjerama. **Zadobivši** ga, vrše ga i koriste se njime višestruko, ne da **bi** služili nadleštvu koje im je povjerilo zadatak, nego da ga iskoriste odgovarajućim izvještavanjem za svoje interese. Säm Kasche mogao je zapaziti da se i najnevjerojatnije informacije šalju dalje i da jednom utvrđene ljude kao loše agente uvijek **nanovo** zapošljavaju druga njemačka nadleštva.

Koji put se čini da se neka vijest i kod najviših mjesta Reicha posebno uvažava i cijeni samo onda ako joj je kao izvor označen neki *V-Mann.* Njemački obavještajni uredi imaju često i tendenciju da takve agente upotrebljavaju za aktivne političke poteze većeg stila. Ovdje su na tom putu bili osnovali hrvatsku nacionalsocijalističku stranku. Na taj se način unizuje Reich i narušava svaka dobra politika.

Moraju međusobno razlikovati agente od ozbiljnih političkih osoba i različito s njima postupati. Reich mora pretrpjeti štetu ako njegove političke linije idu previše preko agenata sumnjive egzistencije a premalo preko uvaženih političkih ličnosti.

5. Pokazalo se korisnim zapošljavati Hrvate u Reichu ne samo u općoj radničkoj masi, nego i na, boljim mjestima, na primjer kao znanstvene asistente. Takav postupak, mogao bi biti koristan za svaki savezнički narod. Angažiranje znanstvenika, inženjera, trgovaca, ekonoma, itd. u prosvjetnoj službi, ali i u dobro plaćenim radnim položajima u Reichu služi ovog časa njemačkim ratnim interesima i povezuje takve strance i njihove osobne interese s Reichom. Što Nijemci budu više na tom putu u svim vrstama zvanja pridobivali stranaca, to će čvršća biti međusobna povezanost, to korisnija suradnja.

6. Njemačka pomoć pri upravljanju unutrašnjim odnosima u savezničkim zemljama iziskivat će posebno umješne ličnosti i spretne metode. I ovdje bi bilo potrebno da se sa što manjim snagama postiže mnogo. Oznaka »savjetnik« nije uvijek korisna. Oznake poput »čovjek za vezu« ili »akcija radi studija, proučavanja«, ali i druge prikladne oznake mogle bi se upotrijebiti već prema situaciji. Često bi bilo korisno poći putem obostrane razmjene, čime bi njemačka strana mogla vršiti svoj rukovodeći utjecaj, a istovremeno strance angažirane u Njemačkoj prilagoditi njemačkoj sredini i njenim interesima.

Pri upotrebi takvih Nijemaca u inozemstvu moraju se izbjegavati pretjerano velika, razgranata nadleštva i nespretni naslovi. Poznavanje jezika i njegova primjena u neposrednom saobraćaju sa strancima imali bi biti od koristi za uspješan rad.

Za pokorene narode morala bi u tom pogledu vrijediti druga gledišta.

7. O životnom stilu Nijemaca iz Reicha koji borave u inozemstvu već je bjlo rečeno potrebno. S tim u vezi treba tražiti da njemačke kuće, domovi i kulturni uređaji budu izgrađeni široko i impozantno, tako da za svakog stranca bude željeno odlikovanje ako ga u njih pozovu.

8. Trenutačno nema dovoljno ustanova u kojima bi se obrazovali Nijemci predviđeni za službu u inozemstvu. Kascheu se čini potrebnim da možda — oslanjajući se na *Auslandsunssenschaftliches Institut* (doslovce: Institut za

znanost o inozemstvu) — stvore ustanove koje ne bi davale samo potrebno znanje za boravak i djelovanje u inozemstvu, nego bi obavljale potreban obrazovni rad da Nijemce osposobe za vodeću ulogu u svijetu i da s uspjehom postupaju sa stranim narodima. Tu bi imala pripasti zadaća od odlučujuće važnosti ministarstvu vanjskih poslova, zadaća koja iziskuje brojne snage i velika sredstva.

Velika opasnost leži u tome — zaključuje Kasche — što se mnogi Nijemci zaposleni u inozemstvu igraju vanjskom politikom. Ako i diplomaciji pripada djelovanje s podijeljenim ulogama, kao i pridržavanje i vodenje jedinstvene političke linije, diplomacija se mora još više nego druge službe odvijati pod jedinstvenim vodstvom svjesnim konačnog cilja. Ne može se svuda ili samo za volju načela primjenjivati igra s podijeljenim ulogama. Još se manje može takva igra primjenjivati da bi se ometalo ili rastvaralo. O primjeni takvih diplomatskih sredstava treba dobro razmisliti i planski je provoditi. Općenito, moglo bi se upotrijebiti sredstvo političkog ometanja ili rastvaranja protiv velikih država koje su za vlastitu državu opasne. Prema malim državama, koje sve pružaju preduvjete za suradnju, ali pokazuju i unutrašnje slabosti, morala bi njemačka politika biti konstruktivna, jer pri jednoj politici koja ometa ili rastvara razbili bi samo snage ili spriječili razvitak koji bi za njemačku stranu mogao biti koristan. Međutim, ne može se jedna konstruktivna politika povezati s radom bez vodstva radi političkog rastvaranja, kvarenja, rastakanja.

Potrebno je političku odluku u pogledu Hrvatske donijeti da bi je jedinstveno provodila sva njemačka nadleštva.[131]

General Glaise je 3. XII 1943.[132] obavijestio ministra Lorkovića i, dakako, poslanika Kaschea da je glavnokomandujući na Jugoistoku naredio da u Kotoru do daljnjega bude njemačka vojna uprava, čime se ni na koji način ne prejudicira državna pripadnost tog područja.

Kasche je sutradan (4. XII)[133] »nabrušeno« odgovorio Glaiseu pismom i u njemu potvrdio primitak gornje informacije zamolivši istovremeno uputu kako da u razgovorima tretiraju njemačko-hrvatske odnose, što bi bilo u interesu zajedničkog vodenja rata.

To je obrazlagao ovako: moraju uzeti u obzir da su država poput ustaške NDH i hrvatski narod u njoj koji je izvrgnut izvanrednim opterećenjima vrlo osjetljivi. Njemačka strana stoga nema interesa da djelovanje na njegove osjećaje bude štetno za njene interese i da slabi unutrašnja spremnost na suradnju i učinak u zajedničkom vodenju rata. Stoga bi trebalo u međusobnom saobraćanju pripisivati važnost uzimanju obzira na hrvatsku državnost. Nadalje bilo bi korisno da donose rješenja koja se odnose na hrvatski državni teritorij u obliku obostranoga slobodnog sporazuma.

Na žalost, događa mu se da upiti Hrvata upućivani neposredno ili preko Kaschea ostaju bez odgovora. Obratno, ponekad njemačka strana zahtijeva odgovor na ultimativan način. U predmetu o kojem se sada radi (Boka kotorska) razmatrali su ga svojedobno kod Kaschea, i rezultat tog dogovora Kasche je unio u jednu zabilješku. Zabilješku su dostavili i *Grupi armija* i

[131] Na Glaiseovom primjerku elaborata poslanika Kaschea nalazi se niz njegovih (Glaiseovih) upitnika na marginama.

[132] *Zbornik dokumenata...*, Tom XII, knjiga 3, Dokumenti Nemačkog Rajha 1943, str. 688-689.

[133] AJ, T-501, rolna 267.

tamošnjem nadleštvu. Preostalo je da sačekaju odgovarajuću potvrdu *Grupe* f artr*iija.* Njena komanda morala je saopćiti hrvatskoj vladi u predusretljivoj formi rješenje u pogledu Kotora, pozivajući se na odgovarajuće izdavanje KEpovijedi za niemačke jedinice. To, međutim, na žalost nije učinjeno. Tako nisu ni upute hrvatske vlade njenim upravnim vlastima dosad mogle biti izdane na nedvosmislen način. Sadašnje saopćenje služi se također jednim tonom koji se, po Kascheu, ne može ocijeniti kao sretno odabran. Ne umanjuje konačno njemački ugled ni najmanje ako se u ophođenju izaberu oblici izražavanja koji su, međutim, kako je to uobičajeno u saobraćaju između država, i uljudni.

Na kraju, Kasche moli da se uvaže njegova gledišta jer su ona važno sredstvo njemačke politike u ovdašnjem prostoru.

Ustaško ministarstvo vanjskih poslova (odjel šifre) primilo je 5. XII 1943.[134] ovakvu šifriranu brzojavku poslanstva NDH u Madridu:

»Saznajem iz privatnog izvora da su namjere Engleza stvoriti dvie konfederacije:

A) *Dunavsku* u koju ulaze Hrvatska, Mađarska i bivša Austrija;

B) *Balkansku* u koju ulaze Srbija, Bugarska, Albanija i Crna Gora - pod vrhovničtvom Grčke.«

Otpravnik poslova poslanstva NDH u Italiji uputio je novom ministru vanjskih poslova Stijepu Periću pismo (Mleci, 7. prosinca 1943)[135] i pohitao da mu iz sveg srca čestita na imenovanju. Izvijestio je zatim ministra o opstanku ustaške konzularne agencije u Firenci (gđa Zanoni), a onda o poslovanju poslanstva ovako:

»U pogledu poslovanja poslanstva nakon mojeg povratka iz Zagreba — pisao je Pavlović — započeo sam odmah djelatnost oko repatriacije naših interniraca te oko ispražnjenja logora uobće kao i za oslobogjenje zatvorenika. Dok sam bio u Zagrebu prikazao sam prof. Periniću situaciju u pogledu naših interniraca te smo se složili, da će se iz Zagreba uputiti jedna grupa ljudi t. j. izaslanika *Crvenog Križa* sa jačom svotom novca, koji bi se razišli po Italiji, prikupljali naše internirce i skupa sa poslanstvom ih otpremali u domovinu. Kad sam se vratio u Mletke otpremio sam u tu svrhu u Zagreb prof. Lendića. Pošto sam znao, da će do dolaska tih izaslanika proći dulje vremena a da se ne smije gubiti vrijeme to sam ja odmah poduzeo korake, da repatriram internirce iz logora Monigo, gdje ih je bilo 1.500. Uspio sam, da pribavim vagone i otpremio ih u četiri transporta nešto u Rijeku t. j. one, koji gravitiraju prema Rijeci a ostale preko Trsta i Ljubljane u Zagreb. U tom pravcu sam se sporazumio predhodno sa našim konsulom na Rijeci.

K Logor u Monigu mi je uspjelo savršeno i br?o izprazniti pomoću njemačkih vojničkih vlasti a osobito pomoću jednog njemačkog častnika, koji mi je i preko mjere pomagao gdjegod je mogao, tako da se samo njemu može zahvaliti, da se naši internirci iz Moniga nalaze danas već u domovini. U doba, kad sam primio brzojavku od Ministarstva, da poduzmem korake za oslobogjenje interniraca iz Moniga, ovi su već bili u domovini.

Istodobno sam poduzeo korake za oslobogjenje zatvorenika tj. onih °sugjenih po talijanskim sudovima. Posjetio sam glavara njemačke policije, najprije onog u Veneciji, pak u Padovi i napokon »Befehlshaber-a der Sicherheitspolizei und des SD in Italien« u Veroni. Sa svima ovima sam detaljno

[134] A-VII, NDH, kut. 257, Br. reg. 57/5 - 2.
[135] A-VII, NDH, kut. 306, Br. reg. 15/6 - 12.

protresao čitavu stvar i ugovorio sve potrebno, da se prikupe obavijesti u kojim se sve zatvorima u Italiji nalaze naši zatvorenici a potom da se pristupi njihovom oslobogjenju i otpremi u Hrvatsku. Kod svih sam naišao na puno shvaćanje i susretljivost te se nadam, da ćemo kroz kratko vrijeme moći tu stvar likvidirati.

Prema njemačkim uputama otišao sam i u Chiesanovu ali sam tu ustanovio, da se taj logor raspustio sam od sebe drugog dana po talijanskoj kapitulaciji i internirci se razišli. Prema obavijestima, koje imam a tačne su, već je repatriran i logor u Gonarsu.

Kod prolaza interniraca kroz Veneciju (a ovdje svi moraju proći) organizirao sam na kolodvoru, da svi dobiju topli obrok i to pomoću načelnika Venecije sa kojim sam u veoma dobrim odnosima i koji čini sve što može, da nam izagje u susret. O prolazu sam obaviještavao Trst, da im se i tamo pruži pomoć.

Prekojučer je megjutim stigao u Veneciju gosp. ministar Dr. Petrić sa pomoćnicima — nastavlja Pavlović — te smo odmah sastavili plan za dalnji rad. Njihov dolazak je veoma dobro došao te će se rad odvijati brzo i uspješno, jer smo čitavu stvar dobro postavili. Trebalo bi nam samo još nekoliko vrijednih mladih ljudi, koje bi odašiljali u razna mjesta. O tome će gosp. ministar Petrić detaljno izvijestiti. Svakako će sada rad u tom pravcu ići brže. Do sada sam taj posao obavljao säm sa jednim tajnikom.

Ostali posao poslanstva se sastoji od izdavanja propustnica i posredovanja. Svaki dan se pojavljuje na poslanstvu sve to veći broj osoba, koji traže pomoć i zaštitu.

Poslanstvo se i nadalje nalazi u *Hotel Luna.* Uzeo sam tu mali apartman od dvije sobe. Kako sam već izvijestio u izviještaju od 3 studenog stavljeni su svim poslanstvima na raspolaganju apartmani u *Grande Albergu* (pet soba) ali to zapada oko 30.000 Lira mjesečno. Do sada nije bila potreba za tako veliki i skupi apartman (ovaj me zapada oko 6.000 Lira) pak sam učinio kao i druga poslanstva t. j. saopćio sam, da čekam upute mojeg ministarstva. Neka poslanstva su već dobila upute svojih vlada, da uzmu te apartmane, dok ja još nijesam ništa odgovorio, jer nemam još nikakovih uputa. Osim toga nijesam se mogao odlučiti do sada na tako visoku cijenu, jer do dolaska Dra. Petrića morao sam osobito štediti sredstva, da ih upotrebim za svrhe repatriacije interniraca, pošto sam prije dolaska u Veneciju dobio novaca koliko je potrebno za poslanstvo.

Od osoblja se nalaze ovdje osim mene još tajnik Niziteo u pogledu kojeg još nijesam dobio odgovor zatražen po meni od ministarstva, te pristav Pšeničnik, koji je ovih dana došao u Veneciju i radi na poslanstvu.

Osim osoblja potrebnog za repatriaciju interniraca za säm rad poslanstva dovoljna su dva tajnika, samo mi je potreban jedan činovnik, koji dobro piše na stroju, pozna njemački i talijanski i da je pouzdan. Vozača samovoza nemam nego za potrebe puta u Veronu, Padovu i Monigo uzmem prigodnog vozača. Podvornika nemam do sada a prema potrebi bi ga uzeo.

Pošto nemam potrebne veze sa ministarstvom a trebam riješiti mnoga pitanja veoma važna, to ću biti slobodan ovih dana doći u Zagreb, kojom prilikom ću podnijeti i politički izvještaj. Znadem, da je pravilo, da moram prethodno zatražiti odobrenje, ali pošto nemamo mogućnosti, da niti brzojavno možemo obćiti, a pošto su pitanja, koja imam riješiti važna, uvjeren sam, da će mi gosp. Ministar dati naknadno odobrenje. Razumije se, da će moje putovanje ovisiti o radu u poslanstvu.«

A. Haeffner je dostavio generalu Glaiseu zabilješku od 10. XII 1943.[136] u kojoj javlja da je VI. Maček 9. XII u 17 sati bio sproveden sa svog imanja u Kupincu u zagrebački stan u Deželićevoj 9. Povod za to preseljenje, **po Haeffneru,** leži u činjenici da su se partizani već pojavili u neposrednoj blizini Kupinca. Iako ga čuva odred ustaša od oko 300 vojničara, poglavnik je **smatrao** da je bolje ako Mačeka prebaci u Zagreb. Kako izvještavaju, nadzor nad Mačekom sve je nepodnošljiviji jer ustaše noću ne napuštaju, navodno, ni **njegovu** spavaću sobu. Njegov sadašnji tamničar je neki nekadašnji radnik **imenom** Božo Naletilić koji se odlikuje posebnom grubošću. Mačekova rodbina pretpostavlja da se želi takvim postupkom Mačeka dovesti da počini samoubojstvo.[137]

Ministar Perić **naredio je** šifri 13. XII[138] **da svim poslanstvima** NDH **i Stalnoj trgovačkoj** agenciji **u** Ziirichu **otpošalje ovakvu brzojavku:**

»U borbama protiv partizana koji su u toku zadani su njima težki udarci. Kod mladog svieta koji su partizani rekrutirali opaža se osjetljiva demoralizacija. Novi odlomak. Objelodanjenje obrazovanja Titove vlade koja zapravo postoji već nekoliko mjeseci ima jedinu svrhu da u slučaju invazije izigra odluku Anglo-Amerikanaca o vojničkoj upravi okupiranih zemalja. Na tri veća otoka Jadrana partizani su od Engleza koji su im nudili pomoć prihvatili je uz uslov da građanska vlast ostaje u partizanskim rukama. Novi odlomak. Između partizana izrazito komunističkog smjera i Anglo-Amerikanaca ne postoji puna saglasnost. Optiranje predstavnika nekih građanskih stranaka u vladu Tita ima privremeni značaj i prividnu svrhu da se prikrije komunistički značaj ove vlade.«

Privremeni otpravnik poslova NDH u Sofiji Stipe Mosner u svom političkom izvještaju (Sofija, 17. prosinca 1943)[139] ovako je izvijestio Zagreb:

»Unutrašnje prilike u Bugarskoj — piše Mosner — razvijaju se u znaku organiziranja dviju većih skupina: ilegalne t. zv. 'domovinske fronte' koja bi obuhvatala sve ljevičare uključivo komuniste — a kojoj kao legalni pokrivač služi Mušanov (što on međutim javno poriče, no u stvari je točno) i drugo legalnog t. zv. nacionalnog bloka, koji bi obuhvatio razne nacionalističke organizacije legalne (pričuvnih časnika i dočasnika, Pajsijevaca i dr) kao i ilegalne (legionara). Osim toga bi u ovom bloku surađivali desno krilo zemljodjelske stranke na čelu s bivšim ministrom Gičevom (dok veći dio zemljodjelaca jest ljevičarski orijentiran i surađuje u 'domovinskom frontu'). Izvan bloka ostali bi samo ilegalni Ratnici na čelu s Kantardžievom.

'Domovinski front' traži prekidanje odnosa s Njemačkom, saziv Velikog Narodnog Sobranja, koje bi izabralo 'zakonite regente'. Nadalje pod pokroviteljstvom Rusije žele da se dođe do sporazuma sa susjedima Srbima i Grcima. Prilažemo jedan od posljednjih letaka ove 'fronte' koji sadrži gornje ideje.

Akcija Božilova i Hristova za stvaranje nacionalnoga bloka slična je prijašnjoj akciji ministra unutrašnjih poslova Gabrovskog, no sada postavljena na širu bazu. Oba su ministra iskoristili 10-dnevnu pauzu zasiedanja Sobranja da održe nekoliko zborova u pokrajini, naročito u Plovdivu, gdje su u govorima najavili 'okupljanje svih nacionalnih sila'. U vezi s ovim bi trebalo •zvršiti i koncentraciju u vladi, kao i promjene u diplomaciji. Dok su promjene

[136] AJ, T-501, rolna 265.
Više o boravku u Zagrebu do bijega 1945. i režimu kojem je bio podvrgnut: VI. Maček, nav. djelo, str. 253 i d.
[13S] A-VII, NDH, kut. 257, Br. reg. 60/5 - 2.
[139] A-VII, NDH, kut. 302, Br. reg. 36/4 - 1.

u diplomaciji u toku (tako poslanik iz Bukurešta Comakov odlazi u Tokio, Kirov će doskora u Vichy, a zatražen je agrement za novog poslanika u Helsinkiu), dotle će se promjene u vladi izvršiti tek poslije budgetske debate u parlamentu.«

»Prije nekoliko dana — nastavlja Mosner — stigao je u Sofiju novoimenovani sovjetski vojni izaslanik pukovnik Sergej Dimitrievič Zotov, na mjesto bivšeg izaslanika generala Ikonikova, koji je prije nekoliko mjeseci napustio Sofiju. Treba podvući da je pukovnik Zotov prije dolazka u Sofiju bio prvi pomoćnik načelnika obavještajne službe u sovjetskom glavnom stožeru. Njegovom se imenovanju pridaje velika važnost, jer se vjeruje, da je njegova misija u vezi s planovima Moskve na Balkanu. Kako sam naime u prošlom izvještaju istakao, a to je g. Kožuharov javno pred parlamentom istakao, sve partizanske akcije u Bugarskoj bile su organizirane od stožera crvene vojske. To se ustanovilo od ulovljenih padobranaca iz Rusije, koji su svi bili dodieljeni glavnom stožeru na vježbe, a bili su ubačeni u Bugarsku radi aktiviziranja partizana. Viesti od odašiljanju 'sovjetske vojničke misije' Titu, daljnji je dokaz angažiranja crvene vojske u djelovanje partizana na Balkanu. U tom svjetlu treba gledati i dolazak novog sovjetskog vojnog izaslanika pukovnika Zotova.«

»Objava o osnivanju 'Titove vlade' i 'parlamenta' — upozorava Mosner - izazvala je ovdje živo zanimanje. Novine postojano pišu o tim događajima, donoseći u glavnom viesti iz njemačkih izvora. U glavnom se piše o 'novoj srbskoj emigrantskoj vladi' i u glavnom se razmatra kao stvar Srbije a ne i Hrvatske, pošto Tito zastupa ideju Jugoslavije komunistički uređene. S naše strane dali smo obavještenje o značenju ovih događaja kao i pojedinim osobama ove vlade, što je bilo iskorišćeno u novinama.«

U ustaškom ministarstvu vanjskih poslova sastavljali su tih dana verbalnu notu namijenjenu njemačkom poslanstvu u Zagrebu i u njenom konceptu pa zatim u čistopisu (Zagreb, 20. XII 1943)[140] navodi se ovo:

Ministarstvo vanjskih poslova je već svojom promemorijom Br. 6637 od 9. XI 1943. upozorilo poslanstvo na razna nedjela što su ih počinili pripadnici njemačkih jedinica koje sačinjavaju kozaci i drugi stanovnici Rusije. Već tada bila je skrenuta pažnja da akcije čišćenja tih jedinica ostaju ograničene na nastanjena sela, da stanovništvo zlostavljaju i da bi sva djelatnost tih jedinica mogla imati najporaznije posljedice za stanovnike. Bili su navedeni brojni primjeri nedjela i zlostavljanja, iako nije bilo moguće - zbog prilika u zemlji - podnijeti opširne izvještaje. Hrvatska vlada zamolila je tada pomoć njemačke strane i predložila da se odustane od upotrebe tih jedinica na tlu Hrvatske. Na žalost, položaj se — prema pristiglim vijestima — nije popravio, naprotiv pristižu iz svih mjesta gdje su te jedinice nastupile vijesti o nedjelima, zlostavljanju i pljački, tako da upotreba tih jedinica kod stanovništva izaziva očajanje, zbunjenost i bespomoćnost, što koristi samo ustaničkom pokretu. Pri tom se navode osobito zlodjela kozaka kod Doboja, Novske, Gline i Broda. Osim toga spominje se i to da pripadnici tih jedinica tjeraju propagandu za Sovjetsku Rusiju, a protiv Njemačke. Hrvatska vlada pozabavila se ponovno tim pitanjem i na temelju pristiglih izvještaja stekla uvjerenje da je upotreba tih jedinica od male koristi u vojnom pogledu, od najveće štete za zemlju i stanovništvo, a od velikog i štetnog djelovanja u pogledu širenja ustaničkog pokreta. Stoga je vlada i zaključila da je njihova upotreba u

[140] A-VII, NDH, kut. 257, Br. reg. 31/2 - 3.

hrvatskoj štetna i protivna interesima zemlje, to više što se na taj način ometa suradnja oružanih snaga Njemačke i Hrvatske.

Min'sta rstvo stoga moli poslanstvo da takav zaključak vlade prenese vladi Reicha uz istovremenu molbu da se odustane od upotrebe tih jedinica na teritoriju Hrvatske.

Glavnokomandujući na Jugoistoku izdao je 22. XII 1943. naredbu o odmazdama.[141] U njoj u uvodu stoji da je Führer naredio jednu protuakciju protiv komunističke opasnosti na Jugoistoku; političko vodstvo te protuakcije povjerio je poslaniku H. Neubacheru. Kod dosadašnjih običajnih mjera odmazde, kažnjavanja i osvete moraju ubuduće povesti računa o novom političkom cilju. Prvo im načelo mora biti: kod atentata, sabotaže, itd. uhvatiti same počinitelje, a mjere odmazde vršiti tek u drugoj liniji, ako se može očekivati da će se njima spriječiti daljnji napadi. Za držanje jedinica u ***borbi*** vrijede dosadašnje odredbe.[142]

U sporazumu s komandirajućim generalom Jugoistoka i poslanikom Neubacherom — stoji dalje u naredbi — izdaje se ova uputa:

A. Kada dolaze u obzir mjere odmazde?

1. Zaštita osoba:

Odmazde će se vršiti povodom napada na tijelo i život: a) jednog Nijemca iz Reicha ili *Volksdeutschera* (pripadnika *Wehrmachta,* pratnje ili civila Nijemaca); b) jednog pripadnika savezničkih jedinica; c) osobe u službi okupacionih vlasti bez obzira na etničku pripadnost ako to zahtijeva ugled takve osobe i okupacionih vlasti; d) jednog člana zemaljske vlade ili vodećeg činovnika (kotarski i okružni načelnici, gradonačelnici).

Mjere odmazde vršit će se, ipak, samo onda ako se a) počinitelji ne uhvate za 48 sati; b) ako je napad na osobu pod zaštitom uslijedio iz političkih motiva i c) ako je napad izazvao ozljedu ili smrt, s tim da će se smrt pretpostaviti ako se odvedeni ne vrati unutar zadanog roka.

Iznimke: gubici u ljudstvu koji nastupe u toku borbi ne izazivaju općenito mjere odmazde.

2. *Zaštita objekata:* odmazda će se primijeniti i povodom svakog napada na postrojenja važna za rat, osobito na saobraćajna sredstva i saobraćajnice, uređaje za prenošenje vijesti, industrijske uređaje, kao i one za snabdijevanje uz preduvjet da je a) došlo do oštećenja i da b) počinitelje nije uspjelo uhititi unutar 48 sati.

B. *Kvote odmazde.*

1. Kvote se neće propisati. Do sada izdana naređenja stavljaju se izvan snage. Obujam mjera odmazdi u svakom pojedinom slučaju treba prethodno utvrditi.

I* 2. Mjere odmazde sastoje se u a) strijeljanju odnosno vješanju; b) razaranju domaćinstva; c) u novčanim kaznama, stražarenju po kazni i zatvoru.

C. *Tko smije provoditi odmazdu?*

Odmazdu za napade izvršene protiv jedinice i uređaja može naređivati samo njemački zapovjednik s ovlaštenjima disciplinskog kažnjavanja najmanje jednog zapovjednika divizije u sporazumu s nadležnom Feldkomandanturom. Ako se ne može postići sporazum, odluku o odmazdama donosi nadležni teritorijalni zapovjednik. Mjere odmazde za gubitke u zrakoplovstvu, mornaric', policiji i *Organizaciji Todt (OT)* načelno će naređivati teritorijalni

]41 AJ, T-501, rolna 267, Abt. Ia/F Nr. 296/43 geh.
Opš.: H. Neubacher, nav. djelo, str. 136 i d.

zapovjednik. Sve druge mjere odmazde, na primjer za njemačke civile, osobe u službi okupacionih vlasti i za zaštitu objekata naređuje nadležna Feldkomandantura. Pri provođenju imaju jedinice pomoći Feldkomandanturi.

U Hrvatskoj će opunomoćenici zemaljske vlade kod njemačkih komandanata na terenu biti ovlašteni da razmotre odluku o mjerama odmazde. Ista načela kao u Hrvatskoj imaju se primijeniti i u Albaniji. Sudjelovanje zemaljskih vlada i uprava u Grčkoj, Srbiji i Crnoj Gori regulirat će teritorijalni zapovjednici u svojim provedbenim odredbama. Pri odabiranju zatvorenika i talaca predvidenih za odmazdu sudjelovat će u danom slučaju organi SS i viši policijski vođe *(SD)* te komande *Abivehra.*

D. *Koje se osobe koriste za egzekucije pri odmazdama?*

1. Postupak kojim se nakon jednog napada ili akta sabotaže iz bliže okolice mjesta na kojem je djelo bilo izvršeno vrše mjere odmazde nad osobama i domaćinstvima bez ikakvog izbora ruše povjerenje u pravednost okupacione sile i tjera i lojalni dio stanovništva u šume.

Ovaj oblik izvođenja mjera odmazde *zabranjen je.* Utvrdi li pak istraga na samom mjestu otvoreno ili prikriveno sudjelovanje ili svjesno pasivno držanje određenih osoba prema počiniteljima, to se imaju u prvom redu ove osobe strijeljati kao *banditski pomagači* i *njihovi* domovi uništiti. U objavi o odmazdi ukazati izričito na njihovu sukrivnju.

2. Ako se takvi sukrivci ne mogu pronaći, moraju se zahvatiti osobe koje ne stoje u vezi s pojedinim činom, no ipak se smatraju *suodgovorne.* Suodgovorne su u prvom redu takve osobe koje su pristaše *komunizma.*

3. Pokazalo se svrsishodnim preventivno uzimati taoce, no ipak samo takve nad kojima mogu biti izvršene mjere odmazde prema naprijed navedenim uputama.

Za odabiranje talaca vrijede odredbe odjeljka C.

4. *Ne* mogu se za ciljeve odmazde uzeti: a) osobe koje s ciljevima ustanika nemaju ništa zajedničko ili opet one, kao na primjer činovnici koji sami pripadaju oštećenom krugu osoba; b) žene i maloljetnici; njih se smije strijeljati samo kao počinitelje i pomagače bandita; c) *neprijatelji komunizma* ako nisu sami zatečeni na neprijateljskom djelu protiv osoba i objekata spomenutih pod A, 1. i 2.

E. *Objavljivanje mjera odmazde.*

Svaka odmazda mora biti objavljena (oglas, letak). Iz teksta objave mora proizlaziti podmuklost djela i sukrivnja likvidiranih.

F. Budući da se u mnogolikovnom jugoistočnom prostoru ne mogu izdati jedinstvene upute za sve slučajeve, ovlašćuje glavnokomandujući teritorijalne zapovjednike da u sporazumu s komandirajućim generalima izdaju provedbene odredbe, posebno o sudjelovanju zemaljske uprave u egzekuciji, o obliku provođenja kaznenih mjera i njihova objavljivanja. Njih treba podnijeti glavnokomandujućem na uvid.

G. Sva naređenja koja su u protuslovlju s prednjim naređenjima stavljaju se izvan snage; točka 3 naredbe glavnokomandujućeg na Jugoistoku Br. 604/43 od 10. VIII 1943. ima se precrtati.

U pripremnoj zabilješci za razgovor gen. Glaisea s Pavelićem 22. XII 1943.[143] navodi se u točki 1. posvećenoj državnom tajniku I. Buliću i njegovu odstranjenju s položaja što je — s njemačke točke gledišta - »stvarno nepodnošljivo«, jer je Bulić na uzoran način surađivao s njemačkim organima i kod

[143] AJ, T-501, rolna 267.

"h stekao posebno poštovanje. U drugoj točki spominje se njemački zahtjev Ag se rezervni bataljun ustaške prometne vojnice podredi njemačkom štabu za ciguranje željeznice (*Eisenbahnsicherungsstab),* što su s ustaške strane opetovano obećavali, ali do tog dana (22. XII) nisu izvršili. Posljednje podsjećanje uslijedilo je 20. XII upućeno Vojnom uredu poglavnika (gen. Perčević). Stoga se moli to provesti još prije nastupa božičnih blagdana, jer je osobito hitno. U trećoj točki zabilješke traži se nova audijencija za 23. XII popodne radi razmatranja hitnih pitanja.

Pročelnik odjela za novinstvo i kulturne veze ustaškog ministarstva vanjskih poslova dr Ivo Hiihn sastavio je nekoliko dana ranije (17. XII 1943)[144] koncept cirkularne okružnice ministarstva koja se imala, zatim, poslati šifrirana svim poslanstvima NDH u inozemstvu, generalnom konzulatu u Beču i konzulatu u Münchenu. Glasila je ovako:

»Titovu partizansku vladu treba izključivo prikazati kao komunističku i terorističku, što u stvari i jest. Demokratski plašt ima izključivu svrhu da zavara javnost, što je u skladu sa politikom treće internacionale u svim zemljama. Jedini Tito (Broz) je neki autoritet u toj vladi, dak je teroristička škole Moskve, poslan sa misijom boljševiziranja Balkana. Partizani nose komunističku zviezdu, koja se nalazi i na njihovim zastavama. Međusobno se oslovljuju kao svi komunisti sa druže i drugarice, a u vojničkim formacijama imadu ustanovu političkih komesara, što je isključivo vojnička institucija Crvene Armije. Podataka o tome imade u 'Sivoj knjizi' a dalje podatke šaljemo kurirom.

Ovo se ima izticati svima i na svakom koraku i svakom prigodom. Glavnu djelatnost posvetiti ovom promičbenom radu. Sve članove poslanstva u ovo uputiti.«

Glavni tajnik u predsjedništvu vlade Viktor Cvitković dopisom od 22. XII 1943.[14>] izvijestio je ustaško ministarstvo vanjskih poslova, ured ministra, o ovome:

»Na sjednici državne vlade od 16. prosinca 1943. donesen je zaključak, da se od njemačkih vlasti, a preko naslova zatraži, da se Kozačka divizija ukloni iz Hrvatske, obzirom na neprekidna nasilja i prestupe koje počinja u obsegu, koji ozbiljno zabrinjuje. Osim toga ta divizija ni ne sudjeluje u pravim borbama već pali hrvatska sela.

Umoljava se naslov, da provede zaključak državne vlade te o učinjenom i postignutom uspjehu izvjesti Predsjedničtvo vlade, pozivom na' ovaj spis.«

Zato je ministarstvo vanjskih poslova i sastavilo koncept i čistopis verbalne note od 20. XII[146] namijenjen za njemačko poslanstvo u Zagrebu, ali od predaje nije bilo ništa. Na samom dopisu predsjedništva od 22. XII stoji pribilješka od 10. I 1944. iz koje proizlazi da ministar Perić nije notu uručio po nalogu samog poglavnika! Na košuljici stoji nova zabilješka od 20. III 1944. da se taj spis ima staviti ad acta po naredbi ministra.[147]

Da bismo posvjedočili kakvu je »živu« političku i diplomatsku aktivnost razvijalo poslanstvo NDH u Berlinu pod upravom geografa Ratkovića, donosimo njegov »vrlo tajni« izvještaj o radu poslanstva (Berlin, 31. prosinca 1943).[14s] Taj izvještaj glasi ovako:

j[44] A-VII, NDH, kut. 257, Br. reg. 1/6 - 2.
! [5] A-VII, NDH, kut. 244, Br. reg. 3/5-1.
[46] A-VII, NDH, kut. 257, Br. reg. 31/2 - 6.
' A-VII, NDH, kut. 244, Br. reg. 3/5-1.
[48] A-VII, NDH, kut. 305, Br. reg. 12/1 - 1.

»Savezno sa zadnjim tjednim izvještajem br. V. T. 40-43/43 poslanstvo Nezavisne Države Hrvatske u Berlinu ima čast obaviestiti naslov o radu poslanstva od 29. listopada do 31. prosinca 1943. godine, kako slijedi:

Dne 29. listopada 1943. bio je savjetnik poslanstva, Dr. Prvislav Weissenberger, na primanju, koje je priredio turski poklisar u Berlinu, Saffet Arikan, prigodom narodnog blagdana Republike Turske. Na primanju bili su svi glavari inozemnih predstavničtava u Berlinu, na čelu sa papinim nuncijem Mgs. Cesare Orsenigom, kao i većina glavara stranih vojnih misija, nekoliko članova vlade, državni tajnik i zamjenik ministra vanjskih poslova von Steengracht, glavar protokola Dr. Freiherr von Dörnberg, te brojni predstavnici ministarstva promičbe, znanstvenih i umjetničkih ustanova, bankarstva, veleobrta i članovi turske kolonije u Berlinu.

Dne 2. studenoga 1943. uzvratio je posjetu poslaniku mađarski poslanik, Generalleutnant Döme Sztojay, a istoga dana posjetio je poslanika i portugalski poslanik u Berlinu, Grof de Tovar.

Dne 2. studenoga 1943. održao je Veliki muftija Jeruzalemski zapaženo predavanje, na kome je sudjelovao sa strane poslanstva tajnik poslanstva Dr. Milan Blaževković.

Dne 10. studenoga 1943. priredio je državni tajnik i zamjenik ministra vanjskih poslova, von Steengracht, večeru u svom stanu, na koju je bio pozvan savjetnik poslanstva, Dr. Prvislav Weissenberger, a od stranih diplomata još i japanski poklisar, general Hiroshi Oshima, te odpravnik poslova švicarskog poslanstva, legacioni savjetnik Dr. Franz Kappeler. Na večeri su bili osim toga državni tajnik Hencke, pročelnik kulturnog odjela u Auswärtiges Amtu, prof. Dr. Six, prof. Dr. Runke, narodni zastupnik Seuberich, nadstojnik odsjeka za strane radnike u Auswärtiges Amtu, SS-Obergruppenführer Kaltenbrunner, glavar ureda državnog tajnika, legac. savjetnik Mehrbach, te nekoliko viših činovnika Auswärtiges Amta.

Po pokroviteljstvo (!) poslanika prof. Ratkovića održana je dne 10. studenoga vrlo uspjeli koncerat gdice Srebrenke Jurinac, članice Hrvatskog državnog kazališta u Zagrebu, uz pratnju dirigenta podpukovnika Lovre pl. Matačića.

Dne 11. studenoga 1943. priredilo je poslanstvo ručak u Hotel Adlonu u čast gđice Srebrenke Jurinac i dirigenta podpukovnika Lovre pl. Matačića, koji je također imao poseban koncerat s berlinskom filharmonijom. Na ručku su bili savjetnik poslanstva Dr. Prvislav Weissenberger, koji je zastupao odsutnog poslanika, ministerijalni dirigent u ministarstvu promičbe Dr. Ernst Brauweiler, generalni konzul Noeldeke, koji je zastupao poslanika Braun von Stumma, intendant Sellschopp, Dr. Claus, nadstojnik odsjeka za glazbu u ministarstvu promičbe, Dr. Krienitz, predstavnik odgovarajućeg odsjeka u Auswärtiges Amtu, konzul Krause-Wichmann, izvjestitelj za Hrvatsku u novinskom odsjeku Auswärtiges Amta, savjetnik Luka Fertilio, **dopisnik** dojavnog ureda Croatia, Ivo Vučičević i tajnik poslanstva, Dr. Milan Blaževković.

Dne 15. studenoga 1943. posjetio je poslanik prof. Ratković glavara protokola u Auswärtiges Amtu, Dra. Alexandra barona von Dörnberga, radi predaje odlikovanja reda Krune Kralja Zvonimira I. stepena sa zviezdom, te s pravom na naslov »viteza«.

Dne 15. studenoga posjetio je poslanik prof. Ratković njemačkog vodu rada i ministra Konstantina Hirla, radi predaje odlikovanja njemu i njegovim

suradnicima Obergeneralarbeitsführeru Dru. Wilhelmu Deckeru i Obergeneralarbeitsfiihreru Dr. Herbertu Schmeidleru.

Dne 15. studenoga 1943. posjetio je savjetnika poslanstva, Dr. Prvislava Weissenbergera, I. tajnik japanskog poklisarstva, Kazuichi Miura, te je predao notu, kojom obavieštava poslanstvo o namjeri japanske vlade glede osnutka diplomatskog predstavništva u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. O tome je ministarstvo vanjskih poslova posebno obaviešteno.

Dne 15. studenoga 1943. priredilo je predstavništvo 'Slobodne Indije' u Berlinu proslavu nezavisnosti Indije u hotel Kaiserhofu, na kojoj je zastupao poslanstvo savjetnik poslanstva, Dr. Prvislav Weisserberger, u pratnji tajnika poslanstva, Dr. Milana Blažekovića. Proslava je bila vrlo svečana. Među prisutnima zapaženi su državni tajnik u Auswärtiges Amtu i viši činovnici raznih ministarstava. Među brojnim govornicima može se iztaknuti japanskog poklisara, generala Oshima, koji je govorio o značenju pokreta za slobodu Indije. Talijanski poklisar Anfuso bio je u pratnji poslanika Casertana (koji je bio na prolazku za Budimpeštu), dok od stranih poslanstava nisu bili glavari predstavničtva na dotičnoj priredbi.

Dne 15. studenoga krenuo je poslanik prof. Ratković na službeno putovanje u Zagreb.

Dne 22. studenoga 1943. priredilo je poslanstvo ručak u hotel Adlonu u čast njemačkih predstavnika u pregovorima za dobavu soli za Hrvatsku. Na ručku su bili: Dr. Reichmann, pročelnik njemačkog ministarstva za prehranu, Dr. Michler, pročelnik ministarstva prometa, Dr. Wacker, izvjestitelj za Hrvatsku u ministarstvu narodnog gospodarstva, Dr. Waldner, izvjestitelj za Hrvatsku u gospodarskom odsjeku Auswärtiges Amta, Dr. Schmeidler, glavar ureda ministra narodnog gospodarstva, Dra. Funka, rudarski savjetnik Dr. Arnold, izvanredni gospodarski opunomoćenik za Njemačku, Marko Jurinčić, savjetnik poslanstva, Dr. Weissenberger, gospodarski predstavnik Dr. Šupuk-Lenoch i pomoćnik gospodarskog izaslanika, Josip Obadić.

Dne 24. studenoga 1943. posjetio je odpravnik poslova ad interim, savjetnik poslanstva Dr. Weissenberger, glavara protokola u Auswärtiges Amtu, viteza Dra. barona von Dörnberga, njegovog zamjenika, SA-Brigadefiihrera Ruhe-a, legacionog savjetnika von Wintera, te konzula Heinecke, radi uređenja raznih pitanja, koja su se pojavila uslied zračnih napadaja, kojom su prigodom podpuno nastradali odnosno težko oštećeni razni odsjeci poslanstva, o čemu je ministarstvo vanjskih poslova bilo posebno obaviešteno.

Dne 26. studenoga posjetio je odpravnik poslova ad interim, savjetnik poslanstva Dr. Prvislav Weissenberger, zamjenika glavara protokola u Auswärtiges Amtu, SA-Brigadeführera Ruhe-a, te legacione savjetnike Dra. Groepe-a i von Wintera radi uređenja raznih pitanja selidbe pojedinih odsjeka i prijave odštetnih zahtjeva pojedinih članova poslanstva, koji su materijalno stradali uslied zračnih napadaja.

Dne 26. studenoga odputovao je izvanredni gospodarski opunomoćenik, Marko Jurinčić, sa činovnicima gospodarskog predstavničtva pri poslanstvu u Beč radi privremene organizacije ureda u Beču (Hotel Bristol).

Dne 2. prosinca 1943. doputovao je iz Zagreba, na povratku sa službenog putovanja, poslanik prof. Ratković.

Dne 3. prosinca posjetio je savjetnik poslanstva, Dr. Weissenberger, legacionog savjetnika u protokolu Auswärtiges Amta von Altfelda radi dogovora glede raznih protokolarnih pitanja.

Dne 4. prosinca 1943. posjetio je savjetnika poslanstva, Dra. Weissenber-

gera, I. tajnik japanskog poklisarstva Kazuichi Miura, koji je određen za glavara japanskog diplomatskog predstavništva u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, radi dogovora u vezi s njegovim putovanjem u Zagreb, o čemu je ministarstvo vanjskih poslova posebno obavešteno.

Dne 4. prosinca 1943. izvršena je selidba konzularnog odsjeka poslanstva u zgradu poslanstva, Brahmsstrasse 8-10, gdje će konzularni odsjek uredovati, dok ne dobije odgovarajuće prostorije u okolici Berlina, kako je to ponovno zatraženo od Auswärtiges Amta.

Dne 9. prosinca 1943. priredio je japanski poklisar, general Hiroshi Oshima, ručak u hotelu Adlonu prigodom odlazka I. tajnika japanskog poklisarstva Kazuichi Miura na novu dužnost u Zagreb. Na ručku su bili državni tajnik i zamjenik ministra vanjskih poslova, von Steengracht, državni tajnik u Auswärtiges Amtu Hencke, pročelnik političkog odjela u Auswärtiges Amtu, poslanik von Erdmannsdorff, te izvjestitelj za Daleki Iztok u Auswärtiges Amtu, a od strane japanskog poklisarstva, osim poklisara i gospodina Miure, poslanik Shikao Matsushima i Attache Kaniti Nishimura, te od strane hrvatskog poslanstva poslanik prof. Ratković i savjetnik poslanstva Dr. Weissenberger.

Dne 13. prosinca 1943. odputovao je u Zagreb, preko Beča, diplomatski predstavnik u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj Kazuichi Miura, svečano izpraćen na kolodvor Zoo od japanskog poklisara, poslanika Matsushima i Sakuma, mnogobrojnih činovnika poklisarstva i članova japanske kolonije u Berlinu, te predstavnika Auswärtiges Amta. Od strane hrvatskog poslanstva bili su na izpraćaju savjetnik poslanstva Dr. Weissenberger i tajnik poslanstva Dr. Blažeković.

Dne 14. prosinca posjetio je savjetnik poslanstva Dr. Weissenberger odpravnika poslova talijanskog poklisarstva, poslanika Conte Roggeri di Villanova, radi objašnjenja savezno s verbalnom notom, koja je upućena talijanskom poklisarstvu u pitanju dolazka poslanika Fašističke Republikanske Italije u Zagreb, o čemu je ministarstvo vanjskih poslova posebno obavešteno šifriranom brzojavkom.

Dne 18. prosinca priredio je poslanik prof. Ratković ručak u hotel Adlonu u čast predstavnika Auswärtiges Amta. Na ručku su bili: državni tajnik i zamjenik ministra vanjskih poslova, von Steengracht, državni tajnik Hencke, glavar protokola vitez Br. von Dörnberg, pročelnik političkog odjela, poslanik von Erdmannsdorff, tajni legacioni savjetnik Dr. Feine, izvjestitelj za Hrvatsku u političkom odjelu, poslanik Prof. Ratković, savjetnik poslanstva Dr. Weissenberger i tajnik poslanstva Dr. Blažeković.«

[149] Ustaška štampa donijela je vijest o dolasku japanskoga diplomatskog predstavnika 15. XII 1943. u Zagreb gdje je istog dana otvorio svoj ured u hotelu *Esplanade. (Hrvatski narod,* god. V, br. 917 od 22. XII 1943)

PETO POGLAVLJE

Predsjednik ustaške vlade kod A. Hitlera

1. *Predavanje Mladena Lorkovića.* Vojni izaslanik NDH u Berlinu pl. Desović i njegov pomoćnik kapetan fregate Mašek posjetili su 5. I 1943. načelnika odjela za strane vojne atašeje Vrhovne komande kopnenih snaga *(OKH). O* njihovu je razgovoru načelnik sastavio ovakvu službenu zabilješku:

1. Hrvatski oficiri priznaju i potpisuju u potpunosti sve što se u vojnom pogledu poduzelo u posljednje vrijeme da bi se ponovno uspostavio autoritet države u hrvatskom prostoru.

2. Primjećuju da je od posebne važnosti da ponovno u cijelosti zadobiju prostor medu rijekama (Sava — Drava — Dunav) između Zagreba i Beograda kao glavno područje hrvatske privrede.

3. I novo pronađeno naftonosno područje između Save i južnih obronaka gorja, gdje bi se moglo — po procjenama njemačkih stručnjaka - postići znatno povećanje proizvodnje benzina, još je u rukama partizana.

4. Općenito, pravilno ocjenjuju teškoće skopčane s akcijama čišćenja, iako istovremeno pojedini dijelovi jedinica u njima, na primjer kozaci, koji su se dokazali s druge strane kao odlični vojnici, postupaju »kao da se nalaze u neprijateljskoj zemlji.« U tom pogledu pokazalo se da viši njemački oficiri iskazuju veće razumijevanje za tešku situaciju u kojoj se nalazi hrvatski narod između partizana i državne vlasti nego mladi oficiri, od bataljunskog zapovjednika naniže.

5. Izrazili su žaljenje što sve više iščezava uzajamno pozdravljanje pripadnika hrvatskih oružanih snaga i *Wehrmachta,* osobito kod oficira.[1]

Primjedbe na točke 1.-5. Oba oficira su općenito pozitivno orijentirana; u svakom se slučaju ozbiljno trude da pridonesu uklanjanju teškoća iskrslih između mladih hrvatskih oružanih snaga i *Wehrmachta;* svakako su pristupačni hrabrenju koje u razgovoru nije izostalo.

6. Poseban »tjesnac« kod hrvatskih oružanih snaga predstavlja, po njihovoj ocjeni, pitanje odijevanja koje je svojevremeno general Navratil bio nasjekao u razgovoru s načelnikom Vrhovne komande (Keitelom). Potrebna zimska odjeća već je Hrvatima obećana; postoje, međutim, još teškoće da je prebace u Hrvatsku. Pukovnik pl. Desović upućen je na general-potpukovnika Osterkampa.[2]

Zanimljiv je izvještaj što ga je Tibor Vaška, nadstojnik u ustaškom

[1] Prema tome, ocjene tih domobranskih oficira u Berlinu nisu bile daleko od onih gen. Glaisea.

[2] AJ, T-501, rolna 267, Nr. 42/44 g. Kdos.

Ravnateljstim za javni red i sigurnost, podnio o prilikama u Zadru. Taj policijski izvještaj (Zagreb, 11. siječnja 1944)[1] glasio je ovako:

»Nakon povratka iz Zadra, gdje sam proboravio dva mjeseca sa zadatkom, da osnujem prosvjetnički vod i preuzmem krugovalnu postaju, podnosim sliedeće izvješće:

KRATKI PRIKAZ BORAVKA

U Zadar sam stigao avionom s pet pripadnika prosvjetničkog voda dne 26. XI. 1943. Odmah po dolazku primietio sam, da je stanje u Zadru drugačije, nego sam bio obavješten. Krugovalnu postaju niesam mogao preuzeti, jer je to uzkratilo njemačko zapovjedničtvo u Zadru s motivacijom, da će se ista predati tek onda, kad dođe u Zadar hrvatska vojska. Rad s prosvjetničkim vodom također niesam mogao započeti, jer hrvatske vojske na čitavom području ovog voda uobće nije bilo. Tako sam bio prisiljen pasivno čekati razvoj događaja. Vojničku vlast u Zadru držala je njemačka vojska, a građansku pod njemačkim nadzorom držali su Talijani. Osim toga zatekao sam u Zadru mnoštvo talijanske vojske i fašista, njih oko 16.000. — Njemačke su vlasti talijanske vojnike svakog tjedna odpremali u Trst, tako da ih je za vrieme mog boravka odpremljeno preko deset tisuća. Fašisti, koji su većinom rodom iz Zadra, Šibenika i Splita provodili su u Zadru žestoku talijansku politiku. Samo pučanstvo Zadra, većinom starosjedioci, politički su bez kičme i pokorit će se svakoj vlasti, koja zavlada Zadrom. Izbjeglice-Hrvati okupljali su se oko hrvatskog konzulata u Zadru željno i nestrpljivo očekujući dolazak hrvatskih vlasti. Tako je naš dolazak kod njih proizveo oduševljenje, kojemu su dali oduška pjevanjem hrvatskih pjesama po Zadru, što je urodilo posljedicom nekojih fizičkih obračunavanja između naših i fašista. Fašisti su jednog našeg svećenika izčuškali samo zato što je rekao, da će Zadar biti hrvatski. Kako naš dolazak nije urodio nikakvim plodom, to je razpoloženje naših izbjeglica postajalo sve crnijim, a fašističko sve vedrijim. Boravak četničkih pravoslavnih prvaka u Zadru (Longo i drugi) nesumnjivo je imao tu svoje prste. Dolazak velikog župana g. Dra. V. Ramova samo je za kratko vrieme razvedrio duhove, da se sve povrati na staro. Slično se dogodilo i povodom dolazka ministra g. dra. M. Lorkovića. Bombardiranje Zadra, koje je učestalo, prouzročilo je evakuiranje Zadra tako, da već poslie trećeg bombardiranja Zadar je postao pusti grad bez stanovničtva. U gradu je ostalo samo najnužnije osoblje. Veliki župan se preselio u Zemunik, također i osoblje našeg konzulata, te ja s pripadnicima prosvjetničkog voda.

DJELOVANJE PROSVJETNIČKOG VODA

Naši izbjeglice u Zadru, njih oko stotina, gubili su strpljenje, te se na konzulatu počeli prietiti biegom u šumu ako se stanje stvari ne izmieni. To su većinom bivši pripadnici bande ili bivši 'šumari'. Ovih posljednjih 60 doveo je iz šume također bivši šumar svećenik Ante COTIĆ. Ovom mi je prigodom naglasiti, da je osim ovih vrlo veliki broj 'šumara', čisto hrvatski nastrojen, još u šumi i čeka hrvatsku vojsku, da se onda povrati iz šume. Oni su znali češće slati iz šume izaslanike, da se obaviesti o dolazku naše vojske, kojoj bi se predali. Isto sam tako doznao, da se u Benkovcu nalazi oko dvie tisuće izbjeglica, koji vape za pristupanjem u hrvatsku vojsku. Takva je situacija i po mnogim drugim selima ove velike župe. Da spasim situaciju u pogledu naših

[3] A-VII, NDH, kut. 218, Br. reg. 57/5 - 1, V. T. 71-1944.

izbjeglica u Zadru, odlučio sam se sa svojim bratom ustaškim nadporućnikom Krešimirom Fržop od ovih sastaviti prvu dobrovoljačku postrojbu hrvatske vojske. Hrvatski konzulat i veliki župan u toj su nas nakani poduprli. Najprije smo, i to s dosta muke uzpjeli od njemačkih vlasti dobiti svu podporu u odjeći, oružju i izhrani postrojbe, kao i dozvolu za tu vrstu djelovanja. Tada sam sakupljenim izbjeglicama u zgradi hrvatskog konzulata održao govor, u kojem sam im razjasnio, da su oni prvi vojnici N. D. H. u ovom kraju. Njihovo oduševljenje, što im se ostvaruju snovi, ne da se opisati. Moj brat je njemačkim vlastima podpisao obvezu, da će se do dolazka naše vojske staviti pod nadzor njemačkih vojnih vlasti u Zadru, a čim dođe naša vojska, automatski se naša postrojba rješava obveze i uklapa u sastav hrvatskih oružanih snaga. Tada je konačno stigao u Zadar i prvi častnik postrojbe ustaš. dopukovnik Kečeta i ustaški satnik g. Katić s ovlastima, da u ovom kraju organizira dobrovoljačke ustaške postrojbe, pa je ova novoosnovana dobila naslov '1. sat 1. bojne Dobrovoljačke pukovnije P. T. S.' Ova je postrojba odmah krenula na aerodrom u Zemunik i tu započela prvu obuku. Postrojbi sam dao na razpolaganje dva pripadnika prosvjetničkog voda I. Kuharića i S. Čovića. Kako se je tu našao još jedan pričuvni častnik g. Mihić, inače određen za kotarskog nadstojnika u Rabu, moje sudjelovanje u daljnjem vođenju postrojbe bilo je suvišno, te sam se ja ograničio samo na prosvjetno djelovanje, održavajući češće predavanja i obskrbivši prostorije postrojbe vojničkim i Poglavnikovim slikama, koje sam ponio od Odgojnog odjela. Postrojba je nakon par dana krenula u ranu zoru u Zemunik, koji je bio u rukama partizana. Partizani su se međutim bez borbe povukli, pa je tako Zemunik prvo mjesto, koje je u ovom kraju došlo pod hrvatsku vlast. Pučanstvo je hrvatsku vojsku dočekalo s oduševljenjem. Par dana nakon toga doznali smo, da su neki 'šumari', koje je talijanski teror potjerao u šumu, plakali od radosti, kad su izdaleka opazili, kako se u Zemuniku vije hrvatska zastava. Dabome osim takovih ima i pravih partizana s kojima je jednom došlo i do borbe. Skupinu od 80 ustaških boraca sa zastavnikom Kaićem poslao je moj brat u izvide u Poličnik, daleko 14 kilometara od Zemunika. Partizani su se iz Poličnika odmah povukli, ali su se u noći vratili u jačini od nekih 300, te napali naše u Poličniku. Borba je trajala 3-4 sata, tj. do zore, kada su partizani povukli. U toj borbi, u kojoj je na mahove dolazilo do borbe prsa o prsa, ubijeno je 40 partizana, dva su težko ranjena naknadno umrla, a jedna partizanka Židovka iz Zagreba, navodno studentica, zarobljena. S naše strane sretnim slučajem nije bio nitko ranjen. Naša se postrojba nakon toga vratila u Zemunik. Kasnije smo doznali, da su partizani onoj dvojici svojih mrtvih odrezali nosove i uši i za to obtužili ustaše. Narod je međutim doznao za tu potvoru, pa je ta promičba samo partizane obtužila. Inače naša je postrojba u Zemuniku borbenosti i morala vrlo odličnog, a pojačala se na 160 vojnika. Od iste je postrojbe sudjelovalo i 60 ljudi u zauzimanju otoka Ugljana, koji je zauzet bez krvi i odpora.

Moj brat u zajednici sa ustaš. satnikom Katićem nastojao je dobiti od Njemaca još oružje, a jer ljudstva ima vrlo mnogo, koji bi rado pristupili u hrvatsku vojsku, ali nažalost do mog odlazka nije uspjelo.

DRŽANJE NIEMACA

Kako iz gornjeg proizlazi, Niemci su nas poduprli u osnivanju postrojbe u Zemuniku, ali više od toga nisu skloni učiniti, te sam dobio utisak, da su i na toliko pristali radi zaštite aerodroma. Oni međutim očito pomažu naoružava-

nje četnika, a Talijanima u Zadru izlazili su toliko u susret, da sam ja osobno dobio čvrsto uvjerenje, da njima nije nimalo do toga, da bi išta poduprli hrvatsku stvar ne samo u Zadru, nego i u čitavom ovom kraju. To je i osobno mišljenje g. Velikog župana, koji mi je sam izrazio riečima: *'Divide et impera!'* Za ilustraciju može poslužiti i ovaj slučaj. Nas osmorica Hrvata večeralo je u jednom hotelu, kad nas je obaviestio jedan stari talijanski častnik, da nas grupa od 40 fašista traži po lokalima, da nas napadne, te da je najbolje, da se uklonimo. Naravno, da se mi niesmo uklonili, nego samo pripremili samokrese, da ih spremno dočekamo. U međuvremenu je o tome obaviestio njemačke vlasti zamjenik generalnog konzula g. Juvančić, te je došao jedan njemački častnik s jednim vojnikom. Fašisti su zaista došli s očitom namjerom, da nas napadnu, što se vidjelo po njihovu držanju, ali ih je valjda u tome spriečila prisutnost Niemaca. Naknadno smo doznali iz pouzdanih izvora, da su zabranili ulaz u lokal konobarima s opomenom, da će na nas baciti bombe. Sutradan je uložena kod njemačkih vlasti žalba, a dva dana nakon toga, ja i dvojica pripadnika prosvjetničkog voda, pozvani smo k njemačkom častniku na Kvesturu, koji nam je *oduzeo samokrese,* premda smo mu pokazali dozvolu za nošenje oružja baš u Zadru, koju je podpisao general Glaise von Horstenau. To je značilo nas razoružati i prepustiti na milost i nemilost napadača, no mi smo se uzprkos zabrani obskrbili sa novim revolverima.

DRŽANJE TALIJANA

Kako sam već spomenuo držanje Talijana je žestoko protuhrvatsko. Novine 'Giornale di Dalmazia', koje su dnevno izlazile u Zadru, znale su često donositi mnoge aluzije na uštrb Hrvata. Mussolini je žrtvama neprijateljskog bombardiranja dodielio veliku svotu Lira, a naš konzulat bio je spriečavan u davanju podpore nastradalim Hrvatima. Talijanski agenti često su znali blokirati zgradu konzulata, legitimirati ulaznike, te sam i säm prigodom pokušaja zaštite jedne Hrvatice, gotovo dospio u zatvor. Osjećali smo, da smo nemoćni i prema Niemcima i prema Talijanima, osjećali smo, da je naš boravak u Zadru pod ovakvim okolnostima suvišan, a za nas osobno čak pogibeljan, ali nam politički razlozi niesu dozvoljavali napustiti Zadar, jer bi to s promičbenog gledišta za Talijane bio veliki uzpjeh, a za naše izbjeglice velik poraz. Zadar smo mogli napustiti tek onda, kada su ga uslied bombardiranja napustili svi, i Niemci i stanovnici i naši napadači. Inače 'Giornale di Dalmazia' često je puta znala naglašavati 'italianissima Zara' i 'italianissima Dalmazia', a to isto je bilo objelodanjeno u listu kao posebna točka novog programa republ. fašističke stranke.

PITANJE ČETNIKA

Četnici su proveli mobilizaciju svih svojih mužkaraca od 16—60 godina starosti u ovom kraju. Stavili su se podpuno na razpolaganje Niemcima, što su oni — kako se po svemu vidi — prihvatili i poduprli. To može indirektno razjasniti i ovaj slučaj. Naši ustaše u Zemuniku ponašaju se prema četnicima, koji se znadu trenutno zadržati u Zemuniku, vrlo korektno iz razumljivih razloga. Četnici su pak jedne večeri u neposrednoj blizini ustaške straže pjevali: 'Mi četnici Srbije i Like, poklat ćemo sve katolike.' Našem Velikom županu nije bilo moguće išta drugo poduzeti osim uložiti žalbu, a da i ne sazna njemačke protumjere. Inače cestu, koja vodi od Zemunika preko Gračaca do Bihaća, čuvaju gotovo svu do Bosanske Krupe uz Niemce i bradati četnici, koji su se zakleli, da se ne će brijati, dok ne dode u Jugoslaviju kralj Petar!...

KATOLIČKO ***PUČANSTVO***

Poznato je već od prošlog svjetskog rata, da je pučanstvo ovog kraja davalo uviek odlične borce, o čemu sam se i sam mogao osvjedočiti. Vidjeti je brkata starca i 16-godišnjeg mladića u iztrošenim odielima i poderanim opancima kako stupaju s »U« na kapama i s hrvatskom zastavom na čelu povorke, te kako s fanatizmom i upravo nekom svetom rodoljubnom pobožnošću pjevaju, spremni na krv i najtežu borbu: 'Hajde Petre preko Drine u tri p... materine.' Ovo pučanstvo je absolutno uz hrvatske vlasti, za hrvatsku državu. Za razliku od mnogih krajeva, koji štite aktivno ili pasivno partizane, ljudi ovoga kraja dojavljuju nam svaku novost o partizanima. Inače su starci dolazili k mome bratu i molili ga, da ih primi u ustašku postrojbu. Još mi je naglasiti, da ovdje pučanstvo ne luči ustaštvo od Hrvatske, nego su mu i ta dva pojma srasla u divnu cjelinu. Tek pričuvni častnik g. Mihić nepovoljnim izražavanjem o ustašama, htio je unieti zabunu u tom pogledu. Moj ga je brat radi toga riešio dužnosti u postrojbi i prijavio Velikom županu, koji je izjavio, da će se radi toga naknadno podnieti protiv njega postupak.

NEGATIVNE KONSTATACIJE

Ne samo ja osobno, nego i Veliki župan i svi Hrvati, koji su upućeni u Zadar, stekli smo dubok dojam na temelju raznih okolnosti, da u Zagrebu vlada dielom neznanje, a dielom sabotaža, kraj kojih su upravo nemoćni oni, koji vide i hoće državi i narodu dobro. Ovaj kraj bi dao u najkraćem vremenu barem 10.000 odličnih vojnika, kad bi bilo oružja i častnika. Ni jedno ni drugo iz Zagreba ne dolazi. Ustaš. dopukovnik Kečet prigodom svog dvodnevnog boravka u Zemuniku izjavio je, da se stotina naših častnika prijavila dobrovoljno za Dalmaciju, ali su većini molbe odbijene. On je odputovao dolje s nedovoljnom količinom oružja i odjeće, te se nakon dva mjeseca morao vratiti u Zagreb, da namoljaka novu dovoljnu količinu.

Znatan broj osoba, koji su stigli u Zadar kao predstavnici hrvatskog činovničtva, bez mozga je i bez rodoljublja, te se upravo čudim, tko ih je poslao dolje, da budu pioniri ustaštva i hrvatstva u ovom kraju.

Srećom Veliki župan nije mogao preuzeti vlast radi Niemaca. Ali da je preuzeo, bio bi doživio strahoviti neuzpjeh, jer on osim novaca nema savršeno ništa drugo. Pitanje kotareva, školstva, sudstva i brojnih drugih ustanova bilo bi u ćor-sokaku, jer nema 4—5 ljudi na razpolaganje za čitav kotar, a trebalo bi ih na stotine. Dokaz je i taj, što je on za tek dva uzpostavljena kotara (Preko i Zemunik) morao posegnuti za mojim osobljem.

MIŠLJENJE

Dosadašnje stanje u ovom kraju nije još ugrozilo nade, da bi se od ove Velike župe mogla stvoriti pionirska župa ustaške Hrvatske. Ali bude li ovako išlo dalje — a ja sam sklon vjerovati, da će baš ovako ići i dalje — izgubit ćemo sve one prednosti, koje nam situacija obilno pruža.

Ne shvaćam njemačko držanje, koje podupire i Talijane i četnike i Hrvate na jednom te istom području, koje je po Führerovoj odluci pripalo našoj državi. Najmanje pak razumijem nemoć naših, a da u ovoj stvari krenu kola s mrtve točke. Ne znam koliko je o čitavoj ovoj situaciji obavješten g. ministar dr. Lorković prigodom svog boravka u Zadru i prema tome koliko je obavješten Poglavnik. Ako nema odjeće i ne treba je, i partizani i četnici su

bosi, a naši bi bili zadovoljni i sa samom puškom i dobrim častnikom« — zaključuje ustaški policajac.[4]

U »Političkom izvješću br. 1« ustaškog ministarstva vanjskih poslova, Odsjek za Hrvatsku od 14. siječnja 1944.[5] stoji o položaju ovo:

»Borbe s part.(izanima) nastavljaju se ne umanjenom žeztinom. Naše i njem.(ačke) čete zadaju odmetnicima vrlo težke gubitke u ljudstvu i tvorivu. Gomila se obilan plien, ima zarobljenika i prebjeglih, koji izjavljuju, kako su prilike među part.(izanima) vrlo težke. Na silu unovačeni nastoje izkoristiti svaku priliku za bieg, ali komesari vrše strašan teror i najmanje sumljive odmah strieljaju. Zbog prisilnog novačenja, oduzimanjem hrane i ostalog tvoriva među seljacima raste sve veće ogorčenje protiv part.(izana).[6]

Na području Karlovca i Jastrebarskog vođene su manje, ali uzpješne borbe — nastavlja se u izvještaju. — Čišćenje Korduna vršeno je uz veoma dobar uzpjeh. Kod Tušilovića i Vojnića part, su ostavili na stotine mrtvih. - U selu Sopnice kraj Zagreba part, su 18. pr. mj. napali i svladali stražu kod skladišta bojnog zrakoplovstva i podmetnuli paklene strojeve, koji su kasnije doveli do eksplozije naslaganog oružja i tvoriva. Bilo je žrtava. Odmetnici su napali i uzletište Kurilovac, ali su uz pomoć pojačanja potjerani. U Zagorju borbe su vođene oko Krapine i Varaždina, gdje su part, imali mnogo mrtvih i ranjenih. Manjih sukoba s odmetnicima bilo oko Križevaca, Bjelovara, Kutine, Podr. Slatine, Daruvara, Okučana i Broda. Jake skupine odmetnika provalile su noću 13. pr. mj. u Đakovo. Naša posada hrabro se držala i uz pomoć pojačanja iz Osieka i Broda odmetnici su potjerani uz težke gubitke. Na području Petrinje vođene su oštre borbe s jakim skupinama part, koji su ostavili mnogo mrtvih, ranjenih i zarobljenih. Zaplienjena je velika količina oružja i živežnih namirnica. — Sa istim uspjehom vođene su borbe oko Kostajnice, Dvora, Kulen Vakufa, Bos. Novog i Priedora. Noću 31. pr. mj. oko 7.600 part, napalo je Banja Luku i poslie ogorčene borbe sa slabom našom i njem. posadom uspjeli su prodrieti i u predgrađe. Izvanrednom hrabrošću boraca odbijeni su svi napadaji part, dok nije došla pomoć. Potučeni odmetnici odbačeni su od Banje Luke, a tada su naši i njem. motorizirani odredi započeli progonom razbijenih part. Napredovanje se vrši u nekoliko smjerova. Iz Banja Luke nastupa jedna skupina desnom obalom Vrbasa prema Varcar Vakufu i Jajcu. Od 9. o. mj. Jajce se nalazi u našim rukama. Druga skupina napreduje u smjeru Kotor Varoša. Treća skupina prodire iz Prnjavora prema Kotor Varošu, četvrta iz Teslića prema jug. zap. i jugu, te peta iz Travnika prema sjeveru i zapadu. Napredovanje svih tih skupina nailazi na ogorčeni odpor part, koji trpe težke krvave gubitke.

Podhvat u Izt. Bosni završen je 18. pr. mj. Čete podpomognute zrakoplovstvom pod hrvatskim vodstvom, uz veliku hladnoću i visoki snieg, pod

[4] Feldmaršal Keitel je u cirkularu 9. I 1944. prenio komandama *Wehrmachta* Hitlerovo naređenje da se sve komande i svi pripadnici *Wehrmachta* imaju uzdržati u službenim izvještajima, kao i u privatnim usmenim i pismenim izjašnjavanjima od ikakve kritike djelovanja i pozicije *Fašističke stranke* u Italiji. Jedino je zadaća ureda zaduženih sa sastavljanjem političkih izvještaja da se bave djelovanjem i pozicijom nove *Fašističke stranke.* (AJ, T-501, rolna 267)

[5] A-VII, NDH, kut 279, Br. reg. 1/1 - 1.

[6] Maršal Tito izdao je proglas 6. I 1944. upućen svim vojnicima, oficirima i podoficirima hrvatskog domobranstva, a također i onima koji se nalaze u divizijama pod komandom njemačkih oficira i podoficira. U proglasu se pozivaju da napuste neprijateljske redove i da se prijave najbližoj jedinici NOVJ. Svaki daljnji rad u korist okupatora i domaćih izdajnika smatrat će se kao izdaja svoje domovine i svog naroda i povući će za sobom najstrožu kaznu, sve do lišenja pojedinca građanskih prava i smrtne kazne.

najtežim zemljišnim prilikama i uz najveći napor izvršile su sve postavljene zadaće. Odmetnici u jačini oko 15.000 u izt. Bosni i sjev. Crnoj Gori potučeni su i sada u ovom priedjelu vlada mir. U ogorčenim borbama part, su imali 2.926 mrtvih, oko 4.000 ranjenih, 2.668 zarobljenih i 28 prebjeglih. Ukupno: 9.892. Naši gubitci iznose: 106 mrtvih (3 častnika), 335 ranjenih i 7 nestalih. Zaplienjeno je 107 strojnica, 1.604 puške, 58 bacača, 2 protuzrakoplovna topa, 32 topa, 4 oklopna kola, 97 teretnih samovoza, 3 oklopna izvidnička samovoza, 2 kuhinje, 1 poljska kovačnica, 511 konja, te velika količina strieljiva i raznog tvoriva. Stvarni gubitci odmetnika još su mnogo veći. Podhvat u izt. Bosni nastavlja se i ostatci potučenih odmetnika, koji su se uspjeli probiti iz kotla gone i uništavaju. U toku nastavka podhvata odmetnici su imali još 1.800 mrtvih, najmanje isto toliko ranjenih i 700 zarobljenih. Zaplienjeno je 546 pušaka, nekoliko strojnica, 3 bacača, 150 konja, velike količine pušaka i strieljiva, zatim odjeće i opreme. U Gorskom Kotaru i Lici vodile su se jake borbe na području Vrbovskog, Ogulina i Gospića. Naše postrojbe oslobodile su otok Hvar. Zadar je strahovito stradao od bombardiranja, a težko su napadnuti ponovno Split i Šibenik. I na Primorju partizanima) su zadani težki udarci, a najtežji oslobođenjem otoka Korčule, na kome su part, uz pomoć Engleza bili izradili jake- i d6bro naoružane postave. Značajno je, da za vrieme podhvata na otoku Korčuli Anglo-Amerikanci nijesu pomagali part, niti zrakoplovstvom niti mornaricom. Odmetnici su bili obučeni u eng. odore, a među njima bilo je nekoliko skupina koji su pripadali jugoslavenskoj prekomorskoj brigadi. Ukupni gubitci part, na otoku Korčuli iznose: preko 500 mrtvih, oko 300 ranjenih i 212 zarobljenih. Zaplienjeno je 7 topova (među kojima 5 englezkih od 10 '/2 cm.), 4 protuzrakoplovna topa, 3 protuoklopna topa, 14 bacača, 60 strojnica, 800 pušaka, 1 pokretna krugovalna postaja i dijelovi 1 velike engl, krugovalne postaje, 24 jedrenjaka, 4 motorna čamca, 100 čamaca, velike količine raznog strieljiva (tako 1,000.000 pušćanih naboja). Zaplienjeno oružje i tvorivo je engl, i talij, poriekla. Njem. gubitci su oko 100 mrtvih i ranjenih, što je vrlo malo, jer su part, imali jako utvrđene postave. Isto tako uzpješno je završeno čišćenje otoka Mljeta uz slab odpor part, koji su prije izkrcavanja Niemaca pobjegli na otok Vis. Zaplienjeno je 200 pušaka, 1 bacač, velika količina pješačkog, topničkog i protuzrakoplovnog strieljiva, zatim ručnih bombi i 2 jedrenjaka.

Svi napadaji odmetnika da ponovno zauzmu Livno i otvore sebi put prema jug. iztoku odbijeni su, a part, su ostavili 726 mrtvih, 31 je zarobljen a 48 su prebjegla. Mnogo mrtvih i ranjenih part, su odvukli. Zaplienjeno je mnogo oružja i strieljiva.

Napadaji part, na vlakove i prometne veze još su brojni.«

I tako se u ovom izvještaju ministarstva, u stilu »lovačkih priča«, nižu područja borbi u kojima padaju partizani kao snoplje sve do kraja koji krasi potpis poslanika i opunomoćenog ministra prof. H. Hadžića.

Tog istog dana (14. I 1944)[7] održao je ustaški ministar unutrašnjih poslova podugačko predavanje u sabornici u Zagrebu. U uvodu je Lorković istakao da je položaj i uloga Hrvatske u ratu u kojem je za Evropu kao kulturni pojam i kao kontinent u igri mnogo više nego ikad. Stoga nije čudo da je hrvatski narod, opet jednom kao borac za Evropu, uzeo oružje u ruke u

Kompletan tekst predavanja na njemačkom jeziku: A-VII, NDH, kut. 290, Br. reg. 10/2 - 1-72.

Ustaška je štampa donijela vijest o tom predavanju. (*Hrvatski narod,* god. VI, br. 934 od 15. I 1944)

obrani svoje domovine, predstavljajući tako i jedan bedem za Evropu. Hrvatska se nalazi u Evropi - rekao je Lorković — i to na strani one Evrope kojoj je srce Velikonjemački Reich, a genij Adolf Hitler, dok su štit i zaštita njemačke oružane snage i savezničke vojske. Stoga i mržnja ostalog svijeta uperena protiv Hrvatske i njene borbe, u kojoj se hrvatski narod bori pod vlastitom zastavom, kao vlastiti gospodar u svojoj slobodnoj državi. Nova Evropa izvršila je samo djelo historijske pravde udijelivši priznanje hrvatskoj državi, što takozvana demokratska Evropa nikada nije htjela učiniti. I upravo zato što je Hrvatska kao nezavisna država stvaralačko djelo nove Evrope, nju mrze svi mrzitelji nove Evrope i mržnja vječnih hrvatskih neprijatelja samo je još porasla. U prostoru evropskog Jugoistoka postala je hrvatska država sa svojim izvanredno važnim geopolitičkim položajem između Dunava i Jadranskog mora predmet zajedničke urote potučenog i na židovstvo i anglosaksonsku plutokraciju oslonjenog velikosrpstva, na srpske mase Balkana oslonjenog boljševizma i na izdajničku talijansku vojsku, vojsku koja je dvije i po godine pođ maskom zaštitnika oba neprijatelja (velikosrpstvo i boljševizam) huškala, naoružavala i pomagala svim mogućim sredstvima. Međutim, otkako je raskrinkano njeno licemjerstvo, na mjesto *Druge armate* stupili su anglosaksonski bombarderi.

Stanje u kojem se trenutačno nalazi Hrvatska — nastavljao je Lorković — isključiva je posljedica te zločinačke urote, kojoj je jednim dijelom cilj istrebljenje hrvatskog naroda, a drugim opet prvenstveno slabljenje evropskog fronta. Metode terora i »malog rata« koje su se rasplamsale odmah nakon proglašenja nezavisnosti 10. IV 1941. bile su samo nastavak ranijih borbi u hrvatskoj oslobodilačkoj borbi. Protivnici s obje strane bili su isti, kao i za vrijeme dvadesetdvogodišnjeg opstanka jugoslavenske države. Na jednoj strani stajao je čitav hrvatski narod, na drugoj velikosrpstvo.

Pokušavajući da prikaže genezu velikosrpske ideje, Lorković je citirao . Vuka Stefanovića Karadžića i njegov spis *Srbi svi i svuda* i ustvrdio da je velikosrpsku ideju začeo Vuk, da je nju ukrasio Šafarik, Rus platio rubljima, a Slovenac Kopitar joj utro put svojim vezama. Kako je srpska država - čedo ruske carske diplomacije — postala stvarno i formalno ekspozitura ruske imperijalne politike, tako je velikosrpska ideja ušla od samog početka u kompleks sveslavenske misli da bi svoje glavne zastupnike našla među Rusima i Česima, a kasnije i Francuzima. Što je Vuk dao na ideološkom planu, to je Ilija Garašanin učinio na političkom planu svojim planom (*Načertatiije)* u kojem je do pojedinosti bio razrađen plan o tome kako huškačkom i propagandističkom djelatnosti razmrviti hrvatske zemlje i zatim ih politički vezati za Srbiju da bi ih na kraju u danom času njoj i pripojili. Tim megalomanskim zamislima - kad bi se jednom ostvarile - izgubili bi narodi koji graniče sa Srbijom (Bugari, Rumunji, Mađari i Albanci) dijelove svoga narodnog područja u korist Srbije, a hrvatski narod bio bi, prema planovima te dvojice velikosrpske misli, jednostavno uništen![8]

[8] Već 1939. god. Lorković je pisao ovako:

»Ne smijemo smetnuti s uma, da na hrvatskom povijesnom području u banskoj Hrvatskoj, Dalmaciji i Herceg-Bosni živi 2,257.000 ne-Hrvata, dok 1,729.000 Hrvata živi izvan toga područja. Na povijesnom hrvatskom području broj ne-Hrvata iznosi 37,3 posto, dok 31,4 posto Hrvata živi izvan toga područja! Ta činjenica imade visoko značenje, jer poništuje prigovor, da je domovina, koju Hrvati od pamtivijeka smatraju svojom, tobože veća, negoli je sam hrvatski narod, i dokazuje, da *ne-Hrvati samo po tome imadu u Hrvatskoj prostora, što Hrvati žive izvan nje — u tuđem svijetu.* Povijesna činjenica, da su ne-Hrvati ušli u hrvatska područja, pošto su ona

Od Vuka i Ilije Garašanina vodi savršeno ravna linija preko komunista Svetozara Markovića, osnivača *Srpske radikalne stranke,* pukovnika D. Dimitrijevića-Apisa i »salonskog komunista« Jovana Skerlića do Vidovdanskog ustava i šestojanuarske diktature Aleksandra Karađorđevića. Tako je bio doslovce ostvaren plan Vuka i Garašanina!

Kad su srpske podjarene mase u Beogradu i drugim srpskim mjestima 27. III 1941. izvikivale parolu »Bolje rat nego pakt« i klicale generalu D. Simoviću, patrijarhu Gavrilu i složnim srbijanskim strankama koje su otkazale Trojni pakt, u igri je tih dana bila ruka Rusije.

Osnivanje jugoslavenske države 1918. god. bilo je - po Lorkoviću — maksimalno ostvarenje velikosrpske misli, i to na račun svih susjednih naroda, ali u prvom redu na račun Hrvata. Tek u njoj je hrvatski narod osjetio na svojoj koži što znači velikosrpska ideja i stoga je došlo do ogorčene borbe. Kad je 6. IV 1941. kucnuo čas i njemačke čete prekoračile jugoslavenske granice, pokazalo se da Srbija stoji uz svoje saveznike* a Hrvatska kao jedan čovjek uz Reich i Novu Evropu. Ustanak hrvatskog naroda bio je pri tom onaj činilac koji je omogućio da se rat protiv Jugoslavije vodi munjevito i okonča s malim žrtvama. Osnivanjem Nezavisne Države Hrvatske Nova Evropa udijelila je priznanje hrvatskom narodu za njegovo držanje u travnju 1941. godine.

Međutim, velikosrpstvo nije mirovalo, polažući svoje nade u Anglosaksonce i Ruse i Srbi su kao njihov instrument poveli ustanak prvo u Crnoj Gori i Srbiji, a zatim i u Hrvatskoj. Na čelu tih ustanika (četnika) stajao je pukovnik Draža Mihailović kojeg je ubrzo, u znak priznanja, izbjeglička vlada u Londonu unaprijedila u čin generala i zatim ga imenovala ministrom vojske.[9] Njegov bi pokret u Hrvatskoj bio u korijenu ugušen da nije dobio (neočekivanu) pomoć od talijanske vojske i — *Komunističke partije Jugoslavije!*

Govoreći opširnije o partizanima, Lorković je ustvrdio: 1) Partizanski pokret predvođen je isključivo *Komunističkom partijom Jugoslainje* i služi jedinom cilju da uspostave boljševičko-komunistički sistem na tlu bivše Jugoslavije; 2) partizanski pokret započele su partizanske brigade iz Srbije i Crne Gore koje su prešle na teritorij NDH. U njima je sve organizirano po ruskom uzoru i najljepši primjer pruža za to ustanova partizanskih komesara među kojima se nalaze isključivo članovi Partije. Po ruskom uzoru pristupa se i osnivanju narodnooslobodilačkih odbora s vrhovnim organom AVNOJ-em i tako se i na vojno-organizacionom planu i na planu civilne uprave osigurava predvodnička uloga Partije i njenih članova.

Zatim se Lorković upustio u opširniji historijski osvrt i na svoj način

zbog turskih ratova bila ispražnjena, nalazi danas još potkrepu u etničkoj činjenici, prema kojoj se broj ne-Hrvata u Hrvatskoj približno podudara s brojem Hrvata u stranom svijetu. Po *svojoj ekonomskoj i socijalnoj razini i strukturi Hrvatska je god. 1931. pružala prostora za* **6** *milijuna stanoimika. No kako je u njoj preko 2 milijuna ne-Hrvata, to 1 3/4 mil. Hrvata mora živjeti izvan nje.*

Konačno duševni inventar svakoga Hrvata mora sadržavati i svijest o tome, da je jedna *petina Hrvata islamske vjeroispovijesti,* da kraj 4,467.000 katoličkih Hrvata, stoji u svijetu (god. 1931.) i 1,048.000 muslimanskih Hrvata, koji nijesu dio nijednoga drugog naroda i kojima je mjesto samo u hrvatskoj narodnoj zajednici, iz koje su potekli te i danas žive u njezinu etničkom području.«

Zato Lorković vidi kao jedan od najvažnijih zadataka sadašnjosti i budućnosti: zaustaviti rijeku hrvatskih iseljenika i navrnuti je u *istočne krajeve domovine,* u kojima ima još dovoljno zemlje, koji su plodni, slabije naseljeni i potrebni hrvatske krvi i desnice! (Mladen Lorković, *Narod i zemlja Hrvata,* Zagreb 1939, str. 219-220)

[9] Ukazom kralja Petra II od 11. I 1942. Dragoljub M. Mihailović bio je postavljen za ministra vojske, mornarice i avijacije u prvoj vladi Slobodana Jovanovića.

ocrtao marksizam Svetozara Markovića, odnose *Crne ruke* Dragutina Dimitrijevića-Apisa i srpskih socijal-demokrata i stav »oca hrvatskog nacionalizma« Ante Starčevića prema socijalizmu i panslavizmu, da bi pri tom ustvrdio i to da su atentatori na Franza Ferdinanda (N. Čabrinović i G. Princip) bili članovi srpske socijal-demokratske stranke!

Pri kraju svog izlaganja Lorković je nastojao poboljšati raspoloženje svog auditorija tvrdnjama o očajnom položaju u kojem se nalazi partizanski pokret, o »porazu« kod Banje Luke, o partizanskoj odgovornosti za napadaje iz zraka i drugom. Pri tom je izjavio u svojstvu ministra unutrašnjih poslova da je poglavnikova amnestija još uvijek na snazi i da će ubrzo — zbog izvanrednoga njenog uspjeha — biti objavljena zakonska odredba o amnestiji. Već tisuće i tisuće »odmetnika« odazvalo se toj amnestiji (od 9. IX 1943), a tisuće i tisuće je spremno da joj se odazove. No, ustaška će vlada — prijetio je Lorković — nastaviti najodlučniju borbu protiv »nepomirljivih bandi«, protiv neprijateljskih uporišta u pozadini, banditskih špijuna, agenata i agitatora po gradovima i uredima koji pomažu »šumu« i omogućuju napade »razbojničkih bandi« na jedinice, sela i gradove hrvatske domovine. S prijateljima će postupati prijateljski, a s neprijateljem neprijateljski!

Završavajući svoje izlaganje, Lorković je najavio da će njegov resor pojačati suradnju s ustaškim pokretom, političkim djelom Ante Pavelića, jer taj pokret karakteriziraju tri značajke: beskompromisnost, aktivizam i spremnost na svaku žrtvu. Temeljeći se na tim značajkama a vođen prvim sinom domovine A. Pavelićem, ustaški pokret ima pravo i dužnost da u tim preteškim vremenima bude nosilac i garant hrvatske državne nezavisnosti. Pri tom Lorković nije propustio a da ne oda dužno priznanje doprinosu *Wehrmachta* u izgradnji Hrvatske. Izrazio je uvjerenje da će godina 1944. biti godina velikih iskušenja i brojnih i teških žrtava, ali će to biti i godina u kojoj će biti postavljeni temeljni preduvjeti za pobjedu Evrope nad boljševičko-plutokratskom urotom.

Lorkovićevom predavanju prethodio je - tjedan dana prije - Pavelićev govor prilikom proslave (navodne) petnaestogodišnjice potpisivanja ustaškog ustava.[10] U njemu je u uvodnim rečenicama spomenuo proglašenje diktature kralja Aleksandra (6. I 1929) i istakao da je svatko tko je u to vrijeme zdravo sudio morao doći do uvjerenja da se ne može voditi borba za spas hrvatskog naroda i hrvatske zemlje ni s tamburicama ni s molitvenikom u ruci. Tako se rodio *Ustaški pokret* i pošao zdravim putem: putem borbe. »Vodila nas je misao oslobođenja - rekao je Pavelić. — Za tu misao držali smo nužnim i potrebnim sve učiniti, sve uraditi i sve žrtvovati. Bila je to borba duga, bila je na oko često neznadna. Bilo ih je mnogo, koji su mislili, da se nikada ta borba ne će ni razviti, a kamo li s uspjehom svršiti. Nu ustaše je držala u borbi vjera. Mi smo vjerovali i naše vjerovanje se izpunilo. Ustaštvo je polučilo uspjeh, polučilo je pobjedu. Ne s člancima, ne s pjesmom, ne s pukim nadama, ne s političarenjem, ne sa špekulacijama, ne sa spletkama, nego s vjerovanjem i borbom!«

»Cesto puta čujemo - nastavio je Pavelić - kako neki govore: U Hrvatskoj u ovaj čas i u ovo vrieme ne bi trebalo ustaške vlade, ustaške vlasti. Trebala bi neka neutralna vlada.[11] Danas neutralac znači ili kukavica ili varalica. Onaj,

[10] *Hrvatski narod*, god. VI, br. 929 od 9. I 1944.
O navodnom potpisivanju ustaškog ustava opš.: B. Krizman, *Ante Pavelić i ustaše*, Zagreb 1978.

[11] Ovo je aluzija na razgovore s »mačekovcima« (Košutićem i ostalima).

koji tako govori, ili čuva svoju rđavu kožu ili misli prevariti. Evo, ta dva svojstva ne može imati ustaša.«

»Ustaša i ustaštvo otvoreno, javno i jasno izpovieda svoja načela, načela, koja se odnose na unutrašnji život hrvatskog naroda, na hrvatsku državu, a i ono, što se odnosi na vanjski sviet, u prvom redu što se odnosi na našeg velikog saveznika Njemački Reich i na njegovog velikog Führera. Kad se o tome radi, Hrvat i ustaša, bio je, jest, i uviek će biti vjeran. Nikada nije Hrvat iznevjerio, ni Hrvat ustaša iznevjeriti ne će. I mi danas u ovoj borbi, u ovom velikom ratu, pa i poslije ovoga rata, poslije pobjede ostat ćemo vječno vjerni Velikom Njemačkom Reichu i njegovom Führern. Naše savezničtvo, naše bratstvo u oružju, naše drugarstvo, naša vjernost nije na odkaz, nije na mjesece, nego je trajno i vječno. Ima nažalost ljudi, toga se nade svagdje, ima političara, koji čekaju da vide, kada će se kazaljka sreće okrenuti. Ustaša ne čeka, on vjeruje, bori se i gine do pobjede.«

»Čujem — rekao je Pavelić o partizanima — da ima svieta negdje, možda izvan naše domovine, koji je zabrinut u to, da Hrvati odlaze u partizane. Braćo i prijatelji! Neka se iz partizana na našoj zemlji odstrane tuđinci, hrvatske partizane sve ćemo smjestiti na ovu pozornicu i pogostiti ih. Partizanstvo nije hrvatska pojava, nije hrvatski izum. Mi taj izum i taj patent priuštavamo svima onima, koji su to partizanstvo započeli, koji ga nose, ali u kojem će i smrtno svršiti. Sigurno je, da se sa svih strana neprijatelj hrvatskog naroda uvukao preko hrvatskih granica u naše zemlje, misleći valjda: najnovija, najmlađa država na ovoj strani borbene linije može biti najslabija točka. Domobranski gorski i lovački zdrugovi, te ustaški zdrugovi u suradnji i suborbi sa slavnim njemačkim četama pobiedili bi, da je tih partizana sto puta više, nego što ih ima, pa da su i lavovi, a kamo li ne bi onu biedu i nevolju, koja se po hrvatskim gustim šumama skriva i po noći samo kradom mine na željezničke pruge stavlja.«

»Sestre i braćo! — uzvikivao je Pavelić. - Ovaj veliki rat, koji se danas vodi, jest ideološki rat. Ima ideološko obilježje: bori se s jedne strane Europa na čelu s Führerom za jedan novi zdrav poredak i život, a s druge strane otrcana demokracija, koja je stotinu godina išla u tom pravcu od neuspjeha do neuspjeha, izlizana i otrcana zajedno s najmračnijim sistemom poboljševičenog komunizma. I tu, u toj borbi, dvie su strane, dvie ideološke strane. Mi stojimo na strani Führera, mi stojimo na načelima nacionalizma, nacionalsocijalizma, ustaštva. Samo onaj, koji je ideološki na našoj strani, može se s nama boriti. Onaj, koji je ideološki na drugoj strani, taj je naš neprijatelj. Zato moramo svi budnim okom gledati u ovim odsudnim časovima i svakoga, koji je ideološki na drugoj strani, imati pred očima. Mi ne tražimo od nikoga da bude ustaša. Ustaše se rađaju, ustaše se ne stvaraju. Tko ljubi svoju domovinu, tko je za hrvatsku državu, tko je za hrvatski narod i za hrvatsku državu i tko je za savezničtvo s Njemačkom spreman i umrieti, taj je ustaša. Ali i ako od nikoga ne tražimo, da položi ustašku zakletvu, tražimo imperativno od svakoga, da ne diže ruku na ustaštvo. Ustaštvo je temelj ove države, ustaštvo je temelj današnjeg života u državi, ustaštvo je baza, na kojoj se sve izgrađuje, i ako Bog da do kraja će se izgraditi.«

Kasche je 21. I 1944.[12] pribilježio sadržaj razgovora s direktorom državnog poljoprivrednog gospodarstva u Božjakovini književnikom Slavkom Ko-

[12] AJ, T-501, rolna 265.

larom.[13] Kolar ga je obavijestio — zapisuje Kasche — o prilikama što vladaju u Čazmi koju su zaposjeli partizani. Onamo se bila zaputila njegova rođakinja s još jednom gospođom da posjeti Kolarovu majku i nakon povratka iz Čazme ispričala Kolaru ovo:

Na prvu partizansku stražu naišle su osam kilometara južno od Čazme u selu Dabei. Ondje su srele i više žena koje su partizani zaustavili jer su bez partizanske propusnice htjele napustiti područje Čazme. Njih su partizani zajedno s Kolarovim gospođama dopratili u Čazmu. Komandant mjesta kojemu su ih doveli bio je neki »pravoslavac« iz Gline koji je prije bio dimnjačar u Križu, kotar Čazma. Zatražio je da ili smjesta otputuju, ili pak ostanu u Čazmi. Dobile su mogućnost da se vrate zaslugom političkog komesara Jerka Rukavine koji je prije jednom bio tajnik direktora Kolara u 1941. godini. Majka S. Kolara i druge znanice opisale su partizansko zauzimanje Čazme i trenutačne prilike ovako: Čazmu su zauzeli moslavački partizani koji su pod zaštitom jako kišnog i maglovitog vremena dovukli lake topove u blizinu kasarna hrvatskog bataljuna i njemačko-hrvatske žandarmerije. Budući da nije bilo isturenih straža, iznenađenje je uspjelo. Borba je potrajala 36 sati. Bataljun i žandarmerija branili su se đo kraja i pretrpjeli su vrlo teške gubitke. Bataljun se pokušao probiti. Ostatak oružnika se predao, ali su ih partizani postrijeljali. To strijeljanje i komunistički običaji partizana pobudili su u međuvremenu otklon stanovništva Čazme i seljaka iz okolice. I seljaci koji su prije pokazivali izvjesne simpatije za partizane, danas se izjašnjavaju protiv njih. Partizani sami ne potječu iz onog kraja i kod njih se nalazi nekoliko funkcionara *Hrvatske seljačke stranke.* Pokušali su da u mjesne odbore uvuku svoje pristaše. Kotarski predstojnik već je po drugi put uhapšen i doveden u logor. Bit će da je strijeljan. Ostale su činovnike prisilili da dalje obavljaju svoju dužnost, da daju partizanima smještaj u svom stanu i da ih hrane. Plaću ne primaju, a ako ne žele nadalje obavljati svoju dužnost, bit će uhapšeni. Partizani imaju u Čazmi i svoju glazbu. O njihovoj snazi ništa se nije moglo utvrditi. Vlada velika nestašica soli i duhana. Živežne namirnice se troše pri bezobzirnom nastanjivanju partizana. Prilikom zauzimanja mjesta dolazilo je do pljački, a gdje bi se nastanili, šire samo nered i nečistoću. Napadaji Nijemaca iz zraka nisu ništa od onog pogodili što bi moglo škoditi partizanima, ali zato obiteljske kuće onih koji su pozitivno orijentirani i za državu su, a ne protiv nje. Na povratku su obje gospođe prolazile minskim poljem na putu do kolodvora u Ivanić-Gradu. Vodila ih je neka seljanka. Budući da nisu posjedovale ni njemačku ni hrvatsku propusnicu, otišle su u susjedno selo k poznatoj učiteljici koja ih je uputila na tu seljanku da ih sprovede preko minskog polja. Na tom mjestu Kasche pravi napomenu da je značajno, jer su onda i partizani obaviješteni o tome gdje su položene mine. Direktor Kolar ocjenjuje raspoloženje seljaka u čazmanskom kotaru povoljno za njemačku stranu. Ako bi partizani tamo ostali dulje, moralo bi ponašanje Nijemaca biti prema stanovništvu mudrije i suzdržanije da bi iskoristili raspoloženje i pridobili stanovništvo na svoju stranu. Kolar se vrlo pohvalno izražavao o ponašanju jedinica divizije generala Zwade u Božjakovini i okolici. Seljaci već imaju dobre odnose s vojnicima i izražavaju samo jednu želju: da im ponovno ne zaprijete partizani. (Primjedba Kaschea: To je važno za formiranje seoske straže; imena svih spomenutih osoba treba prema van ostati tajna.)

[1'] O Kolaru opš.: Zvonimir Kulundžić, *Slavko Kolar i njegovo vrijeme,* Zagreb 1977.

2. *General Warlimont i* R. *Kronholz u Zagrebu.* Nekoliko tjedana prije nego što je izbila kriza oko ustaškog ministra oružanih snaga F. Navratila, general Glaise bio je pozvan da Vrhovnoj komandi pošalje izvještaj i ocjenu o oružanim snagama NDH na prijelazu iz 1943. u 1944. godinu. U njemu je Glaise 5. I 1944.[14] napisao ovo:

»Hrvatska je uspela — piše Glaise — da se oslobodi italijanske hipoteke u drugoj polovini 1943. g. Ova je također nanela najdublje rane odbrambenoj moći u organizatorskom i etičkom pogledu. Druga teška hipoteka, koja sve više opterećuje iz meseca u mesec također i nemački Vermaht je rat protiv bandi. Teške optužbe su podignute u širokoj javnosti protiv kursa vladavine koji je od nas usmeren. Pravoslavni su u početku gotovo sami bili nosioci ustanka; oni su isključeni iz vojne obaveze. Ipak osećaju i borci hrvatske nacionalnosti borbu protiv partizana kao rat protiv brata. U 1943. godini postala je činjenica ono što su jedno pola godine ranije, u razgovorima sa merodavnim nemačkim generalima, poglavnik i maršal (Slavko Kvaternik, tadašnji ustaški vojskovođa) odbijali kao nepodnošljivo: celokupne hrvatske trupe i glavni deo ustaške milicije bili su na putu da budu prilikom angažovanja potčinjeni nemačkim starešinama preko nemačkog opunomoćenog generala. Tolerisanje krvavih, neljudskih izliva ustaške politike dalekosežno je naškodilo razvoju prijateljstva prema Nemačkoj u Hrvatskoj. Također se čine Nemci odgovornim za drugo zlo, npr. za privrednu i finansijsku tešku situaciju.

Početkom 1943. g. pristupilo se ostvarenju organizacijskog plana, koji je nešto pre izradila Vrhovna komanda Vermahta/Operativni štab za Hrvatsku. Jednovremeno je bačena u borbu 369. divizija (tzv. 'vražja') kao 1. hrvatska legionarska. U martu i aprilu počelo se sa formiranjem jedne SS-policijske i muslimanske divizije (nazvana 13. SS-divizija *Handžar)* jednovremeno sa formiranjem prvih hrvatskih lovačkih brigada (zdrugova) na području komandanta nemačkih trupa. Druga 'legionarska divizija', 373, nastala je u Delershajmu. Dobijanje ljudstva bilo je skopčano sa raznoraznim teškoćama; ipak se moglo pristupiti formiranju još jedne legionarske divizije (to je bila 392. legionarska divizija, nazvana 'plava'). Sve četiri planirane lovačke brigade mogle su se formirati pravilno. Njihovo naoružavanje i podizanje lovačkih brigada na 6 bataljona napreduje, pri čemu 5. i 6. bataljon svakako bi trebali da budu najpre formirani kao okvirne trupe. Oficirska i podoficirska škola u Štokerauu, koja postoji od jeseni 1941. god., dala je hrvatskoj oružanoj snazi, zajedno sa legionarskim divizijama, dosada okruglo 2.700 starešina i podoficira. Pri tom su održavani različiti drugi kursevi za obuku i lovačkim i brdskim brigadama isto tako su davani nemački nastavnici. Naročiti predmet brige i pažnje ostala je brigada za obezbedenje železnica.

Vojničku efektivnu sposobnost hrvatskog naroda nemačke su vođe ocenjivale iz nedelje u nedelju nepovoljnije. O nedostatku muške discipline, borbenog duha, o bekstvu iz vojske, prelaženju celih bataljona, pod komandom oficira koji su pogazili zakletvu, o izdaji neprijatelju i sporazumu sa njim javljano je sve više i više. Odlučujuće probleme treba tražiti, kao i pre, u pitanju vodstva i, na žalost, na političkom terenu. Velika oskudica u sposobnim, u svakom pogledu odgovarajućim oficirima tek bi se mogla unekoliko tokom godina ublažiti.

[14] *Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije,* Tom XII, knjiga 4, Dokumenti Nemačkog Rajha 1944-1945, Beograd 1979, str. 103-107. Vidi i G. Fricke, nav. djelo, str. 156-157.

Na političkom polju, posle izdaje Badoljove Italije — nastavlja Glaise svoj izvještaj VK — u Hrvatskoj su se mnogostruko nadali da će uspeti pridobiti vodu ranije seljačke partije (VI. Mačeka) za saradnju u vladi. Pokušaji da se dođe do šire baze za vladu ipak su se izjalovili usled antipatija oba partnera pregovarača. Poglavnik i njegov krug pomišljali su najpre na to da se drže sile,[15] ma koliko to koštalo. Može se također primetiti da žale što su u bolja vremena dozvolili da uopšte odustanu od terorističkih metoda. Za nemačko vojno vodstvo i za stav nemačkog vojnika bilo bi oživljavanje ustaškog terora tu skoro nepodnošljivo. U njihovoj oružanoj sili, u 'domobranima', ne vidi sadanja hrvatska vlada instrument za održavanje. Ona veruje da jedino i samo u ustaškoj miliciji *(Ustaškoj vojnici)* isti poseduje.

Koje bi dejstvo u hrvatskoj zemlji moglo imati učvršćenje nepr.(ijateljskih) snaga koje dolaze spolja, ne da se jasno predskazati. Sposobnost za otpor nacionalnih hrvatskih trupa i samih vojnika legije postavljeno je na nadasve tešku probu.

Kod ustaške milicije *(Ustaške vojnice),* po svom karakteru dobrovoljačke trupe, uspesi bi se postigli kad bi se ona mogla više izvući iz uticaja politike i njenih metoda, i time postepeno mogla zadobiti za sebe poverenje širih narodnih krugova. Problem se mora sagledati s vojničke strane. Ustaška milicija ne bi smela samo na papiru već također i u stvarnosti da bude sastavni deo hrvatskih oružanih snaga i po svim službama da bude potčinjena ministru rata. Trzavice, na koje poslednji (događaji) ukazuju, bile bi uticajem svih merodavnih nemačkih službenih instanci Vermahta savladane. Odgovarajućim, jednostavnim regulisanjem komandnih odnosa sprečilo bi se da milicijske (ustaške) jedinice vode posebni, potpuno sopstveni, život izvan hrvatske oružane sile i da zapovesti dobijaju od drugih a ne od svojih vojnih pretpostavljenih, medu koje se kao vrhovni komandant uračunava poglavnik, koji je i ustaškoj miliciji posebno zaklet. Samo bi se tada moglo odgovoriti i sa nemačke strane firerovom uputstvu od 29. oktobra 1943. bez bitnih trvenja.

Problem hrvatskog vazduhoplovstva jedva da je manje zapleten od kopnene snage. Kao pomorac, Hrvat se dobro pokazao u okviru nemačkih pomorskih snaga i pomorskih uređaja, po svim predviđanjima prema njegovom tradicionalnom glasu.«

Vrhovna komanda Wehrmachta i Hitler säm - suočeni s raznim, često upravo kontradiktornim ocjenama položaja u ustaškoj NDH (Kasche — Glaise u prvom redu;[16] poslanik H. Neubacher iz Beograda, pa zatim feldmaršal Freih. v. Weichs također iz Beograda, general Rendulic iz Vrnjačke banje i drugi) - otposlali su Jodlova zamjenika, general-potpukovnika Waltera Warlimonta da obiđe Jugoistok i da izvrši munjevito inspekcijsko putovanje (od 16. do 22. siječnja 1944)[17]. U letu do Sofije - što je bio zapravo njegov cilj - zaustavio se na jedan dan u Zagrebu gdje je razgovarao s Kascheom i Glaiseom, a posjetio je i Pavelića. Tom susretu Pavelić-Warlimont prisustvovali su ministri Lorković, Perić i Navratil. Lorković je iskoristio priliku da — u dogovoru s Pavelićem - podnese predstavniku VK rukovet želja ustaške vlade s kojima se Navratil - koji je uostalom tom prilikom pokazivao upadljivu uzdržanost — nije, čini se, uopće slagao. Iz raznih želja što ih je prezentirao

[15] Pogrešno prevedeno: održe na vlasti.
Za Kaschea je Glaise u zatvorenom krugu govorio da je »beznadni iluzionist«.

[17] O svemu tome više: *Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht (Wehrmachtführungsstab),* Band IV: 1. Januar 1944 - 22. Mai 1945, Erster Halbband, Frankfurt am Main 1961, str. 733 i d.

Lorković izbijala je vrlo živa želja — kako je to zapazio i säm Warlimont — da im, usprkos sve brojnijim nemirima, priznaju suverenitet. Između ostalog, predložili su tom prilikom da se organiziraju »seoske straže« i da ih njemačka strana naoruža. Zanimljiva je pri tom pojedinost da se glavnokomandujući na Jugoistoku (v. Weichs) — njegovo je mišljenje o tome Warlimont dobio pri povratku u Beogradu - složio s eventualnim organiziranjem »seoskih straža« samo pod uvjetom da je vezano za njemačke vojne instance i s njemačkom organizacionom srčikom (organizacija Kammerhofer) i kao neko proširenje i nadopuna njemačko-hrvatske žandarmerije, a nipošto pod ministrom unutrašnjih poslova NDH ili čak ustaša. Warlimont je sa svoje strane bio sklon preporučiti pretpostavljenima da pri tom ustaškoj vladi priznaju i odobre sudjelovanje i utjecaj u izvjesnoj mjeri. Dalje, među željama koje je Lorković iznio tom prilikom bio je prijedlog da se formira jedinstvena njemačka komanda sa sjedištem u Hrvatskoj, usko povezana s hrvatskom vladom i vojnim vodstvom oružanih snaga u Zagrebu kako bi se tako osiguralo pravodobno obavještavanje o njemačkim namjerama na vojnom planu [prema dotadašnjem organizacionom sustavu u Zagrebu je njemački opunomoćeni general (Glaise-Horstenau) imao ovlaštenja jednoga teritorijalnog zapovjednika, dok je taktičko vodstvo operacija pripadalo komandi *Drugoga oklopnog korpusa,* odnosno konkretno gen. Rendulicu]. Po mišljenju gen. Warlimonta nije se trebalo izaći u susret toj želji ustaške vlade, jer je odnos između njemačkoga opunomoćenog generala i Rendulica bio dovoljno razrađen i razjašnjen naređenjem VK od 7. IX 1943. Njime je "bilo propisano da gen. Glaise bude pravodobno obavještavan o namjeravanim operacijama *Drugoga oklopnog korpusa* kako bi sa svoje strane uzmogao obavijestiti hrvatsku vladu. Na kraju, ustaška je strana prigovarala što pojedine njemačke komande formiraju četničke odrede pod vodstvom Srbijanaca u dalmatinskom obalnom području (navodna brojčana snaga tih odreda: 30.000 do 35.000 ljudi). Warlimont se u svom odgovoru ograničio na to da obeća provjeru te informacije o četnicima koju je v. Weichs ocijenio kao sasvim nevjerojatnu. Pravi (skriveni) razlog za takvu tvrdnju s ustaške strane ležao je u spoznaji o izvjesnoj promjeni njemačkog stava prema Srbiji i srpstvu, do čega je došlo pretkraj 1943. godine.[18] Ta se promjena očitovala u podršci Nedićevoj vladi i u ugovorima što su ih Nijemci zaključivali na terenu s pojedinim komandantima četničkih odreda Draže Mihailovića.

Pošto je gen. Warlimont, nakon svog povratka u Hitlerov Glavni stan, referirao Führern 22. siječnja o rezultatima svog puta, poslao je sutradan generalu Glaiseu osobno pismo o tome kako da tretiraju pojedina pitanja koja je hrvatska strana bila iznijela prilikom njegova boravka u Zagrebu. Feldmaršal Freih. v. Weichs u međuvremenu je naredio da se osnuju seoske straže; pri tom se moraju ograničiti na potrebnu mjeru i organizirati ih samo u sporazumu s njemačkim komandama na terenu i s osloncem na organizaciju Kammerhofer. Stvaranje jedne jedinstvene njemačke komande u Hrvatskoj sa sjedištem u Zagrebu *ne dolazi* u obzir; komanda *Drugoga oklopnog korpusa* mora pravodobno obavijestiti njemačkoga opunomoćenog generala o svojim namjerama; podaci vlade u Zagrebu o njemačkim četničkim odredima u Dalmaciji uvelike su pretjerani; Srbijanci (Srbi iz Srbije) nisu angažirani pri tome. O eventualnom postavljanju jednog opunomoćenika Reicha u Hrvatskoj — o čemu su također razgovarali Glaise i Warlimont prilikom boravka u

[18] Nosilac te politike bio je bez sumnje poslanik H. Neubacher.

Zagrebu — saopćio je Warlimont u pismu Glaiseu da u tom času ne postoji sklonost vrha, a nije ni vrijeme da pristupe takvim (radikalnim) zahvatima i dalekosežnim mjerama.

Bivši upravni povjerenik kod *Druge armate* u Sušaku David Sinčić — po povratku iz Rima, u Zagreb - mnogo se vrtio i družio s pojedinim prvacima *Hrvatske seljačke stranke* i od mačekovaca prvo se sreo s Josipom Torbarom. O tom svom kretanju i razgovorima izjavio je u istrazi ovo:

»Došavši u Zagreb stupio sam u kontakt sa Torbarom. Njemu sam sad usmeno iznio detalje onih mojih razgovora u Italiji. Zaključak koji je bio: Postoji bojazan da saveznici daju podršku četnicima, ali to se može osujetiti, samo treba raditi. HSS mora što aktivnijom postati i biti sposobna postati što odlučniji faktor na području Hrvatske, pa s jedne strane HSS, a s druge NOP, a četnike desagulirati (desavuirati?) pred saveznicima, pa će stvari ići dobro, pogotovo što postoji vjerovatnost da između HSS-a i NOP-a ako oni ostanu jedini faktori na koga će računati Englezi, vjerojatno će u tom slučaju od ta dva faktora Englezi uvijek više dati podrške HSS-u. Opazio sam da Pernar i Torbar uvijek računaju na podršku Engleza četnicima mjesto NOP-u, a da bi čak i željeli da uz HSS Englezi daju podršku baš četnicima, a ne NOP-u. Ja se nisam s time slagao i dokazivao sam im na sve moguće načine da četnici pretstavljaju opasnost za hrvatski narod, jer će dođu li oni do vlasti ne samo osvećivati se svim Hrvatima, već stati na centralističkom stanovištu državnog uređenja i zanijekati sav sporazum Cvetković-Maček. Ali tu sam vidio da oni ovako rezoniraju: HSS će biti u Hrvatskoj, a četnici u srpskim krajevima, a Krnjević da ionako radi kod saveznika na priznanju i održanju države Hrvatske, kao samostalne tvorevine. U tom slučaju da (nema) mogućnosti (opasnosti) da četnici budu u Hrvatskoj, već da je samo profit ako četnici budu u Srbiji, a HSS u Hrvatskoj, koja će se pretstaviti Englezima (kao) nacionalna stranka, te će onda nama i Englezima to konvenirati u zaprečavanju komunizma, tj. zaprečivanje partizanske akcije. Čak HSS da treba pokazati što nacionalnije držanje, jer će još uvijek podići u očima saveznika. Pod nacionalnije mislili su na protukomuniste. Ja se nisam složio s takvim gledanjem, pa sam i Dr. Frangešu iznio svoje negodovanje.«[19]

»Pošto sam čuo za pregovore koje je vodio Košutić sa Lorkovićem i pošto je Frangeš rekao da je Košutić mjerodavniji što se tiče rada HSS-a, nego li svi drugi - izjavio je dalje Sinčić — ja sam tražio užu vezu s Košutićem, kojeg sam poznavao, ali s kojim nisam uže sarađivao, a niti se kroz NDH s njime sastajao. Koncem 1943. g. stupio sam u vezu s Košutićem. S njim sam razgovarao općenito, u prvom redu o njegovim razgovorima s Lorkovićem. On je bio bijesan na Lorkovića i na Pavelića, jer ti su se razgovori vodili po odobrenju Pavelića, pa je najprije bila obećana predaja vlasti HSS-u, kad dođe do sloma u Italiji i saveznici se približe Balkanu na kojem su Njemci vojnički slabo. Onda se opet pregovaralo o tome da će ustaše predati vlast jednoj neutralnoj činovničkoj vladi, koja bi imala dokinuti sve ratne zakone, raspustiti logore, uvesti mirnodobski poredak, a prema Njemcima zauzeti stav neutralnosti. Jer se predviđalo da Njemci udare iz Italije i približavanjem saveznika Balkanu će morati misliti samo na obranu Njemačke, a istupivši iz Italije moći će otstupiti i sa Balkana sretni da ih od tud nitko ne napada. Onda bi ta vlada predala vlast HSS-u. Međutim, Pavelić je nakon što je bio i Maček dao pristanak na gornje, a Torbar da je išao kod Mačeka za pristanak,

[19] A-VII, NDH, I. O. 9, Br. reg. 6/7 - 1-87, Zapisnik saslušanja Davida Sinčića.

prekinuo pregovore i čak u jednom govoru napao HSS izjavivši da ustaštvo ostaje temelj hrvatske politike.[20] Ja sam mu iznio svoje stanovište i moja opažanja da saveznici računaju na NOP, kao i na četnike, ali da bi trebalo raditi na tome da se četnici desavuiraju i da oni nikako ne dođu u obzir kod saveznika, a pošto saveznici računaju na NOP treba da-i HSS računa. On je od mene tražio kao čovjeka koji se za taj problem interesovao za podatke o četničkom djelovanju. Ja sam mu pružio ono što sam znao o njihovoj saradnji s Talijanima, a kasnije sam prikupljao podatke o saradnji četnika s Njemcima. Do podataka sam dolazio na privatan način u uredu Dr. Ružiča, koji je bio u ministarstvu unutrašnjih poslova, kao savjetnik, a prije savjetnik kod povjereništva i koji je u uredu primao izvještaje iz čitave zemlje o saradnji Njemaca sa četnicima. Ja sam dolazio u ured i listao te izvještaje, bilježeći zanimljive stvari. Tako isto privatno sam dolazio kod svojeg poznanika u ministarstvo vanjskih poslova i to Dr. Bačića, te i tamo prikupljao podatke. Ja sam to pokazivao Košutiću, no on me je kasnije naputio da sve to sredim u obliku jednog elaborata i da to predam Farolfiju. Na Farolfija me je uputio Košutić kao najužeg saradnika. On je prije bio više Torbarov, ali se je kako sam vidio i doznao odbio od njih. Istovremeno baš u vezi tih razgovora negativnih po četnicima, a mogućnostima veze sa NOP, rekao mi je Košutić da ne razgovaram s Torbarom i Pernarom. Među ostalim i radi toga, jer da su oni, osobito Pernar, brbljavi. To je mene od ovih potpuno udaljilo.

Ja sam s Košutićem razgovarao o onom što sam čuo da Krnjević radi na priznavanju države Hrvatske od strane saveznika. Košutić mi je rekao da on ne vjeruje u mogućnost priznanja države Hrvatske, jer se Englezi neće odreći Jugoslavije i povratka na predratno stanje. Što se tiče državnih teritorija Englezi da tako lako ne mijenjaju svoju politiku i ne odlučuju se tako lako na nešto novog. U tom međuvremenu iz razgovora osobito sa Farolfijem doznao sam da HSS nastoji oko veza sa inozemstvom, radi informacija, radi svoje propagande. Tako sam doznao iako se nisam detaljno interesirao da Farolfi održava vezu sa Perićem, koji je bio ministar vanjskih poslova, da nastoje preko kurira ministarstva vanjskih poslova slati i primati vijesti, da je Krnjević bio u Švicarskoj i u Portugalu, da je Lamer, a kasnije Cabas, koji je bio šef trgovinske delegacije NDH u Švicarskoj, radi za HSS, da je Benzon ponudio svoje usluge HSS-u. Ovo posljednje sam već prije doznao, te da je slovački konzul u Beču dolazio s porukama Benzona u Zagreb k Pernaru i da je Benzon tražio legitimaciju od njih da može raditi za HSS u inozemstvu, jer se ne namjerava vratiti. Da je dobio preporučeno pismo, a upućen da je bio na HSS u emigraciji u Mađarskoj, jer tamo da rade Jakupić i Jasinski. Čuo sam da poslanik NDH u Španiji ima vezu sa jugoslavenskim konzulom u Portugaliji i da je tim putem dolazila ili išla poruka u inozemstvo i obratno. Jednom sam od Farolfija čuo da se poznaje sa nekim zubarom Pandakovićem, a ovaj da ima dobre veze, mislim i direktno sa Englezima, a sjećam se da je tom prilikom pomenuo mi Farolfi vezu Pandakovića s nekim u Švicarskom konzulatu u Zagrebu i to s nekom ženskom tajnicom, koja često putuje u Švicarsku.

Od mene su tražili — priznao je dalje Sinčić — da ja interveniram dva ili tri puta kod Lorkovića za pojedine omladince HSS-a koji su bili uhapšeni i to sam činio. Tim prilikama sam Lorkoviću uvijek govorio da kako će Njemci izgubiti rat i da se nije smjelo ne izvršiti ono što se pregovaralo sa HSS-om. Preko Lorkovića sam intervenirao da Perić namjesti u svom ministarstvu nekog do

[20] To je bio Pavelićev govor održan 9. I 1944.

tada činovnika u ZEMPRO, koji je bio mačekovac, a ne sjećam mu se imena. Tako je jedan kurir, koji je bio određen od ministarstva vanjskih, da ide u inozemstvo, pa bio odgođen njegov put neka kažem Lorkoviću da ga Perić odmah pošalje.«[21]

Za zagrebačko vodstvo HSS-a zainteresirao se Hermann Neubacher u Beogradu i nekako u to isto vrijeme poslao u Zagreb svog povjerenika Roberta Kronholza, generalnog direktora otpremničkog poduzeća *Schencker* u Beogradu, a negdašnjeg austrijskog generalnog konzula u Beogradu (do *Anschlussa* 1938. godine).

Sastanak Kronholza sa zagrebačkim vodećim mačekovcima bio je održan u stanu umirovljenog domobranskog generala Pere Blaškovića koji je prije rata bio dugogodišnji predsjednik *Hrvatskog kluba* u Beogradu.

Evo što je o tom sastanku zapisnički iskazala (zapisnik je od 13. VI 1945)[22] profesorica Zdenka Blašković-Makanec, udovica gen. P. Blaškovića, u toku sudskog procesa protiv Slavka Kvaternika i drugova.

»Negdje početkom g. 1944. došli su u moj stan bivši generalni konzul, ravnatelj otpremničkog d. d. Schenker iz Beograda Kronholz, te ing. A. Košutić i dr. Bariša Smoljan. Na tom sastanku prisutni smo bili još i moj suprug, general Pero Blašković, i ja. Dr. Kronholz, prijatelj Neubachera, povjerenika za jugoistok, želio je čuti da li bi HSS bila voljna kolaborirati s Nijemcima. Dr. Kronholz i Neubacher imali su neki konkurentski spor s Kascheom i Neuhausenom, koji je u posljednje vrijeme bio povjerenik za privredna pitanja, čovjek koji je u Beogradu bio svemoćan i koji je, kako se govorilo, bio tamošnji šef Gestapa. Na tom sastanku Kronholz je predlagao te pitao Košutića i Smoljana, da li bi HSS bila spremna na suradnju i to pod uvjetom da se maknu ustaše i Kasche. Košutić je odbio direktnu suradnju, ali je naglasio, da bi HSS mogla da pristane na to, da se imenuje tj. da Nijemci imenuju jednu čisto činovničku vanstranačku vladu, protiv koje HSS ne bi ništa poduzimala nego bi ju primila s benevolencijom. Kronholz je to primio sa simpatijama i pitao Košutića i Smoljana, da li bi mu oni mogli sugerirati i predložiti one ljude, koji bi došli u obzir za takvu prelaznu vladu. Slijedeći dan je došao dr. Kronholz ponovno, a Smoljan ga je već čekao i uručio mu kuvertu s popisom ljudi, predloženih za tu prelaznu vladu.

Kasnije je Kronholz saopćio mom suprugu, kad je opet jednom zgodom došao u Zagreb, da je referirao Neubacheru o sastanku u Zagrebu s Košutićem i Smoljanom. Tom referatu je bio prisutan i neki Veesenmayer, Neubacherov intimus, kojega nazivlju 'Staatenbilder', jer je, čini mi se, u Grčkoj ili Rumunjskoj stvarao tamošnje vlade.

Poslije toga Veesenmayer je otišao u Budimpeštu i tamo se sastao s poslanikom NDH dr. Košakom i dao mu neka imena s gornjeg spiska za spomenutu prelaznu vladu, dakle sa spiska što ga je Kronholz dobio od Košutića. O tome je Košak odmah, preko kurirske veze, obavijestio Poglavnika, i tako se je to doznalo.«

Säm Košutić je u istrazi ovako opisao taj susret s Kronholzom:

»Kronholz je došao iz Beograda. On je bio za vrijeme Jugoslavije austrijski konzul u Beogradu. U to vrijeme bio je kod Nedića u Beogradu, ali ne znam u kojoj funkciji. Iz razgovora s njime doznao sam tada, da je došao iz Beograda

[21] A-VII, NDH, 1.0.9, Br. reg. 6/7 - 1-87, Zapisnik saslušanja Davida Sinčića.

[22] Elaborat pod naslovom »Put izdaje dr. Mačeka i družine«, sačinjen 1948. godine: A-VII, NDH, I. O. 10, Br. reg. 1/3 - 1-580, str. 228.

u Zagreb. Nas dvojica smo se vidjeli u stanu gen. Pere Blaškovića u Preradovićevoj ul. Blašković mi je telefonirao da dođem radi važnih stvari. Tamo sam našao spomenutog g. Kronholza, kojega mi je pretstavio Blašković. Ja tada nisam za njega nikada čuo. Njegova je namjera bila, kako sam razabrao, da mimo Kaschea i njegove neuspjele akcije pokuša ostvariti plan o suradnji. Pored ostaloga predložio je, da li bi se ja htio sastati ~s Nedićem da od njega čujem kako je zadovoljan sa suradnjom s Nijemcima. Prisutni su bili na tome sastanku osim mene i Kronholza, Bariša Smoljan, Pero Blašković i njegova gospoda. Nakon izvjesnog vremena pozvao me Blašković opet k sebi, a kod njega je bio i Kronholz, koji je bio na proputovänju kroz Zagreb. Sjećam se, da je tada Kronholz između ostalog rekao, da je radi onih naših razgovora nastala neka afera, koju je Kasche inicirao preko vlade u Berlinu i da je on, Kronholz, bio pozvan na odgovornost što se miješa u tuđu kompetenciju.«[23]

Na pitanje što je bio predmet prvog razgovora s Kronholzom, inž. Košutić je odgovorio:

»Ja sam mu izložio tok razgovora s Mandićem i objasnio kako oni (tj. ustaše) nisu prihvatili našu misao da predaju vlast nekoj nadstranačkoj vladi. On je zapitao koji bi to ljudi bili jer da Pavelićevci kažu, da takovih i nema, pošto je svaki nekuda opredijeljen. Ja sam mu rekao, da nisam s nikim razgovarao ni pregovarao, a onda da i ne bi želio spominjati nikakova imena. Rekao sam, da ih oni mogu i sami potražiti. Kronholz je pak inzistirao na tome da kažem koji su to ljudi, koji bi po mojem mišljenju mogli ući u vladu. Ja sam odgovorio: 'Vi poznajete ljude i imate o njima informacije, pa ih potražite sami!' Smoljan je na to rekao, da bi ih se našlo. Na to sam ja kazao: 'Pa dobro, nađite ih Vi!' Smoljan je na to pristao. Poslije podne ili sutradan dali su mu neka imena. Rekao mi je ili Blašković ili Smoljan, da su napravili popis i dali ga Kronholzu. Prigodom drugog posjeta Kronholza, kad sam opet s njime govorio, doznao sam da je taj popis dobio Veesenmayer, koji je bio primijetio da su na popisu slobodni zidari, neprijatelji ustaša i Nijemaca, kojima je svrha minirati ovaj režim. Zbog toga, izgleda, nastala je afera koju smo spomenuli, i to radi miješanja Kronholza u Kascheovu kompetenciju. Napominjem, da ja nisam poslije prvog razgovora konzultiran ili pitan za kakva imena te koja imena treba dati, niti sam to tražio. To su napisali, kako sam čuo, Smoljan i Blašković.«[24]

Bariša Smoljan je u istrazi[25] dao svoje viđenje tog sastanka ovako:

»To je bilo u stanu gen. Pere Blaškovića. Prisutan je bio i ing. A. Košutić. Na pitanja odgovarao je ing. A. Košutić u dugom obrazlaganju. Tendencija tog obrazlaganja bila je u tome, da Nijemci smijene ustašku vlast i postave jednu privremenu neutralnu vladu, sastavljenu od raznih profesora i drugih javnih radnika neutralaca, a da se nakon rata provedu izbori i da tada narod izabere sebi vladu koju želi. Košutić je predlagao izričito obrazovanje t. zv. vanstranačke vlade.

Povodom toga govorilo se o tome, tko bi mogao doći u obzir za jednu takovu vladu. Spominjani su neki sveučilišni profesori, kao i bivši pretsjednik zagrebačkog upravnog suda (dr Milovan Zoričić), no ja se ne sjećam poimence tih ljudi. Koliko se sjećam spominjan je ing. Stipetić, general Prpić, general Marić, prof. Lukas, a za ostale se ne sjećam.«

[23] Isti izvor, str. *228-229.*
[24] Isti izvor.
[25] Isti izvor, str. 229

»Razgovori o pojedinim osobama počeli su kad je Kronholz primijetio da smo mi već ustašama predlagali neku neutralnu vladu te pitao, da li doista imade kod nas neutralnih ljudi? Kasnije je Kronholz tražio pismeni popis ljudi koji bi došli u obzir za tu vladu, našto je Košutić rekao da će sutradan poslati taj traženi popis.

Kad smo izašli od Blaškovića rekao je Košutić neka ja napravim taj popis i navedem osobe koje su bile spominjane, te da dodam još neke. U popisu je bilo jedno 20 imena i ja sam uvrstio samo ona, koja su dan prije bila spominjana u zajedničkom razgovoru.«

»Predočen mi je Košutićev iskaz — izjavio je dalje Smoljan - u kome se tvrdi, da sam ja rekao da se mogu naći osobe za takvu vanstranačku vladu, našto da mi je on rekao: 'Pa dobro, nađite ih Vi!' Međutim taj iskaz ing. Košutića nije točan, nego se je stvar odigrala onako kako sam ju ja prikazao tj. Košutić je-rekao Kronholzu da će mu sutradan dati popis, a onda je rekao meni neka ja taj popis napravim.«

Još je Smoljan naveo: »Blašković nam je pretstavio Kronholza kao čovjeka na vrlo dobroj nozi s njemačkim povjerenikom za jugoistok Neubacherom.«

Naknadno su ponovno preslušali udovicu Pere Blaškovića (16. VI 1945)[26] i ona je tom prilikom izjavila da ostaje u cijelosti pri svom ranijem iskazu. »Ing. Košutić obrazlago je detaljno svoje mišljenje i političko shvaćanje. To je sve zvučilo kao usmena programatska deklaracija iz koje je onda logično slijedio njegov prijedlog i pristajanje na prelaznu činovničku vladu. Prije sastanka moj suprug je usmeno obavijestio Košutića o želji Kronholza da dode u vezu s pretstavnicima HSS-a, dok je Smoljana telefonski obavijestio. Kad su pregovori završeni i Košutić odlazio, imala sam dojam da je bio izrazito zadovoljan, što se je opažalo i na njegovom licu. Zadovoljan zbog toga, što je stvoren jedan konkretni plan kako da se popravi naše očajno stanje. Pregovarači su se rastali zadovoljni s uspjehom i perspektivom nečeg, što se ima ostvariti.«

3. *Odlazak ministra F. Navratila.* Već prilikom posjeta generala Warlimonta Zagrebu i razgovora s poglavnikom moglo se naslutiti da je uzdrman položaj ministra oružanih snaga Fridriha Navratila kojeg su njemački vojni krugovi dotad osobno ocjenjivali visoko. Vrlo brzo se to zapažanje i potvrdilo u praksi.

Naime, poslanik Kasche je 22. I 1944.[27] brzojavom izvijestio berlinsko ministarstvo vanjskih poslova da je poglavnik pozvao k sebi generala Glaisea i njega da im saopći kako mu Navratil zadaje velike brige. Navratilova suradnja s ostalim ministarstvima postaje sve teža; za mnoga pitanja zemlje pokazuje nerazumijevanje i malo elastičnosti; usprkos svim nastojanjima nije pošlo za rukom da ga privole na pozitivnu suradnju s *Ustaškom vojnicom;* ne pokazuje se kod hrvatskih jedinica na terenu; na planu kadrovske politike u posljednje vrijeme'podnio je poglavniku neke personalne prijedloge koji su kod poglavnika pobudili najozbiljnije rezerve. — Gen. Glaise je upozorio poglavnika na poteškoće koje su vezane za činjenicu da je Navratil tek nedavno bio u Führerovom Glavnom stanu. I Kasche je prihvatio taj argument, ali je priznao da je Navratil nakon povratka iz Glavnog stana birokratski poslovao, a da pri tom nije ništa osobito učinio. Kad je Banja Luka 1. siječnja podnijela jake

[26] Isti izvor, str. 229-230.
[27] AJ, T-501, rolna 267.

napadaje partizana, pojavio se ondje, doduše, nakon »oslobođenja grada« zamjenik ministra unutrašnjih poslova (dr Vjekoslav Vrančić), ali ne i »ministar rata«, čije su se jedinice tamo borile. Navratilova rezerviranost prema ustašama povećava sumnju da je upravo on pri pregovorima s VK zapostavio *Ustašku vojnicu — o* čemu je ministarstvo već bilo obaviješteno. Na pitanje tko će ga naslijediti, poglavnik je spomenuo ime sadašnjeg ministra prometa i javnih radova Ante Vokića. Vokić je stekao zasluge i kao direktor bosanske željezničke direkcije u Sarajevu i kao zapovjednik ustaških prometnih zdrugova. Njemačka ga strana pozitivno ocjenjuje kao djelotvornu ličnost, karakternu i kao borca. Nedostatak mu je u tome — po ocjeni poslanika — što još ne vlada potpuno njemačkim jezikom! General Glaise izrazio je ogradu, jer bi domobranski oficiri mogli imati rezerve prema ministru koji dolazi iz ustaškog vodstva. Kasche je-preporučio da Vokića u početku imenuju za zamjenika ministra oružanih snaga, kao što je to već učinjeno u ministarstvu unutrašnjih poslova (Vj. Vrančić). Glaise je preporučio Paveliću da Vokiću povjeri zapovjedništvo nad *Ustaškom vojnicom* kako bi mu tako osigurao odgovarajuću moćnu poziciju. Poglavnik je obećao da će tako postupiti i da će sačekati s konačnom odlukom o Navratilovoj osobi dok ne sazna kako je reagirala njemačka VK na temelju njihova (Kaschea i Glaisea) obavještavanja iz Zagreba o tom pitanju. Navratil je bez sumnje svuda - javlja dalje Kasche - svojom pojavom i tečnim vladanjem njemačkog jezika ostavljao dobar dojam. Ne mogu sumnjati u njegove osobne simpatije za Njemačku, volju da radi i u njegove najbolje namjere. Ipak, nakon njegova putovanja u Rastenburg zapaža i sam Kasche kod njega sve veću suzdržljivost prema ustašama, a da mu ma samo djelomično nije pošlo za rukom da učvrsti u domobranstvu oficirski kor. Pri dezertiranju jednog potpukovnika sudjelovala je čak bliža Navratilova okolina. Ako bismo morali donijeti čisto stručnu odluku, imao bi razvoj omogućiti izmjenu u resoru oružanih snaga, to više što je gen. Juppe sa svojim štabom u punom pogonu, a Vokić kao borbena ličnost bez sumnje zaslužuje prednost.

Dan kasnije (23. I)[28] i gen. Glaise je telegrafski obavijestio VK (generala Warlimonta) o ministarskoj krizi u Hrvatskoj. Naveo je Pavelićev poziv upućen dan ranije poslaniku i njemu i uvodnu Pavelićevu tvrdnju pri susretu da on (Pavelić) i njegovi ministri ne smatraju mogućom daljnju suradnju s ministrom Navratilom. Svojeglav je, tvrdoglav, nespretan u postupanju s ljudima i nadut, sve zaustavlja i koči, zapušta *Ustašku vojnicu,* izbjegava front i iznad svega okružuje se u ministarstvu s jugoslavenski orijentiranom klikom, a oslobađa se pouzdanih oficira. Glaise javlja dalje da sve u svemu poglavnik u mnogom i nije imao krivo. U ovoj zemlji (Hrvatskoj) — po Glaiseu — sve je eksperiment i s obzirom na osobno iskustvo, on (Glaise) morao bi dobro razmisliti da da svoj pristanak ako bi Navratil trebao biti iznova imenovan za ministra oružanih snaga. No, na drugoj strani Glaise je ukazao poglavniku na teškoće vezane za Navratilov resor, pri čemu mu osobno nije potrebno da tek upozori na zapreke koje se isprečuju pred svakim oficirom pri upravljanju *Ustaškom vojnicom,* jer je o tome Glaise već jednom govorio s poglavnikom. Međutim, istakao je Navratilovo pošteno nastojanje i trud te dosad dokazanu simpatiju za Njemačku. Ta posljednja osobina nije bez vrijednosti u vladi u kojoj sjedi jedan ministar koji je na njenoj sjednici nedavno mogao izjaviti da više nije potrebno govoriti tako oprezno s ljudima (tj. Nijemcima) koji su u

[28] AJ, T-501, rolna 267, Nr. 0135/44 g. Kdos.

jednoj godini bježali 800 kilometara. I ne na kraju, podsjetili su obojica (Glaise i Kasche) na Navratilov posjet u Fiihrerovom Glavnom stanu i njegovo primanje kod Führera: takav izraz odlikovanja ne može se nekoliko tjedana likvidirati padom istog tog čovjeka. K tome je Navratil — koji zasigurno svojom vanjštinom, pojavom i rječitošću više obećava nego što drži i što i u ovoj zemlji uopće može držati - ostavio izvanredno povoljan dojam na sve ličnosti u Njemačkoj. Kasche i Glaise su zajedno otklonili plan što ga je poglavniku nesumnjivo sugerirao Lorković, tj. da umjesto Navratila dovede Vokića na čelo ministarstva oružanih snaga. Vokić je medu ustašama po svim znacima jedan od boljih. S teroristima oko poglavnika (tj. ustaških rasova) nema, čini se, nikakve veze i kod njemačkih je nadleštava stekao povjerenje i svojim držanjem u svojstvu ustaškog zapovjednika na frontu i kao šef bosanskih željeznica. No, djelovanje šoka koji bi nastao imenovanjem jednoga takvog čovjeka i na onaj dio oficirskog kora koji je pozitivno orijentiran bilo bi ipak — kako su to obojica kazali poglavniku — znatno. Povrh toga, Vokić ne govori dobro njemački, što bi, prirodno, otežavalo suradnju. Kasche je predložio da Vokića u danom slučaju imenuje za ministrova zamjenika u Navrafilovom ministarstvu. Glaise se ogradio da se konačno izjasni, ali je priznao da bi se o takvom rješenju moglo raspravljati pod uvjetom da Vokić istodobno bude imenovan zapovjednikom cjelokupne *Ustaške vojnice* kako bi se tako mogao postepeno premostiti jaz koji postoji između oba dijela oružanih snaga (domobranstva i *Ustaške vojnice).* Naravno da bi se istovremeno morala voditi briga da se temeljito pristupi otklanjanju ustaških ispada koji se javljaju sve više - prema izvještajima njemačkih trupa s terena. Isto tako, morao bi se poglavnik odviknuti od toga da direktno opći s komandantima *Ustaške vojnice* bez ikakvog sudjelovanja i znanja nadležnog ministra. Koliko bi se mogao Navratil prilagoditi novom položaju, svakako je pod znakom pitanja. U svakom slučaju, Glaise ne vjeruje da bi s njemačke strane bio zreo da padne. Glaise moli VK da mu dostavi uputu.

Generalu Glaiseu su prvo 24. I[29] telefonski odgovorili da je šef operacionog odjela VK gen. Jodl donio odluku da im mora biti tendencija da zadrže Navratila na ministarskom položaju. Budući da je to pitanje političke prirode, inicijativu moraju prepustiti poslaniku Kascheu. Poželjno je da Kasche utječe kako bi se suprotnosti uklonile.

Dan kasnije[30], međutim, general Warlimont telefonski je razgovarao s Glaiseom i skrenuo Glaiseu pažnju da je stornirana ranija uputa VK prema kojoj se opunomoćeni general ne bi trebao pokazati previše zainteresiran za pitanje ostavke ministra Navratila. Nova direktiva glasi: vrijedi ono što je gen. Jodl dan prije bio naredio, pri čemu se i opunomoćeni general, tj. Glaise ima osobno angažirati kod poglavnika.

Kasche je 24. I[31] — nezavisno od osjetljivog i za njemačku stranu važnog pitanja ostanka ministra Navratila u resoru ili Vokićeva dolaska na njegovo mjesto — telegrafski obavijestio svoje ministarstvo u Berlinu da se posljednjih tjedana popravilo raspoloženje hrvatskoga seoskog stanovništva prema Nijemcima. Zapažena je i želja u povećanom obujmu da se brane od partizana i da postoji spremnost za borbu protiv njih. Tome su pridonijeli - čini se — doživljaji stanovništva s bandama jednako tako kao i uspješno okončane

[29] AJ, T-501, rolna 267.
[30] Isti izvor.
[31] AJ, T-501, rolna 267.

borbe i njemačko i hrvatsko propagandističko djelovanje. Vrijeme je, po Kascheovoj ocjeni, da iskoriste takav razvoj s najvećom odlučnošću. Jučer (23. I) bili su Glaise i Lorković kod njega i tom prilikom razgovarali o tim pitanjima. Lorković se jako žalio što ne dobiva nikakvo naoružanje za oružništvo i seoske straže i što ne može iskoristiti suradnju stanovništva u borbama s bandama. Složili su se da moraju što hitnije upriličiti jedno savjetovanje kod glavnokomandujućeg na Jugoistoku na kojem bi sudjelovali: Freih. v. Weichs, komandant *Drugoga oklopnog korpusa* (Rendulic), vojni zapovjednik Jugoistoka, poslanik Neubacher, ministar Lorković, Glaise, Kamerhofer i Kasche. Teme savjetovanje bile bi: 1. opće protukomunističke mjere; 2. osiguranje obrane jadranske obale uz hrvatsku suradnju; 3. angažiranje svih hrvatskih snaga u borbi protiv bandi; 4. osnivanje seoskih straža i žandarmerije; 5. poboljšanje suradnje hrvatske vlade i komandanta *Drugoga oklopnog korpusa; 6.* suradnja njemačkih komandi s hrvatskim vladinim opunomoćenicima i hrvatskom upravom. — Gen. Glaise će danas potaknuti kod glavnokomandujućeg saziv takvog savjetovanja. Kasche moli da ministarstvo podrži tu njihovu inicijativu. Pošto je poglavnik u toku proslave 15--godišnjice ustaškog pokreta dao tako naglašenu izjavu u prilog suradnje s Reichom i Führerom, a u redovima stanovništva zapažaju se naprijed spomenute pojave, ne smiju ništa propustiti što bi poboljšalo suradnju i povoljno utjecalo zasigurno na jačanje njemačkih snaga.

Glaise je dan kasnije (25. I)[32] brzojavom izvijestio VK (opet generala Warlimonta) i najavio da će se založiti — surađujući s poslanikom Kascheom — da zadrže Navratila na položaju ministra oružanih snaga, koristeći se pri tom argumentima koje je već naveo u svom telegramu VK od 23. siječnja. Prisiljen je, međutim, da javi Vrhovnoj komandi da se kriza od jučer utoliko zaoštrila što poglavnik otklanja predloženo međurješenje s Vokićem kao zamjenikom (državnim tajnikom), ustraje uporno kod potpunoga Navratilovog napuštanja resora i želi dovesti na njegovo mjesto Vokića kao civila i stranačkog čovjeka. Na taj način postoji vjerojatnost koju po vojnim učincima ne može odmjeriti da postane »ministar rata« jedan nestručnjak, kojemu pored nedostatka poznavanja njemačkog jezika nedostaje još unutrašnja povezanost s *Wehrmachtom* i njemačkim oficirskim korom.

Hrvatski oficirski kor - nastavlja Glaise - koji i onako pravo ne zna kamo spada jer mu već odavna zbog brojnih kadrovskih promjena u vojnim resorima nedostaje vojnostručno vodstvo, izgubio bi vjerojatno još više od svog usmjerenja; morali bi se pribojavati da će biti izručen jednoj političkoj kliki i izgubiti svaku vrijednost kao okosnica hrvatskih oružanih snaga. Taj oficirski kor ne bi se mogao ni osloboditi utiska da njemačka vojna strana postupa s njim maćehinski ako pristane da u petoj godini rata dobiju civilista za šefa.

U organizacionom pogledu postoji opasnost da jedan nestručnjak kome je stran vojnički način mišljenja pođe putem koji ne podleže nadzoru s njemačke strane i tako upropasti planove za koje su angažirana tako velika materijalna sredstva njemačke strane. Moglo bi doći do toga da - kao što je i dogovoreno s ministrom Navratilom — liferuju opremu, naoružanje i municiju, a da Hrvati učine s tim što hoće^ što i ne mora uvijek odgovarati namjerama i interesima njemačke strane.

Glaise stoga preporučuje da njemačka strana - ako poglavnik u pitanju

[32] AJ, T-501, rolna 267, Nr. 0150/44 g. Kdos.

Navratila na temelju ovdašnje intervencije (Glaisea i Kaschea) ne popusti a ne uzme se u razmatranje u VK intenzivnije utjecanje s najvišeg mjesta (Hitler), pa Navratil stvarno padne - zahtijeva bar to da jedan hrvatski domobranski oficir bude Navratilov nasljednik kojem bi bili podredeni i domobranstvo i *Ustaška vojnica.*

Feldmaršal Weichs potpuno se složio sa stavom generala Glaisea i označio Vokića — prije svega ljude koji stoje iza njega i kod kojih bi se već mogle zapaziti težnje nalik na Badoglia — kao opasnost za izgradnju hrvatskih oružanih snaga.[33] Međutim, Hitler je 25. I navečer donio odluku da se i odjel za operacije VK (Jodl i Warlimont) i general Glaise imaju suzdržati da i dalje utječu na promjenu u sastavu vlade u Zagrebu. Zato je Glaise dobio 29. I obavještenje da njemačka strana smatra eventualnu promjenu u hrvatskom ministarstvu oružanih snaga za unutarhrvatsku stvar i da se ne može zauzeti nikakav stav u pitanju osobe Navratilova nasljednika. Moraju samo zahtijevati da na položaj ministra dođe čovjek koji će osigurati povezanost i ubrzanu izgradnju hrvatskih oružanih snaga i predstavljati jamstvo za usku i povjerenjem ispunjenu suradnju s Njemačkom.

Navratil je tako morao otići, ali još dok je bio formalno ministar oružanih snaga NDH, bila su donesena dva zakonska akta ustaške vlade vezana za njegovo ime. Jedno je bila zakonska odredba o odmazdama (represalijama), drugo »Zakonska odredba o neprovađanju odnosno o obustavi kaznenog progona protiv odmetnika i vojnih bjegunaca, koji se vraćaju«.

Braneći se neuvjerljivo od krivice za donošenje odredaba o odmazdama Navratil je u istrazi 18. IV 1947.[34] izjavio ovo:

»Kad je ministarstvo oružanih snaga primilo naredbu njemačkog generala Rendulića, komandanta svih njemačkih i hrvatskih trupa na teritoriju »NDH«, koja je predviđala surove i bezobzirne represalije protiv pučanstva »NDH«, stupio sam odmah u vezu sa tadanjim ministrom unutrašnjih poslova Mladenom Lorkovićem, koji mi je tom prilikom saopštio, da mu je ta stvar već poznata i da je već protestirao protiv toga kod njemačkog generala Glaise-a von Horstenaua, sa motivacijom, u glavnom sadržine: da jedan njemački komandant ne može vršiti nikakve represalije nad pučanstvom »NDH«, koja država je od Njemaca priznata kao suverena država i sa Njemcima se nalazi u savezu. Ja kao ministar oružanih snaga po ovome nisam imao što više da radim pošto je ovo pitanje spadalo u nadležnost ministra unutrašnjih poslova.

Na prvom referatu koga sam odmah poslije toga imao kod Pavelića, pokazao sam mu tu naredbu i protestirao protiv njene surovosti i nenadležnog postupka njemačkog komandanta. Pavelić mi je tom prilikom kazao da je o tome već obavješten od ministra Lorkovića i da će se spriječiti primjena naredbe o represalijama njemačkog generala Rendulića, donošenjem jednoga zakona o represalijama, koga će izdati hrvatska vlada. Kratko poslije ovoga izvješten sam da kao vojni predstavnik treba da učestvujem na jednoj konferenciji kojoj će prisustvovati sa hrvatske strane još ministar Lorković, a sa njemačke strane njemački poslanik Kasche i njemački general Horstenau, gdje će se raspravljati nekoliko pitanja. Došavši tamo, ministar Lorković obavjestio me je o pitanjima o kojima će se raspravljati. Tom prilikom saopštio mi je, da će u cilju onemogućavanja primjene naredbe njemačkog generala Rendu-

[33] KTB, Band IV/1, str. 738.
[34] A-VII, SUP-Zagreb, MF-23, Zapisnik saslušanja F.Navratila.

lica, hrvatska vlada izdati jedan zakon o represalijama, pošto je to jedini put da se spriječe represalije njemačkih vojnih vlasti. Isto tako mi je rekao da se po tom pitanju već sporazumio sa predsjednikom vlade Mandićem i da će se na ovoj konferenciji izvjestiti predstavnici njemačkih vlasti o donošenju zakona o represalijama od strane hrvatske vlade, te da se savezno tome naredbe o represalijama generala Rendulića stave van snage odnosno saobraze hrvatskom zakonu, koji će se izdati.

Ovaj zakon izrađen je bez ma kakvog mog sudjelovanja u ministarstvu unutrašnjih poslova. Prošao je kroz zakonodavni odbor državnog savjeta i pošto je od istoga, prema predviđenom pravilniku, u svojoj konačnoj redakciji podnet na uviđaj Paveliću, objavljen je u službenim novinama.

Smatram da se iz prednjeg vidi:

Da ja nisam činio ma kome ili ma kakve prijedloge da hrvatska vlada donese jedan zakon o represalijama;

Da ja na nikoji način nisam učestvovao u izradbi toga zakona;

Osim ovoga nisam učestvovao u nikakvim odlukama da se taj zakon protiv ma koga primjeni, niti sam ga kao ministar oružanih snaga ma protiv koga sam primjenio.

Potrebu za izdavanje ovoga zakona shvatio sam, kao što je to bilo i prikazano od strane nadležnih faktora, *kao odbrambenu mjeru hrvatske vlade i jedini izlaz da se spriječe surove i bezobzirne represalije njemačkih vojnih vlasti nad pučanstvom »NDH«.* Smatrao sam, ako već drugoga izlaza nema, da je ovo riješenje bolje nego prepustiti Njemcima da primjenjuju predviđene surove'i bezobzirne represalije sami po svome nahođenju.

Iz prednje izjave koju sam dao po ovom pitanju, smatram da se vidi da sam napomenute konferencije, gdje su se raspravljala i druga pitanja, prisustvovao samo kao vojni predstavnik, u koliko bi se pojavila neka stručna vojna pitanja i da nisam imao nikakvog osobnog udjela u donošenju odluke da se donese navedeni zakon o represalijama.«[3]

[35] Aleksandar Benak je o odmazdama izjavio 19. VI 1945. pred Centralnom gradskom komisijom za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača u Zagrebu:

»Represalije, odnosno odmazde prema zakonskoj odredbi iz godine 1943 vršile su se na taj način, da je područno redarstvo stavilo svoj pismeni predlog Glavnom Ravnateljstvu za javni red i sigurnost i to osobno na glavnog ravnatelja. Glavni ravnatelj donesao je na temelju toga predloga säm odluku o tome da li će se odmazda izvršiti ili ne, i u kojem opsegu i na koji način. Primjera radi navadam, da je Redarstvena Oblast za grad Zagreb obično predhodno se telefonski sporazumjela sa Glavnim ravnateljstvom tj. šef redarstva ili njegov zamjenik, odnosno nadstojnik političkog odsjeka sa glavnim ravnateljem uglavio je da li će se odmazda izvršiti, u kojem opsegu i nad koliko osoba. Redarstvena oblast poslala je nato pismeni predlog sa popisom osoba, kojih broj je bio i veći nego je bilo unapred uglavljeno, te je referent redarstva, a kadkada i nastojnik političkog odsjeka osobno odnesao glavnom ravnatelju taj predlog, koji je onda izabrao iz popisa osoba one nad kojima treba izvršiti odmazdu, te odmah na samom predlogu olovkom izradio kratak nalog koji je glasio po prilici »imade se izvršiti« i potpis. Dotični redarstvenik sa tim nalogom mogao je izdati podredenom osoblju sve ostale potrebne naloge za izvršenje, dok je ravnateljstvo za javni red i sigurnost, tj. njegov politički odsjek izradio oglas za novine, ili možebitno popratne spise, u koliko je to bilo potrebno.

Redarstvene oblasti iz provincije predlagale su izvršenje odmazde redovito brzojavno, te su i brzojavno dobivale odobrenje za izvršenje ili odbijanje predloga. Inače je formalan postupak bio jednak gore navedenom, s tom razlikom, da je potanko obrazloženi predlog stizavao nakon brzojava, te se ti spisi nisu dalje ni razrađivali, u koliko je bila izdana brzojavna dozvola za izvršenje.

Izvršenje odmazda zahtjevale su također i razne njemačke oblasti, a koliko je meni poznato, u većini slučajeva tražila je odmazde SD (Sicherheitsdienst) i Sp (Sicherheitspolizei), te su takovi zahtjevi ili potpisivani po zapovjedniku Standartenführern Guenter Hermann-u.

Uoči proglašenja zakonske odredbe o amnestiji predsjednik ustaške vlade N. Manđić održao je 26. I 1944.[36] govor na radiju i u njemu rekao ovo: »Od dana proglašenja rata od strane našega saveznika Velikog Njemačkog Reicha Sovjetskoj Rusiji, koja je čekala zgodan čas da sama napadne na Njemačku i preko ove na cieli europski kontinent, počelo se je u našoj državi stvarati i po njoj razorno djelovati t. zv. partizanstvo, ubačeno idejno od Sovjetske Rusije i podpomognuto osobito iz početka sa razbijenim četama poražene jugoslavenske vojske kao i s većinom zavedenim pravoslavnim pučanstvom u našim krajevima.

Ovaj t. zv. 'narodni oslobodilački pokret' uperen proti njemačkoj vojsci kao t. zv. okupatoru, a s time u vezi i proti mladoj Nezavisnoj Državi Hrvatskoj kao i proti našemu hrvatskom narodu katoličke i muslimanske vjeroizpoviesti, bio je kao naručen došao izdajničkoj talijanskoj II. Armati, da u svakom pravcu podpomaže ove naše unutarnje neprijatelje četničko-partizanskih postrojbi, da ubijaju, ruše, haraju, pale i uništavaju sve, što je hrvatsko, da time onemogućuju izgradnju Nezavisne Države Hrvatske. Kapitulacijom i izdajom kraljevske generalske Italije ta su se haranja i pustošenja kroz neko vrieme iza 9. rujna 1943. u svome bjesnilu, u svojoj zvjerskoj žestini u nečovječnim djelima razbojničkog ubijanja i svestranog pustošenja pojačala i pogoršala. To je bilo tim više, što nije bilo ni vremenski moguće odmah iza talijanskog sramotnog nečuvenog vjerolomstva suprotstaviti potrebnu obranu.

Tako je pošlo za rukom partizanima, da što prisilno t.zv. mobilizacijom, što lukavim i za neuki i priprosti puk zamamnim i zavodljivim obećanjima zavedu mnoge naše sugrađane većinom grubom silom odvedene seljake iz napadnutih krajeva, da se odmetnu zajedno s partizanskim četama u šumu, da ostave svoje domove, svoje obitelji, svoja rođena ognjišta i okušaju život i boravak u šumskom sovjetsko-komunističkom t.zv. partizanskom 'zemaljskom raju'.

Ali snažnim zahvatom hrvatsko-njemačke vojske kroz kratko vrijeme pošlo je za rukom u glavnom suzbiti glavninu partizanskih dobro organiziranih vojnih redova.

Kroz vrieme svoga boravka među ovim šumskim odmetnicima poče naš što silom što himbenom lukavštinom i prevarnim zavaravanjem primamljeni hrvatski sviet dolaziti umu i razumu, brzo se osviestiše i uvidješe, kako su ih partizani naveli na tanak led, da taj led već puca i prieti im smrtnom propasti. Počeše se svojim kućama u većem broju vraćati, nastupi hladno otrieznivanje, javlja se jaki zov krvi za vlastitom obitelji, za rođenim ognjištem, za mirnim blagotvornim domaćim radom, za sređenim životom. Ustanovljeno je, da su ovi slučajevi odmetničkog vraćanja na mnogim krajevima naše države i pojedinačno kao i u većim skupinama učestali, iako su odmetnici svjestni, da su se svojim dotadašnjim postupkom ogriešili o probitke Nezavisne Države Hrvatske.

Izim glavnog ravnatelja donosio je odluke o odmazdama također i zamjenik glavnog ravnatelja Vladimir Vrančić, koji je ujedno bio i povjerenik za osiguranje željezničkog prometa prema odnosnoj zakonskoj odredbi, te je zahtjevao ili određivao izvršenje odmazda za razne udese na željezničkim ili drugim prometnima vezama.«

[36] *Hrvatski narod*, god. VI, br. 945 od 28. I 1944. Ustaška vlada donijela je 26. I 1944. zakonsku odredbu kojom se obustavljaju kazneni progoni protiv odmetnika i vojnih bjegunaca koji se prijave vojnim, upravnim i sudskim vlastima. Odredba je bila na snazi do 26. V, a zatim bila produžena do 1. VII 1944. (*Narodne novine* od 26. I i 26. V 1944)

Zato je naš veliki Poglavnik — nastavljao je Mandić — u svojoj dalekovidnoj državničkoj mudrosti i u dubokoj spoznaji svoje čovječanske osjećajnosti nepravde i milosrđa prema svima svojim pa i prema zalutalima i stranputicama zavedenim vlastitim državljanima još poviestnog nadnevka 9. rujna 1943. putem jednog objavljenog proglasa pozvao sve odmetnike, da se povrate svojim kućama, svojim domovima, svojoj rođenoj grudi, uz obećanje, da se proti njima ne će kazneno postupati, ako ovaj svoj povratak svojevoljno izvrše.

Iako je i ovaj poziv imao uspjeha, ipak se je sada odmetničko vraćanje i njihovo pokajanje u tolikoj mjeri pojačalo, kao što se i njihovo predavanje prigodom vršenja naših vojnih odnosno redarstvenih djelatnosti u tolikom broju pomnožava, da je hrvatska državna vlada osjetila prieku potrebu, da naš državni Poglavar donese i objavi jednu zakonsku odredbu u svrhu, da sve naše oblasti u svima takvim slučajevima odmetničkog povraćanja ili njihovog predavanja primjenjuju istovjetan postupak.

Takva je zakonska odredba izdana po Poglavniku danas 26. siečnja 1944., te će se proglasiti u 'Narodnim Novinama' sutra 27. siečnja pod br. XXVII--173-D.V.1944., kojim danom zadobiva pravnu moć.

Odmah § 1. ove zakonske odredbe normira načelo oprosta time, da se ne će kazneno postupati protiv osoba, koje se nalaze u odmetništvu, a koje su do dana, kad ova zakonska odredba zadobije pravnu moć, počinile koje kažnjivo djelo protiv probitaka Nezavisne Države Hrvatske pod uvjetom, da obustave svoje daljnje odmetničko djelovanje i prijave se kojoj bilo vojničkoj, upravnoj ili sudbenoj oblasti u svrhu povratka mirnom životu ili u svrhu uvrštenja u oružane snage Nezavisne Države Hrvatske.«

Mandić, dalje, tumači sadržaj te zakonske odredbe i na kraju svog govora ponosno kaže: »Kako vidite, i u ovoj zakonskoj mjeri odrazuju se glavne upravne smjernice jedne pravne države, osnovane na pravdi i zakonu, ali i na državničkoj mudrosti i pravednosti, kao i na blagoj obzirnosti našega Poglavnika, kojemu je probitak naše mlade slobodne države i našega cielokupnog hrvatskog naroda, te njegovo smirenje, napredak i blagostanje i kako pojedinca tako i cjeline jedini i najviši zakon.«

Ustaška je štampa donijela 29. I 1944.'[7] vijest da je poglavnik istog dana imenovao ministra prometa Antu Vokića ministrom oružanih snaga. Istog dana je general Matija Čanić imenovan zapovjednikom oružanih snaga, a istovremeno je general-poručnik Fridrih Navratil bio razriješen dužnosti ministra i zapovjednika oružanih snaga i ujedno imenovan vrhovnim nadzornikom za zemaljsku obranu.

4. *Vojna pitanja NDH.* Ustaška vlada bila je prisiljena da se brani od optužaba da uvelike krši norme međunarodnog prava, kao i njen »veliki saveznik«: Treći Reich Adolfa Hitlera.

Središnjica *Hrvatskog Crvenog Križa* u Zagrebu u svom je odgovoru od 19. I 1944.[38] na upit ministarstva vanjskih poslova savjetovala da bi na apel Međunarodnog odbora *Crvenog križa* o metodama vođenja rata trebalo odgovoriti u duhu ženevske konvencije o postupanju s ratnim zarobljenicima od 27. srpnja 1929.

[37] *Hrvatski narod,* god. VI, br. 947 od 30. I 1944.
[38] A-VII, NDH, kut. 266, Br. reg. 10/1 - 1.

»Stoga predlažemo - stoji u odgovoru *CK* - da bi u tekstu Državne Vlade došli do izražaja ovi momenti:

1. Vlada Nezavisne Države Hrvatske osuđuje sve metode ratovanja, koje se protive međunarodnim ugovorima.

2. Vlada Nezavisne Države Hrvatske obvezuje se u cielosti poštivati odredbe Ženevske konvencije o postupanju s ratnim zarobljenicima od 27. srpnja 1929., kojoj je pristupila početkom 1943. godine.

3. Vlada Nezavisne Države Hrvatske, preuzimajući spomenute obaveze, osuđuje nečovječan način ratovanja protiv golorukog civilnog pučanstva kao i razaranje kulturnih tekovina i drugih obćih ili posebničkih dobara, koji ne služe u ratne svrhe.

4. Vlada Nezavisne Dreave Hrvatske izjavljuje se spremnom, na temelju reciprociteta, da odredbe Ženevske konvencije o ratnim zarobljenicima primieni i na građanske zatočenike onih zemalja, s kojima bi došla u oružani sukob.

Mišljenja smo naime, da je u gore spomenutim točkama obuhvaćeno sve, na što Međunarodni odbor Crvenog Križa očekuje odgovor naše Vlade, a ujedno smo mišljenja, da se takva izjava može i treba dati.«

U »Uredskoj bilježki« ustaškog ministarstva vanjskih poslova od 26. I 1944.[39] stoji ovo: »Predsjedništvo vlade saobćuje svojim dopisom broj Tajni 49/1944. od 22. o. mj., da je na sjednici vlade (15.11944) prihvaćen priedlog ministra vanjskih poslova, da se, na upit međunarodnog odbora Crvenog Križa o postupku sa zarobljenicima, koji su pripadnici zaraćenih zemalja sa Hrvatskom, saobći švicarskom saveznom vieću u Bernu, da će hrvatska vlada primieniti tokijski nacrt konvencije od 1934. o zarobljenicima, ne o građanskim osobama, i to samo na one strance, koji su pripadnici zaraćenih (država) sa Hrvatskom.«

Stoga je ministarstvo uputilo delegaciji Međunarodnog *Crvenog križa* u Zagrebu notu Br. 216 od 31. siječnja 1944.[40] kojom notificira ovakav zaključak vlade:

»Hrvatska vlada izjavljuje formalno, da će se odredbe ženevske konvencije od 1929. o postupku s ratnim zarobljenicima primjenjivati analogijom, ukoliko je to moguće, na neprijateljske građanske zatočenike, pripadnike neprijateljskih zemalja, koje bi se našle u ratnom stanju s Nezavisnom Državom Hrvatskom.«

U drugoj noti o metodama vođenja rata (Br. 217 od 31.1 1944)[41] upućenoj na istu adresu izjavila je ustaška vlada da osuđuje sve metode vođenja rata koje su protivne, kako pozitivnim normama međunarodnoga javnog prava tako i običajima među civiliziranim narodima. Naročito osuđuje sam postupak i nedopuštena sredstva upotrijebljena da se ranjava nenaoružano civilno stanovništvo, da se ubijaju mirni stanovnici bez ikakve odgovornosti. Posebice i živo protestira protiv barbarskih metoda bombardiranja, neopravdanih s vojne točke gledišta, koje se sastoje u uništavanju moralnih i materijalnih dobara i koja tako dovode u pojedinim, u bliskoj prošlosti, vrlo teško oštećenim regionima do potpunog uništenja života i kulture. Hrvatska vlada izjavljuje da je uvijek bila spremna da poštuje norme međunarodnog prava vezane za rat, što je dokazala legalnim (službenim) osnivanjem hrvatskog

[39] Isti izvor.
[40] Isti izvor.
[41] A-VII, NDH, kut. 266, Br. reg. 9/1 -1.

Crvenog Križa i pristupanjem ženevskim konvencijama od 27. srpnja 1929. o poboljšanju sudbine ranjenika i postupänju s ratnim zarobljenicima. Tim pristupanjem spomenutim konvencijama vlada se osjeća vezanom; to danas ponavlja te iznova i formalno obećava da će točno i u cijelosti poštovati i provoditi i ubuduće sve odredbe tih konvencija. Vlada NDH izjavljuje na kraju da je uvijek spremna i obavezuje se u stvari, za slučaj i na temelju reciprociteta da odobri i prizna koristi iz odredaba ženevske konvencije o postupanju s ratnim zarobljenicima civilnim internircima-državljanima neprijateljske države koja se nalazi u ratnom stanju s Hrvatskom (Tokijski projekt).

Ustaško ministarstvo vanjskih poslova, u drugoj jednoj verbalnoj noti istog dana[42] upućenoj njemačkom poslanstvu u Zagrebu, skrenulo je pažnju poslanstvu da se u njemačkoj štampi Hrvati iz Bosne i Hercegovine označuju samo pod njihovim regionalnim imenom ili pak isticanjem njihove vjerske pripadnosti Islamu, a ne naziva ih se Hrvatima. U novinama *Hamburger Illustrierte* u br. 38 od 15. rujna 1943. Muslimani se nazivaju Srbima pod naslovom »Pomagači njemačke policije na Balkanu — Mir i red u vlastitoj zemlji žele osigurati ovi srpski pomoćni policisti koji s njemačkom policijom zajedno nastupaju protiv bandita.« U listu *Wiener Illustrierte,* br. 2 od 15. siječnja 1944, piše: »Veliki jeruzalemski muftija kod bosanskih dobrovoljaca u *Waffen-SS«,* a zatim »I tako nastavljaju tradiciju Bošnjaka«; u *Berliner Illustrierte Zeitung,* br. 51 od 23. prosinca 1943., stoji: »Veliki muftija posjetio Muslimane« i »bosanski vojnici nazvani Bošnjacima borili su se slavno već u Prvom svjetskom ratu na našoj strani«. Dalje, u novinama *Ilustrierter Beobachter* u br. 2. od 13. siječnja 1944: »Bosanski dobrovoljci u *Waffen-SS«.* U *Neue Illustrierte Zeitung,* br. 4 od 25. siječnja 1944. pod naslovom »U brdima Crne Gore i Bosne« slika jednog Muslimana s fesom na glavi nosi naslov: »S ponosom pokazuju Crnogorci pisma sinova koji se nalaze u redovima dobrovoljaca dobrovoljačke bosansko-hercegovačke gorske divizije SS.«

Budući da je isticanje takvih imena — bilo regionalnog bilo vjerskog značenja - u protivnosti s interesima hrvatskog naroda, ministarstvo vanjskih poslova moli poslanstvo da skrene pažnju mjerodavnih njemačkih organa na tu okolnost — stoji na kraju u toj noti.

U drugoj noti ministarstva upućenoj poslanstvu, odnosno vladi Reicha s istim nadnevkom (31. I 1944)[43] govori se o teškoćama s kojima se suočavaju državne željeznice NDH. Najglavniji i najvažniji razlozi izvanrednih teškoća hrvatskih željeznica izvan hrvatskog polja djelatnosti jesu ovi:

1. *Feldeisenbahnkommando* 7 u Zagrebu raspolaže samostalnom željezničkom upravom na cijelom hrvatskom državnom teritoriju koja bi se, doduše, službeno imala baviti samo pitanjima vojnih transporta, ali ona u praksi, ipak, razvija tako paralelnu i intenzivnu djelatnost u svim pitanjima željezničkog saobraćaja da iz toga moraju nastajati neizbježna razilaženja i nesporazumi (obustava prometa, zapostavljanje i zadržavanje važnih hrvatskih robnih transporta i s tim povezana nemogućnost pravodobnog snabdijevanja stanovništva živežnim namirnicama, itd.).

2. Osiguranje hrvatske željezničke mreže spada u isključivu nadležnost njemačkih vojnih komandi. Usprkos tome, svakodnevno se zbivaju akti sabotaže, tako da su prosječno četrdeset puta mjesečno prekinute najvažnije

[42] A-VII, NDH, kut. 268, Br. reg. 1/4 - 32.
[43] A-VII, NDH, kut. 268, Br. reg. 1/4 - 7.

željezničke pruge.[44] Tako se ne razara samo željeznička mreža, nego se sve više oštećuje i vozni park. Za održavanje pruga u posljednje vrijeme ne poduzima se uopće ništa više, nego se uklanjaju samo najnužnije štete.

3. Hrvatske državne željeznice imaju velika robna potraživanja od Njemačke koja ostaju nedovoljno ili pak potpuno neispunjena. Uvoz naručenih dobara odmjeruje kao kontingent *Frachtenleitstelle* u Berlinu. U posljednje vrijeme iznosio je taj kontingent preko Savskog Marofa 10 vagona, a preko Osijeka 5 vagona dnevno. No, ovom kontingentu momentano stoji nasuprot u Njemačkoj 2.000 vagona robe naručene od hrvatskih državnih željeznica u vrijednosti od oko 210,000.000 kuna.

4. Tranzitni tereti preko hrvatskog teritorija obračunavaju se centralno preko *Vereinsabrechnungsstelle* u Berlinu. Hrvatska potraživanja iz tog tranzita prema trećim državama priračunavaju se stoga računu hrvatskih potraživanja prema Njemačkoj. Taj račun ionako raste i tako se samo dalje povećava, dok tako hrvatskoj državi izmiču protutražbine prema spomenutim trećim državama koje bi se inače mogle prebiti povoljno za Hrvatsku direktnim obračunavanjem.

Hrvatska vlada stoga moli vladu Reicha - stoji na kraju note — da u prijateljskom razmatranju gornjih okolnosti poduzme potrebno kako bi nadležni njemački organi izašli u susret opravdanim hrvatskim zahtjevima.

Policijski ataše poslanstva u Zagrebu Hans Helm u pismu (Zagreb, 5. II 1944)[45] obavijestio je generala Glaisea da iz ustaških krugova dolazi glasina o tome da ministar Lorković napušta ministarstvo unutrašnjih poslova i ponovno preuzima resor vanjskih poslova. Sam ministar Lorković je priznao da je čuo tu glasinu. Prema njegovim izjavama Lorković smatra da tu glasinu šire oni krugovi koji priželjkuju oštriji ustaški kurs i vjeruju da njihov plan još nije postignut s imenovanjem starog ustaškog borca Vokića za ministra oružanih snaga. Prema najnovijim obavještenjima iz vodećih ustaških krugova imao bi bivši državni tajnik Eugen Kvaternik biti Lorkovićev nasljednik u resoru unutrašnjih poslova. No, koliko će glasina poprimiti konkretne oblike, to se zasad ne može ocijeniti. Ipak ostaje značajno da postoje takvi planovi kod vodećih ustaških krugova. Navodno bi se E. Kvaternik imao vratiti u Hrvatsku u toku idućeg tjedna da bi preuzeo položaj ministra unutrašnjih poslova. Zasad se, međutim, ne može dati sud o takvoj glasini. Prema ovdašnjem shvaćanju, takva promjena na položaju ministra unutrašnjih poslova ne bi bila povoljna, jer bi njome bila narušena započeta unutrašnjopolitička linija koja se dosad pokazala povoljnom.

U opsežnoj promemoriji na njemačkom jeziku od 5. veljače 1944.[46] obrađena su pojedina vojna pitanja NDH. U uvodu se nabrajaju osnovni elementi položaja u kojem se nalazila ustaška država od njenog proglašenja pa dalje. Njen opći položaj u vezi s najnovijim ratnim zbivanjem doveo je Hrvatsku iznova u središte interesa. Daljnji razvoj može, međutim, dovesti do toga da taj interes preraste u akcije koje bi hrvatsku zemlju ponovno učinile ratnim poprištem, hrvatski narod braniteljem doma i ognjišta, a hrvatsku državu opet jednom za *antemurale* Evrope. Hrvatska se već počesto nalazila u toku svoje tisućugodišnje i više povijesti u takvim teškim situacijama; borila se

[44] Opš.: I. Hariš, nav. djelo.

[45] AJ, T-501, rolna 267, Nr. 330/42. Tih dana je poslanik Kasche boravio u Berlinu »na podnošenju izvještaja.« (*Hrvatski narod,* god. VI, br.954 od 8. II 1944)

[46] A-VII, NDH, kut. 233ª, Br. reg. 20/1 — 1. Tom promemorijom trebalo je pripremiti teren za misiju dra Mandića.

za sebe i za Evropu protiv razbijanja više izvanevropskih valova o obalu, čupali su joj komade sa živog tijela, krvarila je iz tisuću rana, ali se nije nikad slomila i nikad nije izgubila vjeru u svoju dužnost i evropsku misiju.

Hrvatske oružane snage su mlade — nastavlja promemorija koja mjestimično, već po svojoj nacionalističkoj patetici odaje redakciju (M. Lorkovića) — i rođene su usred rata, u unutrašnjoj revoluciji i na ruševinama jedne protunarodne države. Usprkos tome, hrvatski vojnici nisu smjesta stali samo na granicu svoje vlastite države, nego su se uspješno borili rame uz rame sa svojim velikonjemačkim oslobodiocem i saveznikom protiv zajedničkog neprijatelja daleko izvan vlastitih državnih granica. U pohodu na Istok bilo je iznova potvrđeno stoljetno drugarstvo i kod Staljingrada u ratničkom umiranju zapečaćeno krvlju i životima. Neprijatelj se podmuklo bacio — daleko od vlastitog fronta — na hrvatsku zemlju u kojoj je raspirio partizanski rat. I ovdje je, ipak, naišao na hrvatskog vojnika koji je zajedno sa svojim njemačkim saveznikom prihvatio najbolniju od svih borbi: borbu u vlastitoj zemlji.

No, kao da to nije bilo dovoljno. Hrvatski je vojnik morao stisnutih zuba mjesecima bespomoćno promatrati kako postepeno sazrijeva izdaja u hrvatskoj zemlji, izdaja kakvu povijest dosad još nije poznavala. Zapadni susjed (Italija) — tada još saveznik pravog oslobodioca — stvorio je ovdje lukavo, djelujući štetočinski, vrata za upad neprijatelja u Evropu. Kapitulacija Italije oslobodila je konačno hrvatskog vojnika tih obzira, i hrvatska je mladost nastupila da s oružjem u ruci ponovno osvoji svoju državu.

Na žalost, daljnji hod zbivanja opet jednom nije bio taj da Hrvatska i Hrvati dobiju zasluženu, pravednu i od saveznika najsvečanije priznatu nagradu, nego mu je tok zbivanja metnuo u ruku mač. U toku daljnjih operacija na velikom prostoru Hrvatska se u međuvremenu opasno približila neprijateljskim bazama. Sad je podmukli protivnik otpočeo i svoj teror iz zraka protiv Hrvatske. Starodrevna hrvatska mjesta, gradovi i spomenici žrtva su svakodnevno tog terora. U unutrašnjosti pak partizan i nadalje pljačka sela i naselja, polja i skladišta za snabdijevanje, ubija i pljačka stanovništvo. Iznad svega, međutim, lebdi najveća opasnost koja se sve više približava: mogući upad neprijatelja u jugoistočni bok evropske tvrđave — preko hrvatskog zemljišta!

Sve je to poznato, ali se ne smije zaboraviti. Hrvatski državljanin, osobito hrvatski vojnik ne smije säm sebe zavaravati; njemu se ne smije izvući tlo ispod nogu; njega se ne smije upotrijebiti tako da säm — s pravom ili ne — na kraju posumnja ne samo u sebe, nego u novi poredak evropskog prostora u kojem njegova vlastita država suvereno treba zauzeti mjesto koje joj pripada.

To je razlog da se u ovim zabilješkama iznosi sve ono što Hrvat, što hrvatski borac smatra nepravednim i ponižavajućim. To je razlog da se u redovima koji slijede iznose prijedlozi pomoću kojih se jedino može učvrstiti suverenost hrvatske države da bi se tako Hrvatskoj i njenom narodu ojačala kičma za dane koji dolaze.

U otvorenom, slobodnom drugarstvu hrvatski borci kod Staljingrada prinijeli su svoju najveću žrtvu. U istom uzajamnom poštovanju i drugarskom savezništvu hrvatski vojnik želi i ubuduće ispuniti i više nego što je njegova dužnost.

1. Sjedište zajedničkog zapovjednika kojem su podređene njemačke i hrvatske jedinice na hrvatskom prostoru.

Zajednički zapovjednik svih njemačkih i hrvatskih jedinica koje operiraju u Hrvatskoj (*zapovjednik Drugoga oklopnog korpusa* L. Rendulic) ima svoje sjedište u srpskom lječilištu Vrnjačka banja. Već ta prostorna udaljenost nosi

sa sobom da mjerodavni hrvatski vojni i politički organi nemaju s tako udaljenim komandantom nikakav dodir ili, pak, samo izvanredno ograničen. A dodir je, ipak, bezuvjetno potreban ako se želi da se uklanjaju postupci koji rezultiraju neželjenim posljedicama a osigura zajedničkim interesima odgovarajuće vodenje vojnih operacija u hrvatskom prostoru. Operativno i taktički ta je udaljenost također nepotrebna komplikacija koja se neizostavno mora odraziti na brzinu, a time i na udarnu snagu operacija. Praktično se ne može zabaciti tvrdnja da toj okolnosti treba pripisati krivicu za mnoge neuspjehe dosadašnjih vojnih operacija u hrvatskom prostoru.

Napokon, postojanje jedne komande, koja se nalazi izvan hrvatskih državnih granica, nad hrvatskim, u hrvatskom prostoru operirajućim jedinicama teško je političko opterećenje, a to se opterećenje bezuvjetno mora odstraniti djelujući obeshrabrujuće i ponižavajuće na hrvatske vojne i civilne krugove, a iskoristit će ga u tom pravcu neprijateljska strana i propagandistički. Hrvatski narod može razumjeti da se u ovom sudbonosnom času stavlja i povjerava uzajamnim sporazumom u ruke iskusnoga njemačkog vojnog vodstva komanda nad njemačkim i hrvatskim jedinicama koje operiraju u hrvatskom prostoru. Da se to vodstvo, međutim, nalazi izvan hrvatskih državnih granica i da se premješta u srpsko lječilište poznato kao sastajalište, sve do sloma bivše Jugoslavije, srpskih ministara i političara da bi se odavde vodile operativne i taktičke akcije hrvatskih jedinica u Hrvatskoj, to ne može i neće ni jedan Hrvat nikada shvatiti i razumjeti.

Iz svega navedenog proizlazi potreba da se smjesta formira samostalna zajednička komanda za njemačke i hrvatske jedinice koje su angažirane u Hrvatskoj i koje ovdje operiraju, sa sjedištem u Hrvatskoj, prije svega u Zagrebu. To je postulat (zahtjev) hrvatske državnosti i on istovremeno odgovara i zajedničkim vojnim interesima.

U toku posjeta poglavnika Führerovu Glavnom stanu u rujnu 1942. godine säm Führer Velikonjemačkog Reicha, na poglavnikov prijedlog bio je naredio formiranje vlastite armijske komande za Hrvatsku. Usprkos tome bile su tokom vremena hrvatske i njemačke jedinice u Hrvatskoj stavljene ponovno pod armijsku komandu izvan Hrvatske. Provođenje u život gornjeg Führerova naređenja potpuno rješava taj problem.

2. *Pravo raspolaganja hrvatskim jedinicama.* Danas stoji pod oružjem 280.000 Hrvata. Dio tog broja nalazi se u odredima njemačkih oružanih snaga koje obuhvaćaju tri hrvatske pješadijske divizije,[4] jednu dobrovoljačku gorsku SS-diviziju[48] i oko 20.000 ljudi hrvatskog oružništva pod komandom opunomoćenika Reichsführera SS za Hrvatsku. Od tog značajnog broja jedinica — s izuzetkom poglavnikove tjelesne garde *(Poglaimikovih tjelesnih sdrugova — PTS)* - hrvatska vlada nema danas nikakvu mogućnost da samostalno raspolaže ma i sa jednom četom, jer su sve te hrvatske jedinice podređene njemačkim komandirajućim generalima i zapovjednicima divizija. Takva situacija trajno je neodrživa, i to ne samo što se tiče suvereniteta, nego i unutrašnje državne sigurnosti i ona može ugroziti — dođe li do zapletaja — autoritet države i mogućnost vršenja potrebnih suverenih prava.

Hrvatske oružane snage upotrijebljene su najvećim dijelom za osiguranje linija snabdijevanja, dok je područje izvan tih linija pretežno u rukama ili na dohvatu partizana. Tako hrvatske oružane snage nisu u mogućnosti davati

[47] To su bile tzv. legionarske divizije.
[48] Nazvanu *Handžar.*

odgovarajuću pomoć ugroženom stanovništvu, selima i gradovima kao i ugroženoj industriji. Tako je već velik dio domaće industrije uništen ili teško oštećen, stanovništvo je bez zaštite i prisiljeno je da se pokorava partizanskom teroru. Kao primjer treba ovdje navesti da su u trokutu Drava—Dunav—Sava, u žitnici Hrvatske, mogli do sada ubrati jedva trećinu lanjskog prinosa, jer hrvatske jedinice angažirane u tom prostoru služe pretežno za zaštitu većih mjesta, za dodatnu i indirektnu zaštitu željeznice na pruzi Zagreb—Zemun, dok je dvije trećine hrvatskih oružanih snaga angažirano u Bosni u borbi protiv bandi.

Osim spomenutih momenata valja ukazati s posebnim naglaskom na još jednu okolnost. Naime, posljednjih mjeseci otpočeli su i na području NDH neprijateljski teroristički napadi iz zraka.[49] Pri takvim napadima na veće gradove i mjesta mora postojati čisto unutrašnjopolitička mogućnost da se hrvatske jedinice na direktnom raspolaganju vladinih organa angažiraju na održanju reda i sigurnosti, na provođenju evakuacije i slično. To u postojećim odnosima nije moguće i trebalo bi u danom času da uslijedi posredno preko njemačkih vojnih komandi i jedinica izvučenih iz akcija.

Na kraju, mora se ukazati i na političku stranu tog pitanja. Razumljivo je bez daljnjega da u zajedničkim operacijama nije moguće razdijeliti vojnu komandu. To će uvidjeti, a i mora uvidjeti svaki dobronamjeran hrvatski građanin, a pogotovo svaki hrvatski vojnik. Neshvatljivo jest i ostaje, ipak, za svakoga da se komanda jedne suverene države ne proteže i izvan takvih operacija ni na vlastite oružane snage koje se nalaze unutar granica države, nego da se nalazi u rukama stranih - iako sprijateljenih i savezničkih - zapovjednika.

Iz svih tih razloga treba da se hrvatskoj vladi stavi na raspolaganje neposredno i isključivo odgovarajući broj hrvatskih jedinica koje bi mogli angažirati u raznim krajevima Hrvatske za gore navedene ciljeve. Za kontingente pod isključivo hrvatskom komandom morali bi upotrijebiti u prvom redu one hrvatske odrede koji nisu direktno u operativnoj akciji, a mogli bi ih proširiti i popuniti i dijelovima hrvatske legije i hrvatskim SS-odredima iz Bosne i Hercegovine. Pitanje broja i sastava tih jedinica moralo bi se prepustiti direktnom dogovoru i sporazumu njemačkih i hrvatskih vojnih organa.

3. *Vojne represalije i zahvaćanje vojnog plijena u Hrvatskoj.* Za vrijeme vojnih akcija u hrvatskom prostoru pojedine njemačke jedinice vrše neprekidno represalije (odmazde) nad hrvatskim stanovništvom i hrvatskom imovinom, što u najširim slojevima hrvatskog naroda izaziva dezorijentaciju koja mjestimično prelazi u užasavanje i zgražanje. Posebno poglavlje predstavljaju strahote što su ih počinile kozačke jedinice koje su od vremena na vrijeme poprimile takav opseg da je hrvatska vlada bila prisiljena uputiti prigovore njemačkim predstavništvima u Hrvatskoj.

Razumljivo je da se u toku operacija protiv tako prepredena i podmukla protivnika kakav su partizani ne mogu uvijek i na svakom mjestu primjenjivati normalne, mirnodopske metode. Ipak, mora se inzistirati na tome da zapovjednici njemačkih jedinica koje operiraju na hrvatskom području dobiju izričitu zapovijed da se u Hrvatskoj sve do trenutka najkrajnje potrebe uzdrže od svih represalija koje bi bile u stanju narod jedne tako prijateljske i savezničke države poput Hrvatske oštetiti ili njeno stanovništvo dovesti u stanje uzrujanosti dijametralno suprotnom uzajamnom savezničkom odnosu.

[49] To su bili napadaji manjih formacija (Zagreb, Zadar).

(U prilogu tih ustaških gravamina nalaze se dva popisa malog broja odmazde njemačkih jedinica u hrvatskom prostoru, odnosno strahota koje su počinile različite kozačke jedinice u potkrepü naprijed navedenog.)

Na ovom mjestu mora se još navesti da jedinice *Wehrmachta* angažirane u Hrvatskoj — vjerojatno zbog nedostatka odgovarajućih uputa — proglašavaju ratnim plijenom i zapljenjuju ne samo oružje i vojničku opremu partizana što im padne u ruke za vrijeme borbe, nego i drugo oduzeto ili pronađeno dobro (konje, stoku, kola, predmete namještaja, pa čak i hrvatski gotov novac iz napuštenih blagajni bande). Takav postupak u dijametralnoj je suprotnosti s osnovnim temeljima karakterističnim za zajednički vođene operacije u ovom prostoru. Borba protiv ustaničkih bandi u Hrvatskoj ne vodi se u neprijateljskoj, nego u jednoj savezničkoj zemlji koja sudjeluje u borbi i na drugim ratištima. Materijal pronađen kod bandi hrvatski je, dakle savezništva imovina koju su partizani oteli Hrvatskoj i njenom stanovništvu i koju upravo u tim zajedničkim operacijama treba ponovno osvojiti za njene prave vlasnike.

Stoga je potrebno da se njemačke jedinice koje operiraju u hrvatskom prostoru pouče da u tom prostoru akcija nema i ne postoji nikakav ratni plijen niti ga smije biti, jer ovdje vodena borba mora odgovarati u svakom pogledu angažiranju zajedničkih jedinica savezničkih država na vlastitom državnom teritoriju.

4. *Vojno napuštanje mjesta i krajeva unutar Hrvatske od strane Wehrmachta.* U posljednje se vrijeme češće događa da jedinice *Wehrmachta* iz operativnih i taktičkih razloga napuštaju veća mjesta ili krajeve Hrvatske a da prije toga o tome ne obavijeste nadležne hrvatske organe. Posljedica je toga da napuštanjem pogođeno stanovništvo sa svim dobrima i zalihama biva prepušteno partizanima te da i ostalo, dotad takvim događanjem pošteđeno stanovništvo bude uznemireno i lakše pristupačno za neprijateljsku propagandu.

(Na ovom se mjestu u tekstu nabrajaju pojedini, posebno teški slučajevi: napuštanje Gline 11. I 1944, pa Grubišnog Polja i Đurđevca.)

Posebno je poglavlje što njemačke jedinice u Hrvatskoj napuštaju netom »oslobođena« mjesta i krajeve, a to se događalo češće. U takvim je slučajevima stanovništvo potpuno dezorijentirano, gubi svako povjerenje u vlastitu državu i njenog saveznika i plaća za svoje lojalno držanje dvostruki namet u krvi: jednom, prilikom »oslobođenja« od partizana, a zatim, nakon povlačenja jedinica u neizostavnom partizanskom osvećivanju.

Stoga je potrebno sve njemačke komande u Hrvatskoj uputiti da - ako je neizbježivo napustiti neko mjesto ili krajeve - pravodobno obavijeste o tome odgovorne hrvatske vlasti kako bi se pružila mogućnost za poduzimanje odgovarajućih mjera da bi se moglo evakuirati stanovništvo i dobra važna za život i rat ili, opet, eventualno pokušati oslobođenje od partizanske opsade.

U slučajevima kao što su oni nabrojeni gubi ne samo Hrvatska nego i Njemačka zajedno s mjestima i dobrima i stanovništvo svoje povjerenje.

5. *Samovoljno formiranje domaćih vojnih jedinica.* Već češće formirali su lokalni njemački komandanti na području NDH domaće vojne jedinice a da se prije toga nisu sporazumjeli s nadležnim hrvatskim vojnim vlastima. Posljedica takvog propusta obično su nepotrebna objašnjavanja i nepoželjni sukobi nadležnosti. Tako je, na primjer, pukovnik Hoesch, zapovjednik 359. grenadirskog puka *181. gorske divizije,* formirao južno od Dubrovnika tzv. »Južnodalmatinsku miliciju« i postavio se na stanovište da u tom kraju nisu dopuštene hrvatske mjere regrutacije. Razumljivo je bez daljnjega da hrvatska vlada ne može dopustiti da pojedini njemački komandanti na hrvatskom

teritoriju i medu hrvatskim državljanima vrbuju u miliciju formiranu na svoju ruku ili slično, ako se to ne događa specijalno u sporazumu s hrvatskom vladom. Osobito su neugodni oni slučajevi kad se njima pruža prilika nelojalnim državljanima da se izigravanjem nadležnosti izvlače ispod vojne obaveze u hrvatskoj državi.

O tom stavu hrvatske vlade mora se bezuvjetno voditi računa i stoga je potrebno da se s njemačke strane izdaju odgovarajuće upute.

6. *Formiranje novih i angažiranje postojećih četničkih formacija u Hrvatskoj.* Sasvim je posebno poglavlje to što - ne samo zbog svog obujma, nego sasvim specijalno s obzirom na političko djelovanje, politički učinak — *Wehrmacht* formira nove i organizirano angažira srpske četničke formacije u Hrvatskoj. U tom pogledu kao da su njemački komandanti u hrvatskom prostoru preuzeli zloglasnu praksu talijanske *Druge armate.* Političke su posljedice takvog postupka pogubne. Stanovništvo se začuđeno pita kako je to moguće da se, na primjer, zaštita obale u Hrvatskoj djelomično povjerava i tim, narodu stranim formacijama (četnicima) koji otvoreno stoje na neprijateljskoj strani, dok se vlastita hrvatska mornarica bori na Crnom moru. Četnici predstavljaju jednu Hrvatskoj etnički potpuno stranu borbenu organizaciju šovinističkog velikosrpstva i ona je kao takva jednako neprijatelj Njemačke i Hrvatske. Četnički odredi angažiraju se danas uglavnom u Dalmaciji, u području Šibenika, Dubrovnika i Kotora, ali i u unutrašnjosti u istočnoj Bosni, Hercegovini, u prostoru Mostara, Tuzle, Banje Luke i u posljednje vrijeme čak u Srijemu.

Zaista je jedinstven slučaj u historiji da je s njemačke strane prvo bilo vojnim sredstvima razbijeno velikosrpstvo utjelovljeno u bivšoj Jugoslaviji, da bi zatim najfanatičniji ostaci tih razbijenih neprijateljskih vojnih formacija usred oslobođene i savezničke Hrvatske bili angažirani kao domovinska zaštita!

Definitivna likvidacija tog pitanja jest zahtjev pravednosti i lojalnosti, no istodobno i postulat vlastite sigurnosti. Zadatke koji su dosad povjeravani četnicima mogu preuzeti regularne hrvatske jedinice, a ako je potrebno, *ad hoc* formirane pomoćne formacije domaćeg stanovništva koji priznaje hrvatski suverenitet. One će zasigurno više pridonijeti osiguranju hrvatskog prostora nego što su to u stanju četnički odredi zakleti bivšem kralju Petru, koji sabotiraju i krvavo se izruguju stanovništvu Hrvatske.

7. *Materijalna pitanja hrvatskih oružanih snaga.* Materijalne potrebe hrvatskih oružanih snaga za godinu 1944. bile su predočene prilikom posjeta bivšeg ministra i zapovjednika hrvatskih oružanih snaga u Fiihrerovu Glavnom stanu i Vrhovnoj komandi *VVehrmachta* u studenome 1943. godine. Na sjednicama obostranih vladinih odbora imaju se riješiti izvršenje tih liferacija i sva tehnička pitanja s tim u vezi.

Promemoriji su priključena tri priloga.

U prvom se nabrajaju represalije *Wehrmachta* u Hrvatskoj izvršene posljednjih nekoliko mjeseci: Šapci, kotar Brod; Naseoci, kotar Tuzla; Prgomelje, kotar Bjelovar; Zapolje, kotar Nova Gradiška; Žumberak, kotar Jastrebarsko; kotar Krapina; kotar Nova Gradiška; kotar Bihać; Bukovica, kotar Doboj; kotar Travnik; kotar Petrinja; kotar Brod; kotar Vinkovci; kotar Travnik; kotar Velika Gorica; Bistrički Laz, kotar Donja Stubica; otok Pelješac; kotar Brod; kotar Našice; kotar Rogatica; kotar Stolac.

Drugi prilog sadrži katalog zlodjela pojedinih kozačkih jedinica u Hrvatskoj: Donji Andrijevci, kotar Brod i Ljuba, kotar Ilok - silovanje; Divoš, kotar

Hrv. Mitrovica — ubojstvo 30 Hrvata i Slovaka; Niemci, kotar Vinkovci — silovanje; Mirkovci, kotar Vinkovci — pljačka; Niemci, kotar Vinkovci — silovanje; Johovac, kotar Doboj — ubojstvo; Novska, kotar Novska — ubojstvo i pljačka; Modrani, kotar Derventa - silovanje; Jemen, kotar Šid - ubojstvo; Novo Topolje, kotar Brod — palež i pljačka; Strašnik, kotar Petrinja — ubojstvo i pljačka; Cer, kotar Derventa — ubojstvo; Budičina, kotar Petrinja — ubojstvo.

U trećem prilogu navedene su potrebe oružanih snaga NDH: ispunjenje obećanja da *Wehrmacht* preuzme četiri hrvatske gorske brigade (zdruga) na snabdijevanje; ispunjenje obaveze o liferaciji većih količina vojničke odjeće; pospješenje odluke o dodjeli Hrvatskoj 50.000 kompletnih odjevnih garnitura zaplijenjenih u Italiji; dotur zaostaloga civilnog kontingenta pamuka koji služf isključivo za potrebe hrvatskih oružanih snaga.

Freiherr v. Weichs u svojstvu glavnokomandujućeg na Jugoistoku poslao je gen. Glaiseu telegramom od 9. II 1944.[50] tekst brzojava poslanika Kaschea od 24. I 1944. upućenog berlinskom ministarstvu vanjskih poslova o dnevnom redu planirane konferencije kod glavnokomandujućeg. Feldmaršal v. Weichs zamolio je Glaisea da odgovori: 1. da li mu je taj telegram poslanika bio poznat; 2. da li je kod Kaschea uložen prigovor u vezi s točkom 5. predloženog dnevnog reda (poboljšanje suradnje hrvatske vlade i gen. Rendulica); 3. zašto nisu saopćili glavnokomandujućem gledište Kaschea i sadržaj tog telegrama?

Zanimljiv je povjerljivi izvještaj o njemačko-endehaškim privrednim odnosima i prilikama u NDH od 10. veljače 1944.[51] pod naslovom: »Gospodarski odnosi s Njemačkom.« U njemu piše:

»Povodom zagrebačkih trgovinskih pregovora s Njemačkom koji su se danas konačno razbili (na dnevnom redu: pitanje cijena, robnog prometa itd.) kao i povodom odlaska ministra vanjskih poslova draPerića u Njemačku, kamo je već otišao na referat i poslanik Kasche, izrađen je od državne vlade opširan elaborat na njemačkom i hrvatskom jeziku, u kojemu se govori o katastrofalnoj gospodarskoj situaciji Hrvatske i o gospodarskim odnosima prema Njemačkoj.

Elaborat sadržava tri dijela: prvi govori o problemu ciena, drugi o proizvodnji, a treći o prehrani — to su tri najvažnija gospodarska problema N.D.H.

U prvom se dijelu ističe, da je porast cijena nezaustavljiv. Kontrola cijena nije bila moguća prvenstveno stoga, što su postojale tri nekontrolirane rupe, kroz koje je odlazila opljačkana imovina iz Hrvatske bez kontrole, bez mogućnosti intervencije države u pogledu cijena i protiv ugovora, koji su fiksirali kontingente. Najveća je rupa bila tzv. *Druga* i *Treća talijanska zona* kroz koju je odlazila roba za potrebe talijanske vojske i u samu Italiju. Druga je rupa na sjeveru: prema Njemačkoj i Mađarskoj, a i zračnim putem odvozila se opljačkana imovina hrvatskog naroda u obje zemlje. Treća je rupa nastala u Srijemu, gdje je uslijed posebne uprave granice bilo omogućeno krijumčarenje robe u Srbiju i Mađarsku. Ona ima svoj pandan u Sandžaku i u Crnoj Gori s naslonom na Albaniju. Prvi je dakle razlog nemogućnosti kontrole cijena bio: otvorenost granice države na sve strane.

Drugi razlog nekontroliranosti tržišta je u snabdjevanju njemačke i talijan-

[50] AJ, T-501, rolna 267.
[51] A-VII, NDH, kut. 87ª, Br. reg. 39/5 - 1.

ske vojske na terenu. U samoj 1943. god. otišlo je 43% sveg novčanog opticaja na potrebe njemačke vojske u Hrvatskoj. Hrvatska Državna narodna banka prima svakodnevno nove naloge za isplate ogromnih svota njemačkoj vojsci i te se svote nalaze samo u tiskanju novih novčanica. Vojska kupuje na tri načina: ili putem službenih opskrbnih vojnih ustanova uz neke vrsti maksimiranu cijenu ili putem poluslužbenih pouzdanika i povjerenika, koji imaju nalog plaćati svaku pa i najvišu cijenu, ili pak pljačkom po hrvatskim selima odakle kao ratni plijen odnosi sve što joj dolazi pod ruke. Državna vlada ne može znati s kojim količinama robe raspolaže i nastaje utrka između njemačke vojske i državnog aparata, koji će u kojem kraju više robe odnijeti prisilnom rekvizicijom, otimačinom ili nakupom.

Znatan problem u sklopu pitanja cijena čini pitanje nabave ratnog materijala za hrvatsku vojsku. N.D.H. je preuzela gotovo 50% dugova bivše Jugoslavije, a ti su načinjeni u glavnom na oružanje. Oružje Jugoslavije uzela je Njemačka kao svoj plijen i N.D.H. je prisiljena kupovati iznova oružje kod Njemačke. Na ovaj način Njemačka nastoji izravnati svoju pasivnu bilancu u vanjskoj trgovini s Hrvatskom, ali još uvijek njemačka dugovanja po kliringu nadilaze nekoliko milijardi, a da N.D.H. ne dobiva potrebnu industrijsku robu, oružje i municiju u obećanoj i ugovorima zajamčenoj količini. Kliring-saldo u korist N.D.H. iznosi sada oko 5 milijardi Kuna.

U drugom dijelu elaborata govori se o proizvodnji, te ističe: 1.) prometne poteškoće uslijed partizanske djelatnosti i uslijed toga, što prometom dirigira njemačka vojska po svojim potrebama i nahođenju, te 2.) o problemu sirovina i radne snage. Terenske akcije njemačke vojske često su tako upravljene da onemogućuju svaku proizvodnju dobara. Najvažniji proizvodni centri bili su prepušteni uništenju partizana. Ratne operacije na terenu onemogućuju prevoz sirovina do mjesta preradbe. Molbe, koje hrvatske vlasti upravljaju njemačkim, tražeći dovoljan broj svojih vlastitih (t.j. od države Hrvatske) vagona, često su odbijane ili prekasno riješavane. Određeni kontingenti goriva i sirovina ne mogu se prevesti vagonima, koji se onda konačno stavljaju na raspolaganje, jer je uvijek ta količina puno premalena. A kad već i ima vagona, onda njemačke vlasti dirigiraju prevoz sirovina onako kako se njima sviđa i raspoređuju ih onim industrijama, kojima oni žele. Naravno kod toga se favoriziraju njemački vlasnici i poduzeća. Poteškoća je i s nabavljanjem sirovina. Mnoge sirovine, koje bi po ugovoru imala dati Njemačka, ne dolaze. Mnoge pak sirovine, koje bismo mogli dobiti u zemlji (primjerice sva koža od stoke, koju kolje njemačka vojska), moraju se prerađivati, ali opet za njemačku vojsku a ne za potrebe hrvatske vojske ili pak hrvatskog civilnog pučanstva.

U trećem dijelu govori se o problemu prehrane. Nekoliko aktivnih kotareva u Slavoniji i Srijemu, te tri u Bosni bili bi u normalnim prilikama u mogućnosti prehraniti pasivne kotare Like, Dalmacije, Bosne i Hercegovine, te Hrvatskog Zagorja, ali baš u tim aktivnim kotarima Njemci su najaktivniji u oduzimanju hrane. Bosni i Hercegovini prijeti glad već ovog proljeća. Narodni je imetak popljačkan od raznih vojska. Mnogi krajevi ostali su potpuno pusti i neobrađeni. Akcije vojske vodile su se na terenu bez ikakvih obzira na pitanje obradbe tla i prehrane. Osobito se teško doimlje haračenje tzv. Kozaka pod njemačkom komandom. U elaboratu se traži, da se sve te SS--jedinice tobože kozačke smjesta povuku s terena i da se akcija prepusti hrvatskim jedinicama, koje će na svom terenu obzirnije postupati prema hrvatskim selima.

Na prekjučerašnjem sastanku radi' stvaranja velike dobrotvorne lutrije napao je otvoreno ministar dr. Zanič politiku dr. Totha, navodeći da današnja financijalna politika u N.D.H. vodi u katastrofu i da bi se što prije moralo spriječiti tiskanje novčanica i zaustaviti inflaciju.

Još prije nekoliko mjeseci računalo se, da je opticaj novčanica svakog mjeseca veći za dvije milijarde. Poteškoće oko štampanja novog novca nastale su sada i radi toga, što je u Leipzigu izgorjela tiskara, koja ih je štampala.

Čitava propaganda ustaša s dobrovoljnom predajom partizana skrahirala je. Brojevi, koje ta propaganda objavljuje vrlo su maleni, a sami propagandisti priznaju, da mogu doći samo do onih partizana, koji ostaju osamljeni u pozadini, pak im drugo ne preostaje nego da se jave vlastima. Međutim, i ti se titraju glavom. Njemci naime vode svoju politiku: objavili su istovremeno s obnarodovanjem »zakona« o amnestiji crvene letake po hrvatskim selima, kojim pozivlju seljake da ne primaju partizane, jer da će biti strijeljani kao taoci. Ustaše su vrlo nezadovoljni s ovim zabijanjem noža u leđa njihovoj propagandi. Njemci doista strijeljaju taoce i pomoću tzv. čerkeza pale hrvatska sela (ovih dana i sela južno od Zagreba), a u Gorskom su kotaru strijeljali već mnoge partizane, koji su se javili, da se vraćaju i koriste se zakonom o amnestiji. Dva mlada đaka sušačke gimnazije, koji su se prijavili njemačkim vojnicima, bila su ustrijeljena također i to prilikom pratnje kroz šumu, a reklo im se da će biti predani hrvatskim vlastima...

U posljednje vrijeme počela je štampa hvaliti dra I. Krbeka, bivšeg podbana. Govori se, da je Krbeku povjeren sastav ustava N.D.H. Krbek je odmah nakon sloma Jugoslavije bio uhićen i zatvoren i to među običnim kriminalcima, koji su ga isprebijali. Vjerojatno je među kriminalcima bio i koji detektiv od faha.

U vezi s vijestima o odlasku ministra trgovine draCabasa kolportira se vijest o povratku draKošaka za ministra državne riznice, dok bi dr. Toth ponovno preuzeo portfelj trgovine, a Rogulja postao poslanikom u Budimpešti.

Već detaljno izrađen i na objavu novinama predan plan o zamjenjivanju monopolskih proizvoda sa seljačkim proizvodima, bio je u poslijednji čas povučen.

Širi se verzija, da će s ministrom vanjskih poslova odputovati u Njemačku i predsjednik vlade. S tim u vezi ističe se, da će se raditi ne samo o njemačko-hrvatskim političkim i gospodarskim odnosima nego i o diobi Bosne ili čak davanja cijele Bosne Nedićevoj Srbiji. Tvrdi se, da se u tom smislu i u poslijednje vrijeme vermitali (!) poslanik Neubacher i Wedemeyer (!) u korist Nedića, koji da opet stoji u stalnoj vezi s generalom Mihajlovićem.

Za Košaka se tvrdi da je već kao poslanik u Budimpešti opozvan ali se neće vratiti, kao što se ne vraća poslanik Marko Tarle iz Švicarske kamo je odnio novac u »polog«.

Gestapo je poapsio većinu činovnika i namještenika Društva sv. Jeronima, a prostorije društva zapečatio. Tajnik društva dr. Josip Andrić koji je već bio u njemačkom logoru u Austriji, negdje se je skrio. Iz skladišta društva odpremljen je kamion knjiga »Što papa znači Hrvatima«, koja je dotiskana 1934.

[2] Ptičao mi je u Gracu dr Miljenko Protega - koji je 1941. god. bio zajedno zatvoren u ustaškom zatvoru s prof. dr Ivom Krbekom - da je Krbek, prilikom obilaska zatvora Dide Kvaternika, prišao Kvaterniku i upitao zašto ga drže ovdje, kad bi im mogao sastavljati zakone i uredbe. Dakako da taj Krbekov korak ostali uhićenici nisu mogli pozdraviti aplauzom!

god. Navodno se u toj knjizi napadaju Njemci. Nije vjerojatno, da je to razlog hapšenju (nego možda samo izgovor!).«

5. *Dvije promemorije ustaške vlade.* Ustaško je ministarstvo vanjskih poslova priredilo za vladu Reicha promemoriju od 10. II 1944.[53] o problemu vezanom za postavljanje hrvatske SS-divizije.

Kad su njemačka službena mjesta izrazila želju da se formira jedna hrvatska SS-divizija u NDH, hrvatska je vlada najspremnije dala svoj pristanak. Iako je sama imala najveći interes da prije svega povećava i popunjava svoju vlastitu vojnu silu, dala je ona — da bi njemačkim organima na najprijateljskiji način izašla u susret — najdalekosežnije koncesije kako bi što brže omogućila željeno formiranje SS-divizije i stavila je u tu svrhu, kao i za policiju SS u Hrvatskoj iz godišta 1908. i mladih ništa manje od 46.000 ljudi.

U zapisniku o pregovorima od 5. ožujka 1943. sporazumno su utvrđena temeljna načela koja bi trebala biti mjerodavna pri formiranju hrvatske SS--divizije. S obzirom na to da su Hrvati najvećim dijelom katolici i Muslimani, bilo je izričito utvrđeno — radi ravnopravnosti i kako bi se izbjeglo favoriziranje jedne od tih vjeroispovijedi — da će se hrvatska SS-divizija formirati od katoličkih i muslimanskih Hrvata pretežno iz bosansko-hercegovačkog prostora. Taj je prostor radi toga uzet naročito u obzir, jer se iz njega regrutira najbolji hrvatski vojnički materijal.

Što se tiče uniforme, utvrđeno je da se smiju nositi samo njemački znakovi, oznake, i to oznaka državne pripadnosti i oznaka čina, zatim hrvatski grb na desnom rukavu i crn ovratnik (kragn) bez SS-oznaka.

U dodatnom sporazumu od 11. srpnja 1943. utvrđen je izričito naziv divizije: *Hrvatska dobrovoljačka gorska (planinska) SS-divizija* i dogovoreno da hrvatska vlada može izdati javnu izjavu prema kojoj će hrvatska dobrovoljačka SS-divizija biti upotrijebljena samo u Hrvatskoj ili za neposrednu obranu Hrvatske.

Odmah nakon okončanja dogovora otpočelo je vrbovanje dobrovoljaca za hrvatsku SS-diviziju.

Na žalost mora se napomenuti da odmah na početku akcije vrbovanja mjerodavni SS-organi (naročito SS-Obersturmführer von Krempler) nisu (ni najmanje) uzimali u obzir dogovorena temeljna načela. Cijela se stvar u javnosti (naime) predočavala tako kao da se radi isključivo o vrbovanju Muslimana iz Bosne i Hercegovine.

Zbog toga je nastala opasnost da se potkopa političko i nacionalno jedinstvo hrvatskog naroda i da bi se mogle probuditi *regionalne i religiozne autonomističke* misli i težnje.

Stoga je hrvatska vlada već tada morala podnijeti molbu da bi se poštovali utanačeni temeljni principi; podigla je protest protiv takvog postupka službenih SS-instanca protivnog ugovoru (posljedica je toga bio opoziv SS-Obersturmfiihrera v. Kremplera).

Na žalost mora se, ipak, sa žaljenjem ustanoviti da mjerodavne službene SS-instance i nadalje ne postupaju u skladu sa zaključenim sporazumima.

Tako je na primjer SS-komandantura izdala naređenje od 22. rujna 1943. da se hrvatska SS-divizija u pismenom saobraćaju ima nazivati 13. *dobrovoljačka bosansko-hercegovačka gorska divizija,* a u usmenom saobraćaju kao *Dobrovoljačka bosansko-hercegovačka gorska SS-divizija.*

[53] A-VH, NDH, kut. 264, Br. reg. 6/5 - 16.

U pogledu distinkcija postupa se također protivno utanačenju, jer je naređeno da se na ovratniku (kragnu) koji je trebao ostati bez oznake, nosi na jednoj strani bosanski handžar a na drugoj kukasti križ.

Tom regionalnom oznakom »bosansko-hercegovačka« i nošenjem regionalnih simbola mjerodavne SS-instance i nadalje sistematski ističu i unapređuju regionalizam koji je štetan za misao hrvatskog nacionalnog jedinstva (što hrvatska vlada ne može dopustiti!).

Još teže od toga držanja (protivugovornog ponašanja) mjerodavnih SS--instanca jest držanje jednog dijela njemačke štampe u toj stvari.

U nekoliko najpoznatijih njemačkih novina i ilustracija spominju se Hrvati iz Bosne i Hercegovine samo pod regionalnom oznakom »Bošnjaci« i »Hercegovci«. Češće se čak naročito ističe samo vjerska pripadnost i razlika i označuju se jednostavno kao »Muslimani«, a da se ne kaže da se radi o Hrvatima muslimanske vjeroispovijedi.

Išlo se, čak, tako daleko da su se ti hrvatski dobrovoljci muslimanske vjere prikazivali kao Crnogorci.

U promemoriji se navode zatim primjeri iz njemačke štampe koji su nam otprije već poznati, pa se dalje tvrdi:

Oznaka »bosansko-hercegovčka« jest oznaka koja Hrvate i previše podsjeća na doba Habsburgovaca koji su po svom slavnom receptu *divide et impera* posvuda njegovali i potpomagali regionalizam i vjerske suprotnosti (vjerski antagonizam) da se ne bi u narodima njima tada potčinjenima pojavila ideja nacionalnog jedinstva.

Već tada se s hrvatske strane neprekidno energično protestiralo protiv te regionalne oznake, što je, međutim, ostalo bezuspješno.

Takvom pogrešnom politikom, koja je stajala u oštroj suprotnosti s idejom hrvatskog jedinstva, Habsburgovci su lakoumno proigrali i lakoumno izgubili simpatije Hrvata prije tako vjernih caru!

Na kraju se mora naročito istaknuti da je navedeni postupak mjerodavnih SS-instanca i jednog dijela njemačke štampe kod pripadnika hrvatske dobrovoljačke gorske SS-divizije već imao teških posljedica.

Naime, opetovano je utvrđeno da su pripadnici te divizije, koji su dolazili u domovinu na dopust radi kraćeg oporavka, davali takve izjave iz kojih se može zaključiti (pretpostaviti) da su ih progandistički obrađivali i pridobili za nekakve posebne bosanske ciljeve koji nikako nisu u skladu s hrvatskom državnom idejom.

Zbog svega toga hrvatska je vlada primorana obratiti se vladi Reicha s molbom da poduzme potrebno:

1. da se hrvatska SS-divizija naziva samo onako kako je bilo dogovoreno, i to *Hrvatska dobrovoljačka gorska SS-divizija;*
2. da se u pogledu uniforme i oznaka poštuju precizno odredbe protokola o dogovoru od 5. III 1943. i da se s tim u skladu oznake na crnom ovratniku (kragnu), protivne ugovoru, uklone te da se naredi da se smiju nositi samo njemački znak *(Hoheitszeichen)* i oznaka čina kao i hrvatski grb na desnom rukavu;
3. da se izdaju točne upute i mjerodavnim SS-instancama i njemačkoj štampi da se najodlučnije izbjegava sve što nosi bilo kakve regionalne ili religiozne značajke i što ističe razliku između Hrvata katoličke i muslimanske vjeroispovijedi kako se ne bi ugrožavalo političko i nacionalno jedinstvo hrvatskog naroda i jedinstvo hrvatske državne ideje i kako se ne bi budile ili pothranjivale regionalne separatističke težnje.

Hrvatska vlada, na kraju, izražava nadu da će njemačka vlada, s obzirom na zaključene dogovore i postojeće odnose, primiti s punim razumijevanjem te opravdane zahtjeve i da će poduzeti potrebno kako bi se spriječile takve nepriličnosti u budućnosti.

U drugoj promemoriji ustaškog ministarstva vanjskih poslova od 10. II 1944.[54] namijenjenoj vladi Reicha obraduju se pojedina teritorijalna pitanja NDH.

Nova situacija nastala kapitulacijom Italije 8. IX 1943. pobudila je u Hrvata nadu — stoji u uvodu te promemorije — da će sad doći do novog i pravednog teritorijalnog uređenja jer je rješenje poslije rata 1914-18. u duhu Versaillesa bilo za Hrvatsku nepovoljno, osobito u Istri, Rijeci i Zadru i jer su joj rimskim diktatom (1941) bili oduzeti prilazi moru i njeni etnički tako važni krajevi u Dalmaciji.

Stav Velikonjemačkog Reicha u tom trenutku dočekali su Hrvati općenito s najvećim zadovoljstvom, iako je stanovništvu bio poznat samo načelno, ali se pretpostavljalo da Hrvatska — na temelju izjave njemačkog poslanika u Zagrebu poglavniku 8. IX 1943. — može pripojiti svoje krajeve na Jadranu, čime bi uvelike bila uklonjena nepravda nanesena dotad Hrvatima. U svakom slučaju, svaki je Hrvat računao s tim da će ta izjava u najmanju ruku omogućiti Hrvatskoj da pripoji krajeve koji su 1941. god. bili odstupljeni Italiji, to više što se kod zona Sušak—Krk na sjeveru i kod područja u Dalmaciji, izuzevši bokokotorski zaljev, radi isključivo o područjima koja su do 1941. god. pripadala ne samo Jugoslaviji nego i Banovini Hrvatskoj. Stvarno je takvo minimalno nadanje potpuno sadržavala izjava njemačkog poslanika Kaschea od 8. rujna 1943.

Hrvatska je strana tada stavila izvan snage Rimske ugovore od 18. svibnja 1941. i imenovala organ da preuzme upravu u novim krajevima koje valja preuzeti i, zatim, očekivala da se pojedinačna pitanja detaljno rješavaju. Potpuno iznenada za Hrvatsku i bez prethodnog obavještenja o namjerama njemačke strane saznalo se nato u Zagrebu sredinom listopada o formiranju operacionog područja »Jadransko primorje« *(Adriatiscbes Küstenland).* Prve precizne vijesti o tome primila je hrvatska vlada od preko Trsta u Rijeku i Sušak otposlanih upravnih organa koje su u Trstu zadržali i savjetovali im da se vrate u Zagreb.

* 3*

U listopadu 1943. god. pod upravom njemačkoga visokog komesara formirana operaciona zona »Jadransko primorje« *(Adriatiscbes Küstenland)* obuhvaća znatne krajeve jedinstveno nastanjene Hrvatima i direktno povezane s ostalim hrvatskim prostorom u istočnoj i središnoj Istri, Rijeci i okolici, zatim na kvarnerskim otocima, izuzevši miješane krajeve i djelomično nastanjene Hrvatima u južnoj i zapadnoj Istri. Radi se otprilike o 230.000 Hrvata, od kojih je na primjer u istočnim i srednjoistarskim kotarevima Opatija—Volosko i Mitterburg—Pazin dolazilo 1910. god. na 73.000 Hrvata samo 5.000 stanovnika talijanskog jezika i 17.700 Slovenaca (na sjevernom rubu). Povijesni razvitak i nacionalne težnje tog stanovništva, kojem ni 25-godišnja talijanska vladavina nije uspjela udariti talijanski pečat usprkos primjeni bezobzirnih metoda i izgnanstvu vodećih slojeva domaćih Hrvata,

[54] A-VII, NDH, kut. 233[a], Br. reg. 42/1 -1-11.

kao i geografsko jedinstvo te zone s ostalom Hrvatskom opravdavali su nadanja Hrvata da će 1943. god. i taj kraj kao i Rijeka biti pripojeni Hrvatskoj. To vrijedi posebice za Rijeku, stari hrvatski grad, koji je u svoje vrijeme bio odijeljen od Hrvatske samo političkim mjerama Mađara, što međutim nekadašnje kraljevstvo Hrvatske i Slavonije do 1918. god. nije nikada državnopravno priznalo, ali je u tom mađarsko-hrvatskom trvenju uznapredovao razvitak i širenje talijanskog jezika u Rijeci. Ipak, stanovnici Rijeke talijanskoga saobraćajnog govora predstavljaju samo jedan dio stanovništva Rijeke i njene okolice, pa su tako — usprkos povećanom pridolasku Talijana — samo neznatna manjina i maleni otok u inače potpuno hrvatskom kraju. Rijeka kao luka za život je sposobna samo u vezi sa svojim sjeveroistočnim zaleđem (u širem smislu), a u prvom redu s Hrvatskom (u užem smislu). S takvom sviješću glasalo je više od 75 posto Riječana — kad se nakon prvoga talijansko-hrvatskog ugovora radilo o stvaranju *Slobodne riječke države* - za nju, a protiv pripojenja Rijeke Italiji, no ona je, ipak, 1924. god. pripojena Italiji, što je izazvalo privrednu propast Rijeke. Prilikom pripojenja Rijeke Hrvatskoj, što se u Hrvatskoj nakon situacije nastale u rujnu 1943. god. općenito očekivalo i u što hrvatski narod još s povjerenjem vjeruje, uzimajući sadašnje stanje kao provizorij, moralo bi se prirodno i s hrvatske strane voditi računa o važnosti Rijeke posebnim mjerama i lokalnom autonomijom kako bi se omogućio njen daljnji očekivani razvoj, prekinut 1914. god., dok bi istočna i središnja Istra te kvarnerski otoci sjedinjeni s Hrvatskom išli u susret mirnom i naprednom nacionalnom razvitku.

Osim spomenutih krajeva Istre i područja koje je 1921—24. bilo predviđeno za Slobodnu državu Rijeku (teritorij tzv. *corpus separatum-a* od 1870. do 1918. god.) priključeni su operacionoj zoni »Jadransko primorje« još krajevi koji su tek rimskim diktatom od 18. V 1941. bili otrgnuti od ostaloga hrvatskog teritorija: tako čisto hrvatski grad Sušak s okolicom u neposrednom susjedstvu Rijeke, s lukom Bakar, kotarevima Čabar i Kastav i s jednim dijelom delničkog kotara, kao i otok Krk, izrazito hrvatska zona s oko 75.000 stanovnika koja je u neprekidnom življenju najuže povezana i politički i privredno sa susjednim dijelovima Hrvatske. Politički i administrativno bili su ti krajevi Sušaka-Bakra-Čabra u prošlim stoljećima sve do 1941. god. dio negdašnjeg Kraljevstva Hrvatske i Slavonije, kasnije zagrebačke banovine; od Rijeke su uvijek bili odijeljeni onda kad je Rijeka prema Hrvatskoj bila administrativno autonomna, ali njihov politički i privredni život nije zato nikada bio odijeljen od Hrvatske, pa ni onda kad je Hrvatska bila svedena na najmanju mjeru, na »ostatke ostataka«, a teško ga je i zamisliti odijeljenog od Hrvatske. Otok Krk je također imao najuže veze s kontinentalnom obalom u svojoj neposrednoj blizini, potpuno je nastanjen Hrvatima (osim 800 do 20.000) i zbog političkog, privrednog i administrativnog potpuno zajedničkog života s ostalom Hrvatskom 1921—41. imao s njom jednako uske veze kao i područje Sušaka, Bakra i Čabra. Sušak i Bakar su na sjeveru Hrvatske jedine željezničke veze s morem, i Sušak je tako glavna i završna stanica cjelokupnoga željezničkog, parobrodarskog i morskog prometa sjevernoga hrvatskog obalnog područja i otoka sve do, otprilike, Zadra, pri čemu valja napomenuti da je ta veza gotovo isključivo ograničena na more, jer planine ovdje izoliraju obalu od zaleđa. I velik dio saobraćaja između sjeverne Hrvatske i dalmatinske obale odvija se preko Sušaka koji je važno mjesto pretovara za snabdijevanje susjednih obalnih krajeva. Sušak je i inače privredno središte jednog većeg područja, koje se proteže daleko preko novih granica okolice Sušaka od 1941.

god.; u isto je vrijeme kulturni i školski centar, centar zdravstva s velikom bolnicom, itd., itd. Samovoljno povučenim granicama u god. 1941. ta politička i privredna cjelina bila je podijeljena, ali u godinama talijanske vladavine 1941—43. nije talijanskim organima pošlo za rukom da na sektoru Sušak-Krk provedu neke bitnije promjene. Morali su se zadovoljiti samo nadzorom talijanskih komesara koji su zatim 1943. god. pobjegli u Italiju. No, Sušak--Krk u današnjim su prilikama još izvrgnuti opasnosti širenja i jačanja talijanskog utjecaja, dok je Sušak kao privredna i kulturna glava jednoga većeg područja Hrvatske od njega odrezan i time mora gubiti na važnosti, a spomenuti krajevi ostaju bez svog središta, svoje glave. Već potpuno odvajanje Rijeke od njenog istočnog i privredno s njom povezanog susjednog područja poslije 1918. god. imalo je za posljedicu neizbježivo novu izgradnju privrede i novu organizaciju na Sušaku, jer se ondje zbog granice moralo formirati novo središte umjesto Rijeke. Sad je i Sušak bio 1941. god. oduzet i rješenje s »Jadranskim primorjem« zadržava stanje kakvo je i bilo. Ako se Italija ponadala da će time 1941. god. poboljšati propalo privredno stanje Rijeke iz razdoblja 1919—41., nalazila se na pogrešnom putu. Da je stanje stvoreno u 1941. god. ostalo na tom području trajno, ne bi se time popravilo stanje u Rijeci, nego bi to dovelo do propadanja Sušaka i istočno bi se od Sušaka, možda, pojavilo novo središte, spontano bez nekog plana unaprijed.

Hrvati su već poslije 1919—24. najbolnije osjetili gubitak Rijeke i Istre, osobito talijansku aneksiju Rijeke nakon opoziva ugovora iz 1921. god. radi stvaranja Slobodne riječke države, i to se pitanje provlači već dugo kroz hrvatski povijesni razvoj. No, posebno teško morao se Hrvata dojmiti gubitak Sušaka i otoka Krka koji su uvijek bili sastavni dio Hrvatske u najužem smislu.

Bilo je veliko zadovoljstvo Hrvata u rujnu 1943. kad se objavilo da se Dalmacija, Rijeka i dijelovi Istre imaju sjediniti s Hrvatskom. Nijedan Hrvat nije u rujnu 1943. mogao doći na pomisao da se u toj prilici zona Sušaka i Krk neće smjesta, u cijelosti, potpuno sjediniti s Hrvatskom. Stanovništvo Hrvatske je stoga i danas uvjereno da su Rijeka i velik dio Istre s njemačke strane priznati Hrvatskoj i da samo vojni razlozi momentano odgađaju provođenje i ostvarenje tog pripojenja, dok se za Sušak računa predbježno da postoje samo neka ograničenja koja koče potpuno preuzimanje Sušaka i Krka.

U stvari, postojeće rješenje za Sušak, Krk, Kastav i Čabar nije samo nepraktično nego je načelno u suprotnosti s izričitom izjavom njemačkog poslanika u Zagrebu od 8. rujna 1943. prema kojoj Hrvatska može pripojiti krajeve izgubljene Rimskim ugovorima 1941. god.

Razlozi vojne prirode i s tim u vezi administrativne ili privredne mjere mogle bi i u Hrvatskoj naići na razumijevanje, ali takve mjere u svakom slučaju ne isključuju nipošto principijelno priznanje državnopravnih odnosa tih krajeva s Hrvatskom, osobito ovdje gdje se radi o starim i potpuno opravdanim teritorijalnim zahtjevima. U stanovništvu se, naprotiv, sadašnjim stanjem pobuđuje utisak kao da se radi o zaštiti takvih principijelnih interesa za Italiju, što na Hrvate može djelovati samo nepovoljno, dok priznanje područja Sušak-Krk kao hrvatskog područja ne može u Italiji izazvati nikakvo nezadovoljstvo, jer ta zona do 1941. god. nije nikada imala s Italijom nekog posla, čak nije ni ulazila u katalog talijanskih aspiracija (jednako tako kao što ni Rijeku nije Italija do 1918. god. uopće tražila za sebe, pa ni u londonskim maksimalnim zahtjevima iz 1915. god.), ä aneksija Sušaka — kao što je to

notorno — predstavljala je samo jednu špekulaciju tadašnjeg prefekta u Rijeci (Teste) i njegove klike.

Nepriznavanje Sušaka i Krka mora stoga izazvati u Hrvatskoj ogorčenje, jer gubitak jednog područja koje se općenito smatra prahrvatskim jednako kao i gubitak Rijeke i Istre mora teško pogoditi svakog Hrvata. U vremenu kad Hrvatska zajedno s Velikonjemačkim Reichom stoji u teškoj borbi i reakcije javnog mišljenja u Hrvatskoj od najveće su važnosti. Jednom se čula primjedba da njemačka strana ne može shvatiti nezadovoljstvo u Hrvatskoj zbog rješenja u Rijeci, Istri, a osobito na sektoru Sušak-Krk, jer se ovdje radi o tako malim područjima. Povijest dovoljno dokazuje kako često upravo ovako mala, ali osjetljiva mjesta imaju veliku ulogu. Ako je, međutim, ta zona za Hrvatsku tako važna (a to ona zaista jest), ako za Italiju nema važnosti, ako je odluka o njoj u rukama rukovodioca Velikonjemačkog Reicha (Hitlera), ako je s općeg stanovišta mala i nevažna, ako time u Sušaku i okolici nije pogođen ni jedan jedini Talijan, na Krku najviše nekoliko stotina i eventualno u Rijeci više tisuća izoliranih talijanskih stanovnika ili, pak, onih koji govore talijanski (kojima bi se mogla priznati posebna prava), ako time mnoge tisuće Hrvata — 75.000 do 150.000, već prema rješenju koje se donese, mogu biti nacionalno zadovoljene, zašto oklijevati s principijelnim rješenjem. Ne radi se pri tom samo o zadovoljavanju težnji Hrvata tog područja nego cijele Hrvatske.

* *

Osim u sjevernoj obalnoj zoni iskrsle su teškoće na južnom kraku jadranske obale. Ovdje je zadržana — ne uzimajući u obzir hrvatske težnje i težnje hrvatskoga etničkog elementa u bokokotorskom zaljevu - privremena (njemačka) vojna uprava, pri čemu su formirane mjesne vlasti i lokalne zaštite. No, taj režim nije u početku vrijedio za malu zonu Konavala s mjestom Gruda. Taj je kraj od starine pripadao Dubrovačkoj Republici i dijelio je stoljećima zajedničku sudbinu kao bliža okolica s gradom Dubrovnikom pod svim režimima i bio zajedno s njim pripojen Banovini Hrvatskoj. Taj je odnos Konavala i Grude prema Dubrovniku bio iznenada nakon stoljeća poremećen 1941. god. kad je Italija anektirala bokokotorski zaljev i granicu anektiranog dijela prebacila sjeverno od Grude, tako da je to mjesto pripalo Kotoru. Nakon novog rješenja 1943. god. Grudu su ponovno preuzeli hrvatski upravni organi. Nastupile su opetovano teškoće oko Grude, i hrvatska vlada se više puta obraćala njemačkim nadleštvima da bi osigurala za Grudu njenu prijašnju pripadnost. Međutim, postojala je stvarno tendencija da se ovdje sačuva i nadalje demarkaciona linija nametnuta talijanskim diktatom, iako se ona protivi svim lokalnim interesima, jer je Gruda uvijek pripadala Dubrovniku a ne bokokotorskom zaljevu i jer i stanovništvo osjeća da pripada dubrovačkoj zoni i s najvećim nepovjerenjem susreće sve tendencije koje idu za tim da ga spoje s Kotorom i stoga je uznemireno. Ipak su proteklog mjeseca siječnja i posljednje hrvatske vladine organe pozvala njemačka vojna nadleštva da napuste Grudu kako bi se i nadalje smatralo da ta dolina Konavala pripada Kotoru. Radi se o malom sektoru, ali kako ne postoje nikakvi razlozi dä Gruda ostane u kotorskom području osim možda utjecaja nekih krugova u Kotoru ili na Cetinju na njemačke organe, bilo bi u svakom slučaju lako udovoljiti željama Hrvatske i ondašnjeg stanovništva dopuštajući hrvatskim organima da dođu u Grudu i premještajući demarkacionu liniju.

Konačno iskrsavaju uvijek nove teškoće u Zadru, starom glavnom gradu Dalmacije, koji je u rasponu od 1921. do 1941., odijeljen od ostale zemlje, predstavljao posebnu talijansku enklavu. Kako ga sada principijelno preuzima Hrvatska, nastaju već mjesecima uvijek nove poteškoće zbog prisutnosti talijanskih organa koji nastoje bar fiktivno održati talijansku vladavinu u Zadru. Pretežno se to radi pomoću nekoliko talijanskih policijskih organa zaostalih u gradu.

Taj je grad, na žalost, tako teško pogođen anglo-američkim bombardiranjem, te je gotovo cjelokupno stanovništvo napustilo grad, pri čemu su Talijani koji su se prije nalazili u gradu, mahom i novi doseljenici iz Italije, napustili zemlju, a Hrvati su izbjegli u okolicu.

Treba napomenuti da je teška nesreća Zadra, koja je u Hrvatskoj pobudila tugu i ogorčenje, izazvala u izvjesnim talijanskim krugovima čudno zadovoljstvo koje je našlo izraza u novinskim člancima u Trstu u kojima stoji da je tako Zadar u ruševinama došao u tuđe, misli se hrvatske ruke.

Nakon takvih izjava bilo bi posebno poželjno da talijanski eksponenti u Zadru ne izazivaju više nikakve smetnje.

S hrvatske će se strane nastojati da se za Zadar i njegovo stanovništvo učini koliko je to moguće i da se pripremi ponovna izgradnja grada, jednako tako kako je to bilo u toku historije kad bi Hrvati svaki put nakon venecijanskog razaranja Zadra popravljali ili gradili Zadar ili pri tom bar pomagali.

#

Na temelju položaja ocrtanog u ovoj promemoriji i s tim u vezi pravednih prijedloga hrvatska vlada moli njemačku vladu da njene navedene opravdane zahtjeve prouči i prihvati, jer je osobito priznanje hrvatskog suvereniteta u spomenutim krajevima jadranskog primorja od velike važnosti u očima stanovništva Hrvatske. U interesu je zajedničkog vođenja rata da se to pitanje već riješi u prilog Hrvatske i da se rješenje ne odgađa do završetka rata, jednako kao što bi se odmah morale razriješiti teškoće oko Zadra i Grude.

6. *Glaise i Kasche.* Na telegram glavnokomandujućeg od 9. II general Glaise je telegrafski odgovorio 12. II 1944.[55] feldmaršalu v. Weichsu, odnosno njegovom načelniku štaba general-potpukovniku Foertschu ovako:

1. Brzojav poslanika Kaschea bio mu je dostavljen pošto je već bio otposlan Berlinu, kada je u daljnjim razgovorima između Glaisea, Kaschea i Lorkovića predložena konferencija — dijelom prešutno — već bila napuštena, i to a) zbog potrebe da se tema savjetovanja prvo razjasni na nadležnom vojnom sektoru; b) jer je poslanik Kasche čekao da ga pozovu u Fiihrerov Glavni stan; c) jer je izgledalo da se neposredno očekuje posjet predsjednika vlade Mandića i ministra vanjskih poslova Pferića Fiihrerovu Glavnom stanu.

2. Glaise osobno nije zauzeo stav ni protiv pete točke programa konferencije ni sasvim općenito protiv činjenice nenadležnog bavljenja poslanika vojnim pitanjima, jer su s posebnom ljubavlju posvećeni prijedlozi poslanika Kaschea o vojnim pitanjima nailazili uvijek na široku podršku ministarstva vanjskih poslova. I sam Glaise je posljednjih mjeseci morao iskusiti da je

[55] A-V1I, T-501, rolna 267, Nr. 0255/44 g. Kdos.

ministarstvo suprot prijedloga vojnika koji su glasili drugačije uvijek uspješno nametnulo svoje mišljenje nasuprot onom Vrhovne komande (znatno jačanje pozicije poslanika Kaschea suprot vojnih instanci povodom listopadskog posjeta Führern; napuštanje hrvatskih planova poslanika Neubachera; ostavka ministra Navratila). Opetovani porazi, pa i kad su pretrpljeni za pregovaračkim stolom, ne jačaju poziciju nijednog generala.

Glaise namjerava, ipak, uskoro načelno raspraviti s poslanikom Kascheom o nadležnosti u duhu glavnokomandujućeg. Da bi pri tom došli do jasne situacije, bio bi preduvjet - ako bi trebali suprotna gledišta dostaviti Vrhovnoj komandi i ministarstvu vanjskih poslova - da VK djelotvorno podrži Glaisea. Stoga je malo nade da će se razilaženja s Kascheom raščistiti u neposrednoj izmjeni misli, jer Kasche takva pitanja načelno javlja ministarstvu vanjskih poslova i tako nastoji postići rješenja u opisanom i prezentiranom obliku.

3. Vidjeti točku 1. Budući da je konferencija otkazana, Glaise je mislio kako je Kasche, sa svoje strane, povodom svog prijedloga kasnije otposlao ministarstvu brzojav o stopiranju prijedloga o konferenciji, pa je stoga Glaise propustio to sam javiti glavnokomandujućem u uvjerenju da je vijest bez važnosti.

Na kraju, Glaise moli gen. Foertscha da prednje primi kao osobnu informaciju kako bi mu u danom slučaju poslužila kao podloga za referat kod glavnokomandujućeg.

Kasche je sa svoje strane - boraveći službeno u Njemačkoj — 11. II 1944.[56] zauzeo pismeno stav u vezi s Glaiseovim izvještajem od 5.1 1944. o hrvatskim oružanim snagama na prijelazu u 1944. godinu koji je bio znanja radi predočen i ministarstvu vanjskih poslova. Iskoristio je tu priliku da prvo »donom« navali na različite instance *Wehrmachta* u Hrvatskoj koje se nisu prilagodile »vođenju linije« njemačke politike, što znači dakle: njegove vlastite politike u Hrvatskoj što ju je podržavalo ministarstvo vanjskih poslova Reicha, nego su često poduzimale vlastite političke radnje s nepovoljnim posljedicama. Tako je prozirno pokušao svu krivicu za dotadašnje promašaje i neuspjehe u ustaškoj Hrvatskoj pripisati vojnim instancama Reicha u Hrvatskoj, tj. generalu Glaiseu.

U svom pismenom sastavu povodom Glaiseovih ocjena ocijenio je izvještaje o ustaškim »ispadima« (kakva blaga riječ!), osobito onih iz 1941. godine — koje je jednom i sam osuđivao — kao »beskrajno iskrivljene i pretjerane«. Velikodušno je prelazio preko činjenica, zahtijevajući da napuste cjepidlačarenje o proteklim pojavama. Ne mogu jedan elementarni pokret poput ustaša — po Kascheu - i to prije svega u mračnim ratnim vremenima modelirati u svakom pogledu. Njegov borbeni duh počiva u ustaškim idealima koje nose u sebi i utemeljen je u njihovoj prirodi. Na kraju je naglasio potrebu jednoznačne politike Reicha koju će slijediti sva njemačka službena mjesta i kojoj se imaju podrediti »najbezuvjetnije« i vojne instance. To znači: zahtjev za podređivanjem njemačkih vojnika njegovoj političkoj koncepciji, odnosno onome što je Kasche podrazumijevao pod tim. Tu potrebu je Kasche temeljio — »u zaslijepljenom nepoznavanju pravih odnosa« — kako ga je okarakterizirao gen. Warlimont — na činjenici da Hrvatska pruža njemačkoj strani one snage koje predstavljaju jedinu snažnu protutežu jugoslavenskom okupljanju.

Sredinom veljače primilo je ustaško ministarstvo vanjskih poslova u

[16] G. Fricke, nav. djelo, str. 157-158.
[57] A-VII, NDH, kut. 305, Br. reg. 3/6 - 1.

Zagrebu »izvanredni izvještaj« Trgovinskog izaslanstva NDH u Zürichu o jugoslavensko-hrvatskoj emigraciji. U njemu se, između ostaloga, navodi ovo: »T. zv. jugoslavensko-hrvatska emigracija jest jedna od najjačih i najbrojnijih na području Švicarske.

Pokušaj, da se dade prava slika sastava i rada te emigracije trpi uslijed činjenice, da pojedinci unutar nje naginju mijenjanju svojega stajališta prema prilikama i događajima, koji se odvijaju na području bivše Jugoslavije. Glavna podjela je svakako: 1) Srbi sa službenom politikom izbjegličke vlade; 2) Hrvati s HSS-politikom, kako je shvaća i provodi Dr. Krnjević i 3) Ljevičarski militantni krugovi, koji priznaju Tita i njegovu vladu.

Predstavnik izbjegličke vlade jest jugoslavensko poslanstvo u Bernu (Feldeggweg 1) na čelu s poslanikom Momčilom Šturm-Jurišićem. Poslanstvo nastoji protegnuti svoju kompetenciju na sve emigrante, odnosno uskladiti sve političke emigrantske akcije s težnjama vlade u Kairu. Težnje vlade istovjetne su s velikosrpskim. Srpski je cilj održati se kod »savezničkih pobjednika« s time, da se pitanja, koja zasižu u tzv. unutarnju politiku Jugoslavije riešavaju iz Beograda, a ne u progonstvu. Tom cilju služi i poslanstvo u Bernu, pa sve akcije, koje nisu u skladu s time, pobija, smeta i nastoji diskreditirati. U tu svrhu ima poslanstvo svoje pouzdanike u svim većim gradovima Švicarske, kao i u mjestima gdje se nalaze logori s jug. vojničkim zatočenicima (Yverdon, Vevey, Bellinzona itd.). Ove logore izdržava poslanstvo i to tako, da švicarskim vlastima plaća stan i hranu, za vojnike i dočastnike više 50 Sfr. po vojniku i 100 Sfr. po dočastniku mjesečne potpore u obliku džeparca. Častnici su plaćeni po platnom iskazu i činu sa svim svojim berivima, pretvorenim u švicarsku valutu po službenom tečaju.

Smještavanje i možebitno razmještavanje po logorima kao i odobravanje potpora vrši činovnik poslanstva Bodi, sin poznatog srpskog generala.«

Kasche je u svom pismu ministru A. Vokiću od 15. II 1944.[58] opširnije obrađivao pitanje radne službe NDH i njene suradnje sa sličnim organizacijama u Reichu i nije štedio riječi (neumjesne) pohvale na račun ustaške radne službe i njenog vode Palčića. Na kraju pisma savjetuje Vokiću da odabiru iz *Radne službe* najbolji ljudski materijal za poglavnikovu tjelesnu gardu *(PTS)* i *Ustašku vojnicu* kako bi ti mladići, nakon obavljene radne obaveze, mogli biti regrutirani u redove ustaša (vojničara).

Glaise je dobio prijepis tog pisma i 18. II[59] odgovorio poslaniku da njegovo pismo Vokiću od 15. sadrži u svom posljednjem dijelu jedan prijedlog o upotrebi mladića nakon obavljene radne službe. Upozorava ga s tim u vezi da su između njegova ureda i ministarstva oružanih snaga NDH bili zaključeni sporazumi - na temelju izdanih uputa VK — koji s pravom isključuju da jedan dio hrvatskih regruta bude unaprijed predviđen za neku posebnu namjenu. Zahtjevi pojedinih odreda hrvatskih oružanih snaga da im se uputi određeni broj mladih vojnika poredani su određenim i u sporazumima utvrđenim redoslijedom i stoga bi Glaise bio zahvalan kad bi Kasche htio ministra Vokića upozoriti, na način i oblikom koji Kascheu odgovara, da se njegovi izvodi iz pisma od 15. II nemaju shvatiti tako kao da se time trebaju izmijeniti zaključeni njemačko-hrvatski sporazumi čije je izvršenje briga i zadatak inspektora kopnenih snaga iz Glaiseova ureda (gen. Juppe).

[58] AJ, T-501, rolna 265.
[59] Isti izvor.

Kasche je 22. II 1944.[6U] telegrafski obavijestio svoje ministarstvo da mu gen. Glaise, u skladu sa željom glavnokomandujućeg na Jugoistoku, priopćuje naređenje Vrhovne komande u vezi sa željama Reichsführera SS o angažiranju 13. bosanske SS-divizije (*Handžar)* u Hrvatskoj. U tom naređenju VK spominje se da je u diviziji vrlo štovan i uvažavan veliki jeruzalemski muftija, a poglavnik se sluša samo onda ako tko od SS-Führera naredi. Diviziju predbježno neće ubaciti u borbu; ona će poslužiti prije svega za vrbovanje daljnjeg ljudstva u Bosni. U diviziji se nalaze Albanci koji sačinjavaju jezgru (buduće) albanske SS-divizije. Nadležnost Obergruppenfiihrera Phlepsa ističe se u posebnoj mjeri. Glaise-Horstenau mora o svemu tome obavijestiti vladu u Zagrebu. Kasche pak, sa svoje strane, ukazuje ministarstvu na svoj (ministarstvu) poznati stav o tome. Budući da je Phleps otklonio hrvatskoga vladinog povjerenika, Hrvati će naročito ozbiljno uzeti takav postupak u vezi s ovom SS-divizijom. Kasche stoga moli da ministarstvo prouči ima li novo naređenje VK koje je u oštroj suprotnosti s Fiihrerovim naređenjem od rujna 1943. i Fiihrerovo odobrenje i *placet.* Moli također uputu ministarstva o tome.[61]

Glaise je brzojavom 24. II 1944.[62] obavijestio komandu *Grupe armija »F«* da se iz hrvatskih vladinih krugova šire vijesti o tome kako postoji ozbiljna namjera da se sin »vojskovođe« Kvaternika Eugen — čovjek po zlu glasu poznat iz vremena najdivljeg ustaškog terora 1941-42. — koji više od godinu dana boravi u Slovačkoj ne samo pozove da se vrati nego da ga se, možda, postavi čak za ministra unutrašnjih poslova. Njegov povratak gledaju s najvećom zabrinutošću i oni Hrvati koji su bliski službenom ustaškom kursu. Ljudi se opravdano pribojavaju da bi Eugen Kvaternik — da li sa službenog položaja ili samo kao privatna osoba — uspostavio vezu s grupom terorista u ustaškim redovima-koji su s njim otprije sprijateljeni (»rasovi«!) i vršio izvanredno štetan utjecaj na unutrašnji razvoj u Hrvatskoj.

Prema ovdašnjem shvaćanju — upozorava Glaise — svaka djelatnost Eu-

[60] AJ, T-120, rolna 1757, Nr. 220 od 22. II.

[61] Tog istog dana (22. II 1944) saveznička je avijacija izvršila napad na Zagreb, Zadar i Šibenik. Prilikom napada na Zagreb poginulo je, čini se, oko sedamdeset osoba. Bombe su zahvatile i Kaptol. Reagirao je posebnom okružnicom nadbiskup Stepinac u kojoj je izrazio svoju bol i potresenost zbog te velike tragedije. »Ona je dakako dubokom tugom i boli napunila i moje pastirsko srce - napisao je Stepinac. - Ta tko se ne bi razžalio i proplakao nad stotinama nevinih žrtava, medu kojima je toliko slabih žena i sitne djece?! Tko se ne bi raztužio gledajući razrušene tolike sirotinjske domove! Ova moja bol još je veća, jer su razornom silom zrakoplova tako težko oštećena i dva samostana i dvije crkve: franjevačka i dominikanska, i jer je pod ruševinama doma, u kojemu su služili samo Bogu i hrvatskom narodu izgubilo živote 7 svećenika dominikanaca.«

»Predragi vjernici! Gledajući sve ovo — nastavio je Stepinac, prelazeći sve više u politiku — ja ponajprije u ovaj tužni čas poviesti hrvatskog naroda dižem glas najogorčenijeg protesta i najpravednije osude svih onih, koji, ne žacajući se ni pred kojim sredstvom, bez ikakva obzira i osjećaja, uništavaju životni organizam hrvatskog naroda: Taj glas, koji smo već više puta digli, ovaj čas je još snažniji, jer narodna bol i izkušenje postaje sve veće. Oslon i nesumnjivo uporište daje nam ponajprije naravni i Božji zakon, koji, kao ostalim tako i hrvatskom narodu daje pravo na svoj zasebni život u sklopu ostalih europskih naroda. Hrvatski je narod nadalje svoje pravo na narodni i državni život stekao i zaslužio svojom težkom i krvavom borbom stojeći kroz stoljeća na braniku istinskih ideala prave čovječje slobode i kršćanske kulture, čime je zadužio čitavu Europu i sve njezine narode, a zbog čega mu je od najvećih čuvara prave kulture i slobode čovječanstva, rimskih papa, dan častan naslov »Predziđe kršćanstva.« (*Hrvatski narod,* god. VI, br. 973 od 1. III 1944)

Kamo sreće da je zagrebački nadbiskup i hrvatski metropolita već 1941. god. digao svoj glas protiv uništavanja i paljenja pravoslavnih crkava i židovskih bogomolja, protiv progona i klanja, protiv logora i svega drugog!

[62] AJ, T-501, rolna 267, Nr. 0365/44 G.Kdos.

gena Kvaternika u Hrvatskoj protivi se njemačkim namjerama usmjerenim na smirenje zemlje.

Ustaško ministarstvo vanjskih poslova poslalo je 26. II 1944.[63] poslanstvu NDH u Veneciji dopis ovog sadržaja:

»Bivši Ministar i Državni viećnik g. dr. Ivan Petrić, kao predsjednik izaslanstva Hrv. Crvenog Križa u Italiji, podnio je izvještaj g. Min. dru. Stiepu Periću, u predmetu rada oko oslobađanja naših sunarodnjaka zatočenih u Italiji.

Proizlazi, da talijanske upravne vlasti koče povoljno i brzo rješavanje toga pitanja. G. dr. Petrič sastao se je u Fasano sa g. dr. Barteletom, ministrom u Ministarstvu Vanjskih Poslova u Italiji te je s njime o predmetu pregovarao u razdoblju od 3—6 veljače o. g. G. Bartelet izjavio je g. državnom viećniku dru. Petriću, da je Glavar Socijalne Republike Italije (dakle säm Mussolini) dao već pristanak, po kojemu internirci i konfinirci naši sunarodnjaci imaju biti pušteni na slobodu i odpremljeni u domovinu te da će to uslieditі kroz nekoliko dana, dok da će osuđeni zbog političkih djela biti amnestirani. Od Hrvatske Vlade traži se izjava za recipročno postupanje u pogledu talijanskih državljana u Hrvatskoj interniranih i konfiniranih, te oisuđenih za djela političke prirode. Nadalje se od Hrvatske Vlade traži izjalva za nesmetano seljenje iz Hrvatske talijanskih državljana, te da imovina onih neće biti konfiscirana, ili drugim kakovim aktom vlasti za njih izgubljena.

Upadna je nezgodnost, kao i međusobna ovisnost, pitanja koja ni po svojoj naravi, ni po svome postanku, nemaju ništa zajedničkoga. Nije ničim osnovano spajati pitanja lične slobode sa pitanjima imovinske naravi. Hrvatske Vlasti nisu doniele nikakove odluke, koja bi ticala u područje lične slobode talijanskih građana na Državnom području Hrvatske, a niti je pojedinačnim aktom iz razloga političke prirode takla u takovu slobodu ovih. U Hrvatskoj nema talijanskih državljana ni interniranih, ni konfiniranih, a ni osuđenih zbog političkih djela. Baš stoga Hrvatska Država imade potencirano pravo tražiti isti postupak sa njezinim podanicima u Italiji naime, da Hrvati internirani i konfinirani u Italiji budu konačno pušteni na slobodu i povraćeni svojim kućama, a isto tako i osuđenici zbog političkih djela.

Pitanje oslobođenja Hrvata zatočenih u Italiji — stoji dalje u tom dopisu - nebi trebalo dovoditi u vezu čak ni sa pitanjem slobodnog i nesmetanog izseljivanja talijanskih državljana sa područja Hrvatske, jer dok su prvi prisilno odvedeni u unutrašnjost Italije, potonji su slobodno i povlašćeno došli u Nezavisnu Državu Hrvatsku, a dok su potonji podpuno slobodni u pogledu slobode kretanja i načina življenja, prvi žive zatočeni i lišeni svega što životu daje osobnu sadržinu. Hrvatska Država ni do sada nije priečila ili bilo kako smetala slobodan povratak u domovinu talijanskih državljana. To je upravo dokaz da će takav biti njezin stav i postupak u tom pogledu i u budućnosti. Ali dok se preko ove nespojivosti predmeta može prieći, to se nikako ne može u pogledu spajanja financijsko-ekonomskih pitanja sa pitanjem oslobođenja Hrvata zatočenih u Italiji. Imovinskopravna pitanja i odnosi koji iz toga kompleksa izviru tako su složeni, da se ne dadu riešiti jednom formalnom izjavom kakovu traže talijansko Ministarstvo Vanjskih Poslova, pak to još jednostranom izjavom (jer se sa talijanske strane niti daje niti nudi ikakova izjava iztog sadržaja), kad i sa Hrvatske strane postoje viseća pitanja iste prirode. Sva ta pitanja spadaju u područje gospodarskih odnosa Italije i

[63] A-VII, NDH, kut. 267, 32/1 - 7.

Hrvatske a mogu se temeljito, pravedno i konačno riešiti samo radom mješovitog gospodarskog povjerenstva stručnjaka i dobrih poznavaoca predmeta i odnosnog gradiva. Zatražena izjava gospodarske naravi ne može i ne smije u budućnosti prejudicirati i onemogućiti hrvatsku stranu u postavljanju i ostvarivanju svojih osnovanih zahtjeva iz područja gospodarskih odnosa sa Socijalnom Republikom Italijom.

Na osnovu svega toga pozivljete se, da od Ministarstva Vanjskih Poslova Socijalne Republike Italije zatražite obaviest, da li je već pristupljeno brzom puštanju na slobodu zatočenih Hrvata u Italiji, a što je imalo već uslieditiprema izjavi g. Dra. Barteleta g. državnom viećniku dru. Petriću u Fasano. U koliko to još nije usliedilo energičnim nastupom tražite konačno izvršenje toga, a do potrebe možete i staviti do znanja, da će u protivnom i Hrvatska Vlada morati trektirati (!) talijanske državljane u Hrvatskoj onako, kako su njezini građani trektirani u Italiji, te pritješnjena prilikama, primjeniti isti postupak. U pogledu zatražene izjave u predmetu imovine talijanskih građana, koji se izsele iz Hrvatske, iznesite stanovište u ovom dopisu izloženo.

O poduzetom i izhodu podnesite izvještaj.«

Ministarstvo oružanih snaga izvijestilo je dopisom od 26. II 1944.[64] da je poglavnikovom odlukom razriješen dužnosti dotadašnji vojni izaslanik u Italiji potpukovnik Janko Vernić pl. Turanski i da je istodobno postavljen art. potpukovnik Petar Lulić za vršioca dužnosti vojnog izaslanika u Italiji.

»Molim — stoji dalje u tom dopisu — da se preko našeg poslanstva u Italiji o izmjeni osobe vojnog izaslanika obaviesti opunomoćenika njemačkog Reicha kod talijanske vlade (den Bevollmächtigten des Grossdeutschen Reiches bei der italienischen Regierung). Njemačko vrhovno zapovjedničtvo oružanih snaga biti će preko našeg vojnog izaslanika u Njemačkoj obavješteno o toj promjeni radi daljnje informacije njemačkih vojnih vlasti u Italiji.«[65]

U zabilješci za svog ministra v. Ribbentropa (Zagreb, 29. veljače 1944)[66] - da bi mu poslužila za buduće razgovore s N. Mandićem — Kasche je ovako nerealno ocrtao položaj u Hrvatskoj:

1. Vojno.

Operacije za zaposjedanje obale i otoka uglavnom su okončane s uspjehom. Pri vlastitoj, gotovo potpunoj podređenosti u zraku i male moći ratne mornarice ističe se neprijateljska avijacija i ratna mornarica u akcijama snažnog ometanja njemačkih pokreta. Velikim operacijama Druge oklopne armije u bosanskom prostoru zadobiveno je do sredine veljače mnogo zemljišta i u pogledu broja postignut uspjeh.[67] No, ozbiljno slabljenje bandi Broz-Tita nije nastupilo. Danas opet njihova povećana aktivnost i širenje.

[64] A-VII, NDH, kut. 268, Br. reg. 59/3 - 8.

[65] Učestali napadaji iz zraka izazvali su i nove propise. »U *Narodnim novinama* 26. II 1944. objavljena je zakonska odredba o proširenju nadležnosti priekog i pokretnog priekog suda.

Čl. 1. Pred prieki sud odnosno pred pokret, prieki sud bit će stavljen onaj tko na područjima što ih vlast isprazni, ili u zgradama i prostorijama koje su ovlaštenici uslied ratne opasnosti makar i privremeno napustili počini djelo krade, nasilja, pljačke i si. odnosno počini koje god djelo protiv opće sigurnosti ljudi i imovine;

čl. 2. tko koristeći se mjerama, poduzetim poradi zaštite od napada iz zraka, ili koristeći se izvanrednim stanjem, koje je nastalo kao posljedica napadaja iz zraka, počini koje god dolozno kažnjivo djelo protiv života i tiela, protiv imovine, odnosno obče sigurnosti ljudi i posebničke ili javne imovine.

čl. 3. Za kažnjiva djela, navedena u ovoj zak. odredbi, određuje se kazna smrti strijeljanjem.« *IHrvatski narod.* god. VI. br. 971 od 27. II 1944)

[66] AJ, T-501, rolna 265; također: PA Bonn, Nachlass S. Kasche, paket 10.

[67] L. Rendulic, nav. djelo, str. 195 i d.

Mali pothvati zabilježili su različito dobre lokalne uspjehe, na primjer pothvat ustaša protiv Koprivnice.[68]

U toku proteklog tjedna gotovo da nije više bilo prebjega iz hrvatskih jedinica partizanima. Naprotiv, u porastu je masa prebjega od bandi njemačkim jedinicama i Hrvatima.

2. *Pitanje četnika.*

Zaključeno je i dovršeno istraživanje o brojnom stanju četnika, i rezultati u opsežnom izvještaju predani ministarstvu vanjskih poslova i poslaniku Neubacheru, Nepouzdanost četnika ocrtava se sve jasnije. Vijesti o njihovoj povezanosti s engleskim oficirima u posljednje vrijeme ponovno su češće.

Hrvati jako pritišću da se raščisti četničko pitanje i pri tom se pozivaju na Führerove izjave poglavniku iz 1942. godine. Nekoliko četnika već je vraćeno u Srbiju. Posebne su teškoće, ipak, još u pozadini oko Splita i Dubrovnika.

3. *Hrvatske seoske straže.*

Sve se jače ispoljava otklanjanje bandi kod hrvatskih seljaka. Hrvatska vlada uskladila je svoje namjere s njemačkom stranom i pristupila zakonskom uređivanju tog kompleksa. Provođenje još rastepeno od strane njemačkih oružanih snaga, policije, hrvatskih oružanih snaga, ustaša i državnih vlasti. Bilo bi poželjno da to ne rade i provode različite i raznovrsne instance, nego da formiranje seoskih straža provodi njemački opunomoćeni general u Hrvatskoj s Hrvatima i da u tu svrhu dobije dovoljno oružja.

Seoske straže, povezane s angaživanim jedinicama i žandarmerijom na terenu, mogu znatno pripomoći pri suzbijanju bandi.

4. *Izgradnja hrvatskih oružanih snaga.*

Nova oprema za četiri lovačke brigade (zdruga) provedena do polovice. Druga lovačka brigada trenutačno u Reichu radi opremanja. Planiranje za gorske brigade i *Ustašku vojnicu* okončano. Hitno je potrebno da ubrzano uslijedi izdavanje opreme za *Ustašku vojnicu.*

Jedinstveno snabdijevanje ljudstva prebačeno od poglavnika na generala Juppea. Na žalost, to do sada nije priznala njemačka strana. Otpor kod vrhovnog vodstva SS. Potrebno da se planiranje neprekidno i jednoznačno dalje odvija. Suradnja bez prigovora.

Ostavljanje gen. Juppea na položaju inspektora kopnenih snaga vrlo poželjno, jer se posebno ističe.

5. *Vlada i uprava.*

Vlada N. Mandića se dokazala. Uznapredovali plansko odvijanje poslova i izgradnja uprave. Poboljšanje raspoloženja u zemlji protiv bandi također je posljedica tog poboljšanog djelovanja vlade.

S njemačke strane potrebni su neprekidno daljnji razvitak i suradnja prožeta s mnogo razumijevanja uz izbjegavanje nepotrebnog upletanja.

6. Privreda.

U *Drugoj oklopnoj armiji,* na žalost, samo malo razumijevanja za osiguranje važnih privrednih područja. Stoga nakon preuzimanja komande s njene strane (gen. Rendulic!) bande zauzele područja bogata sirovinama od bitne važnosti koja su od 1941. god. općenito s uspjehom osiguravale, pretežno, hrvatske jedinice i milicija.

Postupak vojnih privrednih nadleštava koji nije bio prije toga dogovoren s poslanstvom izazvao je zbrku, narušavanje suradnje i onemogućavanje uspjeha. To prije svega s obzirom na boksit.

[68] To su bili ustaše pod vodstvom Rafaela Bobana.

Pregovori njemačko-hrvatskih vladinih odbora bitno su pridonijeli raščišćavanju općeg položaja.

Prijedlozi: poslanstvo njemačkim predsjednicima vladinih odbora odlučno odobrava daljnju suradnju. Što se tiče rukovođenja privrednopolitičkim radovima, poslanstvu mora ostati osiguran taj zadatak.

7. *Politika.*

Postoje pouzdani znaci da organi vrhovnog vodstva SS u istočnoj Bosni žele ići vlastitim političkim putem. Za opći položaj u Hrvatskoj ovaj je postupak opasan u najvećoj mjeri. Prijeti opasnost da na taj način dođe do odlučnog zaokreta snaga s tog područja na štetu njemačke strane.

Inače je položaj u pogledu djelovanja vlade, držanja hrvatskih jedinica svake vrste i raspoloženja hrvatskog stanovništva prema bandi upadljivo pozitivan. Ovdje su za zajedničko vođenje rata udarani snažni temelji povoljnom razvitku. Ta činjenica suočena s teškoćama općeg položaja Reicha uspjeh je od odlučne važnosti njemačke političke i propagandističke suradnje s Hrvatima.

U »Političkom izvještaju« br. 3/44[69] poslanstva NDH u Berlinu ustaškom ministarstvu vanjskih poslova o vanjskoj politici Reicha navodi se ovo: »U ovom razdoblju na polju vanjske politike nije se moglo ustanoviti nikakovu promjenu, osim da je povodom revizije sovjetskoga ustava u pravcu decentralizacije Sovjetskoga saveza u svim vodećim njemačkim listovima posvećen članak malim narodima. Tako su u 'Völkischer Beobachtern', 'Münchner Neueste Nachrichten', 'Börsenzeitungu' itd. donešeni članci pod naslovom 'Die kleinen Staaten' (Male države). U pogledu prielaza Španjolske iz stanja nezaraćenosti u stanje neutralnosti ne primjećuje se nikakova vanjsko-politička aktivnost Njemačke.«

Prelazeći na unutrašnju politiku, u izvještaju stoji: »U odnosu prema inozemnim radnicima poduzeta je od strane Deutsche Arbeitsfront jedna mjera, koju su doniele sve berlinske novine, a koja je u krugovima koji vode brigu o svojim radnicima izazvala prilično nezadovoljstvo. Najpodpuniji prikaz te mjere donio je berlinski list 'Der Angriff od 12. veljače 1944. br. 38 pod naslovom 'Verkehrslokale für Ausländer'. Izrezak se prilaže ovome izvještaju kao prilog br. 1. U provedbi ove mjere postoji opasnost za sve one, koji ne podpadaju pod skrb DAF-a i njegovih inozemnih ureda, da u lokalima, koji su prvobitno namjenjeni Niemcima, budu izvrgnuti neugodnostima.«

U vezi s vijestima o NDH u izvještaju se spominju vijesti iz inozemnih novinarskih krugova o tome kako neki krugovi njemačkih oružanih snaga nisu, navodno, zadovoljni promjenom u vrhu hrvatskih oružanih snaga; osim toga navodi se poziv upućen vojnom izaslaniku NDH u Berlinu puk. Dessoviću da dođe u Führerov Glavni stan. Stoga je savjetnik L. Fertilio posjetio 11. II 1944. dra Veesenmayera da sazna nešto više o svemu tome.

»Čini se, da korak Hrvatske Vlade u pogledu srbske promičbe protiv Hrvatske nije urodio podpunim uspjehom, kako to proizlazi iz pisanja 'Nationalzeitung' iz Essen-a. Taj je list u svome broju 39 od 10. veljače 1944. donio viest iz Zagreba o suzbijanju partizanskih bandi (te) joj stavio naslov 'Niederlage kroatischer Banden' (Poraz hrvatskih bandi). Sam naslov ne odgovara tekstu viesti u podpunosti. Kako je već brzojavno javljeno, poslanstvo je putem svoga attache-a za novinstvo poduzelo sve potrebno kod urednika

[69] A-VII, NDH, kut. 305, Br. reg. 16/1 - 1.

dotičnog lista, grofa Schwerin-a, kako bi.se u buduće sličnom tendencioznom pisanju stalo na put. (Prilog 2.)

Tendenciozno rovarenje srbske promičbe protiv Hrvatske ne ograničava se na srbsko novinstvo u Srbiji ili na sporadične slučajeve u njemačkom novinstvu nego dolazi jasno do izražaja u listu srbskog radničtva u Njemačkoj, koji izdaje Fremdsprachen-Verlag 'Srpski rad'. Taj list u broju 2 od 5. veljače 1944. donosi uvodnik pod naslovom 'Mi i Tito' u kojem partizanski pokret u Hrvatskoj i na Balkanu uobće prikazuje kao hrvatski pokret, dokazujući to imenima iz Titove vlade kao što su: Josip Broz, Ribnikar, Moša Pijade, Ribar, Sulejman Filipović, Dr. Juraj Krnjević itd. Isti broj 'Srpskog rada' donosi prikaz govora srbskog ministra pravde, Kujundžića, na narodnom zboru u Kragujevcu dne 3. siječnja o. g., koji odiše istim duhom.

Dok su takove prilike u Fremdsprachen-Verlagu i dok u njemu vlada tolika sloboda za 'Srpski rad', u čijem se uredničtvu nalazi devet novinara, koji se uz novinarski posao bave i drugim političkim poslovima, dotle prema 'Domovini Hrvatskoj' postupa maćuhinski a sve radi toga, jer joj je glavnim urednikom pravoslavac iz Sarajeva, gosp. Miron Strutinski, koji niti pozna hrvatski jezik niti pravopis, a po svemu izgleda da nije sklon hrvatstvu a još manje ustaštvu. Primjera radi spominjemo, da nije htio uvrstiti članak gosp. Kocmana o govoru ministra Dra. Lorkovića u predzadnjem broju 'Domovine Hrvatske' od prilike u ono vrieme, kad je u 'Srpskom radu' izlazio članak 'Mi i Tito'.«

Na kraju, spominju se vijesti o navodnoj vojnoj okupaciji Slovačke (što vojno izaslanstvo energično pobija) i o pregovorima o separatnom miru Finske sa SSSR-om (što njemačka mjerodavna strana stidljivo dopušta navodeći kako joj je poznato da Finci u Stockholmu pregovaraju).

U slijedećem izvještaju poslanstva (br. 4/44)[7] spominju se ponovno vijesti o finskim pregovorima o separatnom miru i izvještaj navodi kako se čuje o velikoj aktivnosti Njemačke u Helsinkiju i Stockholmu, no da zanimljivije pojedinosti nisu poznate. Dalje konstatira da na području unutrašnje politike nije zapažena nikakva promjena, a povodom napadaja na Zagreb iz zraka[71] primjećuje da njemačka štampa nije to vidnije zabilježila. Tek *Völkischer Beobachter* u svom broju od 25. II u maloj rubrici VB Splitter donosi bilješku od svega dva retka.

Medu političkim vijestima navodi se ovo:

»Prigodom družtvovno-naučnog kongresa, održanog u Beču između 1.—9. veljače 1944. priređen je priem u Presse-Klubu Union u Beču, gdje je na pozdrav generalnog tajnika gosp. Dra. Deprella odgovorio novinar Amerikanac, naglasivši, da će strani novinari, koji djeluju, rade i žive u Njemačkoj stupati uz Njemačku do konca t. j. do pobjede ili do kompromisa. Na posljednju rieč reagirali su prisutni članovi vjerojatno GESTAPO-a tako, da su napravili samo primjedbu 'Kompromisa ne može biti'.

Sutradan u istim prostorijama prisustvovao je na priemu i Reicharbeitsminister Dr. Seldte, bivši vođa Stahlhelma; gosp. ministar je kao i svi gosti bio prilično raspoložen, jer se pomalo i pilo, te je sa interesom slušao priču o jučerašnjoj zgodi, odnosno o jučerašnjem govoru spomenutog američkog novinara. Gosp. ministar se je malo zamislio, te je u prisutnosti svih novinar-

[70] A-VII, NDH, kut. 305, Br. reg. 17/1 - 1.

[71] To je bio napadaj savezničke avijacije 22. II 1943. Nekoliko dana kasnije (26. II) palo je na Zagreb nekoliko bombi.

skih predstavnika izjavio: 'Pa možda Amerikanac ima i pravo, jer pojam 'Endsieg' je u svakom slučaju pojam za šire mase, a za pametne ljude, koji znaju, da su se svi dosadašnji ratovi svršili kompromisom nije izključena pomisao i za ovaj rat.'

Povodom jednog interviua sa Saradžoglu-om, koji donosi United Press, a Neue Zürcher Zeitung prenosi, prema kojemu je sporazum između Turske i saveznika gotova stvar, voditelj konferencije u Auswärtiges Amtu na postavljeno pitanje nije se o tome htio izjasniti.

Naročito naglašavanje jedinstvenosti saveznika u zadnjim govorima vodećih englezkih osoba dovodi, prema voditelju konferencije Auswärtiges Amta, to jedinstvo u sumnju. Prema jednom mišljenju, Englezkoj nije u interesu, da Turska stupi u rat protiv Njemačke, jer bi na taj način Rusija došla na Dardanele. Turskoj je u interesu zbog ruske opasnosti ostati neutralna. Englezka je preuzela obavezu vršiti pritisak na Tursku. Sada se samo radi o uvjerljivim razlozima izvlačenja Turske od stupanja u rat. Turska kao uvjet za stupanje u rat stavlja prevelike zahtjeve u naoružanju na Englezku, kojima ova niti može niti hoće udovoljiti. Na taj način izgleda, da bi Turska mogla još dugo ostati neutralna.

U svom zadnjem govoru najavio je Eden pritisak na Španjolsku i Portugal u cilju, da te zemlje promjene svoj stav prema Njemačkoj. U Berlinu se smatra, da taj pritisak na Portugal može jedino uroditi obustavom dobave mangana, što bi samo po sebi težko pogodilo njemački ratni veleobrt.

Povodom Reuterove viesti, da se sin Winstona Churchilla, satnik Churchill spustio kod Tita i ostao kod njega 3 tjedna, izjavio je na konferenciji, na upit španjolskog novinara dne 28. veljače poslanik Braun von Stumm, da to nije samo komplimenat Titu, nego je to posljedica Teheranske konferencije. Stvar je međutim interesantna tim više, što je satnik Churchill bio osobno prisutan na konferenciji u Teheranu.

Na postavljeno pitanje srbskog novinara (Dr. Marinković) o odnosu Tita i Mihajlovića, izjavio je dne 26. veljače na novinarskoj konferenciji Auswärtiges Amta poslanik Braun von Stumm, da se Britanija stavila na stranu Tita. Na daljnje pitanje Marinkovića, kako se Auswärtiges Amt odnosi prema Mihajloviću, odgovorio je poslanik, da nema ništa reći, jer je Mihajlović 'eine schwankende Persönlichkeit' (jedna nestabilna ličnost).«

7. *Mandić kod Hitlera.* U dvorcu Klessheim kod Salzburga u Austriji došlo je 1. ožujka 1944. do susreta Hitler-Mandić. U njegovoj pratnji nalazili su se ministar vanjskih poslova NDH Perić, šef protokola dr Vladimir Mintas, državni vijećnik Matija Kovačić, savjetnik ministarstva unutrašnjih poslova dr Aleksandar Benak i drugi, a s njemačke strane poslanik Kasche, ali ne i gen. Glaise. Sam Mandić je u istrazi[72] pred našim istražnim organima o tome izjavio ovo:

»Ja a i ostali ministri vlade NDH vjerovali smo stalno u pobjedu Njemačke i usprkos teškog vojničkog stanja same Njemačke bili smo uvjereni, da će upotrebom novog tajnog oružja i novim rezervama doista do te pobjede doći.

U martu 1944. g. bili smo sa Ministrom vanjskih poslova Perić Stjepanom kod samog Hitlera u Salzburgu i on nas je potkrijepio u tom našem uvjerenju i opetovano zagarantovao granice NDH u najvećem opsegu zajedno s čitavom

[72] A-VII, SUP-Zagreb, MF-23, Zapisnik saslušanja Nikole Mandića.

jadranskom obalom do Drine. Ja sam bio uvjeren da ćemo odmah nakon rata do slobodne samostalne i doista nezavisne Hrvatske u kojoj će biti svi Hrvati i Srbi jednaki!«

Tokom susreta pokušali su i Mandić i Perić — navodi se u stručnoj literaturi o tom susretu[73] - izazvati kod Hitlera dojam — da bi bolje utemeljili svoje želje i prijedloge — kao da je u Hrvatskoj u posljednje vrijeme došlo do stabilizacije prilika i smirenja. Ukazivali su na opadanje aktivnosti Titovih partizana - a na to je njemačka strana imala protuargument da se to ima pripisati pretrpljenim partizanskim gubicima prilikom proteklih većih njemačkih operacija i godišnjem dobu — pa na pokret prebjega izazvan ustaškim zakonom o amnestiji i porast ustaških jedinica kod kojih se prebjezi najčešće prijavljuju. Pri tome su iznijeli (Mandić i Perić) niz pojedinačnih pitanja o kojima se već raspravljalo prilikom posjeta generala Warlimonta Zagrebu u siječnju 1944. god., a i prije. Njemačka je strana otklonila zahtjev — kao što je to bilo učinjeno prilikom posjeta bivšeg ministra oružanih snaga Navratila - da se formira vlastita njemačka komanda za NDH sa sjedištem u Zagrebu, opravdavajući to svoje odbijanje nestašicom kadrova za neku novu njemačku komandu i nemogućnošću iz taktičkih razloga da se premješta komanda *Drugoga oklopnog korpusa* (gen. L. Rendulic), uz istovremeni prijedlog da komandi *Drugoga oklopnog korpusa* u Vrnjačkoj banji doda svoje izaslanstvo, kao i kod komande *Pete SS-gorske armije.* Pri tom se hitro pojavila stara želja ustaške strane da joj ponovno prepuste jedan dio komandne vlasti nad domobranstvom. Kad bi hrvatska vlada raspolagala pod svojom komandom sa 5l000 ljudi, bila bi spašena — kako je Perić tom prilikom uvjeravao njemačku stranu — cjelokupna žetva. Na ponovljene pritužbe da njemačke komande upotrebljavaju četničke odrede u dalmatinskom obalnom području, Hitler je odgovorio da se ovdje radi samo o nenaoružanim ratnim zarobljenicima spremnim da pomažu ili pak o dogovorima s pojedinim manjim bandama, no kod njih se ne nalaze nikakvi vode iz Srbije i četnici - po Hitlerovim riječima — nisu nikakva opasnost. Njemačko je vodstvo načistu da bi se četnici prilikom engleskog iskrcavanja ili u drugoj kojoj ratnoj situaciji okrenuli protiv njemačkih okupacionih trupa. U odgovoru na molbe da im prepuste oružje za naoružanje seoskih straža njemačka je strana ostala suzdržljiva ne obećavajući mnogo, jer da to oružje — kako je to Hitler rekao Mandiću — najčešće svršava u rukama partizana. Povodom zakona o žandarmeriji njemačka je strana istakla da ni na koji način ne smije doći do »hladnog razoružanja« hrvatskih oružanih snaga koje se nalaze pod njemačkom komandom. Napokon su izaslanici iz Zagreba izrazili želju da se *Prva kozačka divizija* povuče iz Hrvatske, jer se hrvatska strana već češće morala žaliti na kozačke ispade, no molba joj je ostala neuslišana. Hitler je u odgovoru istakao pouzdanost divizije jer će se ona — prema njegovoj ocjeni — u svakom slučaju boriti protiv Engleza. Ispade valja — kako je to već opetovano bilo učinjeno — suzbijati odlučnim mjerama. Čim popusti aktivnost partizana, diviziju će povući iz Hrvatske.

Sačuvan je službeni njemački zapisnik o razgovoru Hitlera s predsjednikom ustaške vlade šefa tumača u njemačkom ministarstvu vanjskih poslova Paula Otta Schmidta.[74] Razgovoru su prisustvovali Stijepo Perić i šef njemačke

[73] *KTB,* Band IV/1, str. 739-740.

[74] Andreas Hillgruber, *Staatsmänner und Diplomaten bei Hitler, hand* II, str. 364—370. O razgovoru s Hitlerom također: G. Fricke, nav. djelo, str. 158.

Vrhovne komande W. Keitel (Ribbentrop je — čini se — bio odsutan). Mandić je istim riječima nasjekao pitanje odnosa što su ih stvorili Talijani i četnici, kao i na prethodnom svom sastanku s ministrom Ribbentropom, a zatim je prešao na pitanje partizana koji su nakon izdaje Italije uvelike porasli. Njemačka vojska nije uvijek pravodobno intervenirala, jer se sjedište glavnokomandujućeg nalazi u Srbiji i stoga su odluke hiogli donositi sa zakašnjenjem. U međuvremenu su partizani — nastavljao je Mandić — pretežno privredno važna postrojenja poput rudnika, solana i drugog uništili. Međutim, nedavno se situacija, ipak, veoma izmijenila. Partizani se nalaze u stanju osipanja. Na nešto skeptično Hitlerovo pitanje je li tome stvarno tako, i Mandić i Perić su jednoglasno potvrdili: i brojčano i psihološki snaga partizana znatno je smanjena! Na Hitlerovo pitanje: nije li taj nazadak uvjetovan zimskim razdobljem, s tim da u proljeće opet oživi djelatnost partizana, Mandić je priznao da je moguće zamisliti da će u proljeće do toga doći i iskoristio priliku da postavi pitanje pomoćne žandarmerije (seoskih straža) i za nju potrebno snabdijevanje oružjem. Na Führerovo pitanje ne vjeruje li Mandić da će tako predano oružje mjesnoj zaštiti ipak, na koncu konca, opet završiti u rukama partizana, Mandić je odvratio da je sada položaj utoliko drukčiji što su partizani silno razočarali seljake i mnogi su se seljački pripadnici partizanskih odreda zbog amnestije sad vratili svojim kućama. Stanovništvo NDH uvjereno je da nema ništa očekivati od partizana. Perić, sa svoje strane, pridružio se Mandićevoj molbi da se formiraju i naoružaju mjesne zaštite (seoske straže).

Mandić je potakao i pitanje sjedišta njemačke komande, moleći da ga iz Vrnjačke banje presele u Zagreb kako bi ostvarili bolju suradnju između njemačkih oružanih snaga i ministarstva oružanih snaga NDH. Keitel je na to primijetio da je njemački zapovjednik general Rendulic (komandant *Drugoga oklopnog korpusa)* otklonio da premjesti svoje sjedište u Zagreb jer bi time bio smješten na periferiji umjesto centralno, što je s vojne točke gledišta nepoželjno. Za održavanje veza s Hrvatima tu je general Glaise. S time se Hitler složio i rekao da teškoće koje spominje Mandić leže u tome što se jednim gorostasnim frontom na Balkanu, i to kako u pogledu unutrašnjeg položaja u pojedinim zemljama tako i mogućih iskrcavanja izvana, mora upravljati iz jednog središta kao centralne točke, i glavnokomandujući na Jugoistoku Maximilian Frhr. v. Weichs u Beogradu mora donositi odluku u svim slučajevima u kojima se Glaise i Rendulic ne bi složili.

Drugo pitanje — prema zapisniku poslanika Schmidta — Mandić je iznio ponašanje (njemačke) kozačke divizije u Hrvatskoj koje je »izvanredno nesimpatično«. Hitler mu je opširno odgovorio objašnjavajući, prvo, kako je tragična u cijeloj situaciji činjenica da Njemačka nije imala na Balkanu političkih ambicija, nego samo privredne. Njeni privredni odnosi s balkanskim državama bili su izvrsni i ona sebi nije mogla željeti ništa bolje od apsolutnog mira na Balkanu. U tome se mogla nalaziti najbolja podrška njenog vlastitog sudjelovanja u ratu. Osamdeset posto balkanske trgovine odlazilo je u Njemačku, no Talijani su iza njegovih leđa započeli vojno na laku ruku, a politički loše pripremljen pohod na Grčku (20. X 1940), a s njim u vezi pojavili su se ondje Englezi i tako je Njemačka opet sa svoje strane bila prisiljena da intervenira na Balkanu. Sada se, zbog talijanske izdaje, 20 njemačkih divizija nalazi u Italiji, 26 divizija na Balkanu; osim toga, 45 divizija držat će u pripravnosti na Zapadu. Kad bi sve te divizije upotrijebili na Istoku, ne bi njemačke oružane snage ondje trebale uzmicati, nego bi mogle držati liniju. Zato je Njemačka zahvalna za svaku diviziju koju ne mora sama

sastavljati i stoga pozdravlja da može upotrijebiti kozačku diviziju u Hrvatskoj. Ona je i stoga od posebne vrijednosti jer je mogu smjesta upotrijebiti protiv Engleza.

Mandić je Hitleru spomenuo i četnike, označivši ih kao raspršene jugoslavenske odrede koji su se prilikom otpočinjanja pohoda na Rusiju silno uvećali, ali je Hitler na to primijetio da to povećanje broja četnika valja pripisati talijanskim vlastima i pobijao tvrdnju da su njemačke snage pomagale četnike.

Šef ustaške diplomacije spomenuo je iznova seoske zaštite koje bi - po njegovu mišljenju — valjalo postaviti u mjestima u kojima stanuje većina »pravoslavaca«. Hitler se složio da je nepovjerenje na mjestu. Postoje dvije opasnosti — isticao je Hitler — protiv kojih se mora boriti: opasnost od partizana i opasnost od iskrcavanja. Ova druga postat će postepeno manja budu li se i dalje povećavale teškoće Engleza i Amerikanaca u Italiji. U ovom trenutku ona još uvijek postoji. Četnici će bez sumnje danas biti protiv komunista, no sutra će se boriti s Englezima protiv Hrvata (ustaša) i Nijemaca. Stoga ih valja upotrijebiti samo kao one koji su voljni da pomažu bez oružja, jer bi se kao naoružane mjesne straže, doduše, borili protiv komunista, ali ne protiv Engleza. Ne preostaje ništa drugo nego ih sve razoružati! Perić i Mandić stali su spominjati dobre borbene kvalitete ustaša, a Hitler je to potvrdio i rekao da je »ideološka trupa« za jednu mladu državu prijeko potrebna i stoga će on svakoj želji da ustaše naoružaju prije drugih smjesta izaći u susret.«

Zanimljivo je što o tom susretu piše bivši šef ustaške »promičbe« Matija Kovačić:

»Poslije 18. svibnja 1941. Njemačkoj je bila oduzeta mogućnost - piše Kovačić[75] - svakog daljnjeg uplitanja gledom na razgraničenje Hrvatske i Italije. Hrvatska je po Paveliću Rimskim ugovorima onemogućila svaku primjenu moralne pomoći Njemačke. Možda nam u one prilike mogu unijeti nešto više svijetla Hitlerove izjave dru Nikoli Mandiću i druStijepi Periću prigodom posjeta njemačkom kancelaru u jednom dvorcu blizu Salzburga u ožujku 1944. U pratnji predsjednika draMandića i draPerića bili smo s hrvatske strane šef protokola dr. Mintas i ja, te s njemačke strane poslanik Siegfrid Kasche. Dr. Perić pozvao me, da sudjelujem na ovom putu i zabilježim sve važnije što bude rečeno. Na sastanku s Hitlerom prisustvovali su također von Ribbentrop, feldmaršal von Keitel i državni ministar dr. Meissner. Raspravljalo se uglavnom o vojničkom položaju i potrebama hrvatske vojske na oružju i streljivu. Za vrijeme ručka, kome sam prisustvovao, glavnu riječ je imao Hitler. Razgovor je počeo *Hitlerovim* pitanjem von Ribbentropu:

'Welche neue Nachrichten haben wir vom gesundheitlichen Zustand von Duce?'

Von Ribbentrop: 'Sein Zustand hat sich nicht verändert.'

Hitler (obraćajući se dru Mandiću): 'Herr Ministerpräsident, sagen Sie mir bitte, sind die Kroaten wirklich monarchistisch eingestellt? Wieso, dass es zu dem Angebot kam einen italienischen Prinzen zum König Kroatiens zu wählen?'

Dr. Nikola Mandić: 'Herr Reichskanzler, ich kann Ihnen versichern, dass die Kroaten nicht monarchistisch gesinnt sind. Unser Volk war und ist gegen einer solchen Lösung, aber damals, als diese Frage von italienischer Seite aufgeworfen wurde, waren wir gezwungen eine solche Lösung anzunehmen,

[75] M. Kovačić, nav. djelo, str. 143-145.

weil uns versprochen wurde, dass damit die Frage des Grenzeziehungs (!) zwischen Italien und Kroatien nicht so schlimm ausfallen wird, als wenn wir den italienischen Vorschlag ablehnen.'

Hitler (okrenuvši se dru Periću): 'Damals, als die Kroaten mit den Italiener über gemeisame Grenzen verhandeln begonnen haben, sprach ich telefonisch zweimal mit Mussolini. Ich habe ihm klargelegt, dass es im Interesse Italiens und Deutschlands liegt, dass der neugebildete kroatische Staat sich ohne grossen Schwierigkeiten entwickelt und stabilisiert. Ich habe ihn gebeten nicht grosse territoriale Forderungen an Kroatien zu stellen, weil dieses nicht nur die kroatische Regierung im Auge des Volkes zu schwächen, sondern auch unseren Interesserr schädigen könnte, weil der neugegründete Staat Kroatien ein verbündeter Staat ist. Mussolini — nastavio je Hitler — hat mir geantwortet, dass es in Italien politische Gruppen und eine gewisse öffentliche Meinung gibt, über die er Rechnung tragen muss.'

Preveden na hrvatski, ovaj razgovor glasi:

Hitler je zapitao von Ribbentropa: 'Kakve nove vijesti imamo o zdravstvenom stanju Ducea?'

Von Ribbentrop: 'Njegovo stanje nije se promijenilo.'

Hitler (obraćujući se dru Nikoli Mandiću): 'Gospodine predsjedniče, recite mi, molim Vas, da li su Hrvati zaista monarhistički naklonjeni? Kako to, da je došlo do ponude izabrati jednog talijanskog princa za kralja Hrvatske?'

Dr. *Nikola Mandić:* 'Gospodine državni kancelaru, mogu Vam zajamčiti, da Hrvati nisu monarhistički raspoloženi. Naš narod je bio i sada je protiv jednog takvog rješenja, ali tada, kada je ovo pitanje bilo nabačeno s talijanske strane, bili smo prisiljeni prihvatiti takvo rješenje, jer nam je bilo obećano, da time ne će pitanje razgraničenja Italije i Hrvatske ispasti tako loše kao, ako otklonimo talijanski prijedlog.'

Hitler (okrenuvši se dru Periću) nastavio je: 'Tada kada su Hrvati bili počeli pregovarati s Talijanima o zajedničkim granicama, ja sam telefonski dvaput govorio s Mussolinijem. Predočio sam mu, kako je u interesu Italije i Njemačke, da se novoosnovana hrvatska država razvija bez velikih poteškoća i učvrsti. Ja sam ga molio, da Hrvatskoj ne stavlja velike teritorijalne zahtjeve, jer bi to moglo ne samo oslabiti hrvatsku vladu u očima naroda, nego i naškoditi također našim interesima, jer je novoosnovana država Hrvatska saveznička država. Mussolini — nastavio je Hitler — odgovorio mi je, da u Italiji postoje političke skupine i stanovito javno mnijenje, o čemu on mora voditi računa.'

Mislim, da sam uglavnom vjerno reproducirao Hitlerove riječi. Točnim tekstom raspolagalo je hrvatsko .ministarstvo vanjskih poslova, kome sam predao izvještaj. U prikazu razgovora manjka jedna poredba, koju je Hitler učinio u razgovoru s Mussolinijem, kad mu je rekao, da bi traženje najvećeg dijela primorja Hrvatske bilo otprilike isto kao kad bi netko od Njemačke tražio da odstupi... Tu je Hitler spomenuo neke njemačke teritorije, čega se nakon toliko godina ne sjećam i zato onu poredbu ne spominjem.«

U istrazi poslije oslobođenja[76] Kasche je 17. IV 1947. dao ove podatke o tom susretu Hitler-Mandić:

U razgovoru između Führera, ministra vanjskih poslova v. Ribbentropa, feldmaršala Keitela te predsjednika Mandića i ministra vanjskih poslova Perića Kasche osobno nije sudjelovao. Do susreta je došlo u ožujku 1944. kod

[76] A-VII, SUP-Zagreb, MF-5, Zapisnik saslušanja S. Kaschea.

Salzburga. Nakon završenog razgovora upitao ga je Führer slaže li se s iznesenim mišljenjem hrvatske gospode o povoljnom unutrašnjohrvatskom razvitku nakon kapitulacije Italije koje mišljenje on (Hitler) ne može dijeliti na temelju izvještaja kojima raspolaže. Kasche mu je odgovorio da se doista zapaža poboljšanje i ono bi se i dalje učvršćivalo ako bi mu njemačka strana pružala odgovarajuću podršku (to se odnosilo na iznesene hrvatske želje, na rješenje spornog pitanja o području Sušaka, na hrvatske želje u pogledu Rijeke i jednog dijela Istre).[7'] Hitler je ostao skeptičan, ali je sigurno bio impresioniran izlaganjem obojice predstavnika hrvatske vlade. Führer je — poput svih intuitivnih, umjetničkih ličnosti — reagirao — prema Kascheovoj ocjeni — najčešće s priznanjem (odobravanjem) na sva mišljenja iznijeta jasno i uvjerljivom odlučnošću.

Za vrijeme jela Führer je dopustio da mu ministar Perić priča o svojim dojmovima bivšeg poslanika u Rimu. Pri tom je Hitler napomenuo da su mu Talijani svojevremeno bili saopćili kako je do imenovanja hrvatskog kralja iz dinastije Savoja došlo samo na usrdnu hrvatsku želju; Italija da u tome nije imala nikakav izvorni interes. Perić je to pobijao.

Mandić i Perić vratili su se u Zagreb sutradan (2. III) oko podne[78] i poglavnik ih je primio odmah i zadržao se s njima u dužem razgovoru.

Ustaška štampa donijela je službeno saopćenje o tom sastanku u dvorcu Klessheim koje glasi ovako:

»Voda Reicha primio je na dan 1. ožujka 1944. ministra predsjednika Nezavisne Države Hrvatske Mandića i hrvatskog ministra vanjskih poslova Perića.

Pri primanju kod Vođe Reicha učestvovali su ministar vanjskih poslova Reicha von Ribbentrop i glavar vrhovnog zapovjedničtva oružanih snaga general-feldmaršal Keitel.

Vođa Reicha vodio je s hrvatskim državnicima u prijateljskom duhu razgovor o zajedničkim kao i o aktuelnim hrvatskim pitanjima.

Poslije primanja kod Vođe Reicha održali su ministar predsjednik Mandić i ministar vanjskih poslova Perić s ministrom vanjskih poslova Reicha von Ribbentropom sastanak, koji je protekao u srdačnom razpoloženju.«[79]

Kasche je odmah nakon povratka u Zagreb sastavio detaljnu zabilješku (Zagreb, 2. III 1944)[80] o obavljenim razgovorima u dvorcu Klessheim.

I. Prilikom susreta — zapisao je Kasche - bili su obavljeni razgovori: 1) od 12,30 do 14,15 sati; učesnici: Mandić, Perić, ministar vanjskih poslova, poslanik Schmidt i Kasche; 2) poslije objeda (jela) u trajanju od sat i po; učesnici: Führer, Mandić, Perić, ministar vanjskih poslova, Keitel, Schmidt; 3) nakon toga razgovor u užem krugu u trajanju od 20 min.; učesnici: Führer, ministar vanjskih poslova, Kasche; 4) razgovor (zaključni) od 19 do 20 sati; učesnici: Mandić, Perić, ministar vanjskih poslova, poslanik Schmidt i Kasche. Osim toga bilo je razgovora u kojima su sudjelovali — osim gore spomenutih ličnosti - Reichsführer SS i Obergruppenführer Kammerhofer.

II. U razgovorima se raspravljalo (odnosno odlučilo):

1. Hrvatsku želju da premjeste komandu *Drugoga oklopnog korpusa iz* Vrnjačke banje u zagrebački prostor Führer nije mogao ispuniti, saslušavši

[77] Samo to i ne više.
[78] *Hrvatski narod*, god. VI, br. 975 od 3. III 1944.
[79] Isti izvor.
[80] AJ, T-501, rolna 265.

mišljenje feldmaršala Keitela. Pri *Drugom oklopnom korpusu* ima se formirati organ za vezu hrvatske vlade. (Uputa ministra v. Ribbentropa: razmotriti pitanje u Zagrebu i podnijeti zatim izvještaj o dogovorenim prijedlozima.)

2. O hrvatskoj želji da pomoćna žandarmerija (mjesna ili seoska zaštita) dobije 20.000 pušaka i lake mitraljeze Führer je saslušavši feldmaršala tako presjekao da se to oružje dodatno treba izdati hrvatskoj strani. (Uputa ministra v. Ribbentropa: razmotriti pitanje u Zagrebu i podnijeti izvještaj.)

3. Führer je — saslušavši feldmaršala Keitela — donio odluku da Vrhovna komanda i s njemačke strane prizna ovlaštenje što ga je poglavnik prenio na generala Juppea o snabdijevanju hrvatskog ljudstva na području nadležnosti cjelokupnih njemačkih oružanih snaga.

4. Führer i ministar v. Ribbentrop saslušali su hrvatske žalbe povodom represalija W*ehrmachta* u Hrvatskoj, incidenata u Stonu, itd. S njemačke je strane rečeno da se bezuvjetno mora imati obzira prema hrvatskom stanovništvu i njegovoj imovini. O zbivanjima u Stonu ministar je saslušao Kascheovo saopćenje o namjeri da njemačka strana ispita taj predmet.

5. Führer je, saslušavši feldmaršala Keitela, priznao hrvatsku želju da se *Ustaška vojnica* s njemačke strane obilnije i brže opremi i naoruža. Tim je povodom Kasche ukazao Ribbentropu na to da je inspektor hrvatskih oružanih snaga general Juppe već podnio VK istovrsni prijedlog.

Ministar je dao uputu da dadu najveću podršku tom prijedlogu i da u Zagrebu u danom slučaju još jednom zauzmu pozitivan stav i zatim izvijeste Ribbentropa.

6. Iznesene su hrvatske pritužbe na ponašanje kozačke divizije. Odlučeno je da divizija zasad ima ostati u Hrvatskoj.

7. Hrvatske žalbe da se kod 13. *SS-divizije* ne poštuju hrvatsko-njemački dogovori, da se u redovima divizije razvijaju snažne političke težnje za bosanskom autonomijom saslušali su ministar vanjskih poslova v. Ribbentrop i, kasnije, Reichsführer SS Himmler. Ministar vanjskih poslova dao je uputu da poslanstvo o tome pošalje izvještaj.

8. Žalbe hrvatske strane o prisilnom vrbovanju radnika bile su saslušane. Utvrđeno je da se radi o pojedinačnim slučajevima koje moraju stornirati. Uostalom, Kasche je ukazao na činjenicu da je to pitanje vrbovanja radne snage iz Hrvatske za rad u Njemačkoj uređeno ugovorom i da ubuduće samo treba izbjeći takve slučajeve poput onih iz žalbi ili ih smjesta poništiti.

9. Privredna pitanja hrvatska je strana iznijela s upozorenjem na tešku opterećenost zemlje i njene valute (kune). Nakon višestrukog raspravljanja utvrđeno je da se u sadašnjim pregovorima vladinih odbora moraju pozabaviti svim tim pitanjima; u danom slučaju - ako iskrsnu poteškoće ili pregovori budu okončani — treba podnijeti izvještaj ministarstvu vanjskih poslova v. Ribbentropu.

III. U toku tih razgovora predao je ministar Perić ministru v. Ribbentropu ove zabilješke: 1) Nekoliko vojnih pitanja NDH; 2) Hrvatske seoske zaštite; 3) Formiranje hrvatske SS-divizije; 4) Djelatnost četnika u NDH;[81] 5) Privredna pitanja NDH; 6) Opseg izvršenih isplata s hrvatske strane na račun njemačkih oružanih snaga angažiranih u Hrvatskoj; 7) Upućivanje hrvatske radne snage u Njemačku protivno odredbama ugovora; 8) Poteškoće hrvatskih željeznica.

[81] O tom pitanju posebna promemorija na njemačkom jeziku: A-VH, NDH, kut. 86, Br. reg. 16/1 - 24.

Kao nastavak dogovora u dvorcu Klessheim održano je u Zagrebu kod poslanika Kaschea 3. III 1944.[82] mješovito njemačko-endehaško savjetovanje na kojem je sudjelovao i zastupnik generala Glaisea. O njegovom toku i rezultatima sam Glaise je istog dana vrlo sažeto izvijestio telegramom glavnokomandujućeg na Jugoistoku, navodeći pojedine vojne točke iz razgovora u dvorcu Klessheim i, zatim, rezultate savjetovanja kod Kaschea, i to ovako:

1. Führer je, saslušavši feldmaršala Keitela, otklonio hrvatsku želju da se premjesti komanda *Drugoga oklopnog korpusa.* Umjesto toga ima se kod *Drugoga oklopnog korpusa* formirati »Hrvatska komanda za vezu«.

Dodatak: Hrvatska vlada imenovat će što prije svog predstavnika, a suradnike će mu slati prema potrebi. Upute za vladinog opunomoćenika izdat će hrvatska vlada u sporazumu s njemačkim opunomoćenim generalom u Hrvatskoj.

2. Führer je — saslušavši feldmaršala — odobrio, u vezi s hrvatskom željom da pomoćnoj žandarmeriji (mjesnoj ili seoskoj zaštiti) odobre 20.000 pušaka i lake mitraljeze - da im se to oružje ima dodatno izdati.

Dodatak: U Hrvatskoj će se formirati mjesne (seoske) zaštite na temelju odobrenja glavnokomandujućeg na Jugoistoku, a u skladu s odredbama novog zakona o žandarmeriji. Poslanik Kasche će preko ministra vanjskih poslova objasniti da i formiranje seoskih zaštita od opunomoćenika Reichsführera SS u Hrvatskoj mora biti u skladu sa zakonskim odredbama. Dodatne pošiljke oružja još će narediti Vrhovna komanda, a izdavanje oružja u svakom je slučaju u nadležnosti njemačkoga opunomoćenog generala u Hrvatskoj.

3. Führer je priznao - saslušavši feldmaršala Keitela — hrvatsku želju za pojačanom i bržom podrškom opremanju i naoružanju *Ustaške vojnice.*

Dodatak: Prijedlog o planiranju za sedam ustaških brigada (zdrugova) predleži već od posjeta generala Navratila. Vrhovna komanda morala bi donijeti odluku o tome da se ustaškim brigadama (zdrugovima) u pogledu opreme i naoružanja prizna terminska prednost. Da bi se unaprijedila i ubrzala izobrazba tih brigada, moli ministar Vokić da pošalju daljnje njemačke komande za izobrazbu koje se posebno ističu. Postojeća dva ustaška prometna zdruga koji su dosad bili podređeni ministru prometa uključit će se u sastav oružanih snaga i imaju u danom času biti jednako tako opremljeni. Sve mjere kod ustaških brigada (zdrugova) imaju se vršiti na temelju prijedloga ministra oružanih snaga bez skraćivanja osnova lovačkih i gorskih brigada (zdrugova). Predstavnik njemačkoga opunomoćenog generala u Hrvatskoj ukazao je na to da je potrebna načelna uputa Vrhovne komande prije nego što se krene s mjerama; pripremne mjere razmotrit će inspektor gen. Juppe s ministrom oružanih snaga.

Dalje se u brzojavu pod 4. do 8. točke navode već otprije poznate pojedinosti o hrvatskim željama i žalbama i odgovorima njemačke strane (snabdijevanje hrvatskog ljudstva; odmazde W*ehrmachta* u Hrvatskoj; zlodjela kozaka; nepoštovanje dogovora kod *13. bosanske SS-divizije;* prisilno vrbovanje hrvatskih radnika). Glaise kod njih ne navodi nikakve dodatke jer ih u toku tog savjetovanja 3. III 1944. nisu pobliže razmatrali.

8. *Savjetovanje kod Hitlera.* Nakon Mandićeva i Perićeva odlaska u Zagreb, Hitler je odlučio da hrvatsko pitanje podvrgne novom, temeljitom proučavanju. Prije svega, činilo mu se nužnim da konačno ukloni »dupli

[82] AJ, T-50, rolna 264, Nr. 0421/44 g. Kdos.

kolosijek« u ocjenjivanju položaja u ustaškoj državi i postupcima njemačkih političkih i vojnih predstavnika. Stoga su bili pozvani Ribbentrop i Kasche, a rezignirani Glaise — koji nije ni pratio Mandića i Perića u Salzburg — u međuvremenu je uputio Warlimontu pismo[83] u kojem upozorava VK da im ne ostaje ništa drugo nego da prime ustašku državu onakvu kakva je bila stvorena 1941. godine i da nastave krpariti (krpariti — fortwursteln) s momentanim kursom, s tim da iz njega izvuku što se izvući može. To, međutim, ne isključuje nikako mogućnost da u nekom povoljnom trenutku - nakon uspješno suzbijenog iskrcavanja ili očigledne stabilizacije u Rusiji — ipak ne pristupe korjenitim reformama i određenom unutrašnjopolitičkom preuređenju. Nato je i Glaise — pošto su se Jodl i Warlimont složili s prednjim mišljenjem Glaisea - bio pozvan na konferenciju Hitleru.

General-potpukovnik W. Warlimont — kao što je već poznato — u drugoj polovici siječnja 1944. bio je obišao Jugoistok radi studija i jedan dan proveo u Zagrebu, a zatim se 9. ožujka 1944. kod Hitlera a u prisutnosti Ribbentropa i Kaschea oštro suprotstavio mišljenju da se prilike u ustaškoj državi poboljšavaju i smiruju.[84] Prikazao je neslomljenu — usprkos uspješno provedenim velikim akcijama — aktivnost Titovih snaga, katastrofalnu situaciju saobraćajnica (30 posto svih hrvatskih željeznica izvan je upotrebe; ostale pruge neprekidno su prekidane zbog prepada »bandi«) i slom hrvatske poljoprivrede (poljoprivredno bogata Hrvatska mora iz Njemačke uvoziti poljoprivredne proizvode!). Opširno se pozabavio i Titovom političkom i vojnom organizacijom i naveo razloge njegova uspjeha: za razliku od Pavelićeve vlade, Tito je znao da u krajevima pod vlašću partizana izgradi uređen upravni aparat i uspostavi mir i red. Pošto je Warlimont razložio pitanje oružanih snaga (borbena vrijednost ustaša i domobrana i nadalje je neznatna; na jadranskoj obali su neupotrebljivi uopće; u suzbijanju »bandi« mogu se upotrijebiti samo ako se njihove jedinice u znatnoj mjeri prožmu njemačkim vodećim kadrom; znatno pouzdanije su legionarske divizije), na kraju je ovako zaključio: hitno je potrebno ustaško-domobranske oružane snage, prema provjerenom uzorku, i nadalje iskorištavati samo pod njemačkim vodstvom i područja koja zaštićuje njemačko vodstvo primiriti pouzdanim policijskim mjerama što će ih provoditi njemačka strana. Svi hrvatski zahtjevi i eksperimenti s tim u vezi, prije svega kvarenje hrvatsko-njemačkih odreda nedavno pokušanim favoriziranjem ustaša i hrvatske žandarmerije na račun regrutacije u njemačko--hrvatske odrede, stvaranje samostalnih hrvatskih mjesnih zaštita (seoskih straža), omogućivanje da ustaška strana utječe na vodstvo i tako dalje imaju se - po Warlimontovom mišljenju — otkloniti.

Hitler se priklonio gornjim ocjenama, i kad je poslanik Kasche ustrajao pri svome, spriječio ga je Führer u tom i ovako rezimirao: moraju hitno odvraćati da se u trenutačnoj suzdržljivosti partizana i u pokretu prebjega u vezi sa zakonom o amnestiji vidi znak nekog stvarnog primirenja; štoviše, moraju računati uskoro s ponovnim oživljavanjem ustaničkog pokreta. Isto tako mora se odvraćati od toga da se u momentano jačem prilivu ljudi ustaškim i žandarmerijskim odredima vidi bitno jačanje ustaškog režima; radi se mnogo više, prema svim znacima, o fluktuaciji nepouzdanih elemenata po uzoru na

[83] G. Fricke, nav. djelo, str. 158-160.

[84] KTB, Band IV/1, str. 740-742.

O tome je Kasche sastavio posebnu zabilješku (Zagreb 30. III 1944) i tu navodi da je sastanak bio održan 8. a ne 9. III 1944: PA Bonn, Nachlass S. Kasche, paket 10; S. F. Odić, nav. djelo, str. 307-310.

»poginule u ožujku« godine 1933.[85] Napokon, mora se odvraćati od neograničenog i neuređenog postavljanja mjesnih zaštita (seoskih straža) koje su služile pretežno bandama kao nedobrovoljni snabdjevači oružjem.

Taj je Hitlerov stav bio 18. III dostavljen glavnokomandujućem na Jugoistoku, a Kascheov položaj u Zagrebu kao da je uvelike došao u pitanje.

O tom savjetovanju kod Hitlera u njegovoj bavarskoj rezidenciji (Berghof) kod Salzburga raspolažemo dvjema Kascheovim verzijama: jedna iz njegove osobne zabilješke (Zagreb, 30. ožujak 1944)[86] i druga iz njegova iskaza[87] našim istražnim organima poslije oslobođenja.

U prvoj zapisuje nadnevak svog referata: 8. III 1944. (a ne 9. III!) na Berghofu u 14 sati, a zatim nabraja i prisutne: Führer, v. Ribbentrop, feldmaršal Keitel, general-pukovnik Jodl, general-potpukovnik Warlimont, general-major v. Buttlar, više oficira iz operativnog odjela VK, ambasador Hewel i sam Kasche. General-pukovnik Zeitzler sa članovima svog štaba bio je prisutan na početku, ali se ubrzo oprostio.

Führer je započeo razgovor - zapisao je Kasche - koji se vodio oko velikog stola s kartama, s dužim razmatranjem položaja u Hrvatskoj. Naveo je otprilike ovo: ne može se složiti s optimističkim prikazom predsjednika vlade Mandića o razvoju prilika u Hrvatskoj. Vojničke vijesti govore protivno. On danomice razabire iz njih koliko je raširena i koliko je jaka djelatnost partizana. I ako se sada prebjezi vraćaju od bandi, on to može ocijeniti samo kao posljedicu zime, ali ne kao znak promjene njihova mišljenja. Ako se pokazuje velik priliv ustašama, on to mora usporediti s prilivom nacionalsocijalističkoj stranci (*National-sozialistische Arbeiter Partei* - skraćeno *NSDAP)* u ožujku 1933. Dobro znaju od kakve su male koristi za stranku bili ovi »poginuli u ožujku«. Slično će se dogoditi i kod ustaša. Uostalom, mora ga brinuti što je Tito planski ubacivao svoje ljude u redove ustaša, da bi se u njima nametnuli i ustaše privukli na stranu partizana. Po njegovu mišljenju, koje se temelji na dnevnim izvještajima *Wehrmachta,* bio bi hrvatski optimizam neosnovan.

Na to je naložio general-potpukovniku Warlimontu da uzme riječ. Ovaj je u uvodu ukazao na to da su podloge za njegov referat vojni izvještaji s cjelokupnoga hrvatskog područja. Naglasio je da hrvatska vlada nema u zemlji nikakvog autoriteta i da se u zemlji ne zna tko pije a tko plaća. Uprava ne vrijedi ništa, a privreda se nalazi u rasulu. Pri tom je iz velikog statističkog pregleda citirao nekoliko privrednih brojki. Prije svega, naveo je da je proizvodnja mineralnih ulja u Hrvatskoj iznosila 1941. god. 190.000 tona godišnje, a sad je uopće više nema. Zatim je prikazao vojnu situaciju služeći se jednom kartom koja je, između ostalog, i prostor Varaždin—Koprivnica i prostor Gospića označavala kao partizansko područje. Na jednoj drugoj karti bile su ucrtane samo divizije *Wehrmachta;* naglasio je da se one gotovo isključivo upotrebljavaju za osiguranje obale i saobraćajnica. Zatim je ukazao na rezultat velikih operacija u istočnoj Bosni koje je na temelju brojki opisao vrlo izrazito. O hrvatskim jedinicama govorio je kratko i nepovoljno. Ustvrdio je da su nepouzdane i da prebjegavaju partizanima. Pri tom je naveo nestanak 800 ljudi prilikom upućivanja 2. *hrvatske lovačke brigade* (zdruga) u Njemačku. Na kraju je još jednom naglasio svoj bezuvjetno negativan sud o

[85] Tako su prezrivo nazivali one koji su ulazili u nacionalsocijalističku stranku *(NSDAP)* pošto je Hitler već postao kancelar Reicha.

[86] PA Bonn, Nachlass S. Kasche, paket 10.

[87] A-VII, SUP-Zagreb, MF - 5.

Hrvatskoj i njenoj vladi; potakao je formiranje (uvođenje) vojne uprave i upozorio na opasnost od svakog eksperimenta u korist Hrvata. Bezuvjetno je otklonio naoružavanje mjesne zaštite i ukazao na to da je samo žandarmerija Gruppenführera Kammerhofera prikladna za zadatke osiguranja.

Na prijedlog ministra vanjskih poslova Führer je dopustio da Kasche na to stavi svoje primjedbe. Uvodno je ukazao na to da raspolaže neposrednim poznavanjem stvari, na temelju vlastitog promatranja, kao i onog njegovih suradnika u Hrvatskoj, a također na osnovi vijesti W*ehrmarchta* i policije te obavještenja hrvatske strane. Napravio je nekoliko primjedaba na netočne konstatacije generala Warlimonta. Pri tom je Führer to odbio s napomenom da se ne smiju gubiti u pojedinostima. Kad je Kasche ustvrdio da već oko šest tjedana nije ustanovljen ni jedan slučaj prebjegavanja Hrvata na stranu partizana, Führer je upitao generala Warlimonta da to potvrdi i Warlimont je morao izjaviti da mu također nije bilo više ništa javljeno. Kasche je prikazao teškoće vezane za radikalno odbijajuće držanje *Wehrmachta* prema Hrvatima. Istakao je da im je pošlo za rukom da političkim radom prebrode teško doba talijanske prevlasti u Hrvatskoj, a da Hrvati nisu otpali od njemačke strane. Na to je Führer primijetio da Hrvati nisu imali drugi izbor, a da su ih zadržali na svojoj strani, to je uostalom i uspjeh vojnih mjera, a nikako političkih. Kasche je, zatim, opisao razne povoljne simptome u zemlji, kao na primjer poboljšanje raspoloženja i protupartizansko držanje seljaka, poboljšanje hrvatske vojske, povratak mnogih Hrvata u sjevernoj Hrvatskoj i u Dalmaciji iz partizanskih redova, itd. Pri tom je upozorio i na to da priliv ustašama nije brojčano impozantan, ali je ipak, prema prijašnjem stanju, znatan, te da nema, po Kascheovoj ocjeni, nikakve veze s planskom infiltracijom pripadnika bandi. U toku daljnjeg razgovora uzimao je nekoliko puta riječ ministar vanjskih poslova Reicha da bi istakao kako Njemačka, ipak, mora pomagati hrvatsku vladu, što je Führer potvrdio. Zatim je Kasche prešao na temu o mjesnoj zaštiti i naglasio da su Hrvati to pitanje podrobno prodiskutirali s njemačkom stranom i da je i njima i njemačkoj strani postalo jasno da treba provesti najbrižljiviji odbir i plansko postavljanje iz određenih centara. Spomenuo je hrvatski plan u vezi s tim mjerama na području Zagreba gdje bi mjesnu zaštitu trebali formirati angažiranjem novoformiranih žandara. Nadalje je govorio o pomoći pri izgradnji *Ustaške vojnice* koju je Führer već opetovano bio obećao i zatražio ubrzane mjere da bi ojačala zajednička borbena snaga. Führer se s tim složio.

U četničkom pitanju Führer se izjasnio potpuno u smislu hrvatskih želja. Četnici su neprijatelji i treba ih razoružati.

Na kraju je Kasche naglasio da se rad hrvatske vlade pod predsjednikom vlade Mandićem i novim rasporedom različitih ministarstava, bez sumnje, poboljšao. Führer je na to primijetio da mu se Perić nije svidio, da je Levantinac i da zna da se Perić vrlo loše izjasnio o njemačkom povlačenju iz Rusije. Ukazujući na obitelj i ličnost St. Perića, Kasche je pokušao raspršiti Führerove rezerve. Führer je, međutim, ostao pri svome. Razgovor je najzad završio Führerovom konstatacijom upućenom Kascheu da mu je htio pokazati kako nasuprot optimizmu Hrvata kod *Wehrmachta* vlada potpuno oprečno mišljenje.

Kasche je ustvrdio da je njegov politički zadatak da njeguje sve snage Hrvatske kako bi koristile zajedničkom vođenju rata. Hrvatska je vlada — po Kascheovoj ocjeni — pri tom od vrijednosti. Führer se s tim složio.

Izlazeći, razgovarao je neko vrijeme s feldmaršalom Keitelom i generalom

Warhmontom. Keitel je bio mišljenja da je sada što se tiče ustaša nastala nova situacija, jer je bivši ministar oružanih snaga Navratil zastupao drugo gledište. Ispravio je (Kasche) kod Warlimonta neke privredne brojke koje je navodio, preporučio je generalu da zatraži jednom od generala Juppea da sazna njegovo mišljenje o vrijednosti i mogućnostima hrvatske vojske. Obećao je Kascheu da će to imati na umu.

Kasno popodne govorio mu je ministar vanjskih poslova još duže o tom sastanku. Njegov tok nije ga baš veselio i ispitivao je s Kascheom mogućnost da Führera stalno obavještava o Hrvatskoj i s političkog stajališta. Zadužio je Kaschea da ga stalno obavještava kratkim brzojavima. Razgovarali su o situaciji u Hrvatskoj i o potrebi da jednoznačno ustraju na dosadašnjem kursu. Kasche mu je iznio svoje rezerve u pogledu posebnih nastojanja Reichsführera SS u vezi s *Volksdeutscherima* i Muslimanima, pri čemu je Ribbentropu iznio sve poznate mu nagovještaje. Ministar Ribbentrop izrazio je sumnju u to. U pogledu ministra Perića i Ribbentrop je naglasio svoju skepsu: smatra Perića ličnošću s kojom će još imati teškoća. Nasuprot tome, Kasche je ukazao na dogadaje u Perićevom rodnom mjestu Stonu i na sudjelovanje Perićeve porodice u ratu. Razgovor se razvukao nadugo, prekidan katkad dugim pauzama. Pri rastanku ministar vanjskih poslova izjavio je Kascheu da treba češće doći k njemu i Führeru.

Druga verzija Kascheova jest ona iz istrage. U njoj je naveo da ga je Führer nakon nekoliko dana (poslije povratka s Mandićem i Perićem u Zagreb 2. III) ponovno pozvao u Berchtesgaden. Ispred Vrhovne komande izvijestio je jedan general (to je bio Warlimont) o položaju Hrvatske, na temelju prispjelih izvještaja u VK, služeći se pri tom obilnim podacima. Opširno je referirao o svim vojnim ocjenama, štetama izazvanim (partizanskim) sabotažama na željeznici i poljoprivredi, pojavama slabosti kod hrvatskih oružanih snaga, ratnoprivrednim podacima i pitanjima sigurnosti suočenim s mogućim političkim ispadanjem NDH iz kola ratujućih. Rezultat svega toga bila je skepsa prema ustaškoj državi i njenom držanju. Führer je Kascheu na to primijetio da mu je, eto, htio pokazati kakve ocjene prevladavaju na najvišim mjestima *Wehrmachta* i SS-a. Kascheovi stvarni prigovori, izneseni bez pripremljenih bilježaka, nisu naišli kod Hitlera na neko veće odobravanje. Politički sud poslanika u Zagrebu i njegovo zalaganje da dalje pomažu ustašku državu - kako je to zaželio predsjednik N. Mandić prilikom nedavnog posjeta - saslušali su prisutni (Hitler säm i veliki krug učesnika) i Kascheove prigovore na račun Hrvata u redovima *Wehrmachta, Waffen-SS* i policije - Kasche se zalagao za što širi njihov prijelaz u redove hrvatskih oružanih snaga — otklonio je prije svega predstavnik Reichsführera SS (Kammerhofer) koji je ukratko ubacio u diskusiju tada preuranjeni, pretjerano uspješan izvještaj o muslimanskoj diviziji *Handžar.* Hitler je sve pažljivo saslušao, ali istog dana nije donio nikakvu odluku. Otpustio je Kaschea na prijateljski način zaželjevši mu svako dobro. Kasnije su uvelike bile ispunjene hrvatske želje (oprema i izobrazba, prije svega hrvatskih jedinica uključivši ustaše, pomoć u snabdijevanju hrvatskih oružanih snaga, promjena u komandi *Drugoga oklopnog korpusa,*[88] daljnje njemačke pošiljke robe, prije svega i namirnica i ugljena), pri čemu su ostale i nadalje hrvatske jedinice u sastavu *Wehrmachta.* Teritorijalna pitanja Sušak—Rijeka—Istra ostala su »na ledu« zbog ratnog stanja, no kod njih se, međutim, u najvećoj mjeri vodilo računa o hrvatskim interesima.

[88] Rendulic je dobio novu udjelbu u Finskoj.

Toliko Kasche o političko-vojnom savjetovanju u Berghofu poslije Hitlerovih razgovora s Mandićem i Perićem.

U Zagrebu su 11. III 1944.[89] održali u ministarstvu oružanih snaga konferenciju na kojoj su sudjelovali ministar Vokić, general pješadije Glaise, general-potpukovnik M. Čanić, major v. Pott i, kasnije, major Metzger. Raspravljali su o raznim temama: nabavci konja, Čanićevom obilasku hrvatskih pitomaca u mjestu Stockerauu (kod kojih se javljaju komunistička strujanja), želji da zahvate ljude za *13. SS-diviziju* koji nikako ne žele da joj pristupe, a to se isto događa i s Muslimanima iz 1. *ustaškog zdruga* koje Kammerhofer želi izvući iz tog sastava, o objašnjenju generala Glaisea zašto ne mogu premjestiti lovačke i gorske brigade (zdrugove) u Slavoniju, o Vokićevoj informaciji da se potpukovnik Filipović želi predati hrvatskoj vladi, o penzioniranju 24 hrvatska oficira (o čemu će odluku donijeti general Glaise!), o upućivanju u Banju Luku ustaškoga prometnog zdruga. Na kraju, pod sedmom točkom razmatrali su pitanje četiriju ustaških bataljuna ministarstva unutrašnjih poslova (Jasenovac—Dubica) i njihovog podređivanja ministru Vokiću, što se do tada nije uspjelo postići. Vokić je pri tom obećao da će — čim stigne — otputovati na samo mjesto i tada učiniti red.

U političkom izvještaju poslanstva NDH u Berlinu[90] za vremensko razdoblje od 1. do 15. ožujka 1944. o vanjskoj politici Njemačke stoji ovo:

»Nije moguće prosuditi, da li je konačno odbijanje Sovjetskih uvjeta za primirje s Finskom posljedica velike diplomatske aktivnosti Njemačke u Helsinki-u i Stockholmu ili se pak Finska povodila izključivo svojim interesima, bez obzira na djelatnost Njemačke. Svakako je značajno, da je za cielo vrieme krize u svim njemačkim krugovima vladao neosporni optimizam, po čemu bi se dalo zaključiti, da je Njemačka u slučaju prihvata mirovnih uvjeta sa strane Finske istu bila spremna barem djelomično zaposjesti.«

Pasus u izvještaju o unutrašnjoj politici glasio je ovako:

»U pogledu unutarnjeg političkog položaja u Reichu može se mirno reći, da razvoj događaja na iztočnom bojištu ne povlači sa sobom nikakav strah niti paniku iako se u nižim građanskim krugovima može čuti, da postoji mogućnost uvođenja vojničke diktature namjesto apsolutne diktature stranke.

Svi študenti zrakoplovstva dobivaju dopust do konca mjeseca srpnja za nastavak študija. Isto tako dobivaju dopust velikim dijelom i študenti pomorskog odsjeka ovdašnje tehnike.«

U rubrici »Viesti i događaji u vezi s NDH« pak piše: »U ovome vremenskom razdoblju nije njemački tisak promienio svoje držanje prema N.D.H. t. j. ne posvećuje svoj prostor N.D.H. kako bi to bilo očekivati, obzirom na događaje i ulog N.D.H. u događajima. Tako na pr. iako je Auswärtiges Amt, na naš zahtjev, potakao D.N.B., da zabilježi bombardiranje Zagreba, ipak se u njemačkom tisku u tom pravcu nije ništa poduzelo. Kada je g. Nadsavjetnik Sambugnach na ručku, koji je novinski odsjek poslanstva dao za predstavnike njemačkog tiska, dne 6. ožujka o.g., izričito upitao Ministerialdirigenta u ministarstvu propagande g. Brauweilera, kako to, da je njemački tisak gotovo prešutio neprijateljski napadaj na Zagreb, odgovorio je ovaj, da oni zbog neprijateljske promičbe ne pišu niti o napadajima na svoje gradove.

Niti posjet ministra predsjednika g. Mandića i ministra vanjskih poslova g. Perića u Hauptquartieru nije dao njemačkom tisku povoda, da se upusti u

[89] AJ, T-501, rolna 267.
[90] A-VII, NDH, kut. 305, Br. reg. 15/1 - 1.

prikazivanje Hrvatskih pitanja. Dakako, da je sam posjet u obliku službenog komunikeja zabilježen u svim novinama na prvom mjestu.«

U političkom izvještaju poslanstva za razdoblje od 16. do 31. ožujka 1944.[9] stoji o vanjskoj politici Reicha ovo:

»Analogno zaposjedanju Italije u rujnu prošle godine, a po priznanju svakoga Niemca s kojim se o najnovijim događajima govori, zaposjedanje Mađarske nije nikoga iznenadilo. Naglašava se tu i tamo, da se već preko šest mjeseci taj događaj očekuje. Njemački tisak je vrlo kasno donio viest o promjeni vlade i zaposjedanju Mađarske, t.j. istom 24. o.mj., ograničivši se na službene izvještaje, dok se narednih dana ograničio na prienos pisanja mađarskog novinstva o događaju. Ustmeni komentari se gotovo i ne čuju, pa se stoga naš zahtjev na Međimurje nije nigdje primjetio.«

O unutrašnjoj politici:

»Kako je u prošlom izvještaju rečeno, događaji na iztočnom bojištu ne prouzrokuju među pučanstvom naročitog uzrujavanja. To se može reći i za ovo vremensko razdoblje, ma da se mjestimično fronta u tom razdoblju znatno pomakla ka zapadu. Čuje se mišljenje, da je to hotimično odnosno političko uzmicanje. Samo tako bi se mogao razumjeti mir u unutarnjosti zemlje. Držanje pučanstva ne daje povoda nikakovim unutarnjopolitičkim zahvatima vlasti, koji bi se razlikovali od onih zahvata, koji su i do sada provođeni bez obzira na prilike na iztočnom bojištu.«

U rubrici »Viesti i događaji u vezi s N.D.H.« piše ovo:

»Kako je u obćem dielu izvještaja spomenuto, održan je 29. 3. 1944. redoviti diplomatski ručak u Adlonu, na kojem je nadsavjetnik gosp. Sambugnach bio prisutan po pozivu Ministerialdirektora u Auswärtiges Amtu, gosp. Wiehla. Značajno je, da je na ovaj ručak gosp. Wiehl u kratkom razdoblju već po drugi puta pozvao gosp. Sambugnacha. Moglo se naslutiti, da za to postoji poseban razlog. U istinu, pri samom dolazku upoznao je gosp. Wiehl gosp. Sambugnacha sa albanskim Viceministrom vanjskih poslova gosp. Vehbi Frasheri od prilike ovim riečima: 'Zanimati će Vas obojicu međusobno poznanstvo, jer obje zemlje imaju gotovo iste interese.' Gosp. Sambugnach i gosp. Frasheri bili su gosti gosp. Wiehla za istim stolom. Odmah po ručku našli su priliku gosp. Sambugnach i gosp. Frasheri da se povuku na samo, kojom je prilikom gosp. Frasheri izrazio molbu, da gosp. Sambugnach poradi na tome, kako bi se uzpostavile diplomatske veze između N.D.H. i Albanije, iztaknuvši pri tome sličnost interesa osobito u pogledu držanja Crne Gore. Pri tome je još izjavio, da Albanija ima dovoljno snage, da se do potrebe oružjem suprotstavi Crnoj Gori.

U nastavku razgovora nadodao je gosp. Frasheri, da je Albanija za svojega zastupnika u Zagrebu privremeno predvidila generalnog konzula Xhavid Leskoviku u svojstvu odpravnika poslova, te da se njemačka vlada već izjavila, da u tom pogledu nema zapreka. Gosp. Sambugnach izrazio je svoju spremnost, posredovati u ovoj stvari, iztaknuvši, da još iz prvog svjetskog rata poznaje zemlju i mnoge uglednije ljude.«

[91] A-VH, NDH, kut. 305, Br. reg. 19/1 - 1.

U traženju puta

1. *Ribbentropov ukor Kascbeu.* Situacija na teritoriju NDH postajala je tako rovita da su s ugroženih područja ustaške države stali preseljavati *Wolksdeutschere.* O tome svjedoči dopis ministarstva vanjskih poslova Reicha upućen Reichsfiihreru SS i šefu njemačke policije H. Himmleru.[1] U njemu (Berlin, 1. travnja 1944) stoji ovo:

»Prema jednom izveštaju nemačke ambasade (!) u Zagrebu, SS-grupenfirer Kamerhofer i folksgrupenfirer Altgajer započeli su obimnu *evakuaciju folksdojčera* iz područja Hrvatske *ugroženih od partizana u istočni Srem* i na teritoriju oko Osijeka. Do sada je već oko 25.000 folksdojčera preseljeno iz približno 30 opština.

Na žalost, SS-grupenfirer Kamerhofer propustio je da se pre započinjanja ove akcije poveže sa Nemačkim poslanstvom u Zagrebu, tako da ni ovome, a niti Ministarstvu inostranih poslova nije data mogućnost da daju svoja mišljenja o ovom poduhvatu sa političkog stanovišta.

Ne ulazeći u pitanje da li je ovo preseljenje samo po sebi bilo potrebno, treba konstatovati da isto, koliko već danas, ima znatno političko protivdejstvo i to utoliko što je sa hrvatske strane izraženo iznenađenje zbog toga što je jedna mera predostrožnosti u tako velikom obimu izvršena bez hrvatske saglasnosti, a i sa srpske strane nastale su bojazni, jer su iseljenici smešteni u mesta sa srpskim stanovništvom, tako da se Srbi, voljni za vraćanje, ponovo potiskuju prema partizanima.

Zato Ministarstvo inostranih poslova moli da se izda nalog da se evakuacija obustavi i da se ovo pitanje proveri, uzimajući u obzir političke zahteve ovog područja, i reguliše u obostranom sporazumu.«

Objašnjenje je dao SS-Obergruppenführer Werner Lorenz, šef *Volksdeutsche Mittelstelle.*[1] U tom se objašnjenju, između ostalog, navodi ovo: bile su mu poznate rezerve ministarstva vanjskih poslova; nije obavijestio ministarstvo jer mu je naredba Reichsführera SS bila jasna i razumljiva; obavio je razgovor sa SS-Gruppenführerom Kammerhoferom, Volksgruppenführerom Altgayerom i sekretarom poslanstva drom Wolffom iz njemačkog poslanstva u Zagrebu. Pri tom je utvrdio ovo: da se ne radi o nekom preseljavanju, nego o privremenoj evakuaciji i reguliranju pokreta izbjeglica koji su već u toku; da su im naselja bila iz dana u dan napadana; da je držanje vlade u Zagrebu nerazumljivo, pogotovo što nije u stanju zaštititi ugrožene pripadnike *Volksgruppe;* da su do sada evakuirana 18.362 *Volksdeutschera;* da je U. travnja

[1] *Zbornik dokumenata...,* Tom XII, knjiga 4, Dokumenti Nemačkog Rajha 1944—1945, str. 179-180.

[2] Isti izvor, str. 180, bilj. 5.

razgovarao s poslanikom H. Neubacherom i poslanik načelno, s obzirom na situaciju kod Srba, nema prigovora evakuaciji *Volksdeutschera* s područja ugroženih od partizana.

Poslanstvo NDH u Veneciji obavijestilo je 17. III[3] - povodom odlaska dotadašnjeg vojnog izaslanika J. Vernića pl. Turanskog i imenovanja vršiocem dužnosti izaslanika P. Lulica — dopisom ustaško ministarstvo vanjskih poslova da će izvršenu promjenu notificirati kad stvar bude izvršena. »Notificirati će je talijanskom Ministarstvu vanjskih poslova, jer smo mi — stoji u dopisu - samo kod ovoga akreditirani. Ministarstvo međutim traži, da se o ovoj promjeni obaviesti Opunomoćenika Njemačkog Reicha kod Talijanske Vlade. Nije nam jasno, da li je Ministarstvo htjelo, da se pored talijanskog Ministarstva vanjskih poslova obaviesti i spomenuti njemački opunomoćenik ili pak samo ovaj. No, kako rekosmo, van svake je dvojbe, da o svakoj promjeni diplomatskog osoblja treba izviestiti ministarstvo vanjskih poslova zemlje u kojoj smo akreditirani. Smatramo dapače da Poslanstvo ne bi ni smjelo u službenoj formi o ovoj promjeni izvieštavati njemačke vlasti u Italiji. Ako sadašnje prilike u Italiji zahtievaju da sa ovim promjenama budu upoznate i njemačke vlasti, to je mislimo zato pogodan i moguć jedino način, koji spominje zadnji stavak dopisa Ministarstva, a to je putem vojnog izaslanika u Berlinu. Njemačke središnje vlasti u Berlinu će pak sa svoje strane izviestiti o promjeni svoje predstavnike u Italiji. Naravno ovo se odnosi samo na službeno, diplomatsko najavljivanje promjene, dočim je pitanje dodira i suradnje sasvim druga stvar. Ostajemo dakle u očekivanju novih uputa sa strane Ministarstva, da li o promjeni vojnog izaslanika imamo izviestiti Njemačkog opunomoćenika kod talijanske vlade (ili pak možda Njemačkog opunomoćenog generala u Italiji).«

Ustaško ministarstvo odgovorilo je poslanstvu dopisom 7. IV *1944.*[4] navodeći da se »samo po sebi razumije, da u prvom redu treba svakog činovnika kao i izaslanika tog poslanstva prijaviti ministarstvu vanjskih poslova zemlje u kojoj se nalazi poslanstvo. Vojni izaslanik pripada tom poslanstvu, te se umoljava naslov, da ga u prvom redu prijavi Ministarstvu vanjskih poslova. Minors (ministarstvo oružanih snaga) je preko ovog ministarstva zamolio samo, da se imenovani izaslanik prijavi Opunomoćeniku Njemačkog Reicha kod Talijanske Vlade, što inače nije redovita dužnost naslova. Stöga se moli naslov da izvoli učiniti oboje«.

Šef ustaške diplomacije Perić — precijenivši uvelike vlastite snage i opći položaj ustaškog režima - zaputio se putem s kojeg se nije više vratio. Dana 8. travnja 1944.[5] naredio je šifri .ministarstva ovo:

»Izvolite najžurnije, ali sa velikom pažnjom u pogledu izpravnog šifriranja, uputiti poslanstvu NDH u Berlinu, na ruke glavara (T. Sambugnacha) sliedeću šifriranu brzojavku:

'Danas sam pozvao njemačkog poslanika i ustmeno izjavio sliedeći prosvied hrvatske Vlade:

U okolici Sinja (Cetina) i u Poljicama poklali su četnici u njemačkim odorama uz aktivno sudjelovanje SS-divizije *Prinz Eugen* ovih dana hrvatsko pučanstvo mužkarce, žene i djecu, prema do sada stiglim podatcima još

[3] A-VII, NDH, kut. 268, Br. reg. 59/3 - 7.
[4] A-VII, NDH, kut. 268, Br. reg. 59/3 - 6.
[5] A-VII, NDH, kut 268, Br. reg. 13/4 - 17.
Ministarstvo je urgiralo odgovor poslanstva u Berlinu 13. IV 1944. (Isti izvor)

neutvrđeni broj, no svakako preko 400 osoba. Razumljive i opravdane hrvatske protumjere pokušale su njemačke vlasti u Splitu prietnjom sile zapriečiti.'

Dalje nešifrirano:

'O tom primila je hrvatska vlada sliedeču brzojavku ministra za oslobođene krajeve Bulata iz Splita: 'U Splitu smo saznali za pokolje, koje su izvršili preobučeni četnici u njemačkim odorama u Poljicama i Cetini. Održao sam sastanak sa domobranskim, ustaškim i oružničkim častničtvom savezno sa pokoljima. Naredio sam redarstvu uhićenje svih četnika i njihovih simpatizera u Splitu. Nalog izvršen. Do sada uhićeno sedamdeset osoba te se nastavlja. Gestapo zahtievao ultimativno puštanje na slobodu onih koji imadu njemački Ausweis, pod prietnjom, da će biti u roku od 10 minuta upotriebljena sila protiv straže. Odmah smo postavili tristotine ljudi sa strojnicama pred zgradu. Nakon toga su njemačke vlasti pristale na uhićenje pod uslovom, da im'predamo trojicu četnika častnika za vezu Mikočića, koje su se obvezale odmah prebaciti u Srbiju. Molim zatražiti najoštriji postupak protiv zapovjednika i vojnika njemačke vojske, koji su dozvolili, prisustvovali odnosno učestvovali u pokolju, te bezodvlačno izručenje svih četnika u njihovim sastavima. Želi li se osigurati donekle naš autoritet u narodu, onda treba kazne protiv zločinaca izvršiti javno na području zločina.'

Dalje opet šifrirano:

'Pozivom na kategoričku izjavu Führera prigodom posjeta hrvatskih državnika u glavnom stanu 1. ožujka, da će se svi četnici u Hrvatskoj razoružati, jer su ne samo naši nego i njemački neprijatelji, ulaže hrvatska Vlada najenergičniji prosvjed i solidarizira se sa traženjima ministra Bulata. Njemačkom poslaniku predan je prievod brzojavke ministra Bulata i slike o pokolju.'

'Pridržavši si daljnje korake nakon stiglih detaljnjih izvještaja sastavite notu, podpisanu od odpravnika poslova i predajte je najžurnije osobno državnom tajniku Steengrachtu. Izviestite o učinjenom brzojavno. Ministar Dr. Perić.'«

Šef kabineta ministra Perića dr Bogat dopisom od 11. IV 1944.[6] dostavio je kabinetu ministra Lorkovića ovaj dopis iz Pariza:

»Na temelju doticaja sa hrvatskim elementima, koji borave već dugo vremena u Francuzkoj, te na osnovu vlastitih zapažanja, imao je podpisani dovoljno prilike zapaziti sliedeće: a) srbsko-jugoslavensku akciju velikosrbskog smjera, nacionalnog karaktera; b) srbsko-jugoslavensku akciju komunističkog karaktera; c) jaku organizacionu povezanost pripadnika unutar spomenutih dviju grupa; d) činjenicu, da mnoga francuzka mjesta javno ili kriomice pomažu bilo jednu ili drugu grupu; e) činjenicu, da su ove grupe u stalnoj i čvrstoj vezi sa protivničkim državama preko neutralaca, te da čak primaju i regularne novčane podpore.

Ovom je uredu čast upozoriti na ove činjenice, te tom prilikom upozoriti na skrajnju važnost ovih okolnosti za probitke Hrvatske, te ujedno na najžurniju potrebu protumjera.

Na osnovu gornjega ovaj ured moli, da se najžurnije izašalje ovamo osobu, koja bi bila u stanju na temelju razgovora sa podpisanim na licu mjesta poduzeti mjere protiv dalnjeg razvijanja opisanog djelovanja.

Obzirom na činjenicu, da je Francuzka danas stvarno u cielosti zaposje-

[6] A-VII, NDH, kut. 265, Br. reg. 9/3 - 1, dopis Kulturno-trgovačke delegacije NDH u Parizu od 27. III 1944.

dnuta po njemačkim četama, ovaj ured predlaže, da se radi što boljeg kontakta sa njemačkim oblastima ovamo pošalje na kraći vremenski rok izaslanik ministarstva unutarnjih poslova pri Poslanstvu NDH u Berlinu.

Ovaj ured moli, da se predmetu posveti žurna pažnja.«

Otpravnik poslova a. i. ustaškog poslanstva u Berlinu Tomislav Sambugnach odgovorio je ministarstvu, odnosno ministru tek 12. travnja 1944. ovako:

»Vaš brzojavni nalog u pogledu note povodom događaja u Sinju i Poljicama, koji je ovdje primjen dne 9.o.mj. u podne, mogao se izvršiti istom danas dne 12. travnja u podne, kako Vam je to brzojavno priobćeno, radi uzkršnjih blagdana i odsutnosti njemačkih odlučujućih osoba.

Nota je morala biti uručena pročelniku političkog odjela poslaniku v.Erdmannsdorff-u, jer tako je odredio državni tajnik v.Steengracht poručivši, da je v.Erdmannsdorf ovlašten primiti notu. Već 11. travnja bilo je zatraženo od državnog tajnika da primi notu, ali se isti spriečenošću izpričao i odredio kako je gori navedeno.

G.v.Erdmannsdorf primivši notu primietio je, da je nota nešto stroga, osobito izraz 'Des Weiteren wird verlängt...' pokušavši to sam izpričati eventualnim netočnim prievodom, na što sam uzvratio, da je počinjeno djelo pretežko djelo za hrvatski narod pa da je stoga i uzbuđenje razumljivo. Nadodao sam, da takovim činima nanose štetu ne samo nama, nego i Niemcima; da je takav postupak bio postupak četnika u sastavima talijanske vojske pa stoga, da su dobro poznate nepoželjne težke posljedice toga. On je priznao, da se dogodila težka i bolna stvar, rekao je da će notu uputiti na nadležno mjesto i sa svoje se strane za stvar zauzeti.«[8]

Sambugnach je dopisu priložio prijepis note poslanstva na njemačkom jeziku (Berlin, den 11. April 1944)[9]. U njoj se navodi ovo: prvo se spominje brzojav ministra Bulata iz Splita o zlodjelima četnika u njemačkim uniformama koji su uz pomoć SS-divizije *Prinz Eugen* prije nekoliko dana u okolici Sinja i Splita (Poljica) poubijali više od 400 ljudi, žena i djece te, zatim, koraka vlasti NDH u vezi s hapšenjem 70 četnika u Splitu. Pri tom se citira i Hitlerova izjava o četnicima od 1. III 1944, ulaže odlučan protest i zahtijeva da smjesta otpočne istraga protiv komandanta i pripadnika *Wehrmachta* koji su takav postupak dopustili, odnosno prisustvovali krvoproliću i u njemu sudjelovali, kao i to da se izruče svi četnici' u njemačkim odredima. Nadalje (Des Weiteren …) se traži da se kazna izvrši na samom mjestu zločina i to zato da bi se osigurao autoritet hrvatske vlasti. Napominje se i to da su njemačkom poslaniku predani snimci krvoprolića i izvještaji ministra za oslobođene krajeve. Pridržavajući sebi pravo da poduzme daljnje korake pošto stignu detaljniji izvještaji, potpisani Sambugnach moli, na kraju, da prednje dostave najvišem mjestu, tj. Hitleru.

Sam ministar vanjskih poslova Reicha v. Ribbentrop našao se ponukanim da svom poslaniku u Zagrebu opet »natrlja nos« u telegramu od 13. IV 1944."' upućenom osobno Kascheu. U njemu stoji ovo:

»Vaš telegram br. 526 od 5. travnja 1944. u kojem ste pružili pregled situacije u hrvatskom prostoru ponukao me je da iscrpno razgovaram s Führerom o dosadašnjem političkom razvoju, kao i o Vašoj osobnoj djelatno-

Branko Buzjak.

[8] A-VII, NDH, kut. 268„ Br. reg. 13/4 - 19.

[9] Isti izvor.

[10] PA Bonn, Nachlass S. Kasche, paket 10; prevedeno: S. F. Odić, nav. djelo, str. 314—315.

sti u Hrvatskoj. Ja sam pri tom, sa svoje strane, ukazao na načelne političke instrukcije koje ste dobili prilikom preuzimanja Vaše dužnosti, na ranije držanje Talijana, kao i na ostale poteškoće i komplikacije u tamošnjim odnosima, pa sam na kraju priupitao Führera u kojem pogledu ne odobrava Vaše držanje. Führer se na to tada izjasnio u tom pravcu da Vas ne čini odgovornim za ove ili one neugodne prilike u Hrvatskoj, a naročito ne za nezadovoljavajući razvitak hrvatske vojske. No, mora prigovoriti načinu Vašeg izvještavanja. Iz Vaših izvještaja proizlazi skroz da Vi tamošnje prilike i zbivanja previše gledate očima Hrvata, te da ste očigledno skloni da sve uzimate kao istinito i točno što se kaže s hrvatske strane. S tim u vezi je Führer označio kao netočne niz podataka iz Kascheova telegrama br. 526. Tako, na primjer, nije točno da su borbe muslimanske SS-divizije bile neuspješne. Štoviše, upravo se ova divizija borila izvanredno i uspješno. I Vašu daljnju tvrdnju da je ofenzivna djelatnost bandi (partizana) u posljednje vrijeme bila neznatna opovrgava činjenica da se ona i sada nastavlja s vršenjem teških akata sabotaže. I Vaše saopćenje da je od siječnja do danas prebjeglo k nama 15.000 prebjega ne odgovara stvarnosti. Usprkos tome, Führer je na moje odgovarajuće pitanje izjavio da Vi i nadalje ostanete na svom položaju u Zagriebu.

Ja Vas povjerljivo obavještavam o ovim Führerovim izjavama da bi Vam poslužile kao direktiva za buduće izvještavanje. Bezuvjetno je potrebno da na stvari u Hrvatskoj gledate i prikazujete ih s apsolutnom trijeznošću i da sebi nipošto ne dopuštate da padate pod utjecaj osobnih simpatija ili antipatija prema jednoj ili drugoj strani. Jedno takvo ledeno hladno i trijezno izvještavanje je uopće temelj djelatnosti šefa misije u inozemstvu. Vi ne smijete zaboraviti da ovo izvještavanje utječe na odluke vlade Reicha. Stoga Vi ne smijete olako bez daljnjega uzimati pod 'gotov groš' što Vam se saopćava s hrvatske strane, nego morate pomoću pomnog ispitivanja sebi stvoriti siguran sud o tome da li i u kojoj mjeri te informacije odgovaraju činjenicama. Nadalje je također važno da Vi — kao što sam Vam opetovano već bio rekao — neprekidno kratko i sažeto izvještavate o svim tamošnjim zbivanjima od važnosti i da se ne gubite u općim djelomično teoretskim izlaganjima.

Na kraju, moram Vas upozoriti na još jednu naročitu točku. Vaš telegram br. 526 sadrži — slično kao različiti Vaši raniji izvještaji — niz mjesta u kojima ponovno dolazi do izražaja neka vrsta antipatije ili neraspoloženja prema organima SS-a i njihovoj djelatnosti. Prisiljen sam iznova najusrdnije moliti da ne dopustite sebi da takva, stvarno potpuno neopravdana shvaćanja utječu na Vaše izvještavanje. To ne koristi stvari, a mora, na kraju, škoditi i Vašim osobnim interesima, ako Vaši izvještaji pobuđuju kod mene i kod drugih mjesta utisak da niste slobodni od predrasuda spomenute vrste.«

Nije htio mirovati »voda« hrvatskih nacionalsocijalista u Zagrebu Stjepan Buć. On se podužim pismom koncem ožujka" obratio predsjedniku Mandiću i svim članovima vlade, a to je pismo, zatim, došlo u ruke Nijemaca. U pismu Buć upozorava Mandića da će ubrzo biti pola godine otkako je njegova vlada preuzela kormilo i započela »vladati« u Hrvatskoj. Nije bitno da li i u kojoj mjeri stvarno vladaju, nego je bitno da se nazivaju i da vladaju kao hrvatska državna vlada i da kao njeni članovi snose odgovornost pred narodom i historijom. Pola godine je za vladu dovoljno da se stvori prilično siguran sud o rezultatima njenog rada i Buć mora, na žalost, konstatirati da su rezultati

[11] AJ, T-501, ratna 265.

Mandićeve vlade vrlo slabi, bolje reći: prema potrebama, očekivanjima pa i obećanjima — nikakvi!

Danas se nalaze - piše Buć dalje - u takvom kaosu, u ruševinama i anarhiji kakvi se rijetko mogu naći u povijesti. Nakon pola godine vladanja, krajem ožujka 1944, Hrvatska je nalik na neku brodsku olupinu nasred mora, bez kormila, koju valovi bacaju amo-tamo i tjeraju na pećine. Anarhija posvuda raste iz dana u dan i problem nije vojni, nego politički. Radi se o političkoj krizi koja se ne može riješiti vojnim, nego u prvom redu političkim sredstvima. Partizanstvo nije uzrok, nego posljedica te političke krize. Nakon tri godine postojanja države nije im pošlo za rukom da je ožive: posjeduju teritorij, tu je i narod, ali nemaju državnu vlast, osim u Zagrebu, tu i tamo. A što je najžalosnije, ona se i ne uspostavlja. Zato se podiglo sve što je loše, destruktivno, protuhrvatsko i protuevropsko i ono se organiziralo — dok se na hrvatskoj strani neprekidno paradiralo i tamburalo — u »brigade« i »divizije« s kojima se bore cjelokupna hrvatska vojska i brojne njemačke jedinice.

Mandićeve dužnosti pri preuzimanju dužnosti predsjednika vlade — po Buću — bile su dvojake: da provede privremene financijsko-upravno-vojne mjere kako bi zaustavio sve nepovoljniji razvoj i, drugo, da stvori preduvjete za rješavanje političke krize otvaranjem puta za ujedinjenje i koncentraciju pozitivnih nacionalnih snaga. Umjesto da se radikalno pročistilo, danas je još više »zaprljano«: još uvijek se Zidovi nalaze na utjecajnim mjestima; židovska srodstva ostala su nedirnuta i utjecajna kao prije rata, a masonstvo upravo pod Mandićevom vladom bilježi uspon. Tu su korupcija i mito. Trebalo je poraditi na tome da se stvori autoritet u koji će narod gledati s povjerenjem, a ne neki nazovi-sabor sazivati u veljači 1942. da bi na svojim sjednicama od 24. do 28. veljače iste godine odobrio predaju teritorija krvnom neprijatelju (Italiji), a da se zatim, ne bi više sazivao. Ne može se — opominje Buć Mandića — izgrađivati država s nekoliko marioneta koje nemaju nikoga u državi iza sebe, a upravo u izgradnji države leži budućnost! A samo ujedinjenjem i koncentracijom nacionalnih snaga može se postići taj cilj: zbog opstanka hrvatskog naroda i zbog Evrope. U Evropi je pak samo jedan čovjek nezamjenljiv, a to je Adolf Hitler; sve drugo može se više ili manje lako izmijeniti, ljude pa i vladu Hrvatske.

U ministarstvu vanjskih poslova NDH u Zagrebu bio je izrađen opširan elaborat o prilikama u operativnoj zoni »Jadransko primorje« *(Adriatisches Küstenland),* što ga je pročelnik političkog odjela dopisom od 13. IV 1944.[12] dostavio odjelu za novinstvo i kulturne veze istog ministarstva.

U uvodu se skicira koje sve krajeve zona zahvaća: cijelu provinciju Trsta, Gorice, Istre i Kvarnera, provinciju Udine, 1941. god. anektirano područje Sušaka s kotarevima: Sušak, Kastav, dio Delnica i otok Krk te, na kraju, područje »Provincije Ljubljana«. Zonom upravlja kao »vrhovni povjerenik« Gauleiter i Reichsstatthalter Koruške dr Rainer.

»Današnji politički položaj je neizviestan i nejasan — navodi se u tom izvještaju o zoni. — Postoji nedavna izjava Vrhovnog povjerenika, data 17. III. na sastanku njemačkih činovnika u Trstu, da sadašnja uprava nema kao svrhu da stvori nove konačne političke odnose, već samo da uzdržava red i mir, da omogući život i rad i da tamo gdje je to opravdano daje pučanstvu ona prava, koja mu pripadaju (ovo se odnosi na narodnosti pučanstva i na razlike prema prijašnjem stanju). Najviše se pozivaju Niemci i na to da se radi i o vojničkoj

[12] A-VII, NDH, kut. 265, Br. reg. 18/1 - 1.

mjeri privremenog karaktera što se vidi iz naziva 'Operationszone'. Osobito se želi prema Talijanima održati fikcija, da se ne radi o tome da su ta područja potpuno otkinuta i u glavnom je vanjska fikcija, da tu 'talijansko vrhovništvo' ipak postoji (i ako ga vrši Vrhovni povjerenik u mnogo čemu). Još se većinom viju talijanske zastave, postoje u nekoj formi talijanske vlasti, veze s ministarstvima republikanske vlade (i u izdatcima), to je isto valutno i carinsko područje i t. d. I ako se kod Sušaka i Krka želi što više ublažiti ta fikcija, pa se prema nama o tome ne govori, i ako to područje uživa neke iznimke, neće se s druge strane dati izjava da je to neko posebno područje van općeg skupa Zone ili dio Hrvatske kao N.D.H. Jedino se priznaje, da je to područje narodnostno hrvatskog značaja, i da zato ima i posebnu upravu. Tu se dakle priznaje hrvatstvo, dozvoljava se vlastima i upotreba hrvatske zastave i hrvatskog grba (bez znaka vrhovništva), upotrebljava se hrvatsko redarstvo, hrvatsko oružništvo i, razumije se, hrvatske oružane snage uobće (ove mogu biti i u drugim mjestima Zone, hrvatska mornarica na pr. kod Trsta). Postoji i mjestno zapovjedništvo N. D. H., ali u pogledu građanske vlasti stoje Vrhovni povjerenik i njegovi organi čvrsto na stanovištu da on vrši prava vrhovništva i na Sušaku-Krku isto kao i u drugim dielovima Zone.

Za sada nema u tom pogledu — nastavlja izvještaj - promjene u 'Zoni' još od njezinog osnutka i Vrhovni povjerenik stoji na gledištu da je on samo izvršni organ i da nema mogućnosti načelno ma šta promieniti. S druge strane je i vrhovno vodstvo Reicha oprezno, jer je tu stvoren cio sustav, po poluslužbenom tumačenju, zato da se u blizini ratišta na tom području (važno još i zbog blizine Njemačke i obrane Reicha) što mirnije upravlja savezno s vojničkim potrebama. Za političke odnose je međutim mjerodavno i Poklisarstvo Njemačke u Italiji, koje naravno vodi računa o osjetljivosti Talijana, dok su istom probitci Hrvata i Slovenaca manje važni. Vrhovni povjerenik mora o tom voditi računa, a velika provincija Udine s toliko Talijana nameće mu mnogo obzira prema Talijanima isto kao i grad Trst. Čudno je kod toga da je »nepromjenjeno stanje« obično u korist Talijana, a promjene većinom idu u korist Hrvata i Slovenaca. Zato je Talijanima mnogo lakše držati dosadašnje, nego drugima postići promjene. Kod toga je činjenica da su partizani većinom Hrvati (u Istri) i Slovenci (na sjeveru). Uobće kod ociene položaja važan je i tok prvih događaja u rujnu.«

»Kako se iz svega toga vidi - zaključuje izvještaj - situacija u 'Zoni' je jako komplicirana, jer tu ima pored njemačkog nadzora još raznih vlasti, pa i talijanskih. U Trstu i još više na Rieci ima talijanskih čimbenika koji ni najmanje ne namjeravaju popustiti u borbi za 'talijanstvo' ovih krajeva i koji nailaze na jaku podporu u Italiji. Istina, pučanstvo ne vjeruje više u Italiju i većina ljudi i u Trstu i na Rieci ne žele povratak Italije, odnosno računaju da se ona ne može vratiti. Uspomena na doba velikog gospodarskog napredka do 1941 je opet uskrsla, ali se u isto doba pojavljuje i odpor protiv 'napredovanja slavenstva', a taj odpor opet nailazi na slične tendencije grupe ultratalijana na Rieci i Trstu. Tako se može tumačiti da je u prosincu na Rieci bila sazvana skupština autonomista i fašista zajedno (do koje nije došlo). Obje ove tendencije su skupa vjerojatno i postigle da se koncem rujna Rieka uvrsti u 'Zonu' i da se doda čak i Sušak, što je bilo olakšano činjenicom, da su talijanske čete branile Rieku protiv partizana do dolazka Niemaca i da Hrvatska nije mogla prodrieti svojim snagama na Sušak već je mogla samo proglasiti priključak tih krajeva.«

Poslanstvo NDH u Veneciji dostavilo je bilo ministarstvu u Zagrebu

obavještenje 23. III 1944.[13] da nije smatralo potrebnim poduzimati bilo kakve daljnje korake kod talijanskog ministarstva vanjskih poslova s obzirom na trenutačno odvijanje poslova oko oslobađanja hrvatskih zatočenika u Italiji.

»Prema izvješću i podatcima izaslanika Hrvatskog Crvenog Križa, preko kojih se vrši oslobađanje i repatrijacija naših zatočenika - stoji u tom dopisu poslanstva — njihov se rad sada odvija bez zapreka o kojima je bilo govora u izvješću ministra Petrića i ovog Poslanstva br. V. T. 1/44. Oslobađanje zatočenika vrši se na temelju odpustnih naloga, koje za svakog pojedinog zatočenika izdaju njemačke vlasti na traženje H. C. K. Talijanske vlasti te odpustne naloge poštuju i puštaju osuđenike iz zatvora. Tako je među ostalima pred nekih petnaestak dana oslobođena i jedna veća skupina zatočenika iz zatvora u Fossanu, među kojima je bilo ljudi osuđenih na 20 čak i 30 godina zatočenja. I ako, dakle, talijanske vlasti nisu izdale još nikakove odluke u pogledu oslobađanja odnosno amnestije naših zatočenika, kako je to trebalo uslijediti prema izjavi ministra Bartelet-a, ipak je u praksi provađano oslobađanje i bez te odluke.«

Međutim, ustaško ministarstvo vanjskih poslova javilo je svojim dopisom 14. IV 1944.[14] poslanstvu kako je ono, nakon usmenog referata državnog vijećnika dra Petrića, mišljenja da je ipak potrebno da Naslov postupi u smislu i prema uputama koje je dobilo. O poduzetom koraku kod talijanskog ministarstva vanjskih poslova neka poslanstvo obavijesti njemačko poslanstvo u Fassanu (savjetnik ambasade dr Reichert) i ministarstvo u Zagrebu.

Generalni konzul NDH u Beču u izvještaju ministarstvu (Beč, 16. travnja 1944)[15] opširnije je opisao svoj razgovor s »albanskim političkim prvakom Frasheri-em«.

»Albanija se bori — javlja dr I. Hiihn — sa sličnim političkim poteškoćama, kao i N. D. H. Frasheri mi je pripoviedao o neprilikama koje je Albanija imala sa Talijanima, o nepomirljivom neprijateljstvu Srba prema Albaniji, o neshvaćanju i političkim pogrieškama što ih čine Niemci, on se tužio na to, da Albanci moraju služiti kao dobrovoljci u njemačkoj vojsci, dok albanska vojska koja danas broji već oko 60.000 momaka ne dobiva od Niemaca dovoljno oružja, spominjao je i konto 'M' na kojemu im Njemačka duguje već vrlo mnogo. Razlika između neprilika Hrvatske i Albanije je, po njegovom mišljenju, možda danas jedino ta, što su Albanci većim dielom već obračunali sa četnicima i partizanima, osim sa nekoliko manjih partizanskih skupina u sjevernoj Albaniji, gdje im Tito radi još dosta neprilika. U savezu s tim zanimao se za prilike u Hrvatskoj, naročito za stanje borbe protiv partizana, a osobito ga je zanimalo, da li je Tito doista Hrvat i da li je podpuno dokazana njegova istovjetnost sa Josipom Brozom.

Iztaknuo je, da je odnos Albanaca prama Hrvatima najprijateljski. Svi Albanci, i oni na vladi i oni u opoziciji, smatraju Srbe svojim glavnim i najopasnijim neprijateljem. U Albaniji se i crnogorsko pitanje prosuđuje prvenstveno sa toga gledišta. Za njih je najvažnije, da ne dođe do sjedinjenja Crne Gore sa Srbijom, a pitanje da li će Crna Gora biti samostalna država ili ne, za njih je od drugorazredne važnosti. Albanci ne bi imali ništa protiv toga kad bi došlo do pripojenja Crne Gore Hrvatskoj.

Frasheri koji je veliki i izkreni prijatelj njemačko-albanske suradnje,

[13] A-VH, NDH, kut. 267, Br. reg. 32/1 - 3.
[14] A-VII, NDH, kut. 267, Br. reg. 32/1 - 2.
[15] A-VII, NDH, kut. 304, Br. reg. 8/6-1.

potužio se ipak u razgovoru često na postupak Niemaca. Po njegovom bi mišljenju bilo već jednom potrebno da se odredi pitanje odgovornosti, jer 'kada u Albaniji nešto uzpije, onda to Niemci smatraju svojom zaslugom, a kada nešto ne uzpije, onda svaljuju svu krivnju na Albance'. Prigovarao je njemačkoj politici na Balkanu koja ide za tim, da jedan narod izigrava protiv drugoga.

Frasheri je spomenuo da je bilo potežkoća kod izmjene diplomatskih predstavnika između Hrvatske i Albanije, ali da je on te potežkoće uklonio u Berlinu kod poslanika Steengrachta. Albanci se nadaju, da će moći za 3 do 4 tjedna poslati u Hrvatsku kulturnog i novinskog izvjestitelja.

Na moje pitanje da li smatra vjerojatnim da će Crna Gora biti sjedinjena sa Srbijom, odgovorio je, da je prije nekoga vremena postojala pogibao da se to zbude, ali da ta pogibao danas više nije aktuelna, jer je Njemačka odlučila ostaviti sadašnje stanje na jugo-iztoku do konca ovoga rata.[16] Time je predbježno uklonjena i pogibao, da bi se jedan dio Bosne pripojio Srbiji. Frasheri smatra, da Neubacherove političke misli nisu za Hrvatsku tako opasne kao gospodarske koncepcije jednoga diela njemačkih političkih čimbenika. Zapitao me je, da li bi se Hrvatska mogla gospodarski samostalno uzdržavati. Za Albaniju je spomenuo, da se na to pitanje danas može pozitivno odgovoriti.

Prelazeći na obći ratni položaj, zastupao je mišljenje, da Niemci na iztočnom ratištu neće preći u protuofenzivu, nasuprot da će Englezi pokušati invaziju i to na više mjesta (moguće na 10 do 15 mjesta). Moglo bi se lahko desiti da usliedi i pokušaj invazije u Dalmaciji i Albaniji. Frasheri je uvjeren da bi u tom slučaju veliki dio Albanaca pristao uz Engleze. Zabrinjava ga mogućnost bombardiranja Tirane, koja ima danas oko 100.000 stanovnika, te je u njoj usredotočen sav javni život Albanije, koji bi razaranjem toga grada bio u najvećoj mjeri ugrožen.«

U političkom izvještaju poslanstva NDH u Berlinu - u kojem će uskoro doći do kadrovskih promjena - za razdoblje od 1. do 15. travnja 1944." navodi se o vanjskoj politici Reicha ovo:

»Na polju vanjske politike Reicha u ovome razdoblju nije zapaženo ništa novoga.

Iz do sada prikupljenih podataka o odnosu Njemačkog Reicha prema nezavisnoj Albaniji očekuje se kao sliedeći korak u konsolidaciji albanske državnosti pretvaranje njemačkoga konzulata u Tirani u poslanstvo. Taj bi događaj imao od prilike uslijediti u roku od mjesec dana. Saznaje se, da bi pogranični odnosi između Albanije, Crne Gore i Bugarske imali ostati i nadalje privremeno kakovi jesu, dok se položaj na Balkanu dovoljno ne razbistri. Pitanje Bara (Antivari) i Ulcinja predstavljaju jednu od najvećih pograničnih potežkoća Albanije i Crne Gore naslieđenu zaposjedanjem obiju zemalja po Italiji.«

Prelazeći na unutrašnju politiku, u izvještaju se navodi ovo:

»Na unutarnjem političkom području a u vezi s prilikama na iztočnom bojištu ne primjećuje se i nadalje nikakova promjena. Rat i njegovo trajanje djeluje ipak i toliko na čimbenike javnoga života što se za svoje propuste i eventualne neizpunjene obaveze pozivaju na petu godinu rata, što je već postalo krilaticom. U koliko ta činjenica pogađa državljanine Nezavisne

[16] To je bio pravorijek A. Hitlera.
[17] A-VII, NDH, kut. 305, Br. reg. 20/1 - 1.

Države Hrvatske može se razabrati iz izvještaja izaslanika za družtvovna i radnička pitanja upućenih nadležnom ministru odnosno državnom tajniku ministarstva udružbe.«

Na kraju pod »Razne bilježke« stoji i ovo:

»Navođenjem odnosa Reicha prema Albaniji u prikazu vanjske politike Njemačke smatra se, da je dan odgovor na nalog, da se izpita stajalište vlade Reicha u pitanju priznanja Albanije sa strane Nezavisne Države Hrvatske dok Njemačka ne pošalje poslanika u Tiranu, čemu stoje velike prometne poteškoće na putu (opasnost iz zraka i kod putovanja zrakom) bit će u gornjem pitanju stajalište vlade Reicha, da je naše priznanje preuranjeno.«

2. *Ante Vokić u Führerovu Glavnom stanu.* Poput svog prethodnika Fridriha Navratila i ustaški pukovnik A. Vokić bio je pozvan da dode u Vrhovnu komandu. Vokić je ondje boravio 16. IV 1944. i tom prilikom razgovarao s načelnikom VK feldmaršalom Keitelom. Razgovoru je prisustvovao i general Glaise.[18] Prilikom tog posjeta jasno se ocrtavala promjena koja je nastupila u vrhu njemačkog vojnog vodstva u ocjenjivanju Hrvatske i njenog udjela, uzimajući u račun u prvom redu nezadovoljavajuće stanje hrvatsko-njemačkih oružanih snaga za koje je njemačka strana, u obilnoj mjeri i broju, dala osoblje za izobrazbu, oružje, opremu, namirnice i novac. Zato i susret Keitel-Vokić nije urodio nikakvim rezultatom od bitne važnosti.

Dok su ministar oružanih snaga (Vokić) i njegov zapovjednik oružanih snaga (Čanić) — koji ga je pratio na putu — zastupali mišljenje slično onom predsjednika vlade Mandića i ministra Perića: da se ustaška država dalje konsolidira (Vokić je pri tom naveo brojku od 15 do 16.000 prebjega u protekla dva do tri mjeseca), predstavnik Operativnog odjela VK upozoravao je na oživljenu djelatnost »bandi« i slabljenje vlastitih snaga zbog upućivanja jedinica na Istok i u Mađarsku, kao i na privezanost preostalih (njemačkih) snaga obranom obale i željezničkih pruga. Pri" takvom položaju njemačke oružane snage mogu samo skromno pomoći hrvatskim oružanim snagama. U borbi s bandama — tako su u Operativnom odjelu VK formulirali točke za razgovor s Vokićem — njihova borbena vrijednost (tj. jedinica NDH) zadovoljava samo ako su u velikoj mjeri prožete njemačkim oficirima i podoficirima i ako su uopće pod njemačkim vodstvom. Protiv Anglo-Amerikanaca ne može se od njih uopće očekivati neki uspjeh. U duhu linije što ju je utvrdio Führer prilikom savjetovanja 9. IV polazio je Operativni odjel VK pri tretiranju pojedinih, pretežno već otprije poznatih želja hrvatskog ministra oružanih snaga sa stajališta da napeta situacija u hrvatskom prostoru ne dopušta više nikakve obzire na hrvatske želje.

Raspravljalo se s Vokićem stoga pretežno o stanju u kojem se nalazi izgradnja hrvatskih oružanih snaga. Ona je — prema dokumentaciji koju je u tu svrhu bio pripremio Operativni odjel VK - izgledala ovako: od četiri lovačke brigade (zdruga) opremanje oružjem za prve tri brigade bilo je u toku, i to talijanskim oružjem; četvrta se ima naoružati njemačkim oružjem. Druga brigada nalazi se od sredine siječnja 1944. na trupnom vježbalištu Döllersheim gdje ju je u mjesecu veljači obišao generalštabni major Brudermüller koga je poslao Operativni odjel. U njegovom izvještaju od 18. II 1944. ukazano je prije svega na nedostatak oficirskog i podoficirskog kadra, dok su vanjsko držanje i nastup momčadi brigade ocijenjeni povoljno. Hoće li se borbena

[18] KTB, Band IV/1, str. 742 i d.

vrijednost brigade boravkom i izobrazbom u Döllersheimu poboljšati, s odgovorom na to pitanje valja sačekati do njenog ponovnog angažiranja negdje u Hrvatskoj. Hrvatska izobrazbena brigada Stockerau služila je u prvom redu izobrazbi popune legionarskih divizija. Kasnije, u svibnju bila je prebačena u Döllersheim i Treća lovačka brigada, kamo treba da stignu i ostale lovačke brigade radi daljnje izobrazbe (hrvatska želja da i pojedine ustaške zdrugove premjeste u Döllersheim bila je odbijena). Četiri gorske brigade (zdruga) opremili su oružjem oslobođenim preoružavanjem lovačkih brigada. Ukupno brojno stanje lovačkih i gorskih brigada iznosilo je u to vrijeme oko 35.000 ljudi.

Najveća slabost domobranstva nalazila se u njegovu oficirskom koru. Kao dobri oficiri bili su označeni samo pripadnici bivše jugoslavenske vojske koji su (u duši) otklanjali ustašku državu. Kao protumjeru provodili su razmjenu neprikladnih oficira s hrvatskim oficirima izobraženima u Njemačkoj.

Uz domobranstvo odredi *Ustaške vojnice* predstavljali su samostalnu grupaciju koju je vlada u Zagrebu veoma favorizirala. Poglavnikova tjelesna garda *(PTS)* brojem oko 7.000 ljudi bila je opremljena njemačkim oružjem i na brizi njemačkoga opunomoćenog generala u Hrvatskoj, no, ipak, nije postojala namjera na njemačkoj strani da preuzme njeno snabdijevanje. Sedam ustaških zdrugova (brojčano od 25.000 ljudi) trebalo je primiti talijansko naoružanje. Kako za Poglavnikove tjelesne sdrugove *(PTS)* tako i za ustaške zdrugove bilo je predviđeno da dobiju njemačke komande za izobrazbu i one su već djelomično i pristigle. Vrhovna komanda se opetovano usprotivila nastojanju hrvatskih vladinih krugova jer je njoj bilo do toga da prvo postojeće hrvatske odrede podigne do potrebne visine u personalnom i materijalnom pogledu kako bi konačno postale jedinice sposobne za akciju. »Neprekidno nastojanje da se poveća broj odreda koje, čini se, služi samo izvjesnim dobavljačkim potrebama starih oficira odnosno pripadnika ustaške organizacije mora se suzbijati.« Nepovoljno za njemačko djelovanje pri izgradnji hrvatskih oružanih snaga bila je dugotrajna bolest njemačkog inspektora kopnenih snaga kod hrvatskih oružanih snaga generala Juppea koga je od travnja 1944. zamjenjivao general-major Suschnig.

Osim W*ehrmachta* i organizacija SS već je duže vremena započela za vlastiti račun s formiranjem hrvatskih odreda. Na 13. dobrovoljačku gorsku SS-diviziju (Bošnjaci) vladini krugovi u Zagrebu gledali su sumnjičavo predbacujući diviziji i njenom komandantu SS-Brigadefiihreru Sauberzweigu da favorizira »pravoslavce« i četnike. Kasnije (1. VI) otpočelo je formiranje dviju hrvatskih SS-divizija: 14. muslimanske SS-divizije i Druge gorske divizije *Waffen-SS (Kama).*

Osim toga, organizacija SS utjecala je na formiranje njemačko-hrvatske žandarmerije i policije — što se ne smije brkati s ustaškom žandarmerijom i seoskim stražama — i za nju je bio odgovoran SS-Gruppenführer Kammerhofer kao opunomoćenik Reichsführera SS za Hrvatsku.

Daljnja pojedinačna pitanja o kojima se raspravljalo prilikom Vokićeva boravka u Njemačkoj bile su hrvatske želje da im prepuste avione prikladne za akciju na frontu i lake protuavionske topove, a da dobiju pojačanja za njenu organizaciju na zemlji. Zatim, nastojanja s hrvatske strane da sve vojne organizacije i grupacije (domobranstvo, *Ustaška vojnica,* zrakoplovstvo i mornarica) spoje u jedinstvene oružane snage, čemu su se, međutim, protivile druge tendencije, prije svega nastojanje ministra unutrašnjih poslova (M. Lorkovića) da sebi s oružništvom i seoskim stražama stvori vlastito oružje. Nisu

razmotrili s Vokićem činjenicu da se vlada u Zagrebu u isto vrijeme mnogo bavila pitanjem evakuacije muškog stanovništva (za vojsku sposobnog) s dalmatinskih otoka. Iako su vladu njemačko poslanstvo u Zagrebu i njemački opunomoćeni general pravodobno obavijestili o tome, došlo je do nesporazuma koji su izazvale i pritužbe kod poslanika Kaschea. Ni o četnicima se nije raspravljalo, premda je hrvatska strana bila uzbuđena vijestima o krvoprolićima kod Sinja i Poljica.

Tako se Vokić s vrlo mršavim rezultatima vratio u Zagreb.[19]

Zanimljivo je »političko izvješće« br. 2 ustaškog ministarstva vanjskih poslova (Zagreb, 18. travnja 1944)[20] u kojem se euforično prikazuje stanje i čišćenja protiv »odmetnika« iz zimskih mjeseci 1943/44. U izvještaju se navodi i brojka od 30.000 »odmetnika« i »vojnih neposlušnika« koji su napustili partizanske odrede i prijavili se vlastima NDH, dok se velik broj vratio svojim kućama ne prijavivši se uopće vlastima.

U poglavlju o političkim kretanjima na području NDH govori se o *Hrvatskoj seljačkoj stranci.*[11]

»Razvojem događaja u vezi sa današnjim ratnim položajem — navodi se u izvještaju - ponukano je vodstvo HSS-a u domovini na djelatnost organizatornog i promičbenog značaja. Ova djelatnost počela se je u jačoj mjeri osjećati tek u zadnje vrieme. Međutim njihove namjere otežavaju ne samo postojeće prilike nego i činjenica, da u krugovima vodećih prvaka biv. stranke postoji više grupa, koje se razlikuju u pogledima na današnje političke prilike. Izgleda, da se najviše razilaze u tome tko im'ä više prava govoriti i raditi u ponovnom postrojavanju bivše stranke. To se zaključuje iz činjenice, da u vodećim krugovima biv. HSS postoje 4 grupe: t. zv. Radićevci, koji se okupljaju oko Vladka Radića i obitelji Radić, t. zv. Mačekovci, koji su najbrojniji, a koje predstavljaju Ing. August Košutić, Dr. Bariša Smoljan, Dr. Reberski, Dr. Pernar, Ing. Božo Vučković, Dragan Belak, Dr. Andres i još neki. Izgleda da se i ova grupa Mačekovaca ne slaže međusobno. Osim toga sigurno je da u ovim vodećim krugovima ima i tzv. lievo krilo. Treću grupu čine pristaše i narodni zastupnici HSS-a, koji se sada nalaze u part.(ižanskim) redovima: Pavao Krce, Božidar Magovac, koji izdaje glasilo HSS-ovaca partizana »Slobodni Dom«. — Četvrtu grupu čine oni koji su stupili u ustaške redove i djelatno surađuju s ustaškim pokretom. Sve tri prve grupe, za razliku od ove, vode bilo pritajeno bilo otvorenu borbu protiv *Ustaškog pokreta* i današnjeg poredka.

Organizatorna djelatnost HSS-a očituje se u postrojavanju: a) političkih postrojbi biv. stranke, b) djelatnost na ponovnom osnutku biv. Hrvatske seljačke zaštite, navodno pod imenom »bjela garda«, c) djelatnost putem ilegalnog tiska i letaka.

Djelatnost na političkom postrojavanju provodi se putem pouzda(va)nih ljudi, koji prema točnim uputama rade i putuju po državi na za to određenom području, gdje nastoje uzpostaviti veze sa biv. mjestnim i kotarskim vodstvom

[19] Saveznici su nastavljali »nježno« bombardirati područje Zagreba: 12. IV 1944. na primjer bombardirani su uzletište Borongaj i tamošnji teretni kolodvor.

[20] A-VII, NDH, kut. 304, Br. reg. 15/5-1.

[21] O tome opš.: Ljubo Boban, Britanija, Hrvatska i Hrvatska seljačka stranka 1939-1945, *Časopis za suvremenu povijest* III/1978, str. 5 i d.; isti autor, Iz britanske politike prema Hrvatskoj seljačkoj stranci potkraj 1943. i početkom 1944. godine, *Zbornik zavoda za povijesne znanosti istraživačkog centra Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti,* vol. 10, Zagreb 1980, str. 1 i d.; Elisabeth Barker, *Britanska politika na Balkanu u 11 svjetskom ratu,* Zagreb 1978; Stephen Clissold, *Britain, Croatia and the Croat Peasant Party, 1939-1945,* umnoženi primjerak predavanja sa susreta britansko-jugoslavenskih historičara u Kuparima 1978. godine.

HSS stranke. Preko svojih pouzdanika drže veze i sa oružanim snagama kao i *Ustaškim pokretom,* te Ustaškim i vojničkim postrojbama. — Postrojavanje biv. zaštite sastoji se u prikupljanju starih pripadnika iste u posebne jedinice. Izgleda, da je pokušaj sa »bjelom gardom« propao. Ova djelatnost posve je propala u predjelima, gdje su part.(izani) najduže boravili i veća zlodjela i pljačke načinili. U tim mjestima većina domaćeg stanovništva javlja se u ustaške postrojbe, koje su im donjele slobodu od partizana.

Putem ilegalnog tiska: »Pravica«, »Mlada Hrvatska« i »Slobodna Hrvatska« kao i putem letaka vodstvo biv. stranke nastoji ostvariti gornje ciljeve vojničkog i političkog postrojavanja stranke pod vodstvom Dra Mačeka. - Ovaj tisak po svojim pogledima na Državu Hrvatsku posve je nejasan. Jedino se iz izjava pojedinih Hrvata može razabrati, da oni stoje na stanovištu hrvatske državnosti i nezavisnosti, koja će se održavati u demokratskom uređenju i republikanskom obliku vladavine. Ovaj tisak mnogo govori o samoodređenju hrvatskog naroda u vezi sa njegovim samostalnim opredjelenjem na koncu ovoga rata. S time u vezi ističe se pravo samoodređenja naroda ukazujući na »Atlantsku povelju« koja pruža našim narodima sigurnost za nesmetani razvitak. »Atlantsku povelju«, da može hrvatski narod izkoristiti samo u slučaju, ako bude postrojen u redovima Hrvatske seljačke stranke. U protivnom slučaju da mu prieti opasnost doživjeti 1918. godinu, kada su predstavnici, koji nisu bili izašli iz hrvatskog naroda odlučili njegovom sudbinom bez pristanka širokih narodnih slojeva.

U vanjskopolitičkom pogledu - nastavlja dalje izvještaj — izjave prvaka biv. stranke kao i njihov tisak ističu otvorenu sklonost i uzor u englezkoj i američkoj demokraciji.

Od osovinskih vlasti najviše se napada Italiju, zapravo fašizam, pri čemu se nastoji, za događanje na zaposjednutom području prebaciti djelomičnu odgovornost na današnje vodeće političke krugove.

Što se tiče odnosa prema Njemačkoj njoj se predbacuje totalitarni oblik vladavine, kao i to da je neizbježiv slom Njemačke navodeći opasnost, koja iz toga proizlazi za Hrvatski narod.

Unutarnjo političko stanovište HSS-a negativno je prema Ustaškom pokretu i današnjem poredku kao i prema partizanskom i četničkom pitanju.

Ustaškom se pokretu predbacuje, da je kriv za nedjela i ubijanja, koja su uvelike pridonjela današnjem unutarnjem političkom položaju, u Hrvatskoj. Osim toga se za Ustaški pokret veli, da ne proizlazi iz narodnih težnja, nego da svoju vlast osniva na načelu sile i zastrašivanja.

Nesudjelovanje u novoj (emigrantskoj) vladi[22] obrazlažu pristaše biv. stranke time, da oni ne žele postati sukrivcima prilika koje su stvorile ustaše. Značajna je izjava Dr. Pernara, koju je ovim povodom dao u jednom družtvu, zašto HSS ne ulazi u vladu. On je rekao: ulazkom u vladu mi bi izgubili i ono što jedino imamo, a to je moralni ugled kod naroda, a ne bi mogli unutarnje stanje ništa poboljšati.

Prigodom pregovora za ulazak HSS-a u vladu ističe se, da su predlagali »neutralnu vladu« bez ustaškog pokreta i ustaških načela. Stav HSS prema partizanima je posve negativan, ali ipak do sad neodlučan. Pri tom se ističe nedemokratski način part,(ižanske) djelatnosti, njegov nehrvatski značaj i golema opasnost, koja iz toga proističe za hrvatski narod.

[22] To je bila činovnička vlada Božidara Purića. U njoj je, ipak, sudjelovao Milan Martinović kao predstavnik ili pripadnik HSS.

T. zv. »Antifašističko vieće« uzpoređuju sa »Narodnim viećem«, iz godine 1918.

U redovima biv. stranke ističe se, da part.(izani) predstavljaju tim veću opasnost za Hrvatsku, što su dobili međunarodni značaj i priznanje, kao jedini ozbiljni borci (protiv) Osovine na Balkanu.

Iz svega ovoga može se zaključiti, da je biv. HSS veliki protivnik partizanskog) pokreta kao i njegove ideologije, što se vidi iz dnevnih napadaja part.(ižanske) krugovalne postaje 'Slobodna Jugoslavija' u Tiflisu, kao iz part.(izanskih) letaka i tiska.«

U rubrici »Viesti« govori se o pokolju kod Sinja i Poljica ovako:

»Početkom travnja četnici su u njemačkim odorama pod vodstvom njem.(ačkih) častnika SS-divizije 'Prinz Eugen' u okolici Sinja i Poljica poklali preko dvije tisuće žena, djece i staraca. Povod nepoznat. U to vrieme nalazio se u Splitu ministar za oslobođene krajeve vitez Dr. Edo Bulat, koji je izdao nalog, da se u Splitu pohapse svi četnici i njihovi istomišljenici. Njemačko redarstvo je energično zahtjevalo da se svi uhapšeni puste na slobodu u najkraćem roku. Ministar Dr. Bulat se uzprotivio, te je za svaku eventualnost postavio strojnice i pojačao stražu oko zatvora. Na to je došao sam njem. zapovjedajući general i zatražio da mu se izruči 3 četničkih častnika za vezu za koje se je obvezao svojom vojničkom rieči, da će biti prebačeni u Srbiju. Savezno s ovim događajem ministar vanjskih poslova Dr. Perić, najodlučnije je prosvjedovao u ime hrvatske državne vlade kod njem. poslanika u Zagrebu. Na to je njem. poslanik u Zagrebu poslao svoga osobnog tajnika Standartenführera Requarta, koji se je osobno obaviestio o učinjenim zločinima sa strane imenovanih postrojbi. U isto vrieme poslana je šifrirana brzojavka našem poslanstvu u Berlin, da se uloži odlučan prosvjed kod Ministarstva vanjskih poslova Reicha s time, da se pozovu na odgovornost i da se kazne počinitelji zločina nad Hrvatskim življem, kao i to da se u duhu sporazuma između Führera i Hrvatske vlade razoružaju četnici na našem državnom području. Veliko ogorčenje i žalost izazvao je ovaj zločin četničkih bandita nad hrvatskim pučanstvom izmučene Dalmacije. Prosvjed i ogorčenost odrazila se je i preko hrvatskog tiska.«

Glavnokomandujući na Jugoistoku održao je konferenciju 21. IV 1944. na kojoj je sudjelovao i general Glaise. Tom prilikom raspravljalo se — prema službenoj zabilješci o rezultatima konferencije[23] — o brojnim pitanjima. Povodom pitanja o povlačenju granice kod Grude (Konavle) glavnokomandujući na Jugoistoku feldmaršal Freih. v. Weichs prigovorio je što u verbalnoj noti njemačkog poslanstva u Zagrebu nedostaje upozorenje da aerodrom Gruda mora stajati na raspolaganju W*ehrmachtu*. General Glaise je s tim u vezi obećao učiniti takvo dodatno saopćenje, što je bilo i izvršeno u noti ustaškom ministarstvu vanjskih poslova. Glaise je povodom pitanja o eventualnoj evakuaciji Splita predložio da pristanu na prijedlog hrvatske strane da hrvatski policijski organi predbježno zahvate nepouzdane elemente u Splitu, a zatim da se na to nadovežu - ako je potrebno - mjere evakuacije. Feldmaršal v. Weichs bio je sklon da prihvati taj prijedlog, ali je htio prije pribaviti mišljenje armije o tome. U vezi s događajima u području Otoka feldmaršal se usprotivio zahtjevu vlade u Zagrebu da dopuste pristup hrvatskim promatračima zasjedanjima njemačkih ratnih sudova. *Peti gorski SS-korpus* već je naredio pokretanje postupka i postupak je već započeo. Iskaze hrvatskih svjedoka uzet

[23] AJ, T-501, rolna 267.

će sud u razmatranje i rezultat najhitnije saopćiti. Glaise je pri tom upozorio da je objektivan prikaz zbivanja kod Otoka preduvjet za daljnju nesmetanu suradnju s Hrvatima u obalnom području i s hrvatskom vladom u Zagrebu. Feldmaršal je izrazio osobno uvjerenje da se jedva može izraziti sumnja u neumjesno ponašanje njemačke jedinice. Glaise je dalje predložio da se zasad sačeka rezultat istrage o Otoku, a da se zatim razgovara s hrvatskom vladom o tome da izvršnu vlast preuzmu njemački komandirajući generali. Svoj prijedlog je obrazlagao time što bi se inače pobudio dojam kao da njemačka strana želi da prikrije ono što se dogodilo. Feldmaršal se načelno složio s Glaiseovim prijedlogom. General je nasjekao i pitanje pouzdanosti tzv. *V-Leute,* povjerenika obavještajne službe,[24] i upozorio da raspoložive vijesti i informacije *Abwehra* pobuđuju utisak kao da se u redovima tih povjerenika nalaze elementi koji su, čini se, zainteresirani da stvaraju suprotnosti između Nijemaca i Hrvata. Ta bi predpostavka našla svoju potvrdu ako bi se ustanovilo da su u njihovim redovima pretežno Slovenci i Srbi. Odgovorni oficir *Grupe armija »F«* obećao je da će ispitati, osobito stanje kod trupa *Abwehra* 174 i 176 u vezi s nacionalnom pripadnošću angažiranih povjerenika i, zatim, podnijeti izvještaj. Izrazio je rezervu u pogledu vjerodostojnosti informacija *Abwehra,* ali je istakao i svoje nepovjerenje prema hrvatskim vlastima, nesumnjivo pod utjecajem vijesti o suradnji između ustaša i partizana. Razmotrili su i pitanje njemačkih propusnica, mjesnih straža i pitanje četnika. Složili su se s predloženom upotrebom četničkih odreda u okviru akcija *Drugoga oklopnog korpusa,* s tim da nose oznaku »Hrvatska borbena družina« *(Kroatische Kampfgemeinschaft).* Predstavnik korpusa gen. Rendulic je ponovno istakao da se *srpski* četnički odredi ne nalaze na hrvatskom području. Neka se korpusu imenuju pojedini srpski vode četnika da bi mogli postupiti protiv njih. Na kraju je glavnokomandujući regulirao pitanje odnosa i suradnje između opunomoćenoga njemačkog generala i poslanika Kaschea, suradnje koja je očigledno zapadala u sve veću krizu.

Policijski ataše poslanstva u Zagrebu H. Helm u svom je izvještaju (Zagreb, 18. IV 1944)[25] ocrtao protužidovske mjere u NDH i naveo da su nadležni hrvatski organi tu akciju proveli u kasnu jesen 1942. godine u suradnji s policijskim atašejom u savjetodavnom svojstvu. Akcija je provedena na zadovoljavajući način, tako da se Hrvatska - s iznimkom pojedinih okupiranih područja — može smatrati za zemlju u kojoj je židovsko pitanje potpuno riješeno. Međutim, nezavisno od toga, u javnim službama, osobito u privredi (Zempro) i na medicinskom polju nalaze se još različiti Židovi. Već je češće pokušano kod nadležnih hrvatskih organa da postignu rješenje o tom pitanju, no hrvatska je strana uvijek iznova isticala da je to teško, jer hrvatskoj državi nedostaju stručno školovani ljudi koji bi ih zamijenili. S hrvatske strane bi to pitanje bez daljnjega riješili kad bi im njemačka strana mogla staviti na raspolaganje potrebne snage kao zamjenu za Židove. Na rješavanje problema mješovitih brakova nije se moglo ići, jer se to pitanje u Reichu i prije svega dok traje rat ne može riješiti povoljno. Još uvijek se u Hrvatskoj na raznim važnim položajima nalaze Židovi koje bi njemačka strana — s obzirom na njihove dobre veze s vodećim ličnostima režima ili na temelju njihove djelatnosti za

[24] Holm Sundhausen, Zur Geschichte der Waffen-SS in Kroatien 1941-1945, *Südost-Forschungen,* Band XXX, München 1971, str. 176-196; isti autor, Obaveštajna služba i policijski aparat Hajnriha Himlera u »Nezavisnoj Državi Hrvatskoj« 1941-1945, *Vojnoistorijski glasnik* 3/1972, str. 89-133.

[25] AJ, T-120, rolna 1280, Bro. 441/44.

određene državne organizacije (slučaj Židova Aleksandra Kleina koji za *Glavni ustaški stan* vrši nabavke u Mađarskoj i Italiji) — vrlo teško mogla ukloniti, a da pri tom ne dođe do zapletaja s hrvatskim organima. Teškoće pri definitivnom raspletu židovskog pitanja u Hrvatskoj stvara i okolnost što je hrvatsko vodstvo u većoj mjeri rodbinski povezano sa Židovima. Da bi uspjeli odstraniti utjecaj židovstva na hrvatski javni, politički i privredni život, bilo bi potrebno — ističe Helm — da hrvatsku vladu, ukazujući joj na opasnosti, ponukaju da sa svoje strane odstrani Židove koji se nalaze na javnim položajima. Bilo bi dobro i to da hrvatsku vladu potaknu da primjenjuje oštrija mjerila za odobravanje počasnog arijevstva i da još jednom pažljivo ispita to pitanje prema oštrijim kriterijima. Na temelju naređenja Reichsführera SS židovsko će pitanje ponovno ispitati komandant sigurnosne policije i SD u najužem sporazumu s Helmom i razmotriti može li se i koliko u pojedinim slučajevima provesti s njemačke strane a u sporazumu s nadležnim hrvatskim organima u Zagrebu daljnja evakuacija Židova.

Kasche je proslijedio gornji Helmov izvještaj ministarstvu vanjskih poslova i u svom popratnom dopisu od 22. IV 1944.[26] ustvrdio da je židovsko pitanje u Hrvatskoj raščišćeno u širokom obujmu. Sad se radi samo o rješavanju pojedinačnih slučajeva ili o mjerama postepeno pročišćenih obalnih krajeva. Do sada je ovdje poslanstvo zastupalo ovakvo gledište: 1) Židovi kojima je hrvatska država svojedobno priznala počasno arijevstvo izuzeti su od protužidovskih mjera; ostaju, ipak, isključeni iz svih službenih i osobnih veza s njemačkom stranom; 2) Židovi iz mješovitih brakova zahvaćaju se samo onda kad to vrše Hrvati iz vlastitih pobuda ili ako to zahtijevaju politički razlozi; dosad su Hrvati prije svega donijeli mjere protiv mješovitih brakova u pogledu stanova; 3) Polužidovi ne računaju se više općenito u Zidove ako ne žive u braku s partnerom koji je Židov; ako je politički potrebno, poduzimaju se odgovarajuće mjere i ovdje u pojedinim slučajevima. Hrvatski organi pokazuju puno razumijevanje u pogledu protužidovskih mjera. Intervencije ostaju ograničene samo na pojedine slučajeve. Pri provođenju tih mjera hrvatska je policija postupala osobito radikalno i brzo. Teškoće izazivaju pojedinačni slučajevi, kad Židovi izvan Hrvatske dolaze po nalogu njemačkih organa da obave neke službene ili privredne poslove. Kasche je dao uputu da ih hapse i prebace na teritorij Reicha. Uostalom, izvještaj atašeja Helma od 18. IV koji se u prijepisu prilaže daje sliku o stanju u kojem se to pitanje nalazi — završava Kasche.

Fiihrerov stav - nakon održanog savjetovanja u Berghofu 9. III - zajedno s odlukama o pojedinim željama hrvatske strane dostavili su 18. III 1944.[2] glavnokomandujućem na Jugoistoku. Vrhovna komanda ga pri tom posebno upozorava na to da je osiguranje regrutacije u njemačko-hrvatske odrede kopnene vojske i *"Waffen-SS* preduvjet za izgradnju ostalih hrvatskih oružanih snaga i *Ustaške vojnice.* Treba da čvrsto ustraju pri zahtjevu od najmanje 2.500 hrvatskih regruta iz godišta 1926. kako bi ih uključili u tri legionarske divizije. Brigu za *Poglavnikove tjelesne sdrugove* i ustaške zdrugove imaju preuzeti po uzoru na hrvatske lovačke i gorske brigade, s tim da to provodi njemački opunomoćeni general u Zagrebu. Zatim slijede upute o naoružavanju raznih hrvatskih vojnih formacija (na primjer PTS naoružat će njemačkim oružjem; ustaški zdrugovi i žandarmerijski zaštitni odredi ili mjesne straže

[26] Isti izvor.
[27] *KTB,* Band IV/1, str. 742.

zaplijenjenim talijanskim naoružanjem kojim još raspolaže glavnokomandujući) i, na kraju, ovakva uputa o četnicima: angažiranje i pomaganje nezavisnih četničkih odreda u Hrvatskoj pod njemačkim vodstvom mora se obustaviti; srbijanski četnici koji se nalaze u Hrvatskoj moraju se odstraniti, a pravoslavni četnici hrvatskog državljanstva imaju se uvrstiti u najmanje •jedinice ili angažirati kao pomoćne snage unutar njemačkih trupa.

Glavnokomandujući na Jugoistoku je 25. IV[28] podnio Vrhovnoj komandi opširniji izvještaj prema kojem nije bilo i nema srbijanskih četnika na području *Drugoga oklopnog korpusa* (gen. Rendulic). Njihovo uklanjanje bilo bi, osim toga, moguće samo primjenom sile, jer bi se spomenuti odredi pri najmanjoj sumnji smjesta povukli u nepristupačne šumske predjele. Uvrštenje pravoslavnih četnika s hrvatskim državljanstvom u najmanjim sastavima u trupu ne bi bilo probitačno iz niza razloga; naprotiv, v. Weichs predlaže njihovo uvrštavanje i podređivanje pojedinih lojalnih odreda u njemačke jedinice uz uklanjanje naziva »četnik«. Kao konačnom rješenju mora se težiti preuzimanju svih lojalnih hrvatskih četničkih odreda u sastav hrvatskih oružanih snaga!

Vijesti o zbivanjima kod Sinja ne dopuštaju - javlja general Glaise brzojavom 26. IV 1944.[29] operativnom odjelu Vrhovne komande — da se smiri javno mišljenje u Zagrebu i pokrajini. Prema najnovijem predočenom materijalu Hrvati računaju s 3.000 ubijenih osoba oba spola. Istovremeno kruže glasine o želji njemačkih oružanih snaga da smjesta podnese ostavku ministar vanjskih poslova Stijepo Perić koji kao Dalmatinac stoji u prvom redu zanimanja. Ako bi postojala takva namjera — a njoj hrvatska verbalna nota upućena ministarstvu vanjskih poslova u Berlinu po svom sadržaju i po svojoj formi sigurno daje povod - bilo bi, po Glaiseovoj ocjeni, poželjno iz kuta gledanja W*ehrmachta* da provodi mjere pozivanja na odgovornost tek nakon okončanja ratnosudske istrage pokrenute s njemačke strane zbog događaja kod Sinja. U protivnom slučaju Hrvati bi nagađali da se pri tom radi o pokušaju da se zastraše tužitelji i svaka žrtva jednoga takvog pokušaja bila bi označena kao mučenik za nacionalnu stvar. Sve bi to ugledu *Wehrmachta* u balkanskom prostoru prije uvelike škodilo nego koristilo. Stoga Glaise i predlaže da u VK razmisle o tome da eventualne represivne mjere provode tek nakon okončanja postupka pred ratnim sudom.

Ako bi taj njegov prijedlog bio povod za diskusiju s (njemačkim) ministarstvom vanjskih poslova, Glaise moli na kraju da prijedlog predoče kao poticaj iz Vrhovne komande.

Prijepis Kascheova dopisa i Helmov izvještaj o židovskom pitanju ministarstvo vanjskih poslova u Berlinu dostavilo je dopisom od 27. IV[31] Glavnom uredu za sigurnost Reicha (na ruke SS-Obersturmbannführera Eichmanna), pozivajući se na poticaj SS-Sturmbannfiihrera Günthera da ispitaju mogućnost iznošenja židovskog pitanja u Hrvatskoj. Osnovno pitanje u Hrvatskoj sastoji se u tome — prema ocjeni ministarstva — što je židovska rodbinska povezanost vodećih Hrvata, uključujući samog poglavnika, teška prepreka za odlučan daljnji postupak proti Židova.

[28] Isti izvor.
[29] AJ, T-501, rolna 267, Nr. 0755/44. g. Kdos.
[,0] Vidi u knjizi Marinka Perića: *Sinj i Cetinska krajina u borbi za slobodu* (Sinj'1974) popis žrtava fašističkog terora 1941-1945. na području Cetinske krajine (str. 97 i d.).
[31] AJ, T-120, rolna 1280, Nr. Ini. II 783 g.

General Glaise je 28. IV 1944. razgovarao s ministrom Vokićem i tom su prilikom — kako stoji u zabilješci o tom razgovoru[32] - razmatrali više pitanja: opoziv generala Lemešića iz Berlina, formiranje jednoga novog ustaškog zdruga u Hercegovini, o ostalim ustaškim zdrugovima te pitanje godišta 1926. General Lemešić izjavio je pred svojim oficirima u Berlinu — potužio se Vokić Glaiseu - da ga je Vokić htio penzionirati, a da je to Glaise spriječio i tako mu Vokić ništa ne može jer ga štiti Glaise. Dogovorili su se na kraju da Lemešić bude pozvan da se izjasni o tome. Ako bi se potvrdio taj iskaz, bio bi u dogovorenom roku za daljnji Lemešićev boravak u Berlinu .od tri mjeseca opozvan iz Berlina. Pukovnik Orešković bit će u svakom slučaju opozvan. Vokić je obećao da će odrediti, u sporazumu s Glaiseom, sposobnog stručnjaka kao njegova nasljednika koga, međutim, tek Lemešić mora uvesti u posao. Raspravljajući o formiranju novoga ustaškog zdruga u Hercegovini, spomenuli su namjeru da iz dva ustaška bataljuna (Makarska i Hutovo), zatim iz različitih ustaških mjesnih straža i drugih odreda rasutih po Hercegovini i južnoj Dalmaciji formiraju *Deveti ustaški zdrug.* Za njegova komandanta predviđen je potpukovnik Kuraja iz ustaškog prometnog zdruga koga ministar Vokić poznaje osobno kao vrlo sposobna i pouzdana oficira. *Šesti* i *Deveti ustaški zdrug* i domobranske jedinice u Hercegovini zatim bi spojili u veću jedinicu kojoj bi na čelu stajao kao njen zapovjednik general F. Šimić, sa sjedištem u Mostaru. Treba im još 2.000 pušaka. Dogovoreno je da ih smjesta uzmu iz zaliha u Kragujevcu predviđenih za formiranje sedam ustaških zdrugova i predaju hrvatskoj strani u Brodu. Za Döllersheim se sad ne predviđa *Peti ustaški zdrug,* jer se iz taktičkih razloga ne može u cijelosti osloboditi. Vokić namjerava eventualno po dva bataljuna obaju prometnih zdrugova poslati u Döllersheim ili da pregrupiranjem potpuno oslobodi jedan zdrug kako bi ga poslao onamo. Prema poruci pukovnika Fabijaneka, Stockerau ne može primiti cijelo godište regruta. Dosad je stiglo 1.500 ljudi iz talijanske legije; 2.500 predviđeno je za popunu. Preko toga mogli bi još primiti 4.000 regruta, ako bi mogli zadržati odgovarajući broj zastavnika za izobrazbu. O tome želi Vokić saslušati svoje nadležne odjelne šefove, a zatim poslati obavijest o odluci.

U političkom izvještaju poslanstva NDH u Berlinu za razdoblje od 16. do 30. travnja 1944.[33] o vanjskoj politici stoji ovo:

»Povodom obustave dobave kroma iz Turske Njemačkoj saznaje se, da poklisar von Papen dolazi na referat u Berlin, nakon čega bi vlada Reicha objavila svoje stanovište. Ma da se von Papen nalazi već nekoliko dana u Reichu nije objavljena nikakova izjava vlade Reicha u pogledu njemačko-turskih odnosa. Iz posebničkih ali pouzdanih izvora saznaje se, da je Turska spremna Njemačkoj kriumčarskim putem dobavljati krom. Misli se, da Turska hoće da dobije na vremenu i da očuva svoje snage za buduće događaje, koji bi mogli nastati između nje i Sovjetske Rusije.

Postoji mišljenje, da bi u dogledno vrieme Švedska imala doći y središta interesa. Švedska je naime ograničila sve prevozne mogućnosti samo na prievoz ranjenika, što Njemačka neće moći dulje vremena podnositi, ali za sada ne reagira ni na kakav način niti se zbog toga u svojem novinstvu na Švedsku obara, pa postoji mišljenje u nekim neutralnim krugovima, da bi Švedska mogla poći putem Mađarske. Budući da ovo mišljenje ne potječe iz

[32] AJ, T-501, rolna 267.
[33] A-VII, NDH, kut. 305, Br. reg. 21/1 - 1.

njemačkih krugova, a neutralni ga krugovi osnivaju samo na indicijama, valja ga primiti sa rezervom.«

Prelazeći na unutrašnju politiku Njemačke, u izvještaju se navode dvije nepoznanice koje dominiraju političkim raspoloženjem i zanimanjem u Njemačkoj. Prva je položaj na istočnom frontu; druga invazija.

»Iztočno bojište. U razgovoru sa službenim i upućenim njemačkim krugovima stiče se uvjerenje, da Njemačka računa i s mogućnošću daljnjeg sovjetskog napredovanja. Tvrdi se, da Njemačka ne namjerava praviti za sada većih ofenziva na iztoku nego se samo ograničiti na obranu. Izgleda, da Njemačka hoće zastrašiti Englezku i S. A. D. sa sovjetskim napredovanjem, te pokazati, da su krive anglo-američke nade, da će Njemačka u strahu pred boljševizmom pustiti na kontinent Anglo-Amerikance. Isti su, navodno, s time računali, te predviđali suradnju s jednom njemačkom konzervativnom vladom. Ista bi im u slučaju potrebe stavila na razpolaganje i vojsku protiv SSSR. Njemački nacional-socijalisti misle drugčije. Oni smatraju, da nikakva vlada (generalska, kršćanska, demokratska, social-demokratska, pa ni komunistička) ne može spasiti njemački narod i državu od osvete eventualnih pobjednika. Takva Njemačka ne bi imala ni vojničku, ni političku, ni gospodarsku a ni duhovnu snagu, da se obrani od osvete brojnih neprijatelja-pobjednika. Zato je jedino što preostaje njemačkoj državi i narodu: nastaviti borbu i — u najgorem slučaju — paktirati kao ravnopravni čimbenik s jednim od sadašnjih protivnika, s Englezkom, S. A. D. ili SSSR. Takovu politiku kane nacional-socijalisti provoditi skrajnom odlučnošću, pa čak i najbezobzirnije prema vlastitom narodu kao i prema stranim narodima. Značajno je s time u vezi pisanje švicarskog lista 'Die Weltwoche', koji tvrdi, da su Niemci već poduzeli sve mjere 'za uništenje ciele Europe' ako bi sami morali podleći. Tu se govori, da su Niemci minirali sve brane u sjevernoj Francuskoj, Belgiji, Nizozemskoj, Danskoj i južnoj Norvežkoj, kako bi u slučaju invazije stavili pod vodu sve te krajeve. Nizozemci, koji računaju, da bi u tom slučaju stradala najviše njihova zemlja već su, navodno, tražili da im se za zemlju, koju će im oteti poplava mora dati u zamjenu neki njemački krajevi (pogranični). Tvrdi se, da su Pariz i Prag na dinamitu, koji ih može baciti u zrak.

Glasine o mogućnosti sovjetsko-njemačkog sporazuma nisu u posljednje vrieme na dnevnom redu, kao što je to bilo prije nekoliko mjeseci. Ipak je sigurno, da javnost računa s mogućnosti i toga sporazuma, kao i s mogućnosti sporazuma s Englezkom i S. A. D. Navodno je najodlučniji protivnik sporazuma s SSSR säm državni vođa. On ostaje dosljedan svojoj osnovnoj političkoj tezi o potrebi suradnje Njemačke i Englezke.

Invazija. Službeni njemački krugovi izjavljuju — navodi se dalje u tom izvještaju — da smatraju, da će do invazije Anglo-Amerikanaca sigurno doći. Prema izjavama na privatnim sastancima i na službenim mjestima dolazi se ipak do uvjerenja, da do invazije neće doći ili da ona neće biti u onako velikim razmjerima, kako se to očekuje. Već se čuje krilatica o 'Dvadesetak Nettuna' ali ne o invaziji, kako je anglo-američko novinstvo najavljuje. Tih 'Dvadesetak Nettuna' na raznirrrtočkama europskog kontinenta, da se 'učini nešto za Ruse' ali da se pri tome ne izgubi puno ljudi i tvoriva.

U Njemačkoj smatraju, da Anglo-Amerikanci nemaju interesa praviti invaziju i to obrazlažu ovako: [1]

a) Invazija može uspjeti.

b) Invazija može ne uspjeti.

ad a) Ako invazija uspije, Njemačka bi bila slomljena i tako europski

kontinent predan u ruke SSSR, jer posredno ili neposredno SSSR bi nakon sloma Njemačke vladao cielim kontinentom: preko stranke, pučke fronte, svoje promičbe itd. Ni Englezka ni Amerika ne mogu to želiti, jer bi to značilo za njih poraz, koji bi se u dogledno" vrieme pretvorio u katastrofu osobito i najprije za Englezku. Prema tome: ni Englezka ni S. A. D. nemaju interesa na uspjeloj invaziji.

ad b) Ako invazija ne uspije, to znači za London i Washington vanjski i unutarnji poraz. Mase će razočarane revoltirati i sva promičba, koja se danas osniva na invaziji, propada. Nuždno mora pasti Churchill a Roosevelt stoji pred izborima! Vanjski poraz (vojnički) ima još teže posljedice. Njemačka može osloboditi divizije sa zapada i poslati ih na iztok, te prisiliti SSSR na mir ili ga potući. U svakom slučaju gubi Englezka i S. A. D. prema tome ni jedna*ni druga ne mogu imati interesa ni na neuspjeloj invaziji. Komentar ovoj verziji glasi: razumni ljudi u Englezkoj i S. A. D. su uvidjeli, da je doista tako, ali oni o tome ne odlučuju hoće li biti invazija ili ne. O tome odlučuju generali i osvetljivi Židovi. U S. A. D. i Englezkoj čuju se uplivni i odlučni glasovi protiv invazije, koja samo da je u korist SSSR. Ali ti glasovi nisu odlučujući. Vrlo uplivni židovski krugovi su za invaziju, jer im samo *tß* može osigurati plodove, koje očekuju. O vojničkim mogućnostima u slučaju invazije čuje se s njemačke strane sliedeće: moguće je, da će Anglo-Amerikancima uspjeti stvoriti više mostobrana kao kod Nettuna. Moguće je također, da će u raznim krajevima Europe izkrcati padobrance, ali ni jedno ni drugo ne može odlučiti o uspjehu invazije. Mostobrani će doživjeti sudbinu Nettuna. Padobranci ne mogu sa sobom nositi težko oružje kao što su težki topovi, tankovi, velike količine streljiva itd., te će biti brzo uništeni. Napadač ne može mnogo računati na pomoć pučanstva (n. pr. u Francuskoj, Norvežkoj ili drugdje) jer su poduzete mjere, da se takovi pokušaji u začetku unište. Niemci govore također o tome, da Anglo-Amerikanci imadu zastarjelo oružje, jer da su Niemci našli protuoružje svim njihovim oružjima. Što se pak tiče probijanja W*estwall-a* (tvrđavnog pojasa) Niemci ističu, da je to neobično težko poduzeće i vjeruju, da će se protivnici težko odlučiti na tako težak posao. O tome, gdje bi se saveznici mogli izkrcati govori se o mogućnosti pokušaja: na svim obalama Francuske, u Belgiji, Nizozemskoj, Danskoj pa i u samoj Njemačkoj. Jedan je švedski list iztaknuo, da je već 1915. Lord Fisher predlagao invaziju u sjevernu Njemačku, dok je Churchill tražio izkrcavanje na Galipoli. Švedski list smatra mogućim ovaj pokušaj. Spominje se nadalje, da bi invazija mogla biti i na Balkanu: u Dalmaciji, kod Soluna i u Bugarskoj. Ističe se, da su s njemačke strane poduzete mjere za svaki slučaj.«

U rubrici »Razne bilježke« stoji i ovo: »Na jednoj Presse-Konferenz-iji zadnjih dana u Propagandaministerium-u izjavio je zastupnik *Oberkommando der Wehrmacht,* da su anglo-amerikanske pripreme za invaziju primjećene. To je prvi puta, da je zastupnik OKW-a ovako izjavio.«

3. *Pad ministra St. Perića.* U Zagrebu su učestali glasovi o zlodjelima njemačkih jedinica u prolazu i na području Stona, i Stijepo Perić kao domaći sin naredio je dru Ernestu Baueru, službeniku u ustaškom ministarstvu vanjskih poslova, da otputuje na Dubrovačko primorje i izvidi što se to ondje dogodilo. Na put je dobio preporučeno pismo ureda opunomoćenog njemačkog generala u Zagrebu (Glaisea) od 21. I 1944. u kojem stoji da je

[34] AJ, T-501, rolna 267, Nr. 1040/44.

ministarstvo unutrašnjih poslova imenovalo tajnika poslanstva u ministarstvu vanjskih poslova dra Ernesta Bauera za specijalnog opunomoćenika kod komandanta njemačke vojske za područje velike župe Dubrava, i stoga se umoljavaju njemačke vojne vlasti da dru Bauern pri izvršenju njegove zadaće pruže zaštitu i omoguće slobodno kretanje.

Bauer je, stigavši u Dubrovnik, podnio svoj prvi izvještaj (Dubrovnik, 10. II 1944),[3] a glasio je ovako:

»Otputovao sam iz Zagreba 6. i nakon jednog dana zadržavanja u Sarajevu, gdje sam posjetio Glavara Gragjanske Uprave g. Viteza Ministra Frkovića, stigao sam 8. u Dubrovnik.

Stanje u gradu našao sam normalno, budući da su došla tri vagona nafte, pak je u večer do 10 sati moguća rasvieta, a isto tako radi i krugoval i sve druge ustanove koje trebaju struju. Isto tako prehranä ide dobro, jedino su ciene toliko visoke, da u mnogim stvarima daleko nadmašuju zagrebačke. Prema tome su se pokazale moje dnevnice premalenima, te bi trebalo povećati barem za sada za 500 Kuna.

Do sada sam posjetio Velikog Župana, gradonačelnika, Predstojnika Župske Redarstvene Oblasti, Zapovjednika mjesta, Zapovjednika Divizije, a od Njemaca Platzkommandanta i njemačkog Generalnog Konsula. Platzkommandant mi je vrlo uslužno stavio svoja kola na raspolaganje za put u Kotor, tako da ću iskoristiti tu priliku i sutra krenuti u Kotor, da se predstavim Generalu Fischeru.

Nakon sviju tih razgovora i posjeta izgleda mi položaj obzirom na četnike sliedeći:

Njemci još vrlo usko suragjuju sa vogjom četnika u Trebinju Perovićem, te ističu da im je ta suradnja vrlo potrebna jer da im četnici pružaju zato silnu pomoć u borbi protiv partizana. Prema njihovim prikazima, raspolaže Perović po prilici s 10.000 boraca, ali od toga samo polovicu može oružati, jer za ostale navodno nema oružja. Perović je bio nedavno u Beogradu, te se poslije njegovog povratka u Trebinju pričalo, da je došo s izviesnim obećanjima sa strane Njemaca, ali izgleda da to nije bilo ništa ozbiljno. Ipak Njemačke ličnosti s kojima sam razgovarao stoje na stanovištu da Perović neće više moći nastaviti svojom akcijom ako mu se konkretno nešto ne obeća, a u vezi s time spominju nekakve posebne koncesije četnicima na lievoj obali Neretve.«

U svom izvještaju upućenom St. Periću (Dubrovnik, 11. II 1944)[36] Bauer o svojoj misiji piše ovo:

»Prema Vašim ustmenim uputama prilikom mog odlaska u Dubrovnik uspielo mi je do sada u pogledu dogogjaja u Stonu i Brodcima ustanoviti sliedeće:

Jedinice Njemačke vojske koje su izvršile spomenute pljačke pripadale su u sastav generala Küblera, a zapovjedao im je potpukovnik Tribukaj. Prema tome ove jedinice ne pripadaju 181. njemačkoj diviziji kod koje sam povjerenik, pa bi bilo bezuvjetno potrebno da netko u mome svojstvu bude dodieljen stožeru generala Küblera.

Čim će mi biti moguće posjetiti ću Ston i na licu mjesta saslušati oštećene i s njima sastaviti zapisnik, tako da u toj stvari imademo u ruci dokazala. Poteškoća je u tome što u čitavom Dubrovniku nema benzina, pak je vrlo teško kolima otići u Ston. Izgleda takogjer da seljaci vrlo nerado izjavljuju bilo

[Ji] A-VII, NDH, kut. 265, Br. reg. 30/3 - 17, V.T. 1/44.
[36] A-VII, NDH, kut. 265, Br. reg. 30/3 -23.

šta protiv njemačke vojske, makar su i sami oštećeni, pak tako i načelnik Ljuban u Stonu, koji je i sam oštećen na traženje Velikog Župana do sada nije poslao nikakav izvještaj, pak sam mišljenja da bi ga trebalo smjeniti i imenovati koga drugoga. Ovaj načelnik dapače nije niti javio niti to da je sama Općina takogjer opljačkana, da su odnešene stolice i uopće sav pribor.

Poslie mog povratka iz Stona izviestit ću opširnije.«

Dr Bauer je uspio obići Ston i nakon povratka u Dubrovnik podnio je svom šefu Periću izvještaj (Dubrovnik, 14. veljače 1944)[3] o učinjenom. Taj izvještaj glasio je ovako:

»Jučer mi se desila prilika da posjetim Ston i da se lično uvjerim o događajima koji su se zbili za vrieme prolaza Njemačke vojske. U društvu Ustaškog tabornika Franja Eghkera koji je zamjenjivao načelnika Ljubana koji je dan prije stigao u Dubrovnik uputio sam se najprije u obćinu gdje sam našao sliedeće stanje:

Sobe u prvom katu sve su sada proviđene nadpisima Njemačkog mjestnog zapovjedničtva u kome se zabranjuje ulaz Njemačkim vojnim licima i bilo kakva pljačka. Iznutra vlada strahovit nered, namještaja gotovo i nema, osim dva ili tri provaljena ormara i jedna obijena blagajna. U sredini svake sobe nalazi se hrpa svakojakih akata, koji predstavljaju ostatak raznih pismohrana, a vjerojatno su to vojnici upotrebljavali za loženje peći.

Posije toga započeo sam preslušavanje oštećenih osoba u prostorijama Pučke štedionice koja sada privremeno služi kao prostorija za obćinu. Preslušao sam gotovo sve oštećene poslije napada Engleskih zrakoplova na Ston, te njihove izjave prilažem u izvorniku.

Posije podne posjetio sam i selo Broce i pregledao kuću koja je Vaše vlasničtvo. U kući nalazi se jedan odio Njemačkih opkopara koji pripadaju jedinicama generala Kueblera pod vodstvom dočasnika koji je nedavno ovamo premješten sa Krete. Upozorio sam ga da kuću čuva neštećenu jer će tako sebi samome i svojim zapovjednicima uštediti mnogo neprilika što mi je obećao. Koliko sam mogao ustanoviti u kući je cielo pokućstvo skupljeno u nekoliko soba, a oštećeno je nekoliko ormara kojima su provaljena vrata. Po izjavi onog dočasnika, to se dogodilo prije njegovog dolaska. Isto tako po izjavi mještana, stalnog čuvara i ribara Buljice uništen je motorni čamac koji je isto tako bio Vaše vlasničtvo. Inače u samoj kući nisam mogao ustanoviti nikakove druge štete, a po izjavi čuvara Njemci se pristojno vladaju.

Danas sam o tome predmetu posjetio Njemačkog zapovjednika mjesta Dubrovniku, u čije područje spada i zapovjedničtvo Ston, te mi je on kazao da nije neobhodno potrebno da Njemačka vojska ostane u Vašoj kući, te neka se u tom pogledu postavi zahtjev zapovjedničtvu 118. Njemačke Divizije čiji se Stožer sada nalazi u Ljubuškom. Molim za odgovor da li je potrebno i poželjno da stavim ovakav zahtjev. Tom prilikom napominjem u vezi mog pisma broj 4/44 da bi bilo potrebno kod generala Kueblera u Ljubuškom imenovati našega povjerenika, jer bi se tada mnoga pitanja mogla zgodnije riešiti na licu mjesta.

U Stonu posjetio sam zapovjednika mjesta nadporučnika Hertera s kojim sam obširno razgovarao o svim događajima koji su se u Stonu dogodili. On je na mene učinio vrlo povoljan utisak, te je u svim pitanjima obećao da će paziti na red i da će se u budućnosti obraćati našim vlastima. Za pljačke koje su se dogodile otklanja odgovornost, jer da su se dogodile prije njegovog dolaska. Iz

[37] A-VII, NDH, kut. 265, Br. reg. 30/3 - 54.

zapisnika kojeg prilažem vidi se tko su bili prijašnji zapovjednici mjesta, a čini mi se da je najviše kriv poručnik Horak koji je bio zapovjednik mjesta za vrieme bombardiranja Stona. Nadporučnik Herter tužio se jedino na načelnika Ljubana, jer da on ne pokazuje razumjevanja za Njemačku vojsku i da je teško s njime raditi. Na mene načelnik nije učinio loš dojam ali izgleda da se s Njemcima nikako ne slaže.

Iza toga posjetio sam selo Lisac i svuda sam našao ljude najpripravnije na suradnju i željne da ih se što više posjeti. U Stonu se prilike polako normaliziraju, samo je teško (s) ishranom i saobraćajem.

Sljedećom prilikom posjetiću opet Ston i poslati dalje izvještaje.

Molim za hitni odgovor — zaključuje dr Bauer svoj izvještaj Periću — da li je potrebno da se kod Njemaca poduzmu kakvi koraci odnosno da se uzme u razmatranje imenovanje povjerenika kod generala Kueblera.«

Svom izvještaju Bauer je priložio 11 priloga: zapisnika o saslušanju pojedinaca. Tu se na prvom mjestu nalazi Bauerov zapisnik sastavljen s načelnikom grada Stona Cvijetom Ljubanom u prostorijama velike župe Dubrava u Dubrovniku 12. II 1944. Načelnik Ljuban izjavio je ovo:

»Prve postrojbe Njemačke vojske došle su u Ston 23 rujna 1943. i to odjeli S.S. četa. Njihovo vladanje bilo je u svemu dobro. Početkom listopada došle su druge postrojbe kad je počela akcija za Pelješac. Jedan odio pod vodstvom častnika pošao je u selo Kobaš, u kome su inače sami čestiti Hrvati gdje su ostali do posije podne. Dok su prije podne bili u svemu pristojni i dobro se slagali sa seljacima, počeli su popodne pitati za kuću Milovčića, činovnika u Zagrebu, jer da je u toj kući prije stanovao slikar Postružnik koji je otišao u partizane. Nato su pozvali sve muške da se skupe u ovoj kući, dok su ženske i djecu stavili u jednu drugu kuću. Sve su te muškarce ubili pa dapače i nekog Hercegovca Boška Šijakovića koji je došao s njima jer im je pokazivao put do sela, a osim toga i dva seljaka iz sela Dola koji su slučajno ovdje naišli da kupe vina. Ovu kuću su upalili i sve ostale kuće u selu, izuzevši onu u kojoj su se nalazile žene i dieca. Posije toga nijesu dali da se ti mrtvaci pokopaju. Izvršili su pretragu u svim kućama u Brocama i doveli sve muškarce u Ston gdje su bili smješteni u oružničkoj postaji nekoliko dana kao hapšenici.

Posije prvog bombardiranja Stona, koje je usljedilo 10 studenog 1943 — nastavlja Ljuban svoj iskaz — bilo je zapovjeđeno da se sve građanske osobe maknu iz kuća a mnogi su i sami od straha napustili svoje domove. U to vrieme kuće su bile prisilno otvorene i opljačkane, među njima i moja kuća. Od ostalih kuća bile su opljačkane kuća Antuna Carevića, Mate Buška, Pere Brboleže, Frana Egekera, Pjerotić i još nekih osoba kojih se sada tačno ne sjećam. Također i občinska zgrada bila je u više navrata opljačkana, iz nje iznešeni razni predmeti, stolovi, stolice i predmeti koji su služili domaćinskom tečaju. Na moje intervencije kod Njemačke vojske odgovorilo mi je uvjek da to nisu bili oni vojnici koji upravo u gradu borave, nego oni koji su već prošli, te neka se navedu točna imena što mi naravno nije bilo moguće. Bilo je dana kada je Njemačka vojska zaposjela občinu pa niti ja, niti itko od mojih činovnika nije smio u nju unići. Njemački vojnici brali su također masline i odnjeli u Broce da ih melju, a kada su se vlasnici usprotivili prisilili su ih oružjem. Najprije se narod tužio občini, no kada je vidio da občina u svojim intervencijama nema uspjeha, obraćao se je izravno Njemačkoj vojsci a mnnogo toga je i prešutio, jer je uvidio da nema nikakove koristi. Zapovjednik mjesta nadporučnik Reiz tražio je od mene najljepše prostorije za stan i stavljao svakakove pretjerane zahtjeve u pogledu njegovog uređenja, tako

medu inim čilime, zastore i fotelje koje su se nalazile u općinskoj sobi za primanje. Bilo je govora o ženskoj posluzi za koju je tražio da je plati občina, ma da zato nije imala navjera. Ribarima oduzima Njemačka vojska ribu, neostavljajuči im ništa za njihove potrebe, pa to još i danas čine.

Toliko mogu kazati po svome sjećanju a ostale nepravilnosti u pogledu ponašanja Njemačke vojske mogao bi kazati Ustaški Tabornik Frano Egekher i oružnička postaja.«

Ustaški tabornik u Stonu F. Egekher dao je 13. II ovu zapisničku izjavu:

»Za vrieme partizanske vladavine u Stonu, ja sam bio zatvoren, a kasnije sam iz zatvora pobjegao. Poslije sam 23. IX. 1943. s Njemačkim S.S. četama opet ušao u Ston. Oni su se vladali prema mojim uputama, jer sam im služio kao vodič i bili su u svemu pristojni, dapače neke naše ljude uzeli su u zaštitu. Međutim unišle su druge jedinice u Ston a zapovjednici su se stalno mjenjali, tako da ih se izmjenilo oko 30. Od toga su mi lično poznati g. Untersturmführer Schuh, Hauptsturmführer Grömer, Hauptsturmführer Schulz. Za vrieme bombardovanja Stona po engleskim zrakoplovima dana 10. XI. 1943. bio je zapovjednik mjesta poručnik Horak. Usljed bombardiranja stanovnici su se Stona razbježali. Odmah istoga dana poslije podne i u noći počela je Njemačka vojska i to S.S. odredi i redovna Vojska pljačkati, pa su opljačkane kuće: Carević Antuna, Baća Antuna, Jerić sestre. Istog dana opljačkan je i poštanski ured, iz njega je ukradeno oko 1,540.000.— Kuna. Po noći su kasnije ulazili vojnici ljestvama u pojedine kuće, te su iz njih iznosili raznih stvari. Ovo je trajalo dva dana i dvie noći. Zatim se vratio zapovjednik mjesta S.S. Schulz i on je odmah uspostavio red u Stonu. Iza njegovog odlaska opet je došlo do pljačka, koje su trajale sve do 5. veljače 1944. godine.

U Općinu su prvi provalili Čerkezi i Poljaci, koji su bili oko 20. XI. 1943. i uništili su svu pismohranu, sa spisima su ložili peći, a sve pisarske potrebštine su odnjeli. Tom prilikom razlomili su donji drveni dio blagajne u kojoj se nalazio čisti papir i druge pisarske potrebštine. Gornji dio blagajne pokušavali su razlomiti, ali ovom prilikom niesu uspjeli bili razlomiti. Ovo smo odmah prijavili zapovjedniku mjesta. I ako su bile zatvorene občinske prostorije, svakog dana našli bi otvoreno i unutra vojsku gdje prebire. O svemu bilo je uviek obavješteno mjestno Njemačko zapovjedničtvo i zapovjednik poručnik dao je občinskom načelniku častnu rieč, da se unapried neće to trpiti i da će dati svoju zaštitu. Usprkos toga provalivalo se i dalje, te su razbili jednu blagajnu, a drugu su oštetili. Kad je i o ovome obavješten zapovjednik gosp. Rejss on je rekao da ne može ništa, da je to vojska koja prolazi po noći. Budući da je tako občina sasvim opljačkana došao je poručnik Rejss i sam unutra i uzeo predmete koji su i njemu trebali.

Izjavljujem još, da je vojska stanovala i (u) posebničkim kućama i da je teško naći i jednu od tih kuća, koja ne bi bila opljačkana.«

Kate Petrovič, gruntovničar u zastupstvu uprave Kotarskog suda u Stonu, dao je 13. II u zapisnik ovu izjavu:

»Sudska zgrada Kotarskog suda u Stonu je požarom uništena dana 22. rujna 1943. od strane partizanskih odreda, koji su napuštali Ston, pred ulaskom Njemačke vojske.

Od požara su bile uglavnom spašene gruntovne knjige, sbirke izprava, stvari sudskih zatvora i nešto neznatnog dijela od pokućtva suda. Ove sve stvari su bile u glavnome smještene u jednom magazinu vlasničtva Dr. Stijepa Perića, a sudska pismohrana, koja je bila spašena od požara bila je smještena u sudskim zatvorima, i nešto stvari od zatvora. U svom magazinu u kome su se

smjestile sudske stvari vrata su bila dobro zatvorena. U ovoj prostoriji u kojima su bile smještene stvari od suda sačinjavaju prizemlje, te prvi i drugi kat. Prizemlje ima dva vrata i do s ulice glavna, i unutrašnjosti zgrade jedna vrata. Unutrašnja vrata su bila dobro zatvorena, i pored toga na vratima su bila naslagana drva radi jače sigurnosti, a ulazilo se u odnosnom magazinu kroz glavna vrata. Na prvom i drugom katu stanovala je njemačka prolazna vojska od vremena na vrijeme.

Redovito sam svakog dana otvarao dotične prostorije u kojima su bile smještene sudske stvari, da vidim da nije tko prolomio unutrašnja vrata od zgrade. Dana 7. prosinca 1943. došao sam po običaju da pregledam stvari, te kad sam otvorio glavna vrata odmah mi je pala u oči gvozdena blagajna da je bačena na tie, da su provalnici imali namjeru da vrata od blagajne silom otvore, ali u tome nijesu imali uspjeha. Provalnici su kasu sa donje strane lupali nekim tupim predmetom, da je razlome, ali nijesu ni na tom mjestu imali uspjeha. Pregledavajući dalje po magazinu ustanovio sam da su odnešene zbirke isprava bivšeg notara Vlaha Buška iz godine 1938, 1939, 1940 i 1941, te sve stvari sudskih zatvora, o čemu prilažem popis odnešenih stvari. Stvar sam istog dana prijavio mjestnom njemačkom zapovjedniku, koji mi je jednostavno rekao (da) to nije odnjela njemačka vojska, već civili. Pošto ja ne govorim njemački to mi je bio za tumača g. Antun Grum, umirovljenik u Stonu. Drugog dana iza ove provalne krade, a kako nije bilo više vojske na prvom i drugom katu poviše magazina u kojemu se čuvaju sudske stvari, pošao sam da pregledam bi li mogao što naći od ponestalih sudskih stvari, pa sam tom prigodom našao izpod samih stepenica zbirke izprava iz 1938. god., koje sam uzeo i spremio na svom mjestu. Prilažem zapisnik o ponestalim predmetima od 7. prosinca.«

Daljnje zapisničke izjave o šteti i pljački dali su Niko Buško, upravitelj solane u Stonu, Frano Egekher, gostioničar, Frano Franušić, nadstojnik poštanskog ureda, Ema Carević, Frano Vlašić (kojemu je vlasnik sestrić S. Perića), Jerić, a posebna komisija dala je prikaz izvršene pljačke u magazinu gdje su bile pohranjene stvari Kotarskog suda u Stonu.

Perić je prvi put 6. XII 1943. usmeno iznio kazane žalbe povodom tih ispada i stvari nisu mirovale. Savjetnik njemačkog poslanstva u Zagrebu Damerau u pismu ministru Periću od 28. I 1944.[3] javio je da je dodatne podatke o svojevremenim zbivanjima u Stonu, što ih je poslanstvo zatražilo od Perića, smjesta bilo dostavilo nadležnoj njemačkoj komandi i ona sad odgovara da bi, na žalost, mogla poduzeti daljnje korake samo ako bi joj se za pojedine pritužbe mogli poslati točni podaci o mjestu i vremenu i imena oštećenih. S tim bi podacima nadležne vojne instance mogle smjesta pristupiti daljnjoj obradi. Stoga savjetnik Damerau moli ministra da dostavi poslanstvu zatražene podatke kako bi mogli raščistiti to pitanje.

Ministar Perić je odgovorio - pozivajući se na prednji dopis njemačkog poslanstva — pismom od 17. II upućenom poslaniku Kascheu i pismu priložio prijevod izvještaja dra E. Bauera iz Dubrovnika (br.4/44 od 11. II 1944), opunomoćenika hrvatske vlade kod 181. njemačke divizije. Čim dobije od dra Bauera detaljniji izvještaj — a to će, prema Perićevoj ocjeni, uslijediti negdje do kraja mjeseca veljače — bit će slobodan da poslaniku pošalje tražene podatke. Ipak je prisiljen Kaschea upozoriti na činjenicu da su dubrovačke

[38] A-VII, NDH, kut. 265, Br. reg. 30/3 - 22.
[39] A-VII, NDH, kut. 30/3 - 19.

lokalne vlasti već bile poduzele potrebne korake u vezi s izvršenom pljačkom i ubijanjima (!), a da na to nije bilo ništa poduzeto protiv odgovornih za te čine.

Na kraju mora poslanika upozoriti na ponašanje predstavnika *Wehrmachta* u Grudi, poručnika Grethoa. Dokazano je da je taj njemački poručnik vlastoručno odstranjivao i uništavao natpise »Hrvatski pozdrav je za Dom spremni!« kao i to kako je izdao naređenje da skidaju natpise, hrvatski grb i državnu oznaku »Nezavisna Država Hrvatska«. Napokon je poručnik Gretho otišao tako daleko da je preko načelnika davao naloge seljacima da mu za vlastite potrebe nabavljaju ulje i rakiju.

Kako je uvjeren - stoji na kraju Perićeva pisma - da su takvi i slični događaji sve prije nego pogodni da jačaju postojeće dobre njemačko-hrvatske odnose, a kako dobro zna da se Kasche dosad svim svojim autoritetom zalagao za to da se izbjegnu takvi neugodni slučajevi, Perić ga moli da poduzme potrebne korake.

Pozivajući se na to svoje pismo od 17. II, Perić je poslaniku Kascheu 21. III[40] uputio podugačko pismo o ispadima njemačkih jedinica na području Stona. U prilogu mu šalje zapisničke izjave nekoliko oštećenih, ali istodobno upozora Kaschea da su pogođene osobe iz lako shvatljivih razloga (prijetnje pojedinih vojnika i slično) samo nerado davali iskaze i da se, prema tome, ovdje radi o sasvim neznatnom dijelu oštećenih. Osim toga, u citiranom pismu (od 17. II) Perić je bio obavijestio poslanika da je jednog svog povjerenika (dra E. Bauera) odaslao u Ston i povjerenik se već vratio u Zagreb. Iz njegova usmenog referata Perić saznaje još ove pojedinosti:

U Stonu ne postoji gotovo nijedna kuća koju nisu opljačkali pripadnici *Wehrmachta.* To se nije dogodilo odjednom, nego se pljačka protezala mjesecima: započeli su s pljačkom nakon prvog i dosad jedinog bombardiranja Stona u studenome 1943. i pljačkanje je potrajalo do 4. veljače 1944. Njemački su vojnici u Stonu — iako se ovdje radi o šumom najbogatijem kraju Dalmacije u kojem je sitnica nabaviti drva za loženje — upotrebljavali za loženje i grijanje vrata, prozorska okna i daske otrgnute s podova iz zgrada koje su ostale pošteđene od bombardiranja, pa namještaj i arhiv općinskog ureda, čak zbirke isprava kotarskog suda i zemljišne knjige Stona koje su bile pohranjene - to Perić posebno mora istaknuti — u njegovoj vlastitoj kući! U kući njegova prijatelja otposlanog u Ston bili su također smješteni njemački vojnici, pa su u jednoj prostoriji s kamenim podom palili vatru i kuhali jelo, no to nisu radili na podu, nego - vjerojatno iz komotnosti da se ne bi trebali sagibati — na velikom ormariću za Singer-mašinu! Kad je Perićev prijatelj došao u Ston, našao je u jednoj od svojih soba da se naselio jedan (njemački) oficir. Njegov posilni je imao ključ od sobe, a kad se oficir jednog dana pojavio i nije odmah našao posilnog, stao je užasno psovati sve stanare u kući, pa razvalio vrata i tako sebi pribavio ulaz u sobu.

Posebno je poglavlje odnos pripadnika *Wehrmachta* prema glavnom izvoru zarade i prehrane stanovništva iz okolice Stona: prema ribarstvu. Stonske ribare prisiljavaju da rade isključivo za njemačku vojsku i da joj predaju sav svoj ulov. Pojedini njemački oficiri išli su tako daleko da su za sebe zaplijenili sve uređaje za uzgoj oštriga (kamenica) koji se nalaze u Stonu i pri tom na svoju ruku određivali cijene. Da bi ta priča dobila i svoju tragikomičnu stranu, morao je Perićev prijatelj zamoliti jednoga mladog

[40] A-VII, NDH, kut. 30/3 - 9.

njemačkog oficira za pismenu dozvolu da iz svog vlastitog uređaja za uzgoj uzme 200 oštriga za hrvatskog ministra vanjskih poslova.

Perić je prisiljen da uza sve naprijed iznijeto i navedeno — piše on dalje — naknadno upozori na činjenicu da su stanovnici stonskog kotara posebno lojalni Hrvati od kojih ni jedan nije otišao u partizane, a svaki za vojsku sposoban pojedinac ispunio je svoju vojnu dužnost. Pa ipak su postupci njemačke oružane sile poprimili u tom kraju takav opseg! Na teritoriju stonske općine nije pao ni jedan njemački vojnik, a nije bio ni ranjen i njemačku su vojsku dočekali ovdje s najvećim oduševljenjem. Tamošnje paleže i ubijanje nedužnih ljudi opravdavao je njemački oficir - prema Perićevim informacijama — i to onaj koji je otpočeo svoja zlodjela sa »sumnjivom« gostoljubivošću stanovnika (selo Kobaš) što su ih poubijali on i njegovi vojnici. Njemu je moralo od početka biti sumnjivo što mu seljani smjesta nude dosta jela i pića (što je on mirno primao) i stoga se stao pribojavati da ga tako žele prvo opiti, a zatim zatući! Isti oficir odbio je i molbu dubrovačkoga velikog župana da mu pridoda čovjeka za vezu koji točno pozna kraj i odnose.

Pod takvim okolnostima uspješno provoditi smirivanje i dokazati stanovništvu da u Velikonjemačkom Reichu ima svog jedinog i najiskrenijeg prijatelja stvarno prelazi mogućnosti jedne vlade.

Posljednjih mjeseci množe se i gomilaju izvještaji — upozorava Perić Kaschea - o takvim i sličnim ispadima jedinica njemačke vojske u hrvatskom prostoru. Koraci koje je poduzimao protiv toga ne postižu gotovo nikakve rezultate. Iznesene optužbe okrivljeni stalno odbijaju kao pretjerane ili jednostavno izmišljene. Tako je Perić donio odluku da na svoju ruku dade ispitati ponašanje *Wekrmachta* u vlastitoj rodnoj općini od osoba koje su bile dužne da se na terenu najstriktnije pridržavaju njegovih uputa, da pojedine slučajeve radije uljepšavaju nego da pretjeruju.

Njemačka tajna državna policija *(Gestapo)* već je otpočela istargu u području Stona, i Perić je izviješten da je pri tom izašlo na vidjelo još više opsežnog materijala nego što je bio u stanju sam dostaviti poslaniku. Usprkos svemu, još nije nitko zbog stonskih zločina pozvan na odgovornost i nikome nije dana ni materijalna ni moralna zadovoljština.

Stoga Perić ne može drugo nego zamoliti Kaschea da tom pitanju posveti osobitu pažnju i poduzme sve što je u njegovoj moći kako bi se bar naknadno učinilo sve potrebno da ti ispadi (u tekstu precrtana riječ: zločini - Verbrechen) isprave koliko je god to moguće. A sasvim ga specijalno moli da se najenergičnije zauzme da se izbjegnu takvi i slični slučajevi ubuduće i da ih uguše — ako je potrebno - u samom začetku.

Istog dana (21. III)[41] Perić je uputio generalu Glaiseu - pozivajući se na razgovore o ispadima jedinica njemačke vojske u stonskom kraju - gotovo istovjetno pismo kao poslaniku Kascheu. Jučer mu je usmeno podnio referat specijalno otposlani povjerenik (Bauer) kojeg je Perić bio poslao u Ston da još jednom ispita stanje stvari i njegov izvještaj sadrži nove pojedinosti (iste one koje je Perić naveo u svom pismu Kascheu). Zato Perić moli i generala da se svi ti postupci (u tekstu precrtane riječi: ispadi, zločini — Ausschreitungen, Verbrechen) isprave koliko je god to moguće, da oštećeno stanovništvo dobije moralnu i materijalnu zadovoljštinu i da se ubuduće pošto-poto izbjegnu ovakvi i slični ispadi na hrvatskom području.

Postoji »uredovna bilježka« ureda državnog tajnika ustaškog ministarstva

[41] A-VII, NDH, kut. 30/3 - 13.

vanjskih poslova (Zagreb, 10. ožujka 1944)[42] iz koje proizlazi da je pristupio Ivan Kosina iz Srinjine i izrazio molbu da ministarstvo poduzme potrebne korake kako bi se oslobodila 63 seljaka iz istog sela što su ih njemačke vlasti odvele u nepoznato, odnosno da se pokuša doznati gdje se nalaze. U tu svrhu pridonio je imenovani Kosina popis odvedenih seljana što ga je potvrdio glavar općine Poljica i posvjedočilo njemačko vojno zapovjedništvo iz Drniša, odnosno zapovjednik SS-redarstva iz Zagreba. Spomenuta njemačka nadleštva djiju niječan odgovor na molbu o nestalima.

Na istom spisu nalazi se žig ministarstva i datum prijema spisa: 14. III 1944. Osim toga i ova napomena: »Pod Nj. 744 od 2,2/1111944. verbalna nota njem. poslanstvu temeljem dopisa Glavarstva grad. uprave Split Br. 2670 od 1. III. 1944. Paraf: dr Celio-Cega.«

U prilogu spisa nalazi se popis odvedenih seljana sela Srinjine, općina Poljica, što ga je 11. I 1944. sastavio glavar općine Ćudina Jerko. Nabrojeni seljaci bili su odvedeni 8. XI1943. »Iz ovog sela a do danas nemamo glasa niti nam itko to more dokazati disu te ih potražujemo svrhu od njih 63.«

Stijepo Perić — taj, po Hitlerovoj ocjeni, »Levantinac« — kao da je potpuno smetnuo s uma kakvu to državu predstavlja i u kakvom se odnosu »nezavisnosti« nalazi ustaški režim prema svom velikom savezniku, i nota koju je otpravnik poslova poslanstva NDH u Berlinu, po nalogu svog ministra, 12. IV bio predao ministarstvu vanjskih poslova Reicha u Berlinu prešla je svaku mjeru. Ribbentrop je ciknuo kao »guja ljuta« i naredio da se nota vrati, da se Paveliću skrene pažnja kako se ovako ne može saobraćati s Velikonjemačkim Reichom i da se zatraži zadovoljština. Srdžba Berlina samo je još više našla opravdanja u novoj noti koju je Perić uputio poslanstvu u Zagrebu o događajima kod Stona, u Splitu, kod Makarske i na otoku Pelješcu. Berlin je zaigrao na kartu uvriježenog, i Pavelić je smjesta otpustio Perića, a nespretni ustaški diplomat T. Sambugnach bio je također najhitnije opozvan iz Berlina. Onamo je već nešto ranije imao doći na mjesto totalno nedjelotvornog prof. Ratkovića dotadašnji poslanik u Budimpešti Vladimir Košak. Lorković je u Zagrebu privremeno (28. IV) preuzeo vođenje poslova ministarstva vanjskih poslova sve dok nije 4. V 1944. bio imenovan ponizan i Paveliću poslušan činovnik drMehmed Alajbegović za novog šefa ustaške diplomacije.

U političkom izvještaju ministarstva vanjskih poslova br. 3 za vremensko razdoblje od 15. do 30. IV 1944. spominju se brojne teme: borba oko zlata bivše Jugoslavije, pregovori Petra Karađorđevića u Londonu, Anthony Eden i HSS, govor dra R. Bićanića, Badoglio i Tito, atentat na njemački vojnički dom u Trstu, Titova zahvala anglo-američkim avijatičarima, srpski zarobljenici za Tita, saveznici i general Mihailović i drugo, a na kraju izvještaja dodana je ovakva bilješka:

»Pokolj kod Sinja i Poljica. Daljnjom iztragom ustanovljeno je, da su pokolj učinili pripadnici SS-divizije Prinz Eugen Savojski, a ne četnici kako smo prije javili. Ulica SS-divizije Prinz Eugen Savojski (u Splitu) nije promjenjena u ulicu cetinskih žrtava kako je prije javljeno, na osnovu novinskih izvještaja iz Splita.«[43]

[42] A-VII, NDH, kut. 268, Br. reg. 1/4 - 39.

[43] A-Vil, NDH, kut. 265, Br. reg. 28/1 - 1.

Prema tome nije točno što u emigraciji piše ustaša Ivo Rojnica:

»Osim zločina počinjenih u sinjskom kotaru, 'Prinz Eugen Divizija', sastavljena od četnika i Volksdeutschera (isto četnici), poklali su oko 700 osoba u poljičkoj općini, kako nam kaže dr Edo Bulat. Radi toga je došlo do protesta i sukoba sa strane hrvatskih državnih vlasti. Izbio je očito

4. Slavko Kvaternik u emigraciji. Kriza oko St. Perica nije potrajala dugo: Kasche je prenio osobno Paveliću Ribbentropovu poruku da ne može više saobraćati s ministrom vanjskih poslova NDH (»Levantincem« - po Hitlerovoj ocjeni) koji upućuje Njemačkom Reichu note poput one otpravnika poslova dra Tomislava Sambugnacha (koji je, uostalom, bio Perićev prijatelj). Pavelić nije oklijevao ni časa: smjesta je — ne obavijestivši i ne konzultiravši nikoga — razriješio Perića dužnosti, a vršenje poslova u resoru (privremeno) povjerio ministru unutrašnjih poslova Mladenu Lorkoviću. S Lorkovićem se zatim dogovorio — kako svjedoči Lorkovićev prijatelj VI. Košak[44] — da će Lorković trajno voditi i ministarstvo vanjskih poslova, pored svoje redovne dužnosti ministra unutrašnjih poslova, ali je dan ili dva nakon tog razgovora sasvim iznenada i opet ne obavijestivši nikoga od svojih imenovao Mehmeda Alajbegovića ministrom vanjskih poslova.

»Lorković je za to imenovanje Alajbegovića — navodi Košak u istrazi u svojoj izjavi od 2. III 1947[45] - saznao tek iz novina, a i inače je to imenovanje pretstavljalo opće iznenađenje. Ja sam si u ono vrijeme taj Pavelićev potez tumačio prvenstveno time, da nije htio dopustiti da Lorković skoncentrira u svojim rukama previše uticaja, a što je baš Alajbegovića izabrao to sam si tada tumačio trojakim razlogom. U prvom redu da je htio istaknuti muslimanski karakter Hrvata, što je spadalo uopće u repertoar njegove bosanske politike. Zatim je imenovao nekoga tko je bio poćudan Njemcima, a što je Alajbegović iz svog miinchenskog službovanja vjerojatno i bio.[46] Konačno da ugodi i Kulenovićevoj muslimanskoj grupaciji koja nakon ispadanja Bešlagića iz vlade (u jesen 1943) nije raspolagala ni jednim »velikim ministarstvom«. Da li je Pavelić to učinio sve samo vlastitom inicijativom, ili je tu po srijedi bilo i Kulenovićevog nastojanja, nije mi poznato. Svakako su ovo samo moje lične predmijeve.«

O tome je sam Alajbegović rekao u istrazi ovo:

»Prije mene je bio ministar vanjskih poslova dr. Stjepo Perić. Razlog Perićevog odlaska sa te dužnosti bio je događaj u Poljicama, gdje je od strane neke njemačke jedinice izvršen pokolj nad većim brojem tamošnjeg stanovništva. Uslijed toga događaja Perić je dao uputu poslanstvu u Berlinu da sastavi i dostavi njemačkom ministarstvu vanjskih poslova protestnu notu povodom toga događaja. Ta nota je sastavljena po savjetniku poslanstva Sambugnacu (Sambugnachu) i to u takvoj formi, odnosno tonu, koji nije uobičajen u diplomatskom saobraćaju, tako da je njemačko ministarstvo vanjskih poslova odbilo tu notu primiti. U tu stvar se navodno umiješao osobno i Ribbentrop, pa je sve to skupa ponukalo Pavelića da smjeni Perića sa položaja ministra vanjskih poslova. Nakon Perića vodio je nekoliko dana ministarstvo vanjskih poslova dr. Mladen Lorković, koji je tada bio ministar unutrašnjih poslova. Za pravi razlog Perićevog odlaska sa dužnosti ministra vanjskih poslova saznao sam tek nakon preuzeća nove dužnosti od pročelnika političkog odjela

sukob između četnika, SS i ustaša. Naše su snage bila premalene i nije bilo uputno doći u otvoreni sukob s pripadnicima njemačkih oružanih snaga. DrEdo Bulat je iz Splita poslao izvještaj predsjedništvu vlade i sugerirao energični prosvjed u Berlin. DrStijepo Perić, tada ministar vanjskih poslova, jednostavno je ovaj tekst poslao u Berlin. Predstavnik Hrvatskog poslanstva, u onom času otpravnik poslova u odsuću poslanika, predao je takav nepromijenjeni tekst njemačkom ministru vanjskih poslova, koji je odbio hrvatsku protestnu notu zbog njenog neuobičajeno oštrog tona.« (*Susreti i doživljaji 1938-1945,* München 1969, str. 178)

[44] A-VII, NDH, I.O. 9, Br. reg. 5/2-1.

[45] Isti izvor.

[46] Alajbegović je bio imenovan za ministra vanjskih poslova 4. V 1944.

dr. Vilka Riegera. Objašnjavajući taj slučaj, poslanik dr. Rieger izrazio je svoje mišljenje, da je uslijed prenagljenosti dr. Perića u diplomatskom obrađivanju toga slučaja proigrana jedna šansa da se optuži Njemce za događaj u Poljicama i da je uslijed iste prenagljenosti u diplomatskom natezanju oko toga slučaja Perić oslabio hrvatske šanse.«[47]

Odgovarajući na pitanje o tome kakva je bila vojnopolitička situacija u zemlji i inozemstvu u času kad je preuzeo vođenje ministarstva vanjskih poslova, Alajbegović je u istrazi rekao ovo:

»Vojno-političku situaciju u zemlji u maju 1944. godine može se označiti da je bila u znaku jednako trajajućih borbenih djelatnosti između NOP-a s jedne strane, ustaša i Njemaca s druge strane. Jednako su također trajale kao i prije poteškoće u prehrani i opskrbi pučanstva, a kako je stajalo sa opskrbom i prehranom vojske, da li gore ili bolje nego prije, nije mi poznato. Vojno-političkí položaj u vanjskom svijetu možemo označiti da je bio u znaku slabljenja njemačkog vojničkog položaja uslijed uzmaka u Rusiji, te uslijed kapitulacije Italije. NDH koja je bila saveznica Njemačke i vezana s njom još od prije mnogobrojnim ugovorima i sporazumima, u tim neuspjesima Njemačke gledala je i svoje slabljenje, jer je u vojničkom kao u gospodarskom pogledu bila usko vezana sa Njemačkom.«[48]

Pavelić je istovremeno izvršio »smjenu straže« u Budimpešti i Berlinu: Razriješio je Stjepana Ratkovića dužnosti izvanrednog poslanika i opunomoćenog ministra u Berlinu[49] i na njegovo mjesto postavio dra Vladimira Košaka, dotadašnjeg poslanika NDH u Budimpešti. Na Košakovo mjesto u Budimpeštu došao je poslanik NDH u Bukureštu dr Branko Benzon, a u Bukurešt je otišao u svojstvu izvanrednog poslanika i opunomoćenog ministra Fridrih Navratil, do tada vrhovni zapovjednik zemaljske obrane.

Preuzimajući resor ministarstva vanjskih poslova, Alajbegović je uputio snishodljivo pismo Joachimu v. Ribbentropu, ministru vanjskih poslova Reicha (Zagreb, 10. V 1944).[51] U njemu je izrazio nadu — preuzimajući ministarstvo vanjskih poslova — da će mu biti omogućeno da se dalje izgrađuje stoljetna bliska suradnja u ratu i miru najuže formiranih odnosa njemačkog i hrvatskog naroda i tako osigura državna nezavisnost i slobodna budućnost Nezavisne Države Hrvatske. Istovremeno mu je čast da Ribbentropu saopći kako korak u međuvremenu opozvanog hrvatskog otpravnika poslova u Berlinu (T. Sambugnacha) izazvan izvanredno teškim zbivanjem u Sinju i Cetini, po svojoj formi, nikako nije odgovarao namjerama vlade NDH. Bilo je jedino predviđeno da i preko hrvatskog poslanstva u Berlinu obavijeste njemačku vladu o koracima u tom predmetu koji su u Zagrebu već poduzeti.

General Glaise je uputio privatno pismo (10. V 1944)[52] generalu Wintern, načelniku štaba *Grupe armija »F«* u Beogradu, i u njemu se pozabavio novim naređenjem o odmazdama od 2. V 1944. Osvrnuo se kritički na posljednji pasus spomenutog naređenja koji mu izgleda »sumnjiv« s obzirom na sva

[47] A-VII, NDH, I.O. 9, Br. reg. 4/5 - 1-155, Zapisnik saslušanja dra Mehmeda Alajbegovića.

[48] Isti izvor.

[49] Ratković se skromno povukao u Beč da sačeka kraj.

[50] »Portret« VI.Košaka: Luka Fertilio, Poslanici Nezavisne Države Hrvatske u Trećem Reichu: Vladimir Košak, *Hrvatska revija,* god. XXVI, München 1976, sv. 2-3 (102-103) (lipanj--rujan), str. 212-218.

[51] A-VII, NDH, kut. 233[a], Br. reg. 35/1 - 1.

[52] AJ, T-501, rolna 264.

stečena iskustva. Prije svega, teško je zamisliti da se pri odmazdama radi o »pravednom i brzom kažnjavanju krivaca«. Ako se neposredni krivci - argumentira Glaise — mogu uhvatiti izvan borbenih akcija, onda ne treba primijeniti nikakve mjere odmazde, nego jednostavno pokrenuti ratnosudski postupak koji će brinuti brigu za pravednu kaznu. Takav postupak može se s njemačke strane primijeniti kod konkretnih čina također i prema Hrvatima. Mjerama odmazde pristupit će se tek onda kad su krivci nepoznati, pa se moraju držati sumnjivi ili po orijentaciji vjerojatni sukrivci ili nešto slično. Glavna svrha odmazde nije, po Glaiseu, sama odmazda - koliko god se može razumjeti takva želja sa stanovišta same trupe — nego zastrašivanje. O njihovoj sumnjivoj vrijednosti bio je Glaise slobodan da otvoreno govori prilikom njegova posljednjeg posjeta Beogradu (sjedištu štaba *Grupe armija »F«).* Ako već te mjere moraju biti, tada je poziv na »likvidaciju u borbi«, kako to dokazuje slučaj Otok, politički i disciplinski za trupu izvanredno sumnjiv izlaz, pogotovo u jednoj savezničkoj zemlji kojoj je nacionalnopolitički sastav tako složen i u kojoj, ipak, svaka druga ili treća obitelj ima jednog dobrovoljnog ili nedobrovoljnog borca na njemačkoj strani! Na drugoj strani je pak točno da se mjere odmazde — ako ih već moraju provesti — što brže nadovežu na čin koji treba kazniti i na ponavljanje kojeg treba opomenuti prijetnjom; također je točno da se hrvatskoj strani žuri sa sličnim mjerama samo onda kad joj se to sviđa, dok inače oklijeva. Stoga Glaise predlaže da osobno podnese prijedlog vladi u Zagrebu da odluku o provođenju mjera odmazde na državnom teritoriju načelno prenesu s ministra unutrašnjih poslova na hrvatske opunomoćenike kod njemačkih korpusa i da samo donošenje odluke oroče što kraće. Ako bi zagrebačka vlada pristala na to, tada bi se posljednji pasus citiranog naređenja mogao nadomjestiti odgovarajućom uputom. Isto tako trebalo bi se i nadalje pridržavati načela da mjere odmazde kao i druge policijske mjere izvršavaju - ako je ikako moguće - hrvatski policaji, žandari ili jedinice, da njemačke vojnike po mogućnosti oslobode takve odvratne dužnosti.

Dva dana kasnije[53] uputio je pismo general-pukovniku Jodlu, šefu operativnog odjela VK, i u njemu upozorio Jodla na ovo: gotovo je sigurno da će u bliskoj budućnosti doći do promjene na mjestu poslanika Reicha u Zagrebu. Nije potpuno jasno zašto to mora uslijediti upravo u ovo vrijeme pošto je njemačka strana u tri godine — protivno vlastitom Glaiseovu savjetu i savjetima raznih drugih ureda - ustrajala pošto-poto na politici koju sada iznenada teško zamjeraju poslaniku Kascheu, a da su propustili iskoristiti stvarno povoljne momente za izmjenu kursa. S druge strane, Glaise je svjestan da takva personalna promjena logično ne može imati za cilj da izvrše personalnu promjenu, nego bi ona morala sadržavati i plan veće ili manje promjene u njemačkom stavu prema Hrvatskoj. Takva promjena sistema odnosila bi se na zemlju koja je 1. ratno područje; 2. u legionarskim divizijama, u odredima SS i u vlastitoj vojsci ima ipak 300.000 i više boraca, iako sporne vrijednosti i 3. preko koje kako od jadranske obale ovamo tako duž Save prolaze važne veze. Dosadašnja njemačka stidljiva suzdržljivost u pogledu njemačke politike provođene u hrvatskom prostoru nanijela je više štete nego koristi. Praviti politiku zasigurno je zadatak ministarstva vanjskih poslova. No, što se zbiva u zemlji vojno tako složenoj kao što je Hrvatska pogađa uvijek vrlo intenzivno i vojno vodstvo. To vrijedi u smanjenom obujmu čak i za takve afere kakva je

[53] AJ, T-501, rolna 264.

otpuštanje ministra vanjskih poslova Perića, o čemu se unaprijed nije uopće rekla ni riječ njemačkoj Vrhovnoj komandi, iako je bila usko povezana s vojnim zbivanjem kod Otoka. Briga da ne budu u pitanju promjene u osobi poslanika ponovno stavljeni pred svršeni čin ponukala je Glaisea to više na takvu prethodnu obavijest što ima razloga pribojavati se da bi prema prokušanom receptu mogli poseči za nekim receptom koji bi prije godinu ili dvije mogao još izvanredno dobro djelovati, no koji je u međuvremenu razvojem događaja nadiđen i čije bi izvođenje bez prilagođavanja u međuvremenu izmijenjenim odnosima sada bilo jednako štetno kao što bi prije koristilo. Možda će Jodlu takva Glaiseova razmatranja biti na teret, ali Glaise moli Jodla da ih ne uzme kao izraz neopravdane želje da se pravi važan, nego samo kao izraz nastojanja kojim je prožet da se koliko je to moguće dokaže na mjestu na kojem se nalazi na temelju ukazanog mu povjerenja od Führera. Usprkos neskromnosti, Glaise misli da je legitimiran za takvo upozorenje i stoga što se može — na temelju ocjene uviđavnih njemačkih i hrvatskih ličnosti — ubrojiti u red onih malobrojnih ljudi koji ne samo što znaju ocjenjivati situaciju u hrvatskom prostoru, nego čija riječ ovdje u Hrvatskoj ima i odjeka.

»Izvještajni odjel« MINORS-a dopisom od 15. V 1944.[54] obavijestio je ministarstvo vanjskih poslova da je imenovanje bivšega artiljerijskog potpukovnika, a sada kapetana fregate Petra Lulića za vršitelja dužnosti vojnog izaslanika u Italiji stornirano, te da dosadašnji vojni izaslanik u Italiji konjički potpukovnik Janko pl. Vernić-Turanski do daljnje odredbe ostaje na svojoj dužnosti u Italiji. Prema tome, MINORS moli ministarstvo da o tome izvijesti poslanstvo NDH u Italiji, a njemačke vojne vlasti obavijestit će ministarstvo oružanih snaga preko vojnog izaslanika NDH u Njemačkoj.

Ustaško ministarstvo vanjskih poslova dopisom od 20. V 1944.[55] upoznalo je poslanstvo u Berlinu i generalni konzulat u Beču s ovim izvještajem poslanstva u Veneciji:

»Naša nastojanja oko uspostave diplomatskih odnošaja Italije sa Hrvatskom — vršena najvećim taktom i oprezom — izgleda pokazuju pozitivne rezultate. Nekoliko momenata, koje ću ovdje navesti, upućuju na promjenu držanja Talijana, jer ono o čemu je sada govor ne bi uobće bili ni uzeli u usta pred par mjeseci.

Kako sam već u ranijim izvješćima naveo bivši određeni poslanik u Zagrebu, Tamburini, sada je na čelu Ureda za vanjsku štampu (Ufficio Štampa Estera) u Ministarstvu »della Cultura popolare«. Svoje sjedište imade u Mletcima, te dva puta tjedno održava konferencije štampe, kojima prisustvuje jedan član Poslanstva, većinom tajnik Nizeteo. Tamburini je pred kratko vrieme boravio nekoliko dana u sjedištu Vlade u Salo-u, te prva konferencija, koju je nakon toga vodio, održana je dana 5. ov. mj.

Nakon održane konferencije i kad su svi prisutni napustili dvoranu, pristupio je Tamburini-u tajnik Nizeteo, te poveo s njime razgovor o današnjim našim odnošajima. Tamburini mu je tom prilikom rekao po prilici ovo: Mislim, da je stav vaših službenih predstavnika, raznih dužnostnika, poluslužbenih osoba, štampe, krugovala, prema nama ne dobar, doslovno »poco amichevole verso di noi«. Izgleda mi, nastavio je, da je takav stav usmjeren ne samo protiv onih dolje (misleći na Badoglia), nego i protiv fašističke Italije. Spomenuo je među ostalim i govor puk. Reša, održan dne 30. III. 1944. u

[54] A-VII, NDH, kut. 268, Br. reg. 59/3 - 4.
[55] A-VII, NDH, kut. 265, Br. reg. 32/1 - 2.

Sušaku, u kojemu se ovaj — prema navodima Talijana — vrlo nezgodno izrazio 0 Italiji i Talijanima, ne izključivši ni fašističku Italiju. Trebalo bi, kaže Tamburini, promieniti vaš pravac i držanje »cambiare rotta ed il vostro atteggiamento«. Osobito ga je zanimao Poglavnikov proglas od 16. travnja o. g. Dobija se utisak, da njih, osobito Mussolini-ja, zanima stav Poglavnika prema današnjim prilikama u Italiji, kao i prema njemu osobno. Izgleda, da je tu za njih težište ciele situacije.

Konkretno govoreći o uzpostavi diplomatskih odnošaja, odnosno o odašiljanju talijanskog predstavnika u Zagreb, reče Tamburini, da bi, po njegovom mišljenju, naš odpravnik poslova morao doći u izravni dodir sa Mazzolini-jem 1 Mezzasomom. Na primjedbu zašto baš sa Mezzasomom, koji nije u vanjskoj službi, zato, odgovorio je, jer je Mezzasoma veoma bliz Mussoliniju.

Obzirom na dosadašnje stanje stvari t. j. na uzmanjkali odgovor u pitanju talijanskog predstavnika u Zagrebu, o čemu sam razgovarao sa glavarom Odjela ministarstva vanjskih poslova u Veneciji poklisarom Capasso Torre, koji mi je izjavio, da će o sadržaju našeg razgovora izviestiti Ministarstvo u Salo-u i saobćiti mi odgovor, kad stigne iz Salo-a, što do danas nije usliedilo, smatrao sam, da ne smijem poduzimati nikakav daljnji formalni korak u ovoj stvari, jer bi time samo štetovao našem ugledu. Međutim sada nakon ovih izjava Tamburini-a, situacija se je, po mome mišljenju, promienila. Ove izjave Tamburini-a, osobito njegovo isticanje potrebe mog osobnog dodira sa Mazzolini-em i Mezzasomom, smatram nekim polu službenim odgovorom. Radi toga ću upriličiti sastanak sa Tamburini-em, da izpitam malo bolje njegovo mišljenje i da vidim kako to oni zamišljaju taj moj sastanak sa spomenutim talijanskim ministrima. Nakon toga ću odlučiti o mom možebitnom posjetu ovoj dvojici.

Druga jedna okolnost također upućuje na promjenu talijanskog držanja, odnosno iz nje se dade zaključiti da Talijani računaju sa odašiljanjem svog predstavnika u Zagreb. Dne 4. tek. mj. — za vrieme moga boravka u Zagrebu — posjetio je tajnik Nizeteo u jednoj stvari glavara Protokola gen. konzula De Simone-a. Nakon završenog razgovora o predmetu, radi kojeg je tajnik posjetio protokol, De Simone je poveo razgovor o pitanju zgrada, u kojima je bilo naše Poslanstvo u Rimu i talijansko u Zagrebu.

Talijanska vlada bi sada željela — rekao je De Simone — da se u pitanju zgrada uzpostavi pređašnje stanje t. j. stanje, koje je bilo prije kapitulacije. Sve ono što je nakon toga bilo poduzeto, da se smatra kao nepostojeće (che da ambe le parti i passi intrapresi venissero considerati come non esistenti). Drugim riečima, da zgrada u Rimu ostane i dalje na naše razpolaganje, a ona u Zagrebu na razpolaganje Talijana, sve u smislu negdašnjeg sporazuma.

Nakon višekratkog ustmenog i pismenog posredovanja, da bi Talijanska Vlada naknadila Hrvatskoj, ono što je ova izplatila Talijanima zaostalim u Splitu, dobili smo danas verbalnu notu, u kojoj nam se saobćuje da je već izdan prvi nalog za izplatu iznosa od Lit. 500.000, koju će izplatu izvršiti Pokrajinska riznica u Mletcima, netom Računski dvor provede ovaj nalog. Obzirom na dosadašnje otezanje s ovom stvari, držimo da je i ova odluka u vezi sa uočenom promjenom u držanju talijanskih krugova.«

Glaise je u svojstvu vojnog atašeja u Zagrebu 20. V[56] telegrafski obavijestio VK i ostale svoje nadređene da je glavnokomandujući na Jugoistoku na njegov (Glaiseov) prijedlog donio odluku da se duž jadranske obale formira

[56] AJ, T-501, rolna 264, Nr. 0895/44. g. Kdos.

»borbena zona« koja obuhvaća sedam velikih županstava unutar koje izvršna vlast za hitnu zaštitu vojnih interesa u potrebnom obujmu ima prijeći na njemačke komandirajuće generale. U višednevnim razgovorima predložio je poglavnik - koji je pokazivao mnogo razumijevanja za vojne potrebe — da jednom naredbom podijele obalno područje na dva dijela (Lika i Neretva), u skladu s organizacijom područja njemačkih korpusa, s tim da se u njima ima objaviti izvanredno stanje u skladu sa zakonom od 18.11943. i formira vojna uprava s dvojicom hrvatskih generala na čelu kojima bi bile podređene sve civilne vlasti NDH u »borbenoj zoni«. Pošto njemačka VK i glavnokomandujući na Jugoistoku pristanu na takav prijedlog, poglavnik će izdati naredbu s nadnevkom 20. V 1944. Istodobno je dogovoreno da se u jednoj zajedničkoj promemoriji poglavnika i njemačkoga opunomoćenog generala utvrdi da hrvatski komandanti obalnog područja budu podređeni njemačkim komandirajućim generalima i u svojstvu šefova vojne uprave vezani za upute njemačkih generala. Za komandante obalskih sektora predviđeni su: gen. I. Tomašević sa sjedištem u Gospiću za područje XV. *planinskoga armijskog korpusa* i gen. V. Begić sa sjedištem u Mostaru za područje *SS-planinskoga armijskog korpusa.* Tim dogovorima stvorene su pretpostavke - zaključuje Glaise svoj brzojav — da osiguraju njemačkom vojnom vodstvu u »borbenoj zoni« odlučujući utjecaj i mogućnost donošenja potrebnih mjera na polju uprave.

Kasche — koji je tih dana boravio u Berlinu — uputio je pismo državnom sekretaru Steengrachtu (Berlin, 23. V 1944)[57] u kojem je odmah istakao da je njegovo osobno pitanje riješeno odlukom Führera da ostane u Zagrebu kao poslanik. Za njega kao poslanika Reicha obavezno je da provodi vanjsku politiku Reicha prema uputama Führera i ministra vanjskih poslova. Jasno mu je da mora djelovati po naređenjima koja dobiva u vezi s tim. Njegovo je pravo i dužnost da sredstva za provođenje primljenih uputa odabire tako kako to, nakon pomnog ispitivanja, zahtijevaju prilike zemlje da bi zabilježili uspjeh. Ako bi se dogodilo da primljeno naređenje proturječi takvom, po dužnosti stečenom, saznanju, tada Kasche mora - ukoliko gubitak vremena ne prouzrokuje štetu za politiku Reicha — o tome izvijestiti ministarstvo da bi se naređenje moglo preispitati te konačno izdati. Takav postupak odgovara praksi, nacionalsocijalističkoj dužnosti i vojničkom običaju. Konačno naređenje mora izvršavati.

Vrhovna direktivna linija za rad u Hrvatskoj sastojala se dosad u najjačem angažiranju Hrvatske u vođenju rata. Do toga je u Hrvatskoj došlo u većem obujmu nego u drugim sličnim zemljama. Do toga je došlo uprkos politici Italije i uprkos teškoj situaciji u zemlji zbog rata koji u njoj bjesni. To je Kasche postigao upotrebljavajući sredstva koja je säm izabrao za tu svrhu. Moglo se postići i mnogo više, osobito poslije rujna 1943,.da nisu visoke ustanove *Wehrmachta* i SS-a izvan Hrvatske često odabirale druge političke putove.

Mogućnosti da uspije kao poslanik u svojoj djelatnosti temeljile su se prije svega na povjerenju koje su mu ukazivali i s kojim je također mogao računati. Ako se više vjeruje stranim emigrantima i problematičnim agentima, bit će mu onemogućen uspješan rad. Takvo stanje kao stalna pojava mora za nj postati nedostojno i nepodnošljivo. Stoga mora zahtijevati da se ono ukloni.

Njegov odlazak s dužnosti poslanika u Hrvatskoj imao bi u ovom času zasigurno negativne posljedice. Njegovom bi nasljedniku u početku nedosta-

Fr

PA Bonn, Nachlass S. Kasche, paket 10; prijevod: S. F. Odić, nav. djelo, str. 316-317.

jalo poznavanje prilika i političko povjerenje koje je stekao Kasche. Zna, međutim, da korištenje tih mogućnosti, u idućim mjesecima ratnog razvoja može biti od odlučujuće važnosti. Stoga će se u interesu stvari pomiriti sa stanjem koje je za nj osobno vrlo neugodno. Međutim, trajno je koristan politički rad nemoguć u takvim okolnostima.

Samo se po sebi razumije da je sa svoje strane potpuno spreman da svladaju neprilike koje je spomenuo. Ako je to izvan domašaja Kascheove djelatnosti, mora zamoliti za istu spremnost da bi moglo uslijediti raščišćavanje.

Upravo tih dana polovicom svibnja 1944. kad se pod Kascheom uvelike tresla poslanička fotelja i umalo se nije prevrnula, državni sekretar u berlinskom ministarstvu vanjskih poslova Steengracht (službenom bilješkom od 23. V 1944)[58] dostavio je ministru v. Ribbentropu Kascheov izvještaj o inž. Mariju Maričiću zajedno s devet priloga. Maričić je, naime, bio uhapšen u Zagrebu kao agent *Abwehra,* i poslanik Kasche - ističe Steengracht - upozorava u popratnom pismu da iz priloga uvjerljivo izlazi na vidjelo činjenica s kolikom nepromišljenošću njemačke vojne ustanove primaju nekvalificirane primjedbe o njemu kao poslaniku u Zagrebu i izvještaje stranih agenata.

U spomenutom Kascheovom izvještaju (Berlin, 12. svibnja 1944)[59] stoji da mu je ministar M. Lorković predao osobno 6. IV 1944. spise koji se odnose na M. Maričića. Lorković ga je pri tom obavijestio da je Maričić prije nekoliko tjedana bio uhapšen zbog antidržavnih izjava. Došlo je pri tom do sasvim površne intervencije H. Spitzera kome je Maričić dodijeljen u vezi s djelatnošću *Abwehra.* Inače se za Maričića nije zauzimala nijedna njemačka ustanova. Maričić je nakon nekog vremena provedenog u zatvoru — za koje vrijeme nije uopće bio zlostavljan — samoinicijativno napisao pismo poglavniku koje Kasche u fotokopiji prilaže. Istovremeno je M. pokušao preko hrvatskoga policijskog agenta uputiti 7. IV 1944. pismo Spitzeru koje je agent, međutim, predao svojim organima (nalazi se također u prilozima). Lorković zaključuje na temelju prednjeg da je M. išao za dalekosežnim unutrašnjopolitičkim ciljevima za koje je želio pridobiti *Wehrmacht* preko *Abwehra.* Kasche, dalje, nabraja dokumente pronađene kod Maričića prilikom hapšenja, između ostalog tri Maričićeva pisma vojskovođi Kvaterniku i jedno Kvaternikovo pismo upućeno Maričiću. Lorković je nadalje obavijestio Kaschea da je M. u toku preslušavanja u vezi s pismom upućenom iz zatvora poglavniku izjavio kako mu je admiral Canaris (šef *Abwehra)* rekao da je nacionalsocijalistička stranka poslala na Jugoistok same loše elemente kao diplomate. Ako bi bilo potrebno, njemačkoj strani stoji na raspolaganju istražni materijal o Maričiću. Kasche tim povodom zaključuje da se iznova dokazuje činjenica koliko umiju spretni agenti iskoristiti službene njemačke ustanove za vlastite interese. Da takvi agenti imaju osobno pristup do visokih njemačkih nadleštava, da im se omogućuje da duboko zavire u poglede njemačke strane i da im se vjeruje, čak u suprotnosti s odgovornim njemačkim poslanikom, sve to u sebi sadrži opasnosti koje se uopće ne mogu pravo sagledati. Kasche — u zaključku — konstatira da je tom agentu (Maričiću) bio omogućen uvid u povjerljive predmete i da su učinjene prezrive primjedbe na račun Kascheovih izvještaja kao poslanika Reicha u Zagrebu i politike Reicha koju ondje zastupa. Mora stoga zahtijevati da se jednom zasvagda prekine s takvim postupkom i da se

[58] AJ, T-120, rolna 724, St. S. Nr. 285 g. Rs.
[59] Isti izvor.

odgovorni pozovu na odgovornost. Pripominje, na kraju, da je na rubu priloga pravio vlastite napomene.

Maričić u pismu poglavniku iz zatvora na Savskoj cesti[60] opisuje uvodno kako je počeo »surađivati« s Nijemcima dajući im podatke o jugoslavenskoj avijaciji. Međutim, god. 1940. bio je uhapšen i osuđen od Suda za zaštitu države u Beogradu na 15 godina robije kao »frankovac i špijun«. Njemačka vojska ga je oslobodila iz kaznenog zavoda u Zenici 15. IV 1941. i on se vratio u Zagreb 19. travnja bolestan i potpuno slomljen. Još dok se nalazio u bolnici, došli su Nijemci i poslali ga službeno u Beograd i Berlin. Ponudili su mu i njemačko državljanstvo i čin potpukovnika u *Abwehru.* (Primjedba Kaschea na rubu: Je li stvarno bio učinjen ovako dalekosežan prijedlog?) Maričić je ponudu otklonio, a njemačka mu je strana zatim predložila da postane njihov »povjerenik« *(V-Mann)* u nekoj višoj ustanovi u ustaškoj državi, što je također otklonio. Boraveći u Njemačkoj, čuo je mnoga različita mišljenja u redovima stranke i vojske, pa i kritike na račun vodećih u NDH. Sve je to M. zapisivao i bilješke davao poslaniku Budaku da ih preda poglavniku. Zapažanja o Njemačkoj u toku 1942. god. davao je pismeno dru O. Turini i, kasnije, također pukovniku T. Sertiću da ih dalje proslijede nadležnom mjestu. God. 1943. posjetili su ga u stanu Spitzer iz ureda *Abwehra* i Duka Milković i zatražili od njega da ode na teren i prikuplja podatke o partizanima, što je M. i učinio. Nato su mu Nijemci ponudili posao »povjerenika« kod *Abwehra,* što je M. prihvatio i o tome obavijestio tadašnjeg ministra unutrašnjih poslova A. Artukovića. Samo se po sebi razumije — piše Maričić poglavniku — da je tako mogao saznati mnogo toga o djelatnosti i namjerama Nijemaca unutar granica NDH, kao i o njihovu miješanju u domaće odnose i daljnji politički razvoj. Spomenuo je i povjereni zadatak da otputuje u Berlin šefu *Abwehra* da sazna kakav stav zauzimaju prema *Hrvatskoj seljačkoj stranci* i da dobije upute o tome. Istovremeno da na povratku posjeti na Semmeringu Slavka Kvaternika. U toku jednog razgovora povjerio mu je pukovnik Lahousen da je njihova želja da se formira jedinstvena vlada u Zagrebu kojoj bi stajao na čelu Slavko Kvaternik, s tim da u njoj budu i predstavnici *HSS.* Tako bi jednim udarcem istovremeno zadovoljili: ustaše time što je Pavelić na čelu države kao njen šef; vojsku time što je vojskovođa opet aktivan; stanovništvo time što je *Hrvatska seljačka stranka* u vladi!

Na povratku je posjetio Kvaternika da bi ga obavijestio o prilikama u domovini. Tom prilikom ga je vojskovođa upitao ne bi li se moglo nešto započeti s *HSS* i postoji li put da se spasi Hrvatska. Vrativši se u Zagreb, referirao je o svemu ministru Artukoviću i tom mu je prilikom Artuković rekao da je takvo rješenje najbolje i da je čak poglavniku predlagao da Kvaternik bude istodobno predsjednik vlade i ministar oružanih snaga, što je poglavnik, međutim, otklonio. Pokušao je (Maričić) u skladu s njemačkim traženjem stupiti u dodir s inž. Košutićem ili drom Torbarom, ali je bio odbijen s napomenom da s ustašama nema kompromisa, jer su to nedavno doživjeli u pregovorima. To je saopćio Nijemcima i njemačka je strana od njega zatražila da piše pismo Kvaterniku da sada on pronađe izlaz iz te situacije. Tako je M. i postupio, a Nijemci su po kuriru poslali pismo vojskovođi.

»{.) Sada dolazi sa strane Niemaca propovied nadbiskupa Stepinca u pretres — nastavlja Maričić. — Ja sam vidio tu propovied i nakanio sam

[60] Isti izvor.

pismeno napasti Nadbiskupa radi toga njegovog-blago rečeno netaktičnog i nepolitičkog govora, međutim sam se odlučio da odem osobno do njega i da mu to predbacim i da ga upozorim na težke posliedice koje bi taj govor u pokrajini, a čak i u partizanskim redovima kao promičba imati mogao. Niemci su me isto molili da pokušam tu nešto učiniti, a ujedno da vidim kakovo stanovište zauzima Stepinac prama vladajućim prilikama. Ja sam otišao Nadbiskupu i nakon obrazloženja mog dolaska uvidio je isti jednostranost svoje propoviedi, pa mi je stalno obećao, da će prvom prilikom onaj svoj govor javno ispraviti i dati mu jedno tumačenje, tako da ga se ne bude smatralo da je protivnik sadašnjega državnoga sustava. — Ujedno smo tom prilikom razgovarali o našoj političkoj unutrašnjoj situaciji, te sam mu ja izložio šta i kako Niemci misle, koji bi najpovoljniji put bio za riešenje našeg unutarnjega pitanja, te sam ga upitao dali nebi on mogao da utječe na dr Torbara i Košutića da se konačno izjasne i da postanu konstruktivni i patrioti, jer ćemo ih inače popljuvati javno, jer da nisu reprezentanti kako (!) tome hrv. selj. stranke već Londona i Moskve. Izgleda ovo je imalo presudan utjecaj i Stepinac se je izjasnio spremnim da bude posrednik u tome i da omogući da se nađe barem principielna baza riešenja toga pitanja. - I o mome posjetu kod Nadbiskupa, pa i o rezultatu njegovom, obaviestio sam osim Niemaca i Min. A. Artukovića, opet uvjeren da će on to Vama Poglavniče referirati.«

»g.) Par dana iza toga - nastavlja Maričić - dobio sam od Niemaca 2 pisma i to jedno za Košutića a jedno za Nadbiskupa Stepinca koje šalje Vojskovođa Kvaternik da im se uruče. Zamoljen sam da to učinim i ja sam Košutićevo pismo predao dr Torbaru u pisarni dr Pernara, dok sam pismo nadbiskupu odnio osobno. Nadbiskup mi je tom prilikom rekao da se nada da će mi skorih dana moći reći nešto povoljnoga jer da je on obradio dr Torbara (koji je dosta tvrd), ali da je u duši patriota, pa neka pokušam govoriti sa ing Košutićem. Ja sam tada imao sastanak sa Košutićem u kupalištu Terapija jednoga utorka, a on mi je tada rekao da bi se moglo pregovarati u koliko je to ozbiljno i to na sliedećoj bazi:

I Hrv. selj. stranka izjavljuje da nije pro London-Moskva već da je za vodstvo Führera i da je voljna konstruktivno i lojalno surađivati na obnovi Europe pod vodstvom Fiihrera uz sliedeće uvjete:

II a) Iz narodno političkih obzira puštanje na slobodu dr VI. Mačeka
b) Država se ima proglasiti republikom
c) Sabor na bazi 1938. god. sa virilistima
d) Donošenje ustava
e) Doživotan glavar države dr Ante Pavelić
f) Suradnja u vladi Vojskovođe Kvaternika Slavka

Dr Maček odrekao bi se uslijed starosti i nemoći svakoga javnoga političkoga rada u tome slučaju, i to putem javnosti, da se time odkloni svaka zabuna ili promičba.—

Ovo je izjavio ing Košutić suglasno sa dr Torbarom i Nadbiskupom, te je svaku drugu akciju dr Andresa, Smoljana i Pernara proglasio nevažećom.

Ova izjava prvaka b. *HSS* podudarala bi se pogledima Niemaca i slična je onome priedlogu koji je imao Vojskovođa Kvaternik, a taj sam mu ja poslao, time je naime traženje njemačkog vodstva *Abivehra* bilo postignuto u glavnome, što navadam prama izjavi gen. Lahousena za mog boravka u Berlinu.

Ja sam o tima priedlozima obaviestio odmah Niemce, a i g. min. Artukovića.

U ime *Abwehrstelle* naložio mi je tada g. Spitzer da o tome obaviestim odmah Vojskovođu a oni će radioteleg. javiti u *Hauptabwehr,* a pismo isti dan kurirom poslati na Semmering.

Ja sam to učinio, pa sam nakon tri dana dobio odgovor od Vojskovođe, a Spitzer mi je saopćio da idući dan odlazim samovozom u Berlin i neka se spremim. Ja sam o svome odlazku obaviestio g. Min. Artukovića pa smo se prije toga trebali još jednom sastati, ali je g. Ministar imao taj dan sjednicu vlade i tako nisam došao više s njime u dodir prije moga polazka.

Ja sam tada posjetio Nadbiskupa po nalogu Spitzera i rekao za moj put a isti mi je tada predao jedno zatvoreno pismo za Vojskovođu.

h.) Idućeg jutra odpremio me je Spitzer samovozom u Njemačku, imao sam njemačke vojne isprave.

h. 1). Na Semmeringu sam imao sastanak sa Vojskovođom, kod njega je tada bio Gen. Obst Strezius.[61] Vojskovođa je pokazao živ interes za stav b. *HSS* pa je bio naveo da ima baza za konstruktivan rad i da neće doći kod nas radi toga do proglašenja »Okupationsgebieta« za vrijeme trajanja rata, kako je to njem. vojno polit, vodstvo imalo u namjeri. Na Semmeringu sam ostao 2 dana i tada sam bio pozvan u Wien.

h. 2) U Wienu sam bio kod *Südost Abwehra* puk. grofa Maronija, isti mi je pokazao navedeni nacrt za pregovore koji je primio od zagrebačkog *Abwehra,* te me je pitao dali to stoji? Ja sam to potvrdio, a tada mi je rekao da ću putovati u Berlin dok od tamo stigne za to uputa, a dotle neka se stavim u vezu sa nekim Klobucarich (bivši nadsavjet. redarstva, a inače prijatelj generala Perčevića)[62] pa da s njime posjetim dr Frauenfelda Gauleitera i osobu povjerenja Göbbelsa, a i slovačkog gen. konzula Vavru.

Klobučarich je u Beču u službi *Abwehra,* te je njihov glavni pouzdanik za Hrvatsku, a ujedno je njihov kurir za Vojskovođu i za Peštu glavna veza.

h. 3) Bio sam kod Gauleitera, te sam vidio da imade iste poglede na situaciju kod nas kao i vojska, što se razlikuje od Neubacherovih izvještaja, koji stoji na mogućnosti balkanske zajednice, a na naše prilike gleda sa slovenačkoga gledišta jer je mu je (!) tast Slovenac.

Isti je znao da je jedan pokušaj mistifikacije učinjen u ime hr. selj. stranke i to u Trstu kod ulazka njem. vojske. Inače nas smatra nesposobnjacima i u velike opasnim po uljudbu jer to i sami, kako se kaže, dokumentiramo sa sivom knjigom i slikopisima njemačkih časnika. Osim toga rekao je da smo i šarlatani politički, da oni znadu dobro za rad dr. Košaka u Pešti, i za stvaranje katoličkog bloka Mađarske Italije s Hrvatskom s jedne strane, a da Lorković pregovara sa Srbijancima opet s druge strane pa da želimo sjediti na dvije stolice, a da neznamo da nas oni Niemci mogu u par sati učiniti njima podložnima, a onda je odzvonilo korupciji, pljački i masonskim metodama koje kod nas vladaju u Hrvatskoj. Nadodao je: mi se žrtvujemo i krvarimo za sve Vas, nismo se pačali u Vaše prilike a Vi nas mučke iza leđa ubijate, izgleda da su Vaši radnici kod nas ovdje jedini čestiti elemenat što ga imate, a mi opet imamo nesreću da smo s Vama suviše solitarno (?) postupali. Nakon toga mi je rekao da će me najaviti kod Min. Göbbelsa kada putujem u Berlin, pa da mu to Klobučarich javi.

h. 4) Nadalje sam posjetio i gen. konzula Slovačke Vavru zajedno sa Klobučarićem. Vavra izgleda da je izvanredno informiran o našim prilikama a

[61] Alfred Streccius, komandant vojnog okruga *Wehrmacbta.*

[62] Beno Klobučarić, bivši a.u. oficir i stari frankovac.

i osobno pozna Hrvatsku i mnoge ljude, ing Košutića visoko cijeni kao umnoga političara širokih koncepcija i smatra ako se Košutić opredijeli za suradnju da će to biti iskreno i da će imati uspjeha. On da je u vezi sa Košutićem već dugo godina i smatra da Košutić nebi riječ pogazio, jer da je pošten.

Nadalje je izjavio o atentatu na generala Prpića, a to je čuo od gen. Čatloša, da je atentat naručio pukovnik Herenčić, jer da je Prpić znao neke stvari koje su dotičnoga teretile i kompromitirale, te da je general Begić nešto o tome znao ali da je šutio. Rekao je nadalje da se iz izvještaja njihovog poslanstva u Zagrebu vidi da kod nas vladaju kaotične prilike, pa je dao kao primjer Slovačku, siromašnu i malu ali politički i privredno sređenu, pa zašto se mi nismo na njih barem ugledali, a ne da kopiramo fašizam i nacionalsocijalizam kao u onim stvarima koje nama i našim životnim uslovima ne odgovaraju. Ujedno je izjavio da se Dido Kvaternik nalazi u Slovačkoj i da oskudno živi.

Napomenuo je neka se upozori g. konz. Karčića[63] da ne krnji ugled time što se govori da prodaje mjesečno na desetke tisuća cigareta i šverca salame (?) u Hrvatsku.

Prije odlazka moga još je rekao da će on isto Niemcima preporučiti da postupaju taktično u Hrvatskoj, budući sam ga obaviestio o nasiljima Čerkeza pod njem. zapovjedničtvom.

U Beču sam po nalogu šefa *Abwehra* bio stalno u pratnji Klobučarića, kome je tada prispio nećak gen. Perčevića te mu od istoga donio i pismo.

i.) Klobučarić me je nekoliko puta odveo u *Abwehrkmdo*, pa mi je tamo pokazano slijedeće:

Izjava nekoga Godine[64] da je za hrv. Ministre prenašao novce i dragocienosti u Švicarsku. Nadalje izvještaj da Poglavnik ima 8,000.000 šfr. u Švicarskoj.

Izjava Joze Jakupića, da i Min. Košak govori da je Poglavnik nesposoban državnik, ali da za stvaranje imetka vani ima dara. Ovo tvrdi isto i sam Klobučarić jer da je on slične primjetbe čuo osobno u Pešti od Košaka, a ujedno je to potvrdio i mladi Sarkotić[65] te gđa Radovan u čijem se društvu Košak dnevno nalazi. Tom prilikom nosio je i jedno pismo od Košaka za Kvaternika.

Zabilježka da se min. Lorković vodi kao salon-komunista i anglofil, a njemačko prijateljstvo njegovo da je samo maska.

Izjava Joe Matošića dana u Zgb. da su za Poglavnika spremljeni avioni i preko 100 putnica za inozemstvo.

Izvještaj da su puk. Herenčić i Tomić u Pešti uapšeni i da je kod njih nađeno 40.000 pengö.

Izvještaj da je Tarle[66] odnio za dr Milu Budaka 30.000 franaka u Zürich.

Izvještaj o Min. Vrančiću da je primao od Talijana na Rijeci goleme svote novaca, a da mu je brat dobio goleme količine tekstilne robe u talij, vojnim magazinima.

[63] Andrija Karčić, generalni konzul NDH u Beču.

[64] Ante Godina, satnik PTB-a za vrijeme rata, umiješan u marsejski atentat na kralja Aleksandra, neko vrijeme šef *Ustaške nadzorne službe* u Zagrebu, suprug »lijepe plavojke« Stane Godina rođene Versa, čovjek najvećeg povjerenja A. Pavelića.

[65] Sin generala Stjepana baruna Sarkotića, zemaljskog poglavara Bosne i Hercegovine za vrijeme rata 1914—18.

[66] Marko Tarle, službenik ustaškog ministarstva vanjskih poslova.

Bilo je još toga no nemogu se na sve sjetiti. Nadalje popis osoba u Zgbu koji su veće količine židovskog imetka u dragocjenostima, novcu, slikama i t.d. prisvojili, a medu istima zapazio sam i ime savezničara drž. tajnika Seitz-a.

Nakon par dana pozvan sam da putujem u Berlin u (nečitka riječ) *Abwehr--kommdo.*

j.) Došao sam u Berlin, no budući se je admiral Kanares (Canaris)[6] nalazio u Finskoj morao sam čekati na njegov povratak. Kanares (Canaris) je vrhovni šef svih *Abwehrstelle,* te član vijeća Führerovog *Hauptquartier a.* Međutim je javljeno da se admiral neće tako skoro povratiti, to me je gen. Lahousen uputio sa zrakoplovom u pratnji jednoga genštb. majora na iztok.

k.) Nakon vožnje od res. 4 sata stigao sam tamo te sam smješten u jednoj od zgrada u toj šumici.

Kako je već bilo dosta kasno, to sam poslije večere imao I. sastanak sa admiralom Canarisom.

Admiral je imao svežanj podataka, koje mu je donio onaj major.

Prvo mu je bilo da stavi pitanje, dali obaviest da bi se sa selj. strankom moglo ozbiljno i konstruktivno surađivati, t.j. jeli onaj nacrt kao osnovka pregovora što je dojavio Zgb. vjerodostojan.

Ja sam odgovorio da su mi one punktacije dane iz ustiju samoga ing Košutića koji da je reprezentant stranke. Admiral je izjavio da je ovo za svakoga razumnoga čovjeka prihvatljivo, pa da je i Reich jedna vrst republike kako je baš u to vrieme i Min. Göbbels u svom govoru naglasio, a da je i u Italiji republika, pa da se time ne krnji ništa ustaštvo, te da ti zahtjevi nisu prevratnički ili buntovnički.

Pitao me je kako se osjeća tjelesno i duševno Vojskovođa Kvaternik i pokazao mi je njegove predloge za reorganizaciju vojske i planske privrede, koje da sada Canaris proučava.

Nadalje mi je isto rekao kako imade strašne obaviesti o nama Hrvatima da smo materijaliste bez truna domoljublja, nabrajao je podatke koje ima, pa je rekao među inim naš Führer je u skromnoj kućici s nama, a Vaš Poglavnik imade mnoštvo dvoraca i vila, meni izgleda da je to sve pod uticajem supruge koja je ostala prava mentalna Židovka, te da je ona mnogo dopriniela da se i onako bolestan zanešenjak Eugen Kvaternik sasvim pokvari, te da je ono par sto kila zlata te škrinja dragulja još uvijek premalo što je Dido Poglavniku donio, te da li Poglavnik u dokolici još uviek broji zlatnike?

Nakon toga izjavio je da je izgleda Košak koji je u vezi sa masonerijom glavni pokretač svih prilika i neprilika u Hrvatskoj, a Lorković je samo njegov Štrohman, jer da taj još nije ništa svoga dao. Uopće da smo strašni ljudi jer iako na položaju, samo izvan domovine gdje se ćute sigurniji daju takove izjave da je težko stvoriti mnijenje da se sa Hrvatima može pošteno i lojalno surađivati. N.p. sam ministar Navratil da je u gl. stanu izjavio da on nema jednoga dobronamjernoga čovjeka u vladi s kim bi mogao surađivati.—

Drugi pak ministar drži mjesece u svom stanu komuniste i vozi ih svojim samovozom, slučaj dr Lorković i sestra dr Gregorića.[68]

Upitan sam dali znadem nešto o katoličkoj uniji Košakovoj, ja sam odgovorio da sam već u Zagrebu o tome pitan od F *III* i da sam si onaj izvještaj prepisao, ali nešto stvarnoga neznam.

Nakon toga sam bio odpušten i nastavili smo sutra dan.

[67] Admiral Wilhelm Canaris, šef *Abwehra* njemačke VK.

[68] Ovdje se radi o Marini Gregorić, supruzi a ne sestri dra Gregoriča.

Drugi dan bio je razgovor o partizanima te o našoj vojsci ustašama i domobranima.

Tom prilikom je predbacio admiral da se domobrani predaju partizanima, a gros ustaša da paradira po Zagrebu. — Ja sam odgovorio da neka Niemci stvore kod naše vojske onakove uvjete naoružanja, odieće te hrane kao što imaju njihovi vojnici, pa da će onda vidjeti kako se bori, ali bez oružja se niko boriti nemože. Nadalje sam im rekao da oni još do danas neznaju voditi guerilski rat, i da to u glavnome naše trupe rade a onda dolaze Niemci na red tek.

Konačno sam mu dao iscrpan izvještaj o strašnim nasiljima Čerkeza i Kozaka, kako pljačkaju sela, vješaju muškarce, a ubijaju ko im se protivi i riječju, te siluju žene bile mlade, djecu ili stare babe, to da čine u čisto mirnim selima gdje nikoga od Partizana nema, pa čak i u njem. selima.

Ujedno da se pazi kada se naša mjesta bombardiraju, da ne strada nekrivo a ono partizansko ostane pošteđeno. Odgovorio mi je da su oni dobili od hrv. vlade točan popis mjesta gdje nema ustaških dužnosnika, da je to *Titos-Gebiet* (Titovo područje) i da oni to bombardiraju.

Nakon toga došao je i maršal Keitel sa još jednim gosp. u civilu; to je bio jedan od visokih funkcionera Fiihrerovoga stana i ureda.

Keitelu sam ponovio ono o partizanima o vojsci i potrebi većeg naoružanja te o zlodjelima Čerkeza. Keitel me je upitao za razlog kako to, da legionari te oni u SS trupama i u Stockerau obožavaju Kvaternika, te da su to u Njemačkoj najizvrsniji vojnici, a čim se povrate u Hrvatsku nevaljaju kroz 14 dana ništa, te zaključuje da nema pravih ljudi koji bi te vojnike dalje vodili. Maršal je tada otišao te sam ostao samo Canaris, onaj grof sa bradom i ja. — Sada je ponovno upozorio Canaris da do reda u Hrvatskoj mora doći i da se mora stvoriti nešto konstruktivnoga da se poluči donekle zadovoljstvo, jer u inom slučaju budući su vojni interesi Europe u našoj državi silno važni kraj 700 km obale morske, a isti su ugroženi, to ako neće milom, a ono silom uslijediti ono što će nam oni onda diktirati. - Nadalje da budem 8.1. 1944. na Semmeringu ili u Beču, te da ću tada biti primljen od Fiihrera, koji će čitavu stvar proučiti i stvoriti odluku.—

Neka pozdravim Kvaternika i neka zaboravim gdje sam bio i s kim i šta smo govorili do daljnjega. Ja sam zamolio da pođem kući jer da se ne osjećam dobro, a da ću po mogućnosti biti u određeno vrieme na određenom mjestu, te sam tada u pratnji onoga istoga majora odletio u Berlin, bio jedan dan u O.K.W. (Vrhovnoj komandi) pa onda odputovao u Beč gdje mi je pukovnik grof Maroni javio da neka idem na Semmering.

1.) Stigao sam na Semmering — nastavlja Maričić svoje ispovijedanje Paveliću — te sam javio Vojskovođi ono što mi je naloženo, t.j. da ću morati doći 8. I. opet gore u gl. stan te da će i on biti pozvan u stvari njegovih vojnih izvještaja i priedloga. Tamo sam po prvi puta vidio jednoga našega časnika, bojnika Hočevara[69] kod Vojskovođe.

Hočevar je doonda bio kod naših vojnika u Stockerau te je tada baš bio na oproštaju jer da putuje na novu dužnost u Hrvatsku. Vojskovođa mi je prilikom moga odlazka u Zagreb dao jednu svoju sliku sa posvetom za mene. Ovaj puta me je Vojskovođa zamolio da posjetim Nadbiskupa i da rečem da je on sa onim priedlogom sporazuman, te da se nada da će u Božju pomoć, te sa

[69] Domobranski bojnik (major) Ivo Hočevar.

razumijevanjem i dobrom voljom sa obiju strana biti učinjeno najveće i najljepše djelo konačnog umirenja i spasa mile domovine Hrvatske.

Ja sam odputovao 19./I. (očigledna pogreška: 19. XII - primjedba B. K.) u noći put Zagreba, te sam stigao 20. prije podne u Zagreb.

m.) Još isti dan posjetio sam g. dr Artukovića pa sam mu iscrpno rekao sve što sam čuo i vidio u Njemačkoj i na kome mjestu. Ministar me je zamolio da mu dadem jedan opis utisaka, a da o negativnim stvarima kažem općenito, a ukoliko bude potrebno da naknadno pismeno ili usmeno nadopunim pa makar i ono o Poglavniku, to će mi već on saopćiti. Rekao sam dr Artukoviću da ću morati 8. biti opet gore u Njemačkoj našto mi je dr Artuković izjavio da ćemo se do tada još češće vidjeti. Tom prilikom se je g. Ministar ljutio i protestirao kada sam mu spomenuo da ga Niemci meću u grupu Lorković-Košak--Artuković (uz Predović-Debelić), jer da za to nemaju nikakovog opravdanja.

Ujedno sam rekao dr Artukoviću da nebi imao kakovih neugodnosti što mu to iznašam i što idem Stepincu i Torbaru, a on mi je dao časnu riječ da je to samo dobro što radim i da on Poglavnika redovno o svemu obavještava, a kada bi nastupio moguće kakav obrat u situaciji, jer politika je jedna ćudna stvar, on bi me odmah obaviestio i omogućio da se momentano uklonim iz opasnosti, dok nebi stvar legla.—

Sada sam bar sa te strane bio siguran, samo sam se bojao da Niemci ne saznaju da ja sve javljam za Poglavnika pa da me oni ne likvidiraju.

Posjetio sam Nadbiskupa, te sam mu izručio Vojskovodine pozdrave, i javio da neka kaže dr Torbaru da bi se one punktacije mogle uzeti za početak pregovora, a Stepinac je izjavio, da su svi spremni na najveće žrtve i ustupke samo da se jednom riješi i dokonča naš unutrašnji jaz.

Predao sam i Marku Ožaniću sliku Vojskovođe, i ujedno mu saopćio stvari tičuće se Poglavnika u nadi da će ih on na to visoko mjesto i dostaviti.

Poslije Božića sam obolio na upali pluća koju sam sa gripom vukao još na putu, te sam bio prekinuo sa svakom djelatnošću jedino sam poslao Vojskovođi kratko izvješće o spremnosti i požrtvovnosti h.s. stranke, pa sam mu javio da sam bolestan i da neću sigurno moći u naznačeno vrieme putovati. Na to pismo primio sam odgovor u kome mi Vojskovođa zahvaljuje na požrtvovnosti i domoljublju. (Primjedba Kaschea: Govoriti o Seljačkoj stranci je besmisleno pretjerano. Radi se samo o maloj Košutićevoj grupi, a i kod nje samo o jednom dijelu.)

Na 13. I. ustao sam iz kreveta te sam 14. bio vani i tu sam u Domu sastao sina Predsjednika vlade i njemu rekao što se u Pešti govori o Poglavniku misleći da će on to ocu kazati a ovaj Vama Poglavniče.

Dne 15. I. bio sam kod Min. Artukovića i javio im da mi je od *Abwehrsteile* javljeno ako mogu putovati u utorak t.j. 18. I. o.g. neka se spremim, Dr A. me je zamolio da stoga razloga dođem k njemu u ponedeljak dne 17. I. o.g. radi dogovora i moga vladanja vani.—

Dne 16. I. o.g. u 5^h ujutro došli su organi glavnog ravn.(ateljstva) za javni red i sigurnost te su me uhitili i predali na Savsku cestu, a do današnjeg dana nisam bio preslušan, već sam ovdje bolestan i slomljen u teškoj neizvjesnosti, a obitelj mi stradava.«

Među prilozima nalazi se Maričićevo pismo Spitzeru sa Savske ceste (7. II 1944[70]) u kojem navodi da je tog dana sastavio za poglavnika memorandum u kojem je prikazao svoje djelovanje u NDH.

[70] AJ, T-501, rolna 724.

Zanimljivija su tri pisma što ih je Maričić iz Zagreba poslao Slavku Kvaterniku na Semmering. Prvo (Zagreb, 4. studenoga 1943[71]) glasi ovako:

»Sretno sam se vratio u Zagreb, te sam odmah u skladu našega razgovora počeo pipati puls stanovitih krugova *H.S.S.* Jasno je da sam tu nastupio skroz rezervirano da vidim kakovo stanovište isti zauzimaju danas, te sam nakon svih tih razgovora pošao direktno na samu stvar.

Kao bazu razgovora uzeo sam memorandum koji Vam po g. Milkoviću također šaljem. Da me bolje shvatite ja sam time htio da vidim kako ista gg. reagiraju na to, tim više jer je memorandum pisan i mora biti samo jednosmjerno shvaćen, a to je, sve reforme sve i najvehementnije promiene ima da se usklade sa europskim novim poredkom, t.j. već samim time ukazuje se neminovna i iskrena suradnja sa Ve. Njem. Reichom.

Ono što sam očekivao dogodilo se je, a to je dobar omen, naime bio sam upitan a tko nam jamči da to nije samo jedna časovita podvala da se nas sa ovakovim zahtjevima bolje rekuć sa tim priedlozima nebi namamilo na tanak led, te nas kao veleizdajnike strieljalo?

Dakle jedno je postignuto, led je probijen, jer čim je stavljen ovakav opravdan prigovor, jasno je da bi se na toj bazi uz potporu Führera moglo stvoriti drugu situaciju i izvesti naš prepaćeni Narod iz toga kataklizma.

Jedno je ali nesumnjivo i u tome nema nikakvih ustupaka: ako preuzmemo sa svim pregnućem ovu dužnost na sebe i kao časni ljudi moramo da držimo zadanu rieč (time je označena ova preorientacija *H.S.S.)* to hoćemo nov sistem nov poredak i nikakvoga kompromisa sa bivšim nosiocem režima, čak i njegova osoba PODNIPOŠTO nemože ući u bilo koju kombinaciju. To je jedan uslov koji je neprieporan i od koga se ni u kome slučaju nebi odustalo. A sada je pitanje tko bi u V. Nj. Reichu osim samoga Führera bio moguć da to dozvoli, jer je i danas još nažalost *Wilhelmstrasse* (njemačko ministarstvo vanjskih poslova) po Kasche-u i njemu sličnima o našim prilikama protivno orientirana.

Ovo bi uistinu trebalo najprije najhitnije servirati Hitleru, rastumačiti mu sadašnje stanje i upozoriti, da je ako ovo uslijedi neminovna posljedica povratak svih hrvatskih partizana i zelenokadraša, te da je na taj način u korienu ugušen svaki daljnji pokušaj sabotaže i terorizma na najvećem dielu naše domovine. Predznaci govore da bi u tome slučaju sve ovo bilo u roku od najdulje 3 mjeseca likvidirano, a šta bi to značilo konačno i za samu Njemačku. Zadovoljan Narod pohrlio bi na obranu svoje domovine, te se nebi trebalo bojati iskrcavanja na našem moru, niti bi tolika snaga Njemačke bila vezana, već bi imala elastičnu formu.

Ja dvojim da ću dobiti opet vizu za put u Njemačku jer M. L. (Mladen Lorković) kao resorni ministar neće sigurno to dozvoliti, pa sada neznam kako i na koji način bi se moglo nešto konkretna poduzeti, jer odavde nije ništa sigurno niti preko ovdašnjih Niemaca jer bi oni to sve transformirali prama svojim željama, da nebi došli u koliziju sa svojim prvašnjim izvještajima i moguće toga radi bili pozvani na odgovornost.

Ako bi Vi Vojskovođo pripremili teren t.j. bili htjeli pokušati da vidite mogućnost direktnih razgovora, bolje rekuć bili takovi bili prihvaćeni onda bi stvar došla u najkraćem vremenu do svoga okončanja.

Ja Vam moram jedno napomenuti čisto iskreno bez ikakovih skrivenih namisli da se o Vašoj osobi u glavnom vrlo dobro izražavaju te da po svemu

[71] Isti izvor.

računaju na Vašu suradnju. Tako je napravljen i onaj delikatan prelaz o kome smo razgovarali. Ja sada nemogu dalje ništa poduzimati jer nebi htio da eventualno nešto prejudiciram i time pokvarim, a neizrecivo je hitno sve to. Šaljem Vam priedlog u glavnim linijama da vidite šta bi se tražilo, a šta pružalo, pa da znadete udesiti Vaše ravnanje prema tome.

Molim Vas Vojskovođo postupite kao Hrvat koji ste i ostajete onda sam siguran da ćemo uz Božju pomoć isplivati iz te kloake. Ako imate koga pošaljite mi hitno Vaše ev. topogledne upute a ja ću ih onda na pravo mjesto dati. Moguće do odlaska g. Milkovića bude još šta to ću javiti.«

Drugo Maričićevo pismo Kvaterniku (Zagreb, 6. XI. 1943[72]) glasilo je ovako:

»U prilogu šaljem Vam i jedan priedlog koga sam sam sastavio i kapacitirao selj. stranku da ga kao takova prihvati.

Vjerujte imao sam muke i morao sam se založiti svim i svačim da te ljude naučim konstruktivno misliti. U utorak imao bi da dođe iz Berlina jedan opunomoćenik, koji bi se preko mene stavio u direktnu vezu sa s. strankom.

Ja bi na svaki način morao u međuvremenu doći u osobni kontakt s Vama te stvar tako dalje voditi da Vi budete nosioc novoga stvaranja, jer nemože se zamisliti one ljude prepuštene same sebi, jer bi isti počinili odmah u prvo vrieme nesumnjivo velike taktičke pogrieške i time odmah u početku ugrozili pravilan tok razvitka. Vi ćete me sigurno odmah shvatiti, jer ja polazim sa stanovišta da ovi novi ljudi nemaju pojma kako i na koji način se ophodi sa Njemcima, pa baš da se to predusretne potrebna je kolosalna delikatnost, a njima se to nemože naprečac reći jer bi se moguće očutili omalovaženi, a za početak je mir i nepomučenost odnošaja glavno što se mora poželiti i sprovesti.

Moguće bi bili u svojim državničkim SPOSOBNOSTIMA jer oni misle da i te posjeduju u velikoj mjeri (u što ja iskreno govoreći sumnjam) povriedeni, te bi smatrali svaku korekturu kao nešto ponižavajuće.

Mislim da ćete s time biti svakako sporazumni, jer nije samo dobra volja i poštenje dostatno u velikim momentima ishoditi maximum probitaka, već tu treba i izvjesan takt i poznavanje NIEMACA, a to svakako ovoj gospodi manjka.

Mogu Vam javiti da što se Vaše osobe tiče nećete moći da sa sebe otklonite aktivno sudjelovanje u budućem radu vlade jer ja sam to tako udesio kao *conditio sine qua non* i to baš sa njihove strane, malo sam im bio »überlegen« no bolje da misle da su sami nešto iskonstruirali nego da su pod dojmom da su podučeni, glavno je da pošteno kane i to je dosta i mnogo.

Kada ovo sve budete rezumirali, onda mislim da ćete naći potrebu da se o daljnem toku ispravnoga postupka dogovorimo i da me u tome slučaju zatražite preko Spitzera a ja ću svakako odmah dojuriti k Vama. Molim Vas Vojskovođo, ako nemate odmah kurira, pa ako nakanite poslati Duku u Slovačku, onda pošljite njega brzo natrag, jer sada se nesmije nijedan momenat propustiti i stvar temeljito sa Božjom pomoći dokončati.

Nadam se da je memorandum u glavnome prama Vašim pogledima, ali sam siguran u jedno da ste apsolutno suglasni s time SVE JE ZA HRVATE ZAMJENIVO - OSIM HRVATSKOGA NARODA I HRVATSKE DRŽAVE, pa sa dobrom voljom i poštenom suradnjom sa Niemcima možemo još te sve

[72] Isti izvor.

ljute rane i nedaće ako ne sasvim eliminirati a ono barem ublažiti, i Narod dovesti na put časti i konstruktivnosti.

Molim Vas da mi hitno pošaljete Vaše priedloge i da me po potrebi isto tako hitno pozovete do Vas.«

Treće pismo inž. Maričića Kvaterniku nosi nadnevak: Zagreb, 19./XI. 1943.[73] i ovako je sastavljeno:

»Milković mi je predao ona Vaša 2 pisma, pa sam ih lično predao. Nadbiskup Vas daje mnogo pozdraviti, te će Vam po meni idući puta *poslati pismo.* Ja sam ga na koješta upozorio, pa je isti obećao da će i sa svoje strane djelovati na *Torbara* jer oni su svojta, a i inače su u vrlo dobrim odnosima. Upozorio sam ga ujedno i na veliku manjkavost njegova govora, koji se može vrlo jednostrano tumačiti, uslijed neizraženoga stava naproti partizana, pa se isti danas na velo komentira i tumači, kao da se je Nadbiskup apsolutno priklonio shvaćanju partizana te se u tu svrhu i sa takovim ciljem i promiče. Nadbiskup je uočio to, te mi je svečano obećao da će za kratko vrieme i prvom prilikom iznijeti ovako javno svoje stanovište, da se izbjegne ovakav izopačeni komentar i negativnu promičbu.

Iz Berlina ima da dođe neko u najkraće vrieme do ponedeljka ali moje je mišljenje da se na taj način vrlo malo ili čak ništa postići neće, sve ovisi o tome s kakovim će punomoćima ta osoba nastupiti, dođe li samo u informativne svrhe tada uopće neće doći do konkretnih razgovora, jer su ta gospoda vrlo zaplašena i neće reskirati da ih nakon svega još i obezglavi.

Ja ih potpunoma razumijem, oni nemogu u nikomu gledati prijatelja dok Dr. Maček biva izvrgnut ovako nečovječnom postupku za koji Nijemci vrlo dobro znadu, pa da budu samo neki subjekat za opipavanje pulsa to oni sigurno neće dopustiti. U principu je sve tako uređeno da se samo na kompetentnome mjestu i faktoru iznese priedlog i da se pregovara, ali i to samo bez bojazni kakovih posljedica sa strane vladajućih ovdje. Ja snašam sada jednu vrlo veliku odgovornost spram tih naših ljudi, i ako vidim da je to t. jest ličnost koja bi imala doći samo nekakav surogat, ja ću naći već prikladan način da do kontakta ne dođe, jer takav nebi sa one strane bio niti poželjan a niti prihvaćen. U tome slučaju rade ja sam snosim sve konzekvence naprotiv Nijemaca, pa neka o meni misle šta god ih je volja. Ja neću nikako da me jedna strana eventualno bude gledala kao jednoga provokatora ili plaćenika Nijemaca. Naši prijatelji uzeli su ovu stvar kako sam im ja predložio vrlo ozbiljno i seriozno, ja sam ih sam upozorio da će u toj stvari biti apsolutno isključeni neki posrednici od strane Nijemaca, koji bi tek stvar imali razraditi i tada plasirati. Ja osobno imadem isto mogućnost da dadem priedlog izravno u *ruke najbližeg suradnika od Führera* bez bojazni da bi isti pošao kojim drugim putem. Vjerujem isto da Vi Vojskovođo isto to možete, pa onda sam isto ovima ovdje i rekao, tako bi sada neki pokušaji samo ili neki samo informativan razgovor bio čisto deplasiran.

U samoj stvari imalo bi se baš s Vama još koješta uglavit ali to sve pismeno neide, to se mora samo direktnim doticajem postići, jer sam baš zamoljen da to učinim, no neznam još ni sam kako i kada bi to moglo biti.

Bilo bi jedino dobro da me Spitzer prebaci a eventualno i još nekoga od njih, mislim da bi ih na to mogao nagovoriti, pa bi se tada sve definitivno moglo zaključiti.

Inače su ovdje u samome vladinom taboru same pociepanosti, postale su

[71] Isti izvor.

neke grupe i grupice tako na pr. Grupa Budak; Košak-Lorković; Prof. Oršanić; Bosanska Mandićeva; Tortićeva; i da bude još ljepše i Seitz kuša da stvara jednu grupu. Bulić se drži Šafara kao pijan plota pa sada možete da si stvorite sliku ovdašnjih prilika u vladinom taboru.

Nijemci prave i nadalje netaktičnosti i gluposti, ali je najžalosnije da sve to pada na grbaču ove naše jadne Hrvatske i toga propaćenog naroda.

Za P.(avelića) proširena je viest, da Führer imade u njemu najodanijega suradnika i da mu bezgranično vjeruje, pa sada pomislite sa kakovim predosjećajima treba da se pristupi nekim pregovorima, kada se ovo kao najvjerodostojnije uzimlje.

Mene osobno sve te viesti nemogu izbaciti iz kolotečine, jer poznam prilike vani — poznam i mišljenje mjerodavnih, pa sam siguran da nije bio neko svemoguć pa da to mišljenje u roku od par dana tako preokrene. No ima ih koji to neznaju, pa je teško tada s time operirati, jer takovih specialista (ali samo da sebe dignu i nešto ušićare) za poznavanje prilika ima ovdje bezbroj: 'oni koji samo iz najpouzdanijih vrela crpe' i s toga razloga je oteščano. Ako vidite da me trebate, izvolite u tome smjeru javiti a sada izvolite primiti mnogo iskrenih pozdrava od odanoga Vam

ing. M. Maričića.«

Ustaška policija prilikom hapšenja dokopala se i jednog pisma Slavka Kvaternika Maričiću sa Semmeringa, 12. XI 1943.[74] Kvaternikovo je pismo glasilo ovako:

»Čujem o Vašim i Vaših drugova nastojanjima za koncentraciom svih *zdravih* snaga Hrvatstva. Ovo je jedini izlaz iz teške sadašnjice i spas narodnog i državnog života.

Tvrdim, bez obzira na izlaz rata, da će opstati samo onaj narod i država, pa došlo što došlo, koji je organiziran, jedinstvene fronte i jedne volje. To vriedi za nas Hrvate više, nego za ikoji drugi narod, obzirom na naš međunarodni položaj i činjenicu svojatanja našega narodnog područja sa svih strana i po svim susjedima.

Tako gledaju na naš položaj i svi naši prijatelji u inozemstvu.

Dužnost mi je, da sve upozorim o uvjerenju naših prijatelja da bi mogao doživiti naš narod i država najveću katastrofu, ako stanje ostane ovakovo kakovo jest. Naša budućnost može biti sjajna, ako se sada u zadnjem času snađemo, ali ona može biti gorka gora, nego ona iza pada na Petrovoj Gori, ako ustrajemo i dalje u razornosti i neslozi.

Izgubljeno je dragocieno vrieme, ono prolazi neiskorišćeno i dalje i radi samo proti nas.

Moje je osvjedočenje, ali i svih naših prijatelja, da bi pokojni predsjednik Stipe (Stjepan Radić) već davno pronašao izlaz i zaustavio srljanje naroda i države u propast.

Glavno je sada obzirom na međunarodno stanje izrabiti vrieme, jer je ono u taktičnom i političkom pogledu povoljno, da sredimo naše prilike. Odgovornost koja tereti sve u ovom času jest teška i preteška.

Kao uviek ispunjavam i ovime svoju dužnost.

Srdačno Vas i sve pozdravla

Kvaternik.«

[74] Isti izvor.

Maričić se u kraćem elaboratu (8. XI 1943[75]) osvrnuo na djelovanje Nijemaca poslanih u Hrvatsku po nalogu vlade Reicha i pri tom dao kraću karakteristiku poslanika Kaschea, generala Glaise-Horstenaua i predstavnika *Gestapoa.*

Za Kaschea kaže da stoji pod velikim utjecajem ministra Lorkovića i dra VI. Košaka koji su mu laskali, priređivali mu gozbe i doveli do toga da sve prilike u Hrvatskoj gleda kroz naočale Lorkovića i Košaka. Stoga nije čudo što njegovi izvještaji odudaraju od stvarnosti i u suprotnosti su s izvještajima drugih (njemačkih) ustanova. Zlobni jezici tvrde čak i to da pri tom djeluju i veliki i dragocjeni pokloni. U svakom slučaju, ako se s poslaničkog mjesta postupa jednostrano, ne može se dobiti pravilan uvid u prilike, a time se mnogo gubi i plaća veći danak u krvi nego što je potrebno.

Za Glaisea navodi M. da se u početku mislilo kako, eto, dolazi u Zagreb specijalist i dobar poznavalac Hrvata, a zapravo je došao izvanredno fin čovjek i učenjak. Njegovo poznavanje ograničilo se na ponovno viđenje sa starim drugovima iz Habsburške monarhije. Posljedica je toga bila jednostranost, jer je general tako dobivao sasvim nejasne pojmove o položaju u Hrvatskoj. Ta gospoda oficiri iz monarhije nisu se, najvećim dijelom, uopće bavili takvim poslovima, a ako su to radili, promatrali su zbivanja kroz cmo--žute naočale, jer se tako sve moglo uskladiti s njihovim općim stavom i svjetonazorom. Osim toga, primao je i službene izvještaje vlade u Zagrebu, no sve to nije bilo nikako dovoljno da sebi stvori jasnu sliku o prilikama u Hrvatskoj. Vrlo rijetko bi general Glaise potražio direktan dodir s osobama koje su potpuno poznavale sve elemente situacije te je tako nastajala u njegovu izvještavanju razumljiva rupa i samo se tako može razumjeti stanje u redovima hrvatskih oružanih snaga. A njemački opunomoćeni general mogao je mnogo toga ispraviti jer je za tu zadaću bio izabran i posjedovao je potrebne punomoći.

Za *Gestapo* navodi da je njemačka strana odmah u početku počinila pogrešku što je za suradnike *Gestapoa* izabrala ljude bez ikakvih moralnih i inih sposobnosti. Izbor je trebalo provoditi vrlo pažljivo, no to nije bilo učinjeno. Najveći dio angažiranih bili su ljudi koji su išli isključivo za vlastitim materijalnim interesom i tako su bili sačinjeni i njihovi izvještaji. To je pridonijelo opadanju germanofilskog osjećaja kod stanovništva. I danas su - prema Maričićevoj ocjeni — mnogi zaposleni u *Gestapou* koji samo potkopavaju ugled te institucije.[76]

[75] Isti izvor.

[76] U prilozima što ih je Kasche bio dostavio ministarstvu nalazi se i ovaj Maričićev izvještaj, pisan rukom:

»Izvještaji Abwehrstelle za Reich

I

Pregovori za koncentraciju

Nakon Košutićeve audiencije kod Poglavnika minirani su pregovori na taj način, što su navodno pregovarači - Lorković, Kovačić, Starčević - izjavili da HSS za to vrijeme traži da Poglavnik ide u inozemstvo, a da se u ime njegovo formira neko vijeće od 3 osobe — 1 Ustaše, 1 HSS i jednoga muslimana - pa kada pregovori budu dovršeni da Poglavnik to prihvati da se nebi mislilo da je to bilo silom natisnuto. Međutim je razgovor Ing Košutića i Poglavnika drugačije tekao te se je isti prepao i javio bolestan a nije htio više na gornjoj bazi pregovarati.

Niemcima je saopćeno da HSS. traži da se odstrani sva njem. vojska sa teritorije N.D.H. i time onemogućen nastavak pregovora. Javio to Dr Artukoviću.

II

Izvještaj o katoličkoj uniji

Ministar v. Ribbentrop nije htio dirati u osinje gnijezdo, nego je stvar presjekao tako - prema službenoj zabilješci od 28. V 1944[77] - da tome ne pridaje neku važnost jer se radi o ogovaranju jednog agenta.

U istrazi neposredno nakon oslobođenja Maričić je našim istražnim organima 6. lipnja 1945.[78] izjavio, između ostalog, ovo:

»Po odlasku iz Beča svratio sam na Semmering kako sam obećao Artukoviću, tamo sam našao Slavka Kvaternika, isporučio sam mu pozdrave od Artukovića i ostao sam od podne do večernjeg voza kod njega.

Kvaternik se je gore bavio sa sastavljanjem svjetovnih reforma i zakona za Hrvatsku, sve u nadi da će se natrag vratiti, dao mi je na pr. da čitam uredbu o kolonizaciji, o centralnoj privredi, o zadružnom sistemu, te o reorganizaciji vojske. Čitave dane — kako mi je rekao — on na tome radi, a žena njegova sluge tada prepisuje. Od svega toga dobio sam dojam da je postao silno umišljen o svojim državničkim sposobnostima, te da bi se pošto-poto htio vratiti u Zgb. ali da smrtno mrzi Pavelića i da bi bio u stanju makar i pomoću šume da izvrši

Ja sam ga već opisao i dobio sam u dužnost da eruiram od koga da li je to istina ili je to samo podvala; ta je viest došla navodno iz Pešte. Ja sam to javio Dr Artukoviću.

III

Atentat na gen. Prpića

Strogo povjerljivo javljeno da su differenze između gen. Begića i Prpića postojale, a nalog za izvršenje čina da je dao pukovnik Herenčić, da onemogući jedan pokušaj g. Prpića da iznese neke činjenice na javu koje bi imale teretiti Herenčića i još nekoje ustaške dužnosnike.

Ovo je izjavio g. Prpić Niemcima osobno a potvrdio i gen. Čatloš.

IV

Pregovori sa Srbijancima

Abwehr st. javlja da je u stanu Joe Matošića bio neki izaslanik Nedića novinar Radotić, a u Esplanadi da se nalazi pukovnik Rafajlović, poslani da u tišini povedu pregovore glede čišćenja partizana u Srijemu i dielu istočne Bosne, te da bi srpska vojska ostala u tim krajevima sve do mirovnih pregovora.

Pregovore vodio min. Lorković u stanu Matošića, a poslije u Esplanadi prisutan bio i Mile Starčević.

Niemci saznali tok pregovora iz okoline ministra Vrančića.

V

Pociepanost u vrhovnim ustaškim redovima prema izvještajima sa istoga Abwstelle

Postoje grupe i to: Budak-Puk
grupa Košak-Lorković-Artuković
uz njih Tot, Debelić, Predović
grupa bosanska: Dr Mandić, Kulenović, Ademaga Mesić
grupa Oršanićeva
grupa Tortićeva
grupa Seitzova

VI

Grupa: Nazionalsocijalistička Hrvatska

DrŠafar — biskup Dr Janko Šimrak i Ing Ivo Bulić te neki Govedić.

Napominjem da sam pri mome poslednjem boravku u Beču susreo DrŠafara koji je bio na kongresu nacionalsocijalističke štampe u Düsseldorfu, te sam s njime razgovarao pa ga upitao za rezultat njegove misije, jer je on prije polaska izjavio da ide k Ribbentropu i da će staviti priedloge za formiranje vlade u kojima (!) oni kao nacisoc. imaju bitj zastupani. — Ja sam međutim doznao od Abwst. u Beču, da je ustinu pokušao Šafar da ih Ribbentrop primi ali mu to nije uspjelo, a da je jedne vrsti memoranduma predao jednome oficiru da ga uruči Ministru. Ja sam mu se malo narugao, da ide k Niemcima po ono, što oni sami kažu da nije »Exportware«.

Na njegovo navaljivanje šta ja radim u Njemačkoj izjavio sam mu da sam poslan od strane njemačke Vojske da studiram na licu mjesta način izgradnje skloništa svih vrsta, te sam mu i pokazao njemačke vojne papire.« (Isti izvor)

[77] Isti izvor.

[78] A-VII, SUP-Zagreb, MF-23.

prevrat u Hrvatskoj, a da se osloni na taj njemački vojni odbor, koji bi mu trebao isto pomoći.

Ja sam u razgovoru napomenuo Kvaterniku da ga partizani nazivaju ratnim zločincem, inicijatorom pokolja u Kordunu, i da neka i ne misli na neku saradnju. Osim toga da i *HSS* nema sigurno povjerenje u njega.«

»Mene je pitao za prilike u Hrvatskoj — nastavljao je Maričić svoj iskaz - vrlo ga je interesiralo kako stoji *HSS* tj. zapravo Košutić. Ja sam mu sasvim objektivno dao onaj odgovor o razmjeru snaga, kako sam ja bio orijentiran i to: 30% *HSS, 30%* partizana, 25% neodredenih, 10% ustaša i 5% njem. pristaša medu pučanstvom.

Nadalje sam mu ispričao o klanjima i zvjerstvima, koje Luburić i Čerkezi rade, te o nagomilavanju novaca i blaga što ih ministri i ustaški dužnosnici i ustaše vrše.

Mene je zamolio da bi mu prikupio o tome podatke, te da pozdravim neke ljude, da i to Nikolića od 'Radiše', pa Milkovića i ing. Košutića, da kažem da ga srce boli radi nesreće i prolijevanja krvi u Hrvatskoj i da nastoje prijatelji svim- silama da se to spriječi. — To je bio moj razgovor sa Kvaternikom i tada sam otputovao u Zagreb.«

»U studenom 1943. god. primio sam jednog dana pismo od Kvaternika koje mi je donio Đuro Milković u stan, te ujedno dva pisma: jedno za Stepinca, jedno za Košutića, da se predaju. Mene je tada pitao u pismu, što se može učiniti i postići te je podao jedan nacrt, što bi imali kako si on zamišlja tražiti *HSS* po prilici ovog sadržaja:

1. Hrvatska republika
2. Ustav
3. Sabor
4. Izbor glavara države
5. ukidanje *Ustaške vojnice* i formiranje domobranstva
6. puštanje Mačeka na slobodu

sa time bi se vojni krugovi njemačke antihitlerovske organizacije sporazumih, te ujedno zamišlja konfederacija Bugarske, Srbije, Hrvatske i Slovenije za budućnost.

Naravski sve tajno i t. d. Ja sam bio u velikoj neprilici, pa sam ipak odnio tajniku Stepinca list od Kvaternika, a za Košutića sam predao list u Pernarovoj kancelariji.«

»U decembru mjesecu bila mi je punica na smrt bolesna - izjavio je dalje Maričić u istrazi — pa sam otputovao u Beč. Tamo sam bio opet kod gosp. konz. Vavre (slovačkog), te mi je isti saopćio da je informiran da će početkom januara izbiti vojni revolt i smaknuti Hitlera i biti kraj ratu. Ujedno sam od Zdenke Smrekar u Beču čuo gadne i prljave stvari o novčanim manipulacijama te ustaške gospode u Švicarskoj, koja je imala mnogo konkretnih podataka. Na povratku sam bio sa Kvaternikom, pa mi je izjavio da je sve uređeno i da će on gledati da se vrati skoro u Hrvatsku. Kod njega je bio tada admiral Canäris, kome sam ispričao zlodjela Čerkeza i njemačkih odmazda, te sam ga upozorio da ćemo svi u šumu na taj način, jer tamaniti se nedamo od nikoga. - Canaris mi je rekao, nećete Vi u šume, nego ćemo skoro mi svi sa šumom zajedno, a poslije mi je Kvaternik odao da je sada blizu kada će krvarenja i bratoubilački rat prestati, jer da su pregovori i sa Moskvom i sa Londonom (i) Vašingtonom sa strane vojske njemačke tzv. podzemni front gotovi i da se imade samo očekivati prevrat, a taj će i u Hrvatskoj buknuti istodobno, a on će biti pravodobno obavješćen o svemu i naći će se u Zagrebu.

S time je moj čitavi odnošaj sa Kvaternikom bio svršen, te mi je tada za uspomenu dao jednu svoju sliku.-«

U svojoj izjavi našim istražnim organima 1946. god.[79] Kvaternik je izjavio da je na Semmering došao iz Beča pred jesen 1943. i ondje ostao sve do sredine veljače 1945. kad je bio prebačen u Bad Gastein. U njegovom novom boravištu na Semmeringu (hotel *Panhans)* posjećivali su ga »bojnik« (major) Ivo Hočevar, kapelnik Lovro Matačić, natporučnik Đuro Milković, oružnički natporučnik Matošić, natporučnik Božo Krilić, doglavnik Jure Pavičić i - inž. Mario Maričić.

O Maričiću je Kvaternik iskazao ovo:

»Posjeti ing. M*aričića:* Ing. Maričića nisam poznavao od prije, jedino što sam o njemu čuo, bilo je da je bio zatvoren u staroj Jugoslaviji u Zenici iz političkih razloga. Njegov posjet mi je najavio, to mislim, ali ne znam tačno, natporučnik Milković sa primjedbom da budem oprezan, jer ni on ne pozna Maričića, pa ne može jamčiti kakav je. On mi je saopćio, da Maričić imade za mene neke poruke *Seljačke stranke.* Ja sam odlučio da može doći, jer se je onda pogovaralo o nekim razgovorima seljačke stranke sa Dr. Mladenom Lorkovićem, pa me je stvar interesirala da nešto doznam. Na prvom posjetu mi je izjavio Maričić da ima dobre veze sa *Seljačkom strankom* i sa ing. Košutićem, te da saraduje sa Njemcima, pa da pozna mišljenje koliko Njemaca, tako i seljačke stranke. Ujedno mi je izjavio neka ne mislim i vjerujem što drugi govore, da je on kakav plaćeni organ Njemaca, jer da mu to nije potrebno, jer ima posjed u Križevcima, ali on saraduje sa Njemcima iz osvjedočenja u nadi da se može spasiti zemlja od ustaša, ako dođe *Seljačka stranka* na vlast.

On mi priča, da bi *Seljačka stranka* preuzela vladu, ali da ne može sa Pavelićem i da bi trebalo njega, odnosno Kaschea odstraniti, jer da Kasche drži protiv volje njemačke vojske na vlasti Pavelića. Veli, da njemačka vojska krivi Kaschea za proljevanje krvi i za svoje velike gubitke, jer da on ne drži Pavelića i podupire njegovu strahovladu zemlja bi se smirila, a ovako je zemlja revolucionirana i svi bez razlike krive za to Njemce. Rekao mi je da je Kasche kupljen od Pavelića i da zato ima dokaze u rukama, koje će iznjeti u Berlinu da sruši Kaschea. Ja sam mu rekao, da se ja u to ne želim mješati, jer znam kakvi su Njemci, zato neka bude i on oprezan, jer bi mogao doživjeti svašta. Dalje mi je pričao da je u zadnja tri mjeseca proputovao cijelu gornju Hrvatsku i navadao mjesta, gdje je sve bio i navadao ljude s kojima je sve razgovarao iz svih zvanja i zanimanja, naročito sa seljacima i da su svi ogorčeni na Pavelića i ustaše. Pripovjeda da je bio u vezi sa partizanima, sa nekim 'bijelim' i 'crvenim'. Za opstanak bijelih ja nisam znao, da su to izričiti radićevci, koji su izbjegli u šume, da napadajima na transporte i ustaše štete Paveliću i ustašama, a eventualno i onemoguće. Dalje je pričao, da obe partizanske grupe imaju međusobnu političku vezu, ali da zajednički ne operiraju u vojničkim podhvatima. Priča dalje da u Hercegovcu u Slavoniji postoji partizanska vlada, a da je tamo i pjesnik Nazor. Veli da zna pozitivno, da svi Njemci osim poslanstva žele da *Seljačka stranka* preuzme vladu i da na tome rade svi Njemci uključivo vojske. Napada Lorkovića i Košaka, kao prijatelje Kaschea, pa da se oni međusobno drže kao kakvo akcionarsko društvo, da drže i Pavelića na vlasti, govori o velikim darovima, koje prima Kasche i o nekim novčanim predozna-

[79] A-VII, NDH, I.O. 9, Br. reg. 6/9 1-104, Zapisnik saslušanja SI. Kvaternika.

kama i t. d. Pošto je već bilo kasno dok je on završio svoje izvješće zamolio sam ga, da prekinemo i da ćemo nastaviti sutra prijepodne.«

»Drugi dan — nastavlja Slavko Kvaternik svoj iskaz — stavio sam Maričiću slijedeća pitanja:

a) Da li ima kakve punomoći sa strane *Seljačke stranke* da može u njezino ime pregovarati i razgovarati?

Odgovorio je da nema.

b) Da li ima kakva uvjerenja sa strane Njemaca, da može putovati u glavni stan, jer bi to bio dokaz da su oni sa time sporazumni? Rekao je da nema.

c) Zna li konkretno traženje ili uvjete seljačke stranke radi stupanja u vladu, ako ne pismeno, makar usmeno? Odgovorio je da ne zna.

d) A što je sa dr. Mačekom? Kako može stranka pregovarati bez njega? Tu je odgovorio da on misli, da kraj svih teškoća ima ing. Košutić vezu sa Mačekom. Rekao sam da je to prvo pitanje, koje se mora riješiti, kao prvi uvjet pregovaranja, puštanje dr. Mačeka na slobodu.

e) Pitao sam dalje što misli, ako Seljačka stranka, odnosno njezini prvaci udu u vladu, hoće li se izbjeglice povratiti svojim kućama. Odgovorio je, da se osvjedočio osobno, da bi svi bijeli partizani sa Kalnika i okolice Čazme povratili se kući, a i dobar dio crvenih iz okolice Hercegovca i Pakraca.

f) Pitao sam dalje, šta on misli, bi li se sa partizanima, koji se ne bi povratili kućama, mogao putem pregovora naći izlaz za redovitu borbu, u kojoj ne strada pučanstvo, radi odmazda čas sa ove čas sa one strane. Odgovorio mi je da misli da je to polučivo, dok na drugoj strani ima ljudi značaja Nazora.

Ja sam mu rekao, da je i moje mišljenje i da je krajnji čas da *Seljačka stranka* poduzme nešto, da se ograniči i onemogući strahovlada Pavelića. Jer u pasivnom stavu, kao do sada ne može se postići baš ništa, nego sve ide na gore.

Dalje sam naveo, da se ja u tu stvar osobno neću da mješam, jer sam doživio velika razočaranja od strane Njemaca, pa sam mu pričao slučaj Albert,[80] koji je za njega tako zlo svršio, jer je Kasche jak kao stranački čovjek, koji imade i kod vrhovne komande i kod vlade Reicha svoje prijatelje, a sigurno i zna da kad bi došla kakva nova vlada u Zagreb, da bi i njemu odzvonilo, a u Zagrebu se živi dobro u kraljevskoj palači.

Rekao sam, da sam pripravan poduprijeti svaku akciju seljačke stranke posredovanjem ili obavještenjima, ali da se neću nikako mješati u stvar kao kakvi čimbenik ili pregovarač. Već samo posredovanje je nemoguće, bez konkretnih predloga, najprije se mora znati što se hoće, kako se hoće i kada. Osim toga morao bi Maričić donesti od Košutića kakve ovlasti, jer ovako ne ide i ne može se smatrati od nikoga kao kakva ozbiljna akcija, nego jedino kao neko sondiranje, ako ne mlaćenje prazne slame.

On je ova moja razlaganja razumio i uvidio potrebu da se ovako postupa i rekao da putuje smjesta u Zagreb i da će u tom smislu raditi, pa se povratio sa konkretnim predlozima. Konačno sam dao pozdraviti ing. Košutića i sve ostale.«

[80] U jednoj internoj njemačkoj zabilješci (Berlin, 21. I 1943) stoji da je savjetnik poslanstva NDH u Bratislavi Albert jedini *Volksdeutscher* u diplomatskoj službi Hrvatske i da je u tom svojstvu dao Berlinu dragocjene informacije u slučaju SI. Kvaternika. Pored toga, Albert je stalni informator o internim zbivanjima na području hrvatske vanjske politike, osobito u pogledu izvjesnih nastojanja da Zagreb uspostavi dodir s emigracijom odnosno da ga održava. (AJ, T-120, rolna 1077)

O svom drugom susretu s Maričićem Kvaternik je iskazao ovo:

» *Drugi posjet ing. Maričića:* Ing. Maričić je nakon 2—3 tjedna opet došao u veoma dobrom raspoloženju. Rekao mi je i pokazao: kurirsku iskaznicu za putovanje u glavni stan, odnosno po cijeloj Njemačkoj. To sam znao od prije slično iz stare Austrije, da ovakove dvostruke iskaznice dobivaju samo posebne osobe, kad su važni kuriri. Od ing. Košutića je donio jednu ceduljicu sa pozdravima i potpisom, pa je rekao, da drukčije nije išlo, jer se je jedino sa Košutićem mogao sastati neopaženo u kupalištu hotela 'Esplanade'[81] i da je Košutić tu ceduljicu napisao na vratima, jer drugdje je bio sastanak nemoguć sa Košutićem, jer bi bio odmah po ustaškom redarstvu otkriven.

Usmena poruka je glasila, da *Seljačka stranka* stavlja slijedeće uvjete za ulaz .u vladu:

a) Puštanje dr. Mačeka na slobodu.

b) Neka vrst koncentracione vlade, ali svi glavni resori u rukama seljačke stranke.

c) Saziv sabora i svih zastupnika bez obzira na stranke, koji su dobili kod zadnjih izbora u Jugoslaviji apsolutnu većinu glasova.

d) Izbor glavara države po saboru, samo ne znam da li po ovome ili nakon novoga izbora.

e) Moje učestvovanje u vladi, kao neka vrsta garancije da će biti sve i provedeno po utanačenju. Bila je još jedna tačka na koju se ne sjećam.

Opaska: Interesantno je, da su mi Amerikanci pokazali u 1945. g. prigodom mog saslušanja jedan dopis od Košutića na Mandića ili obratno to sigurno ne znam. U ovom dopisu potvrđuju se neki pregovori između Mandića i Košutića u kojem su svi uvjeti istovjetni sa porukom, koju je donio Maričić, ako sve to nije falsifikat.

Nakon što me je Maričić izvjestio o porukama, rekao je da ako Maček ne stupi u vladu, da on sigurno neće praviti poteškoće. Ja sam na to pitanje (pitao?) Maričića, što kani sada poduzeti. On veli da ide sa ovim porukama svakako u glavni stan i ako mu ništa ne uspije, uspjeti će mu maknuti Kaschea, a onda je sve dobiveno. Ja sam mu ponovno rekao, da se osobno i aktivno u ovo pitanje neću mješati, ali da ću mu dati preporuku na generala Lahousena, bivšeg austrijskog oficira, koji je udjeljen u glavnom stanu i njegov je resor politika na jugo-istoku Europe.

Ja sam mu napisao popratni list u kojem se, ali na prvom mjestu ograđujem da sam ja kakvi inicijator ili suradnik u ovoj stvari, ali je držim toliko važnom, da radi toga upućujem ing. Maričića na njega. Konačno sam još jedamput rekao Maričiću neka pazi što radi, jer vrag ne spava, a Pavelić i Kasche imadu svuda svoje špijune.

Zatim je Maričić otputovao u Beč. Ja se više nisam interesirao kako će dalje Maričić iz Beča i što će poduzeti, nego čekao njegov povratak na Semmering.«

Evo što je Kvaternik iskazao o ponovnom viđenju s Maričićem nakon povratka iz Berlina:

»*Povratak Maričića iz glavnog stana Firera:* Nakon nekoliko dana vratio se Maričić sa puta i došao na Semmering. Najprije mi je na daleko i široko pripovjedao s bujnim maštama, kako mu je to mislim prirođeno, o njegovom putovanju sa posebnim avionom, što je po mojem prijašnjem saznanju i odgovaralo stvarnosti. Rekao mi je ime majora iz glavnog stana, koji je po

[81] To je kupalište u susjedstvu hotela *Esplanade,* u zgradi nekadašnjeg SUZOR-a.

njega došao i sa kojim je letio u glavni stan. Iz dalnjeg opisa sam mogao ustanoviti, da je Maričić zbilja bio u glavnom stanu Hitlera kraj Königsberga. On me je izvjestio, da generala na koga sam upravio list nije bilo u glavnom stanu, nego da je ranjen i leži negdje u bolnici i da je liste predao jednom malom mršavom čovjeku u uniformi admirala.

Opaska: Time sam mogao ustanoviti da je to bio admiral Canaris, koji je bio vješan kasnije prigodom atentata na Hitlera kao jedan glavni učesnik. Maričić priča dalje, da ga je ovaj admiral nakon što je list pročitao primio veoma lijepo, s njim razgovarao i konačno su sastavili zajednički zapisnik, koji sadržava preporuke seljačke stranke i sve optužbe protiv Kaschea i t. d. Konačno da ga je ovaj admiral dva puta upozorio, ako hoće stvar da uspije, da mora ostati apsolutnom tajnom i da ne smije nikome reći gdje je bio i kod koga je bio. Je li se Maričić držao tih uputa kraj njegove razgovorljivosti, ne znam, skoro bi dvojio. Dalje je pričao, da ga je ovaj admiral pozvao k sebi sa još druga dva čovjeka, također u marinerskoj uniformi, ali da čina ne zna. Oni su zajednički proučavali sastavljeni protokol, koga je jedan od ovih, jedan veoma visoki sa bradom, sobom odnio. Po opisu Maričića ova dva nisu bila admirali ni pomorski časnici nego neka vrst Hitlerovih diplomata u uniformi. Jednom od ovih znao sam čak ime, sada se ali ne sjećam.

Iz tih pričanja Maričića vidio sam da je on bio na kompetentnom mjestu, kod neposrednih referenata Hitlera.

Konačno je Maričić pričao kako su ga svagdje uljudno primili, a zatim da se je vratio nazad istim avionom. Maričić je bio veoma dobro raspoložen i vjerovao je u siguran uspjeh.

Nakon toga otputovao je u Zagreb, a nakon nekoliko dana sam čuo da je uhapšen, neki su tvrdili da je sve izdao, drugi da nije i da je bio mučen i t. d.« [2]

Kvaternik je do sredine veljače 1945. boravio na Semmeringu, ali bi katkad »skoknuo« i do Beča. O tome govori »Izvješće o vojskovođi Kvaterniku« generalnog konzulata NDH u Beču od 9. III 1944.[83] upućeno ministru Alajbegoviću. Ono glasi ovako:

»Početkom mjeseca ožujka boravio je u Beču odsjevši u hotelu *Imperial* soba br. 7-8, maršal i vojskovođa Kvaternik. U dva navrata razgovarao sam s

[82] Maričić je u istrazi 10. IX 1945. o pregovorima ustaša i »mačekovaca« izjavio ovo:

»Pregovori između ustaša i Njemaca, te vodstva HSS-a vođeni su u tri faze.

U prvoj fazi vođeni su pregovori samo između ustaša i vodstva HSS-a. U toj fazi pregovarali su ing. August Košutić i dr. Josip Torbar lično sa Pavelićem. Vodstvo HSS-a je tražilo: predsjedništvo vlade, po selima mjesto ustaške policije ponovo organiziranje i naoružavanje seljačke zaštite, sva vojska jedinstvena a jedino prvi ustaše da ostanu kao Pavelićeva tjelesna straža, puštanje na slobodu dra Mačeka i povlačenje Čerkeza iz NDH. Kao rekompenzaciju HSS bi se čitav aktivizirao u borbu protiv NOP-a. Ti su pregovori već bili skoro zaključeni, ali se umiješao Kasche, koji je tražio da se njega o tome obavještava i da Lorković kao njegova povjerljiva ličnost vodi te pregovore. Pavelić više nije sudjelovao u njima a također su se povukli Košutić i Torbar. Oni su delegirali kao pregovarače dra Ivana Andresa, Barišu Smoljana i prof. Roka Mišetića. Tada su ustaše postavili zahtjev da se stvori neki narodni front između ustaša i HSS-a u kome bi se HSS pretopio u ustaški pokret. HSS bi trebao u tom slučaju, što je jasno, aktivizirati sve snage u borbu protiv NOP-a. To su odbili Torbar i Košutić. U trećoj fazi vođeni su razgovori na inicijativu dra Mandića, tadašnjeg predsjednika vlade NDH, između Pernara i Artukovića, glede jedne koncentracione vlade. Ali stvar je propala u samom začetku.«

Faze je Maričić rasporedio ovako: prva faza bila je koncem lipnja 1943. god.; druga u drugoj polovici kolovoza 1943. god., a tada su konačno i bili prekinuti pregovori; treća faza bila je u drugoj polovici rujna 1943. godine. Naveo je i svoje izvore za tu informaciju: nadbiskup Stepinac, dr Torbar (vrlo blizak nadbiskupu kao njegov rođak) i drKulenović. (A-VII, SUP-Zagreb, MF-23).

[83] A-VIII NDH, kut. 262, Br. reg. 8/6 - 4. Dopis nosi potpis konzula dra Stjepana Gredelja.

njime. Jednom vlastitom pobudom zajedno sa dokonzulom Mirkovićem, a drugi puta na njegov poziv sam. Odgovori vojskovođe na naša pitanja mogli bi se u glavnom ovako izložiti:

1. U njemačku pobjedu uvjeren sam podpuno. Ne možemo prešutiti činjenicu, da su Niemci i Talijani podjednako odgovorni za prilike u našoj državi.

2. U Zagreb i domovinu ne znam kada ću se vratiti, jer su me objedili na temelju nekog pismenog izviešća tajnika Poslanstva u Bratislavi Dra. Malvića, da sam pučist i da spremam u državi puč time, da preuzmem vlast. Na povratku iz Slovačke dočekan sam bio u Zagrebu bez vojničkih počasti i 'dugih nosova', pa sam se razpitao za razlog i pošao do Poglavnika, te Ga pitao, da li u to vjeruje, jer ja ne imam pojma o ničemu, a On mi je odgovorio, da se svašta priča, no tko bi tome vjerovao. Nakon toga otišao sam u inozemstvo, gdje mirno živim i pratim vojničke prilike na frontu. Glede iztoka se ne bojim, jer njemački krugovi ne pokazuju nikakovu zabrinutost. Vjeruje, da nema govora o uzpješnom izkrcavanju Angloamerikanaca na sjeverozapadnoj obali Europe, a sumnja također na temelju njemačke obaviesti o uzpjehu invazije na jugoiztoku iste. Veli da su se na Balkanu Niemci obzirom na dobitak na vremenu uzpjeli spremiti da dostojno dočekaju u svakom slučaju protivnika.

3. Iz Beča (hotel *Imperial)* preselio se svojevremeno na Semmering s toga razloga, jer ga bivši gen. konzul Dr. Karčić nije pozvao u crkvu povodom godišnjice N. D. H. 1943, kao ni na primanje koje je dano u istom hotelu, pa je doživio neugodnost, da su ga ugledni njem. dužnostnici, među njima i bivši zapovjedajući general Beča g. Streccius, pozivali na prijem, a i čudili se, da on ne prisustvuje i izjavili, da ne će ni oni prisustvovati, ako säm vojskovođa ne bude došao.

4. Mene je osobno sa povjerenjem pitao, da mu odgovorim, kako se razvijaju prilike u domovini. To je pitanje obrazložio time, da Niemci svašta pričaju, a on je malo informiran, pa im ne zna dati točan i jasan odgovor. Odgovorio sam mu temeljem vlastitih opažanja prigodom božičnog boravka u domovini kao i na temelju saznanja od raznih dužnostnika, političkih izviešća, te govorkanja naroda sliedeće: Prilike se u domovini unatrag nekoliko mjeseci (mjesec dana nakon Badogliove kapitulacije!) vidno popravljaju. Svakim danom idu na bolje. Partizani i vojni neposlušnici vraćaju se svojim kućama, što je najveća zasluga mudre politike naše vlade, te govor ministra g. Dr. Lorkovića i predsjednika vlade g. Dr. Mandića, te Poglavnikov povodom obljetnice ustaškog pokreta. Narod uviđa sve jasnije, da mu je partizanstvo strano i da je prešlo kulminaciju svog jačanja, sve više traži jaku državnu vlast i vojsku i postaje i u najširijim slojevima konstruktivan i državnotvoran. Prema tome moglo bi se zaključiti, da domovina treba samo vremena i prilike će se podpuno srediti, te vratiti narod mirnom i osiguranom svakidanjem životu. Time u vezi mora se iztaći napose jaka i mudra ličnost u osobi novog ministra oružanih snaga g. Vokića kao i činjenica, da narod sve većim pouzdanjem gleda i javlja se u ustaške postrojbe, koje se hrabro bore i ne predaju se. Povodom gornjeg saznanja izviestio sam o svemu Generalnog konzula g. Dr. Hühna, te u vezi s njima čast je ovom Generalnom konzulatu zamoliti Vas za načelno stajalište, kako bi se ovaj Generalni konzulat ponašao u sličnom slučaju, kao što je to bilo povodom obljetnice N. D.H. god. 1943. t. j. da li se u takovom slučaju može pozvati i vojskovođa Kvaternik u koliko se nalazi u Beču ili ne.«

Kazalo osoba

Aeldert, Ludwig 87, 113
Aimone di Savoia Aosta, vojvoda od Spoleta i designirani kralj NDH 9, 41, 64, 66, 73, 119, 131
Alajbegović, Mehmed 7, 171, 173, 350-352, 375
Albert, Theodor 373
Aleksandar Karađordević 241, 263, 264, 361
Alfieri, Dino 30, 32, 47
Altfeld 253
Altgajer, Branimir 323
Ambrosio, Vittorio 10, 25, 34, 47, 140
Andres, Ivan 22, 29, 83, 131, 132, 146, 167, 334, 359, 375
Andrić, Josip 292
Anfuso, Filippo 224, 225, 253
Antonescu, Ion 11, 80
Arikan, Saffet 252
Arnian 22
Arnold 253
Artuković, Andrija 22, 25, 56, 69, 70, 77, 83, 86, 93, 105, 123, 128, 130, 171, 173, 358-360, 364, 369, 370, 375

Babić, Ivan 92
Bach-Zelewski, Erich von dem 44
Backe, Herbert 169
Bačević 12
Bačić, Vilim 15. 20, 24, 99, 184, 271
Baća, Antun 346
Badoglio, Pietro 9, 49-51, 54, 64-66, 68, 77-80, 84, 93,112,113,137,138,156,164, 183,200,221,235,236,268,278,354,376
Bakarić, Vladimir 220
Bakrač, Boris 220
Baien, Josip 88, 155, 165, 167, 171-173
Bartelet 303, 304, 330
Bastianini, Giuseppe 24, 30, 32, 41, 47
Bauer, Ernest 342-345, 347-349
Beckerle, Adolf Heinz 70
Begič, Vilko 44, 65, 72, 108, 163, 356, 361, 370
Belak, Dragan 334
Benak, Aleksandar 103, 127, 267, 279, 308
Beneš, Edward 15
Benzler, Felix 148
Benzon, Branko 62, 171, 180, 271, 352
Bergen, Carl-Ludwig Diego 164
Berger, Gottlob 44, 46, 201
Besarović, Savo 171, 173, 180, 235
Bešlagić 351
Bićanić, Rudolf 350
Biggini 41
Birčanin, Ilija 12
Bismarck, Otto Christian 100
Blašković, Pero 272-274
Blašković-Makanec, Zdenka 272
Blažeković, Milan 252-254
Boban, Rafael 305
Bocci, Solari 73
Bodi 301
Bogat, Stjepan 325
Bogdan, Ivo 117, 142, 152, 182
Boris (bugarski kralj) 11
Bošnjaković, Ferdo 18, 24
Bottai, Giuseppe 51
Božilov 189, 247
Böckl, Fritz 196, 210
Brauchitsch, Walter 115
Braun von Stumm, Gustav 252, 308
Brauweiler, Ernst 252, 320
Brbolež, Pero 345
Brnčić, Josip 220
Brosio, Manlio 34, 80
Broz, Josip Tito 48, 62, 84, 85, 88, 92, 110, 127, 137, 140, 153, 154, 174, 177, 182, 203, 207-210, 220, 221, 228, 233-235, 238, 241, 260, 301, 304, 307, 308, 316, 317, 330, 350, 363
Brudermüller 332
Buć, Stjepan 29, 93, 192, 193, 327, 328
Budak, Mile 7, 16, 24, 44, 46, 47, 52, 55, 60-62, 64, 69, 73, 83, 92, 93,97,100,105, 113, 120, 121, 124, 125, 137, 151, 152, 155-159, 167, 171-173, 180, 187, 190, 191, 194, 201, 213, 224, 235, 239, 358, 361, 368, 370
Buffarini, Guido 49
Buhle, Walter 50
Bulat, Edo 24, 68, 93, 94, 113, 114, 118,127, 131, 142, 143, 152, 165, 171, 173, 182, 325, 326, 336, 351
Bulić, Ivan 24, 29, 35, 99, 250, 368, 370
Buljica 344

Buško, Mato 345
Buško, Niko 347
Buško, Vlaho 347
Buttlar, Horst 225, 317
Buzjak, Branko 46, 326
Bürkner, Leopold 197, 225, 228, 230

Cabas, Josip 108, 161, 171, 173, 180, 271, 292
Canaris, Wilhelm 357, 362, 363, 371, 375
Canki, Pavao 171-173
Cankov, Aleksandar 187, 188
Carević, Antun 345, 346
Carević, Ema 347
Casertano, Raffaele 14, 22, 24, 25, 27,35, 41, 55, 60, 62, 68, 92, 196, 253
Castelani, Aldo 81
Cavallero, Ugo 10
Celio-Cega 350
Churchill, Randolf 308
Churchill, Winston Leonard Spencer 18, 20, 308, 342
Ciano, Galeazzo 10, 14, 15, 18, 34, 51, 224
Claus 252
Comakov 248
Costar 87
Cotić, Ante 256
Crvenković, Filip 86, 92, 103, 114, 180, 182
Cvetković, Dragiša 129, 130, 270
Cvitković, Viktor 251

Čabrinović, Nedeljko 264
Čang-Kaj-Sek 146
Čanić, Matija 281, 320, 332
Čatloš, Ferdinand 361, 370
Čović, S. 257
Čuš, Oton 38

Ćiril (Kiril) 182, 189
Ćudina, Jerko 350

D'Amico, Giuseppe 140
D'Annunzio, Gabriele 137
Damerau, Alexander 347
Debelić, Sime 146, 364, 370
De Gasperi, Alcide 34, 80, 81
Deprell 307
De Gasperi, Alcide 34, 80, 81
Desbons, Georges 241
De Simone 355
Desović, Milan 202, 225, 255, 306
Devčić, Krešo 132
Dimitrijević, Dragutin Apis 263, 264
Došen, Marko 155, 170
Dörnberg, Alexander 252-254
Dragičević 226
Dragojlov, Fedor 72, 73
Dresler, Adolf 55
Drezga, Tihomil 120
Dujmović, Franjo 9, 10
Dumandžić, Jozo 87

Đilas, Milovan 49, 220

Eden, Anthony 308, 350
Egekher, Franjo 344—347
Eichmann, Adolf 339
Elicker, Jakob 23, 36, 168
Empfing, Rudolf 192
Erdmannsdorf, Otto 178, 192, 254, 326

Fabijanek 340
Farinacci, Roberto 9, 51, 116, 124
Farolfi, Ivanko 94, 146, 167, 271
Federzoni, Luigi 9
Feine, Gerhard 191, 192, 254
Feiberg, Hans Gustav 86, 109
Fertilio, Luka 61, 252, 306
Filipović, Sulejman 307, 320
Filov, Bogdan 67, 182, 189
Fischer, Hermann 343
Fisher, John 342
Förtsch, Hermann 45, 197, 220, 299, 300
Franco, Francisco 71
Frangeš, Oto 270
"Franušić, Frano 347
Franjo Ferdinand 264
Frasheri, Vehbi 321, 330, 331
Frauenfeld 360
Frederici 65
Frković, Ivica 93, 114, 127, 343
Fržop, Krešimir 257
Funk, Walter 159, 201, 253

Gabrovski, Petar 247
Gaggia 47
Gaj, Ljudevit 31
Galli, Carlo 34
Garašanin, Ilija 262, 263
Garibaldi, Giuseppe 72
Gavrilo 263
Gayda, Virginio 15
Germogen 238
Gičev 247
Gigante 190
Giustiniani, Raimondo 68, 69
Glaise v. Horstenau, Edmund 22-32, 36, 37, 40, 43-46, 52, 53, 56, 70, 74-78, 82, 83, 85, 86, 89-92, 96-98, 101-104, 106, 107, 109-111, 115, 116, 120, 125, 126, 128, 130-132, 135, 136, 139, 145, 152-155, 163-165, 167-170, 173, 174, 176, 179-182, 184-186, 190, 192, 194, 196-199, 201-203, 205, 211, 213, 219-221, 223-228, 230, 231, 244, 247, 250, 255, 258, 267-270, 274-278, 284, 290, 299-302, 308, 310, 315, 316, 320, 332, 336, 337, 339, 340, 342, 349, 352-356, 369
Gligo, Ivan 148
Godina, Ante 25, 361
Godina, Stana 361
Goebbels, Joseph 171, 360, 362
Govedić 127, 370
Göring, Hermann 49, 93, 225
Grandi, Dino 51
Grazioli, Emilio 10

Gredelj, Stjepan 375
Gregorić, Marina 362
Gregorić, Pavle 362
Gretho 348
Groepe 253
Grolman, Helmuth 95
Grömer 346
Grum, Antun 347
Guariglia, Raffaele 34, 80, 81, 87, 112
Gutić, Viktor 31
Günther, Hermann 339

Hadžić, Hakija 261
Haeffner, Artur 78, 128, 130, 145, 146, 155, 156, 223, 230, 231, 247
Havranek, Ivan 25
Hefer, Stjepan 108, 167, 171, 173, 180
Heinecke 253
Helbich 224, 227
Helm, Hans 56, 57, 64, 66, 67, 71-75, 284, 337-339
Hencke, Andor 46, 136, 223, 252, 254
Henting, Werner Otto 221-223
Herenčić, Ivan 96, 98, 104, 361, 370
Herter 344, 345
Hewel, Walter 49, 51, 203, 317
Hicke 36
Himmler, Heinrich 28, 41, 43, 44, 48, 86, 93, 101-103, 186, 225, 229, 330, 314, 323
Hirl, Konstantin 252
Hitler, Adolf 7, 9, 20, 21, 26, 31, 47, 51, 57, 61, 68, 85, 89, 93, 95, 100, 103, 111, 131, 136, 138, 139, 148, 182, 203, 225, 227, 228, 255, 260, 262, 268, 269, 278, 281, 298, 308-313, 315-317, 319, 320, 326, 328, 331, 350, 365, 375
Hočevar, Ivo 363, 372
Hoesch 288
Holeczek 30, 31
Hondl, Aleksandar 167
Hoppenstedt, Werner 87
Horak 345, 346
Horthy, Miklös 11
Hristov 187, 189, 247
Hühn, Ivo 251, 330, 376

Ikonikov 248
Imper 92
Ipša, Mijo 146

Jakčin, Gjuro 93, 127, 180
Jakupić, Jozo 271, 361
Janković, Stjepan 106
Jasinski, Nikola 271
Jelić, Branimir 57
Jerič 346
Jevđević, Dobroslav 12, 116
Jodl, Alfred 28, 50, 84, 100-102, 138, 181, 195, 268, 276, 278, 316, 353
Jonič, Vladimir 216
Jovanović, Slobodan 25
Juppe, Hans 83, 92, 101, 102, 108, 109, 142, 183, 196, 203, 204, 223, 305, 314, 315
Jurčič, Milutin 182
Juričev, Dionizije 182
Jurinac, Srebrenka 252
Jurinčič, Marko 169, 253
Juvančič 258

Kaić 257
Kalezić, Vasilije 151
Kaltenbrunner, Ernst 86, 93
Kamenarović 183, 184, 190
Kammerhofer, Konstantin 23, 28, 36, 41—44, 48, 91, 103, 113, 115, 168, 179, 181, 182, 185, 186, 269, 277, 313, 318-320, 323, 333
Kantardžulov 187, 189, 247
Kappeler, Franz 252
Karadžić, Vuk Stefanović 262, 263
Karčić, Andrija 361, 376
Kasche, Siegfried 7, 10, 26-30, 32, 35-45, 47-49, 52, 53, 55, 56, 60-62, 64, 68-71, 73-77, 82, 83, 85-88, 94-96, 99-103, 109-117, 119, 120, 124-127, 131-137, 140-146, 148-150, 155-158, 163, 164, 167, 168, 170-177, 179, 181-186, 190-198, 200-204, 210-215, 221-224, 231, 233, 234, 238-245, 264, 266, 268, 272-278, 284, 290, 295, 299-302, 304, 308, 311-320, 323, 326, 327, 334, 338, 347-348, 351, 353, 356-358, 364, 365, 369, 372-375
Katić 257
Kaulbach, Eberhardt 27
Kečet 259
Keitel, Wilhelm 26, 47, 50, 51, 81, 93, 138, 182, 184, 197, 213, 225, 227-230, 255, 260, 310-315, 317-319, 332, 363
Kerkorn 225
Kesselring, Albert 164
Kirin, Ico 96
Kirin, Vladimir 33
Kirov, Sava 189, 190, 248
Klein, Aleksandar 338
Klobučarić, Beno 360, 361
Kolak, Ivan 25, 26
Kolar, Slavko 266
Konjhodžić, Mahmud 239
Kopitar, Jernej 262
Kosina, Ivan 350
Košak, Vladimir 7, 25, 26, 68-70, 77, 86, 99, 109, 110, 133, 167, 178, 272, 292, 350-352, 360-362, 364, 368-370, 372
Košutić, August 22, 29, 34, 35, 74, 81, 110, 122, 123, 131-133, 146, 147, 151, 153, 158, 159, 163, 171, 264, 270-274, 334, 358, 359, 361, 362, 371-375
Kovačić, Matija 60, 61, 98, 105, 110, 117, 123, 124, 133, 173, 308, 311, 369
Kožuharov 248
Kraft, Stefan 63, 69, 76, 155
Krapčev 187
Krause-Wichmann 252
Krbek, Ivo 153, 292
Krce, Pavao 334

Krempler, Karl 36, 43, 293
Kren, Vladimir 7
Krenner, Viktor 115
Krienitz 252
Krilić, Božo 372
Krizman, Bogdan 8, 118, 129, 364
Krleža, Miroslav 122, 149, 151, 152
Krnjević, Juraj 33-35, 60, 61, 80, 90, 129, 270, 271, 301, 307
Kronholz, Robert 267, 272-274
Kuharic, I. 257
Kujundžić, Bogoljub 307
Kulenović, Džafer 105, 106, 171, 173, 190, 351, 370, 375
Kuraja, Krešo 340
Kuveždić, Živan 171, 173
Kiibler, Josef 343-345
Kühn, Friedrich 37, 99, 130, 212
Kvaternik, Eugen-Dido 33, 129, 284, 292, 302, 303, 361, 362
Kvaternik, Slavko 7, 30, 98, 130, 142, 151, 178, 264, 272, 302, 351, 357-359, 361-363, 365-368, 370-376

Lahousen, Erwin 358, 359, 362, 374
Lammer, Mirko 271
Lemešić 92, 340
Lendić, Ivo 245
Leskovik, Xhavid 321
Lisak, Erih 23, 98, 134
Lobkowitz, Erwein 163, 164
Longo v. Novaković Niko
Lorenz, Werner 323
Lorković, Blaž 152, 178
Lorković, Mladen 9-11, 14-16, 18, 24-26, 29, 33, 35, 39, 42-44, 46, 52, 56, 60, 62, 68-70, 74, 77, 81-83, 85-87, 96, 99, 105-107, 109, 110, 112-114, 122, 125, 127, 131-133, 135, 136, 146, 147, 155, 167, 170-173, 176, 178, 179, 181-185, 226, 244, 255, 256, 259, 261, 263, 264, 268-272, 276-278, 284, 285, 299, 307, 325, 333, 350, 351, 357, 360-362, 364, 365, 368-370, 372, 376
Lohr, Alexander 22. 24, 27, 32, 36, 39-41, 43-45, 53-55, 86, 88, 93, 99, 102, 106
Luburić, Vjekoslav-Maks 22, 23, 87, 98, 125, 129, 130, 371
Ludin, Hans 178
Lukas, Filip 273
Lulić, Petar 304, 324, 354
Lunaček, Valdemar 167, 171, 173
Lüters, Rudolf 11, 31, 32, 35, 54,55,83,102, 139

Ljuban, Cvijeto 344, 345

Mackensen, Hans Georg 32, 47, 49-51, 112
Maček, Vladko 15, 19, 33, 34, 38, 69, 70, 74, 110, 114, 123, 128-133, 137, 138, 140, 142, 147, 153, 174, 190, 192, 222, 238, 247, 268, 270, 359, 367, 371, 373-375
Magovac, Božidar 334
Mahek 202
Makanec, Julije 171, 173
Malvič 376
Mammeli 9
Mandić, Nikola 106-112, 131,133,139, 146, 147, 155, 158, 162, 164, 165, 167, 170, 171, 173, 177, 179, 183-185, 192, 226, 273, 279-281, 284, 299, 304, 305, 308-313, 315-320, 327, 328, 332, 368, 370, 374-376
Mandušić, Mate 129
Mannstein, Erich 18
Maralić 148
Marcone, Giuseppe Ramiro 65, 111
Maričić, Mario 357-359, 363-375
Marić, August 273
Marinković 308
Marinković, Ivo 103, 104
Marjanović, Sida 8
Marković, Josip 92, 127
Marković, Svetozar 263, 264
Maroni 360, 363
Martinović, Milan 90, 335
Mašek 255
Matačić, Lovro 252, 272
Matošić, Joe 361, 370, 371
Matsushima, Shikao 254
Mazzolini, Serafino 355
Mehrbach 252
Meissner, August 149, 311
Melle 34
Mešić, Ademaga 370
Meštrović, Ivan 33, 34
Metzger 320
Mezzasoma, Fernando 355
Mihailović, Draža 12, 16, 24, 30, 62, 76, 88, 91, 116, 123, 137, 140, 148, 153, 182, 207-209, 231, 263, 269, 292, 308, 335, 350
Mihajlov, Vanča 187
Mihić 257, 259
Mihov 189
Mihovilović, Ive 153
Milićević, Vladeta 7
Milković, Duka 358, 365-367, 371, 372
Miloš, Ljubo 129
Milovčić 345
Miljković, Huška 162
Mintas, Vladimir 114, 121, 308,"311
Mirković 376
Mirošević-Sorgo, Niko 164
Mišetić, Roko 146, 375
Miura, Kazuichi 253, 254
Moscatello, Nikola 164
Mosner, Stipe 187, 247, 248
Moškov, Ante 7, 23, 56, 86, 98, 114, 128-130, 134
Mussolini, Benito 7,14,20,21,47,49-51,52, 54, 67, 68, 72, 77, 78, 87-89, 92,105,108, 131, 136-138, 154, 156, 158, 164, 166, 205, 213, 221, 228, 240, 258, 303, 312, 325
Mušanov 187, 188, 247

Naletilić, Božo 129, 247
Napoleon I Buonaparte 20
Navratil, Miroslav-Friedrich 87, 92, 98, 99, 106-108, 113, 114, 118, 134, 139, 142, 153, 155, 163, 165, 167, 171, 173, 179, 181-186, 196, 197, 201, 205, 213, 224-227, 229, 230, 268, 269, 274-278, 281, 300, 309, 315, 332, 352, 362
Nazor, Vladimir 143, 372, 373
Nedić, Milan 148, 149, 154, 163, 172, 185, 231, 272, 273, 292, 370
Neubacher, Hermann 59, 95, 109, 148, 169, 172, 176, 192, 203, 214, 220, 224, 249, 268, 269, 272, 274, 277, 292, 305, 324, 331, 360
Nikolić 371
Nikšić, Ante 24, 25, 41, 105
Nishimura, Kaniti 254
Nizeteo, Antun 246, 354, 355
Noeldeke 252
Novaković, Niko 256
Nu Thakin 92

Obadić, Josip 253
Obwurzer 28, 43
Oras 86
Orešković 340
Orlando, Vittorio 49
Orsenigo, Cesare 252
Oršanić, Ivan 67, 105, 368, 370
Oshima, Hiroshi 252-254
Osterkamp 255
Ott, Hans 220

Pachnek 190
Palčić 301
Pandaković, Miroslav 271
Pandža, Muhamed 204
Papen, Franz 18, 340
Partov 189
Pavelić, Ante 7, 22, 23, 25-29, 31, 33,41,43, 45, 55, 56, 60, 71, 74, 77, 83, 86, 89, 90, 92, 96, 103, 104, 106-108, 113, 114, 117-119, 122, 123, 125, 129, 130, 132, 133, 135, 140, 142, 146, 147, 149, 151, 152, 154, 167, 172-174, 177, 183, 192, 197, 203, 213, 222, 223, 227, 238, 250, 264, 265, 268, 270, 271, 273, 275, 278, 279, 311, 316, 350, 351, 358, 359, 361, 363, 368, 370, 372-375
Pavičić, Jure 372.
Pavičić, Viktor 26
Pavle Karađorđević 129
Pavlović 245, 248
Pavolini, Alessandro 136
Pejačević, Petar 25, 29
Perčević-Odavna, Ivan 31, 44, 104, 106, 110, 251, 360, 361
Perić, Stijepo 10, 14-16, 24, 25, 187-190, 214, 225, 245, 247, 251, 268, 271, 272, 290, 299, 303, 308-316, 318-320, 324, 325, 336, 339, 342-351, 354
Perinić 245
Pernar, Ivan 22, 29, 81, 83, 123, 130-132, 145-147, 271, 334, 335, 359, 371, 375
Perović 343
Pešelj, Branko 33
Petain, Henry Philippe 112
Petar II Karađorđević 48, 241, 258, 263, 289, 350
Petersen, Jens Peter 165
Petrić, Ivan 248, 303, 304, 330
Petrovič, Kata 346
Petrucci, Luigi 41, 45, 47, 53, 55, 73, 77, 92, 115, 116
Phleps, Arthur 43, 103, 203, 302
Pietromarchi, Luca 24
Pijade, Moša 307
Pjerotić 345
Plesoianu 68
Poili 34
Pokay 103, 104
Popović, Koča 220
Postružnik, Oton 345
Pott, Eugen 113, 320
Prebeg, Viktor 86
Predović 364, 370
Princip, Gavrilo 264
Prinzing 87
Protega, Miljenko 292
Prpič, Ivan 52, 72, 86, 87, 96, 98, 178, 273, 361, 370
Pšeničnik 246
Puk, Mirko 25, 72, 73, 87, 170, 370
Purić, Božidar 90, 335
Pušek, Tomislav 8

Račić, Puniša 123
Radić, Mira 163
Radić, Stjepan 83, 106, 132, 163, 177, 222, 368
Radić, Vlatko 147, 334
Radotić 370
Radovan 361
Rafajlović 370
Rahn, Rudolf 112, 113
Rainer, Friedrich 141, 157, 182-184, 190, 196, 197,201,211-213,328
Ramov, V. 256
Ratković, Stjepan 61-63, 97, 136, 143, 149, 169, 171, 172, 178, 179, 191-194, 196, 201, 224, 225, 251-254, 352
Re, Gian Carlo 78, 92, 111, 115, 116
Reberski, Josip 146, 334
Reichert 330
Reichmann 253
Reiss 345, 346
Rendulic, Lothar 81, 84, 85, 88, 89, 93-95, 97,101, 102, 138,139,147,203,221,223, 226, 228, 277-279, 285, 290, 305, 309, 310, 319, 337, 339
Requard, Willy 99, 336
Reš 354
Ribar, Ivan 307
Ribbentrop, Joachim 16-18, 21, 27, 30, 32, 41, 48, 51, 62, 87, 93, 100, 112, 113, 115, 131, 134, 136, 140-142, 144, 148-151,

170, 172, 173, 178, 179, 182, 184, 192, 196, 200, 201, 203, 211, 214, 215, 225, 230, 231, 304, 310-314, 316, 317, 319, 323, 326, 350-352
Ribnikar, Vladislav 307
Rieger, Vilko 352
Rintelen, Enno 47
Ritter, Karl 27, 28, 86, 94, 95, 172, 192, 197, 203
Rizi 80
Roatta, Mario 10, 12, 13, 34, 77, 112, 140
Robić, Ivan 146
Robotti, Mario 13,16,77,87, 92,96, 99,131

Rolf, Tomislav 226, 227, 230, 231
Rommel, Erwin 141, 197
Roosevelt, Franklin Delano 18, 78, 342
Rosandić, Mime 7
Röhm, Ernst 48
Rubčić, Dragutin 74, 83
Ruhe, Heinrich 253
Rukavina, Jerko 266
Rukavina, Juco 127
Rumini, Roberto 72
Rumler 13
Runke 252
Rušinović, Nikola 171
Ružić, J. 271

Sakuma 254
Sambugnach, Tomislav 321, 324, 326, 350-353
Saradžoglu, Šukri 308
Sarkotić, Stjepan 106, 107, 110, 361
Sauberzweig 333
Schmidler, Herbert 253
Schmidt, Paul Otto 47, 309, 310, 313
Schubert, Conrad 60, 99, 106, 107, 109, 224
Schuchardt 30, 89
Schulz 346
Schwerin-Krosigk, Lutz 201, 307
Scorca, Carlo 41
Seitz, Aleksandar 368, 370
Selchow, Kurt 115, 224
Seldte, Franz 307
Sellschopp 252
Sertić, Tomislav 358
Servatzy, Vjekoslav 7, 98
Seuberich 252
Sforza, Carlo 20
Simović, Dušan 7, 26, 65, 77, 222, 263
Sinčić, David 13, 16, 33-35, 77, 78, 80, 81, 83, 87, 96, 99, 270-272
Singer, Vlado 129
Six, Alfred Franz 252
Skerlić, Jovan 263
Skorzeny, Otto 131
Smoljan, Bariša 22, 29, 146, 272-274, 334, 359, 375
Smrekar, Zdenka 371
Spellman, Francis 15, 17, 18, 20
Spitzer, H. 357, 358, 360, 364, 366, 367
Stakić, Vladislav 16
Starčević, Ante 152, 177, 264
Starčević, Mile 25, 60, 74,105,107,109,122, 133, 180, 369, 370
Steengracht, Gustav Adolf 30, 32, 41, 48, 87, 143, 159, 171, 178, 179, 193, 194, 196, 201, 223, 252, 254, 325, 326, 331, 356, 357-
Stefan 187, 188
Steiner, Felix 113
Stepinac, Alojzije 302, 358, 359, 364, 371
Stilinović, Marijan 220
Stipetić, Gjuro 273
Streccius, Alfred 360, 376
Strossmayer, Josip Juraj 31, 188
Strutinski, Miron 307
Suschnig 333
Sušić, Lovro 105, 170, 171, 173
Sztojay, Dome 252

Šafar 368, 370
Safarik 262
Šćatrov 187
Šegvić, Kerubin 31
Šepić, Dragovan 8
Sijaković, Boško 345
Šimić, Frano 340
Šimić, Marijan 93
Šimrak, Janko 370
Šišmanov 190
Šturm-Jurišić, Momčilo 301
Šupuk-Lenoch 253
Šutej, Juraj 90

Tamburini, Tullio 196, 213, 225, 345, 355
Tarle, Marko 292, 361
Taylor, Myron 18
Testa, Temistocle 17
Timošenko, Semjon Konstatinovič 18
Tomašević, Ivan 114, 356
Tomašić, Ljudevit 146
Tomić, Viktor 23, 97, 125, 134, 361
Torbar, Josip 33, 34, 81, 83, 146, 147, 158, 159, 270, 271, 358, 359, 364, 367, 375
Torre, Capasso 355
Tortić, Janko 73, 167, 171, 173, 180, 368, 370
Toth, Dragutin 108, 173, 180, 292, 370
Tovar 252
Trgo, Fabijan 8
Tribukaj 343
Trifunović, Miloš 90
Trumbić, Ante 33
Turina, Oskar 126, 137, 176, 182-184, 190, 192, 212, 231, 358

Uiberreither, Siegfried 114
Umeda 68

Varda, Demeter 72
Vaška, Tibor 255
Vavra 360, 371
Veesenmayer, Edmund 30, 203, 272, 273
Velebit, Vladimir 220
Verdiani 75

Vernić-Turanski, Janko 78-80, 205, 304, 324, 354
Vest, Fedor 110
Višacki, Ljubomir 25, 151
Vittore Emanuele 41, 156
Vlašić, Frano 347
Vokić, Ante 70, 172, 173, 180,275-278,281, 284, 301, 315, 319, 332-334, 340, 376
Vrančić, Vjekoslav 25, 33, 69, 93, 171-173, 180, 182, 275, 361, 370
Vrančić, Vladimir 280
Vranešić, Jure 151,152
Vučičević, Ivo 252
Vučković, Božo 130, 334
Vuksanović, Ljubo 220

Wacker 253
Waldner 253
Warlimont, Walter 28, 46, 47, 203, 267-270, 275-278, 300, 309, 316-319
Wedemeyer 292
Weichs, Maximilian 86, 95, 102, 115, 139, 142, 144, 158, 176, 182, 183, 194, 205, 210, 211, 220, 268, 269, 277, 278, 290, 299, 310, 336, 339
Weissenberger, Prvislav 191, 192, 252-254
Weizsäcker, Ernst 30, 164
Werlin 171
Werner, Ivan 134
Wiehl, Emil 321
Winter 253, 352
Wolff, Karl 323

Zanoni 245
Zeitzier, Kurt 49, 317
Zoller, Hans 114
Zoričić, Milovan 273
Zotov, Sergej Dimitrijevič 248
Zwade 266

Žanić, Milovan 25, 73, 154, 155, 171, 173, 292
Židovec, Vladimir 67, 69, 187
Žunjević, Karlo 146

Yamaja 68

Kazalo autora

Auty, Phillis 53, 207

Bakrač, Boris 220
Barker, Elizabeth 334
Bauer, Ernest 22
Boban, Ljubo 334
Borković, Milan 148
Božović, Branislav 56

Clissold, Stephen 334
Clogg, Richard 53, 207
Colić, Mladen 142

Čović, Marko 18

Deakin, William 47, 112
Drezga, Tihomil 120
Dujmović, Franjo 9

Erignac, Louis 91

Fertilio, Luka 24, 61, 352
Fricke, Gert 22, 100, 229, 230, 267,300, 309, 316

Gisevius, Hans Bernd 48
Guariglia, Raffaele 112

Hariš, Ivan 224, 284
Hillgruber, Andreas 309
Horvat, Ivan 146

Jelić-Butić, Fikreta 110

Kalezič, Vasilije 151
Kiszling, Rudolf 17
Kljakić, Dragan 28
Kljaković, Vojmir 49
Kovačić, Matija 25, 74, 105-107, 117, 122, 311
Krivokapić, Boro 151
Krizman, Bogdan 10, 20, 22, 24-28, 32, 35, 36, 39, 41, 44, 46, 48, 49, 52, 55, 60, 62, 71, 220, 223, 264

Kulundžić, Zvonimir 266
Kumm, Otto 40
Kvaternik, Eugen 10

Lengel-Krizman, Narcisa 57
Liddel, Hart B. H. 112
Lorković, Mladen 263

Maček, Vladko 129, 153, 247
Majetić, Tomislav 104
Marjanović, Jovan 95
Martinović, Milan 147
Meštrović, Ivan 33
Mihovilović, Ive 49

Neubacher, Hermann 95, 148, 203, 249

Obrknežić, Miloš 238
Odić, Slavko 231, 316, 326, 356
Omrčanin, Ivo 124

Pajović, Radoje 220
Pavelić, Ante 29
Pavlović, St. Košta 90
Pavlowitch, K. Stevan 41
Perić, Marinko 339
Pešelj, Branko 33
Petranović, Branko 62

Rajković, Mato 113
Rendulic, Lothar 87, 88, 94, 95, 128, 304
Rojnica, Ivo 350, 351
Ružič, J. 146

Schraml, Franz 40
Schumann, Wolfgang 28
Sundhausen, Holm 337

Tomasevich, Jozo 124, 220

Vrančić, Vjekoslav 34

Warlimont, Walter 46

Zatezalo, Đuro 104

Sadržaj

Predgovor 5

Prvo poglavlje: Napukla Osovina Ritn-Berlin 9
1. Vijesti o situaciji u fašističkoj Italiji 9
2. Osovinski partneri medu sobom 20
3. Potezi Davida Sinčića 33
4. Kriza na pomolu 35

Drugo poglavlje: Mussolini - zatočenik talijanskog kralja 52
1. Odjeci i reakcija 52
2. Opet David Sinčić
3. General Rendulic dolazi na Balkan 81
4. Kasche u Fiihrerovu Glavnom stanu 100

Treće poglavlje: Lozinka: »Osovina« (Achse) 105
1. Novi ustaški »foteljerosi« 105
2. Nakon objave o kapitulaciji 112
3. Novi koraci i potezi 131
4. M. Krleža u audijenciji kod Pavelića 149

Četvrto poglavlje: U traženju puta 161
1. Nova ustaška vlada 161
2. Konferencija u Zagrebu 178
3. Plan generala Glaisea 184
4. Ministar Navratil kod Führera 205
5. Prijedlozi poslanika Kaschea 231

Peto poglavlje: Predsjednik ustaške vlade kod A. Hitlera 255
1. Predavanje Mladena Lorkovića 255
2. General Warlimont i R. Kronholz u Zagrebu 267
3. Odlazak ministra F. Navratila 274
4. Vojna pitanja NDH 281
5. Dvije promemorije ustaške vlade 293
6. Glaise i Kasche 299
7. Mandić kod Hitlera 308
8. Savjetovanje kod Hitlera 315

Šesto poglavlje: U traženju puta 323
1. Ribbentropov ukor Kascheu 323
2. Ante Vokić u Fiihrerovu Glavnom stanu 332
3. Pad ministra St. Perića 342
4. Slavko Kvaternik u emigraciji 351

Kazalo osoba 377
Kazalo autora 384

PLAVA BIBLIOTEKA

Bogdan Krizman
USTAŠE I TREĆI REICH
Prvi svezak

Izdavač
ČGP DELO, OOUR GLOBUS, Izdavačka djelatnost
ZAGREB

Za izdavača
TOMISLAV PUŠEK

Lektor
NEVENKA GRGUREVIĆ

Oprema
BRONISLAV FAJON

Tisak
ČGP DELO, Ljubljana, 1983.